T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

XIII. – XIV. YÜZYIL MESNEVÎ YAZMA NÜSHALARI VE MANİSA İL HALK KÜTÜPHANESİ 2648 NUMARALI MESNEVÎ NÜSHASI

MALİK UĞUR DADAK

FARS DİLİ VE EDEBİYATI (ORTAK DOKTORA PROGRAMI)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

DANIŞMAN
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ

KIRIKKALE-2022

Malik Uğur DADAK tarafından hazırlanan "XIII. – XIV. YÜZYIL MESNEVÎ YAZMA NÜSHALARI VE MANİSA İL HALK KÜTÜPHANESİ 2648 NUMARALI MESNEVÎ NÜSHASI" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

Kırıkkale Üniversitesi İmza:

Bu tezin kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.

İkinci Danışman: Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ

Ankara Üniversitesi İmza:

Bu tezin kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.

Başkan: ……

……. İmza:

Bu tezin kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.

Üye: ……

…… İmza:

Bu tezin kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.

Üye: ……

…… İmza:

Bu tezin kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.

Üye: ……

…… İmza:

Bu tezin kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.

Tez Savunma Tarihi: 05/12/2022

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Doç. Dr. Abdüssamed YEŞİLDAĞ

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Malik Uğur DADAK

05/12/2022

ÖZET

XIII. – XIV. YÜZYIL MESNEVÎ YAZMA NÜSHALARI VE MANİSA İL HALK KÜTÜPHANESİ 2648 NUMARALI MESNEVÎ NÜSHASI

Kırıkkale Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

İkinci Danışman: Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ

Aralık 2022, 558 sayfa

Bu çalışmanın amacı, 1207-1273 yılları arasında yaşamış büyük Türk mutasavvıfı, âlim ve şair Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî-i Ma'nevî* isimli manzum eserinin XIII.-XIV. yüzyıllarda istinsah edilmiş yazma nüshalarının tespiti, ayrıntılı tavsifleri, bu yazmaların muteber olanlarının belirlenmesi ve Selçuklu dönemine ait olup Mesnevî'nin I.- II. defterini ihtiva eden Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 numaralı nüshanın tavsifinin yapılarak, metninin günümüz bilimsel metotlarıyla hazırlanmasıdır. Bu kapsamda yurt içi ve yurt dışındaki muhtelif kütüphane katalogları ve ilgili akademik çalışmalar taranarak XIII.-XIV. yüzyıllara ait olduğu tespit edilen kırk sekiz nüshaya ulaşılmıştır. İlgili nüshaların dijital kopyaları kütüphanelerden temin edildikten sonra nüshaların tavsifleri yapılmıştır. İlaveten, nüshaların birinci ve ikinci defterlerinden bazı belirli beyitler seçilmek suretiyle, yazmalar arasındaki farklılıkların ortaya konulduğu karşılaştırmalı bir çalışma hazırlanmıştır. Önemli bazı Mesnevî araştırmacılarının Mesnevî neşirleri incelenerek araştırmacıların tespitlerine yer verilmiştir. Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 numaralı Mesnevî nüshası ile Konya Mevlânâ Müzesi 51 numaralı Mesnevî nüshasının I. ve II. defterlerinin karşılaştırması yapılmıştır. İncelemeler neticesinde Konya Mevlânâ Müzesi numara 51'de bulunan 677 h. tarihli Mesnevî nüshasının Mesnevî nüshaları arasında muteber nüsha vasfını koruduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Mesnevî, Mevlânâ Celâleddîn, Manisa İl Halk Kütüphanesi Nu: 2648

ABSTRACT

MANUSCRIPTS OF MATHNAWI IN XIII–XIV. CENTURIES AND MANUSCRIPT OF MATHNAWI ON THE NUMBER 2648 IN MANISA PROVINCIAL PUBLIC LIBRARY

Kırıkkale University

Graduate School of Social Sciences

Department of Persian Language and Literature, Doctoral Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

Second Supervisor: Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ

December 2022, 558 pages

The aim of this study is to detect manuscripts in the XIII.-XIV. centuries of the Mathnawi of the great Turkish mystic, scholar and poet Mawlana Jalal al-Din Rumi, who lived between 1207-1273; to describe these manuscripts in detail and to determine the reliable ones and the description of the manuscript numbered 2648 in the Manisa Provincial Public Library belonging to the Seljuk period and to reprepare the manuscript text with today's scientific methods. In this context, various domestic and foreign library catalogues and related academic studies were reviewed; forty-eight manuscripts from the XIII.-XIV. centuries were determined. After the digital copies of the relevant manuscripts were obtained from the libraries, the descriptions of the manuscripts were written. In addition, by selecting certain couplets from the first and second books of the manuscripts, a critical text study was prepared in which the differences between the manuscripts were revealed. The Mathnawi publications of some important Mathnawi researchers were examined and the findings of the researchers were included. The Mathnawi numbered 2648 in the Manisa Provincial Public Library was compared with the first and second books of Matnawi numbered 51 in Konya Mevlânâ Museum. As a result of the aforementioned determinations, it has been observed that the Mathnawi dated Hijri 677, located in Konya Mevlânâ Museum in the number of 51, preserves its quality among the Mathnawi copies.

Key words: Mathnawi, Mawlana Jalal al-Din, Manisa Provincial Library Nu: 2648

ÖN SÖZ

Bu çalışmada, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevî-i Ma'nevî'sinin XIII.-XIV. yüzyıllarda yazılmış nüshalarının tespit edilmesi, tavsifi ve bu nüshaların belirli bazı beyitleri arasından seçilen kısımların kendi aralarındaki farklılıklarının sunulması; tespit edilen nüshaların defterlerine göre listelerinin çıkarılması; Mesnevî'nin I.ve II. defterini ihtiva eden Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 numaralı nüshanın tavsifinin yapılması ve metninin yeniden hazırlanması, söz konusu nüshanın Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 51 numaralı Mesnevî nüshasıyla karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bahsi geçen konular hazırlanırken ilgili Mesnevî nüshalarının tespiti için birçok kütüphane kataloğu incelenmiştir. İlaveten yurt içinde ve yurt dışındaki bu çalışmayla ilgili kaynaklar taranmış, önceki çalışmalar dikkatle gözden geçirilmiş ve bu çalışmalar hakkında da tespit ve görüşlere yer verilmiştir.

Mevlânâ ve eserleri hakkında bilhassa son yıllarda birçok çalışma yapılmış ve bu çalışmaların sayısı oldukça büyük rakamlara ulaşmıştır. Mesnevî neşirleri konusunda hazırlanan, bilimsel anlamda kabul görmüş çalışmaların birçoğu farklı sonuç ve görüşler içermektedirler. Bununla birlikte, önde gelen Mesnevî araştırmacıları Konya Mevlânâ Müzesi 51 numaralı 677 h. istinsah tarihli Mesnevî yazma nüshasının muteberliği konusunda ortak fikir beyan etmektedirler. Bu manada, Mevlânâ'nın eserlerinden bilhassa Mesnevî'sinin yazma nüshaları hakkında çalışmalar yapmak büyük önem arz etmektedir. Eldeki çalışma da önceki çalışmaların devamı niteliğinde görülebilir. Mesnevî-i Ma'nevî'nin doğru ve ilmî neşirlerinin yapılabilmesinin her şeyden önce mevcut nüshalarının tanınmasına bağlı olduğu aşikârdır. Mesnevî-i Ma'nevî nüshalarının müstakil değerlendirilmeleri bile Mesnevî hakkında birçok hususun aydınlanmasına vesile olurken, XIII.-XIV. yüzyıllara ait nüshaların I. ve II. defterlerinden seçilmiş beyitlerinin bir arada değerlendirilmesi de nüshalar arasındaki farklılıklar, kullanılan dil ve üslup, anlayış ve anlatım gibi hususların tespitinde; nüshaların birbirleri arasındaki bağlantı ve benzerliklerinin tayin edilebilmesinde ve nüshaların gruplandırılabilmesinde de önem arz etmektedir. Kütüphanelerde yazma nüshalar halinde muhafaza edilen XIII.-XIV. yüzyıllara ait Mesnevî nüshalarının incelenerek araştırmacı ve ilgililere sunulmasının Mevlânâ'nın ortaya koyduğu fikirlerin daha iyi anlaşılmasına imkân vereceğine ve Mesnevî'nin, Mevlânâ'nın dilinden dökülüp Hüsameddin Çelebi'nin istinsahıyla kaydedilen haline ulaşılmasına da katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Eldeki çalışma, giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. **Giriş bölümünde;** Mesnevî yazma geleneği ve Mesnevî-i Ma'nevî'nin yazılma sürecine; eserin XIII.-XIV. yüzyıllara ait tespit edilen yazma nüshalarına; defterlerine göre Mesnevî'nin yazma nüshalarına ve araştırmacıların Mesnevî yazma nüshaları hakkındaki tespitlerine tafsilatıyla değinilerek, Mesnevî-i Ma'nevî'nin yazma nüshaları arasındaki belirgin bazı farklılıkları karşılaştırmalı metin yöntemiyle gösterilmiştir. **Birinci bölümde;** XIII.-XIV. yüzyıllara ait olduğu tespit edilen yazma nüshaların ayrıntılı tavsifleri yapılmıştır. Nüshaların eksik ya da karışık sayfalarından, hangi neşirlerde kullanıldıklarından ve benzeri diğer hususlarından bahsedilmiştir. **İkinci bölümde;** Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 2648 numarada kayıtlı Mesnevî nüshasının bazı imla özelliklerine ve nüshanın metnine yer verilmiştir. Nüshanın hikâye başlıklarının sayfa ve beyit numaralarına göre sıralandıkları bir tablo da bu bölümde sunulmuştur. Söz

konusu nüshanın Konya Mevlânâ Müzesi'nde kayıtlı 51 numaralı Mesnevî nüshasının birinci ve ikinci defterlerine göre farklılıkları da bu bölümde gösterilmiştir.

Mesnevî-i Ma'nevî'nin XIII.-XIV. yüzyıllara ait nüshalarının tavsifinin yapılması, seçili beyitlerinin bir arada değerlendirilmesi ve nüshalar arasındaki bazı belirgin farklılıkların karşılaştırmalı metin yöntemiyle hazırlanması açısından bu çalışmanın da alanında özgün bir konumda yer alacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda, çalışmanın Mesnevî neşirleri ile Mesnevî alanındaki araştırmalara da katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Hazırlanan bu çalışmanın bütün dikkat ve ihtimama rağmen elbette kusur ve eksikleri görülecektir. İlgililerin ve özellikle ehlinin yapacakları tenkit ve yorumlar bizi onurlandıracak; noksanlarımızı gidermemize, yolumuzun aydınlanmasına imkân verecektir. Şunu da eklemek gerekir ki, bu çalışmada ulaşılan Mesnevî nüshaları sayısı önü açık bir tespittir. Zira birçok kütüphanede henüz hiç incelenememiş veyahut kataloglara kaydedilmemiş birçok yazma nüsha olduğu aşikârdır.

Çalışmanın ilerleyen sayfalarında Konya Mevlânâ Müzesi 51 numaralı nüsha için bazen Konya nüshası; Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 numaralı nüsha için de bazen Manisa nüshası ifadesi kullanılmıştır.

Bu çalışmayı yapmama vesile olan, çalışma konusunun belirlenmesinden bitirilişine dek destek ve yardımlarını esirgemeyen, kaynak eserlere ulaşma ve eserleri temin etme hususunda yol gösteren, tecrübe ve teşvikleriyle daima yanımda olduğunu hissettiğim, bilgiyi güzelleştirip bizlere sunan tez danışmanım saygıdeğer Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu'na ve ikinci danışmanım sayın Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca devamlı alaka ve yardımlarını gördüğüm kıymetli hocalarım Prof. Dr. Yusuf Öz ve Doç. Dr. Yakup Şafak'a, sayın Doç. Dr. Abdüsselam Bilgen'e şükranlarımı sunarım. Sabır ve destekleriyle beni yalnız bırakmayan sevgili aileme gönülden teşekkür ederim. İlaveten, ihtiyaç hissettiğim her an müsait olan ve zaman ayıran değerli meslektaşlarım Ahmet Özmen ve Gökhan Çetinkaya'ya teşekkür borçlu olduğumu belirtmek isterim.

Malik Uğur DADAK

İÇİNDEKİLER

ÖZET IV

ABSTRACT V

ÖN SÖZ VI

İÇİNDEKİLER VIII

KISALTMALAR XI

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ XII

GİRİŞ 1

Mesnevî Yazma Geleneği ve Mesnevî-i Ma'nevî'nin Yazılma Süreci 1

Mesnevî-i Ma'nevî'nin XIII.-XIV. Yüzyıllara Ait, Tespit Edilen Yazma Nüshaları 4

Defterlere Göre Mesnevî'nin Yazma Nüshaları 8

Mesnevî-i Ma'nevî'nin Yazma Nüshaları Arasındaki Bazı Yaygın Beyit Farklılıklarının Karşılaştırmalı Metin Yöntemiyle Gösterilmesi 20

Araştırmacıların Mesnevî Yazma Nüshaları Hakkındaki Tespitleri 31

BİRİNCİ BÖLÜM 45

1. XIII.-XIV. Yüzyıl Mesnevî-i Ma'nevî'nin Yazma Nüshalarının Tavsifi 45

1.1. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 51 45

1.2. Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Nu: 2688 49

1.3. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Nu: 670 50

1.4. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 1193 51

1.5. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Nu: 659 56

1.6. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Murat Molla Nu: 1311 57

1.7. München Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Pers. 45 60

1.8. Edirne Selimiye Kütüphanesi Nu: 293 61

1.9. Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi Nu: İs. I. 4549 62

1.10. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 1457 64

1.11. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Nu: 2948 69

1.12. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Nu: 658 70

1.13. Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi Nu: 172 71

1.14. Süleymaniye Kütüphanesi Kemankeş Nu: 238 72

1.15. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 1177 72

1.16. Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi, Mustafa Con A Nu: A 259 78

1.17. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 52 82

1.18. Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Nu: 200, 201 84

1.19. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Nu: 650 88

1.20. Lefkoşa Sultan II. Mahmut Kütüphanesi Nu: 99 89
1.21. Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi Nu: 6928 91
1.22. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Nu: 662 94
1.23. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Nu: 651 95
1.24. Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi Nu: Pk 6481.M8 M3 96
1.25. Berlin Königlichen Bibliothek Nu: 763 97
1.26. Manisa İl Halk Kütüphanesi Nu: 7207 101
1.27. München Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Pers. 35 103
1.28. Bursa İl Halk Kütüphanesi Orhan Gazi Nu: 620 107
1.29. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Nu: 663 108
1.30. Manisa Akhisar Zeynelzâde Nu: 45 Ak Ze 235 109
1.31. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Nu: 644 111
1.32. İstanbul Üniversite Kütüphanesi Nu: FY 653 114
1.33. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 2024 115
1.34. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Nu: 674 117
1.35. Kahire Dâru'l-Kutubi'l-Mışriye Nu: 9166 117
1.36. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Nu: 263 121
1.37. Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Nu: 171 125
1.38. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 1113 129
1.39. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Halk Kütüphanesi Nu: 36 136
1.40. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 53 139
1.41. Üsküdar Halk Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa Nu: 554 143
1.42. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 54 146
1.43. Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Ktp. Nu: 979 152
1.44. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 2032 155
1.45. Bursa İl Halk Kütüphanesi Ulu Cami Nu: 1640, 1641, 1642 156
1.46. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 2038 161
1.47. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 2023 162
1.48. Manisa İl Halk Kütüphanesi Nu: 2648 163
İKİNCİ BÖLÜM 166
2. Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 Numaralı Mesnevî Nüshası 166
2.1. Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 Numaralı Mesnevî Nüshasının Bazı İmla Özellikleri 174
2.2. Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 Numaralı Mesnevî Nüshasının Metni 175
2.3. Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 Numaralı Mesnevî Nüshası 177
2.4. Fihrist-i Meṭâlib / İçindekiler 526

SONUÇ 539
KAYNAKÇA 542

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
b.	:	bin, ibn
bkz.	:	Bakınız
bs.	:	Baskı
C.	:	Cilt
cm.	:	Santimetre
Çev	:	Çeviren
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DTCF	:	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
h.	:	Hicri (Kameri)
Haz	:	Hazırlayan
hş.	:	Hicri Şemsi
Ktp.	:	Kütüphane(si)
nşr.	:	Neşreden
Nu.	:	Numara
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
Şrh.	:	Şerh (eden)
T.C.	:	Türkiye Cumhuriyeti
trc.	:	Tercüme (eden)
t.y.	:	Tarih yok
ör.	:	Örneğin
vb	:	ve benzeri
Yay.	:	Yayınlayan
yk.	:	Yaprak
yy	:	Yüzyıl

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Sesliler : ا, آ, ◌َ-: â ; ى, ◌ِ-: î ; و, ◌ُ-: û

◌َ-: e, a ; ◌ِ-: ı, i ; ◌ُ-: u, o

Sessizler :

ʾ	b	p	t	s̲	c	ç	ḥ	ḫ	d	z̲	r	z	j	s	ş
ء، ا	ب	پ	ت	ث	ج	چ	ح	خ	د	ذ	ر	ز	ژ	س	ش

ṣ	ż	ṭ	ẓ	ʿ	ġ	f	ḳ	k	g	l	m	n	v	h	y
ص	ض	ط	ظ	ع	غ	ف	ق	ک	گ	ل	م	ن	و	ه	ی

Yukarıda anılan transkripsiyon sisteminden farklı olarak:

a) Harf-i târif ile gelen kelimelerin başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşu belirtilmiştir: ör. *Manṭıḳu't- ṭayr*.
b) Terkip halindeki isim ve lakaplar birleşik yazılmıştır: ör. Hüsameddin.
c) Ülkemizde tanınan ve herkes tarafından bilinen özel isimler, transkripsiyonsuz yazılmıştır.

GİRİŞ

Mesnevî Yazma Geleneği ve Mesnevî-i Ma‘nevî’nin Yazılma Süreci

Mesnevî-i Ma‘nevî; anlaşıldıkça kıymeti artan, hemhal olundukça mânâ dünyamızı genişleten, her sınıftan bireye önemli öğütleriyle aydınlık ufuklar ve yollar açan önemli bir eser olma niteliği taşımaktadır. Büyük Türk mutasavvıfı, âlim ve şair Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin insanlığa hediye ettiği Mesnevî, her daim canlı ve zengin bir kitaptır. Reynold Alleyne Nicholson’ın birkaç Mesnevî nüshasından istifade ederek hazırladığı çalışmasında[1] bildirdiğine göre, altı defter halinde yazılmış Mesnevî’de 25632 beyit vardır. Mesnevî’nin beyitleri remel bahrinde, fâi‘lâtun-fâi‘lâtun-fâi‘lun vezniyledir.

Esasen mesnevinin kelime anlamı, Türk Dil Kurumu’nun hazırladığı Türkçe Sözlük’te geçtiği üzere “*Her beyti ayrı uyaklı bir divan edebiyatı nazım biçimi*”dir. İslami edebiyatlarda, şairlerin uzun aşk hikâyelerini ve destansı konuları işlerken kullandıkları mesnevî tarzı geleneği, Mevlânâ’nın dönemine gelindiğinde bir hayli mesafe kat etmiş, tasavvufi eserlerin neredeyse tamamı bu nazım biçimiyle yazılmıştır.

Tasavvufi mesnevî geleneğinin ilk ve en güzel örneklerinden olarak, Mevlânâ’nın da etkilendiği Senâî’nin *Ḥadîḳatu’l-Ḥaḳîḳa*’sı, ‘Aṭṭâr’ın *Muṣîbetnâme* ve *Manṭıḳu’ṭ-ṭayr*’ı öne çıkmaktadır.[2] Mevlânâ, Mesnevî’sini hazırlarken altı defterden oluşan bu eseri için “Keşşâfu’l-Ḳur’ân, Fıḳh-ı Ekber, Ṣayḳâlu’l-ervâḥ ve Ḥusâmînâme” gibi isimler de zikretmiş ve en sonunda eserine, yazıldığı tarzın adını vererek sadece Mesnevî ismini uygun görmüştür.[3] Zaman içerisinde mesnevî sözcüğü Mevlânâ’nın bu kıymetli eseriyle öylesine bütünleşmiştir ki sözcük işitildiğinde hatıra ilk gelen Mevlânâ’nın Mesnevî’si olmuştur.

Mesnevî-i Ma‘nevî, Mevlânâ’nın gönüldaşı, müridi ve halifesi Hüsameddin Çelebi’nin isteği üzerine yazılmıştır.[4] Mesnevî’nin yazım sebebiyle ilgili olarak şöyle söylenir: Hüsameddin Çelebi bazı müritlerin Senâî’nin *İlahînâme*’sini, ‘Aṭṭâr’ın *Manṭıḳu’ṭ-ṭayr*’ını ve *Muṣîbetnâme*’sini okuduklarını görünce bir gece inzivada Mevlânâ’ya hitaben; Efendimiz; insanlığa hatıra kalacak, âşıklara ve dertlilere can

---

[1] *The Mathnawî of Jalâlu’ddîn Rûmî*, (nşr., trc., şrh. Reynold A. Nicholson), I-VIII, London: Luzac, 1925-1940 (1, 3, 5. ciltler metin; 2, 4, 6. ciltler İngilizce trc.; 7 ve 8. ciltler şrh.).

[2] Nuri Şimşekler, “Mevlâna’nın Eserleri ile İlgili Yabancı Dillerde Yapılan Çalışmalar”, ***Mevlâna Araştırmaları-1***, Ankara 2007, s.161.

[3] Semih Ceyhan, “Mesnevî”, ***DİA***, XXIX. Cilt, Ankara 2004, s.326.

[4] Mevlâna bu hususa Mesnevî’nin birinci defterinin mensur mukaddimesinde yer vermiştir.

yoldaşı olacak, Senâî'nin *İlahînâme*'si gibi ama *Manṭıḳu't-ṭayr*'ın vezninde bir kitap yazarsanız son derece iyilik ve lütuf olacaktır. Bu kul istiyor ki kıymetli dostlarım ve arkadaşlarımın bütün dikkatleri sizin ufuk açan yolunuzda olsun ve onlar başka bir şeyle meşgul olmasınlar. Bunun üzerine Mevlânâ sarığından Mesnevî'nin ilk on sekiz beytini çıkarıp Hüsameddin Çelebi'ye takdim eder ve daha sonra sema ve ibadet halinde Mesnevî yazmaya devam edilir. Gecenin erken saatlerinden güneşin doğuşuna kadar sürekli not alınır ve Hüsameddin Çelebi olanca hızıyla bu notları bir araya getirerek yüksek ve güzel bir sesle tekrar Hz. Mevlânâ'ya okurdu.[5] İlk cilt tamamlanınca Çelebi beyitlerin tilaveti, sözlerin ve yazılanların doğruluğuyla meşgul olmak üzere beyitleri tekrar gözden geçirdi. Bu durum Mesnevî'nin altı defteri tamamlanıncaya kadar bu şekilde devam etti. Öyle ki Hüsameddin Çelebi, Mevlânâ'ya Mesnevî'yi yedi kez okumuş ve Mevlânâ da ruhuyla sema ederek dinlemiştir. [6]

Ahmet Avni Konuk'un *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*[7] isimli kitabında, Mesnevî'nin yazılmasıyla ilgili Hüsameddin Çelebi'nin şöyle dediği aktarılmıştır: "*Ben Mesnevî'yi yazarken Cenâb-ı Mevlânâ hiç bir kitaba mürâcaat etmez idi; bir yerde oturmaz idi; eline kalem almaz idi. Medresede, Ilgın Kaplıcaları'nda, Konya Hamamı'nda, Meram'da ve diğer yerlerde nerede hatırlarına geldiyse, orada söyler ve ben derhal zabt ederdim; hattâ yazmaya bile yetişemez idim. Ba'zan geceli gündüzlü birkaç gün söyler idi; ba'zan aylarca meşgul olmazlar idi. Bir zaman, iki sene fâsıla verdiler; bu müddet zarfında hiçbir şey söylemediler. Bir cildin hitâmında cehren kendilerine okur idim. Ba'zan tashîhat yapar ve ba'zan yapmazlar idi.*"[8]

Mesnevî'nin birinci defteri tamamlandığı zamanlarda Hüsameddin Çelebi'nin eşi vefat etmiş bu yüzden Mesnevî'nin yazımında bir duraklama meydana gelmiştir. Mevlânâ Mesnevî'nin ikinci defterinin başında bu durumdan ve Mesnevî'nin ikinci defterinin yazılmasına başlanan tarihten şöyle bahsetmiştir:

مدّتی این مثنوی تأخیر شد مهلتی بایست تا خون شیر شد

Bu Mesnevî bir müddet gecikti. Bir süre gerekti, kan süt oldu.

---

[5] Bedîuzzamân Furûzanfer, **Mevlâna Celâleddin** (Çev. Feridun Nafiz Uzluk), T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya, 2005, s.142,143.
[6] Ahmet Eflâkî, **Ârîflerin Menkıbeleri**, Cilt II, (Çev. Tahsin Yazıcı), MEB Yayınları., İstanbul, 1989, s.154.; Abdülbâki Gölpınarlı, **Mesnevî Tercemesi ve Şerhi**, III. Basım, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1983, s.XXXVI.
[7] Ahmet Avni Konuk, ***Mesnevî-i Şerîf Şerhi / I. Cilt***, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2004.
[8] Konuk, a.g.e., s.32.

مثنوی که صیقلِ ارواح بود باز گشتش روزِ استفتاح بود

Ruhların cilası olan Mesnevî'ye dönüş, Receb'in onbeşinci/on üç Mayıs günüydü.

مطلعِ تاریخِ این سودا و سود سال اندر ششصد و شصت و دو بود[9]

Bu alış-verişin ve kârın başlama tarihi 662/1264 yılındaydı.

Bu olaydan sonra herhangi bir duraklama olmadan Mesnevî tamamlanmıştır.[10] Mevlânâ, Mesnevî'nin altıncı cildinden sonra eserine devam etmemiştir. Neden devam etmediği ve altıncı cildin sonundaki hikâyeyi neden eksik bıraktığı konusunda oğlu Sultan Veled'e sözün deve gibi uykuya daldığını söyleyerek, mânâ ehlinin hal dilinden eserin devamını anlayacağını ifade etmiştir.[11] Yazım tarihi net olarak bilinmemekle birlikte, Abdülbâki Gölpınarlı Mesnevî'ye başlanılan tarihin 1258'den önce olduğunu; Mesnevî'nin ikinci defterine ise 13 Mayıs 1264 (15 Receb 662) yılında başlandığını Mesnevî'nin ikinci defterinin ilk beyitlerinde Mevlânâ'nın kendisinin söylediğini ifade etmiştir.[12] İlaveten Sahih Ahmed Dede'nin Mesnevî'nin I. defterine 1261 yılında başlandığına dair bir rivayeti olduğu bildirilmektedir.[13] Sultan Veled'in Mesnevî'nin altıncı defterinin sonunda yazdığı hatimeden anlaşıldığı kadarıyla Mesnevî'nin tamamlanmasıyla Mevlânâ'nın vefatı arasında uzun bir süre olmadığı malumdur.[14]

Neticede Hüsameddin Çelebi, Mesnevî'nin yazılmasını teklif edip eser tamamlanıncaya kadar büyük emek sarf etmiş ve Mevlânâ'nın ağzından bu ölümsüz eseri yazarak onun övgülerine de nail olmuştur.[15] Mesnevî, Hüsameddin Çelebi ve Mevlânâ'nın hoş muhabbetlerinin güzel bir yadigârıdır. Mesnevî, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Bahaeddin Veled tarafından da istinsah edilmiştir. Ayrıca Hüsameddin Çelebi dışında Mesnevî yazmakla görevli kâtiplerin bulunduğu da kaydedilmiştir.[16]

---

[9] Beyitlerin Türkçe tercümesi için: Mevlâna, **Mesnevî**, Cilt II, (Çev. Adnan Karaismailoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara 2012, C. II, s.17.
[10] A. Eflâkî, a.g.e., s.158-160.
[11] Celâleddîn Muhammed-i Belḫî, ***Mesnevî-i Ma'nevî***, (nşr. Muhammed Ali Muvaḥḥid) nâşirin ön sözü, s.90.
[12] Abdülbâki Gölpınarlı, **Mevlâna**, Varlık Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2004, s.18.; Mevlâna**, Mesnevî**, (Çev. Veled İzbudak, Gözden Geçiren: Abdülbâki Gölpınarlı), Milli Eğitim Bakalnlığı, İstanbul, 1990, Ön söz.
[13] S. Ceyhan, a.g.e., s.326.
[14] Abdülbâki Gölpınarlı, **Mevlâna**, s.18.; Mevlâna**, Mesnevî**, (Çev. Veled İzbudak), Ön söz.
[15] Fahrettin Coşguner, "Mesnevî'de Çelebi Hüsameddin", ***Mevlâna Araştırmaları-3***, Ankara 2009, s.59-75.
[16] S. Ceyhan, s.327.

Mevlânâ hayatta olduğu dönemde Mesnevî defterlerinden müstensihlerce bazı kopyalar alınmış ve isteyenlere ulaştırılmıştır. El ile kopyalanan bu nüshalar üzerinden de sonradan birçok nüsha istinsah edilmiştir.[17] Yetkin müstensihlerin, Mevlânâ'nın yakın arkadaşlarının ve müritlerinin zamanla nüsha çoğaltma işlerinden el çekmelerinden sonra bazı güçlükler ortaya çıkmaya başlamış ve nüshalara birtakım müdahalelerde bulunulmuştur. Nitekim Mesnevî nüshalarındaki ilhak edilen beyitler ile farklılıkların sayısı fazlalaşmıştır.[18] Meşhur Konya nüshasının sonunda yazılanlar vasıtasıyla biliyoruz ki Mevlânâ kendisinin söylediği ilk metinde bazı küçük değişiklikler yapmıştır. Mesnevî nüshaları arasında sonradan herhangi bir müdahaleye maruz kalmamış halde nüshaların karşımıza çıkması da muhtemeldir. [19]

Mesnevî-i Ma'nevî'nin XIII.-XIV. Yüzyıllara Ait, Tespit Edilen Yazma Nüshaları

Mevlânâ'nın söyleyip Hüsameddin Çelebi'nin not aldığı ve daha sonra yazdıklarını Mevlânâ'ya okuyarak metinlere son halini birlikte verdikleri Mesnevî-i Ma'nevî'nin farklı tarihlerde istinsah edilmiş nüshalarına yurt içi ve yurt dışında birçok kütüphanede rastlamak mümkündür. Bu önemli eser kimi zaman Mevlevihanelerde okunmak üzere; bazen önemli kurumlara vakfedilmek amacıyla ve bazen de ilgililerin bizzat şahsi kütüphanelerinde faydalanmak istemeleri neticesinde tanınmış müstensihler tarafından istinsah edilerek çoğaltılmıştır. Payına düşeni almak isteyen herkesin okuyarak feyz aldığı Mesnevî böylece birçok defa istinsah edilerek gün geçtikçe dünyanın farklı coğrafyalarına yayılmıştır. Mutasavvıfların kitaplara ve özelde Mesnevî'ye verdikleri değer neticesinde Mesnevî nüshaları çoğaltıldıktan sonra bazı nüshalar maharetli ellerde her asrın edebi ve sanatsal zevklerine uygun biçimde tezhiplenip ciltlenerek koruma altına alınmıştır. Böylece birçok Mesnevî nüshası günümüze kadar sağlam ve süsleme özellikleri korunmuş biçimde ulaşmıştır.

Türkiye'de ve yurt dışında Mevlânâ ve eserleriyle ilgili birçok önemli bibliyografya çalışması hazırlanmıştır. Yurt içindeki çalışmalara birkaç kısa ve anlamlı örnek verilecek olursa, Mehmet Önder ve arkadaşlarının iki cilt halinde hazırladıkları *Mevlânâ Bibliyografyası* ile Adnan Karaismailoğlu, Sait Okumuş ve Fahrettin Coşguner'in birlikte yayına hazırladıkları *Mevlânâ Bibliyografyası*'ndan ve bazı diğer

[17] Muhammed Âfşînvefâyî, Pejmân Fîrûzbaḫş, "Serâyîş ve Kitâbet-i Mesnevî", ***Buhara***, Sayı 104, Behmen-İsfend 1393, s.19.
[18] Muhammed İsti'lâmî, **Mesnevî-i Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Belḫî**, Soḫen Yayınları, Tahran 1393, s.86.
[19] M. Âfşînvefâyî ve P. Fîrûzbaḫş, a.g.e., s.19.

kataloglardan söz edilebilir. Elbette bu çalışmaların öncesinde de mühim çalışmalara rastlamak mümkündür. Yurt dışında ise *Fihristegân-i Nusḫehâ-yi Ḫaṭṭî-yi Îrân* isimli ansiklopedik bir çalışma ve benzeri önemli çalışmalar, fihristler, kütüphane katalogları mevcuttur. Mevlânâ ile ilgili çalışmalar devamlı zenginleşen bir hüviyete sahip olduğundan, bu konuda hazırlanan bibliyografya ve benzeri her yazının güncellenmesi ve yeni ilavelerin yapılması gerekmektedir.

Dünya kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshası bulunan Mesnevî'nin Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi numara 51'de kayıtlı Mesnevî nüshası araştırmacılar tarafından en eski ve en muteber Mesnevî nüshası kabul edilir. Bu nüsha Sultan Veled'in dervişlerinden Muhammed b. Abdullah el-Konevî tarafından Hüsameddin Çelebi ile Sultan Veled'in nezareti altında Mevlânâ'ya okunup düzeltilen asli nüshanın müsveddelerinden istinsah edilmiştir.[20] Araştırmacılar tarafından bu nüshanın yurt içinde ve yurt dışında birkaç kez tıpkıbasımları yapılmıştır. Mesnevî'nin Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi numara 51'de bulunan nüshası ile İran ve Hindistan'da bulunan nüshaları arasında çeşitli farklılıklar olduğu bazı çalışmalarla araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir. Örneğin, eserin eski nüshalarındaki vezin aksaklıklarının daha sonra istinsah edilmiş nüshalarında düzeltildiği; Mevlânâ'nın kısaca anlattığı hikâyelerin de bazı ilavelerle uzatıldığı görülmektedir.[21] Mesnevî'ye yapılan bu türden müdahaleler 25.585-26.660 arasında değişen beyit sayısını Hindistan bölgesindeki nüshalarda 32 bin beyite kadar çıkarmaktadır.[22]

Mevlânâ ve Mesnevî araştırmacıları uzun yıllardan bu yana yaptıkları çalışmalarda dünyanın muhtelif ülkelerindeki farklı kütüphanelerde birçok Mesnevî nüshalarını tespit etmişlerdir. Bu konuda bilinen en eski Mesnevî nüshasının Konya Mevlânâ Müzesi numara 51'de kayıtlı, 677 h. tarihli Mesnevî muteber nüshasının ülkemizde olması bizim için hem paha biçilmez ve haklı bir sevinç kaynağı hem de Mevlânâ'nın yadigârlarına sahip olmanın getirdiği önemli bir sorumluluktur. Bu önemli değerlerin ülkemizde bulunmayan öğeleri hakkında titiz ve bilimsel araştırmalar yapıp bu kaynakları ülkemizdeki araştırmacıların hizmetine sunmak da gurur verici bir mesuliyettir.

---

[20] Abdülbâki Gölpınarlı, **Mesnevî Tercemesi ve Şerhi ,** II. Basım, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul 1981, s.XX.; S. Ceyhan, a.g.e., s.329.
[21] S. Ceyhan, a.g.e., s.329.
[22] S. Ceyhan, a.g.e., s.329.

Daha önce de belirtildiği gibi yurt içinde ve yurt dışında Mesnevî hakkında önemli çalışmalar hazırlanmıştır. Bu çalışmalar Mesnevî'nin neşirleri, tercümeleri, şerhleri, muhtevası, Mesnevî'de geçen bazı hikâyelerin müstakil olarak okuyuculara sunulması, anlaşılması zor olduğu düşünülen sözcükler için Mesnevî lügatleri ve bir takım kataloglar biçiminde çeşitlenmektedir. Önceki araştırma ve çalışmalara dayanarak, onların devamı niteliğinde düşünülebilecek bu çalışmada, XIII.-XIV. yüzyıllara ait oldukları bilinen Mesnevî nüshaları aşağıdaki tabloda mevcuttur. Tabloda, nüshaların bulundukları kütüphane ismi ve demirbaş numaraları, hicri ve miladi istinsah tarihleri ve varsa müstensih isimleri ile nüshaların Mesnevî'nin hangi defterlerini ihtiva ettiklerine dair çeşitli bilgiler yer almaktadır. Nüshalarla ilgili tafsilatlı bilgiler çalışmanın ileriki sayfalarında nüsha tavsifleri başlığı altında mevcuttur.

Kütüphane İsmi ve Demirbaş Numarası	**İstinsah Tarihi**	**Müstensih**	**Defter Numarası**	**Hat**
Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 51	677/1278	Muhammed b. Abdullah el-Konevî el-Mevlevî	6 defter	Nesih
Tahran Üniversitesi, 2688	674/1275		4. defter	Nesih
İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 670	15 Rebiyülevvel 680/1281	İsmail b. Süleyman b. Muhammed el-Hafız el-Kayserî	1. defter	Nesih
Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1193	4 Şevval 687/ 1288	Hasan b. Hüseyin el-Mevlevî	6 defter	Nesih
İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 659	680/1289	Şeyh Cemal el-Mevlevî el-Engûrî	4. defter	Nesih
	733/1332	Halil b. Ahmed b. Hacı Bedr	5. defter	
İstanbul Süleymaniye Ktp., Murat Molla 1311	695/1296	Nizam el-Mevlevî	6 defter	Selçuk Neshi
München Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Pers. 45	706/1306	Musa b. Yahya b. Hamza el-Mevlevî	2. defter	Nesih
Edirne Selimiye İl Halk Ktp., 293	709/1309	Ali b. Mehmed Hafız Aksarayî	4. ve 6. defterler	Talik
Ankara Üniversitesi DTFC Ktp., İs. I. 4549	711/1311		2. ve 6. defterler	Talik
Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1457	714/1314	Ali b. Mahmut Rukn eş-Şîrâzî	6 defter	Nesih
Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., 06 Hk 2948	716/1316	Mansur Muhammed b. Mahmut.b. Yusuf,	6. defter	Nesih
İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 658	717/1317	Kahire, İbrahim b. Aliş el-Bağdâdî/ Ziyâ el-Hafız el-Şukrî el-Mu'ṭaşimî el-Abbâsî	3. defter	Nesih
Ankara Üniversitesi DTFC Ktp., 172	721/1321	Muhammed Larendî	3. defter	Nesih
İstanbul Hacı Selim Ağa/Süleymaniye Ktp., 238	722/1322	Muhammed b. İshak b. İbrahim el-Larendi el-Veledî	6. defter	Nesih

Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp, 1177	Rebiyülevvel 723/1323	Osman b. Abdullah	6 defter	Nesih
Ankara Üniversitesi DTFC Ktp., Mustafa Con A. 259	Ramazan 725/ 1326	Osman b. Abdullah	6 defter	Nesih
Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktpç, 52	17 Şaban 726/ 1326-735/1334	Burhan b. Emir el-Hâc el-Hafız el-Aksarayî	3. ve 4. defterler	Nesih
İstanbul Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, 200-201	729/1329		6 defter	Nesih
İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 650	729/1329	Muhammed Murat b. Muhammed	3. ve 4. defterler	Nesih
Lefkoşa Sultan II. Mahmut Ktp.	730/1330	Muhammed b. Mîrân b. Deylemî	4 - 6. defterler	Nesih
Konya Karatay Yusufağa ktp. 42 Yu 6928	732 /1331	Gülşenî	6 defter	Talik
İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 662	734/1333		2. defter	Nesih
İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 651	735/1334	Halil el-Mevlevî	5. ve 6. defterler	Nesih
Koç Üniversitesi, Pk 6481. M8 M3	735/1335		2. defter	Nesih
Berlin Königlichen Bibliothek, 763	13 Safer 738/ 1337	Hüseyin b. Osman el-Mevlevî el-Konevî	6 defter	Nesih
Manisa İl Halk Ktp., 7207 (Eksik ve karışık bir nüshadır)	740/1339	Ali b. Yusuf		Sülüs
München Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Pers. 35	Zilhicce 744/1344	Muhammed b. el-Hâc Devletşah b. Yusuf eş-Şîrâzî	6 defter	Nesih
Bursa İl Halk Ktp., Orhan Gazi 620	744/1343	Hüseyin b. Osman el-Mevlevî el-Konevî	1. ve 2. defterler	Nesih
İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 663	745/1344	Mesud b. Mahmut el-Mevlevî	3. defter	Nesih
Manisa Akhisar Zeynelzâde 45 Ak Ze 235	748/1347	Hüseyin b. Osman el-Mevlevî	5. ve 6. defterler	
İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 644 (Baştan eksiktir)	751-752/ 1350-51	Mahmut b. Muhammed b. Muhammed el-Mevlevî el-Malâtî	6 defter	Talik
İstanbul Üniversite Ktp., FY 0653	22 Rebiyülevvel 758/1357	Muhammed b. Hâc Guhertaş el-Tokâdî el-Mevlevî	1. ve 2. defterler	Selçuk Neshi
Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 2024	760/1359	Hacı Bekî b. Muhammed Sivâsî	3 ve 4. defterler	Selçuk Neshi
İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 674	764/1363	Mehmed b. Abdülkerim	5. defter	Nesih
Kahire Dâru'l-Kutubi'l- Mışriye (Hidiv), 9166	Şaban 768/1366	Muhammed b. İsa el-Hafız el-Mevlevî el-Konevî	6 defter	Nesih
Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., 263	770/1368	Ebu Muhammed Ali el-Murşidî	6 defter	Nesih Kırması
Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1113 (Noksandır)	Receb 773/1372	Hasan b. Osman el-Mevlevî	6 defter	Nesih
İstanbul Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, 172	774/1372	Muhammed b. Hüseyin el-Mevlevî	6 defter	Nesih
Nevşehir Damad İbrahim Paşa Halk Ktp., F.36	781/1379	Ahmed b. Muhammed	6 defter	Nesih
Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 53 (1.defter baştan eksiktir)	784/1382	Hasan b. Ahmed b. Muhammed el-Kırımî	6 defter	Nesih

Üsküdar Halk Ktp., Hacı Selim Ağa, 554	788/1387	Ahmed b. Muhammed el-Mevlevî	3 - 6. defterler	Nesih
Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp, 54	791/1389	Mehmed b. Kutlu el-Niğdevî	6 defter	Nesih
Afyon Gedik Ahmed Paşa Ktp., 979	VII /XIII. yy	Hacı Budak Muhammed Yusuf	4 - 6. defterler	Nesih
Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 2032 (Eksik ve karışıktır)	VII-VIII/XIII-XIV. yy		6 defter	
Bursa İl Halk Ktp., Ulucami 1640-1642	VIII/XIV. yy		6 defter	Nesih
Manisa İl Halk Ktp., 2648	XIV. yy		1. ve 2. defterler	Nesih
Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 2038 (Baştan eksiktir)	Nihat ÇETİN'e göre VIII. yy ilk yarısında		4. defter	Selçuk Neshi
Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 2023	VIII-IX/ XIV-XV. yy	Mahmut b. El-Hacı 'Işḳ el-Mevlevî	1. ve 6. defterler	Nesih

Defterlere Göre Mesnevî'nin Yazma Nüshaları

Aşağıdaki tablolarda, XIII.-XIV. yüzyıllara ait olduğu bilinen Mesnevî yazma nüshaları, defterlerine göre gruplandırılarak sunulmuştur.

I. Defter

Sıra Nu.	Kütüphane İsmi ve Demirbaş Numarası	İstinsah Tarihi	Müstensih	Defter Nu.
1	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 51	677/1278	Muhammed b. Abdullah el-Konevî el-Mevlevî	6 defter
2	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 670	15 Rebiyülevvel 680/1281	İsmail b. Süleyman b. Muhammed el-Hafız el-Kayserî	1. defter
3	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1193	4 Şevval 687/1288	Hasan b. Hüseyin el-Mevlevî	6 defter
4	İstanbul Süleymaniye Ktp., Murat Molla 1311	695/1296	Nizam el-Mevlevî	6 defter
5	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1457	714/1314	Ali b. Mahmut Rukn eş-Şîrâzî	6 defter
6	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp. 06 Hk 2948	716/1316	Mansur Muhammed b. Mahmut b. Yusuf	1. ve 2. defterler
7	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp, 1177	Rebiyülevvel 723/1323	Osman b. Abdullah	6 defter
8	Ankara Üniversitesi DTFC Ktp., Mustafa Con A. 259	Ramazan 725/ 1326	Osman b. Abdullah	6 defter
9	İstanbul Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, 200-201	729/1329		6 defter

10	Konya Karatay Yusufağa ktp. 42 Yu 6928	732 /1331	Gülşenî	6 defter
11	Berlin Königlichen Bibliothek, 763	13 Safer 738/ 1337	Hüseyin b. Osman el-Mevlevî el-Konevî	6 defter
12	München Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Pers. 35	Zilhicce 744/1344	Muhammed b. el-Hâc Devletşah b. Yusuf eş-Şîrâzî	6 defter
13	Bursa İl Halk Ktp., Orhan Gazi 620	744/1343	Hüseyin b. Osman el-Mevlevî el-Konevî	1. ve 2. defterler
14	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 644	751-752/ 1350-51	Mahmut b.Muhammed b. Muhammed el-Mevlevî el-Malâtî	6 defter
15	İstanbul Üniversite Ktp., FY 0653	22 Rebiyülevvel 758/ 1357	Muhammed b. Hâc Guhertaş el-Tokâdî el-Mevlevî	1. ve 2. defterler
16	Kahire Dâru'l-Kutubi'l- Mışriye (Hidiv), 9166	764/1363	Mehmed b. Abdulkerim	6 defter
17	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., 263	770/1368	Ebu Muhammed Ali el-Murşidî	6 defter
18	İstanbul Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, 171	774/ 1372	Muhammed b. Hüseyin el-Mevlevî	6 defter
19	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1113	Receb 733/ 1372	Hasan b. Osman el-Mevlevî	6 defter
20	Nevşehir Damad İbrahim Paşa Halk Ktp., F. 36	781/ 1379	Ahmed b. Muhammed	6 defter
21	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 53	784/ 1382	Hasan b. Ahmed b. Muhammed el-Kırımî	6 defter
22	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 54	791/ 1389	Mehmed b. Kutlu el-Niğdevî	6 defter
23	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 2032	VII-VIII/ XIII-XIV.yy		6 defter
24	Bursa İl Halk Ktp., Ulucami 1640-1642	VIII/ XIV.yy		6 defter
25	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 2023	VIII-IX/ XIV-XV. Yy	Mahmut b. El-Hacı ‘Işķ el-Mevlevi	1. ve 6. defterler
27	Manisa İl Halk Ktp., 2648	XIV.yy		1. ve 2. defterler

II. Defter

1	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 51	677/ 1278	Muhammed b. Abdullah el-Konevî el-Mevlevî	6 defter
2	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1193	4 Şevval 687/ 1288	Hasan b. Hüseyin el-Mevlevî	6 defter
3	İstanbul Süleymaniye Ktp., Murat Molla 1311	695 / 1296	Nizam el-Mevlevî	6 defter
4	München Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Pers. 45	706/ 1306	Musa b. Yahyâ b. Hamza el-Mevlevî	2. defter
5	Ankara Üniversitesi DTFC Ktp., İs. I. 4549	711/ 1311		2-6. defterler
6	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1457	714/ 1314	Ali b. Mahmut Rukn eş-Şîrâzî	6 defter
7	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1177	Rebiyülevvel 723/ 1323	Osman b. Abdullah	6 defter
8	Ankara Üniversitesi DTFC Ktp., Mustafa Con A Koleksiyon. A 259	Ramazan 725/ 1326	Osman b. Abdullah	6 defter
9	İstanbul Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, 200-201	729/ 1329		6 defter
10	Konya Karatay Yusufağa ktp. 42 Yu 6928	732 / 1331	Gülşenî	6 defter
11	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 662	734/ 1333		2. defter
12	Koç Üniversitesi, Pk 6481. M8 M3	735/1335		2. defter
13	Berlin Königlichen Bibliothek, 763	13 Safer 738/ 1337	Hüseyin b. Osman el-Mevlevî el-Konevî	6 defter
14	München Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Pers. 35	Zilhicce 744/ 1344	Muhammed b. el-Hâc Devletşah b. Yusuf eş-Şîrâzî	6 defter
15	Bursa İl Halk Ktp., Orhan Gâzî 620	744/ 1343	Hüseyin b. Osman el-Mevlevî el-Konevî	1 ve 2. defterler
16	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 644	751-752/ 1350-51	Mahmut b.Muhammed b. Muhammed el-Mevlevî el-Malâtî	6 defter
17	İstanbul Üniversite Ktp., FY 0653	22 Rebiyülevvel 758/ 1357	Muhammed b. Hâc Guhertaş el-Tokâdî el-Mevlevî	1 ve 2. defterler
18	Kahire Dâru'l-Kutubi'l- Mışriye (Hidiv), 9166	Şaban 768/1366	Muhammed b. İsa el-Hafız el-Mevlevî el-Konevî	6 defter

19	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., 263	770/1368	Ebu Muhammed Ali el-Murşidî	6 defter
20	İstanbul Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, 171	774/ 1372	Muhammed b. Hüseyin el-Mevlevî	6 defter
21	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1113	Receb 733/ 1372	Hasan b. Osman el-Mevlevî	6 defter
22	Nevşehir Damad İbrahim Paşa Halk Ktp., F. 36	781/ 1379	Ahmed b. Muhammed	6 defter
23	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 53	784/ 1382	Hasan b. Ahmed b. Muhammed el-Kırımî	6 defter
24	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 54	791/ 1389	Mehmed b. Kutlu el-Niğdevî	6 defter
25	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 2032	VII-VIII/ XIII-XIV.yy		6 defter
26	Bursa İl Halk Ktp., Ulucami 1640-1642	VIII/ XIV.yy		6 defter
27	Manisa İl Halk Ktp., 2648	XIV.yy		1. ve 2. defterler

III. Defter

1	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 51	677/ 1278	Muhammed b. Abdullah el-Konevî el-Mevlevî	6 defter
2	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1193	4 Şevval 687/ 1288	Hasan b. Hüseyin el-Mevlevî	6 defter
3	İstanbul Süleymaniye Ktp., Murat Molla 1311	695 / 1296	Nizam el-Mevlevî	6 defter
4	Ankara Üniversitesi DTFC Ktp., İs. I. 4549	711/ 1311		2-6. defterler
5	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1457	714/ 1314	Ali b. Mahmut Rukn eş-Şîrâzî	6 defter
6	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., 06 Hk 2948	716/1316	Mansur Muhammed b. Mahmut.b Yusuf, (Lakabı Nusrettin Şîrâzî)	1 ve 3. defterler
7	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 658	717/ 1317	İbrâhîm b. Aliş el-Bağdâdî/ Ziyâ el-Hâfiz el-Şukrî el-Mu‘ṭaşimî el-Abbâsî	3. defter
8	DTCF 172	721/1321	Muhammed b. İshak b. İbrahim el Larendî	3. defter
9	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1177	Rebiyülevvel 723/ 1323	Osman b. Abdullah	6 defter
10	Ankara Üniversitesi DTFC Ktp., Mustafa Con A Koleksiyon. A 259	Ramazan 725/ 1326	Osman b. Abdullah	6 defter
11	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 52	17 Şaban 726/ 1326-735/1334-35	Burhan b. Emir el-Hâc el-Hafız el-Aksarayî	3. ve 4. defterler
12	İstanbul Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, 200-201	729/ 1329		6 defter
13	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 650	729/ 1329	Muhammed Murat b. Muhammed	3. ve 4. defterler
14	Konya Karatay Yusufağa ktp. 42 Yu 6928	732 / 1331	Gülşenî	6 defter
15	Berlin Königlichen Bibliothek, 763	13 Safer 738/ 1337	Hüseyin b. Osman el-Mevlevî el-Konevî	6 defter
16	München Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Pers. 35	Zilhicce 744/ 1344	Muhammed b. el-Hâc Devletşah b. Yusuf eş-Şîrâzî	6 defter
17	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 663	745/1344	Mesud b. Mahmut el-Mevlevî	3. defter
18	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 644	751-752/ 1350-51	Mahmut b.Muhammed b. Muhammed el-Mevlevî el-Malâtî	6 defter

19	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 2024	760/1359	Hacı Bekî b. Muhammed Sivâsî	3. ve 4. defterler
20	Kahire Dâru'l-Kutubi'l- Mışriye (Hidiv), 9166	Şaban 768/1366	Muhammed b. İsa el-Hafız el-Mevlevî el-Konevî	6 defter
21	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., 263	770/1368	Ebu Muhammed Ali el-Murşidî	6 defter
22	İstanbul Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, 171	774/ 1372	Muhammed b. Hüseyin el-Mevlevî	6 defter
23	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1113	Receb 733/ 1372	Hasan b. Osman el-Mevlevî	6 defter
24	Nevşehir Damad İbrahim Paşa Halk Ktp., F. 36	781/ 1379	Ahmed b. Muhammed	6 defter
25	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 53	784/ 1382	Hasan b. Ahmed b. Muhammed el-Kırımî	6 defter
26	Üsküdar Halk Ktp., Hacı Selim Ağa, 554	788/1387	Ahmed b. Muhammed el-Mevlevî	3 -6. defterler
27	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 54	791/ 1389	Mehmed b. Kutlu el-Niğdevî	6 defter
28	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 2032	VII-VIII/ XIII-XIV.yy		6 defter
29	Bursa İl Halk Ktp., Ulucami 1640-1642	VIII/ XIV.yy		6 defter

IV. Defter

1	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 51	677/ 1278	Muhammed b. Abdullah el-Konevî el-Mevlevî	6 defter
2	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1193	4 Şevval 687/ 1288	Hasan b. Hüseyin el-Mevlevî	6 defter
3	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 659	680/ 1289	Şeyh Cemal el-Mevlevî el-Engûrî	4. defter
4		733/ 1332	Halil b. Ahmed b. Hacı Bedr	5. defter
5	İstanbul Süleymaniye Ktp., Murat Molla 1311	695 / 1296	Nizam el-Mevlevî	6 defter
6	Edirne Selimiye İl Halk Ktp., 293	709/ 1309	Ali b. Mehmed Hafız Aksarayî	4 ve 6. defterler
7	Ankara Üniversitesi DTFC Ktp., İs. I. 4549	711/ 1311		2-6. defterler
8	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1457	714/ 1314	Ali b. Mahmut Rukn eş-Şîrâzî	6 defter
9	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1177	Rebiyülevvel 723/ 1323	Osman b. Abdullah	6 defter
10	Ankara Üniversitesi DTFC Ktp., Mustafa Con A Koleksiyon. A 259	Ramazan 725/ 1326	Osman b. Abdullah	6 defter
11	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 52	17Şaban 726/ 1326-735/1334-35	Burhan b. Emir el-Hâc el-Hafız el-Aksarayî	3. ve 4. defterler
12	İstanbul Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, 200-201	729/ 1329		6 defter
13	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 650	729/ 1329	Muhammed Murat b. Muhammed	3. ve 4. defterler
14	Lefkoşe Sultan II. Mahmut Ktp., 99	730/ 1330	Muhammed b. Mîrân b. Deylemî	4-6. defterler
15	Konya Karatay Yusufağa ktp. 42 Yu 6928	732 / 1331	Gülşenî	6 defter
16	Berlin Königlichen Bibliothek, 763	13 Safer 738/ 1337	Hüseyin b. Osman el-Mevlevî el-Konevî	6 defter
17	München Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Pers. 35	Zilhicce 744/ 1344	Muhammed b. el-Hâc Devletşah b. Yusuf eş-Şîrâzî	6 defter
18	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 644	751-752/ 1350-51	Mahmut b.Muhammed b. Muhammed el-Mevlevî el-Malâtî	6 defter

19	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 2024	760/1359	Hacı Bekî b.Muhammed Sivâsî	3. ve 4. defterler
20	Kahire Dâru'l-Kutubi'l- Mışriye (Hidiv), 9166	Şaban 768/1366	Muhammed b. İsa el-Hafız el-Mevlevî el-Konevî	6 defter
21	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., 263	770/1368	Ebu Muhammed Ali el-Murşidî	6 defter
22	İstanbul Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, 171	774/ 1372	Muhammed b. Hüseyin el-Mevlevî	6 defter
23	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1113	Receb 733/ 1372	Hasan b. Osman el-Mevlevî	6 defter
24	Nevşehir Damad İbrahim Paşa Halk Ktp., F. 36	781/ 1379	Ahmed b. Muhammed	6 defter
25	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 53 (I.defter baştan eksik)	784/ 1382	Hasan b. Ahmed b. Muhammed el-Kırımî	6 defter
26	Üsküdar Halk Ktp., Hacı Selim Ağa, 554	788/1387	Ahmed b. Muhammed el-Mevlevî	3 -6. defterler
27	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 54	791/ 1389	Mehmed b. Kutlu el-Niğdevî	6 defter
28	Afyon Gedik Ahmed Paşa Ktp., 979	VII/ /XIII. yy	Hacı Budak Muhammed Yusuf	4-6. defterler
29	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 2032	VII-VIII/ XIII-XIV.yy		6 defter
30	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 2038	N.ÇETİN'e göre 8. Yy ilk yarısında		4. defter
31	Bursa İl Halk Ktp., Ulucami 1640-1642	VIII/ XIV.yy		6 defter

V. Defter

1	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 51	677/ 1278	Muhammed b. Abdullah el-Konevî el-Mevlevî	6 defter
2	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1193	4 Şevval 687/1288	Hasan b. Hüseyin el-Mevlevî	6 defter
3	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 659	680/1289	Şeyh Cemal el-Mevlevî el-Engûrî	4. defter
4		733/ 1332	Halil b. Ahmed b. Hacı Bedr	5. defter
5	İstanbul Süleymaniye Ktp., Murat Molla 1311	695 / 1296	Nizam el-Mevlevî	6 defter
6	Ankara Üniversitesi DTFC Ktp., İs. I. 4549 (Beyit farklılıkları fazla)	711/ 1311		2-6. defterler
7	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1457	714/ 1314	Ali b. Mahmut Rukn eş-Şîrâzî	6 defter
8	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1177	Rebiyülevvel 723/ 1323	Osman b. Abdullah	6 defter
9	Ankara Üniversitesi DTFC Ktp., Mustafa Con A Koleksiyon. A 259	Ramazan 725/ 1326	Osman b. Abdullah	6 defter
10	İstanbul Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, 200-201	729/ 1329		6 defter
11	Lefkoşe Sultan II. Mahmut Ktp., 99	730/ 1330	Muhammed b. Mîrân b. Deylemî	4-6. defterler
12	Konya Karatay Yusufağa ktp. 42 Yu 6928	732 / 1331	Gülşenî	6 defter
13	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 651	735/ 1334	Halil el-Mevlevî	5 ve 6. defterler
14	Berlin Königlichen Bibliothek, 763	13 Safer 738/ 1337	Hüseyin b. Osman el-Mevlevî el-Konevî	6 defter
15	München Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Pers. 35	Zilhicce 744/ 1344	Muhammed b. el-Hâc Devletşah b. Yusuf eş-Şîrâzî	6 defter
16	Manisa Akhisar Zeynelzâde 45 Ak Ze 235	748/1347	Hüseyin b. Osman el-Mevlevî	5 ve 6. defterler
17	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 644	751-752/ 1350-51	Mahmut b.Muhammed b. Muhammed el-Mevlevî el-Malâtî	6 defter
18	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 674	764/1363	Mehmed b. Abdulkerim	5. defter

19	Kahire Dâru'l-Kutubi'l- Mışriye (Hidiv), 9166	Şaban 768/1366	Muhammed b. İsa el-Hafız el-Mevlevî el-Konevî	6 defter
20	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., 263	770/1368	Ebu Muhammed Ali el-Murşidî	6 defter
21	İstanbul Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, 171	774/ 1372	Muhammed b. Hüseyin el-Mevlevî	6 defter
22	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1113	Receb 733/ 1372	Hasan b. Osman el-Mevlevî	6 defter
23	Nevşehir Damad İbrahim Paşa Halk Ktp., F. 36	781/ 1379	Ahmed b. Muhammed	6 defter
24	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 53	784/ 1382	Hasan b. Ahmed b. Muhammed el-Kırımî	6 defter
25	Üsküdar Halk Ktp., Hacı Selim Ağa, 554	788/1387	Ahmed b. Muhammed el-Mevlevî	3 -6. defterler
26	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 54	791/ 1389	Mehmed b. Kutlu el-Niğdevî	6 defter
27	Afyon Gedik Ahmed Paşa Ktp., 979	VII/ /XIII. yy	Hacı Budak Muhammed Yusuf	4-6. defterler
28	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 2032	VII-VIII/ XIII-XIV.yy		6 defter
29	Bursa İl Halk Ktp., Ulucami 1640-1642	VIII/ XIV.yy		6 defter

VI. Defter

1	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 51	677/ 1278	Muhammed b. Abdullah el-Konevî el-Mevlevî	6 defter
2	Tahran Üniversitesi, 2688 (Kahire/Hidiv 6264 numaralı nüsha olabilir)	674		6. defter
3	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1193	4 Şevval 687/ 1288	Hasan b. Hüseyin el-Mevlevî	6 defter
4	İstanbul Süleymaniye Ktp., Murat Molla 1311	695 / 1296	Nizam el-Mevlevî	6 defter
5	Edirne Selimiye İl Halk Ktp., 293	709/ 1309	Ali b. Mehmed Hafız Aksarayî	4 ve 6. defter
6	Ankara Üniversitesi DTFC Ktp., İs. I. 4549 (Beyit farklılıkları fazla)	711/ 1311		2-6. defterler
7	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1457	714/ 1314	Ali b. Mahmut Rukn eş-Şîrâzî	6 defter
8	İstanbul Hacı Selim Ağa/Süleymaniye Ktp., Kemankeş, 238	722/1322	Muhammed b. İshak b. İbrahim el-Larendi el-Veledî	6. defter
9	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1177	Rebiyülevvel 723/ 1323	Osman b. Abdullah	6 defter
10	Ankara Üniversitesi DTFC Ktp., Mustafa Con A Koleksiyon. A 259	Ramazan 725/ 1326	Osman b. Abdullah	6 defter
11	İstanbul Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, 200-201	729/ 1329		6 defter
12	Lefkoşe Sultan II. Mahmut Ktp., 99	730/ 1330	Muhammed b. Mîrân b. Deylemî	4-6. defterler
13	Konya Karatay Yusufağa ktp. 42 Yu 6928	732 / 1331	Gülşenî	6 defter
14	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 651	735/ 1334	Halil el-Mevlevî	5 ve 6. defter
15	Berlin Königlichen Bibliothek, 763	13 Safer 738/ 1337	Hüseyin b. Osman el-Mevlevî el-Konevî	6 defter
16	München Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Pers. 35	Zilhicce 744/ 1344	Muhammed b. el-Hâc Devletşah b. Yusuf eş-Şîrâzî	6 defter
17	Manisa Akhisar Zeynelzâde 45 Ak Ze 235	748/1347	Hüseyin b. Osman el-Mevlevî	5 ve 6. defterler
18	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 644	751-752/ 1350-51	Mahmut b.Muhammed b. Muhammed el-Mevlevî el-Malâtî	6 defter

19	Kahire Dâru'l-Kutubi'l- Mışriye (Hidiv), 9166	Şaban 768/1366	Muhammed b. İsa el-Hafız el-Mevlevî el-Konevî	6 defter
20	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., 263	770/1368	Ebu Muhammed Ali el-Murşidî	6 defter
21	İstanbul Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, 171	774/ 1372	Muhammed b. Hüseyin el-Mevlevî	6 defter
22	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1113	Receb 733/ 1372	Hasan b. Osman el-Mevlevî	6 defter
23	Nevşehir Damad İbrahim Paşa Halk Ktp., F. 36	781/ 1379	Ahmed b. Muhammed	6 defter
24	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 53	784/ 1382	Hasan b. Ahmed b. Muhammed el-Kırımî	6 defter
25	Üsküdar Halk Ktp., Hacı Selim Ağa, 554	788/1387	Ahmed b. Muhammed el-Mevlevî	3 -6. defterler
26	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 54	791/ 1389	Mehmed b. Kutlu el-Niğdevî	6 defter
27	Afyon Gedik Ahmed Paşa Ktp., 979	VII/ /XIII. yy	Hacı Budak Muhammed Yusuf	4-6. defterler
28	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 2032	VII-VIII/ XIII-XIV.yy		6 defter
29	Bursa İl Halk Ktp., Ulucami 1640-1642	VIII/ XIV.yy		6 defter
30	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 2023	VIII-IX/ XIV-XV. Yy	Mahmut b. El-Hacı ‘Işḳ el-Mevlevi	1. ve 6. defterler

Mesnevî-i Ma‘nevî’nin Yazma Nüshaları Arasındaki Bazı Yaygın Beyit Farklılıklarının Karşılaştırmalı Metin Yöntemiyle Gösterilmesi

Mevlânâ tarafından söylenip Hüsameddin Çelebi tarafından kayda geçirildikten sonra tekrar Mevlânâ’ya okunarak son şekli verilen Mesnevî-i Ma‘nevî bazen münferit kütüphanelerde istifade edilmek üzere, bazen dergahlara vakfedilmek üzere veya çeşitli başka sebeplerle el yazması olarak çoğaltılmıştır. Aslından kopya edilen her nüshada olduğu gibi Mesnevî nüshalarının da sonradan yapılan istinsahları arasında birtakım sözcük farklılıkları, mülhak veya noksan beyitler gibi hususlar ortaya çıkmıştır. Altı defter ve yaklaşık 26.000 beyitten meydana gelen Mesnevî-i Ma‘nevî’nin yazıldığı şekle en yakın halini tespit edebilmek, nüsha farklılıklarını ve benzerliklerini belirlemek, en muteber Mesnevî nüshasını tespit edebilmek için hem yurt dışında hem de Türkiye’de birçok çalışma yapılmıştır ve bu konuda bazı çalışmalar da hâlihazırda devam etmektedir.

Mesnevî’nin Türkiye’de bulunan nüshalarıyla İran ve Hindistan’da bulunan nüshaları arasında büyük farklılıklar olduğu söylenmektedir.[23] Merhum Gölpınarlı’nın *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*’nin ön sözünde ifade ettiği “*her anlayanın bir anlayış özelliği, her yorumlayanın bir yorum yönergesi vardır”* cümlesinden hareketle, kopya edilen her Mesnevî nüshası müstensihiyle baş başa kalmış; müstensihinin dil bilgisine, kelime hazinesine, okuma zevkine ve benzeri hususlara göre bazı müdahalelere uğramıştır. Bunların yanı sıra Mesnevî’nin yazıldığı döneme en yakın nüshalarında vezin aksaklıklarının olduğu da görülmektedir. Bu hususta Mesnevî’deki vezin aksaklıklarının, kopya edilen nüshalarda müstensihlerce giderildiği görülmekte ve Mesnevî metnine yapılan müdahaleye örnekler oluşmaktadır. Nitekim elli yaşına doğru Mesnevî’yi nazmetmeye başlayan Mevlânâ’nın şairlik iddiasında olmadığı da bilinmektedir.

Bu çalışmada amaç, Mevlânâ’nın bütün eserlerinin özenle okunması gerektiğinin bilincinde olarak, daha önce hazırlanmış Mesnevî çalışmalarının kısmen devamı niteliğinde düşünülebilecek biçimde, çalışma konumuz çerçevesinde XIII. ve XIV. yüzyıllarda istinsah edilmiş Mesnevî nüshaları arasındaki farklılıkların yoğunlaştığı beyitleri tespit etmek suretiyle sadece bu beyitler dikkate alınarak nüshalar arasında karşılaştırma yapmaktır.

[23] S. Ceyhan a.g.e., s.329.

Çalışmada, tavsifi hazırlanan nüshaların I. ve II. defterlerinden seçilen beyitlerin nüshalar arasındaki farklılıkları aşağıda karşılaştırmalı metin yöntemiyle hazırlanmıştır. Karşılaştırmalı metin çalışması hazırlanırken izlenen yöntem şöyledir: Konya Mevlânâ Müzesi numara 51'de kayıtlı, 1 rakamıyla rumuzlandırılan Mesnevî nüshasından ilgili beyitler Nicholson neşrinde yer aldıkları sıra numaralarıyla verilmiş ve tavsifi yapılan nüshaların beyit farklılıkları dipnotlarda gösterilmiştir. Başında numarası olmayan beyitler, Konya nüshasında mevcut olmayan veya Konya nüshasında haşiyelere yazılmış beyitlerdir. Bu beyitler Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 numaralı nüshada manzum metin içinde yer almaktadır. Dipnotlarda verilen beyitlerin mısralarını ayırmak için mısra aralarında "/" kullanılmıştır. Konya 51 numaralı nüshada yer alan ancak diğer nüshalarda bulunmayan beyitler veya sözcükler "-" ile; diğer nüshalarda yer alan fakat Konya 51 numaralı nüshada yer almayan mülhak beyitler veya sözcükler ise "+" ile gösterilmiştir. Dipnot işareti bulunmayan beyitlerin, karşılaştırmada istifade edilen bütün nüshalarda tamamen aynı biçimde yazılı olduğu anlaşılmalıdır.

Mesnevî'nin I. defteri için 1, 3, 4, 6, 10, 11, 15, 16, 18, 21, 25, 27, 28, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 45, 47, 48 rumuz numaralı yirmi beş nüshadan; Mesnevî'nin II. defteri için ise 1, 4, 6, 7, 9, 10, 15, 16, 18, 21, 22, 24, 25, 27, 28, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 45, 48 rumuz numaralı yirmi altı nüshadan istifade edilmiştir. Nüshaların defterlerine göre rumuz listeleri, beyit karşılaştırmalarından önce verilmiştir.

I. Defterler İçin Rumuz Listesi ve Bazı Yaygın Beyit Farklılıkları

Nüshanın Rumuzu	Kütüphane İsmi ve Demirbaş Numarası
1	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 51
3	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 670
4	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1193
6	İstanbul Süleymaniye Ktp., Murat Molla 1311
10	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1457
11	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., 06 Hk 2948
15	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1177
16	Ankara Üniversitesi DTFC Ktp., Mustafa Con A Koleksiyon. A 259
18	İstanbul Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, 200-201
21	Konya Karatay Yusufağa ktp. 42 Yu 6928
25	Berlin Königlichen Bibliothek, 763
27	München Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Pers. 35
28	Bursa İl Halk Ktp., Orhan Gâzî 620
31	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa 644
32	İstanbul Üniversite Ktp., FY 0653
35	Kahire Dâru'l-Kutubi'l- Mışriye (Hidiv), 9166
36	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., 263
37	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1113
38	İstanbul Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, 171
39	Nevşehir Damad İbrahim Paşa Halk Ktp., F. 36
40	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 53
42	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 54
45	Bursa İl Halk Ktp., Ulucami 1640-1642
47	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 2023
48	Manisa İl Halk Ktp., 2648

1 بشْنو این[24] نَی چون شکایت[25] می‌کند از[26] جدایی‌ها حکایت[27] می‌کند[28]

2 کز نَیستان تا مرا ببْریده‌اند در[29] نفیرم مرد و زن نالیده‌اند[30]

---

[24] این 45 ,42 ,40 ,39 ,37 ,36 ,35 ,32 ,31 ,28 ,27 ,18 ,15 ,10 ,6 ,4 ,3 : از 48 ,36 ,25 ,21 ,16

[25] شکایت 48 ,45 ,42 ,40 ,39 ,38 ,37 ,35 ,32 ,28 ,25 ,18 ,16 ,15 ,10 ,6 ,4 ,3 : حکایت 47 ,36 ,27 ,21

[26] از 48 ,47 ,45 ,42 ,40 ,39 ,38 ,37 ,35 ,32 ,28 ,25 ,21 ,18 ,16 ,15 ,10 ,6 ,4 ,3: کز 27 : وز 36

[27] حکایت 48 ,45 ,42 ,40 ,39 ,38 ,37 ,35 ,32 ,28 ,25 ,18 ,16 ,15 ,10 ,6 ,4 ,3: شکایت 47 ,36 ,27 ,21

[28] بشْنو این نَی چون شکایت می‌کند / از جدایی‌ها حکایت می‌کند - 11

[29] در 48 ,47 ,45 ,42 ,40 ,39 ,38 ,37 ,35 ,32 ,28 ,27 ,25 ,18 ,16 ,15 ,10 ,6 ,4 ,3 : از 36 ,21

[30] کز نَیستان تا مرا ببْریده‌اند / در نفیرم مرد و زن نالیده‌اند -11

34 آینت[31] دانی چرا[32] غمّاز نیست زآنکه زنگار از رُخَش ممتاز نیست[33]

136 خوشتر آن باشد که سرِّ دلبران گفته آید در حدیثِ دیگران

137 گفت مکشوف و برهنه گوی این[34] آشکارا بِه که پنهان ذکرِ دین[35]

247 بود بقّالی و[36] وی[37] را طوطیی خوش‌نوایی سبز[38] و گویا طوطیی[39]

248 بر[40] دکان بودی نگهبانِ دکان نکته گفتی با همه سوداگران[41]

249 در خطابِ آدمی ناطق بُدی در نوایِ طوطیان حاذق بُدی[42]

447 هر که صاحب‌ذوق بود از گفتِ او لذّتی می‌دید و تلخی جفتِ او[43]

448 نکته‌ها می‌گفت او آمیخته در جُلابِ قند زهری ریخته[44]

1281 ماه کو افزود ز اختر در جمال شد ز رنجِ دِقّ او همچون خیال[45]

1282 این زمینِ[46] باسکونِ باادب[47] اندر آرد زلزله‌ش در لرزِ[48] تب[49]

---

[31] آینت 48 ,47 ,42 ,39 ,28 ,25 ,18 ,15 ,10 ,6 ,4 ,3 : آینەت 40 : آینهٔ جانت 45 ,38 ,37 ,36 ,35 ,21

[32] چرا 48 ,47 ,42 ,39 ,32 ,28 ,27 ,25 ,18 ,16 ,15 ,10 ,6 ,3 : از آن 45 ,38 ,37 ,36 ,35 ,21 ,4

[33] آینت دانی چرا غمّاز نیست / زآنکه زنگار از رُخَش ممتاز نیست -11

[34] گوی این 42 ,16 ,15 ,6 : بی غلول 48 ,45 ,40 ,38 ,37 ,36 ,35 ,27 ,25 ,21 ,18 ,10 ,4 ,3 : گو که این 47 ,28 : گو که من 32

[35] آشکارا بِه که پنهان ذکرِ دین 47 ,42 ,37 ,32 ,28 ,16 ,15 ,6 : بازگو دفعم مده ای بوالفضول ,35 ,27 ,21 ,18 ,10 ,4 ,3 48 ,45 ,40 ,38 ,36: آشکارا بِه که پنهان ذکرِ دین / بازگو دفعم مده ای بوالفضول -39 ,11

[36] و 48 ,47 ,45 ,42 ,40 ,38 ,35 ,32 ,28 ,27 ,25 ,18 ,16 ,15 ,10 ,6, ,4 ,3 : مر 37 ,36 ,21

[37] وی 45 ,42 ,40 ,35 ,25 ,3 : او 48 ,47 ,38 ,37 ,36 ,32 ,28 ,27 ,21 ,18 ,16 ,15 ,10 ,6 ,4

[38] سبز و 48 ,47 ,45 ,42 ,40 ,35 ,32 ,28 ,27 ,25 ,18 ,16 ,6 ,3 : سبز 38 ,37 ,36 ,15 ,10 ,4 :خوب 21

[39] : بود بقّالی و وی را طوطیی/ خوش‌نوایی سبز و گویا طوطیی -39 ,11

[40] بر 48 ,47 ,45 ,42 ,40 ,38 ,36 ,35 ,28 ,27 ,25 ,21,18 ,10 ,4 ,3 : در 37 ,32 ,16 ,15 ,6

[41] بر دکان بودی نگهبانِ دکان / نکته گفتی با همه سوداگران -39 ,11

[42] در خطابِ آدمی ناطق بُدی / در نوایِ طوطیان حاذق بُدی -39 ,11

[43] هر که صاحب‌ذوق بود از گفتِ او/ لذّتی می‌دید و تلخی جفتِ او -39 ,11

[44] نکته‌ها می‌گفت او آمیخته / در جُلابِ قند زهری ریخته -39 ,11

هان مشو مغرور آز گفت نگو/ بو که باشد زشتی در زیر او +48 ,47 ,36 ,21

[45] خیال 48 ,47 ,45 ,42 ,37 ,35 ,25 : خلال 40 ,38 ,38 ,28 ,27 ,18 ,16 ,15 ,11 ,10 ,6 ,4 ,3 : هلال 36, ,32 ,21 :

ماه کو افزود ز اختر در جمال / شد ز رنجِ دِقّ او همچون خیال -39

[46] این زمینِ 48 ,45 ,42 ,40 ,38 ,37 ,36 ,35 ,32 ,28 ,27 ,25 ,21 ,18 ,15 ,11 ,10 ,6 ,4 ,3 : این زمین که 16

[47] باسکونِ باادب 45 ,42 ,38 ,37 ,36 ,35 ,32 ,28 ,27 ,25 ,21 ,18 ,15 ,11 ,10 ,6 ,4 ,3: باسکون و باادب 48 ,47

[48] در لرزِ تب 47 ,45 ,11 ,10 : در مَرگ و تب 36 : لرز و تب ,38 ,37 ,35 ,32 ,28 ,27 ,25 ,21 ,18 ,16 ,15 ,6 ,4 ,3 48 ,42 ,40

[49] این زمینِ باسکونِ باادب / اندر آرد زلزله‌ش در لرزِ تب - 39

1283 ای بسا کُه زین بلایِ مرده‌ریگ[50] گشته است اندر جهان[51] او[52] خُرد و ریگ[53]

جان ناری[54] یافت زو آتش کُشی جان مرده یافت در[55] خود[56] جنبشی[57]

1955 جانِ ناری یافت از وی انطفا مرده پوشید[58] از بقایِ او قبا[59]

1956 تازگی و جنبشِ[60] طوبیست این همچو جنبشهایِ حیوان[61] نیست این

2556 رو به خود کرد و بگفت ای نوحه‌گر نوحه‌ات را می‌نیرزند آن نفر[62]

2557 کژ مخوان ای راست‌خوانندهٔ مُبین کَیْفَ آسیٰ خَلْفَ قَوْمٍ[63] ظَالِمِین

3670 شد حواس و نطقِ[64] بابایانِ[65] ما محوِ نورِ دانشِ[66] سلطانِ ما

3671 حسّ‌ها و عقل‌هاشان در درون موج در موج لَدَیْنَا مُحْضَرُون

3672 چون بیاید صبح[67] وقتِ بار[68] شد انجمِ پنهان شده بر[69] کار شد

3705 کی سیه گردد ز آتش رویِ خوب کو نهد گلگونه از تَقوَی الْقُلُوب

---

[50] مرده‌ریگ 48 ,47 ,45 ,42 ,40 ,38 ,37 ,36 ,35 ,32 ,28 ,27 ,25 ,21 ,18 ,11 ,10 ,6 ,4 ,3 : ناگهان 16, 15,
[51] جهان 48 ,47 ,45 ,42 ,40 ,38 ,37 ,36 ,35 ,32 ,28 ,27 ,25 ,21 ,18 ,11 ,10 ,6 ,4 ,3 : گشته است اندر زمین چون ریگ آن 16 ,15
[52] او 48 ,47 ,45 ,42 ,40 ,38 ,37 ,35 ,32 ,28 ,27 ,25 ,21 ,18 ,11 ,10 ,4 ,3 : ای 6 : چون 36 ,16 ,15
[53] ای بسا کُه زین بلایِ مرده‌ریگ / گشته است اندر جهان او خُرد و ریگ - 39
[54] ناری 48 ,37 ,36 ,28 ,27 ,21 ,3 : آتش 47 ,45 ,42 ,40 ,39 ,38 ,35 ,32 ,18 ,16 ,15 ,11 ,10 ,6
[55] در 48 ,47 ,45 ,40 ,36 ,35 ,28 ,27 ,21,18 ,3 : از 42 ,39 ,38 ,37 ,32 ,15 ,11 ,10 ,6
[56] خود 48 ,47 ,45 ,40 ,36 ,35 ,21 ,18 ,3 : وی 42 ,39 ,38 ,37 ,32 ,15 ,11 ,10 ,6
[57] جانِ ناری یافت از وی انطفا / جان مرده یافت درخود جنبشی - 40 ,25 ,4 ,1 :
جان مرده یافت در خود جنبشی : جان ناخوش یافت باز لطفش خوشی 16
[58] پوشید 48 ,47 ,45 ,42 ,39 ,38 ,37 ,35 ,33 ,27 ,25 ,21 ,18 ,16 ,15 ,10 ,6 ,4 : یابد 36
[59] جانِ ناری یافت از وی انطفا / مرده پوشید از بقایِ او قبا - 28 ,11 ,3
[60] تازگی و جنبش 48 ,47 ,45 ,42 ,40 ,39 ,35 ,32 ,28 ,27 ,25 ,21 ,18 ,16 ,15 ,11 ,10 ,6 ,4 ,3 ,2 : تازگی جنبش 38 ,37 ,36
[61] حیوان 39, 18, 1 : خلقان 48 ,47 ,45 ,42 ,40 ,38 ,37 ,36 ,35 ,32 ,31 ,28 ,27 ,25 ,21 ,16 ,15 ,11 ,10 ,6 ,4 ,3
[62] رو به خود کرد و بگفت ای نوحه‌گر/ نوحه‌ات را می‌نیرزند آن نفر - 48 ,3
[63] خَلْفَ قَوْمٍ47 ,45 ,40 ,39 ,38 ,37 ,35 ,31 ,28 ,27 ,25 ,21 ,18 ,4 ,3 : قُل لقَوْمٍ 48 ,42 ,36 ,33 ,16 ,15 ,11 ,10 ,6
[64] نطقِ 48 ,47 ,42 ,36 ,25 ,21 ,18 ,3 : ناطقه 45 ,39 ,38 ,37 ,35 ,32 ,31 ,28 ,27 ,11 ,4 : ناطق 16 ,15 ,10 ,6
[65] بابایان 47 : دُرافشان 3 : با پایان 18 ,15 ,11 ,10 ,6 ,4 : بی پایان 48 ,42 ,40 ,36 ,25 ,21 ,16 : تایان 38, 37, 32, 31 ,45 ,39
[66] محوِ نورِ دانشِ 47 ,45 ,42 ,40 ,39 ,38 ,37 ,35 ,32 ,31 ,28 ,27 ,25 ,21 ,18 ,16 ,15 ,11 ,10 ,6 ,4 ,3: محوِ علم و دانشِ 48 ,36
[67] چون بیاید صبح 39 ,38 ,37 ,35 ,32 ,28 ,27 ,25,3 : چون شب آمد باز 48 ,47 ,45 ,42 ,40 ,16 ,15 ,11 ,10 ,6 ,4 : چون شب آید باز 36 ,31 ,21 ,18
[68] بار 48 ,47 ,45 ,42 ,40 ,39 ,38 ,37 ,36 ,35 ,32 ,28 ,27 ,25 ,21 ,18 ,16 ,11 ,10 ,6 ,4 ,3 : خواب 15
[69] بر 47 ,45 ,40 ,37 ,36 ,35 ,31 ,28 ,27 ,25 ,21 ,18 ,15 ,6 ,4 ,3: در 48 ,42 ,39 ,38 ,32 ,16 ,11 ,10

نار پاکان را ندارد خود زیان　　کی ز خاشاکی شود دریا نهان[70]

هر که تریاق خدایی را بخورد　　گر خورد زهری مگویش که بمُرد[71]

3972 گفت اگر رانید این را بر زبان　　یک یهودی خود نماند در جهان[72]

3973 پس یهودان مال بردند و خراج　　که مکن رسوا تو ما را[73] ای سِراج[74]

3974 این سخن را نیست پایانی پدید[75]　　دست با من دِه چو چشمت دوست[76] دید

Yukarıda I. defterlerden seçilmiş beyitler, farklılıkları bakımından incelendiğinde çoğunlukla 3, 4, 6, 10, 15, 18, 27, 28, 31, 32, 35, 36, 37, 39, 42, 45 rumuzlu nüshalardaki beyitlerin kendi aralarında; 16, 21, 25 rumuzlu nüshalardaki beyitlerin de kendi aralarında benzeştiği dikkat çekmektedir. Örneğin; Mesnevî nüshaları arasında barındırdıkları farklılıklar açısından en çok öne çıkan beyitlerin başında gelen I. defterin ilk beyitine bakılacak olursa, ilk mısradaki این sözcüğünün 3, 4, 6, 10, 15, 18, 27, 28, 31, 32, 35, 36, 37, 39, 42, 45 rumuzlu on altı nüshada Konya nüshasıyla aynı biçimde kullanıldığı; 16, 21, 25, 36, 48 rumuzlu beş nüshada ise Konya nüshasından farklı olarak از sözcüğüne dönüştüğü görülmektedir. Yine aynı beyitin ikinci mısrasına bakıldığında از sözcüğünün 3, 4, 6, 10, 15, 16, 18, 21, 25, 28, 32, 35, 37, 38, 39, 42, 45, 47, 48 rumuzlu on dokuz nüshada Konya nüshasıyla aynı biçimde kullanıldığı; 27 ile 36 rumuzlu nüshalarda sırasıyla کز ve وز sözcüklerine dönüştüğü görülmektedir. Aynı mısradaki حکایت sözcüğünün ise 3, 4, 6, 10, 15, 16, 18, 25, 28, 32, 35, 37, 38, 39, 42, 45, 48 rumuzlu on yedi nüshada Konya nüshasıyla uyumlu biçimde kullanıldığı; 21, 27, 36, 47 rumuzlu dört nüshada ise شکایت sözcüğüne dönüştüğü görülmektedir.

---

[70] نار پاکان را ندارد خود زیان / کی ز خاشاکی شود دریا نهان 1, 3, 4, 6, 10, 11, 15, 16, 18, 21, 25, 27, 28, 31, 32, 35, 37, 40, 42, 45, 47- : 36, 38, 39, 48+

[71] هر که تریاق خدایی را بخورد / گر خورد زهری مگویش که بمُرد 1, 3, 4, 6, 10, 11, 15, 16, 18, 21, 25, 27, 28, 31, 32, 35, 37, 40, 42, 45, 47- : 36, 38, 39, 48+

[72] گفت اگر رانید این را بر زبان / یک یهودی خود نماند در جهان 3, 4, 6, 10, 15, 16, 18, 21, 25, 27, 31, 32, 35, 35, 37, 38, 39, 40, 42, 45, 48,+ : 11, 47-

نار پاکان را ندارد خود زیان / کی ز خاشاکی شود دریا نهان 1, 3, 4, 6, 10, 11, 15, 16, 18, 21, 25, 27, 28, 32, 35, 37, 42, 45, 47- : 36, 38, 39, 48+

هر که تریاق خدایی را بخورد / گر خورد زهری مگویش که بمُرد 1, 3, 4, 6, 10, 11, 15, 16, 18, 21, 25, 27, 28, 32, 35, 37, 42, 45, 47- : 36, 38, 39, 48+

[73] که مکن رسوا تو ما را 3, 4, 6, 15, 18, 21, 25, 27, 28, 31, 32, 35, 37, 38, 39, 40, 42, 45 :که مکن ما را تو رسوا 10, 16, 36, 48

[74] پس یهودان مال بردند و خراج / که مکن رسوا تو ما را ای سِراج 11, 47-

[75] این سخن را نیست پایانی پدید 3, 4, 6, 10, 15, 16, 18, 21, 25, 27, 28, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 45, 48 : این سخن پایان ندارد ای وحید 36

[76] این سخن را نیست پایانی پدید / دست با من دِه چو چشمت دوست دید 11-

II. Defterler İçin Rumuz Listesi ve Bazı Yaygın Beyit Farklılıkları

Nüshanın Rumuzu	Kütüphane İsmi ve Demirbaş Numarası
1	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 51
4	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1193
6	İstanbul Süleymaniye Ktp., Murat Molla 1311
7	München Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Pers 45
9	Ankara Üniversitesi DTFC Ktp. 4549
10	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1457
15	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1177
16	Ankara Üniversitesi DTFC Ktp., Mustafa Con A Koleksiyon. A 259
18	İstanbul Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, 200-201
21	Konya Karatay Yusufağa ktp. 42 Yu 6928
22	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, 662
24	Koç Üniversitesi Ktp. PK 6481 M8 M3
25	Berlin Königlichen Bibliothek, 763
27	München Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Pers. 35
28	Bursa İl Halk Ktp., Orhan Gâzî 620
31	İstanbul Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa 644
32	İstanbul Üniversite Ktp., FY 0653
35	Kahire Dâru'l-Kutubi'l- Mışriye (Hidiv), 9166
36	Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., 263
37	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 1113
38	İstanbul Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, 171
39	Nevşehir Damad İbrahim Paşa Halk Ktp., F. 36
40	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 53
42	Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Ktp., 54
45	Bursa İl Halk Ktp., Ulucami 1640-1642
48	Manisa İl Halk Ktp., 2648

8 بلبلی زینجا برفت و بازگشت بهرِ صیدِ این معانی بازگشت[77]

9 ساعدِ شه مسکنِ این باز باد تا ابد بر خلق این در باز باد

10 آفتِ این در هوا و شهوتست ورنه[78] اینجا شربت اندر شربتست

[77] بهرِ صیدِ این معانی بازگشت 4, 6, 7, 9, 15, 16, 18, 21, 22, 25, 27, 28, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 42, 45, 48 : ساعدِ شه مسکنِ این بازگشت 10

[78] ورنه: ورنی 22

11 این دهان بر بند تا بینی عیان[79] چشم‌بندِ آن[80] جهان حلق و دهان[81]

12 ای[82] دهان تو خود دهانهٔ دوزخی[83] وی[84] جهان تو[85] بر مثالِ برزخی

22 چون[86] ز تنهایی تو[87] نومیدی شوی زیرِ سایهٔ[88] یار خورشیدی شوی

23 رَو بجو یارِ خدایی را تو زود چون چنان کردی[89] خدا یارِ تو بود

24 آنکه در[90] خلوت نظر بر[91] دوختست آخر آن را هم ز یار آموختست

25 خلوت از اغیار باید نِه[92] ز یار پوستین بهرِ دی آمد نِه[93] بهار

26 عقل با عقلِ دگر دوتا شود نور افزون گشت و ره پیدا شود[94]

27 نفس با نفسِ دگر خندان شود ظلمت افزون گشت و[95] ره پنهان شود

28 یار چشمِ تست ای مردِ شکار از خس و خاشاک او را پاک دار

49 پنج حسّی هست جز این پنج حس آن چو زرِّ سرخ و این[96] حس‌ها چو مس

50 اندر آن بازار کاهلِ محشرند[97] حسِّ مس را چون حسِّ زر کی خرند

---

[79] عیان 48 ,45 ,42 ,40 ,38 ,37 ,36 ,35 ,32 ,28 ,27 ,25 ,22 ,21 ,18 ,16 ,15 ,10 ,6 ,4 : جهان 39 ,31 ,9

[80] چشم‌بندِ آن 48 ,45 ,42 ,40 ,39 ,38 ,38 ,31 ,28 ,27 ,25 ,22 ,21 ,18 ,15 ,10 ,6 ,4 : چشم‌بندِ این 36 ,35 ,32 ,16 ,9

[81] این دهان بر بند تا بینی عیان / چشم‌بندِ آن جهان حلق و دهان -7

[82] ای: این 22

[83] ای دهان تو خود دهانهٔ دوزخی 48 ,45 ,42 ,40 ,36 ,32 ,31 ,27 ,25 ,21 ,16 ,10 ,7 ,6 ,4 : ای دهان خود تو دهانهٔ دوزخی 39 ,38 ,35 ,28 ,18 : این دهانت خود دهان دوزخی 9 : ای دهان تو خود زبانه و دوزخی 15 : ای دهان تو خود زبانهٔ دوزخی 37

[84] وی 48 ,45 ,42 ,40 ,38 ,36 ,35 ,28 ,27 ,25 ,22 ,21 ,18 ,16 ,15 ,7 ,6 ,4 : وین 9 : وای 39 ,37 ,10 : ای 32

[85] جهان تو 48 ,45 ,40 ,39 ,38 ,37 ,36 ,35 ,32 ,28 ,27 ,25 ,22 ,21 ,18 ,16 ,15 ,10 ,7 ,6 ,4 : زبان تو 42 : جهانت 9

[86] چون 48 ,42 ,36 ,32 ,31 ,28 ,27 ,16 ,15 ,7 ,6 ,4 : گر 45 ,39 ,38 ,37 ,35 ,25 ,22 ,21 ,18 ,10 ,9

[87] تو 48 ,42 ,40 ,38 ,32 ,27 ,16 ,15 ,7 : چو 45 ,39 ,37 ,36 ,35 ,31 ,28 ,25 ,22 ,21 ,18 ,10 ,9 ,6 ,4

[88] سایهٔ 48 ,45 ,40 ,36 ,35 ,31 ,28 ,27 ,22 ,21 ,18 ,16 ,7 ,6 ,4 : ظلّ 42 ,39 ,38 ,37 ,32 ,25 ,15 ,10 ,9

[89] چون چنان کردی 48 ,45 ,42 ,40 ,39 ,38 ,37 ,36 ,35 ,32 ,31 ,28 ,27 ,25 ,22 ,18 ,16 ,15 ,10 ,9 ,6 ,4 : چون چنین گشتی 21

[90] در 38 ,36 ,35 ,32 ,28 ,27 ,25 ,22 ,21 ,18 ,16 ,15 ,10 ,6 ,4 : بر 48 ,45 ,42 ,40 ,39 ,37 ,31 ,9 ,7

[91] بر 48 ,45 ,42 ,40 ,39 ,38 ,37 ,36 ,35 ,32 ,31 ,28 ,22 ,21 ,18 ,16 ,15 ,10 ,9 ,7 ,6 ,4 : را 27 ,25

[92] نِه 40 ,32 ,7 ,6 ,4 : نِی 48 ,45 ,42 ,39 ,38 ,37 ,36 ,35 ,31 ,28 ,27 ,25 ,22 ,21 ,18 ,16 ,15 ,10 ,9

[93] نِه 42 ,32 ,7 ,6 ,4 : نِی 48 ,45 ,42 ,40 ,39 ,38 ,37 ,36 ,35 ,31 ,28 ,27 ,25 ,22 ,21 ,18 ,16 ,15 ,10 ,9

[94] عقل با عقلِ دگر دوتا شود / نور افزون گشت و ره پیدا شود -6

[95] و -36 ,32 ,27 ,15 ,10 ,7

[96] سرخ و این 48 ,45 ,42 ,38 ,37 ,35 ,32 ,31 ,28 ,27 ,22 ,18 ,16 ,15 ,10 ,9 ,7 ,6 ,4: سرخ وین 40 ,39 ,36 ,25 : سرخ این 21

[97] کاهلِ محشرند 45 ,42 ,39 ,38 ,37 ,36 ,35 ,31 ,28 ,25 ,22 ,18 ,16 ,9 : کایشان محشرند 27 ,21 : کایشان ماهراند 4, 6, 7, 10, 15, 32, 40, 48

62 سُخرهٔ حس‌اند اهلِ اعتزال — خویش را[98] سُنّی نمایند از ضلال[99]

هرکه در حس ماند او معتزلیست — گرچه گوید سُنِّیَم از جاهلیس[100]

82 ناریان مر[101] ناریان را جاذب‌اند — نوریان مر نوریان را طالب‌اند

83 چشم چون بستی ترا جان کندنیست — چشم را از نورِ روزن صبر نیست[102]

چشم چون بستی ترا تاسه گرفت — نور چشم از نور روزن کی شکفت[103]

1315 چون ز خود رستی همه برهان شدی — چونکه بنده نیست شد[104] سلطان شدی[105]

ور عیان خواهی صلاح الدّین نمود — دیده‌ها را کرد بینا و گشود[106]

2447 گفت یادم نیست الّا همّتی — دار با من یادم آید ساعتی[107]

2448 از حضورِ نوربخشِ مصطفی[108] — پیشِ خاطر آمد او را آن[109] دعا[110]

همّت پیغابر روشن کده — پیش خاطر آمدش آن گم شده[111]

2449 تافت زآن روزن که از دل تا[112] دلست[113] — روشنی که فرقِ حقّ و باطلست[114]

---

[98] خویش را سُنّی 48 ,45 ,42 ,40 ,39 ,38 ,37 ,36 ,35 ,32 ,31 ,27 ,25 ,21 ,18 ,16 ,15 ,10 ,9 ,7 ,6 ,4 : خویش سُنّی 28 ,7 : دیده(؟) خویش را 22

[99] سُخرهٔ حس‌اند اهلِ اعتزال / خویش را سُنّی نمایند از ضلال -21 ,9

[100] هرکه در حس ماند او معتزلیست / گرچه گوید سُنِّیَم از جاهلیست -9 ,7 ,1 : ,28 ,27 ,25 ,22 ,21 ,18 ,16 ,15 ,10 ,6 ,4 +48 ,45 ,42 ,40 ,39 ,38 ,37 ,36 ,35 ,32 ,31

[101] مر 48 ,45 ,42 ,40 ,39 ,38 ,37 ,36 ,35 ,32 ,31 ,28 ,27 ,25 ,22 ,21 ,18 ,16 ,15 ,10 ,7 ,6 ,4 : هم 9

[102] چشم چون بستی ترا جان کندنیست/ چشم را از نورِ روزن صبر نیست ,36 ,35 ,31 ,28 ,25 ,22 ,18 ,16 ,10 ,9 ,7 ,6 ,4 -45 ,40 ,39

[103] چشم چون بستی ترا تاسه گرفت / نور چشم از نور روزن کی شکفت ,28 ,27 ,25 ,22 ,21 ,18 ,16 ,15 ,10 ,9 ,7 ,6 ,4 ,31 +48 ,45 ,40 ,37 ,36 ,35 ,32 : -42 ,38 ,1

[104] چونکه بنده نیست شد 45 ,42 ,38 ,38 ,37 ,36 ,35 ,32 ,31 ,28 ,27 ,25 ,24 ,18 ,16 ,10 ,4 : چونکه بنده نیستی 48 : چونکه بنده نیستی تو 40 : بندگی چون نیست شد 22

[105] چون ز خود رستی همه برهان شدی / چونکه بنده نیست شد سلطان شدی -6 :
چونکه بنده نیست شد سلطان شدی : ور عیان خواهی صلاح الدّین نمود 21

[106] ور عیان خواهی صلاح الدّین نمود / دیده‌ها را کرد بینا و گشود -39 ,36 ,31 ,27 25 ,21 ,9 ,7 ,4 ,1 : ,16 ,15 ,10 ,6 +48 ,45 ,42 ,40 ,38 ,37 ,35 ,32 ,28 ,24 ,22 ,18

[107] گفت یادم نیست الّا همّتی / دار با من یادم آید ساعتی -24

[108] مصطفی: مصطفا 48 ,38 ,7

[109] آن : این 27 ,25 ,21

[110] از حضورِ نوربخشِ مصطفی / پیشِ خاطر آمد او را آن دعا - 10

[111] همّت پیغابر روشن کده / پیش خاطر آمدش آن گم شده -39 ,35 ,32 ,28 ,25 ,24 ,22 ,21 ,18 ,16 ,15 ,9 ,6 ,1 :
همّت پیغابر روشن کده / پیش خاطر آمدش آن گم شده +48 ,45 ,42 ,40 ,38 ,37 ,36 ,31 ,27 ,10 ,7 ,4

[112] تا: با 22

[113] تافت زآن روزن که از دل تا دلست : تافت از دل تا دلست 9

[114] تافت زآن روزن که از دل تا دلست / روشنی که فرقِ حقّ و باطلست -24 ,10

2450 گفت اینک یادم آمد ای رسول — آن دعا که گفته‌ام من بوالفضول[115]

2451 چون گرفتارِ گنه می‌آمدم[116] — غرقه دست اندر حَشایش می‌زدم[117]

2927 ور همه عیبست دانش سود نیست — چون همه چوبست اینجا عود نیست[118]

2928 آنکه گوید[119] جمله حقّ‌اند[120] احمقیست[121] — وآنکه گوید جمله باطل او شقیست[122]

2929 تاجرانِ انبیا کردند سود — تاجرانِ رنگ و بو کور و کبود[123]

2930 می‌نماید مار اندر چشم مال — هر دو چشمِ خویش را نیکو بمال

2931 منْگر اندر غِبطهٔ این بَیع و سود — بنْگر اندر خُسرِ فرعون و ثمود

2932 اندرین[124] گردون مکرّر کن نظر — زآنکه حق فرمود[125] ثُمَّ ارْجِعْ بَصَر[126]

2933 یک نظر قانع مشو زین سقفِ نور — بارها بنْگر ببین هَلْ مِنْ فُطُور[127]

2934 چونکه گفتت[128] کاندرین سقفِ نکو — بارها بنْگر چو مردِ عیب‌جو[129]

3593 ابلهان گویند کین[130] افسانه را[131] — خط بکش زیرا دروغست و خطا[132]

---

[115] بوالفضول : از فضول 42

[116] چون گرفتارِ گنه می‌آمدم 48 ,42 ,39 ,38 ,37 ,32 ,31 ,27 ,24 ,22 ,21 ,18 ,16 ,15 ,9 ,7 ,6 ,4 : چون گرفتارِ گنهان می‌شدم 45 ,40 ,36 ,35 ,28 ,25 ,10

[117] غرقه دست اندر حَشایش می‌زدم 48 ,38 ,37 ,32 ,31 ,27 ,22 ,21 ,18 ,16 ,15 ,6 ,4 : غرقه گشته دست و پائی می‌زدم 45 ,40 ,39 ,36 ,35 ,28 ,25 ,10 : همچو غرقه دست و پائی می‌زدم 42

[118] ور همه عیبست دانش سود نیست / چون همه چوبست اینجا عود نیست -38

[119] گوید 48 ,45 ,42 ,39 ,38 ,37 ,35 ,32 ,31 ,28 ,27 ,25 ,24 ,22 ,21 ,18 ,16 ,15 ,10 ,6 ,4 : گویی 9

[120] حقّ‌اند 48 ,45 ,42 ,37 ,35 ,32 ,28 ,27 ,25 ,24 ,22 ,21 ,18 ,16 ,10 ,6 ,4 : حقّ‌است 39 ,38 ,15

[121] احمقیست 48 ,45 ,42 ,39 ,37 ,35 ,32 ,31 ,28 ,27 ,25 ,22 ,21 ,18 ,16 ,15 ,10 ,9 ,6 ,4 : ابلهیست 38 ,7

[122] آنکه گوید جمله حقّ‌اند احمقیست / وآنکه گوید جمله باطل او شقیست -36

[123] تاجرانِ رنگ و بو کور و کبود : باطلات و تن ز ان کور و کبود 9

[124] اندرین 48 ,45 ,42 ,39 ,38 ,37 ,36 ,35 ,32 ,28 ,27 ,25 ,24 ,22 ,21 ,18 ,16 ,15 ,9 ,7 ,6 : اندر 10

[125] زآنکه حق فرمود ثُمَّ ارْجِعْ بَصَر : حق تعالی گفت ثُمَّ ارْجِعْ بَصَر 9

[126] اندرین گردون مکرّر کن نظر / زآنکه حق فرمود ثُمَّ ارْجِعْ بَصَر - 31

[127] بارها بنْگر ببین هَلْ مِنْ فُطُور : بارها بنْگر ببین اهل فُطُور 9 : بارها بنْگر دربن هَلْ مِنْ فُطُور 38

[128] گفتت 48 ,45 ,42 ,39 ,38 ,37 ,36 ,35 ,33 ,31 ,28 ,27 ,25 ,24 ,22 ,21 ,18 ,16 ,15 ,10 ,7 ,6 ,4 : گفتند 9

[129] بارها بنْگر چو مردِ عیب‌جو : می نگر هردم همی چو عیب او 32 ,24 ,22 ,15 ,6 : می نگر هردم چو عیبِ او 48

[130] کین 48 ,45 ,42 ,39 ,38 ,37 ,35 ,31 ,25 ,24 ,22 ,21 ,18 ,6 ,4 : این 36 ,32 ,28 ,27 ,16 ,15 ,10 ,9

[131] افسانه را: افسانه‌ات 31

[132] خط بکش زیرا دروغست و خطا: هم دروغست و غلط در مرتبت

3594 زآنکه مریم وقتِ وضعِ[133] حملِ خویش[134] بود از بیگانه دور و هم ز خویش[135]

3595 از برونِ شهر آن[136] شیرین[137] فسون تا نشد فارغ نیامد خود درون[138]

3596 چون بزادش[139] آنگهانش بر[140] کنار بر گرفت و[141] بُرد تا پیشِ تبار

3597 مادرِ یحیی کجا دیدش که تا گوید او را این سخن در ماجرا

3752 تخمِ بطّی گرچه مرغِ خانه‌ات[142] کرد زیرِ پَر چو دایه تربیت[143]

3753 مادرِ تو بطِّ آن دریا بُدست دایه‌ات خاکی بُد[144] و خشکی‌پرست

3754 میلِ دریا که دلِ تو اندرست آن طبیعت جانْت را از مادرست

3755 میلِ خشکی مر ترا زین دایه است دایه را بگْذار کو[145] بَد[146] رایه است

3756 دایه را بگْذار در[147] خشک و[148] بران اندر آ در بحرِ معنی چون بطان

3757 گر ترا مادر[149] بترساند ز آب تو مترس و سویِ دریا ران شتاب[150]

---

[133] وضعِ 48, 45, 42, 39, 38, 37, 36, 35, 28, 27, 25, 24, 22, 21, 18, 16, 15, 10, 9, 7, 6, 4 : ضعف 32

[134] زآنکه مریم وقتِ وضعِ حملِ خویش / بود از بیگانه دور و هم ز خویش - 31
زآنکه مریم وقتِ وضعِ حملِ خویش : زآنکه مریم بود وقتِ حملِ خویش 9

[135] بود از بیگانه دور و هم ز خویش 48, 45, 45, 39, 37, 36, 35, 28, 27, 25, 24, 22, 21, 18, 16, 15, 10, 6 :
بود از بیگانه دور هم ز خویش 4 : بود بیگانه ز دور و هم خویش 32 : بود بیگانه ز دور و هم ز خویش 38 :
هم ز بیگانه چرا و هم ز خویش 9

[136] آن 48, 45, 42, 39, 38, 37, 36, 35, 32, 31, 28, 27, 25, 24, 22, 21, 18, 16, 15, 10, 9, 6, 4 : این 7

[137] شیرین 48, 45, 42, 39, 38, 37, 36, 35, 32, 31, 28, 27, 25, 24, 22, 21, 18, 16, 15, 10, 7, 6, 4 : شیرونی 9

[138] تا نشد فارغ نیامد خود درون 48, 45, 42, 39, 38, 37, 36, 35, 32, 31, 28, 27, 22, 21, 18, 16, 15, 7, 6, 4 :
تا نشد فارغ خود نیامد او برون 9 : تا نشد فارغ نیامد اندرون 10 : تا نشد نیامد خود درون 25 : تا نشد فارغ نیامد خود بُرون 24

[139] بزادش 48, 45, 39, 38, 37, 36, 35, 32, 31, 28, 27, 21, 18, 16, 10, 9, 7, 6, 4 : برابید 22, 15 : بزاد او و 42

[140] آنگهانی در 24

[141] و -9

[142] خانه‌ات 48, 45, 40, 39, 38, 37, 35, 32, 28, 27, 25, 24, 22, 21, 18, 16, 15, 6 : خانه‌گی 42, 36, 31, 10, 4 :
خایه بر 9

[143] کرد زیرِ پَر چو دایه تربیت 48, 45, 40, 39, 38, 37, 35, 32, 28, 27, 25, 24, 22, 21, 18, 16, 15, 9, 7, 6 :
زیرِ پَر خویش کردت دایه‌گی 42, 36, 31, 10, 4

[144] خاکی بُد : خشکی نی 9

[145] کو 48, 45, 42, 40, 39, 38, 37, 36, 35, 32, 28, 27, 25, 24, 22, 21, 18, 16, 15, 10, 6, 4 : که او 7 : گر او 9

[146] بد: خود ؟

[147] در 48, 35, 31, 27, 22, 16, 9, 6, 4 : بر 45, 42, 39, 38, 37, 32, 28, 25, 24, 21, 18, 15, 10, 7

[148] خشک و 24, 22 : خشکی و 48, 45, 42, 39, 38, 37, 35, 32, 31, 28, 27, 25, 21, 18, 16, 15, 10, 9, 7, 6, 4 : و خشکی 36

[149] مادر 48, 45, 42, 39, 38, 37, 35, 32, 31, 28, 27, 25, 24, 21, 8, 16, 15, 7, 6, 4 : دایه 40, 36, 22, 10, 9

[150] تو مترس و سویِ دریا ران شتاب 42, 40, 39, 38, 37, 35, 32, 31, 28, 27, 25, 24, 22, 21, 18, 16, 15, 7, 6, 4, 48, 45 : تو مترس سویِ ان دریا شتاب 9 : تو مترس واللهُ اَعْلَم بِالصَّواب 10

Mesnevî'nin II. defterlerinden seçilmiş yukarıdaki beyitlere dikkat edilecek olursa 4, 6, 15, 16, 18, 21, 25, 27, 28, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 45, 48 rumuzlu nüshalardaki beyitlerin çoğunlukla kendi aralarında bir uyum içinde olduğu; 7, 9, ve 10 rumuzlu nüshaların ise beyitlerindeki farklılıklarla görece olarak diğer nüshalardan ayrıldığı izlenebilmektedir.

Yukarıdaki tablodan hareketle bazı nüshaların aynı nüshadan istinsah edildiği veya aynı nüshayla karşılaştırılarak hazırlandığı gibi çıkarımlarda bulunmak mümkün olabilir. Bununla birlikte nüshaların, müstensihlerinin bilgi ve kültürüyle; istinsah edildikleri coğrafyalardaki dil ve üslup farklılıklarıyla ve benzeri bir takım hususlarla alakalı bazı müdahalelere maruz kaldıklarını gözlemlemek de mümkündür.

Araştırmacıların Mesnevî Yazma Nüshaları Hakkındaki Tespitleri

Mesnevî, hakkında mühim birçok çalışma ve incelemeler yapılan nadide bir eserdir. Bu nadide eserle ilgili anlamlı çalışmalar hazırlayan önemli bazı araştırmacıların çalışmalarına dikkat çekilecek olursa aşağıdaki eserlerle karşılaşılacaktır. Ayrıca bu konuyla ilgili tespit ve görüşlere, *Mevlânâ Araştırmaları-7* adlı kitapta da yer verilmiştir.[151]

Reynold Alleyne Nicholson, tenkitli Mesnevî neşri[152] çalışmalarına Avrupa kütüphanelerindeki dört yazma ve kendisindeki bir yazma ile başlamıştır. Bunların en eskisi British Museum, Or. 5602 numarada yer alan 718/1318-1319 tarihli nüshadır. Nicholson, çalışmasının ön sözlerinde de belirttiği üzere[153] neşri için Mesnevî'nin birinci ve ikinci defterinin tamamı ile üçüncü defterin 2836. beytine kadar Konya Mevlânâ Müzesi'ndeki 51 numaralı muteber nüshadan faydalanamamıştır.[154] Ancak bu kısımdan sonra Helmut Ritter, oldukça önemli bir yazma olarak Konya Mevlânâ Müzesi 51 numaralı yazmayı Nicholson'a tarif ve temin etmiştir. Ayrıca bazı önemli yönlendirmelerle Nicholson başka nüshalardan da haberdar olmuş, sürdürdüğü

---

[151] Malik Uğur Dadak, "Mesnevî Neşirleri ve Araştırmacıların Mesnevî Yazma Nüshaları Hakkındaki Tespitleri", ***Mevlâna Araştırmaları-7***, Ankara 2021, s.205.

[152] *The Mathnawî of Jalâlu'ddîn Rûmî*, (nşr., trc., şrh. Reynold A. Nicholson), I-VIII, London: Luzac, 1925-1940 (1, 3, 5. ciltler metin; 2, 4, 6. ciltler İngilizce tercüme; 7 ve 8. ciltler şerh).

[153] *The Mathnawî of Jalâlu'ddîn Rûmî*, (nşr., trc., şrh. Reynold A. Nicholson), C. III, Appendix I, s.1-59., Appendix II, s.60-64. (İlgili ön sözün Türkçe çevirileri için: Ekrem Yıldız, "The Mathnawî of Jalâlu'ddîn Rûmî'ye Ön söz (I)", ***Mevlâna Araştırmaları-2***, Ankara 2008, s.249-279.; Adnan Karaismailoğlu, "R.A. Nicholson'un Mesnevî Neşri ve Yeni Mesnevî Neşirleri", ***Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırmaları Dergisi***, Yıl:1, Sayı:1, Mayıs 2007, s.21-33.)

[154] *The Mathnawî of Jalâlu'ddîn Rûmî*, (nşr., trc., şrh. Reynold A. Nicholson), C. III, Appendix II, s.60-64. (İlgili ön sözün Türkçe çevirileri için: E. Yıldız, a.g.e., s.266.); A. Karaismailoğlu, a.g.e., s.25.

çalışmasına dört adet yazma daha ilave ederek, üçüncü defterin 2836. beytinden sonra Konya'daki 51 numaralı muteber nüshayı esas almak üzere, I. ve II. defterlerde karşılaştırma esnasında Ankaralı İsmail Rusuhî'nin şerhi ile Mesnevî'nin Bulak baskısından da faydalanarak neşrini tamamlamıştır. Böylece Nicholson toplamda on nüsha ile çalışmasını neticelendirmiştir. Bu nüshalardan C ve N, 1. deftere; D, 2. deftere; P, 6. deftere aittir; diğerleri tamdır. Nicholson'ın neşrinde kullandığı nüshalar şunlardır:

1- **A** Biritish Museum, Or 5602 (718 tarihli)
2- **B** Münich Staatsbibliothek Aumer Farsça Yazmalar Kataloğu Numara 35 (744 tarihli)
3- **L** Nicholson'ın kendi mülkiyetinde bulunan 341 yapraklı 7 Rebiu'l-ahir 843 tarihli Mesnevî nüshası
4- **C** British Museum Or. 6438 (Nüshanın tarihi belli olmamakla birlikte Nicholson bu nüshanın istinsah tarihinin nüsha özellikleri bakımından XIII. yüzyılın sonları ya da XIV. yüzyılın başları olduğunu tahmin ediyor.)
5- **D** Münich Aumer Kataloğu, Numara 45 (706 tarihli)
6- **G** Konya Mevlânâ Müzesi, Numara 51 (677 tarihli)
7- **H** İstanbul'da özel bir mülkiyette bulunan nüsha. (687 tarihli. Helmut Ritter, Nicholson'a bu nüshanın sahibinin adının Zahir Efendi olduğunu söylemiştir. Nüshanın Mevlânâ Müzesi'nde mevcudiyetine dair tespitimiz yoktur.
8- **N** İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nafiz Paşa, Numara 670 (15 Rebiu'l-evvel 680 tarihli)
9- **K** Kahire, Hidiv/Mısır Kütüphanesi Farsça Kitaplar Kataloğu Numara 9166 (768 tarihli)[155]
10- **P** Kahire Hidiv/Mısır Kütüphanesi Farsça Kitaplar Kataloğu Numara 6264 (670 tarihli)[156]

Yukarıdaki nüshalardan başka, R.A. Nicholson birinci ve ikinci defterlerde karşılaştırma esnasında Ankaralı İsmail Rusuhî Efendi'nin şerhinden ve Mesnevî'nin Bulak baskısından da yararlanmıştır.[157]

---

[155] Nüshanın sonundaki bilgiye göre bu nüsha 668 tarihinde tamamlanmış görünmektedir, ancak Nicholson'a ve Muvaḥḥid'e göre doğru tarih 768 olmalıdır.
[156] Bu yazmanın sonuna istinsah tarihi olarak Mevlâna'nın vefatından yaklaşık on sekiz ay sonraya tesadüf eden 4 Safer 674 tarihi not edilmiştir.
[157] A. Karaismailoğlu, a.g.e., s.25.

Nicholson, neşrinde kullandığı nüshaların müstakil ve kısa tavsiflerine neşrinin ön sözünde yer vermiştir. Nicholson bu kısa tanımlara ilaveten yararlandığı nüshalar hakkında aşağıdaki tespitlerde bulunmuştur:

Nicholson'ın tespitlerince; A, B ve C rumuzlu nüshalar ile A, B ve D rumuzlu nüshalar yazım kuralları ve içerikleri açısından bir bütün olarak önemli ölçüde birbirleriyle uyum içindedir. A, B ve C nüshalarının beyit sayılarında küçük farklılar mevcuttur ve her bir nüsha diğer iki nüshada yer almayan bazı beyitlere sahiptir. Örneğin B nüshasında bulunan sekiz beyit ne A'da ne de C'de yer almaktadır. Nicholson'ın ifade ettiğine göre, C nüshasında diğerlerindeki kadar olmamakla beraber, nüshaların hepsinin kendine has okumaları vardır.[158] L nüshasının diğer nüshalara nazaran farklılıkları mevcuttur ve bu nüshada birçok ilave beyte de rastlanmaktadır. Nicholson A, B ve C nüshaları arasında en yeni nüshanın, vezin tekniği açısından da en doğru durumda olan nüsha olduğunu, birinci defter için kullanılan Mesnevî nüshalarından C'nin orijinaline en yakın nüsha olarak öne çıktığını ifade etmiştir. Nicholson buradan hareketle, müstensihlerin Mesnevî metnine müdahale süreçleri ve metotları hakkında ipuçlarına dikkat çekmiştir.[159]

Nicholson'a göre, üzerinde çalıştığı nüshalarla ilgili olarak Mesnevî metni ilk müstensihler tarafından keyfilik ve tahrip etme maksatlı olmamakla birlikte belirli bir amaç ve belirli bir tarzda müdahaleye maruz kalmıştır. Nicholson'ın I. defter için kullandığı C nüshası, ona göre orijinaline en yakın ve dolayısıyla en güvenilir olan nüshadır. Bu nüshayı güvenilirlik sırasına göre A ve ardından L nüshası takip etmektedir. Nicholson C nüshasının önemine işaret ederken yetkin bir yazmanın gün yüzüne çıkması durumunda, önceki değerlendirmelerinin tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini de ifade etmiştir. Nicholson, İranlılar tarafından yapılan beyit ilavelerinin teknik olarak iyi olduğunu ifade etmiş, Türk katiplerin çoğunlukla hem şekil hem de ölçü bakımından farklı beyitler yazdığına değinmiştir.[160]

---

[158] Nicholson bu ifadesiyle nüshaların yazım özelliklerinden kaynaklanan okuma farklılıklarından bahsetmiş olmalıdır (örneğin; آنگه kelimesinin bazı nüshalarda آنکه şeklinde, bazılarında ise آنک şeklinde yazılması ve buna göre okunması gibi).

[159] T*he Mathnawî of Jalâlu'ddîn Rûmî*, (nşr., trc., şrh. Reynold A. Nicholson), C. III, Appendix I, s.1-59.

[160] T*he Mathnawî of Jalâlu'ddîn Rûmî*, (nşr., trc., şrh. Reynold A. Nicholson), C. III, Appendix I, s.1-59.

A, B, C, D ve L nüshaları hakkındaki tespitlerinden sonra Nicholson'ın neşrinde kullandığı diğer nüshalar hakkındaki düşüncelerine yer verilecek olursa aşağıdaki değerlendirme mümkündür:

Nicholson varlıklarından sonradan haberdar olduğu ve temin ettiği nüshalar hakkında da neşrinin ön sözünde yine müstakil ve kısa tavsifler yaparak bazı önemli noktalara dikkat çekmiştir. Bu noktalardan biri, G, H ve N nüshalarındaki, hemen hemen her Farsça yazmada görülebilecek bazı önemsiz imla değişiklikleri ve birkaç kalıp ifadenin kısaltılarak veya açık şekliyle bir diğerinin yerini alması ve bu üç nüshanın Mesnevî metni oluşturmak için kendisi tarafından yeterli görülmesidir. İkincisi, K nüshasının yazımının çok doğru bir şekilde olduğu ve XIV. yüzyıl nüshaları arasında önemli bir yere sahip olduğudur. Üçüncüsü, British Museum'da bulunan Or. 7693 demirbaş numaralı nüshanın metninin L nüshasının metnini andırdığını ve bu nüshayla uyumlu olduğunu ancak eski yazmalarla farklılıkları bulunduğu hususudur.[161]

Nicholson çalışması için kullandığı on nüshayı nüsha farklılıkları açısından "Doğru" ve "Doğru Olmayan" yazmalar biçiminde iki sınıfa ayırarak, gerçekte iki sınıfın da Mesnevî'nin farklı tashih edilmiş metinlerini oluşturduğunu neşrinin ön sözünde ifade etmiştir. İlaveten, doğru sınıftaki yazmaları B, D, G ve K; doğru olmayan sınıftaki yazmaları ise A, C, H, N, ve P şeklinde gruplandırarak, haliyle iki gruptaki yazmaların da bazı yönlerden örtüştüğünü de eklemiştir.[162] Bu paragrafta yer alan sınıflandırma Nicholson'ın önceki paragraflarda değindiğimiz bazı açıklamalarıyla karşıtlık içinde görünse bile, Nicholson çalışmasının ön sözünde bu karşıtlığın nüshalar arasındaki mutedil farklardan ötürü sorun oluşturmadığını tafsilatıyla ve ilgili nüshalardan karşılaştırmalı örneklerle açıklamaktadır.

Netice itibarıyla Nicholson, neşrini hazırlarken sonradan temin ettiği Konya Mevlânâ Müzesi 51 demirbaş numaralı, Mesnevî'nin altı cildini de ihtiva eden 677 tarihli muteber nüshanın, gördüğü bütün yazmalar arasında en doğru ve en güvenilir yazma olduğunu ve bu nüshanın Mesnevî çalışmaları için en iyi metni sağladığını ifade etmiştir. Nicholson çalışmasındaki diğer nüshaları bazı bilimsel değerlendirmelere tabi tutarak kendi içlerinde sınıflandırmış ve çalışmasının ön sözünde delilleriyle

[161] T*he Mathnawî of Jalâlu'ddîn Rûmî*, (nşr., trc., şrh. Reynold A. Nicholson), C. III, Appendix I, s.1-59.
[162] T*he Mathnawî of Jalâlu'ddîn Rûmî*, (nşr., trc., şrh. Reynold A. Nicholson), C. III, Appendix I, s.1-59.

nüshaların muhtevaları, benzerlikleri, farklılıkları gibi çeşitli açıklamalarda bulunmuştur.

Muhammed İsti'lâmî: Nicholson'dan sonra Mesnevî'yi tekrar neşre hazırlayan İsti'lâmî, Mesnevî ile ilgili hazırladığı kapsamlı çalışması[163] için birçok kütüphane kataloğunu inceleyerek işe başlamış ve seçtiği çok sayıda Mesnevî yazmasını birbiriyle kıyasladıktan sonra neticede dört adet Mesnevî nüshasına çalışmasında kullanmak üzere karar vermiştir. İsti'lâmî istifade ettiği nüshaları tanıtırken bazen sadece nüshaların istinsah tarihlerini bazen ise nüshaların korunduğu kütüphane isimleriyle birlikte nüshaların istinsah tarihlerini vermiştir. Nüshaların demirbaş numaralarını verme gereği duymamıştır.

Bu nüshalar şunlardır:

1- Kahire'de bulunan 668 tarihli bir Mesnevî nüshası.
2- Konya Mevlânâ Müzesi'ndeki 677 tarihli 51 demirbaş numaralı muteber Mesnevî nüshası.
3- Konya Mevlânâ Müzesi'nde bulunan, İsti'lâmî'nin "Konya'daki ikinci nüsha" diye ifade ettiği tarihsiz bir Mesnevî nüshası.
4- Tahran Milli Kütüphanesi'nde bulunan 715 tarihli bir Mesnevî nüshası.

İsti'lâmî, çalışmasında istifade ettiği bu dört nüsha hakkında aşağıdaki tespitlerde bulunmuştur:

İsti'lâmî, Muctebâ Mînovî ile Furûzânfer'in ifadelerine dayanarak Kahire'de bulunan hicri 668 tarihli nüshanın istinsah tarihinin doğru olduğunu ve bu nüshanın muteber sayılabileceğini ifade etmiştir.[164] Konya Mevlânâ Müzesi'ndeki nüshalardan 677 tarihli nüshanın malum muteberliğine değinmiş ve aynı kütüphanedeki tarihsiz yazma için ise muhtelif nüsha özelliklerinden yola çıkarak önemli bir nüsha olduğunu bildirmiştir. Konya Mevlânâ Müzesi'nde bulunan bu iki nüshanın birbirleriyle oldukça benzediğini de neşrinde dile getirmiştir. Tahran Milli Kütüphane'deki 715 tarihli nüshayı da önemli bularak çalışmasında bu nüshadan yararlanmıştır.

---

[163] ***Mesnevî-i Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Belḫî***, (nşr. Muhammed İsti'lâmî) I-VII, Soḫen Yayınları, Tahran 1393 hş.
[164] M. İsti'lâmî, a.g.e., s.87.

Muhammed Ali Muvaḥḥid, Mesnevî'nin yeni bir tashihini yapmak amacıyla iki cilt halinde hazırladığı çalışmasını yakın zamanda ilgili araştırmacılara ve bilim çevresinin dikkatine sunmuştur.[165] Çalışmasının ön sözünde, istifade ettiği kaynaklardan, çalışma şeklinden ve bu çalışmayı hazırlamaya nasıl karar verdiği gibi bazı hususlardan bahsettikten sonra Konya Mevlânâ Müzesi'nde bulunan 677 tarihli, 51 demirbaş numaralı Mesnevî nüshasının önemine değinerek "*Neden 677 tarihli nüsha yeterli olmuyor?*" başlığına bilimsel yaklaşımlarla çeşitli kısa cevaplar vermiştir. Örneğin, Adnan Karaismailoğlu'nun Derya Örs'le birlikte hazırladıkları Mesnevî neşrinde[166] çoğu birinci defterde, az miktarda da dördüncü defterde yer alan yaklaşık beş yüz kadar farklılığa işaret edilmiştir. Bunların bir kısmının yazıyla ilgili; çoğunun ise nüshanın haşiyesinde de not edildiği üzere metinle ilgili hususlar olduğu görülmektedir. Bu ifadeler artırılmadan örneklendirilecek olursa; يوسفَ sözcüğünün يوسفٍ şeklinde yazılması veyahut جواب sözcüğünün خواب olarak yazılması gibi farklılıklardan, mülhak ve noksan beyitlerden bahsedilmektedir.[167]

Muvaḥḥid, yine çalışmasının ön sözünde ve ilgili makalesinde[168] neşri için faydalandığı Mesnevî nüshalarını ana hatlarıyla açıklamış, nüshaların kütüphane demirbaş numaralarına yer vermemiştir. Yararlandığı nüshaların kısa tavsif bilgilerine değindikten sonra bu nüshaları sınıflandırmak ve bazı hususlarda kolaylık sağlamak açısından ilgili nüshaları bazı harflerle işaretlemiştir. İşaretlemesini yaparken, nüshaların kendi aralarındaki muhtelif bağlantı ve benzerliklerden yola çıkarak nüshalara harfler atamıştır. Bu harfler vasıtasıyla tanımladığı nüshaların diğer bazı nüshalarla bağlantıları olduğunu bildirmiştir.

Mevlânâ'nın vefatından sonraki on beş sene içinde yazılmış nüshalardan faydalandığını belirten Muvaḥḥid, bu zaman dilimine ait beşi tarihli, üçü ise tarihsiz sekiz nüshadan yola çıkarak çalışmasına başlamıştır. Tarihsiz üç nüshadan biri Mesnevî'nin altıncı defterini içeren ve Muvaḥḥid'e göre Sultan Veled tarafından yazılan nüsha; geriye kalan tarihsiz iki nüsha ise; biri Mesnevî'nin dördüncü ve diğeri

---

[165] Celâleddîn Muhammed-i Belḫî, ***Mesnevî-i Ma'nevî***, (nşr. Muhammed Ali Muvaḥḥid), I-II, Hermes Yayınları, Tahran 1397 hş.

[166] ***Mesnevî-i Ma'nevî***, (ber esâs-i nüsḫa-i muverreḫ 677/1278 Konya), I-III, Haz. Adnan Karaismailoğlu, Derya Örs, Ankara Akçağ Yay., 2007.

[167] Muvaḥḥid "Mukaddime ber Taṣḥîḥ-i Cedîd-i Mesnevî", ***Nâme-i Ferhengistân, Vîjenâme-i Muṭâla'ât-i Âsyâ-i Sağîr, Şumâre 1,*** 1395, s.17.

[168] Celâleddîn Muhammed-i Belḫî, ***Mesnevî-i Ma'nevî***, (nşr. Muhammed Ali Muvaḥḥid) nâşirin ön sözü, s.39.; Muvaḥḥid "Mukaddime ber Taṣḥîḥ-i Cedîd-i Mesnevî, s.11-52.

de Mesnevî'nin beşinci defterlerini ihtiva eden, müstensihleri belli olmayan ancak Muvaḥḥid'e göre yazım özellikleri açısından Sultan Veled tarafından yazılmış iki nüshadır.[169] Altısı Mesnevî'nin tek defterinden oluşan ve diğer ikisi ise Mesnevî'nin altı defterini de ihtiva eden bu sekiz nüshadan başka, yazım tarihi konusunda şüpheler olan 768 tarihli bir nüshayı[170] da metin özellikleri açısından kayda değer bulduğu için dikkatle incelemiştir. Muvaḥḥid yazım tarihi şüpheli olan bu nüshayla ilgili olarak yukarıda bahsi geçen makalesinde nüshanın kâtibinin Muhammed b. İsa el-Hafız el-Mevlevî el-Konevî olduğunu, kâtibin 8. yüzyılda yaşadığını, bu şahsa ait 8. yüzyılda istinsah edilmiş başka nüshaların da bulunduğunu ve قا rumuzlu bu nüshanın da 668 tarihinde değil, 768 tarihinde yazıldığını söylemiştir.[171]

Muvaḥḥid çalışmasını dokuz nüsha ile sonlandırmak üzereyken, kendi ifadesince Mevlânâ'nın vefatının ikinci on beş yılı içinde yazılmış iki adet nüshaya daha rastlamıştır. Bunlardan biri Mesnevî'nin dördüncü defterini ihtiva eden oldukça temiz ve dikkate değer bir yazma olan ve Muvaḥḥid'in incelemesi sonucu kendi kanaatince 741 yılında yazıldığı anlaşılan bir nüsha; diğeri de Mesnevî'nin altı defterini de ihtiva eden ancak bazı sayfaları yeniden yazılmış 695 tarihli bir nüshadır.[172]

Nihayetinde Muvaḥḥid bu on bir nüshanın ilk sekizini ana nüshalar olarak, geri kalan üç nüshayı ise bu çalışmada ortaya çıkan farklılıkların ve nüsha karşılaştırması sırasında doğabilecek bazı karışıkların çözümünde yardımcı nüshalar olarak kullanmıştır. Muvaḥḥid hangi defterler için hangi Mesnevî nüshalarını kullandığını ayrıca belirtmemiş veya böyle bir sınıflandırmaya gitmemiştir.

Muvaḥḥid'in, çalışmasında istifade ettiği nüshalar şunlardır:

1- (الف) ا Konya Mevlânâ Müzesi, Numara 51 (677 tarihli)
2- قو İstanbul'da özel bir mülkiyette bulunan nüsha (687 tarihli. Helmut Ritter'in, Nicholson'a nüshanın sahibinin Zahir Efendi olduğunu söylediği nüsha)
3- ن İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nafiz Paşa, numara 670 (15 Rebiu'l-evvel 680 tarihli)

[169] Muvaḥḥid, "Mukaddime ber Taṣḥîḥ-i Cedîd-i Mesnevî", s.18-19.
[170] Muvaḥḥid'in قا rumuzu ile adlandırdığı, Kahire Hidiv/Mısır Kütüphanesi Farsça Kitaplar Kataloğu 9166 numaralı nüsha.
[171] Muvaḥḥid, a.g.e., s.26.
[172] Muvaḥḥid, a.g.e., s.19.

4- ج İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nafiz Paşa, numara 659 (11 Safer 680 tarihli, Şeyh Cemal el-Mevlevî el-Engûrî tarafında yazılmış nüsha, Mesnevî'nin dördüncü defteri)
5- و Konya Mevlânâ Müzesi, numara belirtilmemiş (2036 ya da 2038 numaralı nüsha olabilir) Mesnevî'nin dördüncü defteri (tarihsiz)
6- لد İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, numara belirtilmemiş, Mesnevî'nin beşinci defteri (tarihsiz)
7- ولد İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, numara belirtilmemiş, Mesnevî'nin altıncı defteri (tarihsiz)
8- قا Kahire, Hidiv/Mısır Kütüphanesi Farsça Kitaplar Kataloğu numara 9166 (Nüsha üzerindeki kayıtlara göre istinsah tarihi 668; araştırmacılara göre 768 istinsah tarihli olması gereken nüsha) 6 defter
9- ه Kahire Hidiv/Mısır Kütüphanesi Farsça Kitaplar Kataloğu numara 6264 (674 tarihli) Mesnevî'nin altıncı defteri
10- قم Kum, Merkez-i İḥyâʾ-i Mîrâs̲-i İslâmî Kütüphanesi, numara belirtilmemiş, Mesnevî'nin dördüncü defteri (tarihsiz)
11- م İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Murat Molla, numara belirtilmemiş (695 tarihli) 6 defter

Muvaḥḥid iki ciltten oluşan Mesnevî neşrinde yukarıda anılan on bir Mesnevî nüshasından faydalanmıştır. Muvaḥḥid'in, neşri için faydalandığı nüshalar hakkındaki görüş ve tespitleri sırasıyla şöyledir:

Muvaḥḥid Konya Mevlânâ Müzesi 51 numaralı nüsha için şimdiye kadar bütün Mesnevî araştırmacılarının hemfikir olduğu biçimde nüshanın muteberliğinin ferağ kaydı veya tetimmeden de anlaşılabileceğini, ilgili nüshanın muteberliği konusunda aksini düşünmediğini ifade etmiştir.[173] Bununla birlikte Muvaḥḥid sözü geçen nüshanın güvenilirliğinden endişe etmeden bu nüshanın derin araştırmalarda neden tek başına kâfi gelmediği konusunda ise Adnan Karaismailoğlu ve Abdülkerim Surûş gibi önemli Mesnevî araştırmacılarının çalışmalarında dikkat çektikleri birtakım beyit ve sözcük farklılıklarından, ilgili nüsha üzerindeki haşiye ve notlardaki bilgilerden,

[173] Muvaḥḥid, a.g.e., s.16, 17.

mesnevîhanların veya müstensihlerin mukabelelerde kasıtlı veya kasıtsız müdahalelerinden bahsetmektedir.[174]

Muvaḥḥid **قو** ifadesiyle adlandırdığı 687 tarihli nüshanın güvenilirliğini nüshanın her defterinde bulunan "*Hazreti Pîr'in huzurunda okunan nüsha ve asıl nüsha ile mukabele edilmiştir*" notu ile nüshanın metin özelliklerinden yola çıkarak açıklamıştır. Hazırladığı Mesnevî neşrinde bu nüshadan yararlandığını ve önemli bir nüsha olduğunu da ifadelerine eklemiştir.[175]

Muvaḥḥid'in **ن** rumuzuyla işaretlediği, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nafiz Paşa Bölümü numara 670'de bulunan 680 tarihli Mesnevî nüshası için ise ciltteki bilgilerden yola çıkarak nüshanın işinin ehli biri tarafından, muteber bir nüsha üzerinden istinsah edildiğini aktarmıştır.[176]

Mesnevî'nin dördüncü defterini çalışırken Muvaḥḥid'in oldukça çok faydalandığı nüsha **ج** rumuzlu, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Nafiz Paşa Bölümü'nde bulunan Mesnevî'nin dördüncü defterinden müteşekkil 680 tarihli nüshadır. Muvaḥḥid, nüshanın temiz, tek parça, güvenilir, her türlü karışıklık ve bozukluktan uzak olduğunu ifade etmiştir.[177]

Muvaḥḥid'in **و** rumuzuyla dikkat çektiği, Mesnevî'nin dördüncü defterinden oluşan ve Konya Mevlânâ Müzesi'nde korunan sondan eksik nüshanın tarihi ve müstensihi belli değildir. Ancak nüshanın yazı özellikleri incelendiğinde araştırmacılar Sultan Veled tarafından yazılmış olabileceği konusunda ortak bir noktada buluşmaktadırlar. Gölpınarlı da bu konuda benzer tespitlerde bulunmuştur. Bu nüsha (**و**) Muvaḥḥid'in incelediği diğer bazı nüshaların (**لد، ولد**) devamı olabileceği düşünüldüğü için ve ilgili nüshaların takip edilmesinin kolay olması açısından neşirde bu şekilde isimlendirilmiştir. İlgili nüshaların bilgileri ve Muvaḥḥid'in bu nüshalar hakkındaki görüşleri yeri geldikçe anlatılacaktır.

Muvaḥḥid, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hüsrev Paşa Bölümü'nde bulunan Mesnevî'nin beşinci defterini havi **لد** rumuzunu verdiği nüsha hakkında bu

---

[174] Celâleddîn Muhammed-i Belḫî, ***Mesnevî-i Ma'nevî***, (nşr. Muhammed Ali Muvaḥḥid), nâşirin ön sözü s.61-66.; Muvaḥḥid, "Mukaddime ber Taṣḥîḥ-i Cedîd-i Mesnevî", s.17, 18.
[175] Muvaḥḥid, "Mukaddime ber Taṣḥîḥ-i Cedîd-i Mesnevî", s.21, 22.
[176] Muvaḥḥid, a.g.e., s.22.
[177] Muvaḥḥid, a.g.e., s.22, 23.

nüshanın da Sultan Veled'in yazısına benzediğini ifade ederek nüshanın temiz ve okunaklı olduğunu ancak 67-69'uncu sayfalarındaki yazının nüsha metninden farklı bir yazı olduğunu belirtmiştir. Muvaḥḥid, çalışmasında beşinci defterle ilgili beyit incelemelerinde bazı durumlar için sadece bu nüshadan faydalanmıştır.[178]

ولد nüshası, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hüsrev Paşa Bölümü'nde bulunan, Mesnevî'nin altıncı defterini barındıran bir nüshadır. Muvaḥḥid, tetimmede bu nüshanın 17 Zilkade Salı günü tamamlandığına ve tetimmenin altındaki notta ise nüshanın Mevlânâ'nın torunu Ulu Arif Çelebi'ye ait olduğuna dair not olduğunu ifade etmiştir. Nicholson'ın bu nüshayı görmediğini, nüshanın Abdülbâki Gölpınarlı tarafından tespit edildiğini sözlerine eklemiştir.[179]

قا nüshası, Kahire Hidiv/Mısır Kütüphanesi Farsça Kitaplar Kataloğu'nda bulunan 768 tarihli bu nüsha hakkında Muvaḥḥid ayrıntılı açıklamalar yapmıştır. Nüshanın kütüphane ve tavsif bilgilerine değindikten sonra bu nüshanın tarihi hakkındaki bazı uyuşmazlıklara dikkat çekerek müstensihinin Muhammed b. İsa el-Hafız el-Mevlevî el-Konevî adlı bir şahıs olduğunu ve bu şahsın sekizinci yüzyılın ortası ile sonlarında yaşayan hattatlardan olduğunu ileri sürmüştür. İlaveten Medine Melik Abdülaziz Kütüphanesi'nde bulunan hicri 770 ve hicri 787 tarihli Mesnevî nüshaları ile Kum'da Ayetullah Mar'aşî Kütüphanesi'nde korunan 795 tarihli bir Mesnevî nüshasının da yukarıda adı geçen müstensihe ait olduğunu ifade etmiştir. Nitekim Muvaḥḥid'in **قا** rumuzuyla, Nicholson'ın K rumuzuyla andıkları bu nüshanın doğru tarihinin 668 olamayacağını, Nicholson'ın ikilemlerinin yerinde olduğunu ve nüshanın tarihinin sekizinci yüzyılın ikinci yarısında olabileceğini delilleriyle açıklamıştır. Ayrıca nüshanın oldukça düzgün yazıldığını ve istinsah edildiği dönemdeki Mesnevî nüshaları arasında mühim bir noktada olduğunu eklemiştir.[180]

ه nüshasına hem Kahire'deki kütüphaneden hem de bir kopyasına Tahran Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi'nden ulaşmak mümkündür. Bu nüsha Mesnevî'nin şimdiye kadar bilinen en eski nüshasıdır ancak nüshanın müstensihi belli değildir. Nüsha Mesnevî'nin altıncı defterinden ibarettir. Nicholson bu nüshadan P rumuzuyla bahsetmiştir.[181]

---

[178] Muvaḥḥid, a.g.e., s.24.
[179] Muvaḥḥid, a.g.e., s.24, 25.
[180] Muvaḥḥid, a.g.e., s.25, 26.
[181] Muvaḥḥid, a.g.e., s.26.

قم rumuzlu nüsha Kum'da Merkez-i İḥyâʾ-i Mîrâs̲-i İslâmî Kütüphanesi'nde korunmaktadır. Nüsha Mesnevî'nin dördüncü defteridir. Tevfîḳ Subḥânî, Muhammed Afşînvefâyî ve Pejmân Fîrûzbaḫş tarafından nüshanın tıpkıbasımları yapılmıştır. Müstensihi ve istinsah tarihi belli olmayan bu nüsha için Muhammed Afşînvefâyî ve Pejmân Fîrûzbaḫş nüshanın tıpkıbasımında yazdıkları ön sözde nüshanın sonunda bulunan bir encameden yola çıkarak zaman ve tarih hesaplaması yapmaya çalışmışlardır. Bu tahmine göre nüshanın tarihinin 701 yılı olduğu sonucuna varmışlardır. Muvaḥḥid bu tarihle ilgili olarak araştırmacıların hesaplama yaparken bazı önemli hususları gözden kaçırdıklarını veya uyuşmazlıkların ortaya çıktığını ifade etmiştir.[182]

م rumuzlu nüsha, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Murat Molla Bölümü'nde 1311 demirbaş numarada yer almaktadır. Nüsha Mesnevî'nin altı defterini de içermektedir. Müstensihi Nizam el-Mevlevî el-Veledî- el-'Arifî'nin yazdığına göre bu nüsha 695 yılında otuz altı günde tamamlanmıştır. Nüshanın bazı kısımları yeniden yazılmıştır. Nüshanın asıl kısımlarıyla sonradan yazılan kısımları arasında dört yıl zaman farkı olduğunu belirten Muvaḥḥid, çalışmasında yeniden yazılan kısımları göz ardı ettiğini söylemiştir.[183]

Netice itibarıyla, Muvaḥḥid'in neşri için faydalandığı nüshalar hakkındaki tespitleri özetlenecek olur ise; **و، لد، ولد** rumuzlu nüshaların Sultan Veled tarafından tamamlandığı, nüshaların özellikleri ve araştırmacıların bu konudaki önemli tespitlerinin de ilgili nüshaların birbirlerinin parçası olabileceği ve yazılarının örtüştüğü sonucu ortaya çıkmaktadır. İlaveten Muvaḥḥid'in incelediği nüshaların tahrifat veya müdahale özellikleri hakkındaki görüşü ise kısaca **ه، (و، لد، ولد)، الف، ن، ج، قو، قم، قا** nüshalarının büyük ve özensiz bir müdahaleye maruz kalmadıkları ancak **م** rumuzlu nüshanın bunlardan farklı olarak bazı sözcük ve ifadelerinde sınırlı müdahaleler olduğu yönündedir.[184]

Tevfîḳ Subḥânî, Mesnevî neşrini hazırlarken Konya Mevlânâ Müzesi numara 51'deki 677 tarihli muteber Mesnevî nüshasını esas almıştır.[185] Ayrıca mesnevî araştırmacıları

---

[182] Muvaḥḥid, a.g.e., s.27.
[183] Muvaḥḥid, a.g.e., s.28.
[184] Muvaḥḥid, a.g.e., s.32.
[185] ***Mesnevî-i Ma'nevî-i Celâleddîn Muhammed-i Mevlevî*** (ez rûy-i nüs̲ha-i 677 h.), (be kûşiş-i Tevfîḳ H. Subḥânî), Sâzman-i Çâp ve İntişârât, Tahran 1374 hş.

Reynold Alleyne Nicholson ve Abdülbâki Gölpınarlı'yı anarak, eserinin ön sözünde bu iki araştırmacının Mesnevî çalışmalarından ve kendisinin *"Neşr ve Şerḥ-i Mesnevî Şerîf-i Abdülbâki Gölpınarlı"* adıyla Farsçaya kazandırdığı çalışmasından[186] da faydalandığını ifade etmiştir.

Subḥânî, Konya Mevlânâ Müzesi numara 51'deki nüshanın bazı önemli özelliklerine değindikten sonra bu nüsha ile Nicholson'ın hazırladığı neşirdeki beyit sayılarını Mesnevî'nin her defteri için karşılaştırmıştır. Mesnevî yazılırken katibin aruza dikkat ettiğini ve sözcüklerin telaffuz edildikleri şekilde aktarıldığını söylemiştir.[187] Tevfîḳ Subḥânî belirli bir usul çerçevesinde sunduğu tespit ve açıklamalarını otuz sekiz madde halinde kaleme almıştır. İlave beyitleri, imla konularını ve diğer bazı muhtelif tespitlerini bu maddelerde araştırmacılara aktarmıştır.

Abdulkerim Surûş, *Mesnevî-i Ma'nevî (ber esâs-i nüsḫa-i Konya)* isimli neşrinde[188], eserin adından da anlaşılacağı üzere Konya Mevlânâ Müzesi numara 51'deki hicri 677 tarihli muteber nüshayı kullanmıştır. Surûş bu neşri hazırlarken Konya 51 numaralı nüshanın özelliklerini büyük ölçüde koruyup belirli bir usulle çalışmasını sürdürerek Nicholson neşrinden yararlandığını da ifade etmiştir.[189]

Abdülbâki Gölpınarlı, Mesnevî'nin günümüz şartlarında daha rahat anlaşılabilmesi ve eserinin sunuşunda bilhassa bahsettiği gereklilikler dolayısıyla *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi* isimli eseri hazırlamayı lüzumlu görmüştür. Abdülbâki Gölpınarlı'nın Mesnevî'yle ilgili bütün çalışmaları halen ilgili konularda birçok meseleye anlaşılır ve net cevaplar vermektedir. Bu çalışmalar Mesnevî araştırmacıları ile Mesnevî'ye gönül verenlerin deyim yerindeyse başucu kitapları haline gelmiştir.

Gölpınarlı Mesnevî'nin Türkçe tercümesini ve şerhini yaptığı *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi* adlı kitabında Konya Mevlânâ Müzesi Numara 51'deki 677 tarihli nüshayı esas almak üzere Mesnevî'nin on dört nüshasından yararlanmıştır. Yazar ilgili nüshaların ayrıntılı tavsif bilgilerini vererek bir düzen takip etmiştir. Bu nüshalara ve yeri geldikçe Gölpınarlı'nın nüshalar hakkındaki tespitlerine sırasıyla değinelim:

---

[186] ***Neşr ve Şerḥ-i Mesnevî-i Şerîf-i Abdülbâki Gölpınarlı I-III,*** (trc.ve tavżîḥ: Tevfîḳ Subḥânî), Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-i İslâmî, Tahran 1371-1374 hş.
[187] ***Mesnevî-i Ma'nevî-i Celâleddîn Muhammed-i Mevlevî,*** naşirin ön sözü.
[188] ***Mesnevî-i Ma'nevî*** (ber esâs-i nüsḫa-i Konya) I-II, be-Taṣḥîḥ ve pişgoftâr-i Abdulkerîm-i Surûş), Şirket-i İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahran 1375 hş.
[189] A. Karaismaloğlu, a.g.e., s.30.

1- İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Halet Efendi numara 182 (tarihsiz)

2- Konya Mevlânâ Müzesi, numara 2036 (tarihsiz)

3- Konya Mevlânâ Müzesi, numara 2024 (760 tarihli)

4- Konya Mevlânâ Müzesi, numara 1193 (687 tarihli)

5- Konya Mevlânâ Müzesi, numara 1457 (714 tarihli)

6- Konya Mevlânâ Müzesi, numara 1177 (723 tarihli)

7- Konya'da Avukat Tahir Mıçı'nın şahsi kütüphanesindeki bir Mesnevî nüshası, Mesnevî'nin ilk iki defteri (759 tarihli)

8- Konya Mevlânâ Müzesi, numara 1113 (733 tarihli)

9- Konya Mevlânâ Müzesi, numara 2023 (tarihsiz)

10- Konya Mevlânâ Müzesi, numara 53 (784 tarihli)

11- Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, numara 5547 (tarihsiz)

12- Konya Mevlânâ Müzesi, numara 2008 (tarihsiz)

13- Konya Mevlânâ Müzesi, numara 2026 (956 tarihli)

14- Bibliotheque National, Ancien Fond Pers, numara 265 (tarihsiz)

Gölpınarlı yukarıda anılan on dört Mesnevî nüshasını çalışması için kullanırken her nüshayı özenle inceleyip, nüshaların mukaddime, ketebe ve tetimme kayıtlarının yanı sıra nüshalarda bulunan diğer not ve ifadeleri de dikkatle gözden geçirerek nüshaları oldukça hassas incelemelere tabi tutmak suretiyle değerlendirmiştir. Tarihi bulunmayan nüshaların yazıldığı zamanı tayin edebilmek için nüshaların kağıt, yazı, mürekkep vb. özelliklerini de göz önünde bulundurarak isabetli neticelere varmıştır. İncelediği nüshaların bazılarının Sultan Veled tarafından yazılan nüshalar olduğunu, defterleri noksan bazı nüshaların birbirlerinin devamı niteliğinde olabileceğini ve birçok nüshanın Konya Mevlânâ Müzesi 51 numaradaki muteber Mesnevî nüshasıyla karşılaştırıldığını ifade etmiştir. Bu karşılaştırmadan hareketle ilgili nüshaların öneminin anlaşılması gerektiği üzerinde durmuştur. Gölpınarlı bu inceleme ve çalışmalarını yaparken diğer araştırmacıların konu hakkındaki görüşlerini de dikkate

alarak araştırmacıların fikir ve değerlendirmelerine de atıfta bulunmayı ihmal etmemiştir. Gölpınarlı, neşrinde Konya Mevlânâ Müzesi numara 51'deki asli nüshanın henüz basılmadığına dikkat çekmiştir ki günümüzde talihli araştırmacılar bu muteber nüshanın temiz, doğru ve neredeyse eksiksiz neşrini hazırlayıp bilim dünyasına sunmuşlardır.

Adnan Karaismailoğlu ve Derya Örs tarafından hazırlanan önemli bir neşir de ilk baskısı 2005 yılında, ikinci baskısı ise bazı düzeltmelerle 2007 yılında hazırlanan bir Mesnevî neşridir.[190] Bu neşirde nüshanın aslında olduğu gibi noktalama işaretlerine yer verilmemiştir. Eser günümüz imlasına uygun olacak biçimde hazırlanarak önemli görülen kısımlarda okuma şekillerine yer verilmiştir. Nüsha kenarlarında ve satır aralarında yer alan metinler dipnotlarda gösterilmiştir.[191]

[190] ***Mesnevî-i Ma'nevî I-VI,*** Konya, 2005 (Farsça tenkitli metin, Derya Örs ve Adnan Karaismailoğlu); 2. baskı, I-III, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.
[191] A. Karaismaloğlu, "R.A. Nicholson'un Mesnevî Neşri ve Yeni Mesnevî Neşirleri", ***Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırmaları Dergisi***, s.30, 31.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. XIII.-XIV. Yüzyıl Mesnevî-i Ma‘nevî’nin Yazma Nüshalarının Tavsifi

Mesnevî’nin söylenip yazıldığı asırda ve bir sonraki yüzyılda istinsah edilen yazma nüshalarının tespiti ve bunların tavsiflerinin yapılması bizatihi yazma nüshalar üzerinden gerçekleştirildi. Günümüzde yazma nüshalar kütüphanelerde artık okuyucunun eline verilmemekte, ancak dijital kayıtlarına ulaşma imkânı sağlanmaktadır. Bu çalışmada da bu fırsatlardan yararlanılarak, her nüsha sayfa sayfa incelenerek, buradaki tavsifler oluşturulmuştur. İncelenen yazma nüshaların daha önce araştırmacılarca yapılmış tavsiflerinden özellikle cilt ve yazı ebatları konusunda yararlanılmıştır.

Tavsiflerde elde edilen verilerin, her nüsha için mümkün mertebe aynı anlatım şekli ve benzer başlıklar altında toplanıp sunulması amaçlandı. Nüshaların istinsah tarihleri önce hicri sonra da miladi tarihler şeklinde belirtildi. Sayfa numaraları verilirken bazen nüshaların üzerinde bulunan mevcut numaralardan bazen de eksik veya karışık sayfalı nüshaların yeniden numaralandırılmasıyla ortaya çıkan sayfa numaralarından istifade edildi. Bu konuda büyük ölçüde nüshaların dijital görsellerinden ve mevcut kütüphane kayıt bilgilerinden yararlanıldı.

Yazma nüsha tavsiflerinde sırasıyla ilgili nüshanın kütüphane kayıt bilgilerine yer verilerek takip eden ilk paragrafta nüsha ve mahiyeti hakkında genel bir bilgilendirme yapıldı. Devamında, nüshaların içerdiği defterler için önemli bilgiler sıralandı. Yer verilen hususlar, eserlerin özelliklerine göre mümkün mertebe değiştirilmeden devam ettirildi. Böylece tavsifler hazırlanırken anlaşılması kolay ve her nüsha tavsifinde aynı olacak bir düzen takip edilmeye çalışıldı. Her nüshada aynı konu başlığının veya benzer bilginin mevcut olmadığı durumlarda ilgili başlıklara yer verilmedi.

1.1. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 51

Cilt ebadı: 49.7 x 32.2 cm.

Yazı ebadı: 39.4 x 26 cm.

Müstensih: Muhammed b. Abdullah el-Konevî el-Mevlevî

İstinsah tarihi: 677/1278

Müzehhip: Muhlis b. Abdullah el-Hindî

Şemseli, köşebentli, meşin bir cilt içinde 325 yapraktır. Eserin alt ve üst kenarları ile sırtı meşin kaplanarak tamir edilmiştir. Nüshanın başka muhtelif kısımları da tamir görmüştür. 1-10, 97-101, 181, 182, 185-188, 301-303, 395-398, 400, 401, 503-513.

sayfaları tezhiplidir. Kâğıdı kalın, yumuşak aharlı kâğıttır. Yazı türü Selçuk neshidir. İlk otuz dört beyit iki sütun içerisine yazılmış, bunların dışındaki kısımlar her sayfada dört sütün ve 29 satır olacak şekilde hazırlanmıştır. Başlıklar siyah çizgiler içinde, altın yaldızla ve sülüs yazıyladır.

I. Defter

Nüshada Selçuklu vezirlerinden Sâhib Ata Fahreddin Ali'ye (ö. 687/1288) ait 678/1288 tarihli bir vakıf kaydı mevcuttur.

Mukaddimenin başlangıcı (6b):

بسم اللّه الرّحمن الرّحيم، هذاكتاب المثنوى وهو اصول اصول الدِّينِ فى كشف اسرار الوُصول واليقين و هو فقه اللّه الاكبر و...

Sonu (7a):

...حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكيلُ.

Metnin başı (7b):

بشنو این نی چون شکایت می کند　　از جداییها حکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریده اند　　در نفیرم مرد و زن نالیده اند

Sonu (52b):

صبر آرد آرزو را نه شتاب　　صبر کن والله اعلم بالصّواب

II. Defter

Defterin 55. yaprağının b yüzünde ve 57. yaprağının a yüzünde II. defterin mukaddimesi bulunmaktadır. Her iki yaprak da tezhiplidir. Bu iki yaprağın arasında muhtemelen tezhipleri korumak amacıyla bir yaprak daha mevcuttur ve bu sayfanın b yüzüne II. defterin ayrı bir mukaddimesi daha yazılmıştır. Sayfalarda 11 satır mevcuttur. Yazısı Selçuk sülüsüdür. Başta sülüs yazıyla مجلد دوم از مثنوى başlığı vardır.

Mukaddimenin başı (55b):

بسم اللّه الرّحمن الرّحيم، بيان بعضى از حكمت تأخير اين مجلد...

Sonu (57a):

...يحبهم تمامست يحبونه كدامست

Metnin başı (57b):

مدتى اين مثنوى تأخير شد　　مهلتى بايست تا خون شير شد

Sonu (97a):

قوم دیکر ناپذیرا ترش و خام ناقصان سرمدی تم الکلام

III. Defter

III. defterin mukaddimesi 100b'den başlıyor. 102a'da mukaddime sona eriyor. Defterin metni 102b'den başlayıp 158b'de bitiyor. Metnin başlığı surh, lacivert ve altın yaldızlıdır. Sülüs yazıyla مجلد سیم از کتاب مثنوی yazılıdır.

Mukaddimenin başı (100b):

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم، الحکم جنود اللّه یقوی بها ارواح المردین...

Sonu (102a):

...فمن بد له بعد ماسمعه فانّا علی الذین یبدلونه ان اللّه سمیع علیم.

Metnin başı (102b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار این سوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (158b):

کر تو خواهی باقی این کفت وکو ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

IV. defterin mukaddimesi 161b'den başlayıp 163a'da bitiyor. Bu sayfalarda 17 satır mevcuttur. Mukaddimeden sonra metin 163b'den başlıyor. Metnin üstündeki yazı müzehhep ve sülüsle yazılmış.

Mukaddimenin başı (161b):

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم، الظعن الرابع الی احسن المرابع واحل المنافع...

Sonu (163a):

...وصل اللّه علی محمّد و الی جمیع الانبیاء والمرسلین یاربّ العالمین.

Metnin başı (163b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی که کذشت ازمه بنورت مثنوی

Sonu (207b):

آینه نبود منافق باشد او این جنین آینه تاتوانی مجو

V. Defter

V. defterin mukaddimesi 211b'den başlıyor. Mukaddime 21 satır ve yeni bir nesihle yazılıdır. Bu sayfanın üst kısmında sülüsle مجلد پنچم از کتاب مولانا قدس اللّه سرّه yazısı var. Manzum metin 212b ile 265b sayfaları aralığındadır.

Mukaddimenin başı (211b):

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم و به نستعین و علیه نتوکل...

Sonu (211b):

...و آله و صحبه و عترته وسلم تسلیماً

Metnin başı (212b):

شه حسام الدین که نور انجمست طلب آغاز سفر پنچمست

Sonu (265b):

نشذ فاروق رازهری کزند که بُذ آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

Bu defterin mukaddimesi 268b'den başlıyor. Mukaddime, 268b ve 270a'da tezhipli çerçeveler içinde sülüsle ve altın yaldızla yazılmış. Her iki sayfada da 11 satır var. VI. defterin manzum metni 270b'den başlıyor.

Mukaddimenin başı (268b):

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم، مجلد ششم از دفتر های مثنوی...

Sonu (270a):

...ما حجب به المحجوبین آمین یاربّ العالمین.

Metnin başı (270b):

ای حیات دل حسام الدین بسی میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (325b):

در دل من آن سخن زان میمنه‌ست زانک از دل جانب دل روزنه‌ست

325b'nin sonunda ve ortada iki surh cetvel içinde nüshayı tezhip edenle yazanın ketebeleri yazılı. Ketebede bu nüshanın Sultan Veled'e mensup Konyalı Abdullah oğlu Muhammed tarafından yazıldığı, 677 yılında tamamlandığı anlaşılıyor. Yine bu ketebede, müstensihin bu nüshayı Mevlânâ'nın halifesi Çelebi Hüsameddin ile

Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in huzurlarında Mevlânâ'ya birçok oturumlarda okunup tashih edilen ve Mevlânâ'nın kendisi tarafından dinlenerek düzene sokulan "asli nüsha"dan istinsah ettiği anlaşılmaktadır. Merhum Abdülbâki Gölpınarlı'nın aktardığına göre bu nüsha ilk on sekiz beyitten sonra Mevlânâ tarafından söylenip Çelebi Hüsameddin tarafından yazılan, sonra tekrar okutulup gene Mevlânâ tarafından düzeltilen, yani Mesnevî'nin müsveddelerinden yazılan tek nüshadır. Bu ketebenin üstünde 23 satırlık vakfiye yazılıdır. [192]

Kullanıldığı neşir: Reynold Alleyne Nicholson G rumuzlu nüsha, Abdülbâki Gölpınarlı, Muhammed Ali Muvaḥḥid ا rumuzlu nüsha, Tevfîḳ H. Subḥânî, Abdulkerim Surûş, Muhammed İsti'lâmî, Adnan Karaismailoğlu-Derya Örs, Derya Örs-Hicabi Kırlangıç

1.2. Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Nu: 2688

Cilt ebadı: 18 cm.

Yazı ebadı: 17 cm.

İstinsah tarihi: 674/1275

Siyah-beyaz dijital kaydı bulunan nüsha Mesnevî'nin VI. defterinden ibarettir. Eserin yukarıdaki ölçüleri, nüshanın ilk sayfalarında bulunan notlara göre belirtilmiştir. Defterin ilk sayfasında büyük boyutta ve sülüsle هذا کتاب مناقب ملّا هنکار yazısına ilaveten kitap adı, satır sayısı ve bazı numaralarla bir adet mühür yer almaktadır. Eserin sayfaları mukaddimeden itibaren numaralandırılmıştır. Eser 197 yapraktır. Sayfalar cetvelsiz, iki sütun ve 17 satırdır. Bazı sayfalarda başlıklar ve metin siliktir. Yazı çeşidi nesihtir.

VI. Defter

Defterin mukaddimesi 1b'de yer almaktadır ve 11 satırdır. Mukaddimeden hemen sonra aynı sayfada VI. defterin manzum metni başlamaktadır. Sayfa sonlarında reddâde mevcuttur. Bazı sayfaların kenarında beyitler ve bazı notlar vardır. Manzum metin 99a'da sona eriyor. 99a'da ferağ kaydı ve çeşitli yazılar, 99b'de iki beyit ve bir mühür mevcuttur.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم الله الرحمن الرحیم، مجلد ششم از دفتر های مثنوی...

[192] Abdülbâki Gölpınarlı, ***Mevlâna Müzesi Müzelik Yazma Kitaplar Kataloğu***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003, s.45-55; Nihat M. ÇETİN, "Matnawi'nin Konya Kütüphanelerindeki Eski Yazmaları", ***Şarkiyat Mecmuası IV***, s.103.

Sonu (1b):

...ما حجب به المحجوبین آمین یاربّ الْعالمین.

Metnin başı (1b):

ای حیوة دل حسام الدین بسی　　میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (99a):

دل من آن سخن زان میمَنه‌ست　　زانکه از دل جانب دل روزَنه‌ست

Kullanıldığı neşir: Reynold A. Nicholson P nüshası.

1.3. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Nu: 670

Cilt ebadı: 22.0 x 45 cm.

Yazı ebadı: 16.5 x 11.3 cm.

Müstensih: İsmail b. Süleyman b. Muhammed el-Hafız el-Kayserî

İstinsah tarihi: 15 Rebiu'l-evvel 680/4 Temmuz 1281

Bu eser Mesnevî'nin sadece I. defterinden ibarettir. Cilt özellikleri hakkında bilgi vermek için elimizde herhangi bir görsel yoktur. Eserde nem lekeleri mevcuttur ve eser tamir görmüştür. Sayfa kenarlarında bazı notlar ve beyitler yer almaktadır. Kâğıdı samanidir ve eser 130 yapraktır. Her sayfa çift cetvelli, iki sütun ve 17 satırdan ibarettir. Başlıklar ve cetveller surhtur. Yazısı nesihtir. Defterin başında bu nüshanın nasıl hazırlandığını anlatan, kündekârî süslemesini anımsatan bir cetvel içinde yedi satırlık kitabe mevcuttur. Bazı sayfalarında vakıf kayıt yazıları vardır. Defterin mukaddimesi yoktur.

I. Defter

I. defterin metni 1b'den başlayıp 130a'ya kadar devam etmektedir. 130b ile 131. yaprakta çeşitli notlar ve iki adet tablo mevcuttur.

Metnin başı (1b):

بشنو این نی چون شکایت می کند　　از جداییها حکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریده‌اند　　در نفیرم مرد و زن نالیده‌اند

Sonu (130a):

صبر آرد آرزو را نی شتاب　　صبر کن والله اعلم بالصّواب

Kullanıldığı neşir: Reynold Alleyne Nicholson N rumuzlu nüsha, Muhammed Ali Muvaḥḥid ن rumuzlu nüsha

1.4. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 1193

I. Defter

Cilt ebadı: 24.8 x 17.7 cm.

Yazı ebadı: 18 x 13.8 cm.

Müstensih: Hasan b. Hüseyin el-Mevlevî

İstinsah tarihi: 687/1288

Konya Mevlânâ Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi numara 1193'te bulunan bu nüsha, Mesnevî'nin altı defterinden oluşmaktadır. Altı defter, beş ciltte toplanmıştır. Nüsha içeriklerini incelediğimizde, kütüphane kayıtlarındaki klasör başlıklarıyla klasör içeriklerinin birbiriyle uyuşmadığı görülmektedir. V. ve VI. cildi ihtiva ettiği belirtilen klasör başlıkları içerisinde bulunan defterler, sahip oldukları numaralarla aynı değildir. IV. ve V. defterler bir arada olmak üzere diğer defterler ayrı ayrı ciltlenmiştir; ilk üç cilt her ciltte bir defter olmak üzere Mesnevî'nin ilk üç defterini, dördüncü mücelled cilt Mesnevî'nin dördüncü ve beşinci defterlerini, beşinci cilt ise Mesnevî'nin altıncı defterini ihtiva etmektedir. Defterler, kenarlarında yaldızlı üç çizgiyle cetvelli meşin ciltler içerisindedir. İkinci ve altıncı ciltler hariç diğer ciltlerin kapaklarının arkasına surh, yaldız ve lacivert renkler kullanılarak bitkisel motiflerle süsleme yapılmıştır. Genel itibarıyla bütün ciltler ve ciltlerde kullanılan malzemeler birbirine benzemektedir. Her cildin sırtında hepsi basmakalıp ve yaldızla, yukarıdan aşağıya sırasıyla şemse, eserin ismi, sonra tekrar şemse, ardından defter numarası ve son olarak tekrar şemse mevcuttur. III., IV. ve V. ciltler daha çok olmak üzere bütün defterlerin sırtları yıpranmış ve aşınmış vaziyettedir. Bu nüshanın bütün defterlerinde geçen مصطفى ،احمد ،االله gibi özel isimler altın yaldızla yazılmıştır. Mukaddimeler sülüsle, manzum metin nesihledir. Eser 304 yapraktır.

I. defter her sayfada dört sütun, 25 satırdır. Yazısı nesihtir. Başlıklar ve mukaddime hariç, metin siyah mürekkeple yazılmıştır. Bu defter 47 yapraktır. Ön kapaktan sonra ve arka kapaktan önce çeşitli çiçek desenleriyle filigranlı boş bir sayfa, diğer adıyla vikaye varağı mevcuttur. Mukaddimeden başlamak üzere her sayfa numaralandırılmıştır. Zahriyenin a yüzünde eser adı, yazılma tarihi ve Hz. Pîr'in huzurunda okunan bir nüsha ile mukabele edildiğine dair birtakım yazılar mevcuttur. Zahriyenin b yüzü boştur. Mukaddime 1b'den başlamaktadır. Bu yaprağın a yüzünde sayfanın üstü ve altı onarıldığı için baştaki ve sondaki bazı yazı ve beyitleri silinen 22 satırlık bir şiir ve bu şiirin sol kenarında da bazı beyitler vardır. 1b ile 2a sayfalarında yer alan mukaddime 18 satırdır. Mukaddime, surh ve altın yaldız renkleriyle (ilk iki

satırı tamamen altın yaldız, sonraki satırın başlangıcı altın yaldız geri kalan kısmı surh, dördüncü satırı tekrar altın yaldız ve sonraki satır tekrar surh olacak biçimde) genel bir düzen takip edilerek yazılmıştır. Manzum metin 2b'den itibaren başlayıp 47a'ya kadar devam ediyor. Bazı sayfalarda nem lekeleri ve onarımlar mevcuttur. Filigranlı sayfalarda ve zahriyede müze mühürleri vardır.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم اللّه الرّحمن الرّحيم و ما توفيقی الّا با اللّه، هذاکتاب المثنوی وهو اصول اصول الدِّينِ فی کشف اسرار الوُصول واليقين و هو فقه اللّه الاکبر و...

Sonu (2a):

...و الْحمدُ للّه ربّ الْعَلمين وَصَلّ اللّه علی سيّدنا محمّدٍ و آله اجمعين الطّيّبين الطاهرين.

Metnin başı (2b):

بشنو اين نی چون شکايت می کند　　از جداييها حکايت می کند

کز نيستان تا مرا ببريده‌اند　　در نفيرم مرد و زن ناليده‌اند

Sonu (47b):

صبر آرد آرز ورا نه شتاب　　صبر کن والله اعلم بالصّواب

II. Defter

Mesnevînin II. defterini ihtiva eden bu cildin mukaddimesi 1b'de yer alıyor. İlk defterde olduğu gibi mukaddime surh ve altın yaldız renkleri kullanılarak, bu kez ilk satırı surh ve sonraki satırı altın yaldız, üçüncü satırı tekrar surh ve sonraki satır tekrar altın yaldız olacak biçimde genel bir düzen takip edilerek yazılmıştır. II. defterin mukaddimesi 17 satırdır. Mukaddimenin bulunduğu sayfanın a yüzünde üç satırlık kısa bir Farsça yazı ve mühür mevcuttur. Manzum metin 2a'dan başlayıp 42b'de sona eriyor. Her sayfa dört sütun, 25 satırdır. 41a'da nem lekesinden ötürü bazı beyitler yeniden yazılmıştır. 42b'de defterin mukabelesiyle ilgili kısa bir not ve bir mühür vardır.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم اللّه الرّحمن الرّحيم و ما توفيقی الّا بالله، بيان بعضی از حکمت تأخير اين مجلد...

Sonu (1b):

...يحبهم تمامست يحبونه کدامست.

Metnin başı (2a):

مدتی این مثنوی تأخیر شد　　مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (42b):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام　　ناقصان سرمدی تم الکلام

III. Defter

Mesnevî'nin III. cildini ihtiva eden bu defterde de I. defterdekine benzer biçimde ön kapaktan sonra ve arka kapaktan önce çeşitli çiçek desenleriyle filigranlı vikaye varağı mevcuttur. Mukaddimeden başlamak üzere her sayfa numaralandırılmıştır. Bu cildin kapaklarının arkasında surh ve lacivert renklerle, yaldızlı, bitkisel motifli süslemeler mevcuttur. Mukaddimenin başladığı yaprağın a yüzünde sırasıyla en üstte mühür, ١٠٠ rakamı, مثنوی شریف, جلد ٣ yazılıdır. Mukaddime 1b ile 2a'da yer alıyor. 1b'de 16, 2a'da 17 satır vardır. Mukaddime surh ve yaldız kullanılarak, I. defterde olduğu gibi ilk satırı yaldız ve sonraki satırın yarısı yaldız, yarısı surh, üçüncü satırı tekrar surh ve sonraki satır tekrar yaldız olacak biçimde genel bir düzen takip edilerek yazılmıştır. III. defterin metni 2b'den başlayıp 56b'de sona eriyor. Her sayfa dört sütun, 25 satırdır. Bu defterde de rutubet lekeleri mevcuttur. Bazı sayfalarda başlıklar sayfaların öteki yüzlerine de geçmiş durumdadır ancak yazılar okunaklıdır. 50b ve 56b'deki iki başlık surhla yeniden yazılmış. III. defterin metnin bittiği 56b'nin sonunda mukabeleyle ilgili kısa bir yazı vardır. Sayfa kenarlarında çeşitli notlar mevcuttur.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم و ما توفیقی الّا با اللّه، الحکم جنود اللّه فی الارض یقوّا بها ارواح المردین...

Sonu (56b):

...و الْحمدُ اللّه ربّ الْعَلمین.

Metnin başı (2b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار　　این سیم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (56b):

گر تو خواهی باقی این گفت وگو　　ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

Bu cildin ön kapağının arkasında surh, yaldız ve lacivert renklerde bitkisel desenli süslemeler mevcuttur. Ayrıca I. ve III. defterlerdekine benzer biçimde sadece ön kapaktan sonra çeşitli çiçek desenleriyle filigranlı boş bir sayfa, diğer adıyla vikaye varağı vardır. Ne yazık ki nüshanın dijital resimlerinde arka kapağın iç kısmıyla ilgili bir görüntü bulunmamaktadır. Mukaddimenin ilk bölümünün bulunduğu yaprağın a yüzünden başlamak üzere her sayfa numaralıdır. yaprağın bu yüzünde sırasıyla en üstte, bir takım işaret, rakam ve harfler; altında ١٠٠, مثنوی شریف, ٥ ,٤ جلد yazıyor. Sayfanın altında solda mühür vardır. Mukaddime 1b ile 2a'da yer alıyor ve 1b 13, 2a 12 satırdan ibarettir. Önceki defterlerin mukaddimelerinde olduğu üzere ilk satırı surh ve ikinci satırı altın yaldız, üçüncü satırı tekrar surh düzeniyle metnin son satırına kadar renkler birbiri ardına gelecek şekilde yazılmıştır. IV. defterin manzum metni 2b'den başlıyor. Her sayfada dört sütun, 25 satır vardır. Sayfalar tamir görmüş, rutubet lekelidir. Bazı başlıklar surhla tekrar yazılmıştır. 2b'den başlayan metin 45a'da sona eriyor. Sayfanın sonunda nüshanın mukabele edildiğine dair notlar mevcuttur. Manzum metnin en sonuna farklı bir kalemle şu beyit eklidir:

آینه چو راست‌گو و بی نفاق ختم کن والله اعلم بالوفاق

Mukaddimenin başı (1b):

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم وَ بِهِ نَسْتَعِینُ، الظعن الرابع الی احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (2a):

...وصلّی اللّه علی محمّدٍ و عَلی جمیع الانبیاء و المرسلین آمین یاربَّ العالمین.

Metnin başı (2b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (45a):

آینه نبود منافق باشد او این چنین آینه را هرگز مجو

V. Defter

Konya Mevlânâ Müzesi Yazma Eserler Kütüphanesi Numara 1193'te bulunan bu nüshanın V. defteri önceki defterler gibi ayrı bir cilt içinde değil, IV. defterle birlikte aynı ciltte yer alıyor. Bu defterin mukaddimesi 45b ile 46a sayfalarını kapsamaktadır. Mukaddime 45b'de 14, 46a'da ise 13 satırdan ibarettir. Mukaddime diğer defterlerinkinden farklı olarak ilk iki satırı surh, üçüncü ve dördüncü satırları siyah,

beşinci ve altıncı satırları tekrar surh, yedinci ve sekizinci satırları yeniden siyah mürekkep ile yazılarak bu düzen metnin sonuna kadar korunmuş. Manzum metin 46b'den başlayıp 99a'ya kadar devam ediyor. Her sayfa dört sütun, 25 satırdır. IV. defterin mukaddimesinden başlayan sayfa numaralandırması bu defterde de devam ediyor. Sayfalarda rutubet lekeleri, bazı notlar ve onarımlar mevcuttur. Başlıklar çoğunlukla altın yaldızla yazılmış. Bazı başlıklar silinmiş veya düzeltilerek surhla yeniden kaleme alınmış. 67a'daki surh başlık 66b'ye taşmış ve yazıların karışmasına sebep olmuş. Metnin sonunda diğer defterlerde olduğu üzere mukabele notu ve mühür var.

Mukaddimenin başı (45b):

در بیان آنکه شریعت همچو شمع است...

Sonu (46a):

...شریعت علم است طریقت عمل است حقیقت الوصول الی اللّه فمن کانَ یَرْجُو لقاء ربِّهِ فَلْیَعْمَلْ عَمَلاً صَالِحاً والله اعلم.

Metnin başı (46b):

شه حسام الدین کی نور انجمست طلب آغاز سفر پنجم است

Sonu (99a):

زان نشذ فاروق را زهری کزند که بُذ آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

Bu defterin ön kapağından sonra boş bir sayfa mevcuttur. Bu sayfayı takip eden yaprağın a yüzünde sırasıyla en üstte bir takım işaret, rakam ve harfler; altında ۱۰۰ جلد ۶ مثنوی شریف yazıyor ve bunların altında mühür var. Mukaddime 1b'de sülüsle 13 satırdan ibaret yazılmış. Mukaddimenin 4. satırı siyah mürekkeple, diğer satırları ise altın yaldızladır. VI. defterin manzum metni 2a'dan başlıyor. Her sayfada dört sütun, 25 satır var ve sayfalar numaralandırılmış. Sayfalarda rutubet lekeleri ve çeşitli notlar var. Sayfalar tamir görmüş. Başlıklar surhla, altın yaldızla ve siyah mürekkeple yazılmış. 3a'da sayfa kenarında surhla yazılmış bir not var. 2a'dan başlayan metin 58b'de sona eriyor. Metnin sonunda Mevlânâ'nın vefat tarihi ve *Nefehâtu'l-'Uns* notu var. 59a'da nüshanın, büyük ihtimalle, Sarı Abdullah'a ait bir nüsha olduğuyla ilgili bir yazı ve bazı notlar mevcuttur.

Mukaddimenin başı (1b):

سم اللّه الرّحمن الرّحيم وَ بِهِ نَسْتَعِينُ، مجلد ششم از دفتر های مثنوی...

Sonu (1b):

...ما حجب به المحجوبين آمين ياربّ الْعالمين.

Metnin başı (2a):

ای حیات دل حسام الدین بسی میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (58b):

من بدانم کو فرستاد آن به من از ضمیر چون سهیل اندر یمن

Kullanıldığı neşir: Reynold Alleyne Nicholson H rumuzlu nüsha, Muhammed Ali Muvaḥḥid قو rumuzlu nüsha, Abdülbâki Gölpınarlı

1.5. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Nu: 659

Cilt ebadı: 22 x 15.4 cm.

Müstensih: Şeyh Cemal el-Engûrî (IV. defter), Halil b. Hacı Bedr (V. defter)

İstinsah tarihi: 680/1289 (IV. defter), 733/1332 (V. defter)

Bu eser, Mesnevî'nin IV. ve V. defterlerini ihtiva etmektedir. Eser, renkli bez ile kaplı mukavva cilt içinde 272 yapraktır. Sayfaları nem lekeli ve tamir görmüş, aharlıdır. Yazısı nesihtir. Hikâye başlıkları surhla yazılmıştır. Zahriyede eserin merhum Ahmet Dede'den kaldığı ve Yeni Kapı Mevlevîhane'sine vakfedildiği yazılıdır. Sayfa kenarlarında bazı beyit ve notlar ile صح kayıtları mevcuttur. IV. defter surh çift cetvel içinde iki sütun ve 17 satırdan ibarettir. V. defterde sayfalar cetvelsiz, iki sütun, 17 satırdır. V. defterin yazısı farklıdır.

IV. Defter

IV. defterin mukaddimesi 1b ile 2a sayfalarında yer alıyor. Mukaddime metni ilk sayfada 12 satır, ikinci sayfada 13 satırdır. Metinde, her iki satırda bir farklı renk olacak biçimde siyah ve surh renkler kullanılmıştır.

IV. defterin manzum metni 2b'den başlayıp 132b'ye kadar devam ediyor. Sayfa kenarlarında vakıf kaydı, bazı beyitler ve صح kayıtları mevcuttur. 132b'de metinden hemen sonra surhla defterin tetimmesi yazılıdır.

Mukaddimenin başı (1b):

الظعن الرابع الى احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (2a):

وصلّی اللّه علی محمّد و آله و علی جمیع الانبیاءِ و المرسلین آمین یاربَّ العالمین.

Metnin başı (2b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (132b):

آینه نبود منافق باشد او این چنین گینه تا توانی مجو

V. Defter

Bu defter, eserin 133b sayfasından başlıyor. Defterin mukaddimesi yoktur. 133b'de Mesnevî'nin manzum metninin başlangıcı bulunmaktadır. Defter 272a'da sona eriyor. Bu sayfada defterin tetimmesi mevcuttur. 272b'de bir takım beyit ve sözler vardır.

Metnin başı (133b):

شه حسام الدین که نور انجم است طالب آغاز سفر پنجم است

Sonu (272a):

زان نشد فاروق را زهری گزند که بُد آن تریاق فاروقیش قند

1.6. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Murat Molla Nu: 1311

Müstensih: Nizam el-Mevlevî

İstinsah tarihi: 695/1296

Kütüphane kayıtlarında eserin cildi ve ölçüleri hakkında herhangi bir görsele ne yazık ki yer verilmemiştir. Eserin zahriyesinde mühürler ve kısa bir not mevcuttur. Metnin bazı kısımları başka bir yazıyla yazılarak nüshanın eksik sayfaları ilave edilmiştir (I. defterin sonu ile II. defterin başı ve IV. defterin sonu ile V. defterin başı). Bazı sayfalar nem veyahut mürekkep lekeli ve tamir görmüş durumdadır. Eser 261 yapraktır. Kâğıdı samani, yazısı Selçuk neshidir. Baştaki bazı sayfalarda yoğun biçimde haşiyeler mevcuttur. Her sayfa dört sütun ve 25 satırdan ibarettir. Hikâye başlıkları surhtur.

I. Defter

I. defterin mukaddimesi 1b'de yer almaktadır. Metin 16 satırdan ibarettir. Mukaddime, surh ve siyah mürekkep kullanılarak her iki satırda bir farklı renk olacak biçimde yazılmıştır.

I. defterin manzum metni 1b'den başlayıp 40a'ya kadar devam ediyor. 9a-23a sayfalarında haşiyeler kalabalıktır. Bunların dışında bazı sayfaların kenarlarında

çeşitli beyitler de mevcuttur. Metin 40a'da sona eriyor. Bu sayfada ketebe kaydı olduğunu tahmin ettiğimiz bir not var.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم الله الرحمن الرحیم، هذاکتاب المثنوی وهو اصول اصول الدِّینِ فی کشف اسرار الوُصول والیقین و هو فقه اللّه الاکبر و...

Sonu (1b):

...حَسبنا اللَّهُ و نعمَ الْوکیل.

Metnin başı (1b):

بشنو این نی چون شکایت می کند　　از جداییها حکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریده‌اند　　در نفیرم مرد و زن نالیده‌اند

Sonu (40a):

صبر آرد آرزو را نی شتاب　　صبر کن والله اعلم بالصّواب

II. Defter

II. defterin mukaddimesi 41a'dan başlıyor. Mukaddime metni 10 satırdan ibarettir. Defterin ilk iki sayfası farklı bir yazıyladır. Bu defterin manzum metni mukaddimeyi takiben 41a'dan başlıyor. Defterin bazı sayfalarının kenarlarında düzeltilen beyitler mevcuttur. Metin 79a'da sona eriyor.

Mukaddimenin başı (41a):

بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد...

Sonu (41a):

...و نسبت او ببنده مجازست یحبهم تمامست یهبونه کدامست و الحمد الله ربّ العالمین.

Metnin başı (41a):

مدتی این مثنوی تأخیر شد　　مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (79a):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام　　ناقصان سرمدی تم الکلام

III. Defter

III. defter 79a'dan başlayıp 129a'da sona eriyor. Metnin sona erdiği yerin solunda defterle ilgili küçük bir not var. 79a'da defterin başlığı mevcuttur. Defter için mukaddime veya tetimme yazılmamış. Defterin bazı sayfalarında haşiyeler yer alıyor.

Metnin başı (79a):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار　　این سوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (129a):

گر تو خواهی باقی این گفت و گو　　ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

IV. defter önceki defterin bitimini takiben 129a'dan başlıyor. Defterin başlığı ve mukaddimesi yok. Defterin metni 166b'de sona eriyor, son dört yaprağı başka bir yazıyla yazılmış. 129a'da defterin beyit sayısıyla ilgili küçük bir not yer alıyor.

Metnin başı (129a):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی　　که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (166b):

عرش حی و چرخ حی ای ذولباب　　فهم کن والله اعلم بالصّواب

V. Defter

167a sayfasında V. defterin beyit sayısı, 9 satırlık mukaddimesi ve ardından defterin manzum metninin başlangıcı yer alıyor. Defterin ilk iki yaprağındaki yazı önceki defterin son yapraklarındaki yazıyla aynıdır. Defterin bazı sayfalarına beyitler ve çeşitli notlar yazılmış. V. defter 209b'de sona eriyor. Sayfanın sağında kısa bir not var.

Mukaddimenin başı (167a):

بسم الله الرحمن الرحیم، در بیان آنکه شریعت همچو شمعست...

Sonu (167a):

...فمن کان یرجولقأ ربّه فلیمن عملاً صالحاً.

Metnin başı (167a):

شه حسام الدین که نور انجم است　　طالب آغاز سفر پنجم است

Sonu (209b):

زان نشد فاروق را زهری گزند　　که بُد آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

VI. defter 209b'den başlayıp 260a'ya kadar devam ediyor. 209b'de defterin 4 satırlık mukaddimesi ve mukaddimenin ardından defterin başlangıç beyitleri yer alıyor. Bazı sayfalarda muhtelif beyitler mevcuttur. 260a'da VI. defterin metni bittikten sonra Tetimme-i Velediyye yazılmış. 260b'de mühür ve tetimme var.

Mukaddimenin başı (209b):

و بیانات معنوی که مصباح ظلام وهم وشبهت و...

Sonu (260a):

...ما حجب به المحجُوبین آمین یاربّ الْعالمین.

Metnin başı (209b):

ای حیة دل حسام الدین بسی میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (260a):

در دل من آن سخن زان میمنه ست زانک از دل جانب دل روزنه ست

Kullanıldığı neşir: Muhammed Ali Muvaḥḥid م rumuzlu nüsha

1.7. München Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Pers. 45

Cilt ebadı: 260 x 18.5 cm.

Müstensih: Musa b. Yâhya b. Hamza el-Mevlevî

İstinsah tarihi: 706/1307

II. Defter

Miklepli, ön ve arka kapağı kahverengi deri kaplı, mukavva cilt içinde 106 yapraktır. Bu cilt, Mesnevî'nin sadece II. defterini ihtiva etmektedir. Bazı sayfaları tamir görmüş ve nem lekelidir. Defter genel itibarıyla korunmuş durumdadır. Her sayfada çift sütun, 19 satır mevcuttur. Yazısı nesihtir. Bütün yazılar siyah mürekkeple yazılmıştır. Sayfa kenarlarında beyitler ve notlar mevcuttur. Başta *Divân-ı Şems*'ten 15 satırlık bir manzum vardır. 1b'de defterin mukaddimesi yer alıyor ve mukaddimeyi takiben II. defterin metni başlıyor. Metin 103a'da sona eriyor ve aynı sayfada defterin tetimmesi yer alıyor. 103b ile 104a'da yine *Divân-ı Şems*'ten beyitler var. 104. ve 105. yapraklara da Gülistân-ı Sa'di'nin ilk sayfalarından hikâyeler yazılmış.

Mukaddimenin başı (1b):

بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد...

Sonu (1b):

و نسبت او ببنده مجازست یحبهم تمامست یحبونه کدامست.

Metnin başı (1b):

مدتی این مثنوی تأخیر شد مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (103a):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام ناقصان سرمدی تم الکلام

Kullanıldığı neşir: Reynold Alleyne Nicholson D rumuzlu nüsha

1.8. Edirne Selimiye Kütüphanesi Nu: 293

Cilt ebadı: 23.3 x 16.5 cm.

Yazı ebadı: 15.2 x 11.2 cm.

Müstensih: Ali b. Mehmed Hafız Aksarayî

İstinsah tarihi: 709/1309

Elimizdeki dijital resimlerde eserin cildine dair herhangi bir bilgi yoktur. Eser içerisinde Mesnevî'nin IV. ve VI. defteri bulunmaktadır. Zahriyesinde çeşitli beyitler ile esere dair muhtelif bilgiler yer almaktadır. Bazı sayfaları nem lekeli ve tamir görmüş durumdadır. Eser 232 yapraktan ibarettir. Hikâye başlıkları surhtur. İlk dört sayfa düzensiz biçimde ve surh cetvellidir. IV. defter 17 satır, VI. defter ise 25 satır olmak üzere iki defter de farklı satır sayılarındadır. Yazı çeşidi taliktir.

IV. Defter

IV. defterin mukaddimesi 1b-2b sayfalarında yer almaktadır. Mukaddime surh cetvel içine siyah ile surh mürekkep kullanılarak yazılmıştır ve 31 satırdan ibarettir.

Defterin manzum metni mukaddimeyi takiben 2b'den başlayıp 126b'ye kadar sürmektedir ancak defterin sayfaları karışmış durumdadır. Eserin bazı sayfaları dijital ortama aktarılırken bu esnada defaten kayıt altına alınmış olabilir. Birbirinin aynı olan 37b ve 126b'de metin surh cetvel içindedir ve bu sayfalarda defterin bittiğine dair kısa bir tetimme vardır. Sayfa kenarlarında muhtelif beyitler ve notlar bulunmaktadır.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم الله الرحمن الرحیم، الظعن الرابع الی احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (2b):

...وصلّی اللّه علی محمّد و علی الانبیاءِ و المرسلین آمین یاربَّ العالمین.

Metnin başı (2b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (126b):

آینه نبود منافق باشد او این چنین آیینه تا توانی مجو

VI. Defter

VI. defterin mukaddimesi 127b sayfasında yer alıyor. Mukaddime tamamen surhla yazılmış ve 10 satırdan ibarettir. 127a'da çeşitli beyitler mevcuttur.

Defterin manzum metni de 127b'den başlıyor. Defterin bazı sayfalarının kenarlarında muhtelif beyitler yer almaktadır. Metin 231b'de sona eriyor. Bu sayfanın sonunda eserin tetimmesi mevcuttur. Defterin son sayfası olan 232a ve 232b'de bazı beyitler ile eserin bütün defterlerinde yer alan beyit sayıları her defter için ayrı ayrı not edilmiştir.

Mukaddimenin başı (127b):

بسم الله الرحمن الرحیم توکلی علی خالقی، مجلد ششم از دفترهای مثنوی...

Sonu (127b):

...ما حجب به المحجُوبین آمین یاربّ الْعالمین.

Metnin başı (127b):

ای حیوت دل حسام الدین بسی میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (231b):

در دل من آن سخن زان میمنه است زانک از دل جانب دل روزنه است

1.9. Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi Nu: İs. I. 4549

Cilt ebadı: 25 x 17 cm.

Yazı ebadı: 19 x 13 cm.

İstinsah tarihi: 711/1311

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde muhafaza edilen bu nüsha Mesnevî'nin II.-VI. defterlerini ihtiva etmektedir. Eser, kenarları cetvelli, ön ve arka kapağının ortasında basmakalıp şemse bulunan kahverengi meşin cilt içerisindedir. Cildin bazı yerleri yıpranmış ve zarar görmüştür. Sayfaları nem lekelidir. Bazı sayfaları onarılarak ya da sonradan eklenerek yenilenmiştir. Nüshanın her sayfasında dört sütun ve üçüncü defterin sonlarına kadar 29 satır, bu kısımdan

sonra da 27 satır bulunmaktadır. Nüshanın sayfaları 187b'den itibaren cetvellidir. Cetvelli kısımlarda metin 25 satır olarak yazılmıştır. Yazılar taliktir. Sayfa kenarlarında sonradan eklendiği anlaşılan beyit ve başlıklar ile bazı notlar vardır. Sayfalar numaralı ve reddadelidir. Altıncı defterin başlangıcında bir yaprağın eksik olduğu veyahut burada sayfa numarasının hatalı verildiğini söylemek mümkündür. Hikâye başlıkları çoğunlukla surhladır ancak onarılan ve sonradan eklenen bazı yapraklarda başlıklar siyah mürekkepledir.

II. Defter

II. defterin mukaddimesi yoktur. Bu defterin manzum metni 1b sayfasından başlayıp 36a'da sona ermektedir. Defterin 4, 7, 13 ve 18. yaprakları sonradan eklenmiş gibi görünmektedir. Manzum metnin bittiği 36. yaprak ise onarılarak sağlamlaştırılmıştır.

Metnin başı (1b):

مدتی این مثنوی تأخیر شد　　مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (36a):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام　　ناقصان سرمدی تم الکلام

III. Defter

III. defter 37b'den başlayıp 84a'da sona eriyor. Bu defterin de mukaddimesi yok. Kütüphane dijital kayıtlarında defterin 60b ve 61a numaralı sayfaları bulanık biçimde kaydedilmiş. Ne yazık ki bu sayfalardan istifade edilemiyor. Defterin 38, 43, 47, 54, 56, 65, 70, 71, 78 ve 83. yaprakları önceki defterdekine benzer biçimde sonradan eklenmiş gibi görünüyor. 84b'de art arda farklı surelerden ayetlerin yazılı olduğu on beş satırlık bir metin mevcuttur.

Metnin başı (37b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار　　این سیوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (84a):

گر تو خواهی باقی این گفت وگو　　ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

IV. defter 85b sayfasından başlıyor. Önceki defterlerde olduğu gibi bu defterin de mukaddimesi yok. Defterde yer alan bazı hikâyelerin başlıkları yazılmamış ve kimi zaman ilgili kısımlar boş bırakılmış. Defter 125a sayfasında sona eriyor.

Metnin başı (85a):

ای ضیاء الحق حسام الدین توئی که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (125a):

آینه نبود منافق باشد او این چنین آیینه را هرگز مجو

V. Defter

Nüshanın V. defterinin mukaddimesi yoktur. Defter 126b'den başlayıp 175a'da sona eriyor. Manzum metnin sonunda defterin tetimmesi yazılı. Bu defterde de bazı hikâye başlıkları yazılmamış ve başlıkların yerleri boş bırakılmış. 175b'de on altı satırlık Arapça bir metin var.

Metnin başı (126a):

شه حسام الدین که نور انجم است طلب آغاز سفر پنجم است

Sonu (175a):

تا ز خُمرهٔ زَهر هم شکَّر خوری که بُد آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

Bu defter 176a – 225b sayfalarını kapsıyor. Defterin metni 187b'den itibaren cetvel içine alınmış. Sayfa kenarlarında çeşitli notlar ve beyitler var. Defterin son yaprakları zarar görmüş. Zarar gören kısımlardaki beyitlerin bazıları silinmiş ve yer yer beyitleri okuma imkânı yok. Defterin sonunda tetimme mevcut.

Mukaddimenin başı (176a):

مجلد ششم از دفتر های مثنوی و بیانات معنوی که...

Sonu (176a):

...ما حجب به المحجوبین آمین یاربّ الْعالمین.

Metnin başı (176b):

ای حیات حق حسام الدین بسی میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (225b):

در دل من آن سخن را نه میمَنه است زانک از دل جانب دل روزَنه است

1.10. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 1457

Cilt ebadı: 34 x 25 cm.

Yazı ebadı: 24.7 x 18 cm.

Müstensih: Ali b. Mahmut Rukn eş-Şîrâzî

İstinsah tarihi: 714/1314

Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi 1457 numarada bulunan bu nüshanın cildinin ön kapağında salbekli basmakalıp şemse mevcuttur. Meşin cilt miklepsizdir ve koyu kırmızı rengindedir. Kütüphaneden temin edilen resimlerde nüshanın cilt kapaklarının iç yüzlerine, cildin sırt kısmına ve arka kapağına yer verilmemiştir. Ön kapaktan sonraki sayfa olduğu tahmin edilen sayfada müze mührü ve nüshanın kime ait olduğuna dair kısa bir not bulunmaktadır. Kâğıdı az aharlı, yazısı Selçuk neshidir. 24. ve 215. sayfalar hariç her sayfa çift surh cetvelli, 23 satır, dört sütundur. Mavi renkli bir kalemle sayfaların a yüzlerine baştan sona kadar numara verilmiştir. Sayfa kenarları ile sütunların aralarında beyitler ve nüshanın başka bir nüshayla karşılaştırıldığına dair notlar vardır. 26b, 28b, 33a, 37b, 102a, 104a ve diğer bazı sayfalarda metnin bulunduğu asıl cetvelin dışına yeni ve küçük surh cetveller çizilerek bunların içlerine eksik başlıklar ve beyitler eklenmiştir.[193]

I. Defter

I. defterin mukaddimesi 1a'da yer alıyor. Mukaddime surh cetvel içinde 18 satırdan ibarettir. Mukaddimenin devamında bir adet beyit vardır.

Bu defterin metni 2a'dan başlayıp 47b'ye kadar sürüyor. Metnin başında surhla آغازِ مثنوی başlığı var ancak üzeri siyah mürekkeple çizilmiş. Metnin sonunda I. defterin tetimmesi yer almaktadır. 48a boş bırakılmış.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم اللّه الرحمن الرحيم وبه نستعين و عليه التكلان، هذ اكتاب المثنوى وهو اصول اصول الدِّينِ فى كشف اسرار الوُصول واليقين و هو فقه اللّه الاكبر و...

Sonu (1b):

...و الْحمدُ اللّه ربّ الْعَلمين وَصَلَّ للّه على سيّدنا محمّدٍ و آله عترته الطّيبين الطاهرين.

Metnin başı (2a):

بشنو این نی چون شکایت می کند از جدایی‌ها حکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریده‌اند در نفیرم مرد و زن نالیده‌اند

[193] A.Gölpınarlı, a.g.e., s.272-274.; ***Mesnevî Tercemesi ve Şerhi 1-2***, s.XXX.

Sonu (47b):

صبر آرد آرزو را نه شتاب　　صبر کن والله اعلم بالصّواب

II. Defter

II. defter 48b ile 91a sayfalarını kapsamaktadır. Defterin mukaddimesi 48b'de yer alıyor. Mukaddime surh cetvel içinde 7 satırdan ibarettir. I. defterin mukaddimesinde olduğu gibi bu defterin mukaddimesinden sonra da surhla yazılmış bir beyit mevcuttur. Ayrıca bu beytin altında da tek satıra sığdırılmış kısa bir yazı ile devamında bir beyit daha var. II. defterin metni de mukaddimeyle aynı sayfada 48b'den başlıyor. Manzum metin başlığı olarak yine surhla آغاز مثنوی başlığı var ancak bu başlığın da üzeri siyah mürekkeple çizilmiş. Önceki defterde olduğu gibi bu defterin de sayfa kenarlarına notlar, bazı eksik başlıklar ve beyitler eklenmiş. II. defterin manzum metninin sonunda 5 satırlık kısa bir tetimme mevcut.

Mukaddimenin başı (48b):

بسم اللّه الرحمن الرحیم وبه نستعین ربَّ تمّم بالخیر، و ما توفیقی الّا بالله العلی العظیم، بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد...

Sonu (48b):

...و یرزق من یشاء به غیر حساب شده‌اند و من لم یذق لم یدر.

Metnin başı (48b):

مدتی این مثنوی تأخیر شد　　مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (91a):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام　　ناقصان سرمدی تم الکلام

III. Defter

III. defter 91b ile 147a sayfaları aralığında yer alıyor. 91b'de III. defterin mukaddimesi bulunmaktadır. Mukaddime surh cetvel içinde siyah mürekkeple yazılmış 21 satırdan ibarettir. Defterin manzum metni 92a'dan başlıyor. Metnin başında önceki ciltlerde olduğu gibi üstü siyah mürekkeple çizilmiş, surh آغازِ مثنوی başlığı var. Bu defterin yer aldığı sayfaların kenarlarına da bazı başlık, beyit ve notlar eklenmiş. Defter 147a sayfasında tetimmeyle son buluyor.

Mukaddimenin başı (91b):

بسم اللّه الرحمن الرحیم وبه نستعین ربَّ تمّم بالخیر، الحکم جنود اللّه یُقوّی بها ارواح المُردین...

Sonu (91b):

...و الْحمدُ اللّه ربّ الْعَلمين و العاقبة المتقين و الصّلوة والسّلام على خر خلعد محمد و آله اجمعين.

Metnin başı (92a):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار　　این سیوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (147a):

گر تو خواهی باقی این گفت وگو　　ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

Bu defter, 147b - 192a sayfalarını kapsamaktadır. Mukaddime 147b'de yer alıyor. Mukaddimeden sonra dört beyitlik bir şiir ve şiirin altında bazı yazılar var. Önceki defterlerde olduğu gibi bu defterde de sayfa kenarlarına bazı notlar, beyit ve başlıklar eklenmiş. Manzum metin 148a'dan başlıyor. IV. defterin son sayfası olan 192a'da metinden sonra tetimme, bir beyit ve bazı yazılar var.

Mukaddimenin başı (147b):

بسم اللّه الرحمن الرحیم وبه نستعین و علیه التّکلان، الظعن الرابع الی احسن المُرابع واجلّ المنافع...

Sonu (147b):

...و عَلی جمیع الانبیاء و المرسلین آمین یاربَّ العالمین.

Metnin başı (148a):

ای ضیاء الحق حسام الدین توئی　　که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (192a):

عرش حی و چرخ حی ای ذولباب　　فهم کن والله اعلم بالصّواب

V. Defter

V. defter, mukaddimesiyle birlikte 192b – 244a sayfalarını kapsıyor. 192b sayfasında yer alan mukaddime 17 satırdan ibaret. V. defterin manzum metni 193a sayfasından başlayıp 244a sayfasına kadar devam ediyor. Bu defterde de sayfa kenarlarında muhtelif notlar, başlık ve düzeltmeler mevcuttur. Defterin 215. sayfası cetvelsizdir. Manzum metnin bittiği yaprakta kısa bir tetimme yazılıdır.

Mukaddimenin başı (192b):

بسم اللّه الرحمن الرحیم وبه نستعین، بدانید و آگاه باشید که شریعت همچون شمع است...

Sonu (192b):

...و الْحمدُ اللّه ربّ الْعَلمين و الصّلوة والسّلام على محمّد و آله اجمعين الطّيبين الطاهرين وسلم سلاما كثيرا.

Metnin başı (193a):

شه حسام الدين كه نور انجمست طلب آغاز سفر پنجم است

Sonu (244a):

نشذ فاروق را زهری گزند كه بُد آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

VI. defterin mukaddimesi yalnızca 244b'de yer alıyor. Mukaddime 6 satırdır. Mukaddimenin ardından VI. defterin manzum metni başlıyor. Metnin başında diğer defterlerde olduğu gibi surhla آغاز مثنوی yazıyor ancak bu başlığın üstü de siyah mürekkeple çizilmiş. Manzum metin 301a sayfasında bitiyor. Defterin bazı sayfalarında eksik beyit ve başlıklar asıl cetvelin dışında olmak üzere bazen surh cetvel içinde bazen de cetvelsiz yazılmış. Bu beyit ve başlıklara ilaveten sayfa kenarlarında birtakım notlar da yer alıyor. 301a'da VI. defterin manzum metnini takiben tetimme yazılmış. 301b'de surh cetvel içinde Tetimme-i Velediyye mevcut.[194] Tetimme-i Velediyye'den sonra cetvel dışında olmak üzere farklı bir yazıyla üç beyit daha var.

Mukaddimenin başı (244b):

مجلد ششم از دفتر های مثنوی و بینات مهنوی که...

Sonu (244b):

...ما حجب به المحجوبين آمين ياربّ الْعالمين.

Metnin başı (244b):

ای حیوۀ دل حسام الدين بسی میل می جوشد بسوی سادسی

Sonu (301a):

دل من این سخن را نه میمَنست زانكه از دل جانب دل روزَنست

Kullanıldığı neşir: Abdülbâki Gölpınarlı

[194] A. Gölpınarlı, ***Mevlâna Müzesi Müzelik Yazma Kitaplar Kataloğu***, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003, s.274.

1.11. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Nu: 2948

Cilt ebadı: 32 x 22.5 cm.

Yazı ebadı: 245 x 165 cm.

Müstensih: Nusrettin Şîrâzî lakaplı Mansur Muhammed b. Mahmut b. Yusuf

İstinsah tarihi: 716/1316

Şemseli ve şirazeli, yıpranmış kahverengi deri kaplı cilt içinde 357 yapraktır. Eserin bazı sayfaları karışık, bazı sayfaları da eksiktir. Sayfaları samani, tamir görmüş ve yer yer nem lekelidir. Hikâye başlıkları bazen siyah mürekkeple, bazen yaldızla, çoğunlukla da surhla yazılmış. Bazı başlıklar harekelenmiş. Her sayfa çift surh cetvelli ve 17 satırdır. Eserin sayfalarının dağınıklığından ötürü tavsif bilgilerini her defter için müstakil yazma imkânı pek mümkün görünmemektedir.

I. Defter

Nüshanın ilk yaprağının a yüzünde 10 satırlık bir vakıf kaydı, b yüzünde altın yaldızla yazılmış besmele havi serlevhalı I. deftere ait 14 satırlık mukaddime, 207a'da 15, 207b'de 17 satırlık III. deftere ait mukaddime, 208a'da III. defterin başlangıcı ve 359b'de ise III. defterin sonu ile bir vakıf kaydı vardır. 360. yaprakta ise Mesnevî'nin farklı defterlerinden beyitler ve eserin yazılma tarihi ile müstensihinin isminin bulunduğu farklı sayfalardan parçalar ve yazılar mevcuttur.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم اللّه الرحمن الرحيم، هذ اكتاب المثنوى وهو اصول اصول الدِّينِ فى كشف اسرار الوُصول واليقين و هو فقه اللّه الاكبر و...

Sonu (1b):

... مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ الْبَلْخِىِّ تَقَبَّلَ اللّهُ.

Metnin başı (2a):

می‌نبخشایی تو بر آتش‌پرست یا خلافِ طبعِ تو از بختِ ماست

Sonu (206a):

آفتاب و مه چو در کارِ سپاه بوغ بر گردن بینددشان اله

III. Defter

III. defter 207a sayfasından başlayıp 359b'de sona eriyor. Defterin mukaddimesi 207a'da 15; 207b'de ise 17 satırdır. Defterin manzum metninin başında altın yaldızla آغاز مثنوى başlığı mevcuttur.

Mukaddimenin başı (207a):

بسم الله الرحمن الرحيم، الحكم جنود اللّه يقوّى بها ارواح المردين...

Sonu (207b):

... وصلّى اللّه على خير محمّد و آله الطيبين الطاهرين.

Metnin başı (208b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار این سوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (359b):

گر تو خواهی باقی این گفت و گو ای اخی در دفتر چارم بجو

1.12. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Nu: 658

Cilt ebadı: 24.5 x 16.8 cm.

Yazı ebadı: 195 x 130 cm.

Müstensih: İbrahim b. Aliş el-Bağdâdî

İstinsah tarihi: 717/1317

Nafiz Paşa 658 numaralı Mesnevî nüshası Mesnevî'nin sadece III. defterinden oluşmaktadır. Kumaş kaplı mukavva bir cilt içinde 149 yapraktır. Sayfaları nem lekeli ve tamir görmüştür. Bazı sayfalarda beyitler nem ve tamirden dolayı okunamamaktadır. Sayfaları aharlı, yazısı nesihtir. Her sayfa iki sütun, 17 satırdır. Hikâye başlıkları surhladır.

III. Defter

Defterin mukaddimesi 2a'da 18, 2b'de 20 satırdır. Mukaddime metni surh ve siyah renkler kullanılarak her iki satırda bir farklı renk olacak biçimde yazılmıştır. 3a'da surh ve çift cetvel içine sülüsle ve irice المجلّد الثّالث başlığı ve bu başlığın altına 17 satırlık bir metin yazılmış. Metnin kenarında mukabele kaydı ile vakıf mührü var.

III. defterin manzum metni 3b'den başlayıp 148b'de sona eriyor. Bu sayfada metnin sonunda yer alan üç beyit başka bir yazıyla yeniden yazılmış. Metnin bitiminden sonra defterin ketebe kaydı var.

Mukaddimenin başı (2a):

بسم الله الرحمن الرحيم، الحكم جنود اللّه يقوّى بها ارواح المردين...

Sonu (2b):

... ان الله سميع عليم والحمد لله رب العالمين.

Metnin başı (3b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار　　این سوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (148b):

گر تو خواهی باقی این گفت و گو　　ای اخی در دفتر چارم بجو

1.13. Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi Nu: 172

Cilt ebadı: 25 x 18.1 cm.

Yazı ebadı:19.5 x 13.2 cm.

Müstensih: Muhammed b. İshak b. İbrahim el-Lârendî el-Veledî

İstinsah tarihi: 721/1321

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde korunan bu nüsha Mesnevî'nin III. defterinden ibarettir. Eser, kütüphane kayıtlarından edinilen bilgilere ve mevcut görsellere göre kırmızı deri sırtlı, şemseli köşebentli, zencirekli, miklepli siyah meşin kaplı mukavva cilt içinde 155 yapraktır. Her sayfada çift sütun ve 17 satır bulunmaktadır. Sayfaları samani, yazısı nesihtir. Hikâye başlıkları surhladır. Bazı sayfaların kenarlarında beyit ve notlar mevcuttur. Sayfaları nem lekelidir. Bazı sayfalarda kurt yeniği vardır. 154b'de *Divân-ı Şems*'ten 16 satırlık bir gazel, 155. sayfada çeşitli beyitler yazılıdır.

III. Defter

Nüshanın ilk yaprağının a yüzünde bir takım karışık beyitler ve notlar mevcuttur. Defterin mukaddimesi 1b ile 3a sayfaları aralığındadır. Mukaddimede bazı kelimelerin altlarına ilgili kelimelerin Farsça karşılıkları yazılmıştır. Defterin manzum metni 3b'den başlayıp 154a'da sona eriyor. Bu sayfada defterin ketebe kaydı mevcuttur.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم الله الرحمن الرحیم و به نستعین، الحکم جنود اللّه یقوّی بها ارواح المردین...

Sonu (3a):

... ان الله سمیع علیم والحمد لله رب العالمین.

Metnin başı (3b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار　　این سوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (154a):

گر تو خواهی باقی این گفت و گو　　ای اخی در دفتر چارم بجو

1.14. Süleymaniye Kütüphanesi Kemankeş Nu: 238

Cilt ebadı: 20.3 x 17.4 cm.

Müstensih: Muhammed b. İshak b. İbrahim el-Lârendî el-Veledî

İstinsah tarihi: 722/1322

Bu eser Mesnevî'nin sadece VI. defterini ihtiva etmektedir. Eldeki kayıtlarda eserin cildi hakkında bilgi bulunmamakla birlikte kütüphane kataloglarından anlaşıldığı kadarıyla eser deri kaplı mukavva ciltlidir. Bu nüsha samani renkte 159 yapraktan ibarettir. Her sayfada iki sütun, 17 satır mevcuttur. Yazısı nesih, hikâye başlıkları surhtur. Zahriyesinde vakıf şartını içeren vakıf kaydı ve bazı beyitler ile yazılar mevcuttur. Sayfa kenarlarında mühür, beyit ve notlar yer almaktadır. Defterin sayfa numaraları mükerrer verilmiştir.

VI. Defter

Defterin mukaddimesi 2b'de yer almaktadır. Mukaddime surh ve siyah mürekkeple her iki satırda bir farklı renk kullanılmak üzere 17 satır olarak yazılmıştır. Mesnevî'nin manzum metni 3a'dan başlayıp 156a'da sona eriyor. 156a'da ketebe kaydı var. 156b-159b sayfalarında *Divân-ı Şems*'ten gazeller mevcuttur.

Mukaddimenin başı (2b):

بسم الله الرحمن الرحیم، مجلد ششم از دفتر های مثنوی...

Sonu (2b):

...و ما حجب به المحجُوبین آمین یاربّ الْعالمین.

Metnin başı (3a):

ای حیات دل حسام الدین بسی میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (156a):

در دل من این سخن زان میمنه‌ست زانک از دل جانب دل روزنه‌ست

1.15. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 1177

Cilt ebadı: 30.8 x 23.5 cm.

Yazı ebadı: 25 x 18.4 cm.

Müstensih: Osman b. Abdullah

İstinsah tarihi: 723/1323

Ön ve arka kapağında, ortası basmakalıp salbek şemseli, köşeleri yine basmakalıp kenar şemseli (köşebentli), kenarları zencirek cetvelli miklepsiz siyah Osmanlı

ciltlidir. Şemseleri yaprak ve çiçek motiflidir. Kâğıdı filigransız, kalın, aharlı, koyu samani Selçuk kâğıdıdır.[195] Yazısı nesihtir. Eser iyi durumda olup yazıları okunaklıdır. Başlıklar surhla ve metin yazısına göre biraz daha kalınca yazılmıştır. Sayfa kenarlarında siyah ve lacivert renkle yazılmış çeşitli notlar mevcuttur. Her sayfa çift cetvelli, dört sütun ve 25 satırdır. Sütun araları da çift surh cetvellidir. İlk yaprakta kütüphane mührü ve vakıf kaydı mevcuttur. Vakıf kaydı siyah mürekkep ve sülüsledir. Takip eden sayfada Sultanu'l-Ulema'nın *Maârif*'inden alınan bir yazısı ve yazının sonunda da Eflâkî'nin imzası mevcuttur.[196] 3a'da ortada altın yaldız ve lacivert mürekkeple tezhiplenmiş beyzi bir şemse vardır. Tezhip dışına münhanî çekilmiştir.[197]

I. Defter

I. defterin mukaddimesi 3b'den başlayıp 5a'ya kadar devam ediyor. Mukaddime her sayfada 15 satırdır. Surh ve siyah mürekkep kullanılarak yazılan mukaddime 3b'de ilk iki satırı surh, üçüncü ve dördüncü satırı siyah, beşinci ve altıncı satırı tekrar surh, yedi, sekiz ve dokuzuncu satırları siyah, onuncu satırı yeniden surh olacak biçimde yazılmıştır. Diğer sayfalardaki mukaddime metni de ilk iki satır surh, sonraki iki satır siyah olacak biçimde öncekine benzer bir düzen takip edilerek yazılmıştır.

3b ile 4a'daki mukaddimelerin kenarları dikdörtgen biçimde altın yaldız ve lacivertle tezhiplidir. Tezhiplerin kenarlarında on adet madalyon mevcuttur. 4b ile 5a'da ise mukaddimelerin kenarları altın yaldızlı zencirekle tezhiplidir.

I. defterin manzum metni 5b'den başlıyor. Bu sayfanın üstünde kenarları zencirekli dikdörtgen bir safiha var. Safihanın ortasında, içine kufi yazı çeşidiyle بسم الله الرحمن الرحيم yazılmış etrafı zencirekli bir dikdörtgen ve dikdörtgenin sağ ve sol kenarlarında içlerinde zencirek deseni bulunan kareler mevcuttur. I. defterin manzum metni 50a'ya kadar devam ediyor. Metnin sonunda ters üçgen biçiminde bir cetvel içine tetimme ve ketebe yazılmış.[198] Defter burada son buluyor. 50b ve 51a sayfaları boş bırakılmış.

Mukaddimenin başı (3b):

بسم الله الرحمن الرحيم، هذاكتاب المثنوى وهو اصول اصول الدِّينِ فى كشف اسرار الوُصول واليقين و هو فقه اللّه الاكبر و...

[195] A. Gölpınarlı, a.g.e., s.248.
[196] A. Gölpınarlı, a.g.e., s.248-249.
[197] A. Gölpınarlı, a.g.e., s.248-252.; Nihat M. ÇETİN, a.g.e., s.104.
[198] A. Gölpınarlı, a.g.e., s.249.

Sonu (5a):

...و الْحمدُ اللّه ربّ الْعَلمين والصَّلوة على رسولالله صلى اللهُ عليه و سلّم و على آله و اصحابه اجمعين الطّيبين الطاهرين.

Metnin başı (5b):

بشنو این نی چون شکایت می کند از جداییها حکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریدهاند در نفیرم مرد و زن نالیدهاند

Son (50a):

صبر آرد آرزو را نه شتاب صبر کن والله اعلم بالصّواب

II. Defter

II. defterin mukaddimesi 50b ile 51a'da yer alıyor. Mukaddime her iki sayfada da 15 satırdan ibaret. I. defterin mukaddimesinde olduğu gibi ilk iki satır surh, sonraki iki satır siyah ve ardından gelen iki satır tekrar surh olacak biçimde bir düzen takip edilmek suretiyle mukaddime yazılmış. Ancak 50b'de son satırda siyah, 51a'da ise son üç satırda surh renkler kullanılmış. Mukaddime metninin etrafı altın yaldız ve lacivert kullanılarak tezhiplenmiş. Tezhipte bitkisel motifler yer alıyor. Tezhibin etrafı da münhani ile çevrelenmiş.

II. defterin manzum metni 51b'den başlayıp 93b'ye kadar devam ediyor. 51b'de en üstte kenarları lacivert dikdörtgen bir safiha var. Safiha içinde kufi yazı çeşidiyle etrafı bitkisel motifli بسم الله الرحمن الرحيم yazısı bulunan bir dikdörtgen ve dikdörtgenin sağ ve sol kenarlarında içlerinde zencirek deseni bulunan kareler var. Safihanın etrafına tığ çekilmiş. Bu defterin de sayfa kenarlarında farklı yazılarla notlar ve beyitler mevcuttur.

Mukaddimenin başı (50b):

بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد...

Sonu (51a):

...و نسبت او ببنده مجازست یحبهم تمامست یهبونه کدامست، و سلّم تسلیماً دائماً کثیراً.

Metnin başı (51b):

مدتی این مثنوی تأخیر شد مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (93b):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام ناقصان سرمدی تم الکلام

III. Defter

III. defter 94b'den başlıyor. Bu yaprağın a yüzü boş bırakılmış ancak sayfada lacivert renkli çeşitli notlar var. Mukaddime 94b ile 95a sayfalarında yer alıyor. 94b'de mukaddime 19 satır, 95a'da ise 21 satırdan ibaret. Önceki mukaddimelerde olduğu gibi burada da mukaddime metninin ilk iki satırı surhla başlatılıp sonraki iki satırı siyah mürekkeple ve ardından gelen iki satır tekrar surhla yazılmak üzere metnin sonuna kadar böyle bir düzen izlenmiş. Mukaddimenin yer aldığı her iki sayfada da bu düzen takip edilmiş. Mukaddime metinlerinin etrafı üç iplik rûmî deseni barındıran süslemeyle tezhiplenmiş. 94b'de tezhibin dört köşesinde, 95a'da ise sadece tezhibin üst iki köşesinde zencirek desenli kareler mevcut. 95a'da tezhibin alt kısmı yapılmamış. Onun yerine mukaddime metni var. Tezhiplerin etrafına yine münhani çekilmiş.

III. defterin manzum metni 95b'den başlıyor. Bu sayfanın üst kısmında dikdörtgen bir safiha var. Safiha içinde kufi yazı çeşidiyle etrafı bitkisel motifli بسم الله الرحمن الرحيم yazısı bulunan bir dikdörtgen ve dikdörtgenin sağ ve sol kenarlarında içlerinde zencirek deseni bulunan kareler var. Safihanın etrafına tığ işlenmiş. 95b'den başlayan metin 152a'da sona eriyor. Bu defterin kenarlarında da çeşitli not ve beyitler var. 152a'da III. defterin beyit sayısını belirten Farsça bir not mevcut. Defter burada sona eriyor. 152b ve 153a'da boş bırakılmış.

Mukaddimenin başı (94b):

الحكم جنود اللّه يقوّى بها ارواح المردين...

Sonu (95a):

...و الْحمدُ اللّه ربّ الْعَلمين و لا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم.

Metnin başı (95b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار این سیم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (152a):

گر تو خواهی باقی این گفت و گو ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

IV. defterin mukaddimesi 153b ile 154a'da yer alıyor. Mukaddime 153b de 17, 154a'da ise 16 satırdır. Bu defterde de mukaddime metninin ilk iki satırı surh, sonraki iki satırı siyah ve ardından gelen iki satır tekrar surh olmak üzere bir düzen takip edilmek suretiyle metin tamamlanmış. Ancak 153b'nin son satırı ile 154a'nın son dört satırı surhla yazılarak sayfa sonlarına denk gelen satırlarda bu düzene uyulmamış. Mukaddime metni her iki sayfada da içerisinde madalyonlar bulunan, etrafı münhani ile çevrilip tığ çekilmiş tezhiplerle süslenmiş.

IV. defterin manzum metni 154b'den başlayıp 201b'ye kadar devam ediyor. Defterin sayfa kenarlarında notlar ve bazı beyitler mevcut. Manzum metnin başladığı 154b'nin üst kısmında etrafına tığ çekilmiş dikdörtgen bir safiha var. Safiha içinde kufi yazıyla etrafı yine bitkisel motifli بسم الله الرحمن الرحيم yazısı bulunan bir dikdörtgen ve dikdörtgenin sağ ve sol kenarlarında da içlerinde zencirek deseni bulunan daireler var. Defterin 199b sayfasında bir mühür mevcut. IV. defterin metninin bittiği sayfada bu defterin beş satırlık kısa bir tetimmesi yazılmış. 201a sayfası boş.

Mukaddimenin başı (153b):

الظعن الرابع الى احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (154a):

...وصلّى اللّه على نبيّه محمّدٍ وَعلى آله الأكرمين و عَلى جميع الانبياء و المرسلين آمين ياربَّ العالمين.

Metnin başı (154b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (201b):

عرش حی و چرخ حی ای ذولباب فهم کن والله اعلم بالصّواب

V. Defter

V. defterin mukaddimesi 201b ile 202a'da yer alıyor. Mukaddime her iki sayfada da 13 satırdan ibaret. Mukaddime metni renk düzeni açısından önceki mukaddimelere benzemekle birlikte metnin etrafı diğerlerinden farklı olarak içi zencirek desenli tezhiple çevrilmiş. Tezhibin etrafında ise önceki mukaddimelere benzer biçimde münhani ve tığ var.

Bu defterin manzum metni 202b'den başlayıp 259b'ye kadar devam ediyor. 259b'de tetimme ve tetimmeden sonra etrafında dört adet çiçek motifi bulunan elips şeklinde tezhip var. Tezhip ve çiçek motifleri tığlıdır.

Mukaddimenin başı (201b):

بدانید و آگاه باشید کی شریعت همچون شمعیست...

Sonu (202a):

...شریعت علمست طریقت عملست حقیقت الوصول الی اللّه فمن کانَ یَرجُو لقاء ربِّه فَلْیعملْ عملاً صَالِحاً.

Metnin başı (202b):

شه حسام الدین که نور انجم است　　طلب آغاز سفر پنج امست

Sonu (259b):

زان نشذ فاروق را زهری کزند　　که بُذ آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

VI. defterin mukaddimesi yalnızca 260a'da yer alıyor. Mukaddime 16 satır. Önceki mukaddimelerde her iki satırda bir değişen renk düzeni burada da devam ediyor. Mukaddime metninin etrafında çiçek motifli bir tezhip var ve tezhibin etrafına tığ çekilmiş.

Bu defterin manzum metni 260b'den başlayıp 320a'da sona eriyor. 320b'de tetimme, ketebe kaydı ve mühür var.

Mukaddimenin başı (260a):

مجلد ششم از دفتر های مثنوی...

Sonu (260a):

... وصَل اللّهُ علی سیّدنا محمّد و آله أجمعین و سلّم تسلیماً دائماً کثیراً.

Metnin başı (260b):

ای حیات دل حسام الدین بسی　　میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (320a):

آبِ جان را ریز اندر بحر جان　　تا شوی دریای بی حدّ و گران

Kullanıldığı neşir: Veled İzbudak, Abdülbâki Gölpınarlı

1.16. Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi, Mustafa Con A Nu: A 259

Cilt ebadı: 22.5 x 16.0 cm.

Yazı ebadı: 200 x 130 cm.

Müstensih: Osman b. Abdullah

İstinsah tarihi: 725/1325

Ön ve arka kapağı ile miklebi gömme şemseli, basmakalıp kabartma dal ve çiçek süslemeli, etrafı zencirekli, siyah meşin kaplı mukavva ciltlidir. Miklebinin üst kısmı tamir görmüş ve cilt kenarları yıpranmış. Kapak içleri ebru kaplıdır. Metin başlıkları surh renktedir. Her defterin manzum metninin başında sülüsle بسم الله الرحمن الرحيم yazısı var. I. defterdeki bu yazı siyah mürekkeple, diğer defterlerdekiler ise surhla yazılmış. Her sayfa çift cetvelli dört sütun, 31 satırdan ibaret. Bazı sayfalarda nem, mürekkep lekeleri ve notlar var. Mürekkep lekelerinden kaynaklı okunamayan beyitlere rağmen defter genel itibarıyla iyi durumda. Defterin sayfaları tamir görmüş.

I. Defter

I. defterin mukaddimesi 1a'da yer alıyor. Mukaddime metni çift, surh cetvel içinde 27 satır. Mukaddime, başlangıcından 14. satırına kadar her iki satırın rengi öncekinden farklı olacak biçimde, surh ya da siyah mürekkep kullanılarak yazılmış. Bu durum 15-17. satırlarda bozularak sadece siyah mürekkep kullanılmış ve ardından tekrar her iki satırın rengi öncekinden farklı olacak biçimde mukaddimenin yazımı tamamlanmış. Mukaddimenin sol kenarında bir mühür ve mührün yukarısında da bir yazı var.

I. defterin manzum metni 1b'den başlıyor. Defterin başında irice ve sülüsle بسم الله الرحمن الرحيم yazıyor. I. defterin 1b'den başlayan metin 38b'de sona eriyor. Manzum metinden sonra, ayrı bir cetvel içinde defterin yazılma tarihini gösteren kayıt mevcut. Cetvel dışında da defterin beyit sayılarıyla ilgili bir not var. 39. yaprak boş.

Mukaddimenin başı (1a):

هذاكتاب المثنوى وهو اصول اصول الدِّينِ فى كشف اسرار الوُصول واليقين و هو فقه اللّه الاكبر و...

Sonu (1a):

...الّا باللّه العلىّ العظيم.

Metnin başı (1b):

بشنو از نى چون شكايت مى كند　　از جداييها حكايت مى كند

كز نيستان تا مرا ببريده‌اند　　در نفيرم مرد و زن ناليده‌اند

Sonu (38b):

صبر آرد آرزو را نی شتاب　　صبر کن والله اعلم بالصّواب

II. Defter

II. defterin mukaddimesi 40a'da yer alıyor. Mukaddime surh, çift cetvel içinde 27 satır. Mukaddime metni önceki defterdekine benzer şekilde, başlangıcından 18. satırına kadar her iki satırın rengi öncekinden farklı olacak biçimde, surh ya da siyah mürekkep kullanılarak yazılmış. Bu durum 19-21. satırlar için sadece siyah mürekkep kullanılarak ve her iki satırın rengi öncekinden farklı olacak biçimde mukaddimenin yazımı tamamlanmış. Sayfanın en üstünde siyah mürekkeple ve kalınca هذا جلد ثانی من المثنوی yazısı var. Sayfanın sağında ise mukaddimede olmayan bir kelime, yeri işaretlenerek not edilmiş.

II. defterin manzum metni 40b'den başlıyor. Bu sayfanın en üstünde, irice sülüsle ve surh renkte بسم الله الرحمن الرحیم yazısı var. Defterin bazı sayfalarında beyitler ve notlar mevcut. Defter 72a'da son buluyor. Bu sayfada metinden sonra cetvel içinde defterin istinsah kaydı, cetvel dışında da defterle ilgili beyit sayıları gibi bilgiler yer alıyor.

Mukaddimenin başı (40a):

بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد...

Sonu (40a):

... والله أعلم بالصواب وإليه المرجع والمآب.

Metnin başı (40b):

مدتی این مثنوی تأخیر شد　　مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (72a):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام　　ناقصان سرمدی تم الکلام

III. Defter

Eserin III. defteri mukaddimesiyle birlikte 72b sayfasından başlayıp 114b'ye kadar sürüyor. Mukaddime 72b ile 73a sayfalarında çift, surh cetvel içinde yer alıyor ve her iki sayfada da 27 satır. Mukaddimenin 3. satırı hariç diğer satırları surhla yazılmış. 73a'da sayfanın üst kısmında siyah mürekkeple هذا جلد ثالث من المثنوی yazısı var.

Defterin manzum metni 73b'den başlıyor. Bu sayfada metinden önce sülüsle, büyük boyutta ve surh renkte بسم الله الرحمن الرحیم yazısı var. 73. sayfanın her iki yüzünün dış kenarının ortasında, surh renkte ve metni gösterir yönde bir üçgen mevcut. Defterin

bazı sayfalarında notlar ve beyitler var. Metin 114b'de sona eriyor. Bu sayfanın sonunda defterle ilgili kısa bilgiler ve sol alt köşede tetimme var.

Mukaddimenin başı (72b):

الحکم جنود اللّه یقوّا بها ارواح المردین...

Sonu (73a):

...و صلی اللهُ علی سیّدنا محمّد و آله اجمعین الطّیبین الطاهرین آمین یاربَّ العالمین.

Metnin başı (73b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار　　این سیم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (114b):

گر تو خواهی باقی این جست و جو　　ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

IV. defterin mukaddimesi 115a'da yer alıyor. Mukaddime surh renkli çift cetvel içinde 21 satırdan ibaret ve mukaddime metni de surh ile yazılmış. Metnin bulunduğu sayfanın üst kısmında هذا جلد رابع من المثنوی yazısı ile hemen bu yazının aşağısında IV. defterin beyit sayısından bahseden kısa bir yazı mevcut.

Bu defterin manzum metni 115b-149a sayfaları aralığında yer alıyor. Metnin başlangıcında önceki defterde olduğu gibi surh renkte ve sülüsle بسم الله الرحمن الرحیم yazısı var. Defterin bazı sayfalarında yine not ve beyitler mevcut. Bazı beyitler silinerek düzeltilmiş. Metnin sonunda, sayfanın sol alt köşesinde defterin tetimmesi var. 149b ile 150. sayfalar boş.

Mukaddimenin başı (115a):

و کَنزاً لاعقابنا و نَسألُ الله تعالی التوفیق لشکر فان الشکر...

Sonu (115a):

... و عَلی جمیع الانبیاء و المرسلین آمین یاربَّ العالمین.

Metnin başı (115b):

ای ضیأ الحق حسام الدین توی　　که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (149a):

آینه نبود منافق باشد او　　این چنین آینه تا تانی مجو

V. Defter

V. defterin mukaddimesi 151a'da yer alıyor. Mukaddime surh renkte yazılmış 22 satırdan ibaret ve çift surh cetvel içinde yer alıyor. Mukaddimenin bulunduğu sayfanın üst kısmında önceki defterde olduğu gibi هذا الجلد خامس کتاب المثنوی yazısı ile bu yazının altında defterin beyit sayısını gösteren bir not var. Yine önceki defterde olduğu gibi 151. sayfanın dış kenarlarının ortasında, surh renkte ve metni gösterir yönde bir üçgen mevcut.

Defterin manzum metni 151b'den başlayıp 190a'ya kadar devam ediyor. Bazı sayfaların kenarlarına beyitler not edilmiş. Metnin bittiği 190a sayfasının sol alt köşesinde defterin tetimmesi var. Yaprağın b yüzü boş.

Mukaddimenin başı (151a):

بدانید و آگاه باشید که شریعت همچون شمعیست...

Sonu (151a):

...شریعت علمست طریقت عملست حقیقت الوصول الی اللّه که فمن کانَ یَرجو لقاء ربِّهِ فَلیَعمل عملاً صالحاً.

Metnin başı (151b):

شه حسام الدین که نور انجم است طلب آغاز سفر پنجم است

Sonu (190a):

زان نشذ فاروق را زهری کزند که بُذ آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

VI. defter 191a'dan başlayıp 235b'de sona eriyor. Defterin mukaddimesi sadece 191a sayfasında. Mukaddime surh çift cetvel içinde 20 satır ve her iki satırda bir farklı renk olacak biçimde yazılmış. Mukaddimenin üstünde önceki defterlerde olduğu gibi هذا جلد السادس من المثنوی yazısı ve defterle ilgili kısa bir not var. 191a'nın sol kenarında önceki iki defterde olan surh üçgenden mevcut.

Bu defterin manzum metni 191b'den başlıyor. Metnin üzerinde yine büyük boyutta, sülüsle ve surh renkte بسم الله الرحمن الرحیم yazısı var. Defterin bazı sayfalarında not ve beyitler yer alıyor. Manzum metnin bittiği sayfanın sonunda tetimme var. 236a'da dört satırlık bir yazı mevcut. Defter ve cilt burada son buluyor.

Mukaddimenin başı (191a):

مجلد ششم از دفتر های مثنوی...

Sonu (191a):

...ما حجب به المحجوبین آمین یاربّ الْعالمین وصَل اللّهُ علی سیّدنا محمّد و آله الاکرمین.

Metnin başı (191b):

ای حیات دل حسام الدین بسی میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (235b):

آبِ جان را ریز اندر بحر جان تا شوی دریای بی حدّ و گران

1.17. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 52

Cilt ebadı: 23 x 15 cm.

Yazı ebadı: 15.2 x 10.5 cm.

Müstensih: Mahmut b. Ahmet b. Muhammet eş-Şerri (III. defter), Burhan b. Emir el-Hâc el-Hafız el-Aksarayî (IV. defter)

İstinsah tarihi: 720-728 / 1320-1328 (III. defter), 735/1335 (IV. defter)

Eser, Mesnevî'nin III. ve IV. defterlerinden ibarettir. Sırtı meşin, bir kapağı çarkıfelek ebrulu miklepsiz yıpranmış mukavva ciltlidir. Kâğıdı aharlıdır. Bazı sayfalarda nem lekeleri mevcuttur. Ciltten sonraki sayfada defter hakkında bazı bilgiler var. Mukaddime 1a sayfasında surh cetvel içinde yer alıyor ve 14 satır. III. defterin ilk 14 yaprağı başka bir kâğıt kullanılarak onarılmış ve deftere eklenmiş. Bu yapraklar defterin diğer yapraklarından daha küçük boyutta ve daha açık renkte. İlk on dört yapraktaki metin surh cetvel içinde ve her sayfada iki sütun mevcut. Bu sayfalardaki yazı, defterin geri kalanından farklı ve satır sayısı değişik. Hikâye başlıklarının yerleri boş bırakılmış. Yazısı nesih. Geri kalan kısımdaki satır sayısı 17 satırdan ibaret ve başlıklar surhla yazılmış. Defterin diğer kısımlarında da bazı onarımlar yapılmış. Bu defterde herhangi bir süsleme unsuru yok.

III. Defter

Defterin metni 1b'den başlayıp 150a'ya kadar sürüyor. Sayfaları numaralandırılmış. Bazı sayfaların kenarlarında notlar ve birtakım beyitler mevcut. Abdülbâki Gölpınarlı'ya göre bu nüsha mukabele görmüş.[199] 150b'de III. defterin ferağ kaydı ve bu defterin 4805 beyit olduğuna dair sülüs bir yazı var.

[199] A. Gölpınarlı, a.g.e., s.55, 56.

Ferağ kaydında defterin yazılış tarihi olarak 620 Şabân'ının 17. günü belirtilmiş ancak Gölpınarlı bu konuda Mesnevî'nin II. defterine 662 yılı Recebinin 15. günü başlanmış olduğunu belirterek doğru tarihin 720 olması gerektiğini; Nihat M. Çetin ise 728 olması gerektiğini belirtmişlerdir.[200]

Mukaddimenin başı (1a):

الخليلة والجواهر الكريمة...

Sonu (1a):

...و الْحمدُ اللّه ربّ الْعَلمين و ما توفيقى الّا بالله.

Metnin başı (1b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار این سیم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (150a):

کر تو خواهی باقی این گفت وگو ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

IV. defterin mukaddimesi 151b ile 152b sayfalarında yer alıyor. Yazısı nesih ve her sayfa 11 satır. 153a sayfasında şiir mevcuttur ve sayfanın aşağısında metinler silik durumdadır. Manzum metin 153b'den başlayıp 275a'da sona eriyor. 153b'nin üst kısmında müzehhep bir safiha içine lacivert renkte الجلد الرابع من المثنوى المعنوى yazılı. Safihanın sağ kenarında hatai çiçek motifine benzer kenarları lacivert, içi yaldızlı, ortası tekrar lacivertle renklendirilmiş küçük bir süsleme mevcut. Bazı sayfalar, üzerinde farklı yazılar olan müsvedde kâğıtlarla deftere tutturulmuş veya onarılmış. 275a'da ferağ kaydı, 275b'de 17 satırlık bir şiir var. 276b'de defterle ilgili eski kütüphane bilgileri ve mühür mevcuttur.

Mukaddimenin başı (151b):

بسم اللّه الرّحمن الرّحيم، الظعن الرابع الى احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (152b):

...الْحَارِثِينَ وصلّى اللّه على محمّدٍ و آله الأكرَمينَ و علَى جميع الْانبياء و الْمُرسلين و الْحمد لِلّه ربَّ الْعالَمينَ آمين ياربَّ لْعالَمين.

[200] A. Gölpınarlı, a.g.e., s.55, 56.; Nihat M. ÇETİN, a.g.e., s.104-105.

Metnin başı (153b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی که کذشت ازمه بنورت مثنوی

Sonu (275a):

آینه نبود منافق باشد او این جنین آیینه تا هرگز مجو

1.18. Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Nu: 200, 201

Cilt ebadı: 32.0 x 23.0 cm.

Yazı ebadı: 24.5 x 17.0 cm.

İstinsah tarihi: 729/1329

Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail 200 ve 201 numaralı Mesnevî ciltlerinden 200 numaralı ciltte Mesnevî'nin ilk üç defteri, 201 numaralı ciltte de Mesnevî'nin son üç defteri yer almaktadır. Eserin 811/1398 yılında Mustafa b. Ali adında biri tarafından mukabele edildiğine dair bir bilgi mevcuttur.

Hazırda 200 numaralı eserin cilt kaplamasına dair herhangi bir bilgi yoktur. Eserin zahriyesinde kitabın ismi, bazı beyitler ve notlar ile çeşitli kelimeler ve bu kelimelerin açıklamaları yer almaktadır. Kâğıdı yer yer tamir görmüş, nem lekeli ve samani renktedir. VI. defter hariç, her defterin ilk otuz dört beyiti surh cetvelli iki sütun içinde 17 satır, geri kalan kısımları ise her sayfada çift cetvelli dört sütun, 25 satırdır. Bu cilt 171 yapraktır. Hikâye başlıkları surh, metin siyah mürekkeple yazılmış, yazısı nesihtir. 111.-112. ve 113.-114. yapraklarının arasında şukka vardır. Sayfa kenarlarında notlar ve beyitler mevcuttur. Her defterin mukaddimesinden önce ilgili defter hakkında beyit ve satır sayıları gibi kısa bilgiler bulunmaktadır.

Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail 201 numaralı eserin cildi için de ayrıntılı bir görsel yoktur. Bu cildin ön kapağının içinin kahverengi olduğunu söylemek mümkündür. Zahriyesinde, cildin varak ve satır sayısı yazılıdır. Sayfa ve satır özellikleri açısından 201 numaralı cilde benzemektedir. Eser 185 yapraktır.

I. Defter

I. defterin mukaddimesi 1b-4a aralığında yer almaktadır. Mukaddime her sayfada surh cetvel içinde 10 satırdan ibarettir ve surh ile siyah mürekkep kullanılarak her iki satırda bir farklı renk olacak biçimde yazılmıştır. Mukaddime metninin kenarlarında oldukça çok yazı ve not vardır. I. defterde Mesnevî metni 4b'den başlayıp 55b'ye kadar devam etmektedir. 56a'da II. defterin yaprak ve beyit sayıları hakkında bir not mevcuttur.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم الله الرحمن الرحیم، هذاکتاب المثنوی وهو اصول اصول الدِّینِ فی کشف اسرار الوُصول والیقین و هو فقه اللّه الاکبر و...

Sonu (4a):

...و الْحمدُ اللّه وحدهُ وَصَلَّ للّه علی محمّدٍ و آله.

Metnin başı (4b):

شنو این نی چون شکایت می کند　　از جداییها حکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریده‌اند　　در نفیرم مرد و زن نالیده‌اند

Sonu (55b):

صبر آرد آرزو را نی شتاب　　صبر کن والله اعلم بالصّواب

II. Defter

200 numaraları ciltte bulunan II. defterin mukaddimesi 56b-58a'da yer almaktadır. Mukaddime her sayfada surh cetvel içinde 8 satırdan ibarettir. Surh ve siyah mürekkep kullanılarak her iki satırda bir farklı renk olacak biçimde yazılmıştır. Bu defterde Mesnevî metni 58b-103b'de yer almaktadır. 104a'da sayfanın sol üst köşesinde III. defterin yaprak ve beyit sayısını belirten bir not vardır.

Mukaddimenin başı (56b):

بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد...

Sonu (58a):

... و الْحمدُ للّه ربّ الْعَلمین وَصَلّ اللّه علی نبینه محمّدٍ و آله اجمعین و سلّم تسلیماً دایماً کثیراً.

Metnin başı (58b):

مدتی این مثنوی تأخیر شد　　مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (103b):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام　　ناقصان سرمدی تم الکلام

III. Defter

Aynı ciltte bulunan III. defterin mukaddimesi 104b-107a'da yer almaktadır. Mukaddime her sayfada surh cetvel içinde ilk sayfada 11, son sayfada 9 ve aralıktaki

sayfalarda da 10 satırdan ibarettir. Surh ve siyah mürekkep kullanılarak her iki satırda bir farklı renk olacak biçimde yazılmıştır. Defterin manzum metni 107b'den başlayıp 170b'de sona ermektedir. Sayfa kenarlarında çeşitli not ve beyitler mevcuttur.

Mukaddimenin başı (104b):

بسم الله الرحمن الرحيم، الحكم جنود اللّه يُقَوّيِ بها ارواح المردين...

Sonu (107a):

...و الْحمدُ اللّه وحدهُ وَصَلَّ للّه على سيّدنا محمّدٍ و آله و عترته الطّيبين الطّاهرين و سلّم تسليماً دايماً كثيراً.

Metnin başı (107b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار　　این سوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (170b):

گر تو خواهی باقی این گفت و گو　　ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

201 numaralı ciltte bulunan bu defterin 1a sayfasında defterin mukaddimesinin şerhi olduğunu tahmin ettiğimiz 34 satırlık bir metin bulunmaktadır. Resimde metnin üst kısmı küçük bir kâğıt parçasıyla kapanmıştır. Defterin mukaddimesi 1b-3a'da yer almaktadır. Mukaddimenin kenarlarında çeşitli açıklamalar vardır.

IV. defterin manzum metni 3b'den başlayıp 53b'ye kadar devam etmektedir. Sayfa kenarlarında notlar ve beyitler yazılıdır.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم الله الرحمن الرحيم، الظعن الرابع الى احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (3a):

...وصلّى اللّه على محمّدٍ و عَلى جميع الانبياء و المرسلين و سلّم تسليماً دايماً كثيراً.

Metnin başı (3b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی　　که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (53b):

آینه نبود منافق باشد او　　این چنین آینه تا تانی مجو

V. Defter

Bu defter de 201 numaralı cildin 54b-118a sayfalarında yer almaktadır. 54b-56a sayfalarında defterin mukaddimesi; 56b-118a sayfaları arasında da V. defterin manzum metni bulunmaktadır. Mukaddime her sayfada 10 satır olmak üzere önceki defterlerdekine benzer tarzda yazılmıştır. Mukaddimenin üstüne mukaddimenin şerhi eklenmiştir. Defterin sayfa kenarlarında çeşitli notlar ve beyitler mevcuttur.

Mukaddimenin başı (54b):

بسم الله الرحمن الرحيم، محققانی کی بحقیقت رسیده‌اند...

Sonu (56a):

... و الْحمدُ للّه ربّ الْعَلمين وَصَلوة و السّلام على يرِ خلقهِ محمدٍ و آله أجمعين.

Metnin başı (56b):

شه حسام الدين كه نور انجم است طلب آغاز سفر پنجم است

Sonu (118a):

زان نشد فاروق را زهری گزند كه بُد آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

Önceki defterle aynı ciltte yer alan VI. defter 119a-184a sayfaları aralığında bulunmaktadır. 119a'da mukaddimenin şerhi, 119b-121a'da mukaddimenin kendisi, 121b-184a'da da VI. defterin manzum metni vardır. Bu defterin sayfa kenarları önceki defterlere nazaran daha temiz durumdadır ve sayfa kenarlarında daha az not bulunmaktadır. Metnin bittiği sayfada tashihle ilgili 8 satırlık bir not mevcuttur. 184b'de Tetimme-i Velediyye yazılıdır.

Mukaddimenin başı (119b):

بسم الله الرحمن الرحيم، مجلد ششم از دفتر های مثنوی...

Sonu (121a):

...و سلّم تسليماً دايماً كثيراً، كثيراً.

Metnin başı (121b):

ای حیات دل حسام الدین بسی میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (184a):

در دل من این سخن زان میمنه‌ست زانک از دل جانب دل روزنه‌ست

1.19. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Nu: 650

Cilt ebadı: 23.5 x 15.5 cm.

Yazı ebadı: 18.5 x 115 cm.

Müstensih: Muhammed Murat b. Muhammed

İstinsah tarihi: 729/1329

Bu eser Mesnevî'nin III. ve IV. defterlerini ihtiva etmektedir. Mevcut kayıtlarda eserin cildi hakkında herhangi bir görsele yer verilmemiştir ancak muhtelif kaynaklardaki bilgilere göre eser miklepli, yeşil bez kaplı cilt içinde bulunmaktadır. Eser 298 yapraktan ibarettir. Eserin sayfaları nem lekeli, bazı sayfalar tamir görmüş, samanidir. Nem lekelerinin fazlalaştığı sayfalarda bazen metin dağılmış ancak okunmaya elverişli durumdadır. Her sayfası çift, surh cetvelli, iki sütun ve 17 satırdır. Hikâye başlıkları III. defterde altın yaldızla, IV. defterde surhla ve harekeli olarak yazılmıştır. Yazısı nesihtir. Sayfa kenarlarında az sayıda not veya beyitler ile bazı sayfalarında vakıf mühürleri mevcuttur.

III. Defter

III. defterin mukaddimesi 2a-4a aralığında yer almaktadır. Mukaddime çift surh cetvel içinde sülüsle, altın yaldız ve lacivert mürekkep kullanılarak etrafı tahrirli biçimde yazılmıştır. Metnin her iki satırında bir farklı renk kullanılmıştır. Mukaddimenin son sayfası 9, diğer sayfaları 11 satırlıdır. Metnin üstünde جلد ثالث و جلد رابع yazısı vardır.

Defterin manzum metni 4b'den başlayıp 158b'ye kadar devam etmektedir. Metnin başında bir serlevha içinde etrafı tahrirli, altın yaldızla besmele mevcuttur. 158b'de 3 satırlık bir ferağ kaydı yazılmıştır. 159a'da Mevlânâ ve oğlu Sultan Veled'in doğum tarihleriyle ilgili 5 satırlık bir yazı ile bu yazının üstünde 3 satırlık bir not daha vardır. 159b'de 20 satırlık bir metin mevcuttur.

Mukaddimenin başı (2a):

بسم الله الرحمن الرحيم، الحكم جنود اللّه يقوّى بها ارواح المردين...

Sonu (4a):

... وَصَلَّ للّه على سيّدنا محمّدٍ و آله و صحبه الطّيّبين الطّاهرين و سلّم تسْليماً كثيراً.

Metnin başı (4b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار این سوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (158a):

گر تو خواهی باقی این گفت و گو ای اخی از دفتر چارم بجو

IV. Defter

IV. defter, 160b'den başlayıp 298b'ye kadar devam ediyor. 160b ile 161a sayfalarında bu defterin mukaddimesi mevcuttur. Mukaddime her iki sayfada da surh cetvel içinde ve 14 satırdan ibarettir. Defterin metni 161a'dan başlıyor. 297a'da sayfanın sonunda surhla تمّت المجلّد الرابع yazıyor. 297b'de tetimme var ve takip eden yaprakta tekrar Mesnevî'den beyitler yer alıyor. Defter böylece sona eriyor.

Mukaddimenin başı (160b):

بسم الله الرحمن الرحيم تمّم بالخير، الظعن الرابع الى احسن الرّابع واجل المنافع...

Sonu (161a):

...وصلّى اللّه على محمّد و آله الأكرمين خير حلقه و على جميع الانبياءِ و المرسلين آمين يارتَّ العالمين و سلّم تسْليماً كثيراً.

Metnin başı (161a):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (297a):

عرش حی و چرخ حی ای ذولباب فهم کن والله اعلم بالصّواب

1.20. Lefkoşa Sultan II. Mahmut Kütüphanesi Nu: 99

Cilt ebadı: 31 x 24 cm.

Müstensih: Muhammed b. Mîrân b. Deylemî

İstinsah tarihi: 730/1330

Lefkoşa Sultan II. Mahmut Kütüphanesi numara 99'da bulunduğu tespit edilen bu nüsha, ilgili kütüphanedeki eserlerin taşınmasından sonra Girne Milli Arşiv ve Araştırma Merkezi'ne aktarılmıştı. Nüsha, bazı kişisel girişimlerle Girne Milli Arşiv ve Araştırma Merkezi'nden temin edilerek çalışmaya eklendi. Eser Mesnevî'nin IV., V., ve VI. defterlerinden ibarettir. Dijital kayıtlarda eserin cildi ve bazı muhtelif hususiyetleri hakkında net bilgi veyahut görsel yoktur. Eserin sayfaları samani, bazı sayfaları nem lekeli ve tamir görmüştür. Yazıları okunaklı, yazı tipi nesihtir. IV. defterin mukaddimesi ve manzum metin başladığı sayfalarda cetveller mavi ve yaldızlı çift cetvel olmak üzere diğer sayfalar surh çift cetvellidir. Her sayfa dört sütun, 25 satırdır. İlk hikâyenin başlığı altın yaldızla, diğerleri surhladır. Bazı sayfaların kenarlarında beyitler ve notlar yazılıdır. Eser 151 yapraktır. İlk yaprağın a yüzünde eserin vakıf kaydı ve mühür mevcuttur. Her defterin mukaddimesinin başında altın

yazdızla müzehhep bir levha mevcuttur. IV. defterin mukaddimesinde yer alan müzehhep levhada altın yazldızla ve sülüsle besmele yazılıdır. V. defterin mukaddimesinden sonra farklı yazıyla 29 satırlık bir mansur metin yazılıdır.

IV. Defter

IV. defterin mukaddimesi 1b'de 12 satırdan ibaret. Mesnevî metni 2a sayfasından başlıyor. Bu sayfanın üst kısmında Yine müzehhep bir levha içinde üstübeçle ve sülüsle آغاز مثنوی başlığı var. Defterin metni 43a'da sona eriyor. Bu sayfada defterin tetimmesi yazıldır.

Mukaddimenin başı (1b):

الظعن الرابع الی احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (1b):

...و علی جمیع الانبیاءِ و المرسلین آمین یاربَّ العالمین و سلّم تسلیماً کثیراً.

Metnin başı (2a):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (43a):

عرش حی و چرخ حی ای ذولباب فهم کن والله اعلم بالصّواب

V. Defter

Eserin V. defterinin mukaddimesi 43b'de yer alıyor. Mukaddime 19 satırdan ibarettir. Mukadime metninin üst kısmındaki müzehhep levhadan başka metnin sağına ve soluna da bitkisel motifli bir süsleme çizilmiş. Defterin manzum metni 44a sayfasından başlayıp 92a'da sona eriyor. 92a sayfasında V. defterin tetimmesi var.

Mukaddimenin başı (43b):

بدانید و آگاه باشید که شریعت همچو شمعیست...

Sonu (43b):

...شریعت علمست طریقت عملست حقیقت الوصول الی اللّه تعالی که فمن یَرجُو لقاء ربِّه فَلْیعملْ عملاً صَالِحاً.

Metnin başı (44a):

شه حسام الدین که نور انجمست طالب آغاز سفر پنجمست

Sonu (92a):

زان نشد فاروق را زهری گزند　　که بُد آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

VI. defterin mukaddimesi 93b sayfasında 7 satırdan ibarettir. Mukaddimeyi takiben aynı sayfada defterin manzum metni başlamaktadır. 93b'den başlayan manzum metin 147b'de sona eriyor. 147 b sayfasında defterin tetimmesi mevcuttur. Eserin sonunda 23 satırlık Tetimme-i Velediyye yazılıdır.

Mukaddimenin başı (93b):

مجلد ششم از دفترهای مثنوی و بینات معنوی...

Sonu (93b):

...ما حجب به المحجُوبین آمین یاربّ الْعالمین و صلی اللهُ علی محمَد و آله اجمعین.

Metnin başı (93b):

ای حیات دل حسام الدین بسی　　میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (147b):

در دل من آن سخن زان میمنه‌ست　　زانک از دل جانب دل روزنه‌ست

1.21. Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi Nu: 6928

Cilt ebadı: 18 x 11 cm.

Yazı ebadı: 10.5 x 50 cm.

Müstensih: Gülşenî

İstinsah tarihi: 732/1331

Ortası salbekli, tam meşin kaplı, şirazeli ve miklepli cilt içinde 360 yapraktır. Bazı sayfaları aharlı, nem lekeli ve tamir görmüştür. Yine bazı sayfaların kenarlarında değişik mühür ve notlar mevcuttur. Mesnevî metni, sayfaların ortasına yazıldıktan sonra bunun etrafına da metnin diğer beyitleri yazılmıştır. Bazı sayfalarda beyitler dağınık biçimde sayfanın çeşitli yerlerinde de bulunmaktadır. Bu yüzden beyitleri kabul gören düzende takip edebilmek zaman zaman güçleşebilmektedir. Hikâye başlıkları surh ve bazen siyah mürekkepledir. Beyitlerin arasına siyah mürekkeple yazılan başlıkları tespit edebilmek için dikkat edilmelidir. Her sayfada iki sütun ve 19 satır vardır. Sütun kenarlarına yazılan yazılar da 19 satır olacak biçimde hazırlanmıştır. Yazılar taliktir. Eserin başındaki sayfalarda vakıf mührü ve kısa bir not; sonunda ise

VI. defterin son beytini takiben Tetimme-i Velediyye yazılıdır. Tetimme-i Velediye'nin başlangıcı 360a sayfasında surh bir çizgiyle işaretlenmiştir.

I. Defter

Defterin mukaddimesi 1b-2a'da yer almaktadır. Metin 1b'de 16, 2a'da 19 satırdan ibarettir. Defterin manzum metni 2b'den başlayıp 56b'ye kadar devam etmektedir. Bazı sayfa kenarlarında fazla sayıda not mevcuttur.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم الله الرحمن الرحيم، هذاكتاب المثنوى وهو اصول اصول الدِّينِ فى كشف اسرار الوُصول واليقين و هو فقه اللّه الاكبر و...

Sonu (2a):

...حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكيلُ.

Metnin başı (2b):

بشنو از نی چون حکایت می کند　　از جداییها شکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریده‌اند　　از نفیرم مرد و زن نالیده‌اند

Sonu (56b):

صبر آرد آرزو را نی شتاب　　صبر کن والله اعلم بالصّواب

II. Defter

II. defter 57b'den başlayıp 109b'ye kadar devam ediyor. Sayfa kenarlarında muhtelif beyitler ve notlar mevcuttur.

Metnin başı (57b):

مدتی این مثنوی تأخیر شد　　مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (109b):

قوم دیگر را یقین در ازدیاد　　زین عجب والله اعلم بالرشاد

III. Defter

Bu defter 110b'den başlamaktadır ve önceki defterlerle aynı yazı düzenine sahiptir. Defterin bazı sayfalarının kenarlarında notlar, mühürler ve beyitler yazılıdır. Metin 177a'da kısa bir tetimme notuyla sona ermektedir. Aynı sayfada III. defterin bitimini takiben IV. defterin mukaddimesi mevcuttur.

Metnin başı (110b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار　　این سیوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (177a):

گر تو خواهی باقی این گفت و گو　　ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

IV. defterin mukaddimesi 9 satırdır. Mukaddime metni 177a'da yer alıyor. Defterin manzum metni 177b'den başlayıp 231b'de sona eriyor. Sayfa kenarlarında çeşitli notlar ve beyitler mevcuttur.

Mukaddimenin başı (177a):

بسم الله الرحمن الرحیم، الظعن الرابع الی احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (177a):

...و علی جمیع الانبیاءِ و المرسلین آمین یاربَّ العالمین.

Metnin başı (177b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی　　که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (231b):

آینه چو راست‌گویی بی نفاق　　ختم کن والله اعلم بالواق

V. Defter

Eserin V. defterinin mukaddimesi 231b ve 232a'da yer alıyor. Mukaddime 7 satırdan ibarettir.

V. defterin manzum metni 232a'da sayfanın kenarlarına yazılmak suretiyle başlamıştır. Metin 293a'da sona eriyor. Defterin bazı sayfalarının kenarlarında çeşitli yazılar ve notlar mevcuttur.

Mukaddimenin başı (231b):

بسم الله الرحمن الرحیم و به نستعین و علیه نتوکّل...

Sonu (232a):

...و صلی الله علی خیر خلقه محمد وآله اجمعین و سلَم تسلیماً کثیراً.

Metnin başı (232a):

شه حسام الدین که نور انجمست　　طالب آغاز سفر پنجمست

Sonu (293a):

هین مجو تریاق فاروق ای غلام　　تا بشوی فاروق دوران والسلام

VI. Defter

VI. defterin mukaddimesi 293a sayfasında, önceki defterin son beytini takiben yer almaktadır. Sayfanın ortasına ve üst kenarına yazılan mukaddime 18 satırdan ibarettir. Metnin kenarlarında bazı notlar vardır.

Defterin manzum metni de 293a sayfasından başlamaktadır. Bazı sayfa kenarlarında muhtelif beyitler ile çeşitli notlar mevcuttur. Defter 360b'de sona eriyor. Aynı sayfada ketebe kaydı ve vakıf mührü de vardır.

Mukaddimenin başı (293a):

بسم الله الرحمن الرحیم، مجلد ششم از دفترهای مثنوی...

Sonu (293a):

...ما حجب به المحجُوبین آمین یاربّ الْعالمین.

Metnin başı (293a):

ای حیات دل حسام الدین بسی　　میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (360b):

شرح این کوته کن و رخ زین بتاب　　ختم کن و الله اعلم بالصواب

1.22. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Nu: 662

Cilt ebadı: 24 x 17.5 cm.

Yazı ebadı: 20 x 13.5 cm.

İstinsah tarihi: 734/1333

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa koleksiyonunda bulunan bu nüsha Mesnevî'nin II. defterini ihtiva etmektedir. Elimizdeki nüsha kopyasında eserin cildiyle ilgili herhangi bir görsele yer verilmemiştir. Eserin zahriyesinde vakıf kaydıyla ilgili 4 satırlık bir yazı vardır. Yazıda Derviş İbrahim el-Mevlevî ismi geçmektedir. Bu isim müstensihin ismi de olabilir. Bu konuda karara varılamamıştır. Eserin yaprakları samani renktedir. Yapraklardan bazıları tamir görmüştür. Metin siyah mürekkeple yazılmış, hikâye başlıkları surhtur. Her sayfada iki sütun, 15 satır vardır. Yazı çeşidi nesihtir. Eser 133 yapraktan ibarettir. 8a'dan itibaren yazı değişmiştir. Metnin bazı yerlerinde satır altlarına kelimeler not edilmiştir. Buradan hareketle defterin karşılaştırıldığı ya da kontrol edildiği anlaşılabilir.

II. Defter

Defterin mukaddimesi 1b'de yer alıyor. Mukaddime siyah mürekkeple yazılmış ve 11 satırdan ibarettir. Mukaddimenin üstünde surhla eserin Mesnevî'nin II. cildi olduğuna dair bir yazı mevcuttur.

1b'de mukaddimeyi takiben defterin manzum metni başlıyor. Bazı sayfalarda vakıf mühürleri mevcuttur ve satır aralarına veya sayfa kenarlarına çeşitli beyitler yazılmıştır. Metin 133a'da sona eriyor. Bu sayfada defterin tetimmesi vardır. 133b'de irice bir yazı mevcuttur.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم الله الرحمن الرحیم، بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد...

Sonu (1b)

...و نسبت او ببنده مجازست یحبهم تمامست یهبونه کدامست والسّلام.

Metnin başı (1b):

مدتی این مثنوی تأخیر شد مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (133a):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام ناقصان سرمدی تم الکلام

1.23. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Nu: 651

Cilt ebadı: 23.5 x 160 cm.

Yazı ebadı: 175 x 113 cm.

Müstensih: Halil el-Mevlevî

İstinsah tarihi: 735/1335

İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa koleksiyonunda bulunan bu nüsha Mesnevî'nin V. ve VI. defterlerini ihtiva etmektedir. Açık renkli kumaş kaplı mukavva cilt içinde, samani 240 yapraktan ibarettir. Eserin cildi yıpranmış, yapraklarının bazıları kopmuş ve bazı sayfaları tamir görmüştür. Her sayfa çift cetvelli iki sütun ve 21 satırdan ibarettir. Yazısı nesihtir. Hikâye başlıkları surhtur. Zahriyesinde ve en son yaprağının b yüzünde hadisler ile çeşitli yazılar vardır.

V. Defter

V. defterin manzum metni 1b'den başlamaktadır. Sayfanın üstünde altın yaldızla ve sülüsle besmele yazılıdır. Defter 115a'da sona ermektedir. Bazı sayfa kenarlarında mühürler, farklı yazılarla notlar ve beyitler vardır.

Metnin başı (1b):

شه حسام الدین که نور انجمست　　طالب آغاز سفر پنجمست

Sonu (115a):

زان نشد فاروق را زهری گزند　　که بُد آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

VI. defter 115a sayfasından başlayıp 240a'da sona eriyor. Defterin mukaddimesi 115a'da ve 10 satırdan ibarettir. Mukaddime surh ve siyah mürekkep kullanılarak yazılmıştır.

Mukaddimeyi takiben defterin manzum metni başlıyor. 133. yaprak yanarak zarar görmüş ve onarılmış. Bu kısımdaki metin farklı bir yazıyla yaprağın kenarına yeniden yazılmış. Bazı sayfa kenarlarında notlar ve beyitler mevcuttur. 240a'da ferağ kaydı vardır.

Mukaddimenin başı (115a):

بسم الله الرحمن الرحیم، مجلد ششم از دفترهای مثنوی...

Sonu (115a):

...ما حجب به المحجُوبین آمین یاربّ الْعالمین.

Metnin başı (115a):

ای حیات دل حسام الدین بسی　　میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (240a):

در دل من آن سخن زان میمنه‌ست　　زانک از دل جانب دل روزنه‌ست

1.24. Koç Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi Nu: Pk 6481.M8 M3

Cilt ebadı: 18.5 x 130 cm.

Yazı ebadı: 140 x 90 cm.

İstinsah tarihi: 735/1335

II. Defter

Bu eser Mesnevî'nin sadece II. defterini ihtiva etmektedir. Ön ve arka kapağıyla miklebinde çiçek motifleri bulunan, sırtı ve üzeri vişneçürüğü deri kaplı, etrafı cetvelli mukavva cilt içindedir. Eser baş taraftan yaklaşık 749 beyit kadar eksiktir. Ön kapak içerisinde eserin ismi, Hafız Ali el-Avni b. İbrahim adına temellük kaydı ve mührü ile eserin Mesudzâde'den müsteâr olduğuna dair kayıt vardır. Sayfaları samani renktedir.

Manzumlar siyah mürekkepledir ve hikâye başlıkları surhtur. Her sayfa iki sütun, 19 satırdır. Yazısı nesihtir. Eser 165 yapraktır. Eser 2a'dan başlayıp 84a'da sona eriyor. 84a'da tetimme ve sahih bir nüshadan tamamlandığına dair not mevcuttur. 84b'de çeşitli yazılar vardır.

Metnin başı (2a):

چون غلام هندوی کو کین کشد　　از ستیزهٔ حواجه خود را می کشد

Sonu (84a):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام　　ناقصان سرمدی تم الکلام

1.25. Berlin Königlichen Bibliothek Nu: 763

Cilt ebadı: 30.5 x 20.5 cm.

Müstensih: Hüseyin b. Osman el-Mevlevî el-Konevî

İstinsah tarihi: 738/1337

Eser tamir görmüş, kahverengi, sırtı deri kaplı ve işlemeli, şirazeli mukavva cilt içinde 298 yapraktır. Cilt kapaklarından sonraki ilk sayfa ebruludur. Bu sayfadan sonra iki boş yaprak bırakılmış. Kâğıtlar samani renkte, bazı sayfalar tamir görmüş ve nem lekelidir. Yazısı nesih. Her sayfada çift cetvelli dört sütun ve 29 satır mevcuttur. Hikâye başlıkları surhtur.

I. Defter

I. defterin mukaddimesi 1b ile 3a sayfaları aralığında yer alıyor. Mukaddimenin bir sayfası sonradan eklenmiş. Bu sayfa hariç mukaddime metninin bulunduğu diğer sayfalarda metnin etrafı yaprak ve çiçek desenli motiflerle süslü. Mukaddime metni her sayfada 11 satır. Metin, siyah ve surh mürekkep kullanılarak her iki satırda bir farklı renk olacak biçimde yazılmıştır.

Manzum metin 3b'den başlıyor. Sayfanın başında bulunan serlevhada sülüsle ve altın yaldızla besmele yazılıdır. Besmelenin yarısı tahrirlidir. I. defterin sayfa kenarlarında çeşitli notlar ve beyitler mevcuttur. Metin 47a'da sona eriyor. Metinden sonra sınırları belirlenmiş ancak süslemeleri tamamlanmamış çizimler yer alıyor.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم الله الرحمن الرحیم و به نستعین، هذاکتاب المثنوی وهو اصول اصول الدِّینِ فی کشف اسرار الوُصول والیقین و هو فقه اللّه الاکبر و...

Sonu (3a):

...و الحمد الله ربّ العالمين.

Metnin başı (3b):

بشنو از نی چون شکایت می کند　　از جداییها حکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریده‌اند　　در نفیرم مرد و زن نالیده‌اند

Sonu (47a):

صبر آرد آرزو را نی شتاب　　صبر کن والله اعلم بالصّواب

II. Defter

II. defterin mukaddimesi 47b ile 48a sayfalarında yer alıyor. Mukaddime metni ilk sayfada 9 satır, ikinci sayfada ise 12 satırdan ibaret. Metnin etrafı siyah mürekkep kullanılarak çiçek motifleriyle süslenmiş. Metin, surh ve siyah renkler kullanılarak her üç satırda farklı bir renk olacak biçimde yazılmış.

Manzum metin 48b - 86b aralığında yer alıyor. Önceki defterde olduğu gibi metnin başladığı sayfanın üstünde besmele yazısını havi bir serlevha var ve yazı yarısına kadar tahrirli. Defterin bazı sayfalarının kenarlarında çeşitli not ve muhtelif beyitler mevcut. 87a'da süslemeleri tamamlanmamış bir çizim var.

Mukaddimenin başı (47b):

بسم الله الرحمن الرحیم، بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد...

Sonu (48a):

...و نسبت او ببنده مجازست یحبهم تمامست یهبونه کدامست.

Metnin başı (48b):

مدتی این مثنوی تأخیر شد　　مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (86b):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام　　ناقصان سرمدی تم الکلام

III. Defter

III. defterin mukaddimesi 87b ile 89a sayfaları aralığında bulunuyor. Mukaddime her sayfada 14 satır ve mukaddimenin etrafı tahrirli. 87b ve 87a'da tahrir yeşil veya açık mavi renklerde çekilmiş.

III. defterin manzum metni 89b'den başlayıp 143b'de sona eriyor. Metnin başladığı sayfanın üstünde önceki defterlerdekine benzer biçimde, içinde yarısına kadar etrafı tahrirli besmele yazısını havi bir serlevha var. Defterin bazı sayfalarının kenarlarında muhtelif beyit ve notlar mevcuttur. 144a ile 148a'da tamamlanmamış süsleme hatları vardır. 145b ve 145a boştur. 146b-147b'de sözlük benzeri yazılar yazılıdır. Defterin sonunda ferağ kaydı mevcuttur.

Mukaddimenin başı (87b):

بسم الله الرحمن الرحيم، الحكم جنود اللّه يقوّى بها ارواح المردين...

Sonu (89a):

... الذين يبدلونه ان الله سميع عليم والحمد لله رب العلمين.

Metnin başı (89b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار　　این سوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (143b):

گر تو خواهی باقی این گفت و گو　　ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

Bu defterin mukaddimesi 148b ile 149a'da yer almaktadır. Mukaddime surh ve siyah renklerle her sayfada 14 satır olarak yazılmış.

Defterin manzum metni 149b'den başlıyor. Sayfanın başında serlevha içinde altın yaldızla ve yarısına kadar tahrirli olarak besmele yazılıdır. IV. defterin bazı sayfalarının kenarlarında muhtelif beyitler yer almaktadır. Defter 195b'de sona eriyor. Sonraki yaprağın a yüzü boş bırakılmış.

Mukaddimenin başı (148b):

بسم الله الرحمن الرحيم، الظعن الرابع الى احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (149a):

...وصلّى اللّه على محمّد و على جميع الانبياءِ و المرسلين آمين ياربَّ العالمين و سلّم تسليماً دايماً كثيراً.

Metnin başı (149b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی　　که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (191b):

آینه نبود منافق باشد او　　این چنین آیینه تا توانی مجو

V. Defter

V. defterin mukaddimesi 192b-193a sayfalarında yer alıyor. İki sayfada da metnin ortasında dairevi bir süsleme ve etrafında cetvel içinde bitkisel motifler var. Metin ilk sayfada 14, ikinci sayfada 16 satırdan ibarettir.

Defterin manzum metni 193b'den başlayıp 244b'ye kadar devam ediyor. 193b'de sayfanın üstünde yine önceki defterlerde olduğu biçimde besmele var. Sayfa kenarlarında beyit ve notlar mevcuttur.

Mukaddimenin başı (192b):

بسم الله الرحمن الرحیم، بدانید و آگاه باشید که شریعت همچو شمعیست...

Sonu (193a):

... فمن كان يرجو لقاء ربه فليعمل عملا ولا يشرك بعبادة ربه أحدا.

Metnin başı (193b):

شه حسام الدین که نور انجم است　　طالب آغاز سفر پنجم است

Sonu (240b):

زان نشد فاروق را زهری گزند　　که بُد آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

VI. defterin mukaddimesi 241b-242a sayfalarında yer alıyor. Metin, her iki sayfada da bitkisel motifli bir cetvel içinde 11 satır ve surh ile siyah mürekkep kullanılarak yazılmış.

Defterin manzum metni 242b'den başlıyor. Bu sayfanın üstünde altın yaldızla yazılmış ve yarısına kadar tahrirlenmiş besmele yazısı mevcuttur. Bazı sayfaların kenarlarında çeşitli beyitler yazılıdır. Defter 246a'da sona eriyor. Sonraki sayfalar boş bırakılmış.

Mukaddimenin başı (241b):

بسم الله الرحمن الرحیم، مجلد ششم از دفترهای مثنوی...

Sonu (242a):

...وصلّى اللّه على نبيّهِ محمّدٍ و آله الأكرمين و الحمد الله و خيره.

Metnin başı (242b):

ای حیات دل حسام الدین بسی　　میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (246a):

در دل من این سخن زان میمنه‌ست　　زانک از دل جانب دل روزنه‌ست

1.26. Manisa İl Halk Kütüphanesi Nu: 7207

Cilt ebadı: 37 x 23.5 cm.

Yazı ebadı: 26 x 19.2 cm.

Müstensih: Ali b. Yusuf

İstinsah tarihi: 740/1339

Yıpranmış, nem lekeli, dışı ebru kaplı, miklepli mukavva ciltlidir. Bazı yaprakları sonradan eklenerek eksik yerler yeniden ancak farklı bir yazıyla yazılmak suretiyle onarılmış. Yeniden yazılan metin çoğunlukla harekelenmiş ve hikâye başlıkları siyah mürekkeple yazılmış. Geri kalan kısımlarda yazı nesih ve hikâye başlıkları surhtur. Eser baştan sona numaralandırılmış durumda ancak 33. sayfadan sonra 44. sayfaya geçilmiş. Eserin bazı yaprakları eksik ve karışık durumda. Bu yüzden bazı defterlerin son beyitleri yok. Bu konuya, ilgili defterlerin tavsifi sırasında yeri geldikçe değinildi. Eser 189 yapraktır. Bazı sayfaların mürekkebi nemden dolayı dağılmış veya onarımdan dolayı metnin üstü kapanmış. Baştaki birkaç sayfa hariç her sayfa dört sütun ve 31 satırdan ibaret. Bu eser ayrı bir çalışmada tafsilatıyla incelendikten sonra eser hakkında daha mühim bilgilerden bahsedilebilir.

I. Defter

I. defterde mukaddime yoktur. Defterin manzum metni 4b'den başlıyor. Sayfanın başında eserin ismi ve besmele yazılıdır. Defterin 4b-6b yaprakları sonradan eklenmiş gibi görünüyor. Bu yapraklardaki yazı değişik ve metin çoğunlukla harekelenmiş. Defter baştan ve sondan eksik ve karışık durumdadır. Sayfa kenarlarında neredeyse hiç yazı, not veyahut beyit yoktur. Defter 29b'de sona eriyor. Defterin bittiği sayfada III. defterin son beyti ile ferağ kaydı mevcuttur.

Metnin başı (4b):

بشنو از نی چون حکایت می کند　　از جداییها شکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریده‌اند　　از نفیرم مرد و زن نالیده‌اند

II. Defter

II. defter 30b'den başlayıp 63b'de sona eriyor. Sayfanın başında besmele yer alıyor. Defterin mukaddimesi yok. 63b'de son beytin altında silik bir yazı var.

Metnin başı (30b):

مدتی این مثنوی تأخیر شد　　مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (63b):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام　　ناقصان سرمدی تم الکلام

III. Defter

III. defterin mukaddimesi 64b'de yer alıyor. Mukaddime 18 satırdan ibaret. Defterin manzum metni 64b'de mukaddimenin bitişini takiben başlıyor ve 93a'ya kadar devam ediyor. III. defterin bittiği sayfada IV. defterin son beyti ve bir ferağ kaydı yer alıyor.

Mukaddimenin başı (64b):

بسم الله الرحمن الرحیم، الحکم جنود اللّه یقوّی بها ارواح المردین...

Sonu (64b):

...فمن بد له بعد ماسمعه فانّا علی الذین یبد لونه ان اللّه سمیع علیم.

Metnin başı (64b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار　　این سوم دفتر که سنت شد سه بار

IV. Defter

Sayfa 95a'da IV. defterin mukaddimesi ile نسخهٔ دیگر başlıklı bir metin var. Mukaddime 11 satırdan ibaret. Defterin manzum metni 95b'den başlayıp 125a'ya kadar devam ediyor. Defterin bazı sayfaları tamir gördüğü için ilgili sayfalarda metin kaybolmuş ve okunamayacak durumda. Defterin sonunda I. defterin son beyti ile ferağ kaydı mevcuttur. 125b'de 23 satırlık başka bir metin daha var.

Mukaddimenin başı (95a):

بسم الله الرحمن الرحیم، الظعن الرابع الی احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (95a):

...وصلّی اللّه علی محمّد و علی جمیع الانبیاءِ و المرسلین آمین یاربَّ العالمین.

Metnin başı (95b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی که گذشت از مه بنورت مثنوی

V. Defter

V. defter 126b'den başlıyor. Sayfanın başında besmele yazılı. Bu defterin mukaddimesi yok. Defter 150a'da sona eriyor. Bu sayfada VI. defterin son beyti ile başka bir yazı mevcuttur. 150b'de de bazı notlara yer verilmiş.

Metnin başı (126b):

شه حسام الدین که نور انجمست طالب آغاز سفر پنجمست

VI. Defter

VI. defterin mukaddimesi, 152a'da yer alıyor. Mukaddime 6 satırdan ibaret. Defterin manzum metni 152b'den başlayıp 189b'de sona eriyor. Defterin sonunda V. defterin son beyti ile tetimme kaydı var.

Mukaddimenin başı (152a):

بسم الله الرحمن الرحیم، مجلد ششم از دفترهای مثنوی...

Sonu (152a):

...ما حجب المحجُوبین آمین یاربّ الْعالمین.

Metnin başı (152b):

ای حیات دل حسام الدین بسی میل می جوشد بقسم سادسی

1.27. München Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Pers. 35

Cilt ebadı: 23.5 x 16.5 cm.

Müstensih: Muhammed b. el-Hâc Devletşah b. Yusuf eş-Şîrâzî

İstinsah tarihi: 744/1344

Etrafı cetvelli, miklepli, meşin cilt içinde 281 yapraktır. Kütüphaneden alınan nüsha kopyası siyah beyaz olduğu için nüshanın bazı fiziksel özellikleri hakkında yazmak mümkün değil. Eserin bazı sayfaları tamir görmüş; haşiyelerinde notlar ve beyitler mevcuttur. I. defterin ilk birkaç yaprağından sonra sayfaları karışık veya yaprakları eksiktir. Her sayfa çift cetvelli dört sütun ve 25 satırlıdır. Yazısı nesihtir. Her defterin başında etrafı değişik biçimlerde tığlı, dairevi tezhipler; sonunda ise defterin bittiğine işaret eden sabit cümleler bulunmaktadır ve her defterin manzum metninin başlangıç sayfasının üstünde besmele havi müzehhep serlevhalar vardır. Ayrıca eserde sayfa numaraları baştan sona değil, her defter için ayrı ayrı verilmiştir. Hikâye başlıkları

bazen irice yazılmıştır. Bazı sayfalarda nem lekeleri mevcuttur ancak metin korunmuş durumdadır.

I. Defter

I. defterin mukaddimesi 1b ile 2a'da yer alıyor. Mukaddime, her iki sayfada da kenarları zencirekli, üstünde ve altında müzehhep levhalar bulunan bir tezhip içinde 15 satırdan ibarettir. Tezhiplerin üç kenarında rûmî süslemeler mevcuttur. Tezhibin üstünde ve altında bulunan müzehhep levhalarda ise sülüsle yazılar var.

Defterin manzum metni 2b'den başlıyor. Bu sayfanın üstünde, çiçek motifleri ve sülüsle besmele havi müzehhep bir serlevha var. Serlevhanın üst kısmında rûmî yer alıyor. Defterin bazı sayfaları tamir görmüş durumdadır. Metin 45a'da sona eriyor. Bu sayfanın ortasında dairevi tezhip mevcuttur.

Mukaddimenin başı (1b):

هذاکتاب المثنوی وهو اصول اصول الدِّینِ فی کشف اسرار الوُصول والیقین و هو فقه اللّه الاکبر و...

Sonu (2a):

...و آله الطّیبین الطاهرین.

Metnin başı (2b):

بشنو این نی چون حکایت می کند　　کز جدایی‌ها شکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریده‌اند　　در نفیرم مرد و زن نالیده‌اند

Sonu (45a):

صبر آرد آرزو را نی شتاب　　صبر کن والله اعلم بالصّواب

II. Defter

Eserin II. defteri 45b-84b sayfaları arasında yer alıyor. Defterin mukaddimesi 45b'de 9 satırdan ibarettir. Defterin manzum metni 45b'de mukaddimeyi takiben başlıyor. Sayfa kenarlarında bazı beyitler mevcuttur. Metin 84b'ye kadar devam ediyor. 85a'da önceki defterin sonundakine benzer dairevi bir tezhip mevcuttur.

Mukaddimenin başı (45b):

بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد...

Sonu (45b):

...و نسبت او ببنده مجازست یحبهم تمامست یهبونه کدامست.

Metnin başı (45b):

مدتی این مثنوی تأخیر شد　　مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (84b):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام　　ناقصان سرمدی تم الکلام

III. Defter

Eserin 85b-136b sayfalarında III. defter yer alıyor. Defterin mukaddimesi 85b'de 20 satırdan ibarettir. Mukaddimenin üstünde kenarları cetvelli, içinde besmele bulunan müzehhep bir serlevha mevcuttur.

Defterin manzum metni 86a'dan başlıyor. Bazı sayfaların kenarlarında mühürler ve beyitler mevcuttur. Defter 136b'de sona eriyor. 137a'da etrafı tığ süslemeli dairevi bir tezhip ile birkaç beyit var.

Mukaddimenin başı (85b):

الحکم جنود اللّه فی الاَرض یقوّی بها ارواح المردین...

Sonu (85b):

...فمن بد له بعد ماسمعه فانّا علی الذین یبد لونه ان اللّه سمیع علیم.

Metnin başı (86a):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار　　این سوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (136b):

گر تو خواهی باقی این گفت و گو　　ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

IV. defter 137b-178b sayfaları aralığında yer alıyor. Defterin mukaddimesi de 137b'de 14 satırdan ibarettir. Mukaddimenin üstünde, içinde besmele yazılı tezhipli bir serlevha var.

Defterin manzum metni 137b'den başlayıp 178b'de sona eriyor. Bazı sayfalarının kenarlarında notlar ve beyitler yazılıdır.

Mukaddimenin başı (137b):

الظعن الرابع الی احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (137b):

...وصلّی اللّه علی محمّد و علی جمیع الانبیاءِ و المرسلین و الحمد الله ربَّ العالمین.

Metnin başı (137b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (178b):

آینه نبود منافق باشد او این چنین آیینه را هرگز مجو

V. Defter

Defterin mukaddimesi 179a'da bulunan dairevi tezhibin üstünde ve altında yer alıyor. Mukaddime metni 11 satırdır.

V. defterin manzum metni 179b'den başlıyor. Bu sayfanın üstünde de önceki defterlerin başlangıcında olduğu üzere bir serlevha var. Sayfa kenarlarına beyitler ve notlar yazılıdır. Defter 226b'de sona eriyor. 227a'da dairevi tezhip mevcuttur.

Mukaddimenin başı (179a):

وبه نستعین و علیه نتوکل و عنده مفاتح القلوب...

Sonu (179a):

...وصلّی اللّه علی محمّد و آله وصحبه و عزّته.

Metnin başı (179b):

شه حسام الدین که نور انجمست طالب آغاز سفر پنجمست

Sonu (226b):

زان نشد فاروق را زهری گزند که بُد آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

VI. defterin mukaddimesi 227b'de 6 satırdan ibarettir. Sayfanın üstünde önceki defterlerdekine benzer bir serlevha mevcuttur.

Defterin manzum metni mukaddimeyi takiben 227b'den başlıyor. Bazı sayfa kenarlarında notlar mevcuttur. Defter 280a'da son buluyor. Bu sayfada eserin tetimmesi vardır. 281a ile 281b'de çeşitli beyitler yer almaktadır.

Mukaddimenin başı (227b):

مجلد ششم از دفترهای مثنوی...

Sonu (227b):

...و ما حجب به المحجُوبین آمین یاربّ الْعالمین.

Metnin başı (227b):

ای حیات دل حسام الدین بسی　　میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (280a):

در دل من آن سخن زان میمنه ست　　زانک از دل جانب دل روزنه ست

Kullanıldığı neşir: Reynold Alleyne Nicholson B rumuzlu nüsha

1.28. Bursa İl Halk Kütüphanesi Orhan Gazi Nu: 620

Cilt ebadı: 23.5 x 15.5 cm.

Yazı ebadı: 180 x 120 cm.

Müstensih: Hüseyin b. Osman el-Mevlevî el-Konevî

İstinsah tarihi: 744/1343

Bu eser, Mesnevî'nin I. ve II. defterleridir. Basmakalıp salbek şemseli, zencirekli, miklepli, sırtı ve kenarları kırmızı diğer yerleri kahverengi meşin cilt içerisinde 228 yapraktır. Başta ve sonda boş yapraklar mevcuttur. Bazı sayfaları tamir görmüş, nem lekeli, yaprakları kalın ve az aharlıdır. Hikâye başlıkları surh ve yazıları nesihtir. I. defter ile II. defter arasında 13 satırlık bir yazı ve iki sayfalık manzum bir metin yer almaktadır. Eserin zahriyesinde mülkiyet ve vakıf kaydı ile mühürler vardır. Defter sondan birkaç sayfa eksiktir.

I. Defter

I. defterin mukaddimesi 1b-3a yaprakları aralığında yer almaktadır. Mukaddime, ilk sayfa hariç diğer sayfalarda surh cetvel içinde, harekeli ve surh ile siyah mürekkep kullanılarak yazılmıştır. İlk sayfada yer alan mukaddime metni farklı bir yazıyla ve siyah mürekkepledir. Mukaddime 2a'da 13, diğer sayfalarda 12 satırdan ibarettir. Mukaddimenin kenarlarında çeşitli notlar ile bu eser hakkında bilgiler yazılıdır.

Bu defterin manzum metni 3b'den başlamaktadır. Defterin bazı sayfalarında haşiyeler mevcuttur. Defter 121a'da sona eriyor. Bu sayfada ferağ kaydı da vardır. 121b-125a aralığında çeşitli yazılar ve beyitler yazılıdır.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم الله الرحمن الرحیم، هذاکتاب المثنوی وهو اصول اصول الدِّینِ فی کشف اسرار الوُصول والیقین و هو فقه اللّه الاکبر و...

Sonu (3a):

...حَسبُنا اللَّه و نعمَ الْوکیل.

Metnin başı (3b):

بشنو این نی چون شکایت می کند　　از جداییها حکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریده‌اند　　در نفیرم مرد و زن نالیده‌اند

Sonu (121a):

صبر آرد آرزو را نی شتاب　　صبر کن والله اعلم بالصّواب

II. Defter

II. defterin mukaddimesi 124b ile 125a'da yer alıyor. Mukaddime surh ve siyah mürekkeple yazılmış.

Defterin manzum metni 125b'den başlıyor. Bu sayfanın başında altın yaldızla besmele yazılıdır. Takip eden üç sayfanın kenarlarında da çeşitli yazılar var. Bazı sayfalar tamir gördüğü için okunamayan beyitler var ancak genel itibarıyla metin iyi durumda. Defter 230b'de sona eriyor.

Mukaddimenin başı (124b):

بسم الله الرحمن الرحیم و به نستعین، بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد...

Sonu (125a):

...و نسبت او ببنده مجازست یحبهم تمامست یهبونه کدامست.

Metnin başı (125b):

مدتی این مثنوی تأخیر شد　　مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (230b):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام　　ـــــ سرمدی تم الکلام

1.29. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Nu: 663

Cilt ebadı: 24.5 x 17.5 cm.

Yazı ebadı: 12 x 20 cm.

Müstensih: Mesud b. Mahmut el-Mevlevî

İstinsah tarihi: 745/1344

Bu nüshanın cildi hakkında ne yazık ki herhangi bir görsel yoktur. Nüsha, Mesnevî'nin sadece III. defterini ihtiva etmektedir. Eserin sayfaları yıpranmış, nem lekeli ve bazı sayfaları tamir görmüştür. Sayfaları samani renktedir. Her sayfada iki sütun, 15 satır

mevcuttur. Yazı çeşidi nesihtir. Hikâye başlıkları surhtur. 1a'da ve 151b'de *Divân-ı Şems*'ten gazeller yer almaktadır.

III. Defter

1b ve 2a'da III. defterin mukaddimesi vardır. Mukaddime siyah ve surh mürekkeple ilk sayfada 15, sonraki sayfada 16 satırdır.

Defterin manzum metni 2b'den başlıyor. Bu sayfanın üstünde sülüsle besmele yazılıdır. Manzum metin 151a'da sona eriyor Defterin bazı sayfalarının kenarlarında notlar ve beyitler vardır. 151a'da defterin tetimmesi mevcuttur.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم الله الرحمن الرحيم، الحكم جنود اللّه يقوّى بها ارواح المردين...

Sonu (2a):

يبد لونه ان اللّه سميع عليم و الحمد الله ربّ العالمين.

Metnin başı (2b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار　　این سوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (151a):

گر تو خواهی باقی این گفت و گو　　ای اخی در دفتر چارم بجو

1.30. Manisa Akhisar Zeynelzâde Nu: 45 Ak Ze 235

Müstensih: Hüseyin b. Osman el-Mevlevî

İstinsah tarihi: 748/1347

Bu nüsha Mesnevî'nin V. ve VI. defterlerinden ibarettir. Her iki kapağının kenarı cetvelli ve zencirekli, ön kapağı tamamen kündekârî motifli basma kalıp süslü, arka kapağının ortasında ve köşelerinde basma şemseli, kahverengi meşin veyahut deri ciltlidir. Cildin bazı kısımları yıpranmış durumdadır Eserin sayfaları nem lekeli ve yer yer tamirlidir. Sayfaları samanidir. Sayfa kenarlarında çeşitli beyit ve notlar mevcuttur. Her sayfa çift sütun, 19 satırdır. Hikâye başlıkları surhladır. Bazı başlıklar siyah mürekkeple harekelidir. Nüshanın sayfaları bazen her beş sayfada bir, bazen de her on sayfada bir numaralandırılmıştır ancak 185. sayfadan sonra sayfalarda veya sayfa numaralarında kayma mevcuttur. Nüshanın zahriyesinde bazı beyitler ve çeşitli yazılar ile bazı sayfalarında mühürler vardır. Kütüphaneden temin edilen dijital görsellere göre eser 283 yapraktır.

V. Defter

Bu defter, nüshanın 1b ile 137a sayfaları aralığında yer almaktadır. Defterin mukaddimesi 1b ile 2a sayfalarındadır. Mukaddime surhladır. Mukaddime ilk sayfada 18, ikinci sayfada ise 16 satırdan ibarettir.

Defterin manzum metni 2b'den başlayıp 137a'da bitiyor. Sayfa kenarlarında defterin bazı beyitlerinin açıklamaları, mülhak veya noksan beyitler yazılıdır. 137b'de müstakil bir beyit mevcuttur.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم الله الرحمن الرحیم وبه نستعین،مجلّد پنجم از مجلّدات مثنوی که...

Sonu (2a):

...و صلی اللهُ علی نبیّنا محمَدٍ و آله الاکرمین.

Metnin başı (2b):

شه حسام الدین که نور انجم آست　　طالب آغاز سفر پنجم آست

Sonu (137a):

زان نشد فاروق را زهری گزند　　که بُد آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

Manisa Akhisar Zeynelzâde 45 Ak Ze 235 demirbaş numaralı Mesnevî nüshasının VI. defteri 138b ile 282b sayfaları aralığında yer almaktadır. Defterin mukaddimesi 138b ile 139a sayfalarındadır. Mukaddime her iki sayfada da surhladır.

Defterin manzum metni 139b'den başlayıp 280a'ya kadar devam ediyor. Sayfa kenarlarında muhtelif not ve beyitler mevcuttur. 280a'da defterin ferağ kaydı yazılıdır. 280b-282b sayfaları aralığında bu defterin kopan yapraklar bulunmaktadır. Yukarıda bahsedilen sayfa ve sayfa numaraları kaymasının da bundan kaynaklanması muhtemeldir.

Mukaddimenin başı (138b):

بسم الله الرحمن الرحیم، مجلد ششم از دفترهای مثنوی...

Sonu (139a):

...ما حجب به المحجُوبین آمین یاربّ الْعالمین.

Metnin başı (139b):

ای ضیاء الحق حسام الدین بسی　　میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (280a):

در دل من آن سخن زان میمنه ست زانک از دل جانب دل روزنه ست

1.31. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Nu: 644

Cilt ebadı: 31.5 x 25.5 cm.

Yazı ebadı: 24 x 19.5 cm.

Müstensih: Mahmut b. Muhammed b. Muhammed el-Mevlevî el-Malâtî

İstinsah tarihi: 751/1350

I. Defter

Nüshanın dijital kopyasında Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa 644 numarada kayıtlı bu eserin cildiyle ilgili herhangi bir görsele yer verilmemiştir. Eserin sayfalarından anlaşıldığı kadarıyla cildi ve bazı sayfaları tamir görmüştür. Sayfaları samani renkte, baştaki boş sayfayla beraber 236 yapraktır. Yazısı taliktir. Hikâye başlıkları surh, her sayfa çift cetvelli dört sütun ve 29 satırdır. Bazı sayfa kenarlarında beyitler ve notlar ile Yenikapı Mevlevîhane'sine ait vakıf kaydı vardır. Sayfaları reddâdelidir. I. defter baştan takriben bin üç yüz beyit kadar eksiktir.

I. defterin manzum metni 1a'dan başlayıp 25a'ya kadar devam etmektedir. Bazı sayfa kenarlarında muhtelif beyitler, notlar ve mühürler yer almaktadır. 25b ile 26a boştur.

Metnin başı (1a):

گفت تائید خدا بود ای مهان ور نه خرگوشی که باشد در جهان

Sonu (25a):

صبر آرد آرزو را نی شتاب صبر کن والله اعلم بالصّواب

II. Defter

II. defter 26b'den başlıyor. Bu sayfada defterin 8 satırlık mukaddimesi ve defterin manzum metninin başlangıcı yer alıyor. Mukaddime surh ve siyah mürekkeple yazılmış. Sayfa kenarlarında notlar ve beyitler yazılıdır. Defter 60a'da sona eriyor.

Mukaddimenin başı (26b):

بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد...

Sonu (26b):

...و نسبت او ببنده مجازست یحبهم تمامست یهبونه کدامست.

Metnin başı (26b):

مدتی این مثنوی تأخیر شد　　مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (60a):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام　　ناقصان سرمدی تم الکلام

III. Defter

Bu defterin mukaddimesi 62b ile 63a sayfalarında yer alıyor. Mukaddime surh cetvel içinde, surh ve siyah mürekkep kullanılarak yazılmış ve her iki sayfa da 22 satırdan ibarettir.

Defterin manzum metni 63b'den başlıyor. Sayfanın üstünde irice ve güzel bir tarzda besmele yazılı. Bazı sayfaların kenarlarında notlar ve beyitler var. Metin 106a'da sona eriyor.

Mukaddimenin başı (62b):

بسم الله الرحمن الرحیم و به نستعین، الحکم جنود اللّه یقوّی بها ارواح المردین...

Sonu (63a):

...فمن بد له بعد ماسمعه فانّا اثمه علی الذین یبد لونه ان اللّه سمیع علیم.

Metnin başı (63b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار　　این سوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (106a):

گر تو خواهی باقی این گفت و گو　　ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

IV. defterin mukaddimesi, 107b ile 108a sayfalarında yer alıyor. Mukaddime siyah ve surh mürekkep kullanılarak ilk sayfada 19, ikinci sayfada ise 17 satır olarak yazılmış. Defterin manzum metni 108b'den başlıyor. Bu sayfada metnin üstünde sülüsle besmele var. Bazı sayfa kenarlarında notlar ve beyitler mevcut. Metin 144a'da sona eriyor. Bu sayfada tarih yazılı bir tetimme var.

Mukaddimenin başı (107b):

بسم الله الرحمن الرحیم و به نستعین، الظعن الرابع الی احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (108a):

...وصلّی اللّه علی محمّد و علی جمیع الانبیاءِ و المرسلین آمین یاربَّ العالمین و حسبنا الله و نعم الوکیل.

Metnin başı (108b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (144a):

آینه نبود منافق باشد او این چنین آیینه تا توانی مجو

V. Defter

Bu defterin mukaddimesi bulunmamaktadır. Defterin manzum metni 146b sayfasından başlayıp 188b'de sona eriyor. 146b'de metinden önce besmele var. Sayfa kenarlarında az sayıda not ve beyitler yazılıdır. 188b'de defterin bittiğine dair kısa bir yazı mevcuttur.

Metnin başı: 146b

شه حسام الدین که نور انجم است طالب آغاز سفر پنجمست

Sonu (188b):

زان نشد فاروق را زهری گزند که بُد آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

VI. defter 189b'den başlıyor. Bu sayfada defterin 7 satırlık mukaddimesi var. Mukaddime surh ve siyah mürekkeple yazılmış. Mukaddimeyi takiben defterin manzum metni başlıyor. Defter 235a'da sona eriyor. 235b'de Tetimme-i Velediyye yazılı. Bazı sayfa kenarlarında not ve beyitler var.

Mukaddimenin başı (189b):

بسم الله الرحمن الرحیم، مجلد ششم از دفترهای مثنوی...

Sonu (189b):

...ما حجب به المحجُوبین آمین یاربّ الْعالمین و حسبنا الله و نعم الوکیل.

Metnin başı (189b):

ی حیات دل حسام الدین بسی میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (235a):

آبِ جان را ریز اندر بحر جان　　تا شوی دریای بی حدّ و گران

1.32. İstanbul Üniversite Kütüphanesi Nu: FY 653

Cilt ebadı: 270 x 18.7 cm.

Yazı ebadı: 21.8 x 13.3 cm.

Müstensih: Muhammed b. Hâc Guhertaş el-Tokâdî el-Mevlevî

İstinsah tarihi: 758/1357

Kütüphane kayıtlarında eserin cildiyle ilgili görsel bulunmamaktadır. Burada eserin cildi ve tavsifi hakkında muhtelif kaynaklardaki kısmi bilgiler yer almaktadır. Eser yarı meşin bir cilt içinde Mesnevî'nin I. ve II. defterlerinden oluşmaktadır ve 167 yapraktan ibarettir. Sayfaları samanidir. Bazı sayfaları nem lekeli ve tamir görmüştür. Sayfa kenarlarında bazı beyitler yer almaktadır. Beyitlerin bazıları düzeltilmiştir. Her sayfa iki sütun ve 151. sayfaya kadar 25 satırlı; 151. sayfadan sonra 23 satırlıdır. Hikâye başlıkları surh, yazı tipi Selçuk neshidir.[201]

I. Defter

Defterin mukaddimesi 1b-2a'da yer almaktadır. Mukaddime 28 satırdır, surh ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Mukaddimenin sonunda bir adet beyit mevcuttur.

Defterin manzum metni 2a'dan başlıyor. Bazı sayfaların kenarlarında beyitler not edilmiş. Defterin ilk iki beyiti harekelidir. Defter 86a'da sona eriyor. Bu sayfada I. cildin tetimmesi mevcuttur.

Mukaddimenin başı (1b):

هذاکتاب المثنوی وهو اصول اصول الدِّینِ فی کشف اسرار الوُصول والیقین و هو فقه اللّه الاکبر و...

Sonu (2a):

و هذا دعایٌ لایُرَدُّ فإنّهُ　　دُعایَ لاصَنافِ البیّةِ شاملُ

Metnin başı (2a):

بشنو این نی چون شکایت می کند　　از جداییها حکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریده‌اند　　در نفیرم مرد و زن نالیده‌اند

[201] Ahmed Ateş, ***İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I***, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968, s.123.

Sonu (86a):

صبر آرد آرزو را نه شتاب　　فهم کن والله اعلم بالصّواب

II. Defter

II. defterin mukaddimesi 87a'dan başlıyor ve 14 satırdan ibaret. Mukaddime, surh ve siyah mürekkep kullanılarak yazılmış.

Defterin manzum metni de 87a'dan başlıyor. Bazı sayfalarda yazı değişiyor ve sayfa kenarlarında muhtelif notlar ile metin üzerinde çeşitli düzeltmeler var. Defterin son on üç beyti değişik bir yazıyla yazılmış. Metin 167a'da sona eriyor. 167a'da ve 167b'de Dîvân-ı Kebîr'den manzumlar yer alıyor. 168a'da karışık notlar var.

Mukaddimenin başı (87a):

بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد...

Sonu (87a):

...و نسبت او ببنده مجازست یحبهم تمامست یهبونه کدامست.

Metnin başı (87a):

مدتی این مثنوی تأخیر شد　　مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (167a):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام　　ناقصان سرمدی تم الکلام

1.33. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 2024

Cilt ebadı: 20 x 25.9 cm.

Yazı ebadı: 16 x 21 cm.

Müstensih: Hacı Bekî b. Muhammed es-Sîvâsî

İstinsah tarihi: 760/1359

Miklepli, cilt kapakları ve miklebi basmakalıp kabartma dal ve çiçek desenli şemseli, bazı yerleri yıpranmış, koyu kahverengi meşin ciltlidir. Cilt kenarları ve miklebi çift cetvellidir. Bu eser Mesnevî'nin III. ve IV. defterlerini ihtiva etmektedir. Eserin bazı sayfaları tamir görmüştür. Sayfalarda nem lekeleri mevcut ve bazı yerlerde mürekkep dağılmış ancak yazıları okunaklıdır. Sayfaları numaralandırılmış. Mukaddimeler hariç

sayfalar iki sütun, 17 satırdan ibaret. Eser 234 yaprak. Yazısı Selçuk neshi. Başlıklar surh renkte yazılmış. Sayfa kenarlarında notlar mevcut.[202]

III. Defter

III. defter mukaddimesiyle birlikte 3b-154a sayfalarını kapsıyor. Mukaddimeden önceki sayfalarda beyit ve yazılar var. III. defterin mukaddimesi 3b-5a'da yer alıyor. Mukaddime 3b ve 4a'da 7 satır, 4b'de 11 satır ve 5a'da 12 satır olarak yazılmış. Manzum metin 5b'den başlayıp 154a'da sona eriyor. Metinden sonra III. defterin tetimmesi var. 154b-156a'da çeşitli beyitler yer alıyor. 156b-158a boş bırakılmış.

Mukaddimenin başı (3b):

بسم الله الرحمن الرحيم، الحكم جنود اللّه يقوّى بها ارواح المردين...

Sonu (5a):

...بعدما سمعه فإنما إثمه على الذين يبدلونه إن الله سميع عليم و الْحمدُ اللّه ربّ الْعَلمين.

Metnin başı (5b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار این سیوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (154a):

گر تو خواهی باقی این گفت و گو ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

IV. defter mukaddimesiyle birlikte 158b-231b sayfalarını kapsıyor. Mukaddime 158b'den başlayıp 159a'da sona eriyor. 158b'de son 3 satır şiir olmak üzere toplam 17 satır; 159a'da ise 4 satır mevcuttur. IV. defterin manzum metni 159b'den başlayıp 230a'ya kadar sürüyor. Bu sayfanın sonunda eserin kayıt numarası ve kütüphane mührü var. Sonraki sayfa boş bırakılmış.

Mukaddimenin başı (158b):

بسم الله الرحمن الرحيم، رب تمم بالخير واعن بالحول والقوة، الظعن الرابع الى احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (159a):

...وصلّى اللّه على محمّد و على جميع الانبياء و المرسلين و الْحمدُ اللّه ربّ الْعَلمين و سلّم.

---

[202] A. Gölpınarlı, ***Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu II***, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1971, s.89-90.; Nihat M. ÇETİN, a.g.e., s.101-102.

Metnin başı (159b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی　　که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (230a):

می کند او توبه و پیر خرد　　بانگ لو ردوا لعادوا می زند

Kullanıldığı neşir: Abdülbâki Gölpınarlı

1.34. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Nâfiz Paşa Nu: 674

Müstensih: Mehmet b. Abdulkerim

İstinsah tarihi: 764/1363

Bu el yazması Mesnevî'nin V. defterinden ibarettir. Eserin sayfaları kurt yenikli, nem lekeli ve samani; her sayfası iki sütun 19 satırdır. Yazısı nesihtir. 79. yaprağa kadar her sayfa surh cetvelli, sonraki sayfalar ise çoğunlukla cetvelsizdir. Eser 124 yapraktır. Eserin cilt özellikleri hakkında bilgi verebilmek için görsel yoktur. Bazı sayfalarda nüshanın Yenikapı Mevlevîhanesi'ne vakfedildiğine dair mühürler ile çeşitli notlar ve beyitler mevcuttur. Son birkaç yaprakta yazı değişiktir. Eserin 1a sayfasında *Divân-ı Şems*'ten 7 satırlık bir gazel, 124a'da yine *Divân-ı Şems*'ten 12 satırlık bir gazel yazılıdır.

V. Defter

Eserin bu defteri 1b sayfasından başlayıp 123a sayfasında sonra eriyor. Defterin mukaddimesi yok. Manzum metnin başında besmele yazılıdır. Hikâye başlıkları surhladır. Beyitlerin arasında bazı notlar ile sayfa kenarlarında yer yer Osmanlıca ifade ve notlar mevcuttur. 123a'da defterin tetimmesi yazılıdır.

Metnin başı (1b):

شه حسام الدین که نور انجم است　　طالب آغاز سفر پنجم است

Sonu (123a):

زان نشد فاروق را زهری گزند　　که بُد آن تریاق فاروقیش قند

1.35. Kahire Dâru'l-Kutubi'l-Mışriye Nu: 9166

Müstensih: Muhammed b. İsa el-Hafız El-Mevlevî el-Konevî

İstinsah tarihi: 768/1366

Kütüphane arşivlerinden temin ettiğimiz nüshanın dijital kopyası siyah beyaz renklerdedir. Nüsha taranırken bazı sayfaların eksik/dikkatsizce tarandığı anlaşılmaktadır. Elimizdeki kopyada nüshanın cilt özelikleriyle ilgili herhangi bir

görsel yoktur. Nüshanın yazıları okunaklıdır. Eser Mesnevî'nin altı defterini de ihtiva etmektedir. Her sayfa çift cetvelli 29 satır, dört sütundur. Yazısı nesihtir. Nüshanın her sayfası numaralıdır. Sayfa kenarlarında beyitler, yer yer not ve açıklamalar mevcuttur. Bazı defterlerin mukaddimeleri yoktur. Zahriyede bir mühür ile birlikte eser hakkında muhtelif bilgiler ve istinsah, müstensih bilgileri mevcuttur. Son sayfada bazı sebze isimleri ile bunların fiyatları not edilmiştir. Mevcut kopyaya göre eser 256 yapraktır. Nüshanın yazım tarihiyle ilgili görüşlere "Araştırmacıların Mesnevî Yazma Nüshaları Hakkındaki Tespitleri" başlığı altında açıklık getirilmiştir.

I. Defter

Nüshanın I. defteri 1b ile 40a sayfaları aralığında yer alıyor. Defterin mukaddimesi 1b ve 2a sayfalarına yazılmış. Manzum metin 2b'den başlayıp 40a'ya kadar devam ediyor. Bazı sayfaların kenarlarında beyitler ve uzun notlar mevcuttur. Bu yazıların bazıları okunamayacak durumdadır.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم الله الرحمن الرحيم، هذاكتاب المثنوى وهو اصول اصول الدِّينِ فى كشف اسرار الوُصول واليقين و هو فقه اللّه الاكبر و...

Sonu (2a):

...حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكيلُ.

Metnin başı (2b):

بشنو این نی چون شکایت می کند　　از جداییها حکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریده‌اند　　در نفیرم مرد و زن نالیده‌اند

Sonu (40a):

صبر آرد آرزو را نی شتاب　　صبر کن والله اعلم بالصّواب

II. Defter

II. defter 40b'den başlıyor. Bu sayfada defterin 14 satırlık mukaddimesi var. Mukaddimenin üstünde ve altında وقف notları yer alıyor. Defterin manzum metni 41a'dan başlayıp 75a'ya kadar devam ediyor. Bu defterin sayfalarında da muhtelif notlar, başlık ve beyitler yazılı. II. defterin bittiği 75a sayfasında Osmanlı Türkçesi'yle yazılmış bir vakıf kaydı da mevcuttur. Defter böylece sona eriyor.

Mukaddimenin başı (40b):

بسم الله الرحمن الرحیم، بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد...

Sonu (40b):

...و نسبت او ببنده مجازست یحبهم تمامست یهبونه کدامست.

Metnin başı (41a):

مدتی این مثنوی تأخیر شد مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (75a):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام ناقصان سرمدی تم الکلام

III. Defter

Eserin III. defteri 75b ile 76a sayfalarında yer alıyor. Defterin manzum metni 76b'den başlayıp 121b'ye kadar devam ediyor. Bu defterin de bazı sayfalarında notlar ve beyitler yer alıyor.

Mukaddimenin başı (75b):

بسم الله الرحمن الرحیم، الحکم جنود اللّه یقوّا بها ارواح المردین...

Sonu (76a):

... وَصَلَّ للّه علی سیّدنا محمّدٍ و آله و صحبه الطّیبین الطّاهرین اجمعین برحمتک یا ارحم الراحمین.

Metnin başı (76b):

ای ضیاء الحق حسام الدین بسی آین سوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (121b):

گر تو خواهی باقی این گفت وگو ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

IV. defter 122a'dan başlayıp 159b'ya kadar devam ediyor. 122a'da defterin 20 satırlık mukaddimesi yer alıyor. Mukaddimenin 13-16. satırlarında beyitler var ve sayfa kenarlarına notlar alınmış.

Defterin manzum metni 122b – 159b aralığında. Bazı sayfaların kenarlarında önceki defterlerde olduğu gibi muhtelif not ve açıklamalar yer alıyor. Defterdeki bazı beyitlerin mürekkebi dağılmış. Bu yüzden ilgili beyitler okunamıyor. Bazı hikâye başlıklarının kelimeleri karalanmış veyahut bunların da mürekkebi dağılmış durumda.

Mukaddimenin başı (122a):

بسم الله الرحمن الظعن الرابع الی احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (122a):

...وصلّی اللّه علی سیّدنا محمّد و آله الأکرمین و علی جمیع الانبیاءِ و المرسلین آمین یاربَّ العالمین.

Metnin başı (122b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی که گذشت از مه بنورة مثنوی

Sonu (159b):

آینه نبود منافق باشد او این چنین آیینه تا توانی مجو

V. Defter

V. defterin mukaddimesi 159b sayfasında manzum metnin başladığı kısmın etrafına ve cetvel dışındaki boş yerlere yazılıdır ancak elimizdeki görselde yazıların silik çıkmasından ötürü mukaddime metni okunabilecek durumda değildir. Bu defterin sayfa kenarlarında da önceki defterlerde olduğu gibi beyit ve çeşitli yazılar bulunmaktadır. Defter 207a'da son buluyor.

Mukaddimenin başı (159b):

در بیان آنکه شریعت همچو شمع است...

Sonu (159b):

Okunamıyor

Metnin başı (159b):

شه حسام الدین که نور انجمست طالب آغاز سفر پنجمست

Sonu (207a):

زان نشد فاروق را زهری گزند که بُد آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

Altıncı defter 207b'den başlıyor. Bu sayfada defterin mukaddimesi ve mukaddimeyi takiben defterin manzum metninin ilk beyitleri yer alıyor. Mukaddime 10 satırdan oluşuyor. Mukaddimenin üstünde besmele olduğunu tahmin ettiğimiz bir başlık var ancak başlığın üstü karardığı için başlık tam olarak okunamıyor. Önceki defterlerde olduğu gibi bu defterin sayfa kenarlarında da not ve açıklamalar mevcuttur. Defterin sona erdiği 256a sayfasında tetimme yazılıdır. 256b'da ise bir mühür ile çeşitli sebze isimleri ve bunların fiyatları var.

Mukaddimenin başı (207b):

مجلد ششم است از دفترهای مثنوی...

Sonu (207b):

...ما حجب به المحجُوبین آمین یاربّ الْعالمین.

Metnin başı (207b):

ای حیاة دل حسام الدین بسی میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (256a):

آبِ جان را ریز اندر بحر جان تا شوی دریای بی حدّ و گران

Kullanıldığı neşir: Reynold Alleyne Nicholson K rumuzlu nüsha, Muvaḥḥid قا rumuzlu nüsha, Muhammed İsti'lâmî

1.36. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Nu: 263

Cilt ebadı: 20.5 x 13.7 cm.

Yazı ebadı: 14.2 x 90 cm.

Müstensih: Ebu Muhammed Ali el-Murşidî

İstinsah tarihi: 771/1369

Ön ve arka kapağında basmakalıp çiçek motifli şemsesi bulunan, köşebentli, etrafı çift cetvelli ve küçük çiçek işlemeli açık kahverengi meşin ciltlidir. Cildi yıpranmıştır. Eser samani renkte 336 yapraktır. Bazı sayfalar tamir görmüş ve sayfalarda nem lekeleri vardır. Sayfa kenarlarına birtakım beyit ve notlar yazılıdır. Her sayfada dört sütun, 23 satır mevcuttur. Mısra araları ikişer altın yaldızlı cetvelle ayrılmıştır. Metnin etrafı altın yaldız, lacivert ve siyah mürekkeple cetvellidir. Hikâye başlıkları yaldızlı ve etrafları tahrirlidir. Bazı başlıklar silinmiş veya eksiktir. Metin, nesih yazı çeşidiyledir. Başta bu eserin Sultan Mehmet Reşat'a takdim edildiğiyle ilgili bir yazı yazılıdır. Her defterin başında rûmî motiflerle müzehhep levhalar mevcuttur. Bu eserin dijital görselleri Milli Kütüphane'de 1193 DVD numarasıyla da kayıtlıdır.

I. Defter

I. defter 1b'den başlıyor. Manzum metnin başladığı bu sayfa ile 2a sayfası oldukça güzel tezhiplenmiş. Lacivert zemin üzerine altın yaldızla çeşitli çiçek motifleri ve şekiller yapılarak tezhip kenarlarına tığ çekilmiş. Her iki sayfada da tezhibin ortasında etrafı tahrirli 7 satırlık metin var. 1b'de tezhibin üst kısmında تا قیامت کر ره صورت روی, alt kısmında ise جان جاویدان اگر خواهی بحق از yazıyor. 2a'da tezhibin üst kısmında تا

قیامت بوی معنی بشنوی, alt kısmında ise مثنوی معنوی مولوی yazıyor. Bu defter 53a'ya kadar devam ediyor. 52b'de ve 53a'daki beyitler, etrafı altın yaldızla çizilmiş dal ve çiçeklerle süslü farklı geometrik cetvellerin içerisine yazılmış. 53a sayfasında I. defterin tetimmesi ve bir mühür var. Defterin mukaddimesi yoktur.

Metnin başı (1b):

بشنو از نی چون حکایت می کند　　وز جداییها شکایت می کند

کز نی‌استان تا مرا ببریده‌اند　　از نفیرم مرد و زن نالیده‌اند

Son (53a):

صبر آرد آرزو را نه شتاب　　صبر کن والله اعلم بالصّواب

II. Defter

II. defter 53b'den başlıyor. Bu sayfada da üst kısımda tığlı, güzel bir tezhip var. Tezhip bitkisel motiflerle bezenmiş ve içinde dairesel şekiller ve kûfî yazıyla المجلد الثّانی yazısı var. Tezhibin hemen aşağısında II. defterin mukaddimesi yer alıyor. Mukaddime 8 satırdan ibaret. Mukaddimeden sonra aynı sayfada altın yaldız ve kûfî yazıyla bir başlık var. Bu başlığı takiben II. defterin manzum metni 53b'den başlayıp 97a'ya kadar devam ediyor. Metnin bittiği son beyitten sonra تمّت سنهٔ ۷۷۱ yazısı var. Bu defterin de sayfa kenarlarında çeşitli beyitler ve notlar mevcut. Hikâye başlıkları bazen surhla yazılmış.

Mukaddimenin başı (53b):

بسم الله الرحمن الرحیم، بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد...

Sonu (53b):

...گفتا که چو ما شوی بدانی.

Metnin başı (53b):

مدتی این مثنوی تأخیر شد　　مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (97a):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام　　ناقصان سرمدی تم الکلام

III. Defter

III. defter 97b ile 163a sayfaları aralığında yer alıyor. Mukaddimenin yer aldığı 97b sayfasının üst kısmında lacivert zemin üzerine altın yaldızla süslenmiş etrafı tığlı

tezhip var. Tezhibin ortasına kûfî yazı çeşidiyle ve üstübeçle المجلد الثّالث yazılmış. Mukaddime 19 satır. Mukaddimenin son iki satırı 98a sayfasındadır.

III. defterin manzum metni 98a'dan başlıyor. Metnin başında آغاز کتاب başlığı var. Bu defterde başlıkların bulunduğu bazı kısımlar onarılmış gibi görünüyor. Defterin manzum metni 163a'da sona eriyor. Bu sayfanın sonunda da ۷۷۱ تمّت سنهٔ yazısı var.

Mukaddimenin başı (97b):

بسم الله الرحمن الرحيم، الحكم جنود اللّه يقوّا بها ارواح المردين...

Sonu (98a):

...اِنّ الله سميعٌ عَليم.

Metnin başı (98a):

ای ضیاء الحق حسام الدین بیار آن سوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (163a):

گر تو خواهی باقی این گفت وگو ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

Bu defter 163b'den başlayıp 214a'ya kadar devam ediyor. 163b'de sayfanın üst kısmında, önceki defterde olduğu gibi lacivert zemin üzerine altın yaldızla süslü ve tığlı bir tezhip var. Tezhibin ortası tamir görmüş. Bu tezhibi takiben defterin mukaddimesi yer alıyor. Mukaddime 15 satır. Mukaddimenin 12. ve 13. satırlarında beyitler var.

IV. defterin manzum metni 164a'dan başlıyor. Bu sayfa tamir görmüş ve sondaki bazı beyitlerin üstü kapanmış. Sayfa kenarlarında beyitler ve notlar var. Defter 214a'da son buluyor. Bu sayfanın sonunda iki satırlık kısa bir tetimme var.

Mukaddimenin başı (163b):

بسم الله الرحمن الرحيم، و به الأستعانه و عليه...

Sonu (163b):

...وصلّی اللّه علی خیر خلقه محمّدٍ و آله اجمعین.

Metnin başı (164a):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی که گذشت از مه بنورة مثنوی

Sonu (214a):

عرش چه فرش چه ای ذولباب　　فهم کن والله اعلم بالصّواب

V. Defter

V. defterin mukaddimesi 214b'den başlayıp 215a'da sona eriyor. Mukaddime 17 satır. Mukaddimenin üstünde diğer defterlerde olduğu gibi lacivert zemin üzerine altın yaldızla süslü, etrafı tığlı tezhip var. Tezhibin ortasında kûfî yazı çeşidiyle ve üstübeçle المجلد الخامس yazıyor.

Defterin manzum metni 215a'dan başlıyor. Bu sayfada altın yaldızla آغاز مجلّد پنجم başlığı var. Diğer defterlerde de olduğu üzere bu defterde de sayfa kenarlarında beyit ve notlar yer alıyor. Sayfalar nem lekeli ve bazı sayfalar tamir görmüş. Defterin manzum metni 275a'da sona eriyor. Bu sayfada da üç satırlık bir tetimme mevcut.

Mukaddimenin başı (214b):

بسم الله الرحمن الرحیم وبه نستعین،و عندهُ مَفاتِهُ القلوب وصلّی اللّه علی محمّدٍ و آلِهِ و سلّم...

Sonu (215a):

...و صلی اللهُ علی خیر و خلقه محمَدٍ و آله و اصحابه اجمعین.

Metnin başı (215a):

شه حسام الدین که نور انجمست　　طالب آغاز سفر پنجمست

Sonu (275a):

هین بجو تریاق فاروق ای غلام　　تا شوی فاروقِ دوران والسلام

VI. Defter

Altıncı defter 275b'den başlıyor. Sayfanın üstünde lacivert zemin üzerine altın yaldız kullanılarak süslenmiş bir tezhip var. Tezhibin ortasında kûfî yazı çeşidi ve üstübeçle المجلد السّادس yazıyor. Bu başlığın bulunduğu kısım zencirekli. Defterin mukaddimesi de bu sayfada ve 9 satırdan ibaret. Mukaddimenin son iki satırı mukaddime metninin altına, ortalanarak yazılmış. Bu satırların sağına VI. defterin başlığının آغازِ کتاب kısmı; soluna da السَادس kısmı altın yaldızla yazılmış. Yani mukaddimenin son iki satırı آغازِ کتاب kelimesi ile السَادس kelimeleri arasında yer almış. Bu başlığı takiben VI. defterin manzum metni de 275b'den başlıyor. VI. defterin metni 335a'da sona eriyor. Bu sayfada ferağ kaydı var. 335b'de 7 satırlık bir yazı ve bir beyit mevcut. Bu sayfa tamir gördüğü için kenarlardaki yazılar okunamıyor. Defterin sayfalarında nem lekeleri

mevcut ve sayfa kenarlarında çeşitli beyit ve notlar var. 277a'da başlık arasına siyah mürekkeple bir beyit yazılmış.

Mukaddimenin başı (275b):

بسم الله الرحمن الرحيم، آين مجلد ششم است از دفترهاءِ مثنوی...

Sonu (275b):

... والعاقبة للمتقين ولا عدوان الا على الظالمين، آمين.

Metnin başı (275b):

ای حیاة دل حسام الدین بسی میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (335a):

قصه کوته کن، که رفتم در حجاب هین خمش والله اعلم بالصّواب

1.37. Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Nu: 171

Cilt ebadı: 26.5 x 18 cm.

Yazı ebadı: 20 x 14 cm.

Müstensih: Muhammed b. Hüseyin

İstinsah tarihi: 774/1372

Ön ve arka kapağı ile miklebi altın yaldız şemseli, kahverengi meşin ciltlidir. Cilt kenarları altın yaldız zencirekli ve cetvellidir. Cildi şirazelidir. Zahriye ve defter başlıkları tezhiplidir. Hikâye başlıkları surhtur ve başlıkların yanlarında madalyonlar mevcuttur. Her sayfa altın yaldız ve lacivert renkleriyle çift cetvelli, dört sütun ve 23 satırdır. Yazısı nesihtir. Eser 334 yapraktır. Sayfa kenarlarında bazı beyit ve notlar ile zahriyede dairevi bir tezhip, muhtelif birkaç yazı ve bazı mühürler mevcuttur. Ayrıca mukaddimelerin bulunduğu sayfalardan sonra tezhiplerin dağılmaması için oldukça güzel oyma yapraklar hazırlanmış.

I. Defter

I. defterin mukaddimesi 1b, 3a, 3b, 5a sayfalarında yer alıyor. Bu sayfaların arasında kalan sayfalar yukarıda da bahsedildiği üzere tezhiplerin dağılmaması için boş bırakılmış. Mukaddimelerin yer aldığı sayfalar tezhipli ve cetvelli. Mukaddime metni her sayfada 10 satır ve iri sülüsle yazılmış. Yazılar altın yaldızla ve satır araları tahrirli. Mukaddime metninin bulunduğu her sayfada yer alan tezhiplerin üstünde, sırasıyla 1b'de قال الله سبحانه, altında و تعالى ان الدين, 3a'da tezhibin üstünde آمنوا و عملوا الصالحات, altında و قال عزّ من قايل اما, 3b'de tezhibin üstünde انا لا نصيع احز من احسن عملا,

الماوی نزلا بما کانوا altında ,الصالحت فلمهر حیات 5b'de tezhibin üstünde ,الزین امنو و عملوا یعملون sûresi yazıyor.

I. defterin manzum metni 5b'den başlıyor. Defterin başında bir serlevha içinde المجلد الاول من المثنوی yazıyor. Sayfa kenarlarında bazı kısa notlar var. Defterin manzum metni 52b'de sona eriyor. Bu sayfada عدد اوراق جلد اول، اللی yazısı var.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم، هذاکتاب المثنوی وهو اصول اصول الدِّینِ فی کشف اسرار الوُصول والیقین و هو فقه اللّه الاکبر و...

Sonu (5a):

...من رب العالمین هذا دعاء لا یرد لأصناف البریة شامل محمد وآله.

Metnin başı (5b):

بشنو این نی چون شکایت می کند از جدایها حکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریدهاند در نفیرم مرد و زن نالیدهاند

Sonu (52b):

صبر آرد آرزو را نه شتاب صبر کن والله اعلم بالصّواب

II. Defter

54b ve 56a sayfalarında II. defterin mukaddimesi yer alıyor. 55. sırada ise mukaddime tezhiplerinin karışmaması için önceki defterde olduğu gibi desenli boş bir yaprak yer alıyor. Mukaddime metni 54b'de 9, 56a'da 11 satırdan ibaret. Metin, her iki sayfada da tezhibin ortasında lacivert zemin üzerine altın yaldızla çiçek motifli dairenin içinde yer alıyor. Yazı çeşidi sülüs ve yazılar üstübeçle yazılmış. Her iki sayfada tezhibin üstünde ve altında yine üstübeç ve sülüsle Farsça bir metin mevcut.

II. defterin metni 56b'den başlıyor. Bu sayfanın üstünde yer alan serlevhanın içinde sülüsle ve üstübeçle المجلد الثّاني من المثنوی başlığı var. Metnin sağına ve soluna üstübeçle çiçek motifleri çizilmiş. 56b'den başlayan metin 99b'de sona eriyor. 100a boş.

Mukaddimenin başı (54b):

بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد دوم...

Sonu (56a):

...عشق محبّت نی حسابست جهت این گفتهاند کی صفت حقست تحقیقت و نسبت او.

Metnin başı (56b):

مدتی این مثنوی تأخیر شد　　مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (99b):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام　　ناقصان سرمدی تم الکلام

III. Defter

Bu defterin mukaddimesi 100b, 102a, 102b ve 104a'da yer alıyor. Mukaddime metninin yer aldığı sayfalar tezhipli. Tezhiplerin köşelerinde ve ortalarında tığlar var. Metin önceki defterlerde olduğu gibi sülüs ve altın yaldızla yazılmış. Satır araları tahrirli. Her sayfada tezhiplerin üstünde ve altında üstübeçle Kur'an-ı Kerîm'den bir sûrenin kısımları mevcut. Mukaddime metninin bulunduğu yaprakların arasında önceki defterde olduğu gibi tezhiplerin korunması için desenli boş yapraklar yer alıyor. Defterin manzum metni 104b'den başlayıp 161b'ye kadar devam ediyor. Bazı sayfaların kenarlarında notlar, beyitler ve birtakım yazılar var. Metnin bittiği 161b sayfasında عدد اوراق جلد الثّالث، التمش yazısı mevcut. 162a boş.

Mukaddimenin başı (100b):

الحکم جنود اللّه یقوّا بها ارواح المردین...

Sonu (104a):

...إن الله سمیع علیم.

Metnin başı (104b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار　　این سوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (161b):

گر تو خواهی باقی این گفت وگو　　ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

IV. defter mukaddimesiyle birlikte 162b - 211a sayfalarında yer alıyor. Mukaddime, defterin 162b ile 164a sayfalarında. Bu sayfaların arasında kalan yaprak yine önceki defterlerde olduğu üzere tezhiplerin dağılmaması için süslenerek boş bırakılmış. Mukaddime metninin bulunduğu sayfalar tezhipli ve önceki defterler ile benzer süsleme özelliklerine sahip. Mukaddime metni her iki sayfada da 13 satır. Tezhiplerin üstünde ve altında dikdörtgen levhalar içinde sülüsle ve üstübeçle bir hadis-i şerif yer alıyor.

IV. defterin manzum metni 164b sayfasından başlıyor. Bu sayfanın başında da diğer defterlerdeki gibi içinde sülüsle ve üstübeçle المجلد الرّابع من المثنوی yazan bir serlevha var. Metin 211a'da sona eriyor. Bu sayfanın sonunda ۴۷ عدد اوراق جلد رابع notu mevcut.

Mukaddimenin başı (162b):

الظعن الرابع الی احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (164a):

...وصلّی اللّه علی سیّدنا محمّدٍ و عَلی جمیع الانبیاء و المرسلین.

Metnin başı (164b):

ای ضیا الحق حسام الدین توی که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (211a):

آینه نبود منافق باشد او این چنین آینه تا تانی مجو

V. Defter

V. defter 212b'den başlıyor. Bu defterin mukaddimesi 212b ile 214a sayfalarında tezhiplerin içine değil, diğer defterlerden farklı olarak tezhiplerin dışına yatay biçimde yazılmış. Tezhibin ortasında dairevi bir süsleme; üstünde ve altında da yine قال الله تعالی إنما یخشی اللهَ من عباده العلما انّ الله عزیز عفون yazılı. Tezhibi çevreleyen cetvelin köşeleri ve orta kısımları tığlı. Tezhiplerin yer aldığı sayfaların arasında yine tezhipleri korumak amacıyla bir sayfa mevcuttur.

Defterin manzum metni 214b'den başlıyor. Bu sayfanın üstünde sülüs ve üstübeçle المجلد الخامس من المثنوی başlığının yer aldığı dikdörtgen bir serlevha mevcut. Metin 270b'de sona eriyor. Bu sayfanın sonunda da ۵۶ عدد اوراق جلد خامس، notu var.

Mukaddimenin başı (212b):

دیباجهٔ مجلّد پنجم، در بیان آنکه شریعت همچو شمعیست...

Sonu (214a):

...شریعت علمست طریقت عملست حقیقت الوصول الی اللّه فمن کانَ یَرْجُو لقاء ربِّهِ فَلْیَعْمَلْ عَمَلاً صَالِحاً وَ لایُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدَا.

Metnin başı (214b):

شه حسام الدین که نور انجمست طلب آغاز سفر پنجمست

Sonu (270b):

زان نشد فاروق را زهری گزند　　که بُد آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

VI. defterin mukaddimesi 271b ile 273a sayfalarında yer alıyor. İki yaprak arasında yine tezhipleri korumak amacıyla bir yaprak bırakılmış. Her iki sayfada da tezhiplerin ortasında bir daire içinde 9 satırlık mukaddime metni yer alıyor. Satır araları tahrirli. Tezhiplerin üstünde ve altında yine sülüsle ve üstübeçle Arapça bir yazı var.

Bu defterin manzum metni 273b'den başlayıp 334a'da sona eriyor. Sayfa kenarlarında bazı notlar mevcut. Defterin bittiği sayfa olan 334a'da metinden hemen sonra büyük dairevi bir madalyon ve madalyonun içinde de bir yazı var. Sayfanın altında, cetvelin dışında olmak üzere bu nüshanın müstensihi ve istinsah tarihi hakkında bir yazı mevcut ve yazıdan sonra da bir mühür basılmış. 334b'de Tetimme-i Velediyye var. Bu manzumdan sonra da Farsça bir not daha yer alıyor. Takip eden sayfa boş bırakılmış.

Mukaddimenin başı (271b):

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم، مجلد ششم از دفتر های مثنوی...

Sonu (273a):

...ما حجب به المحجُوبین آمین یاربّ الْعالمین.

Metnin başı (273b):

ای حیات دل حسام الدین بسی　　میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (334a):

در دلِ من آن سخن زان میمنه‌ست　　زانک از دل جانب دل روزنست

Kullanıldığı neşir: Derya Örs ve Hicabi Kırlangıç çevirisi.

1.38. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 1113

Cilt ebadı: 56.2 x 36.5 cm.

Yazı ebadı: 49.1 x 30 cm.

Müstensih: Hasan b. Osman el-Mevlevî

İstinsah tarihi: 773/1372

Onarılarak mavi veya yeşil bez ciltle kaplanmış, miklepli, resimlerinden anlaşıldığı kadarıyla ön ve arka kapağı ile miklebi şemseli bir cilde sahiptir. Cilt kapaklarının arkaları kırmızı, sarı ve beyaz renklerle çarkıfelek ebru bezenmiş kâğıtlarla kaplıdır.

Kapaktan sonra üç adet boş sayfa var. Bu sayfaları takip eden 1b sayfasında cetvel içinde اعداد ابیات قطعهای حضرت مثنوی معنوی başlığı ve bu başlığın altına da muhtelif bilgiler ilave edilmiştir. 2b ile 3a'da ilk sayfanın ortasında لیس کمثله شیی sonraki sayfanın ortasında وهولسمیع اعلیم yazılı oldukça güzel Selçuk tezhibi var.[203] Tezhiplerin dağılmaması için ilgili sayfalardan sonra boş yapraklar bırakılmış. Eserde yer alan tezhiplerin oldukça özenilerek hazırlandığı fark ediliyor. Eserin sayfaları aharlı. Sayfalardaki süslemelerde altın yaldız, lacivert, surh renkler ve üstübeç kullanılmış. Sayfalarda nem lekeleri mevcut ve bazı sayfalarda mürekkep dağılması sonucu yazılar silinmiş. Bazı sayfalar tamir görmüş. Sayfa kenarlarında beyit ve bazı notlar var.[204]

I. Defter

I. defterin mukaddimesi 2b ve 3a'da yer alıyor. Bu sayfalar da Selçuk tezhibi ile tezhiplenmiş. 2b sayfasının üst tarafında sülüs yazı çeşidi ve üstübeçle بسم الله الرحمن الرحیم ve altında yine benzer biçimde لهذا و ماکنّا لنهتدی yazıları var. Her iki yazının sağında ve solunda dairesel süsleme mevcut. Mukaddime, bir daire içinde sayfanın orta kısmına nesih yazı çeşidi ve siyah mürekkep ile yazılmış. Mukaddimenin devamı 3a'da yer alıyor. Bu sayfanın üst tarafında sülüs yazı çeşidi ve üstübeçle الحمد اللّه الذي هدانا ve altında و صلی اللّه علی سیّدنا محمد و اله اجمعین yazıları var. Mukaddimenin devamı önceki sayfada olduğu gibi bir daire içinde sayfanın orta kısmına nesih yazı çeşidi ve siyah mürekkep ile yazılmış. Her iki sayfada da satır aralarına tahrir çekilmiş. Sayfalarda altın yaldız, lacivert renk ve üstübeç kullanılmış. Sayfa kenarlarında üçer adet toplamda altı tane, şemseye benzeyen, altın yaldızla süslenmiş madalyonlar var.[205] Mukaddime 2b'de 15, 3a'da 16 satır. Manzum metnin bulunduğu sayfalar dört sütun, 39 satır. Yazılar nesih. Sütun araları da dâhil olmak üzere her sayfa çift cetvelli. Metindeki başlıklar çoğunlukla surh ve bazen de lacivert renkte yazılmış. Her başlığın sağında ve solunda, dikdörtgen veya küçük madalyon şeklinde altın yaldız ve lacivert renkli süslemeler var.

I. defterin manzum metni 3b'den başlayıp 31a'ya kadar devam ediyor. 3b'de, içinde üstübeçle بسم الله الرحمن الرحیم yazılı altın yaldız ve lacivert renklerle işlenmiş müzehhep bir levha var. Bu levhanın sağ yanında altın yaldızla süslenmiş bir madalyon mevcut.

---

[203] A. Gölpınarlı, ***Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Kitaplar Kataloğu***, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s.233.
[204] A. Gölpınarlı, a.g.e., s.233-236.; Nihat M. ÇETİN, a.g.e., s.106.
[205] A. Gölpınarlı, a.g.e., s.233.

I. defterin metninin sona erdiği 31a sayfasında dışı kare, içi dairevi bir süsleme var. Karenin iç köşeleri tezhiplenmiş. İçindeki daire boş bırakılmış.

Mukaddimenin başı (2b):

هذاکتاب المثنوی وهو اصول اصول الدِّینِ فی کشف اسرار الوُصول والیقین و هو فقه اللّه الاکبر و...

Sonu (3a):

...وَصَلَّ للّه علی سیّدنا و نبیّنا محمّد و آله و عترته و حسبنا اللّه و نعم الوکیل.

Metnin başı (3b):

بشنو این نی چون شکایت می کند از جداییها حکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریده‌اند در نفیرم مرد و زن نالیده‌اند

Sonu (31a):

صبر آرد آرزو را نی شتاب صبر کن والله اعلم بالصّواب

II. Defter

31b'de II. defterin mukaddimesinin bir kısmı yer alıyor. Burada bulunan mukaddime 12 satır. Bu sayfa da oldukça güzel tezhiplenmiş. Sayfanın sağ kenarında üç adet madalyon var. Kenarı altın yaldızlı zencirekli cetvel içinde en üstte ve en altta dikdörtgen, ortada ise kare bir levha olmak üzere üç levha bulunmaktadır. Levhaların etrafını dolaşan birbirine bağlı surh ve üstübeç kullanılarak çizilmiş bitkisel motiflerle levhalar bezenmiş. En üstteki dikdörtgen levhanın içinde kenarları kavisli üç adet madalyon var. Ortadaki madalyonun içine üstübeçle المجلّد yazısı yazılmış. Sayfanın ortasında yer alan kare levhanın ortasında da yine kenarları kavisli büyükçe bir daire içinde altın yaldızlı zemin üzerine satır araları tahrirli, siyah mürekkeple mukaddime yer alıyor. Son olarak sayfanın en altında ise içinde yine üç adet kenarları kavisli madalyon var. Bunlardan ortada yer alan madalyonun içinde yine üstübeçle من‌المثنوی yazıyor. İçlerinde yazı olan her iki madalyonun dış kavisleri yeşilimsi bir renkle çizilmiş (veyahut asıl renk solduğu için böyle görünüyor da olabilir). 32. sayfa boş bırakılmış. II. defterin mukaddimesinin devamı 33a'da 31b'dekine benzer biçimde müzehhep bir levha içinde yer alıyor ve mukaddime burada sona eriyor. Bu sayfanın sol kenarında üç adet madalyon var. Süsleme özellikleri 31b'dekiyle uyuşmakla beraber burada mukaddime 13 satırdan ibaret ve sayfanın ortasında yer alan kare levhanın ortasında da yine kenarları kavisli büyükçe bir daire içinde beyaz zemin üzerine satır araları tahrirli, siyah ve bazen de surh mürekkeple mukaddime yer alıyor.

En üstte ve ortada bulunan madalyonda üstübeçle الّثانی; en altta ve ortada bulunan madalyonda ise üstübeçle المعنوی yazıyor.

II. defterin manzum metni 33b'den başlayıp 58b'ye kadar devam ediyor. 33b'de altın yaldız ve lacivert renklerle işlenmiş bir levha var. Levhanın içinde üstübeçle بسم الله الرحمن الرحیم yazılı. Yazının ve içindeki madalyonların etrafı üstübeçle zencirekli. Bu levhanın sağ yanında altın yaldızla süslenmiş bir madalyon mevcut.

Mukaddimenin başı (31b):

بسم الله الرحمن الرحیم وبه نستعگن، بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد دوم...

Sonu (33a):

...و نسبت او ببنده مجازست یحبهم تمامست یهبونه کدامست.

Metnin başı (33b):

مدتی این مثنوی تأخیر شد مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (58b):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام ناقصان سرمدی تم الکلام

III. Defter

III. defter mukaddimesiyle birlikte 59b - 94b sayfaları aralığında yer alıyor. Mukaddimeden önceki 59a sayfası boş bırakılmış. Mukaddime 59b ve 61a sayfalarına yazılmış. Mukaddimenin bulunduğu sayfalar tezhipli. 59b sayfası, defterin önceki mukaddimelerine kısmen benzer biçimde altın yaldız, lacivert ve üstübeç kullanılarak tezhiplenmiş. Sayfanın en üstünde ve en altında etrafı altın yaldızla zencirekli birer adet dikdörtgen levha mevcut. Levhaların içinde üstübeçle kenarları kavisli dairesel desenler çizilmiş. Üstteki dikdörtgen levha içinde yer alan dairenin içinde üstübeçle المجلّد, alttaki dikdörtgen levha içinde yer alan dairenin içinde ise yine üstübeçle منالمثنوی yazıyor. Sayfanın ortasında beyaz zemin üzerine siyah mürekkep kullanılarak nesih yazı çeşidiyle 19 satırlık mukaddime yer alıyor. Mukaddimenin kenarlarında altın yaldızla süslenmiş sütunlar mevcut. Sütunların içinde üstübeçle yoncaya benzer süslemeler var. Sayfadaki levha ve sütunların dış kenarları lacivert mürekkep ve altın yaldız kullanılarak rûmî tarzda motiflerle süslenmiş ancak bu süsleme tam olarak bitirilmemiş. Sayfanın sağ kenarında bir adet madalyon var.

Mukaddimenin devamının yer aldığı 61a sayfasındaki tezhip özellikleri neredeyse bütünüyle 59b sayfasındakiyle uyuşmakla beraber sayfanın altındaki ve üstündeki

dikdörtgen levhalar ile mukaddimenin sağ ve sol kenarlarında bulunan sütunlarda yer alan süslemelerde altın yaldıza ilaveten lacivert renk de kullanılarak süslemeler zenginleştirilmiş ve renklendirilmiş. Burada yer alan mukaddime metni de siyah mürekkep ile ve nesih yazı tipiyle 19 satır olacak biçimde yazılmış. Sayfanın üstünde üstübeçle ve etrafı kavisli bir daire içine الثانی, altına da yine aynı biçimde المعنوی yazılmış.

III. defterin manzum metni 61b'den başlıyor. Bu sayfada, içinde üstübeçle بسم الله الرحمن الرحیم yazan, etrafı zencirekli ve altın yaldızla süslenmiş dikdörtgen bir levha mevcut. Levhanın sağ kenarında bir adet madalyon var. 73b, 81a, 82b ve 88a'da not ve beyitler mevcut. 88a'daki beyit ولدی başlığıyla yazılmış gibi görünüyor. III. defterin metni 94b'de son buluyor.

Mukaddimenin başı (59b):

بسم الله الرحمن الرحیم وبه نستعگن، الحکم جنود اللّه فی الارض یُقوّیِ بها ارواح المردین...

Sonu (61a):

...اِنّ الله سمیعٌ عَلیم.

Metnin başı (61b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار　　این سوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (94b):

گر تو خواهی باقی این گفت و گو　　ای اخی از دفتر چارم بجو

IV. Defter

Bu defter, mukaddimesiyle birlikte 95b-124a sayfalarını kapsıyor. Mukaddime 95b ve 97a sayfalarında yer alıyor. Mukaddime her iki sayfada da 17 satırdan ibaret. 95b'de mukaddimenin ilk satırı altın yaldız, sonraki iki satırı siyah mürekkep ve ardındaki satır tekrar altın yaldız olacak biçimde bir düzen takip edilerek yazılmış. Metnin etrafına altın yaldız ve lacivert mürekkep kullanılarak, içinde on adet madalyon bulunan bitkisel motifli bir cetvel çizilmiş. Bu cetvelin dışı zencirek süslemelerle ayrılarak altın yaldız süslemeyle süslenmiş ve bu süslemenin dışı da tekrar altın yaldız ve lacivert mürekkep kullanılarak bitkisel motifli süslemeyle çevrilmiş. Bu süslemelerin en üstünde kare bir cetvel içinde üstübeçle المجلّد, en altında ise yine üstübeçle منالمثنوی yazısı var. Her iki yazının etrafı lacivert mürekkeple çevrilmiş. Bu sayfanın sağ tarafında üç adet madalyon var. Mukaddimenin devamının yer aldığı 97a

sayfası süsleme özellikleri açısından neredeyse tamamen 95b sayfasına benziyor. Bu sayfada mukaddimenin ilk satırı siyah mürekkeple, sonraki satırı altın yaldızla ve ardından sonraki iki satırı da tekrar siyah mürekkeple olacak biçimde yazılarak 95b sayfasındaki düzene uyulmuş. 97a sayfasında da üstte kare bir cetvel içinde üstübeçle الرابع, altta yine üstübeçle ve bir kare içinde المعنوى yazıyor.

IV. defterin manzum metni 97b'den başlıyor. Bu sayfanın yukarısında, içinde üstübeçle بسم الله الرحمن الرحيم yazan, altın yaldızla süslenmiş dikdörtgen bir levha mevcut. Levhanın sağ kenarında süslemeleri silinmiş bir adet madalyon var. Metin 124a'da sona eriyor.

Mukaddimenin başı (95b):

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعگن، الظعن الرابع الى احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (97a):

...وصلّى اللّه على نبيّه محمّدٍ و آله لأكرمين و عَلى جميع الانبياء و المرسلين.

Metnin başı (97b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (124a):

آینه نبود منافق باشد او این چنین آینه تا توانی مجو

V. Defter

V. defterin mukaddimesi 124b ile 126a sayfalarında yer alıyor. Mukaddime her iki sayfada da 17 satırdan ibaret. 124b'de mukaddimenin ilk satırı altın yaldız, sonraki iki satırı surh, ardından sonraki satır tekrar altın yaldız, takip eden iki satır da siyah mürekkep olmak üzere ve sonraki satırlar da bu renk düzenini takip edecek şekilde yazılmış. 126a'da mukaddimenin devamı bu düzeni sürdürecek biçimde yazılarak mukaddime tamamlanmış. Her iki sayfa da oldukça güzel biçimde tezhiplenmiş. Önceki defterlerin mukaddimelerinin süsleme özelliklerine benzer özellikler taşımakla birlikte V. defterin mukaddimesinin bulunduğu sayfalarda süslemeler, diğer mukaddimelerin bulunduğu sayfalardaki süslemelere göre farklı tezhip ve süsleme motifleri ile yapılmış. 124b'de üstte etrafı kavisli bir daire içine üstübeçle المجلّد, altta yine üstübeçle من‌المثنوى; 126a'da üstte etrafı kavisli bir daire içine üstübeçle الخامس, altta yine üstübeçle المعنوى yazıları var.

V. defterin manzum metninin başladığı 126b sayfasının üst kısmında altın yaldızla tezhipli dikdörtgen bir levha mevcut. Bu levhanın içinde üstübeçle بسم الله الرحمن الرحيم yazısı var. Levhanın sağ yanına bir adet altın yaldızlı madalyon çizilmiş. Bu defterin manzum metni 157b'de sona eriyor.

Mukaddimenin başı (124b):

بسم الله الرحمن الرحيم، ربِّ تمم بالخير، بدانيد و آگاه باشيد كه شريعت همچو شمعيست...

Sonu (126a):

...شريعت علم است طريقت عمل است حقيقت الوصول الى اللّه فمن كانَ يَرْجُو لقاء ربِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلاً صَالِحاً.

Metnin başı (126b):

شه حسام الدين كه نور انجم است طلب آغاز سفر پنجم است

Sonu (157b):

زان نشذ فاروق را زهری كزند كه بُذ آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

Altıncı defterin mukaddimesi 158b ile 160a'da yer alıyor. Mukaddime her iki sayfada da 8 satırdan ibaret. 158b'de mukaddimenin ilk satırı altın yaldız, sonraki satırı siyah mürekkep ve diğer satırı tekrar altın yaldız olmak üzere bir düzen takip edilerek mukaddimenin ilk 8 satırı yazılmış. Her satır dikdörtgen bir cetvel içine alınarak her cetvelin içi tahrirlenmiş. Mukaddimenin etrafı altın yaldızla tezhipli. Bu tezhibin sağ ve sol kenarlarında bitkisel motifli dikine elips biçiminde süslemeler; üst ve altında önceki mukaddimelerdekine benzer biçimde dikdörtgen zencirek içinde etrafı kavisli daireler var. Tezhibin en dışı bitkisel motifli süsleme unsurlarıyla çevrilmiş. Süslemelerde yaldız, lacivert mürekkep ve üstübeç kullanılmış. Sayfanın sağ kenarında üç adet madalyon mevcut.

Mukaddimenin sonraki 8 satırının yer aldığı 160a'da, mukaddimenin ilk satırı siyah mürekkeple, sonraki satırı altın yaldızla ve üçüncü satırı tekrar siyah mürekkeple yazılarak bu düzen 8 satır boyunca takip edilmiş. Satır araları 158b'de olduğu gibi cetvelsiz ve satırlara tahrir çekilmemiş. Sayfa, diğer süsleme özellikleri açısından 158b ile neredeyse tamamen aynı özelliklere sahip. Sayfanın sol kenarında üç adet madalyon mevcut. Mukaddimenin ilk kısmının yer aldığı 158b'de üstte etrafı kavisli

bir daire içine üstübeçle المجلّد, altta yine üstübeçle من‌المثنوی; 160a'da üstte etrafı kavisli bir daire içine üstübeçle السّادس, altta yine üstübeçle المعنوی yazıları var.

Manzum metin 160b'den itibaren başlayıp 193b'de sona eriyor. Bu sayfanın sonunda köşebentli, kenarları zencirek cetvelli, ortası daire şeklinde, daire kenarlarındaki lacivert zemin üzerinde on altı adet altın yaldızlı madalyon bulunan bir tezhip var. Bu tezhibin ortasındaki daire içine 14 satırlık bir yazı yazılmış. 194a'da Tetimme-i Velediyye var. Bunun ardından 198a'ya kadar devam eden bir risale yazılmış. Bu risale bittikten sonra 198b'de Allah'ın sıfatlarından bahseden ve 200a'ya kadar devam eden bir risale daha var.[206]

Mukaddimenin başı (158b):

بسم الله الرحمن الرحیم و ما توفیقی إلا بالله مجلد ششم از دفترهاءِ مثنوی...

Sonu (160a):

...و ما حجب به المحجُوبن آمین یاربّ الْعالمین.

Metnin başı (160b):

ای حیات دل حسام الدین بسی میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (193b):

در در دل من آن سخن زان میمنه‌ست زانک از دل جانب دل روزنه‌ست

Kullanıldığı neşir: Abdülbâki Gölpınarlı

1.39. Nevşehir Damat İbrahim Paşa Halk Kütüphanesi Nu: 36

Cilt ebadı: 30 cm x 18 cm.

Yazı ebadı: 21.5 x 10 cm.

Müstensih: Ahmed b. Muhammed

İstinsah tarihi: 781/1379

Salbek şemseli, zencirekli, miklepli siyah meşin cilt içinde 529 yaprak. Kâğıt türü kütüphane tavsif notlarında abâdî olarak belirtilmiş. Yazı çeşidi nesih. Sayfalar yer yer nem lekeli ve tamir görmüş. Her sayfa çift cetvelli dört sütun, 25 satırdır. Hikâye başlıkları surhtur. Bazı sayfa kenarlarında notlar, beyitler ve surh başlıklar mevcuttur. Bazı defter aralarında boş sayfalara çeşitli beyitler yazılıdır. I. ve II. defterler hariç diğer defterlerin mukaddimeleri yoktur. I. defter baştan ve yer yer bazı diğer

[206] Risaleler hakkında tafsilatlı bilgi için: A. Gölpınarlı, ***Mevlâna Müzesi Müzelik Yazma Kitaplar Kataloğu,*** Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s.234-236.

kısımlardan eksiktir (örneğin; ilk 41 beyitten sonra takriben 617. beyite (3a) kadar ve 1080. beyitten (7b) sonra 1487. beyite (8a) kadar).

I. Defter

I. defterin mukaddimesi 1b ile 2a'da yer almaktadır. Mukaddimenin bulunduğu sayfalar, etrafı cetvelli, üstünde ve altında kenarları madalyonlu safihalar bulunan müzehhep sayfalardır. Mukaddime metni her iki sayfada da 8 satırdan ibarettir. Metin altın yaldızla ve etrafı tahrirli biçimde yazılmış ve tahrirlerin kenarı da surh renkle süslenmiş vaziyettedir. Sayfalarda yer alan safihalarda besmele ve muhtelif ayetler yer almaktadır.

Bu defterin manzum metni 2b'den başlıyor. Sayfanın başında etrafı zencirekli müzehhep bir serlevhada المجلّد الاوّل من المثنوی المعنوی başlığı var. Metin 35a'da sona eriyor. Metni takiben II. defterin mukaddimesi yazılmış.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم الله الرحمن الرحیم، هذاکتاب المثنوی وهو اصول اصول الدِّینِ فی کشف اسرار الوُصول والیقین و هو فقه اللّه الاکبر و...

Sonu (2a):

...اصحبت عربیاً قدس الله روحه.

Metnin başı (2b):

بشنو این نی چون شکایت می کند　　از جداییها حکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریده‌اند　　در نفیرم مرد و زن نالیده‌اند

Sonu (35a):

صبر آرد آرزو را نی شتاب　　صبر کن والله اعلم بالصّواب

II. Defter

Bu defterin mukaddimesi 35a'da yer alıyor. Mukaddime 13 satırdan ibaret. Mukaddimede yazı değişmiş gibi görünüyor.

Defterin manzum metni 35b'den başlayıp 74a'da sona eriyor. 35b'de metnin hemen üstünde yine müzehhep bir levha içinde المجلّد الاثانی من مجلّدات المثنوی başlığı mevcuttur. 74a'da II. deftere ait son dört beyit cetvelin dışına farklı bir yazıyla yazılmış. Defterin bitimini takiben sayfada yine farklı bir yazı çeşidiyle beyitler ve mühür mevcut. Defterin bazı sayfalarının kenarlarında notlar ve beyitler var.

Mukaddimenin başı (35a):

بسم الله الرحمن الرحیم و به نستعین، بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد...

Sonu (35a):

...و نسبت او ببنده مجازست یحبهم تمامست یهبونه کدامست.

Metnin başı (35b):

مدتی این مثنوی تأخیر شد مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (74a):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام ناقصان سرمدی تم الکلام

III. Defter

III. defter 74b'den başlıyor. Bu sayfada metinden önce, içinde المجلّد الثّالث من مجلّدات başlığı olan müzehhep bir levha var. Bazı sayfa kenarlarında notlar ve beyitler mevcut. Defter 125a'da sona eriyor. 125b ile 126a sayfalarında bazı beyitler var.

Metnin başı (74b):

ای ضیاء الحق حسام الدین بیار این سیم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (125a):

ر تو خواهی باقی این گفت و گو ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

Bu defter 125b sayfasından başlayıp 167a'ya kadar devam ediyor. 125b'de metinden önce müzehhep bir levha içinde المجلّد الرّابع من المثنوی المعنوی başlığı var. Önceki defterler de olduğu gibi bu defterde de bazı sayfaların kenarlarında beyitler, notlar ve صح kayıtları mevcuttur. Defterin sona erdiği sayfada bir beyit bulunmaktadır.

Metnin başı (125b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (167a):

آینه نبود منافق باشد او این چنین آیینه تا تانی مجو

V. Defter

Bu defter 167b ile 214a sayfaları aralığında yer almaktadır. Bazı sayfalarda mürekkep lekeleri ve muhtelif notlar yazılıdır. V. defterin metninin başladığı sayfada müzehhep

bir safiha içinde المجلّد الخامس من مجلّدات المثنوی başlığı var. 214a ile 215b'de kısa yazılar mevcuttur.

Metnin başı (167b):

شه حسام الدین که نور انجم است　　طالب آغاز سفر پنجم است

Sonu (214a):

زان نشد فاروق را زهری گزند　　که بُد آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

VI. defter, 215b'den başlayıp 261a'ya kadar devam ediyor. Defterin bazı sayfalarında muhtelif beyitler ve notlar mevcuttur. Defterin başladığı sayfada yine müzehhep bir safiha içinde المجلّد السادس من المثنوی المعنوی başlığı var. Defterin metninin sona erdiği sayfada eserin tetimmesi ve Tetimme-i Velediyye mevcuttur. Bu sayfanın ortası tamir gördüğü için metnin üstü kapanmış vaziyettedir. 261b'de bazı beyit ve notlar yer almaktadır.

Metnin başı (215b):

ای حیات دل حسام الدین بسی　　میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (261a):

در دل من این سخن زان میمنه‌ست　　_____

1.40. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 53

Cilt ebadı: 42.6 x 30.3 cm.

Yazı ebadı: 32.2 x 23.9 cm.

İstinsah tarihi: 784/1382

I. Defter

Miklepli, sırtı ve kenarları tamir görmüş, etrafı kırmızı, ortası kahverengi meşin ciltlidir. Cildin üzerinde, içinde dal ve çiçek motifleri bulunan beyzi ve basma şemse mevcuttur. Kâğıdı aharlı, kalın ve açık samanidir. Sayfalar yer yer nem lekelidir. Genel olarak eserin bazı sayfalarının kenarlarında notlar mevcuttur. Her sayfada dört sütun, 33 satır ve her satırda iki beyit var. Sütunlar ve metin surh cetvel içindedir. Eser 425 yapraktır. Cilt kapağından sonra arka tarafı boş, ön yüzüne çeşitli notlar alınmış bir sayfa mevcuttur. I. defterin mukaddimesi yoktur. Nüsha sayfa sayısına göre numaralandırılmıştır ve bu numaralar kimi sayfalarda silik durumdadır. 1a'da altın yaldızla süslenmiş güzel bir tezhip var. Tezhibin üst kısmında sülüs yazıyla كتاب المثنوی

من كلام قطب الاولیا و خلاصة الانقیا yazısı ve ortasında yine aynı tarzda وهو اصول اصول الدین وارث علوم الانبیا و المرسلین بقیة المجتهدین اخر العاملین ذریة الاولیاء والصالحین جلال الملة والدین شمس yazısı mevcuttur. فی کشف اسرار الوصول والیقین yazısı ile altında محمد بن محمد بن الحسین البلخی

Tezhibin dışında olmak üzere üst ve altında siyah mürekkeple büyük boyutta yazılar var. Başlıklar surhla yazılmış. Metin 1b'den başlıyor. Sayfanın üstünde siyah renkli sülüs yazıyla metinden daha büyük boyutta besmele yazılmış. Birinci defter 35a'da bitiyor. Yazısı nesih. 6a, 6b, 7a, 7b, 13a ve bazı diğer sayfaların üst kısımlarında tezhipli küçük safihalar içinde üstübeçle قال قدس اللّه روحه، وله رضی الله عنه وله رحمت الله علیه، وله تغمده اللّه رحمته yazıları var. I. defterin sonunda tetimme mevcut. Tetimmenin altında güzel bir safiha içinde sülüs ve üstübeçle Mesnevî'nin ikinci defterine geçildiğini ifade eden bir yazı var.

Metnin başı (1b):

بشنو این نی چون شکایت می کند　　از جداییها حکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریده‌اند　　در نفیرم مرد و زن نالیده‌اند

Sonu (35a):

صبر آرد آرزورا نی شتاب　　صبر کن واللّه اعلم بالصّواب

II. Defter

Eserin 35. yaprağının b yüzü ile 36. yaprağının a yüzünde ikinci defterin mukaddimesi bulunmaktadır. Sayfalar surh cetvelli ve 10 satırdır. Bu defterin metni 36b'den başlıyor. Aynı sayfada metnin sağ yanında, alt kısımda tezhipli, küçük safiha içinde üstübeçle yazılmış bir yazı var. İkinci defter 59a'ya kadar devam ediyor. 42a'da sayfanın üstünde surhla ve Mesnevî metninden daha büyük boyutta Arapça bir ifade bulunmaktadır. 42b, 43a ve 43b'de birinci defterdekilere benzer küçük safihalar içinde üstübeçle çeşitli yazılar var. 49a'da, 42a'dakine benzer biçimde başka bir Arapça yazı mevcut. İkinci defterde 57b'den sonra bazı hikâyeler eksiktir. Defter 59a'da sona eriyor.

Mukaddimenin başı (35b):

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم، بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد...

Sonu (36a):

...یحبهم تمامست یحبونه کدامست والحمد اللّه رب العالمین

Metnin başı (36b):

مدتی این مثنوی تأخیر شد　　مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (59a):

قوم دیکر ناپذیر اترش و خام　　ناقصان سرمدی تم الکلام

III. Defter

III. defterin mukaddimesinden önce 59b sayfası boş bırakılmış. 60a'da tezhipli dikdörtgen safiha içinde üstübeçle الجزو الثالث من کتاب المثنوی المعنوی yazısından başka bir yazı yok. Mukaddime 60b'den başlayıp 61a'da sona eriyor. Bu defterde de önceki defterlerdekine benzer biçimlerde dua cümleleri var. 87a ile 87b'de kısmen beyitleri okumaya engel siyah mürekkep lekesi görülüyor. Metin 61b'den başlayıp 100a'ya kadar sürüyor. Metnin sonunda tetimme mevcut.

Mukaddimenin başı (60b):

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم، الحکم جنود اللّه یقوی بها ارواح المردین...

Sonu (61a):

...فمن بد له بعد ماسمعه فانّا علی الذین یبد لونه ان اللّه سمیع علیم والحمد اللّه رب العالمین.

Metnin başında, diğer defterlerde olduğu üzere manzum metinden daha büyük boyutta siyah mürekkep ve sülüs yazıyla بسم اللّه الرّحمن الرّحیم yazılı.

Metnin başı (61b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار　　این سوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (100a):

کر تو خواهی باقی این کفت وکو　　ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

IV. defterin mukaddimesinden önce 100b'de siyah mürekkep ve sülüs yazı çeşidiyle tek satırlık vakıf yazısı; 101a'da ise 15 satırlık vakfiye var. Bu sayfanın üstünde tezhipli, dikdörtgen safiha içinde üstübeçle الجزو الرابع من کتاب المثنوی المعنوی البلخی yazılı. Mukaddime 101b ile 102a'da yer alıyor. Metin 102b'den başlayıp 133b'de bitiyor. IV.

defterin son beyitleri bölünmek suretiyle alt alta sıralanarak yazılmış. Böylece aynı sayfada yukarıda dört sütun varken metnin bitimine doğru sütun sayısı önce ikiye daha sonra da bire düşürülerek görsel açıdan güzel bir süsleme ortaya çıkarılmış.

Mukaddimenin başı (101b):

بسم اللّه الرّحمن الرّحيم، الظعن الرابع الى احسن المرابع واحل المنافع...

Sonu (102a):

...وصل اللّه على محمّد و الى جميع الانبياء والمرسلين امين ياربّ العالمين.

Metnin başı (102b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی که کذشت ازمه بنورت مثنوی

Sonu (133b):

آینه نبود منافق باشد او این جنین آینه تاتوانی مجو

V. Defter

Defterin 134a ile 134b sayfaları boş. 135a'da IV. defterde olduğu gibi siyah mürekkep ve sülüs yazı çeşidiyle tek satırlık vakıf yazısı var. Bu yazının üstünde yine tezhipli, dikdörtgen safiha içinde üstübeçle الجزو الخامس من المثنوی yazılı. V. defterin mukaddimesi 135b'den başlayıp 136a'da bitiyor. Mukaddime 135b'de 9; 136a'da 11 satır. Metin 136b'den başlayıp 173a'da sona eriyor. Defterin sonunda metin önceki defterde olduğu gibi beyitlerin bölünmesiyle alt alta sıralanarak yazılmış. 51a, 55a, 56a, 56b, 62a ve diğer bazı sayfalarda küçük siyah sarı ve kırmızı lekeler mevcut ancak metnin okunmasına engel teşkil etmiyor.

Mukaddimenin başı (135b):

بسم اللّه الرّحمن الرّحيم، در بيان آنک شريعت همچو شمع است...

Sonu (136a):

...حقيقة الوصول الى اللّه فمن كان يرجولقأ ربّه فليعمل عملاً صالحاً.

Metnin başı (136b):

شه حسام الدین که نور انجم است طلب آغاز سفر پنچم است

Sonu (173a):

زان نشذ فاروق رازهری کزند که بُذ آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

Bu defterin mukaddimesinden önce 174a'da وقف زاوية مولانا شمس الدين التبريزى واقفه الراجى عفو ربّه الوهّاب بلاعوض عيسى چلبى ابن عوض تقبّل الّله منه واحسن اليه yazısı var. Yazının üstünde tezhipli, dikdörtgen safiha içinde üstübeçle الجزو السادس من المثنوى yazılı. Mukaddime siyah mürekkep ile her sayfada 8 satır olacak biçimde 174b ile 175a sayfalarına yazılmış. Manzum metin 175b'den başlayıp 215b'ye kadar devam ediyor. 216a boş. Metinden sonra ketebe kaydı, bu kayıttan sonra otuz dört beyitlik Tetimme-i Velediyye yazılı. Nüshayla ilgili olarak Abdülbâki Gölpınarlı bu nüshanın Konya Mevlana Müzesi 51 numaralı nüsha ile karşılaştırıldığı görüşündedir.[207]

Mukaddimenin başı (174b):

بسم الّله الرّحمن الرّحيم، مجلد ششم از دفتر های مثنوی...

Sonu (175a):

...ما حجب به المحجوبين آمين ياربّ العالمين

Metnin başı (175b):

ای حيات دل حسام الدين بسی میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (215b):

در دل من آن سخن زان ميمنه‌ست زانک از دل جانب دل روزنه‌ست

Kullanıldığı neşir: Abdülbâki Gölpınarlı

1.41. Üsküdar Halk Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa Nu: 554

Cilt ebadı: 53.3 x 36 cm.

Müstensih: Ahmet b. Muhammed el-Mevlevî

İstinsah tarihi: 788/1387

Bu nüsha Mesnevî'nin III.-VI. defterlerini ihtiva etmektedir. Her defterin mukaddimesi birbirinden farklı müzehhep levhalar içine yazılmıştır. Manzum metin başlarında serlevhalar mevcuttur. Kütüphane kayıtlarında eserin cilt ve kapak resimlerine yer verilmemiştir. Kâğıdı samani renkte ve az aharlı, yazısı nesihtir. Her sayfada surh cetvelli dört sütun ve 27 satır mevcuttur. Eser 377 yapraktan ibarettir. Hikâye başlıkları surhtur. Sayfa kenarlarında çeşitli beyit ve notlar yer almaktadır. Eserin bazı sayfaları tamir görmüş ve nem lekelidir. Bazı sayfalarda yazılar silinmiş ve dağılmış olsa da eser genel itibarıyla iyi durumdadır.

[207] A. Gölpınarlı, a.g.e., s.59-60.

III. Defter

III. defterin mukaddimesi 1b ile 2a'da yer alıyor. Her iki sayfada da üç kenarı tığlı, altın yaldız cetvelli tezhip var. Tezhibin kenarları lacivertle süslü; ortasında etrafı tahrirli siyah mürekkeple yazılmış mukaddime metni yer alıyor. Mukaddime 1b'de 11, 2a'da ise 13 satırdır. 1b'de metnin üstünde, dikdörtgen bir levha içinde, üstübeçle قال رسول الله صلى الله yazısı; altında ise yine aynı biçimde وَقتٌ لا يَسَعنى ملك مقرب yazısı mevcuttur. 2a'da da önceki sayfayla aynı biçimde olmak üzere metnin üstünde عليه صلوة دايمن لى مع الله yazısı; altında da ولا نَبىٌ مُرسَل صدق رسوله yazısı var. Bütün yazılar sülüsle yazılmış.

III. defterin manzum metni 2b'den başlayıp 49b'de sona eriyor. 2b'de metnin üst kısmında dikdörtgen ve altın yaldızlı bir serlevha içinde بسم اللّه الرّحمن الرّحيم yazısı var. Defterin bazı sayfalarında metin silinmiş. Bazı sayfaların sol üst köşelerinde mühür var. 50a sayfası boş bırakılmış.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم اللّه الرّحمن الرّحيم و به نستعين الحكم جنود اللّه يقوّا بها ارواح المردين...

Sonu (2a):

... إن الله سميع عليم.

Metnin başı (2b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار این سوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (49b):

گر تو خواهی باقی این گفت و گو ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

Bu defterin mukaddimesi 50b ile 51a'da yer alıyor. Mukaddimenin yer aldığı sayfalarda önceki defterdekine benzer biçimde üç kenarı tığlı, altın yaldız cetvelli tezhip var. Tezhipte altın yaldız, lacivert ve az miktarda surh renkler kullanılmış. Tezhibin dört köşesinde birer tığ süslemesi var. Mukaddime metni 50b'de 8, 51a'da ise 9 satırdan ibaret. Satır araları tahrirli ve metin siyah mürekkeple yazılmış. 50b sayfasının üst kısmında içinde yaldızla çizilmiş bitki motifleri bulunan lacivert zemin üzerine üstübeçle بسم اللّه الرّحمن الرّحيم yazısı ve alt kısmına ise بعد إذ هديتنا وهب yazılmış. 51a sayfasının üst kısmında ise önceki sayfayla aynı tarz süslemelere sahip olmak üzere ربّنا لا تزغ قلوبنا yazısı, altında ise لنا مِنْ لدُنك رحمته yazısı var. Yazılar sülüs.

IV. defterin manzum metni 51b'den başlıyor. Metnin üstünde altın yaldızlı dikdörtgen bir serlevha içinde lacivert üzerine üstübeçle ve sülüsle بسم اللّه الرّحمن الرّحيم yazılmış. Serlevhanın etrafı zencirekle çevrili. Sayfa kenarlarına çeşitli not ve beyitler yazılmış. 56b'de sayfanın sonunda cetvel dışına yazılmış on sekiz beyitlik bir şiir var. 51b'den başlayan metin 89a'da sona eriyor.

Mukaddimenin başı (50b):

الظعن الرابع الى احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (51a):

...وصلّى اللّه على محمّد و آله و وصحبه الطيّبين آمين ياربَّ العالمين.

Metnin başı (51b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (89a):

آینه نبود منافق باشد او این چنین آینه تا تانی مجو

V. Defter

V. defterin mukaddimesi 89b ile 90a'da yer alıyor. Mukaddimenin bulunduğu sayfalar tezhipli. Tezhiplerin üç kenarı tığlı. Tezhip süslemesinde surh ve lacivert renklerle beraber altın yaldız kullanılmış. Süslemeler çiçek motifleriyle yapılmış. Mukaddime metni her iki sayfada da 11 satırdan ibaret ve metnin etrafı tahrirli. 89b'de metnin üstünde sülüs yazıyla ve üstübeçle قاله الله تبارک و تعالي yazısı, altında الرّحمن الرحيم الملک yazısı var. 90a'da da yine sayfanın üstünde sülüsle ve üstübeçle هو الله الذي لااله القدوس yazısı ve sayfanın altında da öncekiyle aynı tarzda السَّلام المؤمن المهنبمر العزيز الاهو yazısı var.

V. defterin manzum metni 90b'den başlıyor. Bu sayfada metnin üstündeki serlevhanın içinde sülüsle ve üstübeçle besmele yazılı. Defterin sayfa kenarlarına not ve beyitler yazılmış. 90b'den başlayan metin 134b'de sona eriyor. 135a boş bırakılmış.

Mukaddimenin başı (89b):

بسم اللّه الرّحمن الرّحيم و به نستعين، در بيان آنكه شريعت همچو شمعيست...

Sonu (90a):

...شريعت علم است طريقت عمل است حقيقت الوصول الى اللّه فمن كانَ يَرْجُو لقاء ربِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلاً صَالِحاً.

Metnin başı (90b):

شه حسام الدین کی نور انجمست　　طلب آغاز سفر پنجمست

Sonu (134b):

زان نشذ فاروق را زهری گزند　　که بُذ آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

Altıncı defterin mukaddimesi 135b ile 136a sayfalarında yer alıyor. Bu sayfalar önceki defterlerdekine benzer biçimde tezhipli. Mukaddime metni tezhiplerin ortasında yer alıyor. Metnin etrafı çiçek motifleriyle bezenmiş ve her iki sayfada da metin 6 satırdan ibaret. 135b'de metnin üstünde sülüsle ve üstübeçle بسم اللّه الرّحمن الرّحیم و به نستعین yazısı, altında yine aynı tarzda فمن کانَ یَرْجُو لقاء ربِّهِ فَلْیَعْمَلْ عَمَلاً yazının devamı var. 136a sayfasında metnin üstünde önceki sayfadakiyle aynı tarzda قال الله تعالى في كتابه الكريم yazısı ve sayfanın altında da öncekiyle benzer biçim özelliklerine sahip صَالِحاً ولا يشرك بعبادة ربه أحدا yazısı mevcut.

Defterin manzum metni 136b'den başlıyor. Bu sayfanın üstündeki serlevhada sülüsle ve üstübeçle بسم اللّه الرّحمن الرّحیم yazısı var. Defterin sayfa kenarlarına not ve beyitler yazılmış. Sayfa kenarlarında bazı beyit ve notlar yer alıyor. Metin 185b'de sona eriyor. Bu sayfanın sonunda eserin istinsah kaydı olduğunu tahmin ettiğimiz nispeten silik bir yazı, bu yazının sonunda 788 tarihi ve ayrıca iki adet mühür var.

Mukaddimenin başı (135b):

مجلد ششم از دفترهایی مثنوی...

Sonu (136a):

...ما حجب به المحجُوبین آمین یاربّ الْعالمین.

Metnin başı (136b):

ی حیات دل حسام الدین بسی　　میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (185b):

در دل من آن سخن زان میمنه‌ست　　زانک از دل جانب دل روزننست

1.42. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 54

Cilt ebadı: 52.2 x 20.2 cm.

Yazı ebadı: 26.5 x 16.4 cm.

Müstensih: Mehmet b. Kutlu el-Niğdevî

İstinsah tarihi: 791/1389

Müzehhip: Mehmet b. Kutlu el-Niğdevî

Ön ve arka kapağı salbekli, basmakalıp kabartma dal ve çiçek süslemeli şemseli, miklepsiz, vişneçürüğü renginde sırtı tamir görmüş meşin ciltlidir. Cilt kenarları çift cetvelli, yıpranmış ve cildin bazı yerlerinde aşınmalar mevcuttur. Eser 543 yapraktır. Kâğıdı samani renkte ve aharlıdır. Bazı sayfalarda nem lekeleri mevcut ve sayfa kenarlarında cetvellerin dışında olmak üzere birtakım beyitler var. Mukaddimeler hariç olmak üzere her sayfada dört sütun, 29 satır yazılıdır. Mısra araları ikişer altın yaldızlı cetvelle ayrılmış. Zahriyede kısa dua cümleleri, mühür ve vakıf yazısı gibi yazılar mevcut. Yazısı nesih.

I. Defter

Mukaddime 1b ile 2a'da ve süsleme açısından oldukça özenilerek hazırlanmış. Her iki sayfa da altın yaldızlı ve zencirek cetvelle süslü. Zencirek cetvellerin dışına lacivert cetvel çekilmiş. Bu sayfalarda lacivert boya üzerine altın yaldızla çizilmiş küçük halkalar arasında olmak üzere üstübeçle 1b'de الا ان اولیا الله لاخوف, 2a'da ولاهم علیهم یحزنون صدق الله yazılı. Mukaddime 19 satırdan ibaret. İlk iki satır siyah mürekkep ile, 3-8. satırlar altın yaldızla, 9-11. satırlar yine siyah mürekkep ile, 12-17. satırlar tekrar altın yaldızla ve son iki satır da yeniden siyah mürekkep ile yazılmış. Satır aralarına gidişata uygun biçimde pembe/kırmızı tahrir çekilmiş.

I. defterin manzum metni 2b ile 43a'yı kapsıyor. 2b'de sayfanın üstünde siyah ve büyük boyutta وقف تربهٔ جلالیه yazılı. Hemen altında manzum metnin ve بسم اللّه الرّحمن الرّحیم yazısının yer aldığı altın yaldızlı cetvel mevcut. Bu yazı, etrafı zencirekli altın yaldızlı serlevha içine üstübeçle yazılmış. Yazının sağında ve solunda lacivert üzerine altın yaldızla çiçek işlemeli üç çeşit geometrik süsleme var. Bütün bunların bulunduğu serlevhanın çevresine ve cetvelin diğer kenarlarına lacivert cetvel de çekilmiş. Bu sayfadaki cetvelin sağ alt köşesi onarılarak cetvel çizgileri yenilenmiş. Yazılar iyi durumda. I. defterin metinleri siyah mürekkep ile yazılmış. Bu defterin başlıklarından bazıları altın yaldızla bazıları ise surha yakın bir renkte. Başlıklar, metin yazı boyutundan biraz daha büyükçe yazılarak belirginleştirilmiş. Yine bazı başlıkların sağ ve sol kenarlarında içleri dolu büyük dairevi süslemeler mevcut. Kimi başlıklara siyah mürekkeple eklemeler yapılmış. 23b, 26a, 31b ve 38b'de farklı bir yazı çeşidi ile surh yazılar mevcut. 7b'de 2b'de olduğu gibi وقف تربهٔ جلالیه yazısı var. Bu yazı diğer defterlerde de aynı biçimde olmak üzere kimi sayfalara yazılmış.

Mukaddimenin başı (1b):

هذاکتاب المثنوی وهو اصول اصول اصول الدِّینِ فی کشف اسرار الوُصول والیقین و هو فقه اللّه...

Sonu (2a):

...و الْحمدُ اللّه ربّ الْعَلمین وَصَلَّ للّه علی سیّدنا محمّدٍ و آله اجمعین الطّیّبین الطاهرین.

Metnin başı (2b):

بشنو این نی چون شکایت می کند　　از جداییها حکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریده‌اند　　در نفیرم مرد و زن نالیده‌اند

Sonu (43a):

صبر آرد آرزو را نه شتاب　　صبر کن والله اعلم بالصّواب

II. Defter

Defterin 43. yaprağının b yüzünde 13 satırlık mukaddime yer alıyor. İlk iki satır siyah mürekkeple, 3-5. satırlar altın yaldızla, 6-8. satırlar yine siyah mürekkeple, 9-11. satırlar tekrar altın yaldızla ve son iki satır da yeniden siyah mürekkep ile yazılmış. Mukaddime, süsleme özellikleri açısından I. defterin mukaddimesiyle aynı özelliklere sahip ancak zencireksiz ve sadece lacivert cetvel içinde hazırlanmış. Baştaki müzehhep safihada sayfanın parlaması nedeniyle sağdaki beyit tam olarak okunamasa da üstübeçle II. defterin 7. beyitinin yazılı olduğu anlaşılabiliyor.

II. defterin manzum metni 44a'dan başlayıp 80b'de sona eriyor. Bu defterdeki hikâyelerin bazı başlıkları siyah mürekkeple yazılmış ve başlıkların sağ ile sol kenarlarında I. defterdeki gibi halka süslemeler yer almıyor. Manzum metnin başladığı 44a sayfasının üstünde yine siyah mürekkeple وقف تربهٔ جلالیه yazısı var ve hemen aşağısında altın yaldızlı safiha mevcut. Bu altın yaldızlı safihanın ortasında lacivert zemin üzerine üstübeçle besmele; besmelenin sağ kenarına altın yaldız içinde إن اللّه یغفر الذنوب جمیعاً, sol kenarına ise yine altın yaldız içinde انه هو الغفور الرحیم yazılmış. Her iki yazı da üstübeçle.

Mukaddimenin başı (43b):

بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد...

Sonu (43b):

...و الْحمدُ للّه ربّ الْعَلمین وَصَلّ اللّه علی سیّدنا محمّدٍ و آله اجمعین الطّیّبین الطاهرین.

Metnin başı (44a):

مدتی این مثنوی تأخیر شد　　مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (80b):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام　　ناقصان سرمدی تم الکلام

III. Defter

III. defter 82b ile 133a sayfaları aralığında yer alıyor. Defterin mukaddimesi 82b - 83b sayfalarını kapsıyor ve mukaddime metni sülüsle yazılmış. Mukaddimeden önceki 82a sayfası boş bırakılmış. Yazı çeşidi ve yazının süsleme özellikleri açısından önceki defterlerle benzer özelliklere sahip olmakla birlikte III. defterin mukaddimesinin safihası mukaddimenin son sayfası olan 83b'de yer alıyor. Safihanın içinde lacivert zemin üzerine üstübeçle yazılmış iki beyit var. Sağdaki beyitte نردبان آسمانست این کلام ve soldakinde ise هرک ازینجا برود آید ببام yazıyor. Yazıların sağında, arasında ve solunda altın yaldızla bezenmiş küçük halkalar mevcut. Mukaddimenin ilk kısmının bulunduğu 82b'de 14 satır var. Metnin etrafı altın yaldızla cetvelli ve bu cetvelin dışı da yaklaşık 1cm boşluk bırakılarak lacivert cetvelle tekrar çizilmiş. Bu sayfada ilk iki satır siyah mürekkep ile, 3-6. satırlar altın yaldızla, 7-8. satırlar yine siyah mürekkep ile, 9-12. satırlar tekrar altın yaldızla ve son iki satır da yeniden siyah mürekkep ile yazılmış. 6.-7. satırlarda surhla düzeltilmiş bazı kelimeler mevcut. Mukaddimenin devamının yer aldığı 83a'da 13 satır var. Metin önceki sayfada olduğu gibi cetvelli. Burada da ilk iki satır siyah mürekkep ile, 3-5. satırlar altın yaldızla, 6-8. satırlar yine siyah mürekkep ile, 9-11. satırlar tekrar altın yaldızla ve son iki satır da yeniden siyah mürekkep ile yazılmış.

Mukaddimenin son kısmının bulunduğu 83b'de ise 10 satır mevcut. Bu sayfa da önceki sayfalarda olduğu gibi cetvellenmiş. Sayfada yer alan 10 satırlık metnin ilk iki satırı siyah mürekkep ile 3-4. satırlar altın yaldızla, 4-6. satırlar yine siyah mürekkep ile, 7-8. satırlar tekrar altın yaldızla ve son iki satır da yine siyah mürekkep ile yazılmış.

Manzum metin 84a'dan itibaren başlıyor. Bu sayfanın üstünde altın yaldızlı bir safiha var ve bu safihanın ortasında lacivert zemin üzerine altın yaldızla amûdî[208] çizgiler çekilmiş. Burada besmele yer alıyor. Üstübeçle besmelenin sağında یفعل اللّه مایشاء یقدرته ve solunda و یحکم مایرید yazılı. Bu sayfada 20 ve 21. satırların üzerine başka bir kalemle

[208] Yukarıdan aşağıya dikey olarak çizilen sütun ya da çizgiler.

beyit düzeltmeleri eklenmiş. Bu defterin bazı sayfalarının kenarlarında da bir takım beyit ve yazılar mevcut. Bu defterin metni 133a'da sona eriyor.

Mukaddimenin başı (82b):

الحکم جنود اللّه فی الارض یقوّا بها ارواح المردین...

Sonu (83b):

...علی دنیا و اللّه خیر معید لمن عذابه.

Metnin başı (84a):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار　　این سیم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (133a):

گر تو خواهی باقی این گفت وگو　　ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

Bu defter, mukaddimesiyle birlikte 133b-173b sayfalarını kapsıyor. Mukaddime 133b'den başlayıp 134a'da sona eriyor. Mukaddimenin bulunduğu ilk sayfa olan 133b'de 15 satır, 134a'da ise 11 satır var. Her iki sayfada da önceki defterlerin mukaddimelerinde bulunan benzer süsleme özellikleri mevcut. Sayfaların üst kısmında yer alan altın yaldızlı safihalar ve bu safihaların her iki kenarında lacivert zemin üzerine üstübeçle dikkat çeken süslemeler bu benzerliklerden bazılarını oluşturuyor. Mukaddimenin 133b sayfasında ilk üç satır siyah mürekkep ile, 4-7. satırlar altın yaldızla, 8-10. satırlar yine siyah mürekkep ile, 11-13. satırlar tekrar altın yaldızla ve son iki satır da yine siyah mürekkep ile yazılmış. Mukaddimenin devamını haiz 134a sayfasında ilk dört satır altın yaldızla, 5 ve 6. satırlar siyah mürekkep ile, 7-9. satırlar yine altın yaldızla ve son iki satır ise siyah mürekkeple yazılmış. Mukaddimede bazı kelimelerin sonlarındaki ع harfi ح harfi şeklinde yazılmış. 4-7. ve 11-13. satırların sağ ve sol kenarlarında dört adet cetvelli boşluklar bırakılmış. 134a sayfasında metnin sonu ters üçgeni andıracak biçimde cetvellenmiş.

Manzum metin 134b'den başlıyor. Metnin üstünde önceki defterde olduğu gibi altın yaldızlı bir safiha var ve safihanın ortasında lacivert zemin üzerine altın yaldızla besmele yazılı. Sayfanın solunda cetvelin dışında olmak üzere بس کس اندر نور مه منهج / چون بر آمد آفتاب آن شد پدید ندید beyiti var. Hikâye başlıkları bazen yaldızla, bazen siyah mürekkeple ve bazen de surha yakın renkte yazılmakla beraber bu duruma birden fazla

satırlı başlıklarda daha çok dikkat edilmiş. 152a'da bir mühür mevcut. IV. defterin metninin bittiği 173b sayfasında da cetvelin dışında alt alta yazılmış bir beyit mevcut.

Mukaddimenin başı (133b):

الظعن الرابع الی احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (134a):

...وصلّی اللّه علی نبیّه محمّدٍ و آله و عسترته و عَلی جمیع الانبیاء و المرسلین آمین یاربَّ العالمین و یا أکرم الأکرمین.

Metnin başı (134b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (173b):

آینه نبود منافق باشد او این چنین آینه را هرگز مجو

V. Defter

V. defterin mukaddimesi 174b'den başlayıp 175a'da sona eriyor. 174b'de ilk iki satır siyah mürekkeple, 3-7. satırlar altın yaldızla, 8. ve 9. satırlar siyah mürekkeple, 10-14. satırlar tekrar altın yaldızla ve son iki satır da yine siyah mürekkeple olmak üzere 16 satır mevcut. Sayfanın üstündeki altın yaldızlı safiha da bu kez önceki defterden farklı olarak sadece üstübeçle yazılmış bir yazı var. Yazının sağ ve sol kenarlarında küçük dikdörtgen şekillerinde lacivert zemin üzerine altın yaldızlı süslemeler mevcut. Mukaddimenin devamının yer aldığı 175a sayfası ihtiva ettiği safiha özellikleriyle önceki sayfayla neredeyse tamamen uyuşmakla birlikte, ilk iki satır siyah mürekkeple, 3-7. satırlar altın yaldızla, 8. ve 9. satırlar siyah mürekkeple, 10-13. satırlar tekrar altın yaldızla ve son iki satır ise siyah mürekkeple olmak üzere 15 satırdan ibaret.

Manzum metin 175b'den başlayıp 221b'de sona eriyor. 177a ile 202a sayfalarında mühür; diğer bazı sayfalarda cetvel dışında beyitler ile kelimeler mevcut. 196a'da yine cetvel dışında surhla Arapça bir not var.

Mukaddimenin başı (174b):

در بیان آنکه شریعت همچو شمع است...

Sonu (175a):

...شریعت علم است طریقت عمل است حقیقت الوصول الی اللّه فمن کانَ یَرْجُو لقاء ربِّهِ فَلْیَعْمَلْ عَمَلاً صَالِحاً.

Metnin başı (175b):

شه حسام الدین کی نور انجمست طلب آغاز سفر پنجمست

Sonu (221b):

زان نشذ فاروق را زهری کزند که بُذ آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

Altıncı defterin mukaddimesi yalnızca 222b'de yer alıyor. Önceki defterlerin mukaddimelerine benzer özellikleri taşımakla beraber VI. defterin mukaddimesinin bulunduğu sayfanın ve manzum metnin başladığı 223a sayfasının üst kısmında altın yaldızlı, lacivert zeminli süsleme üzerine altın yaldız yazı içine siyah mürekkeple tekrar edilmiş yazılar mevcut. 222b'de إن اللّه هوالسَّمیعُ الْعَلیم ve 223a'da ise بسم اللّه الرّحمن الرّحیم yazıyor. Mukaddimenin ilk iki satırı siyah mürekkeple, 3-5. satırları altın yaldızla, 6. ve 7. satırları siyah mürekkeple, 8-10. satırları tekrar altın yaldızla, 11 ve 12. satırları yine siyah mürekkeple ve son iki satırı da altın yaldızla olmak üzere 14 satırı var. VI. defter mukaddimesiyle birlikte 222b'de başlayıp 273b'de sona eriyor. Defterin bazı sayfalarında, cetvel dışında olmak üzere beyit ve yazılar mevcut. Sayfanın sonunda ferağ kaydı ve tarih var.

Mukaddimenin başı (222b):

مجلد ششم از دفتر های مثنوی...

Sonu (222b):

...ما حجب به المحجوبین آمین یاربّ الْعالمین وصَل اللّهُ علی سیّدنا محمّد و آله أجمعین.

Metnin başı (223a):

ای حیات دل حسام الدین بسی میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (273b):

آبِ جان را ریز اندر بحر جان تا شوی دریای بی حدّ و گران

1.43. Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Ktp. Nu: 979

Cilt ebadı: 23.5 x 15.5 cm.

Yazı ebadı: 18.5 x 13 cm.

İstinsah tarihi: XIII. yüzyıl.

Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi numara 979'da bulunan bu nüsha Mesnevî'nin IV., V. ve VI. defterleridir. Ön ve arka kapağı ile miklebinin dış yüzü çarkıfelek ebru kaplı, sırtı kahverengi deri ciltlidir. Her iki kapağın iç yüzleri surh çiçek motifli kâğıtladır. Her sayfa çift cetvelli dört sütun ve 25 satırdır. Hikâye başlıkları surh diğer metinler siyah mürekkeple yazılmış. Yazı çeşidi nesihtir. Sayfaları samanidir. Defterin ilk yaprağının a yüzünde bazı yazılar mevcuttur. Bu yaprağın b yüzünde de هر جلدك باشى مذهّب ve مثنوى ۴، ۵، ۶نجى جلدلر yazıları yazılıdır. 2a'da ilki kıta uyak düzeninde 13, ikincisi 9 satırlık iki adet şiir mevcut. 2b'de, ortada dikey biçimde yerleştirilmiş, etrafı münhani ve tığ süslemeli bir tezhip var. Tezhibin üst ve çoğunlukla sağ tarafına IV. defterin mukaddimesinin bir kısmı yazılmış. 3a'da شمس تبريزى قدّس الله روحه başlıklı, yine kıta uyak düzeninde 11 satırlık bir şiir yazılmış. Bunun altında da رباعى başlıklı ikişer beyit daha var. 3b'de cetvel içinde olmak üzere sayfanın ortasında etrafı tığlı, köşebentleri olan dairesel bir tezhip var. Cetvelin yukarısında sülüsle ve etrafı tahrirli ألا أن أولياء الله لا خوف عليهم ولا يتقون هم, altında da yine aynı tarzda ayet-i kerimenin devamı olan يحزنون الذين امنوا وكانوا yazılmış. Bu sayfa tamir görmüş. 4a'da etrafı çift cetvelli, yukarısında ve aşağısında müzehhep levha olan 22 satırlık mukaddime var. 4a'daki mukaddime III. deftere ait gibi görünüyor. Bu mukaddime iki satır siyah, iki satır surh ve sonra yeniden iki satır siyah olacak biçimde renkler tekrarlanarak yazılmış.

IV. Defter

IV. defterin mukaddimesi 2b'de yer alıyor. Fazla olmamakla birlikte defterin bazı sayfalarının kenarlarında beyitler var.

Defterin manzum metni 4b'den başlayıp 46a'ya kadar sürüyor. IV. defterin metninin bittiği sayfada cetvel dışına تمّت yazılarak deftere son verilmiş. Bu sayfanın arkasında yine güzel ve öncekinden farklı bir tezhip var.

Mukaddimenin başı (2b):

بسم الله الرحمن الرحيم، الظعن الرابع الى احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (2b):

...عَلى جميع الانبياء و المرسلين آمين ياربَّ العالمين.

Metnin başı (4b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (46a):

عرش چی فرش چی ای ذولباب فهم کن والله اعلم بالصّواب

V. Defter

V. defterin mukaddimesi 47a'da yer alıyor. Mukaddime çift cetvel içinde 16 satırdan ibaret. İlk iki satırı surhla sonraki iki satırı siyah mürekkeple ve ardında gelen iki satır tekrar surhla olmak üzere bütün satırlarda bu renk tekrarı takip edilerek sona gelinmiş. Mukaddimenin bulunduğu sayfanın üst kısmında müzehhep bir dikdörtgen levha var. Levhada üstübeçle بسم الله الرحمن الرحیم yazısı ve yazının sağ ve sol kenarlarında hem kare hem de yuvarlak şekiller mevcut. Sayfanın sonunda üstteki müzehhep levhaya nazaran daha büyük ve içinde farklı motifler barındıran bir tezhip var. Mukaddime aynı sayfada son buluyor.

V. defterin manzum metni 47b'den başlayıp 96a'ya kadar devam ediyor. 47b'de üstte بسم الله الرحمن الرحیم yazısı var. Bazı sayfaların kenarlarında küçük notlar ve beyitler mevcut. Bu defterde yer alan başlıkların neredeyse hepsi harekelenmiş. Defter 96a'da son buluyor.

Mukaddimenin başı (47a):

بدانید و آگاه باشید که شریعت همچو شمعیست...

Sonu (47a):

...شریعت علم است طریقت عمل است حقیقت الوصول الی اللّه که فمن کانَ یَرْجُو القا ربِّهِ فَلْیَعْمَلْ عَمَلاً صَالِحاً.

Metnin başı (47b):

شه حسام الدین که نور انج امست طالب آغاز سفر پنجم است

Sonu (96a):

زان نشذ فاروق را زهری کزند که بُد آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

VI. defterin mukaddimesi 97a'da yer alıyor. Mukaddimeden önce etrafında dört adet madalyon yer alan bir tezhip var. Tezhip tığlı ve tezhibin etrafı münhani ile çevrilmiş. Tezhibin içinde altın yaldızla dairesel motifler mevcut. Mukaddimenin çevresi de

tezhipli ve bu tezhibin etrafı da tığlı. Tezhibin başında besmele var. Defterin mukaddimesi 17 satır. Mukaddimenin ilk satırı siyah mürekkeple ve diğer satırları da her iki satırda bir surh ve siyah renkler takip edilecek biçimde yazılmış.

Defterin manzum metni 97b'den başlıyor. Bu sayfanın başında da besmele yazılı. Sayfa kenarlarında notlar ve beyitler var. Başlıkların neredeyse hepsi harekeli. Bu defter 152a'da sona eriyor. 152a'da manzum metnin sonuna تمّت إلي آخر yazısı yazılmış. Bu yazıyı takiben 155a'ya kadar hepsi قدّس الله روحه başlıklı on adet şiir var. 155b'de mühür ve bir numara yer alıyor. Defterin en son yaprağı boş.

Mukaddimenin başı (97a):

مجلد ششم از دفتر های مثنوی...

Sonu (97a):

...وصَل اللّهُ علی سیّدنا محمّدٍ و آله الاکرمین.

Metnin başı (97b):

ای حیات دل حسام الدین بسی میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (152a):

آبِ جان را ریز اندر بحر جان تا شوی دریای بی حدّ و گران

1.44. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 2032

Cilt ebadı: 28.5 x 19.5 cm.

Yazı ebadı: 23.4 x 16 cm.

Miklepli, yıpranmış mukavva ciltli. Yazı çeşidi ve kullanılan malzeme özellikleri açısından Selçuklu devrine ait.[209] Birçok sayfası eksik. Eserin sayfalarının eksik ve karışık olması nedeniyle VI. defter hariç geri kalan defterleri tek tek açıklama imkânı bulunmadığından eser hakkında cilt ayrımı yapılmadan bilgi vermenin daha isabetli olacağı görüşündeyiz. Eserin sayfaları nem lekeli, metin okunaklı ve siyah mürekkeple yazılmış. Kapaktan sonraki sayfaya Arap alfabesiyle "altıncı cild-i Mesnevî" yazılmış ancak belli ki sonradan üzeri çizilerek bu yazının yukarısına "I., IV., V., ve VI. ciltler parçaları" ifadesi Türkçe olarak eklenmiş. Her sayfa surh cetvelli, dört sütun ve başlıklı bazı sayfalar hariç olmak üzere 33 satır. Sadece 17b'de cetvel yok. Kâğıdı aharsız. Anlaşılıyor ki bu nüsha önceden incelenerek sayfaların hangi defterlere ait

[209] A. Gölpınarlı, ***Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazmalar Kataloğu II***, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971, s.95,96.

oldukları sayfaların üst köşelerine mavi renkte yazılmış. Hikâye başlıkları çoğunlukla surh olmak üzere bazen yeşil renkte yazılmış. Sayfa kenarlarında çeşitli notlar ve beyitler mevcut. Metin 1a'dan başlıyor. 1a - 1b I. deftere ait. 2a - 4b IV. defterin sonlarına ait. 4b'de bununla ilgili kısa bir not düşülmüş. 33a'da VI. defterin mukaddimesi var ve mukaddime surh cetvelli. Manzum metin 1a'dan başlayıp 68b'de sona eriyor.[210]

Metnin başı (1a):

گوش ما هوش است چون گویا تویی　　خشک ما بحرست چون دریا تویی

با تو ما را خاک بهتر از فلک　　ای سماک از تو منور تا سمک

Son (68b):

می گریزی همچو یوسف ز اندهی　　تا ز نرتع نلعب افتی در چهی

VI. Defter

Altıncı defterin mukaddimesi yalnızca 33a'da yer alıyor. Mukaddime surh cetvelli ve manzum metinde olduğu gibi siyah mürekkeple yazılmış.

Mukaddimenin başı (33a):

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم مجلد ششم از دفتر های مثنوی...

Sonu (33a):

...وصَلی اللّهُ علی سیّدنا محمّد و آله أجمعین الطّیبین الطّاهرین و سلَم تسلاماً داعیماً کثیراً.

Metnin başı (33b):

ای حیات دل حسام الدین بسی　　میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (68b):

می گریزی همچو یوسف ز اندهی　　تا ز نرتع نلعب افتی در چهی

1.45. Bursa İl Halk Kütüphanesi Ulu Cami Nu: 1640, 1641, 1642

Cilt ebadı: 26.3 x 17.4 cm.

Yazı ebadı: 18 x 95 cm.

İstinsah tarihi: XIV. yüzyıl

Bursa İl Halk Kütüphanesi Ulu Cami koleksiyonunda bulunan bu nüshanın altı defteri ikişerli defterler halinde ayrı ayrı üç adet ciltte yer almaktadır. Bu ciltler 1640, 1641,

[210] A. Gölpınarlı, a.g.e., s.95-96.

1642 demirbaş numaralarına kaydedilmiştir. 1640 demirbaş numaralı ciltte Mesnevî'nin I. ve II. defterleri, 1641 demirbaş numaralı ciltte Mesnevî'nin III. ve IV. defterleri, 1642 demirbaş numaralı ciltte ise Mesnevî'nin V. ve VI. defterleri bulunmaktadır.

1640 numaralı Mesnevî cildinin ön ve arka kapağı salbekli, basmakalıp şemseli, miklepsiz, koyu kahverengidir. Sayfaları samani renktedir. Her sayfa çift cetvelli iki sütun, 19 satırdan ibarettir. Yazısı nesih yazı çeşididir. Hikâye başlıkları surhtur. Bu cildin boş olan birinci ve ikinci yapraklarının a yüzlerinde birer beyit mevcuttur. Üçüncü yaprağın a yüzünde iki adet farklı mühür var. Defterin sayfaları nem lekelidir. Sayfa kenarlarında mühür, çok sayıda not ve beyitler mevcuttur. Sayfa kenarlarındaki yazıların bazıları surhla yazılmıştır.

I. Defter

1640 numaralı Mesnevî cildinde yer alan I. defter mukaddimesiyle birlikte 1b-114b sayfaları arasında yer alıyor. Mukaddimenin bulunduğu sayfa başında üst kısmı tığlı, lacivert ve altın yaldız süslemeli tezhip bulunmaktadır. Tezhibin ortasında المجلّد الاوّل من المثنوی yazısı var. Mukaddime 1b ile 2a'da, altın yaldız ve siyah renklerle çizilmiş cetvel içinde yer alıyor. 1b'de 15 satır, 2a'da 19 satır mevcut.

Defterin manzum metni 2b'den başlıyor. 29a ile 30a'da sayfa kenarında küçük kare kâğıtlara yazılmış yazılar var. Bazı sayfalarda irice yazılmış talik yazılar mevcut. Manzum metin 114b'de sona eriyor. 115a boş bırakılmış.

Mukaddimenin başı (1b):

بسم الله الرحمن الرحیم، هذاکتاب المثنوی وهو اصول اصول اصول الدِّینِ فی کشف اسرار الوُصول والیقین و هو فقه اللّه الاکبر و...

Sonu (2a):

...حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَکیلُ.

Metnin başı (2b):

بشنو این نی چون شکایت می کند　　از جداییها حکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریده‌اند　　در نفیرم مرد و زن نالیده‌اند

Sonu (114b):

صبر آرد آرزو را نی شتاب　　صبر کن والله اعلم بالصّواب

II. Defter

1640 numaralı Mesnevî cildinde yer alan II. defter 115b'de mukaddimeyle başlayıp 220a'da sona eriyor. Mukaddime altın yaldız ve siyah renklerle çizilmiş cetvel içinde 15 satırdan ibaret. Sayfanın üstünde I. defterde olduğu gibi tığlı bir tezhip var. Tezhibin renkleri solmuş.

II. defterin manzum metni 116a'dan başlayıp 220a'da sona eriyor. Bu defterde de sayfa kenarlarında fazlaca yazı ve beyitler mevcut. 220b ile 221. yaprak boş.

Mukaddimenin başı (115b):

بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد...

Sonu (115b):

...و نسبت او ببنده مجازست یحبهم تمامست یهبونه کدامست.

Metnin başı (116a):

مدتی این مثنوی تأخیر شد مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (220a):

قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام ناقصان سرمدی تم الکلام

III. Defter

1641 numaralı Mesnevî cildi, 1640 numaralı Mesnevî cildine benzer biçimde, ön ve arka kapağı salbekli, basmakalıp şemselidir. Cildin sırtı açık kahverengi, kapakları koyu kahverengidir. Bu cilt, Mesnevî'nin III. ve IV. defterlerini ihtiva etmektedir. Cildin sayfaları samani renktedir. Her sayfa çift cetvelli iki sütun, 19 satırdan ibarettir. Yazısı nesih yazıdır. Hikâye başlıkları surhtur. Bu cildin bazı sayfalarının kenarlarında az sayıda küçük notlar ve mühürler mevcuttur. Bazı sayfalarda صحح notlarıyla yazılar yazılıdır. Eser genel itibarıyla korunmuş durumdadır.

III. defterin mukaddimesi bu cildin 2b ile 3a sayfalarında yer almaktadır. Aynı zamanda bu sayfalarda birer mühür mevcuttur. Mukaddime 2b sayfasında 16 satır, 3a sayfasında ise 19 satırdır. 2b'de sayfanın yukarısında önceki ciltlerdekine benzer biçimde üst kısmı tığlı, içinde المجلّد الاثّالث من المثنوی المعنوی yazısı olan bir tezhip var.

Defterin manzum metni 3b'den başlayıp 137a'ya kadar devam ediyor. Metin 19 satırdan ibaret.

Mukaddimenin başı (2b):

بسم الله الرحمن الرحیم، الحکم جنود اللّه یقوّی بها ارواح المردین...

Sonu (3a):

...حَسْبُنَا اللَّهُ وَ نِعْمَ الْوَكيلُ و سلّم تسْليماً دائماً كثيراً.

Metnin başı (3b):

ای ضیا الحق حسام الدین بیار　　این سوم دفتر که سنت شد سه بار

Sonu (137a):

گر تو خواهی باقی این گفت و گو　　ای اخی در دفتر چارم بجو

IV. Defter

IV. defter, 1641 numaralı Mesnevî cildinin 137b sayfasından başlıyor. Bu defterin mukaddimesi 137b ile 138a'da yer alıyor. Mukaddime 137b'de 16 satır, 138a'da ise 10 satırdan ibaret. 137b sayfasının üst kısmında önceki defterinkine benzer bir tezhip var. Bu tezhipte üstübeçle المجلّد الارابع من المثنوی المعنوی yazısı mevcut.

Defterin manzum metni, mukaddimenin bittiği sayfa olan 138a'dan başlayıp 245b'de sona eriyor. Metin 19 satır. Defterin sayfa kenarlarına notlar ve bazı beyitler yazılmış. 138b sayfası cetvelsiz. 245b'de sayfanın sonunda bir mühür var. 246b'de defterle ilgili bazı notlar yer alıyor. IV. defter burada sona eriyor.

Mukaddimenin başı (137b):

بسم الله الرحمن الرحیم، الظعن الرابع الی احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (138a):

...وصلّی اللّه علی محمّد و آله الأکرمین و علی جمیع الانبیاءِ و المرسلین آمین یاربَّ العالمین.

Metnin başı (138a):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی　　که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (245b):

آینه نبود منافق باشد او　　این چنین آیینه تا تانی مجو

V. Defter

1642 numaralı Mesnevî cildi, Mesnevî'nin V. ve VI. defterlerinden oluşmaktadır. Eserin ön ve arka kapağında önceki ciltlerdekine kısmen benzer biçimde basmakalıp şemseler var. Cildi aşınmış koyu kahverengi ve mikleplidir. Miklebinde de dairevi basmakalıp şemse mevcuttur. Cildin sayfaları samani renktedir. Her sayfa çift cetvelli iki sütun, 19 satırdan ibarettir. Yazısı nesih yazı çeşididir. Hikâye başlıkları surhtur. Bu cildin bazı sayfalarının kenarlarında az sayıda küçük notlar ve mühürler mevcuttur.

Defterin mukaddimesi 2b ile 3a'da yer alıyor. 2b'de mukaddime 15 satır, 3a'da ise 10 satırdır. 2b sayfasının üst kısmında yine önceki defterlerdekine benzer biçimde bir tezhip var. Tezhibin ortasında lacivert renkle المجلّد الخامس من المثنوی المعنوی yazılıdır.

V. defterin manzum metni 3a'dan başlayıp 128a'ya kadar devam ediyor. Defterin sayfalarının kenarlarında bazı not, beyit ve mühürler var. 128a'da V. defterin sadece son beyti bulunuyor. Bu defter de korunmuş durumda.

Mukaddimenin başı (2b):

بسم الله الرحمن الرحیم، مجلّد پنجم از مجلّدات مثنوی...

Sonu (3a):

...قبل حُلول الْمَنیّةِ وصلّی اللّه علی نبیّنا محمّد و آله الأکرمین.

Metnin başı (3a):

شه حسام الدین که نور انجم است　　طالب آغاز سفر پنجم است

Sonu (128a):

زان نشد فاروق را زهری گزند　　که بُد آن تریاق فاروقیش قند

VI. Defter

VI. defter, 1642 numaralı Mesnevî cildinde yer alıyor. Defterin mukaddimesi 128b sayfasına yazılmış. Mukaddime 11 satırdan ibaret. Aynı sayfanın üst kısmında diğer defterlerde de olduğu gibi üst kısmı tığlı, altın yaldız ve lacivert mürekkep kullanılarak hazırlanmış bir tezhip var. Tezhibin ortasında altın yaldız üzerine lacivert mürekkeple المجلّد السادس من المثنوی المعنوی yazısı yazılmış. Sayfanın sağ üst kısmında bir mühür mevcut.

Bu defterin manzum metni 128b'de mukaddimenin bitişini takiben başlıyor. Metnin ilk dört beyti mukaddimeden sonra bu sayfaya yazılmış. Böylece VI. defterin 128b'den başlayan metni 267b'ye kadar devam ediyor. Metnin son 15 beytinde yazı değişmiş. 268a'da kısa bir yazı var.

Mukaddimenin başı (128b):

بسم الله الرحمن الرحیم، مجلد ششم از دفترهای مثنوی...

Sonu (128b):

...ما حجب به المحجُوبین آمین یاربّ الْعالمین.

Metnin başı (128b):

ای حیات دل حسام الدین بسی　　میل می جوشد بقسم سادسی

Sonu (267b):

قصّه کوته کن که رفتم در حجاب　　هین خمش والله اعلم بالصّواب

1.46. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 2038

Cilt ebadı: 22 x 14.5 cm.

Yazı ebadı: 17.5 x 13 cm.

IV. Defter

Ön ve arka kapağı mukavva, sırtı vişneçürüğü meşin ciltli. Kapakların üst ve alt kenarlarında meşin cildin kalıntıları var. Kapaklar ve cilt oldukça yıpranmış vaziyette. Ön ve arka kapağın arkasında حافظ، از جلدِ پنجم، حضرتِ مولوی، در جلدِ دوم، حضرت مولانا قدّس سرره، از جلدِ پنجم gibi başlıklar ve altlarında beyitler var. Bu beyitler Mesnevî metninden farklı bir yazıyla yazılmış. Ön kapağın arkasına دردینجی جلدِ مثنوی yazısı var. Eserde nem lekeleri mevcut. Orta sayfalar daha korunaklı olmakla birlikte neredeyse her yaprak onarılmış, bazı sayfalar kopmuş. Eser 109 yaprak. Sayfaların bazıları yıpranıp küçüldüğü için bazı beyitler yok. Onarılan sayfalara, istikrarlı olmamakla birlikte, eksik beyitler başka bir yazıyla yeniden yazılmış. Sayfa kenarlarında farklı yazılarla çeşitli beyit ve notlar var. Kâğıdı samani ve aharsız. Yazılar okunaklı ve yazı çeşidi nesih. Bu defter Nihat M. ÇETİN'e göre hicri VIII. asrın ilk yarısında istinsah edilmiş olmalı.[211] Bazı sayfalarda mürekkep dağılmış ama buna rağmen yazıları okumaya imkân var. Her sayfada iki sütun ve 19 satır mevcut. Bazı beyitler harekelenmiş. 8b'deki başlık haricinde başlıklar surh. Bu eser Mesnevî'nin IV. defterini ihtiva etmekle beraber baştan bazı sayfaları eksik. IV. defterin son beytinden sonra bir takım beyitler yazılmış. Manzum metin 1a'dan başlayıp 109a'da sona eriyor. 1a ve 109b'de mühür var. Ayrıca 109b'de bazı beyitler de mevcuttur.

Metnin başı (1a):

شمس را قرآن ضیا خواند ای پسر　　آن قمر را نور خواند، این را نگر

شمس چون عالی تر آمد خود ز ماه　　پس ضیا از نور افزون دان بجا

[211] Nihat M. ÇETİN, a.g.e., s.115.

Sonu (109a):

آینه نبود منافق باشد او　　این جنین آینه تا تانی مجو

1.47. Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi Nu: 2023

Cilt ebadı: 22.5 x 15.5 cm.

Yazı ebadı: 18.7 x 12.2 cm.

Müstensih: Mahmut b. Hacı ‘Işḳ el-Mevlevî

Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler 2023 demirbaş numaralı bu eser Mesnevî’nin I. ve IV. defterlerini ihtiva etmektedir. Eser, sırtı ve kenarları onarılmış koyu kahverengi sade meşin ciltlidir. Sağlam kısımlarından anlaşıldığı kadarıyla cildi cetvellidir. Kâğıdı samani renktedir. Sayfaları nem lekeli ve tamir görmüştür. Eser 225 yapraktır. Eserin 1b-7b, 9a-17b, 20a-25b, 28a-37b ve 190. sayfalarının sonradan ilave edildiği anlaşılmaktadır. İlave sayfalar iki sütun, 17 satır ve sadece 1b-4a surh cetvelli diğer sayfalar cetvelsizdir. İlave sayfaların yazısı siyah mürekkeple nestalik yazı çeşidindedir. İlave sayfaların haricindeki kısımlarda sayfalar iki sütundur. Sütun araları çift olmak üzere sayfalar surh cetvelli ve 19 satırdır. Bu sayfalardaki yazılar siyah mürekkep kullanılarak nesih yazı çeşidiyle yazılmıştır. Bütün başlıklar surh renktedir. Bazı sayfa kenarlarında notlar ve beyitler, 190. sayfada surh cetvel içinde mensur bir metin ve metnin kenarında yazılar mevcuttur.[212]

I. Defter

I. defter 1b-110b sayfalarında yer almaktadır. İlk sayfanın a yüzünde defter ile ilgili kısa bilgiler, mühür ve bir adet şukka mevcut. Manzum metin 1b’den başlayıp 110b’de sona eriyor. 111a’da bazı beyit ve yazılar mevcuttur. 111b boş bırakılmış. 112a’da üstte bir yazı ve bu yazının altında okunamayacak derecede silik bir yazı daha mevcuttur. Bu yazıların altında da kütüphane mühürleri ve surh renkte rakamlar mevcuttur. I. defterin mukaddimesi yoktur. Sayfalar onarılmış ve yer yer nem lekelidir.

Bu eserin Konya Mevlânâ Müzesi 51 demirbaş numaralı esere göre sondan beş adet hikâyesi eksiktir. Merhum Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu II* kitabında bu nüsha için “I. ve VI. ciltler” ifadesine yer vermiştir.

Metnin başı (1b):

بشنو این نی چون حکایت می کند　　از جداهای شکایت می کند

[212] A. Gölpınarlı, a.g.e., s.88.

کز نیستان تا مرا ببریه‌اند　　در نفیرم مرد و زن نالیه‌اند

Son (110b):

رَو بترس و طعنه کم زن بر بدان　　پیشِ دامِ حکم عجزِ خود بدان

IV. Defter

112b ile 113a'da IV. defterin mukaddimesi yer alıyor. Mukaddime 112b'de 10, 113a'da 13 satır ve surh renkte yazılmış. 112b'de mukaddimenin üstünde yer alan بسم الله الرحمن الرحيم yazısı ile 113a'da mukaddimenin arasında 6-9. satırları kapsayan dört beyitlik bir şiir ise siyah renkte yazılmıştır. IV. defterin metni 113b'den başlıyor. 190. sayfada mensur bir metin var. Bu metinden sonra hikâye kaldığı yerden devam ediyor. Sayfa kenarlarında bazı beyit ve notlar mevcuttur. Manzum metin 226a'da sona eriyor. Metnin bitiminde iki satırlık bir tetimme, tetimmeden sonra bir şiir, mühür ve müstensihin adı yazılıdır. 226b'ye de siyah mürekkeple bir takım beyit ve yazılar not edilmiştir. Bu sayfa tamir gördüğü için bazı yazıların üstü kapanmış vaziyettedir.

Mukaddimenin başı (112b):

بسم الله الرحمن الرحيم، الظعن الرابع الى احسن المرابع واجل المنافع...

Sonu (113a):

...وصلّى اللّه على محمّد وعَلى جميع الانبياء و المرسلين آمين ياربَّ العالمين.

Metnin başı (113b):

ای ضیاء الحق حسام الدین توی　　که گذشت از مه بنورت مثنوی

Sonu (226a):

آینه نبود منافق باشد او　　این چنین آینه تا توانی مجو

1.48. Manisa İl Halk Kütüphanesi Nu: 2648

Cilt ebadı: 24.5 x 17.5 cm.

Yazı ebadı: 21.5 x 16 cm.

İstinsah tarihi: XIV. yy

Miklepli, sırtı ve kenarları vişneçürüğü renginde meşinle kaplanmış mukavva ciltlidir. Miklebin iç yüzü somaki ebruludur. Kâğıdı abâdî. Dış kapakta kitabın adı ve eserin Mevlânâ'ya ait olduğuna dair yazı mevcuttur. Dış kapaktan sonra ayrıca pembe renkli kartondan iç kapak hazırlanmış. Eser toplamda 86 yapraktır.

I. Defter

İç kapağı takip eden sayfada I. defterin mukaddimesi yer alıyor ancak mukaddimenin büyük bir kısmı eksik ve bu sayfa tamir gördüğü için metnin üzeri de yer yer kapanmış. Mukaddime metni 13 satırdan ibarettir.

Defterin manzum metni 1b'den başlıyor. Sayfanın üst kısmına kalın surhla serlevha içinde başlık yazılmış. Her sayfa dört sütun, 25 satır. Her satırda iki beyit mevcut. İlk ve son birkaç sayfa tamir görmüş. 1b, 2a, 2b, 31a, 31b sayfalarındaki beyitler tamirden dolayı kapanmış ve beyitler okunmuyor. Onarılan kısımlardaki beyitler yeniden başka bir yazıyla yazılmış. 8a, 8b, 9a, 11a, 12a, 13a, 13b, 14b, 16b, 19b, 26a, 38a, 39b, 39a sayfalarının kenarlarına da eksik veya yanlış beyitler düzeltilerek not edilmiş. İç sayfalar daha sağlam ve okunaklı. I. defter 1b'den başlayıp 44b'de sona eriyor. 45a boş bırakılmış.

Mukaddimenin başı (1a):

...غُرَرِ المقالات و درر الدَّلالات و طريقة الزُّهَّاد و حديقة العبَّاد قصيرة المبانى كثيرة المعانى...

Sonu (1a):

...المُلوک تَحْتَ...

Metnin başı (1b):

بشنو از نی چون شکایت می کند　　از جداییها حکایت می کند

کز نیستان تا مرا ببریده‌اند　　در نفیرم مرد و زن نالیده‌اند

Sonu (44b):

صبر آرد آرزورا نی شتاب　　صبر کن واللّه اعلم بالصّواب

II. Defter

II. defter 45b-84b'yi kapsıyor. Başta besmele ve mukaddime var. Besmele siyah mürekkeple ve altındaki surh başlıktan daha büyük yazılmış. Başlık, mukaddime ve besmele surh cetvel içindedir. Defterin sayfaları numaralandırılmış. Numaralar kontrol edildiğinde 68 numaralı yaprak eksiktir. Defterin ilk birkaç sayfasından sonra sayfalar karışmış durumdadır. 59b'deki son hikâyenin (آمدنِ دوستان به بیمارستان جهتِ ذاالنّون) devamından bir kısım ve sonraki bazı başlıkların sırası karışmış.[213] 45b, 46a, 47b, 48b, 49b, 50a, 50b, 51a, 51b, 54a, 54b, 59a, 62b, 65b, 66a, 68a, 68b, 77a, 79a, 80b, 83b

[213] Bu başlık ve hikâyelerin nüsha içindeki konumlarını Fihrist-i Meṭâlib tablosundan tespit etmek mümkündür.

sayfalarının kenarlarına bazı kelime ve beyitler eklenmiş. 56a'da sayfa kenarında beyit var ama yazılar silik olduğu için okunamıyor. 67a sayfasında ise bazı beyitlerin üstü çizilmiş. Defterin manzum metni 84b'de sona eriyor. Takip eden varakta bir takım yazılar ve kısa manzumlar mevcuttur. Konya Mevlânâ Müzesi numara 51'deki Mesnevî nüshasının sayfa kenarlarında yer alan bazı beyitler Manisa nüshasının manzum metni içinde yer almaktadır.

Mukaddimenin başı (45b):

بیان بعضی از حکمت تأخیر این مجلد...

Sonu (84b):

...و نسبت او ببنده مجازست یحبهم تمامست یهبونه کدامست، والله اعلم بالصّواب.

Metnin başı (45b):

مدتی این مثنوی تأخیر شد مهلتی بایست تا خون شیر شد

Sonu (84b):

ناقصان سرمدی تم الکلام قوم دیگر ناپذیرا ترش و خام

İKİNCİ BÖLÜM

2. Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 Numaralı Mesnevî Nüshası

Manisa nüshasının tavsifi birinci bölümde ilgili başlık altında yer almaktaydı. İkinci bölümde Manisa nüshasının bazı imla özelliklerine, nüshanın hikâye başlıkları tablosuna ve nüshanın Konya Mevlânâ Müzesi'nde bulunan 51 numaralı Mesnevî nüshasıyla karşılaştırılmasına dair açıklama ve bilgilere yer verilmiştir. Manisa nüshasının metninin sunulduğu başlık altında Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi 51 numaralı 677 h. tarihli nüshaya göre fazla veya noksan beyitleri dipnotlarda sunulmuştur. Nüshanın hikâye başlıkları yer aldıkları sayfa numaralarına göre "Fihrist-i Metâlîb / İçindekiler" başlıklı tabloda gösterilmiştir. Bu tablo incelendiğinde Manisa nüshasının I. defterinin hikâye sıralamasının Konya nüshasıyla genel itibarıyla uyumlu olduğu görülmektedir. Manisa nüshasının II. defterindeki hikâyelerin sıralamasında ise takriben 1392. beyitten sonra bazı beyit ve hikâye başlıklarının yerlerinin değiştiği, bazı hikâyelerin aslında ait olmadıkları başlıklardan sonra konumlandırıldığı görülmektedir. Manisa nüshasının I. defterinde dokuz başlık ve yirmi üç beytin fazla olduğu tespit edilmiştir. Manisa nüshasının II. defterinde ise yirmi altı beytin fazla olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu nüshanın ikinci defterinde ilave başlık yoktur. Tespit edilen fazla beyitler Manisa nüshasında yer aldıkları sıra numaralarına göre; noksan beyitler ise Konya nüshasındaki sıra numaralarına göre aşağıda gösterilmiştir.

Manisa nüshası I. defterde tespit edilen mülhak başlık ve beyitler şunlardır:

Mülhak Başlıklar:

- از خداوند ولی‌التوفیق در خواستن توفیق رعایت ادب در همه حالها و بیان کردن وخامت ضررهای بی ادبی
- بردن آن پادشاه طبیب را بر سر بیمار تا حال او را ببیند
- در بیان آنکه جمله پیغابران علم حقّند که لا نفرق بین احد من رسله
- قصّهٔ باد که در عهد هود علم قوم عاد را اهلاک کرد
- سلام کردن رسول به امیرالمؤمنین عمر رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ
- پشیمان شدن آن گوینده که گفت منم به ریاضت غرامت آن کشیدن او یکسان جهت از استغفار و باز گشتن آن مستغفر به درِ آن خانه و پرسیدنِ صاحبِ خانه که کیست و جوابِ آن مستغفر که توی بر در
- رو در کشیدنِ سخن به سببِ ملالتِ مستمعان
- طلب کردنِ یوسف صدیق ارمغان از مهمان
- جواب گفتن زید رسول را صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ که احوال خلق بر من روشنترست و پوشیده نیست

Mülhak Beyitler:

449 هان مشو مغرور آن گفت نگو زانکه دارد صد بدی در زیر او

450 او چو باشد زشت و گفتش زشت دان مرده هر چه گوید آن را نیست جان

451 گفت انسان پارهٔ انسان بوَد پاره ای از نان یقین دان نان بوَد

452 زان علی فرمود نقل جاهلان بر مزابل همچو سبزه ست ای فلان

453 بر چنان سبزه هر آن که او نشست تا یقین داند یقینِ برگه نشست

454 بایدش خود را بشستن زان حدث تا نمازِ فرضِ او نَبْوَد عبث

1955 جان ناری یافت زو آتش کُشی جان مرده یافت در خود جنبشی

2470 چونکه روغن را ز آب اسرشته‌اند آب با روغن چرا ضد گشته‌اند

2528 چون شنیدند این ازو جمله به تگ در پی اشتر دویدند همچو سگ

2885 ور بت زرّین بیابد مؤمنی کی هِلَد او را بَیِ سجده کنی

3111 گفت روبه صد سپاس آن شیر را کز پسِ آن گرگ وا خواند او مرا

3309 خونِ ایشان خلق را باشد روا زآنکه انسان را نیند اشان سزا

3698 نار پاکان را ندارد خود زیان کی ز خاشاکی شود دریا نهان

3699 هر که تریاق خدایی را بخورد گر خورد زهری مگویش کو بمُرد

3700 گر طبیبت گوید ای رنجور زار از زفر پرهیز کن بس هوشدار

3701 گر جوابش گوید از جهل آن سقیم پس چرا تو می‌خوری بی ترس و بیم

3702 آبِ چشمِ خویش ریزان شد فزون آبِ چشمِ خود ز خوردن شد نگون

3703 خور کند رنجور را رنجورتر وانکه معمورست خود معمورتر

3704 گویدش در دل حکیمِ مهربان کژقیاسی کرده‌ای چون ابلهان

3705 در تو علّت می‌فروزد همچو نار هین مکن با نارِ هیزم را تو یار

3706 زین دو آتش خانه‌ات ویران شود قالبِ زنده ازو بی‌جان شود

3707 در منَ ار ناریست هست آن همچو نور نارِ صحّت در تنَ افزاید سُرور

3708 نارِ صحّت چون فزاید در وجود بی زیانی تن برد صد گونه سود

Manisa nüshası I. defterde tespit edilen noksan başlık ve beyitler şunlardır:

Noksan Başlıklar:

- بیانِ دوازده سِبط از نصاری
- جواب گفتنِ خرگوش ایشان را
- پرسیدنِ صدّیقه رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهَا از مصطفی صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّم که سرِّ بارانِ امروزینه چه بود

Noksan Beyitler:

538 فهم و خاطر تیز کردن نیست راه — جز شکسته می‌نگیرد فضلِ شاه

642 انبیا در کارِ دنیا جبرِیَند — کافران در کار عقبی جبرِیَند

1485 گر نباشد فعلِ خلق اندر میان — پس مگو کس را چرا کردی چنان

1589 باز می‌گردیم ما ای دوستان — سویِ مرغ و تاجر و هندوستان

1590 مردِ بازرگان پذیرفت این پیام — کو رسانَد سویِ جنس از وی سلام

1826 طوطیِ مرده چنان پرواز کرد — کآفتابِ شرق تُرکی‌تاز کرد

2110 خود چه جایِ تُرک و تاجیک است و — فهم کردست آن ندا را چوب و سنگ

2334 مردِ افسونگر ز حرصِ کسب و کار — در نیابد آن زمان افسونِ مار

2471 اصلِ روغن ز آب افزون می‌شود — عاقبت با آب ضد چون می‌شود

2504 عالَمِ کُبریٰ به قدرت سِحر کرد — کرد خود را در کهین نقشی نَوَرد

2554 رو به خود کرد و بگفت ای نوحه‌گر — نوحه‌ات را می‌نیرزند آن نفر

2908 احتما اصلِ دوا آمد یقین — احتما کن قوّتِ جانت ببین

2996 خیره شد دلاّک و بس حیران بماند — تا به دیر انگشت در دندان بماند

3111 روبه آن دم بر زبان صد شکر راند — که مرا شیر از پیِ آن گرگ خواند

3448 تا که بر رهوارِ علم آیی سوا — بعد از آن افتد ترا از دوش بار

3488 اهلِ صیقل رَسته‌اند از بوی و رنگ — هر دمی بینند خوبی بی‌درنگ

3489 نقش و قشرِ علم را بگْذاشتند — رایتِ عین‌الیقین افراشتند

3490 رفت فکر و روشنایی یافتند — نحر و بحرِ آشنایی یافتند

3491 مرگ کین جمله از او در وحشتند — می‌کنند این قوم بر وی ریشخند

3492 کس نیابد بر دلِ ایشان ظفر — بر صدف آید ضرر نی بر گهر

Manisa nüshası II. defterde tespit edilen mülhak beyitler şunlardır:

Mülhak Beyitler:

63 هرکه در حس ماند او معتزلی است گرچه گوید سُنِّیَم از جاهلی است

85 چشم چون بستی ترا تاسه گرفت نور چشم از نور روزن کی شکفت

545 بحث با توجیه کن حجّت میار وانچه من بسپردمت وا پس سپار

836 باز این دلهای جزوی چون تن است با دل صاحب دلی کو معدن است

1115 لیک اسب کورکورانه چرد می نبیند روضه را زآن است رد

1258 تا نسوزد او گلستان ترا تا نسوزد عدل و احسان ترا

1320 ور عیان خواهی صلاح الدّین نمود دیده‌ها را کرد بینا و گشود

1321 فقر را از چشم و از سیمای او دید هر چشمی که دارد نور هو

1322 شیخ فعال است بی‌آلت چو حق با مریدان داده بی گفتی سبق

1509 همّت پیغابر روشن کده پیش خاطر آمدش آن گم شده

1535 قوم موسی راه می‌پیموده‌اند آخر اندر گام اول بوده‌اند

1553 بهر ما نه بهر آن لطف نخست که تو کردی گمرهان را باز جست

1562 خود زیان جان او شد ریو او گویی آدم بود دیو دیو او

1739 گفت آیینه گناه از من نبود جرم او را نه کی روی از من زدود

2469 گر هوا و نار را سفلی کند تیرگی و دُردی ثفلی کند

2813 کان شرر که اندر زمان واپستر است در صفت از سنگ و آهن برتر است

2943 دور از عقلت مگو این گفتِ تو دور از عقلِ تو آن ای سگ‌خو

2971 این سخن پایان ندارد باز گرد تا چه کرد آن خرس با آن نیک مرد

3056 مر مرا دادی بدین صاحب غرض احمقی کردی ترا بئس العوض

3073 که بکاری بر نیاید گندمی مردمی جو مردمی جو مردمی

3118 حیله‌ها کردند بسیار انبیا تا که گردان شد برین سنگ آسیا

3119 نفس می‌خواهد که تا ویران کند خلق را گمراه و سرگردان کند

3233 آن مرید شیخ بد گوینده را آن به کفر و گمرهی آکنده را

3234 گفت خود را تو مزن بر تیغ تیز هین مکن با شاه و با سلطان ستیز

3235 حوض با دریا اگر پهلو زند خویش را از بیخ هستی بر کند

3236 نیست بحری کو کران دارد که تا تیره گردد او ز مردار شما

Manisa nüshası II. defterde tespit edilen noksan beyitler şunlardır:

Noksan Beyitler:

279 جنسها با جنسها آمیخته زین تجانس زینتی انگیخته

545 از تو خواهم آنچه من دادم به تو باز ده آنچه فرستادم به تو

812 چون مقرّر شد بزرگیِ رسول پس حسد ناید کسی را از قبول

Ayrıca Manisa nüshasının II. defteri Konya nüshasının II. defteriyle karşılaştırılıp, Manisa nüshasında farklı yerlerde olduğu görülen beyit ve hikâye başlıkları Konya nüshasındaki hikâyelerin sırası dikkate alınarak incelenmiştir. Manisa nüshası ile Konya nüshası karşılaştırılırken, yukarıdaki paragraflarda da değinildiği üzere ardı ardına gelmesi gereken bazı beyit ve başlıkların Manisa nüshasının II. defterinde hiç olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum Manisa nüshasının II. defterinin bazı sayfalarının zayi olduğu ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Konya nüshasında yer alan ancak Manisa nüshasında olmayan dört hikâye başlığı ve doksan iki beyit tespit edilmesi, manisa nüshasının II. defterinin bazı sayfalarının zayi olması ihtimalini güçlendirmektedir. Manisa nüshasının II. defterinin bazı sayfalarının zayi olması sebebiyle söz konusu nüshada yer almayan dört hikâye başlığı ve doksan iki beyit şunlardır:

2943 شحنه گاهش لطف گوید چون شَکَر گه بر آویزد کند هر چه بَتَر

تا میانِ قهر و لطف آن خُفیه‌ها ظاهر آید ز آتشِ خوف و رجا

2945 آن بهاران لطفِ شحنهٔ کبریاست وآن خزان تهدید و تخویفِ خداست

وآن زمستان چارمیخِ معنوی تا تو ای دزدِ خفی ظاهر شوی

پس مجاهد را زمانی بسطِ دل یک زمانی قبض و درد و غِشّ و غِل

زآنکه این آب و گلی کابدانِ ماست مُنکِر و دزدِ ضیایِ جانهاست

حق تعالیٰ گرم و سرد و رنج و درد بر تنِ ما می‌نهد ای شیرمرد

2950 خوف و جوع و نقصِ اموال و بدن جمله بهرِ نقدِ جان ظاهر شدن

این وعید و وعده‌ها انگیختست بهرِ این نیک و بدی کآمیختست
چونکه حقّ و باطلی آمیختند نقد و قلب اندر حُرَمدان ریختند
پس مِحک می‌بایدش بگْزیده‌ای در حقایق امتحانها دیده‌ای
تا شود فاروقِ این تزویرها تا بوَد دستورِ این تدبیرها
شیر دِه ای مادرِ موسی وَرا واندر آب افکن میندیش از بلا
هر که در روزِ الست آن شیر خورد همچو موسی شیر را تمییز کرد
گر تو بر تمییزِ طفلت مُولِعی این زمان یا اُمَّ مُوسیٰ اَرْضِعی
تا ببیند طعمِ شیرِ مادرش تا فرو ناید به دایهٔ بد سرش

شرحِ فایدهٔ حکایتِ آن شخصِ شتر جوینده

اشتری گم کرده‌ای ای معتمَد هر کسی ز اشتر نشانت می‌دهد
تو نمی‌دانی که آن اشتر کجاست لیک دانی کین نشانیها خطاست
وآنکه اشتر گم نکرد او از مِری همچو آن گم کرده جوید اشتری
که بلی من هم شتر گم کرده‌ام هر که یابد اجرتش آورده‌ام
تا در اشتر با تو انبازی کند بهرِ طَمْعِ اشتر این بازی کند
او نشانِ کژ بِنَشْناسد ز راست لیک گفتت آن مقلِّد را عصاست
هرچه را گویی خطا بود آن نشان او به تقلیدِ تو می‌گوید همان
چون نشانِ راست گویند و شَبیه پس یقین گردد ترا لاٰ رَیْبَ فِیه
آن شفایِ جانِ رنجورت شود رنگِ روی و صحّت و زورت شود
چشمِ تو روشن شود پایت دَوان جسمِ تو جان گردد و جانت روان
پس بگویی راست گفتی ای امین این نشانیها بَلاغ آمد مُبین
فِیهِ آیَاتٌ بَیِّنَات ثِقَاتٌ این براتی باشد و قدرِ نجات
این نشان چون داد گویی پیش رَو وقتِ آهنگ است پیش‌آهنگ شو
پیرویِ تو کنم ای راست‌گو بوی بردی ز اشترم بنْما که کو
پیشِ آنکس که نه صاحب اشتری کو در این جُستِ شتر بهرِ مِری است
زین نشانِ راست نفْزودش یقین جز ز عکسِ ناقه‌جویِ راستین
بوی بُرد از جِدّ و گرمیهایِ او که گزافه نیست این هیهایِ او

اندر این اشتر نبودش حق ولی اشتری گم کرده است او هم بلی
طَمْعِ ناقهٔ غیر روپوشش شده آنچه از او گم شد فراموشش شده
هر کجا او می‌دود این می‌دود از طَمَع همدردِ صاحب می‌شود
کاذبی با صادقی چون شد روان آن دروغش راستی شد ناگهان
اندر آن صحرا که آن اشتر شتافت اشترِ خود نیز آن دیگر بیافت
چون بدیدش یاد آورد آنِ خویش بی‌طَمَع شد ز اشترِ آن یار و خویش
آن مقلِّد شد محقِّق چون بدید اشترِ خود را که آنجا می‌چرید
او طلب‌کارِ شتر آن لحظه گشت می‌نجُستش تا ندید او را به دشت
بعد از آن تنهارَوی آغاز کرد چشم سویِ ناقهٔ خود باز کرد
گفت آن صادق مرا بگْذاشتی تا به اکنون پاسِ من می‌داشتی
گفت تا اکنون فسوسی بوده‌ام وز طَمَع در چاپلوسی بوده‌ام
این زمان همدردِ تو گشتم که من در طلب از تو جدا گشتم به تن
از تو می‌دزدیدمی وصفِ شتر جانِ من دید آنِ خود شد چشم‌پُر
تا نیابیدم نبودم طالبش مس کنون مغلوب شد زر غالبش
سیّآتم شد همه طاعات شُکر هزل شد فانی و جِد اثبات شُکر
سیّآتم چون وسیلت شد به حق پس مزن بر سیّآتم هیچ دَق
مر ترا صدقِ تو طالب کرده بود مر مرا جِدّ و طلب صدقی گشود
صدقِ تو آورد در جُستن ترا جُستنم آورد در صدقی مرا
تخمِ دولت در زمین می‌کاشتم سُخره و بیگار می‌پنداشتم
آن نَبُد بیگار کسبی بود چُست هر یکی دانه که کِشتم صد برُست
دزد سویِ خانه‌ای شد زیردست چون در آمد دید کآن خانهٔ خود است
گرم باش ای سرد تا گرمی رسد با درشتی ساز تا نرمی رسد
آن دو اشتر نیست آن یک اشتر است تنگ آمد لفظ معنی بس پُر است
لفظ در معنی همیشه نارسان زآن پیمبر گفت قَدْ کَلَّ لِسَان
نُطق اصطرلاب باشد در حساب چه قَدَر داند ز چرخ و آفتاب

خاصه چرخی کین فلک زو پرّه‌ایست آفتاب از آفتابش ذرّه‌ایست

بیانِ آنکه در هر نَفْسی فتنهٔ مسجدِ ضِرار هست

چون پدید آمد که آن مسجد نبود خانهٔ حیلت بُد و دامِ جهود
پس نَبی فرمود کآن را برکَنَند مَطْرَحهٔ خاشاک و خاکستر کُنند
صاحبِ مسجد چو مسجد قلب بود دانه‌ها بر دام ریزی نیست جود
گوشت کاندر شَستِ تو آنچنان لقمه نه بخشش نی سخاست
مسجدِ اهل قُبا کآن بُد جماد آنچه کُفْوِ او نَبُد راهش نداد
در جمادات این چنین حیفی نرفت زد در آن ناکُفْو امیرِ داد نفت
پس حقایق را که اصلِ اصلهاست دان که آنجا فرقها و فصلهاست
نی حیاتش چون حیاتِ او بوَد نی مماتش چون مماتِ او بوَد
گورِ او هرگز چو گورِ او مدان خود چه گویم حالِ فرقِ آن جهان
بر محک زن کارِ خود ای مردِ کار تا نسازی مسجدِ اهلِ ضِرار
بس در آن مسجدکُنان تسخر زدی چون نظر کردی تو خود زیشان بُدی

حکایتِ هندو که با یارِ خود جنگ می‌کرد بر کاری و خبر نداشت که او هم بدان مبتلاست

چار هندو در یکی مسجد شدند بهرِ طاعت راکع و ساجد شدند
هر یکی بر نیّتی تکبیر کرد در نماز آمد به مسکینی و درد
مُؤْذِن آمد از یکی لفظی بجَست کای مؤذّن بانگ کردی وقت هست
گفت آن هندویِ دیگر از نیاز هی سخن گفتی و باطل شد نماز
آن سِیُم گفت آن دُوُم را ای عمو چه زنی طعنه بر او خود را بگو
آن چهارم گفت حمدِ اللّه که من در نیُفتادم به چَه چون آن سه تن
پس نمازِ هر چهاران شد تباه عیب‌گویان بیشتر گم کرده راه
ای خنک جانی که عیبِ خویش دید هر که عیبی گفت آن بر خود خرید
زآنکه نیمِ او ز عیبستان بُدست وآن دگر نیمش ز غیبستان بُدست
چونکه بر سر مر ترا دَه ریش هست مرهمت بر خویش باید کار بست
عیب کردن خویش را داروِی اوست چون شکسته گشت جایِ اِرْحَمُواست

گر همان عیبت نبود ایمن مباش | بوکه آن عیب از تو گردد نیز فاش
3025 لَا تَخَافُوا از خدا نشْنیده‌ای | پس چه خود را ایمن و خوش دیده‌ای
سالها ابلیس نیکونام زیست | گشت رسوا بین که او را نام چیست
در جهان معروف بُد عَلیایِ او | گشت معروفی به عکس ای وایِ او
تا نه‌ای ایمن تو معروفی مجو | رُو بشُوی از خوف پس بنْمای رُو
تا نرویَد ریشِ تو ای خوبِ من | بر دگر ساده‌زنخ طعنه مزن
3030 این نگر که مبتلا شد جانِ او | در چهی افتاد تا شد پندِ تو
تو نیُفتادی که باشی پندِ او | زهر او نوشید تو خور قندِ او

قصد کردنِ غُزان به کشتنِ یک مردی تا آن دگر بترسد

آن غُزانِ تُرکِ خونریز آمدند | بهرِ یغما بر دهی ناگه زدند
دو کس از اعیانِ آن دِه یافتند | در هلاکِ آن یکی بشْتافتند
دست بستندش که قربانش کنند | گفت ای شاهان و ارکانِ بلند
3035 در چَهِ مرگم چرا می‌افکنید | از چه آخر تشنهٔ خونِ منید

2.1. Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 Numaralı Mesnevî Nüshasının Bazı İmla Özellikleri

Farsça sözcüklerdeki د harfinin ذ olarak yazılması:

Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 numaralı Mesnevî nüshasında bazı د harfleri ذ harfi olarak yazılmıştır.

Örnek:

2 کز نَیستان تا مرا ببْریذه‌اند | در نفیرم مرد و زن نالیذه‌اند

55 شه چو عجزِ آن حکیمان را بدیذ | پا برهنه جانبِ مسجد دویذ

ها çoğul ekinden önce gelen hâ-yı resmiyelerin yazılmaması:

Hâ-yı resmiyelerden sonra ها çoğul eki geldiğinde, hâ-yı resmiyeler yazılmamıştır.

Örnek:

11 نَی حریفِ هر که از یاری بُرید | پردهایش پردهایِ ما درید

13 نَی حدیثِ راهِ پُر خون می‌کند | قصّه‌هایِ عشقِ مجنون می‌کند

که'lerin yazılması:

که'ler bazen کی şeklinde yazılmıştır. چونکه ve آنکه sözcüklerindeki hâ-yı resmiyeler çoğunlukla yazılmamıştır.

Örnek:

29 چونک گل رفت و گلستان درگذشت نشْنوی زآن پس ز بلبل سرگذشت

نه olumsuzluk ekinin yazılması:

نه'ler bazen نه şeklinde, bazen de نی şeklinde yazılmıştır.

Örnek:

49 ترکِ استثنا مرادم قسوتیست نیِ همین گفتن که عارض حالتیست

139 گفتم ار عریان شود او در عیان نه تو مانی نیِ کنارت نیِ میان

به ön edatı:

به ön edatı sözcüklere bitişik olarak yazılmıştır.

Örnek:

5 من بهر جمعیّتی نالان شدم جفتِ بدحالان و خوش‌حالان شدم

49 چون بخویش آمذ ز غرقابِ فنا خوش زبان بگْشاذ در مدح و دعا

ز، ژ، گ، ک، چ، ج، ب، پ harflerinin yazılması:

چ harfi çoğunlukla ج şeklinde; گ harfi de genellikle ک şeklinde yazılmıştır.

Örnek:

12 همجو نَی زهری و تریاقی که دید همجو نَی دمساز و مشتاقی که دید

14 محرمِ این هوش جز بیهوش نیست مر زبان را مشتری جز کوش نیست

2.2. Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 Numaralı Mesnevî Nüshasının Metni

Bu kısımda Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 numaralı Mesnevî nüshasıyla ilgili bazı açıklamalar ve metin hazırlanırken izlenen çalışma metoduyla ilgili yönlendirici bilgiler yer almaktadır. Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 numaralı nüshanın metni aşağıda sunulmuştur.

Nüshanın I. defterinin mukaddimesi büyük ölçüde eksiktir. Mukaddimenin mevcut kısımlarında ise onarımdan ya da mürekkebin dağılmasından kaynaklı bazı sözcükler okunamamaktadır. Mukaddimedeki eksik veya okunamayan kısımlar aşağıdaki metinde köşeli parantez "[ ]" içine alınarak verilmiştir. Bu ve benzeri bilgilere nüsha

tavsifinde de sayfa numarası belirtilerek ayrıca değinilmiştir. Nüshada hikâye başlığıyla başlayan sayfa veyahut yaprak numaraları söz konusu başlığın yanına yazılmıştır (örneğin: /32a/ gibi).

Onarıldığı, aşındığı, mürekkebi dağıldığı ya da silindiği için okunamayan sözcük veyahut beyitler köşeli parantez içinde üç noktayla "[…]" gösterilip, söz konusu eksik kısımlar dipnotta verilmiştir. İlave beyitler ardı ardına sıralı ise bu husus tek bir dipnotta ilgili beyitlerin numaraları belirtilerek açıklanmıştır.

Manisa nüshasının haşiyelerinde bulunan veyahut üzeri çizilen ya da düzeltilen beyitlerin Konya 51 numaralı nüshaya uygun biçimde düzeltiği görülmektedir. Konya 51 numaralı nüshanın haşiyelerindeki beyitlerin birçoğu Manisa nüshasının metninde yer almaktadır. Bununla birlikte Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 numaralı Mesnevî nüshasının Konya 51 numaralı nüshaya göre fazla veya noksan beyitleri, fazla beyitler için "+" işaretiyle, noksan beyitler için ise "-" işaretiyle dipnotlarda gösterilmiştir.

Manisa nüshasının II. defteri de istifadeye uygundur. Bu defterin mukaddimesi tamdır. II. defterde birbirini takip etmesi gereken bazı hikâye ve beyitlerin eksik olduğu tespit edilmiştir. Eksik beyitlerin, defterin farklı sayfalarında değil de ardı ardına sıralanan beyitlerde yoğunlaşması, söz konusu defterin bazı sayfalarının zayi olduğunu akla getirmektedir. Örneğin, II. defterin 2943-3035. sıralarında bulunması öngörülen yaklaşık doksan iki beyit ve bazı hikâye başlıkları bu defterde tespit edilememiştir. Bu eksik beyit ve başlıklar çalışmanın ilerleyen sayfalarında sırasıyla gösterilmiştir.

Konya nüshasındaki benzer beyitlerle kıyaslandığında, Manisa nüshasındaki bazı beyitlerin devrik olarak kullanıldığı fark edilmektedir. Ayrıca Manisa nüshası onarılırken yitik kısımlar yeni kâğıtlar kullanılarak tamir edildikten sonra bu kısımlardaki eksik beyitler farklı bir yazıyla yeniden yazılmıştır. Bu kısımlar için nüshanın 2a, 31a, 31b sayfalarına bakılabilir.

2.3. Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 Numaralı Mesnevî Nüshası

I. Defter

[هٰذَا كِتَابُ الْمَثْنَوِيِّ وَ هُوَ اُصُولُ اُصُولِ اُصُولِ الدِّينِ فِی كَشْفِ اَسْرَارِ الْوُصُولِ وَالْيَقِينِ وَ هُوَ فِقْهُ اللّٰهِ الْاَكْبَرُ وَ شَرْعُ اللّٰهِ الْاَزْهَرُ وَ بُرْهَانُ اللّٰهِ الْاَظْهَرُ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ يُشْرِقُ اِشْرَاقاً اَنْوَرَ مِنَ الْاِصْبَاحِ وَ هُوَ جِنَانُ الْجَنَانِ ذُوالْعُيُونِ وَالاَغْصَانِ مِنْهَا عَيْنٌ تُسَمّٰى عِنْدَ اَبْنَاءِ هٰذَا السَّبِيلِ سَلْسَبِيلاً وَ عِنْدَ اَصْحَابِ الْمَقَامَاتِ وَالْكَرَامَاتِ خَيْرٌ مَقَاماً وَ اَحْسَنُ مَقِيلاً اَلْاَبْرَارُ فِيهِ يَأْكُلُونَ وَ يَشْرَبُونَ وَالْاَحْرَارُ مِنْهُ يَفْرَحُونَ وَ يَطْرَبُونَ وَ هُوَ كَنِيلِ مِصْرَ شَرَابٌ لِلصَّابِرِينَ وَ حَسْرَةٌ عَلٰى آلِ فِرْعَوْنَ وَالْكَافِرِينَ كَمَا قَالَ تَعَالٰى يُضِلُّ بِهِ كَثِيراً وَ يَهْدِی بِهِ كَثِيراً وَ اِنَّهُ شِفَاءُ الصُّدُورِ وَ جِلَاءُ الْاَحْزَانِ وَ كَشَّافُ الْقُرْآنِ وَ سَعَةُ الْاَرْزَاقِ وَ تَطْيِيبُ الْاَخْلَاقِ بِأَيْدِی سَفَرَةٍ كِرَامٍ بَرَرَةٍ يَمْنَعُونَ بِأَنْ لَا يَمَسُّهُ اِلَّا الْمُطَهَّرُونَ تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ لَا مِنْ خَلْفِهِ وَاللّٰهُ يَرْصُدُهُ وَ يَرْقُبُهُ وَ هُوَ خَيْرٌ حَافِظاً وَ هُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ وَ لَهُ اَلْقَابٌ اُخَرُ لَقَّبَهُ اللّٰهُ تَعَالٰى وَاقْتَصَرْنَا عَلٰى هٰذَا الْقَلِيلِ وَالْقَلِيلُ يَدُلُّ عَلَى الْكَثِيرِ وَالْجُرْعَةُ تَدُلُّ عَلَى الْغَدِيرِ وَالْحَفْنَةُ تَدُلُّ عَلَى الْبَيْدَرِ الْكَبِيرِ يَقُولُ الْعَبْدُ الضَّعِيفُ الْمُحْتَاجُ اِلٰى رَحْمَةِ اللّٰهِ تَعَالٰى مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ الْبَلْخِیِّ تَقَبَّلَ اللّٰهُ مِنْهُ اجْتَهَدْتُ فِی تَطْوِيلِ الْمَنْظُومِ الْمَثْنَوِیِّ الْمُشْتَمِلِ عَلَى الْغَرَائِبِ وَالنَّوَادِرِ و] غُرَرِ الْمَقَالَاتِ [وَ دُرَرِ] لدَّلَالَاتِ وَ طَرِيقَةِ [لزُّهَّادِ وَ حَدِيقَةِ الْعُبَّادِ قَصِيرَةِ الْمَبَانِی] كَثِيرَةِ [الْمَعَانِی لِأَسْتِدْعَاءِ سَيِّدِی و] سَنَدِی وَ [مُعْتَمَدِی وَ مَكَانِ الرُّوحِ مِنْ جَسَدِی] وَ ذَخِيرَةِ يَوْمِی وَ غَدِی وَ هُوَ الشَّيْخُ قُدْوَةُ [الْعَارِفِين] اِمَامُ [الْهُدٰى وَالْيَقِينِ مُغِيثُ] الْوَرٰى اَمِينُ الْقُلُوبِ وَالنُّهٰى وَدِيعَةُ اللّٰهِ بَيْنَ خَلِيقَتِهِ [وَ صَفْوَتُهُ فِی بَرِيَّتِهِ وَ وَصَايَاهُ] لِنَبِيِّهِ وَ خَبَايَاهُ عِنْدَ صَفِيِّهِ مِفْتَاحُ [خَزَائِنِ الْعَرْشِ اَمِينُ كُنُوزِ الْفَرْشِ] اَبُو الْفَضَائِلِ حُسَامُ الْحَقِّ وَالدِّينِ حَسَنُ بْنُ [مُحَمَّدِ بْنِ حَسَنِ الْمَعرُوفُ بِأَبْنِ اَخِی تُرْک اَبُو يَزِيدِ] الْوَقْتِ جُنَيْدِ الزَّمَانِ صِدِّيقُ ابْنُ الْصِدِّيقِ رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ [وَ عَنْهُم الْاُرْمَوِیُّ الْاَصْلِ] الْمُنْتَسِبُ اِلَى الشَّيْخِ الْمُكَرَّمِ بِمَا قَالَ اَمْسَيْتُ كُرْدِيّاً وَ اَصْبَحْتُ عَرَبِيّاً [قَدَّسَ اللّٰهُ رُوحَهُ وَ اَرْوَاحَ اَخْلَافِهِ] فَنِعْمَ السَّلَفُ وَ نِعْمَ الْخَلَفُ لَهُ نَسَبٌ اَلْقَتِ [الشَّمْسُ عَلَيْهِ رِدَاءَهَا وَ حَسَبٌ اَرْخَتِ النُّجُومُ] لَدَيْهِ اَضْوَاءَهَا لَمْ يَزَلْ فِنَاءُ هُمْ قِبْلَةَ الْاِقْبَالِ يَتَوَجَّهُ [اِلَيْهَا بَنُو الْوَلَاةِ وَ كَعْبَةُ الْآمَالِ] يَطُوفُ بِهَا وُفُودُ الْعُفَاةِ وَ لَا زَالَ كَذٰلِکَ مَا طَلَعَ نَجْمٌ [وَ ذُرَّ شَارِقٌ لِيَكُونَ مُعْتَصَماً لِاُولِی] الْبَصَائِرِ الرَّبَّانِيِّينَ السَّمَائِيِّينَ الْعَرْشِيِّينَ [النُّورِيِّينَ السُّكُوتِ النُّظَّارِ الْغُيَّبِ الْحُضَّارِ الْمُلُوكِ تَحْتَ الْاَطْمَارِ اَشْرَافِ الْقَبَائِلِ اَصْحَابِ الْفَضَائِلِ اَنْوَارِ الدَّلَائِلِ آمِين يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ]

[وَ هٰذَا دُعَاءٌ لَا يُرَدُّ فَاِنَّهُ دُعَاءٌ لِاَصْنَافِ الْبَرِيَّةِ شَامِلٌ]

[وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَحْدَهُ وَ صَلَّ اللّٰهُ عَلٰى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ عِتْرَتِهِ وَ حَسْبُنَا اللّٰهُ وَ نِعْمَ الْوَكِيلُ]

بشْنو از[214] نَی چون شکایت می‌کند از جداییها حکایت می‌کند 1b

---

[214] از: این

کز نَیستان تا مرا ببْریده‌اند در نفیرم مرد و زن نالیده‌اند
سینه خواهم شرحه شرحه از فراق تا بگویم شرحِ دردِ اشتیاق
هر کسی کو دور ماند از اصلِ خویش باز جوید روزگارِ وصلِ خویش
من به هر جمعیّتی نالان شدم جفتِ بدحالان و خوش‌حالان شدم
هر کسی از ظنِّ خود شد یارِ من از درونِ من نجست اسرارِ من
سِرِّ من از نالهٔ من دور نیست لیک چشم و گوش را آن نور نیست
تن ز جان و جان ز تن مستور نیست لیک کس را دیدِ جان دستور نیست
آتش است این بانگِ نای و نیست باد هر که این آتش ندارد نیست باد
آتشِ عشق است کاندر نَی فتاد جوششِ عشق است کاندر مَی فتاد
نَی حریفِ هر که از یاری بُرید پرده‌هایش پرده‌هایِ ما درید
همچو نَی زهری و تریاقی که دید همچو نَی دمساز و مشتاقی که دید
نَی حدیثِ راهِ پُر خون می‌کند قصّه‌هایِ عشقِ مجنون می‌کند
محرمِ این هوش جز بیهوش نیست مر زبان را مشتری جز گوش نیست
در غمِ ما روزها بیگاه شد روزها با سوزها همراه شد
روزها گر رفت گو رَو باک نیست تو بمان ای آنکه چون تو پاک نیست
هر که جز ماهی ز آبش سیر شد هر که بی‌روزی است روزش دیر شد
در نیابد حالِ پخته هِچ خام پس سخن کوتاه باید والسّلام
بند بگْسل باش آزاد ای پسر چند باشی بندِ سیم و بندِ زر
گر بریزی بحر را در کوزه‌ای چند گنجد قسمتِ یک روزه‌ای
کوزهٔ چشمِ حریصان پُر نشد تا صدف قانع نشد پُر دُر نشد
هر که را جامه ز عشقی چاک شد او ز حرص و جمله عیبی[215] پاک شد
شاد باش ای عشقِ خوش سودایِ ما ای طبیبِ جمله علّتهایِ ما
ای دوایِ نَخوَت و ناموسِ ما ای تو افلاطون و جالینوسِ ما
جسمِ خاک از عشق بر افلاک شد کوه در رقص آمد و چالاک شد
عشق جانِ طور آمد عاشقا طور مست و خَرَّ موسی صَاعِقَا

[215] و جمله عیبی: و عیبی

با لبِ دمسازِ خود گر جُفتمی همچو نی من گفتنیها گفتمی
هر که او از همزبانی شد جدا بی‌زبان شد گرچه دارد صد نوا
چونکه گل رفت و گلستان درگذشت نشْنوی زآن پس ز بلبل سرگذشت
جمله معشوق است و عاشق پرده‌ای زنده معشوق است و عاشق مرده‌ای
چون نباشد عشق را پروایِ او او چو مرغی مانْد بی‌پر وایِ او
من چگونه هوش دارم پیش و پس چون نباشد نورِ یارم پیش و پس
عشق خواهد کین سخن بیرون بوَد آینه غمّاز نبْود چون بوَد
آینه‌ات[216] دانی چرا غمّاز نیست زآنکه زنگار از رُخَش ممتاز نیست

حکایت[217] عاشق شدنِ پادشاه بر کنیزک و خریدن پادشاه کنیزک را[218]

بشْنوید ای دوستان این داستان خود حقیقت نقدِ حالِ ماست آن
بود شاهی در زمانی پیش از این مُلکِ دنیا بودش و هم مُلکِ دین
اتّفاقا شاه شد روزی سوار[219] با خواصِ خویش از بهرِ شکار
یک کنیزک دید شه بر شاهراه شد غلامِ آن کنیزک جان شاه
مرغِ جانش در قفص چون می‌طپید داد مال [...][220] کنیزک را خرید
چون خرید او را و برخوردار شد آن کنیزک از قضا [...][221]
آن یکی خر داشت و پالانش نبود یافت [...][222] خر را در ربود
کوزه بودش آب می‌نآمد به دست آب را چون یافت [...][223]
شه طبیبان جمع کرد [...][224] گفت جانِ هر دو در دستِ شماست
جانِ من سهلست جانِ جانم اوست دردمند [...][225]
هر که درمان کرد مر جانِ مرا بُرد گنج و دُرّ و مرجانِ مرا 2a

---

216 آینه‌ات: آینت
217 حکایت: +
218 بر کنیزک و خریدن پادشاه کنیزک را: بر کنیزکِ رنجور و تدبیر کردن در صحّت او
219 شد روزی سوار: روزی شد سوار
220 و آن
221 بیمار شد
222 پالان گرگ
223 خود کوزه شکست
224 از چپّ و راست
225 و خسته‌ام درمانم اوست

جمله گفتندش که جانبازی کنیم فهم گِرد آریم و انبازی کنیم
هر یکی از ما مسیحِ عالمیست هر الم را در کفِ ما مرهمیست
گر خدا خواهد نگفتند از بَطَر پس خدا بنْمودشان عجزِ بشر
ترکِ استثنا مرادم قسوتیست نی همین گفتن که عارض حالتیست
ای بسی ناورده استثنا به گفت جانِ او با جانِ استثناست جفت
هرچه کردند از علاج و از دوا گشت رنج افزون و حاجت ناروا
آن کنیزک از مرض چون موی شد چشمِ شه از اشکِ خون چون جوی
از قضا سرکنگبین صفرا نمود[226] روغنِ بادام خشکی می‌فزود[227]
از هلیله قبض شد اطلاق رفت آب آتش را مدد شد همچو نفت

ظاهر شدنِ عجزِ حکیمان از معالجهٔ کنیزک بر پادشاه و روی او زدنِ پادشاه به درگاهِ خدا و در خواب دیدنِ [...][228]

شه چو عجزِ آن حکیمان را بدید پابرهنه جانبِ مسجد دوید
رفت در مسجد سویِ محراب شد سجده‌گاه از اشکِ شه پُر آب شد
چون به خویش آمد ز غرقابِ فنا خوش زبان بگْشاد در مدح و دعا
کای کمینه بخششت مُلکِ جهان من چه گویم چون تو می‌دانی نهان
لیک گفتی گرچه می‌دانم سِرت زود هم پیدا کُنَش بر ظاهرت
ای همیشه حاجتِ ما را پناه بارِ دیگر ما غلط کردیم راه
چون برآورد از میانِ جان خروش اندر آمد بحرِ بخشایش به جوش
در میانِ گریه خوابش در ربود دید در خواب او که پیری رو نمود
گفت ای شه مژده حاجاتت رواست گر غریبی آیدت فردا ز ماست
چونکه آید او حکیم حاذق است صادقش دان کو امین و صادق است
در علاجش سحرِ مطلق را ببین در مزاجش قدرتِ حق را ببین
چون رسید آن وعده‌گاه و روز شد آفتاب از شرق اخترسوز شد

---

[226] نمود: فزود
[227] می فزود: می نمود
[228] او ولیّی را

بود اندر منظره شه منتظِر تا ببیند آنچه بنْمودند سِر
دید شخصی فاضلی پُرمایه‌ای آفتابی در میانِ سایه‌ای
می‌رسید از دور مانندِ هلال نیست بود و هست بر شکلِ خیال
نیست‌وَش باشد خیال اندر روان تو جهانی بر خیالی بین روان
بر خیالی صلحشان و جنگشان وز خیالی فخرشان و ننگشان
آن خیالاتی که دامِ اولیاست عکسِ مهرویانِ [...][229]
آن خیالی شاه کاندر[230] خواب دید در رخِ مهمان همان آمد پدید
شه به جایِ حاجبان درپیش رفت پیشِ آن مهمانِ غیبِ خویش
هر دو بحری آشنا آموخته هر دو جان بی دوختن بر دوخته
گفت معشوقم تو بودستی نه آن لیک کار از کار خیزد در [...][232]
ای مرا تو مصطفی من چو عُمَر از برایِ خدمتت بندم کَمَر

از خداوند ولی‌التوفیق در خواستن توفیق رعایت ادب در همه حالها و بیان کردن وخامت ضررهای بی ادبی[233]

از خدا جوییم توفیق و[234] ادب بی‌ادب محروم گشت از لطفِ رب
بی‌ادب تنها نه خود را داشت بَد بلکه آتش در همه آفاق زد
مایده از آسمان در می‌رسید بی صُداع و بی فروخت و بی خرید[235]
در میانِ قومِ موسی چند کس بی‌ادب گفتند کو سیر و عَدَس
منقطع شد نان و خوان آسمان ماند رنجِ زرع و بیل و داس‌مان
باز عیسی چون شفاعت کرد حق خون[236] فرستاد و غنیمت بر طَبَق
باز گستاخان ادب بگْذاشتند چون گدایان زَلّه‌ها برداشتند
لابه کرده عیسی ایشان را که این دایمست و کم نگردد از زمین

---

229 بُستانِ خداست
230 شاه کاندر: که شه اندر
231 رفت
232 جهان
233 از خداوند ولی‌التوفیق در خواستن توفیق رعایت ادب در همه حالها و بیان کردن وخامت ضررهای بی ادبی: +
234 و: +
235 بی صُداع و بی فروخت و بی خرید: بی‌شِرِیٰ و بَیْع و بی‌گفت و شنید
236 خون: خوان

بدگمانی کردن و حرص‌آوری کفر باشد پیشِ خوانِ مهتری
زآن گدارویانِ نادیده ز آز آن درِ رحمت ز ایشان شد فراز
[...][237] بیِ منعِ زکات وز زنا افتد وبا اندر جهات
هرچه بر تو آید [...][238] و غم آن ز بی‌باکی و گستاخیست هم
90 [...][239] گستاخی[240] کند در راهِ رهزنِ مردان شد و نامرد اوست 2b
از ادب پُر نور گشتست این فلک وز ادب معصوم و پاک آمد مَلَک
بُد ز گستاخی کُسوفِ آفتاب شد عزازیلی ز جرأت ردِّ باب

ملاقاتِ پادشاه با آن طبیب الهی که در خوابش نمودند

دست بگْشاد و کنارانش گرفت همچو عشق اندر دل و جانش گرفت
دست و پیشانیش بوسیدن گرفت از[241] مقام و راه پرسیدن گرفت
95 پرس پرسان می‌کشیدش تا به صدر گفت گنجی یافتم آخر به صبر
گفت ای هدیهٔ[242] حق و دفعِ حَرَج معنیِ اَلصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَج
ای لقایِ تو جوابِ هر سؤال مشکل از تو حل شود بی‌قیل و قال
ترجمانی هرچه ما را در دل است دستگیری هر که پایش در گِل است
مَرْحَبَا یَا مُجْتَبیٰ یَا مُرْتَضیٰ اِنْ تَغِبْ جَاءَ الْقَضَا ضَاقَ الْفَضَا
100 اَنْتَ مَوْلَی الْقَوْمِ مَنْ لَا یَشْتَهِی قَدْ رَدیٰ کَلَّا لَئِنْ لَمْ یَنْتَهِ
چون گذشت آن مجلس و خوانِ کرم دستِ او بگْرفت و بُرد اندر حرم

بردن آن پادشاه طبیب را بر سر بیمار تا حال او را ببیند[243]

قصّهٔ رنجور و رنجوری بخوانْد بعد از آن در پیشِ رنجورش نشانْد
رنگِ رو و نبض و قاروره بدید هم علاماتش هم اسبابش شنید
گفت هر دارو که ایشان کرده‌اند آن عمارت نیست ویران کرده‌اند
105 بی‌خبر بودند از حالِ درون اَسْتَعِیذُ اللّٰهَ مِمَّا یَفْتَرُون
دید رنج و کشف شد بر وی نهفت لیک پنهان کرد و با سلطان نگفت

---

[237] ابر بر ناید
[238] از ظلمات
[239] هر که
[240] گستاخی: بی باکی
[241] از: وز
[242] هدیهٔ: نورِ
[243] بردن آن پادشاه طبیب را بر سر بیمار تا حال او را ببیند: +

رنجش از صفرا و از سودا نبود　　بویِ هر هیزم پدید آید ز دود
دید از زاریش کو زارِ دلست　　تن خوش است و او گرفتارِ دلست
عاشقی پیداست از زاریِ دل　　نیست بیماری چو بیماریِ دل
علّتِ عاشق ز علّتها جداست　　عشق اُصطرلابِ اسرارِ خداست
عاشقی گر زین سر و گر زآن سر است　　عاقبت ما را بدان سر رهبر است
هرچه گویم عشق را شرح و بیان　　چون به عشق آیم خَجِل باشم از آن
گرچه تفسیرِ زبان روشنگرست　　لیک عشقِ بی‌زبان روشن‌ترست
چون قلم اندر نوشتن می‌شتافت　　چون به عشق آمد قلم بر خود
عقل در شرحش چو خر در گِل بخفت　　شرحِ عشق و عاشقی هم عشق گفت
آفتاب آمد دلیلِ آفتاب　　گر دلیلت باید از وی رو متاب
از وی ار سایه نشانی می‌دهد　　شمس هر دم نورِ جانی می‌دهد
سایه خواب آرد ترا همچون سَمَر　　چون بر آید شمس اِنْشَقَّ الْقَمَر
خود غریبی در جهان چون شمس نیست　　شمسِ جانی[244] باقیی کِش اَمس
شمس در خارج اگرچه هست فرد　　می‌توان هم مثلِ او تصویر کرد
لیک آن شمسی که بنده‌ستش اثیر[245]　　نَبْوَدش در ذهن و در خارج نظیر
در تصوّر ذاتِ او را گُنج کو　　تا در آید در تصوّر مثلِ او
چون حدیثِ رویِ شمس‌الدّین رسید　　شمسِ چارم آسمان سر در کشید
واجب آید چونکه آید نامِ او　　شرح کردن رمزی از اِنعامِ او
این نَفَس جان دامنم بر تافتست　　بویِ پیراهانِ یوسف یافتست
از برایِ حقِّ صحبت سال‌ها　　بازگو حالی از آن خوش حال‌ها
تا زمین و آسمان خندان شود　　عقل و جان[246] و دیده صد چندان
لَا تُکَلِّفْنِی فَاِنِّی فِی الْفَنَا　　کَلَّتْ اَفْهَامِی فَلَا اُحْصِی ثَنَا
کُلُّ شَیْءٍ قَالهو[247] غَیْرُ الْمُفِیق　　اِنْ تَکَلَّفْ اَوْ تَصَلَّفْ لَا یَلِیق
من چه گویم یک رگم هشیار نیست　　شرحِ آن یاری که او را یار نیست

---

[244] جانی: جان
[245] لیک آن شمسی که بنده‌ستش اثیر: لیک شمسی که ازو شد هست اثیر
[246] جان: روح
[247] قُال‌هو: قالله

شرحِ این هجران و این خونِ جگر　　این زمان بگْذار تا وقتِ دگر
قَالَ اَطْعِمْنِی فَاِنِّی جَایِعٌ　　وَاعْتَجِلْ فَالْوَقْتُ سَیْفٌ قَاطِعٌ
صوفی اِبنُ الوقت باشد ای رفیق　　نیست فردا گفتن از شرطِ طریق
تو مگر خود مردِ صوفی نیستی　　هست را از نسیه خیزد نیستی
135 گفتمش پوشیده خوشتر سرِّ یار　　خود تو در ضمنِ حکایت گوش‌دار
خوشتر آن باشد که سرِّ دلبران　　گفته آید در حدیثِ دیگران
گفت مکشوف و برهنه بی غلول[248]　　بازگو دفعم مده ای بوالفضول[249]
پرده بر دار و برهنه گو که من　　می‌نخسپم با صَنَم با پیرهن 3a
گفتم ار عریان شود او در عیان　　نه تو مانی نی[250] کنارت نی[251] میان
140 آرزو می‌خواه لیک اندازه خواه　　بر نتابد کوه را یک برگِ کاه
آفتابی کز وی این عالم فروخت　　اندکی گر پیش آید جمله سوخت
فتنه و آشوب و خونریزی مجوی　　بیش از این از شمسِ تبریزی مگوی
این ندارد آخر از آغاز گو[252]　　رَو تمامِ این حکایت بازگو[253]

خلوت طلبیدنِ آن ولی از پادشاه با کنیزک جهتِ دریافتنِ رنجِ کنیزک

گفت ای شه خلوتی کن خانه را　　دُور کن هم خویش و هم بیگانه را
145 کس ندارد گوش در دهلیزها　　تا بپرسم زین کنیزک چیزها
خانه خالی مانْد یک[254] دیّار نی[255]　　جز طبیب و جز همان بیمار نی[256]
نرم نرمک گفت شهرِ تو کجاست　　که علاجِ اهلِ هر شهری جداست
واندر آن شهر از قرابت کیستت　　خویشی و پیوستگی با چیستت
دست بر نبضش نهاد و یک به یک　　باز می‌پرسید از جورِ فلک
150 چون کسی را خار در پایش جهد　　پایِ خود را بر سرِ زانو نهد

---

[248] بی غلول: گوی این
[249] بازگو دفعم مده ای بوالفضول: آشکارا به که پنهان ذکر دین
[250] نی: نه
[251] نی: نه
[252] گو: گوی
[253] گو: گوی
[254] یک: و یک
[255] نی: نه
[256] نی: نه

وز سرِ سوزن همی‌جوید سرش ور نیابد می‌کند با لب تَرَش
خار در پا شد چنین دشواریاب خار در دل چون بوَد وا دِه جواب
خار در دل گر بدیدی هر خَسی دست کی بودی غمان را بر کسی
کس به زیرِ دُمِّ خر خاری نهد خر نداند دفعِ آن بر می‌جهد
155 بر جهد وآن خار محکم‌تر زند عاقلی باید که خاری برکَنَد
خر ز بهرِ دفعِ خار از سوز و درد جفته می‌انداخت و صد جا زخم کرد
آن حکیمِ خارچین استاد بود دست می‌زد جا به جا می‌آزمود
زآن کنیزک بر سبیلِ[257] داستان باز می‌پرسید حالِ دوستان
با حکیم او قصّه‌ها می‌گفت فاش از مقام و خواجگان و شهر و باش
160 سویِ قصّه گفتنش می‌داشت گوش سویِ نبض و جَستنش می‌داشت
تا که نبض از نامِ کی گردد جَهان او بوَد مقصودِ جانش در جِهان
دوستان شهرِ[258] او را برشمرد بعد از آن شهری دگر را نام بُرد
گفت چون بیرون شدی از شهرِ خویش در کدامین شهر بودستی تو بیش
نامِ شهری گفت هم زآن در گذشت رنگِ رو و نبضِ او دیگر نگشت
165 خواجگان و شهرها را یک به یک باز گفت از جای وز[259] نان و نمک
شهر شهر و خانه خانه قصّه کرد نی رگش جُنبید و نی رخ گشت زرد
نبضِ او بر حالِ خود بُد بی‌گزند تا بپرسید از سمرقندِ چو قند
نبض جَست و روی سرخ و زرد شد کز سمرقندی[260] زرگر فرد شد
چون ز رنجور آن حکیم این راز یافت اصلِ آن درد و بلا را باز یافت
170 گفت کویِ او کدامست در گذر او سرِ پُل گفت و کویِ غاتِفَر
گفت دانستم که رنجت چیست زود در خلاصت سحرها خواهم نمود
شاد باش و ایمن و فارغ که من آن کنم با تو که باران با چمن
من غمِ تو می‌خورم تو غم مخور بر تو من مشفق‌ترم از صد پدر

---

[257] سبیلِ: طریق
[258] دوستان شهر: دوستان و شهر
[259] وز: و از
[260] سمرقندی: سمرقندئ

هان و هان این راز را با کس مگوی[261] گرچه از تو شه کند بس جُست

آن مرادت زودتر حاصل شود[262] گورخانهٔ رازِ تو چون دل شود

گفت پیغامبر که هر کی[263] سِر نهفت زود گردد با مرادِ خویش جفت

دانه چون اندر زمین پنهان شود سِرِّ او سرسبزیِ بُستان شود

زرّ و نقره گر نبودندی نهان پرورش کی یافتندی زیرِ کان

وعده‌ها و لطفهایِ آن حکیم کرد آن رنجور را ایمن ز بیم

وعده‌ها باشد حقیقی دل‌پذیر وعده‌ها باشد مجازی تاسه گیر

وعدهٔ اهلِ کرم نقدِ روان وعدهٔ نااهل شد رنجِ روان

دریافتنِ آن ولی رنج را و عرض کردن رنجِ او را بر پادشاه

بعد از آن برخاست و عزمِ شاه کرد شاه را زآن شمّه‌ای آگاه کرد

گفت تدبیر آن بوَد کآن مرد را حاضر آریم از بیِ این درد را

مردِ زرگر را بخوان زآن شهرِ دُور با زر و خلعت بده او را غرور 3b

فرستادنِ پادشاه رسولان به سمرقند به آوردنِ مرد زرگر

شه فرستاد آن طرف یک دو رسول حاذقان و کافیانِ بس عُدول

تا سمرقند آمدند آن دو امیر پیشِ آن زرگر ز شاهنشه بشیر

کای لطیف استادِ کامل معرفت فاش اندر شهرها از تو صفت

نک فلان شه از برایِ زرگری اختیارت کرد زیرا مِهتری

اینک این خلعت بگیر و زرّ و سیم چون بیایی خاص باشی و ندیم

مرد مال و خلعتِ بسیار دید غرّه شد از شهر و فرزندان بُرید

اندر آمد شادمان در راه مرد بی‌خبر کآن شاه قصدِ جانش کرد

اسپِ تازی برنشست و شاد تاخت خونبهایِ خویش را خلعت شناخت

ای شده اندر سفر با صد رضا خود به پایِ خویش تا سُوءُ الْقَضَا

---

[261] مگوی: مگو

[262] جُست وجوی: جُست وجو

[263] کی: که

در خیالش مُلک و عزّ و سروری گفته[264] عزرائیل رَو آری بَری
چون رسید از راه آن مردِ غریب اندر آوردش به پیشِ شه طبیب
سویِ شاهنشاه بردندش به ناز تا بسوزد بر سرِ شمعِ طراز
شاه دید او را بسی تعظیم کرد مخزنِ زر را بدو تسلیم کرد
پس حکیمش گفت کای سلطانِ مِه آن کنیزک را بدین خواجه بِدِه
تا کنیزک در وصالش خوش شود آبِ وصلش دفعِ آن آتش شود
شه بدو بخشید آن مهروی را جفت کرد آن هر دو صحبت‌جوی
مدّتِ شش ماه می‌راندند کام تا به صحّت آمد آن دختر تمام
بعد از آن از بهرِ او شربت بساخت تا بخورْد و پیشِ دختر می‌گداخت
چون ز رنجوری جمالِ او نمانْد حال دختر در وبالِ او نمانْد
چونکه زشت و ناخوش و رخ زرد شد اندک اندک بر دلِ او سرد شد
عشقهایی کز پیِ رنگی بوَد عشق نبْود عاقبت ننگی بوَد
کاش کآن هم ننگ بودی یکسری تا نرفتی بر وی آن بَد داوری
خون دوید از چشمِ همچون جویِ او دشمنِ جانِ وی آمد رویِ او
دشمنِ طاوس[265] آمد پرِّ او ای بسا[266] شه را بکُشته فرِّ او
گفت من آن آهُوَم کز نافِ من ریخت این صیّاد خونِ صافِ من
ای من آن روباهِ صحرا کز کمین سر بریدندش برایِ پوستین
ای من آن پیلی که زخمِ پیلبان ریخت خونم از برایِ استخوان
آنکه کُشتستم پیِ مادونِ من می‌نداند که نخسپد خونِ من
بر من است امروز و فردا بر وَی است خونِ چون من کس چنین ضایع کَی
گرچه دیوار افکَنَد سایهٔ دراز باز گردد سویِ او آن سایه باز
این جهان کوه است و فعلِ ما ندا سویِ ما آید نداها را صدا
این بگفت و رفت در دَم زیرِ خاک آن کنیزک شد ز عشق و رنج پاک
زآنکه عشقِ مردگان پاینده نیست زآنکه مرده سویِ ما آینده نیست

---

[264] گفته: گفت
[265] طاوس: طاووس
[266] بسا: بسی

عشقِ زنده در روان و در بَصَر هر دمی باشد ز غنچه تازه‌تر
عشقِ آن زنده گزین کو باقیَ است کز شرابِ جان‌فزایت ساقیَ است
220 عشقِ آن بگْزین که جمله انبیا یافتند از عشقِ او کار و کیا
تو مگو ما را بدان شه بار نیست با کریمان کارها دشوار نیست

بیان آنکه کشتن و زهر دادن مرد زرگر را به اشارت الهی بود نه به هوای نفس و تأویل فاسد

کُشتنِ آن مرد بر دستِ حکیم نی بیِ اومید بود و نی ز بیم
او نکُشتش از برایِ طبعِ شاه تا نیامد امر و الهامِ الٰه
آن پسر را کِش خضر ببْرید حَلق سِرِّ آن را در نیابد عامِ خَلق
225 آنکه از حق یابد او وحی و خطاب[267] هرچه فرماید بوَد عینِ صواب
آنکه جان بخشد ار[268] بکْشد رواست نایبست و دستِ او دستِ خداست
همچو اسمعیل پیشش سر بِنِه شاد و خندان پیشِ تیغش جان بِدِه
تا [...][269] خندان تا ابد همچو جانِ پاکِ احمد با احد
عاشقان آنگه شرابِ جان کَشند که به دستِ خویش خوبانْشان کُشند
230 شاه آن خون از بیِ شهوت نکرد تو رها کن بدگمانی و نَبَرد 4a
تو گمان بردیش[270] کرد آلودگی در صفا غِش کی هِلَد پالودگی
بهرِ آن است این ریاضت وین جَفا تا بر آرد کوره از نقره جُفا
بهرِ آن است امتحانِ نیک و بَد تا بجوشد بر سر آرد زر زَبَد
گر نبودی کارش الهامِ الٰه او سگی بودی درانده نه شاه
235 پاک بود از شهوت و حرص و هوا نیک کرد او لیک نیکِ بَدنما
گر خِضِر در بحر کشتی را شکست صد درستی در شکستِ خِضْر هست
وهمِ موسی با همه نور و هنر شد از آن محجوب تو بی‌پر مَپَر
آن گلِ سرخ است تو خونش مخوان مستِ عقل است او تو مجنونش
گر بُدی خونِ مسلمان کامِ او کافرم گر بردمی من نامِ او

---

[267] خطاب: جواب
[268] ار: اگر
[269] بمانَد جانْت
[270] بردیش: بردی که

می‌بلرزد عرش از مدحِ شقی بَدگمان گردد ز مدحش متّقی
شاه بود و شاهِ بس آگاه بود خاص بود و خاصهٔ اللّه بود
آن کسی را کِش چنین شاهی کُشد سویِ بخت و بهترین جاهی کَشد
گر ندیدی سودِ او در قهرِ او کی شدی آن لطفِ مطلق قهرجو
بچّه می‌لرزد ز نیشِ و احتجام[271] مادرِ مشفق در آن غم[272] شادکام
نیم جان بسْتاند و صد جان دهد آنچه در وهمت نیاید آن دهد
تو قیاس از خویش می‌گیری ولیک دُور[273] دُور افتاده‌ای بنْگر تو نیک

حکایتِ بقّال و طوطی و ریختنِ روغن در دکّان

بود بقّالی و او را طوطیی خوش‌نوایی سبز و گویا طوطیی
بر دکان بودی نگهبانِ دکان نکته گفتی با همه سوداگران
در خطابِ آدمی ناطق بُدی در نوایِ طوطیان حاذق بُدی
جَست از سویِ دکان سویی گریخت شیشه‌های روغنِ گُل را بریخت
از سویِ خانه بیامد خواجه‌اش بر دکان بنْشست فارغ خواجه‌وش
دید پُر روغن دکان و جامه چرب بر سرش زد گشت طوطی کَل ز
روزکی چندی سخن کوتاه کرد مردِ بقّال از ندامت آه کرد
ریش بر می‌کَند و می‌گفت ای دریغ کآفتابِ نعمتم شد زیرِ میغ
دستِ من بشْکسته بودی آن زمان چون[274] زدم من بر سرِ آن خوش‌زبان
هدْیه‌ها می‌داد هر درویش را تا بیابد نطقِ مرغِ خویش را
بعدِ سه روز و سه شب حیران و زار بر دکان بِنْشسته بُد نومیدوار
می‌نمود آن مرغ را هر گون شگفت[275] تا که باشد کاندر[276] آید او به گفت
جولقیی سربرهنه می‌گذشت با سرِ بی‌مو چو پشتِ طاس و طشت

---

[271] بچّه می‌لرزد ز نیشِ و احتجام: بچّه می‌لرزد از آن نیشِ حَجام
[272] غم: دم
[273] دُور
[274] چون: که
[275] شگفت: نهفت
[276] کاندر: اندر

26 طوطی[277] اندر گفت آمد[278] آن زمان بانگ بر درویش زد که هی فلان[279]

از[280] چه‌ای کَل با کَلان آمیختی تو مگر از شیشه روغن ریختی

از قیاسش خنده آمد خلق را کو چو خود پنداشت صاحب‌دلق را

کارِ پاکان را قیاس از خود مگیر گرچه مانَد در نبشتن شیر و شیر

جمله عالم زین سبب گمراه شد کم کسی ز ابدالِ حق آگاه شد

26 همسری با انبیا برداشتند انبیا را همچو خود پنداشتند

گفته اینک ما بشر ایشان بشر ما و ایشان بستهٔ خوابیم و خور

این ندانستند ایشان از عَمیٰ هست فرقی در میان بی‌منتهیٰ

هر دو گون زنبور خوردند از محل لیک شد زآن نیش و زین دیگر عسل

هر دو گون آهو گیا خوردند و آب زین یکی سرگین شد و زآن مشکِ

27 هر دو نَی خوردند از یک آب‌خور این یکی خالی و آن پُر از شَکَر

صد هزاران همچنین[281] اَشباه بین فرقشان هفتاد ساله راه بین

این خورَد گردد پلیدی زو جدا وان[282] خورَد گردد همه نورِ خدا

این خورَد زاید همه بُخل و حسد وان خورَد زاید همه عشقِ احد

این زمین پاک و آن شوره‌ست و بَد این فرشتهٔ پاک و آن دیو است و دد

27 هر دو صورت گر به هم مانَد رواست آبِ تلخ و آبِ شیرین را صفاست

جز که صاحب‌ذوق که[283] شناسد بیاب او شناسد آبِ خوش از شوره آب

سِحر را با معجزه کرده قیاس هر دو را بر مکر پندارد اساس

ساحرانِ موسی از استیزه را برگرفته چون عصایِ [...][284]

زین عصا تا آن عصا فرقی است ژرف زین عمل تا آن عمل راهی شگرف 4

---

277 طوطی: آمد
278 آمد: طوطی
279 که هی فلان: چون عاقلان
280 از: کز
281 همچنین: این چنین
282 وان: آن
283 که: کی
284 او عصا

28 لعنةُ اللّه این عمل را در قفا رحمةُ اللّه آن عمل را در وفا

کافران اندر مِری بوزینه‌طبع آفتی آمد درونِ سینه طبع

هرچه مردم می‌کند بوزینه هم آن کند کز مرد بیند دم به دم

او گمان برده که من کردم چو او فرق را کی داند آن استیزه‌رو

این کند از امر او[285] بهرِ ستیز بر سرِ استیزه‌رویان خاک ریز

28 آن منافق با موافق در نماز از پیِ استیزه آید نی نیاز

در نماز و روزه و حجّ و زکات با منافق مؤمنان در بُرد و مات

مؤمنان را بُرد باشد عاقبت بر منافق مات اندر آخرت

گرچه هر دو بر سرِ یک بازِیَند هر دو با هم مروزی و رازِیَند

هر یکی سویِ مقامِ خود رود هر یکی بر وفقِ نامِ خود رود

29 مؤمنش خوانند جانش خوش شود ور منافق گویی پُر آتش شود

نامِ آن محبوب از ذاتِ وی است نامِ این مبغوض ز آفاتِ وی است

میم و واو و میم و نون تشریف نیست لفظِ مؤمن جز پیِ تعریف نیست

گر منافق خوانیش این نامِ دون همچو کزدُم می‌خلد در اندرون

گرنه این نام اشتقاقِ دوزخ است پس چرا در وی مذاقِ دوزخ است

29 زشتئ آن نامِ بَد از حرف نیست تلخئ آن آبِ بحر از ظرف نیست

حرف ظرف آمد در او معنی چو[286] آب بحرِ معنی عِنْدَهُ اُمُّ الْکِتَاب

بحرِ تلخ و بحرِ شیرین در جهان در میانْشان بَرْزَخٌ لَا یَبْغِیَان

وآنگه این هر دو ز یک اصلی روان بر گذر زین هر دو رَو تا اصلِ آن

زرِّ قلب و زرِّ نیکو در عِیار بی‌مِحَک هرگز ندانی ز اعتبار

30 هر که را در جان خدا بنْهد مِحَک هر یقین را باز داند او ز شک

در دهانِ زنده خاشاکی جهد آنگه آرامد که بیرونش نهد

در هزاران لقمه یک خاشاکِ خُرد چون در آمد حسِّ زنده پی ببُرد

حسِّ دنیا نردبانِ این جهان حسِّ دینی نردبانِ آسمان

---

[285] امر او: امر و او

[286] چو: چون

صحّتِ این حس بجویید از طبیب صحّتِ آن حس بجویید از حبیب

30 صحّتِ این حس ز معموریِ تن صحّتِ آن حس ز تخریبِ بدن

راه جان مر جسم را ویران کند بعد از آن ویرانی آبادان کند

کرد ویران خانه بهرِ گنجِ زر وز همان گنجش کند معمورتر

آب را ببْرید و جُو را پاک کرد بعد از آن در جُو روان کرد آبِ خَورد

پوست را بشْکافت و پیکان را کشید پوستِ تازه بعد از آنش بر دمید

31 قلعه ویران کرد و از کافر ستد بعد از آن بر ساختش صد برج و سد

کارِ بی‌چون را که کیفیّت نهد اینکه گفتم این ضرورت می‌دهد

گه چنین بنْماید و گه ضدِّ این جز که حیرانی نباشد کارِ دین

نی چنان حیران که پشتش سویِ اوست بل چنین[287] حیران و غرق و مستِ

آن یکی را رویِ او شد سویِ دوست وآن یکی را رویِ او خود رویِ اوست

31 رویِ هر یک می‌نگر می‌دار پاس بو که گردی تو ز خدمت روشناس

چون بسی ابلیسِ آدم‌روی هست پس به هر دستی نشاید داد دست

زآنکه صیّاد آورد بانگِ صفیر تا فریبد مرغ را آن مرغ‌گیر

بِشنود آن مرغ بانگِ جنسِ خویش از هوا آید بیابد دام و نیش

حرفِ درویشان بدزدد مردِ دون تا بخواند بر سلیمی زآن فسون

32 کارِ مردان روشنی و گرمیَ است کارِ دونان حیله و بی‌شرمیَ است

شیرِ پشمین از برایِ کَد کنند بُومُسَیلِم را لقب احمد کنند

بومسیلم را لقب کذّاب مانْد مر محمّد را اُولُوا الْاَلْبَاب مانْد

آن شرابِ حق ختامش مُشکِ ناب باده را ختمش بوَد گَند و عذاب

داستانِ آن پادشاهِ جهود که نصرانیان را می‌کشت از بهرِ تعصّب

بود شاهی در جهودان ظلم‌ساز دشمنِ عیسی و نصرانی گداز

325 عهدِ عیسی بود و نوبت آنِ او جانِ موسی او و موسی جانِ او

شاهِ اَحوَل کرد در راهِ خدا آن دو دمسازِ خدایی را جدا 5a

[287] چنین: چنان

گفت اُستاد احولی را کاندر آ　　زو برون آر از وثاق آن شیشه را
گفت احول زآن دو شیشه من کدام　　پیشِ تو آرم بکن شرحِ تمام
گفت اُستاد آن دو شیشه نیست رَو　　احولی بگْذار و افزون‌بین مشو
330 گفت ای اُستا مرا طعنه مزن　　گفت اُستا زآن دو یک را در شکن
چون یکی بشْکست هر دو شد ز چشم　　مرد احول گردد از مَیلان و خشم
شیشه یک بود و به چشمش دو نمود　　چون شکست او شیشه را دیگر نبود
خشم و شهوت چشم را احول کند　　ز استقامت روح را مُبْدَل کند
چون غرض آمد هنر پوشیده شد　　صد حجاب از دل به سویِ دیده شد
335 چون دهد قاضی به دل رشوت قرار　　کی شناسد ظالم از مظلومِ زار
شاه از حِقدِ جُهودانه چنان　　گشت احول کَالْاَمان یا رب امان

آموختنِ وزیر مکر شاه[288] را

صد هزاران مؤمنِ مظلوم کُشت　　که پناهم دینِ موسی را و پُشت
او وزیری داشت ره زن عشوه‌دِه　　کو بر آب از مکر بر بستی گِرِه
گفت ترسایان پناهِ جان کنند　　دینِ خود را از مَلِک پنهان کنند
340 کم کُش ایشان را که کشتن سود　　دین ندارد بویِ مشک و عود نیست
سِرِّ پنهانست اندر صد غلاف　　ظاهرش با تو چو تو[289] باطن بر
شاه گفتش پس بگو تدبیر چیست　　چارهٔ آن مکر و آن تزویر چیست
تا نمانَد در جهان نصرانیی　　نی هَویدا دین و نی پنهانیی
گفت ای شه گوش و دستم را ببُر　　بینِیَم بشْکاف و لب در حکمِ مُر
345 بعد از آن در زیرِ دار آور مرا　　تا بخواهد یک شفاعت‌گر مرا
بر منادی‌گاه کن این کار تو　　بر سرِ راهی که باشد چارسو
آنگهم از خود بران تا شهرِ دُور　　تا در اندازم در ایشان شرّ و شور

تلبیسِ وزیر با نصاری

---

[288] شاه: پادشاه
[289] تو چو تو: تست و

پس بگویم من به سِر نصرانِیَم ای خدایِ رازدان می‌دانِیَم
شاه واقف گشت از ایمانِ من وز تعصّب کرد قصدِ جانِ من
خواستم تا دین ز شه پنهان کنم آنکه دینِ اوست ظاهر آن کنم
شاه بویی بُرد از اسرارِ من متّهم شد پیشِ شه گفتارِ من
گفت گفتِ تو چو نان در[290] سوزن از دلِ من تا دلِ تو روزن است
من از آن روزن بدیدم حالِ تو حالِ تو دیدم ننوشم قالِ تو
گر نبودی جانِ عیسی چاره‌ام او جهودانه بکردی پاره‌ام
بهرِ عیسی جان سپارم سَر دهم صد هزاران منّتش بر خود نهم
جان دریغم نیست از عیسی ولیک واقفم بر علمِ دینش نیک‌نیک
حیف می‌آمد مرا کآن دینِ پاک در میانِ جاهلان گردد هلاک
شُکر ایزد را و عیسی را که ما گشته‌ایم آن کیشِ حق را رهنما
از جهود و از جهودی رَسته‌ایم تا به زنّاری میان را بسته‌ایم
دَور دَورِ عیسی است ای مردمان بشْنوید اسرارِ کیشِ او به جان
کرد با وی شاه آن کاری که گفت خلق اندر کار او مانده شگفت[291]
راند او را جانبِ نصرانیان کرد در دعوت شروع او بعد از آن

قبول کردنِ نصاری مکرِ وزیر را

صد هزاران مردِ ترسا سویِ او اندک اندک جمع شد در کویِ او
او بیان می‌کرد با ایشان به راز سِرِّ اَنگَلیُون و زنّار و نماز
او به ظاهر واعظِ اَحکام بود لیک در باطن صفیر و دام بود
بهرِ این بعضی صحابه از رسول مُلتَمِس بودند مکرِ نفسِ غول
کو چه آمیزد ز اغراضِ نهان در عبادتها و در اخلاصِ جان
فضلِ طاعت را نجُستندی از او عیبِ ظاهر را بجُستندی که کو
مو به مو و ذرّه ذرّه مکرِ نَفس می‌شناسیدند چون گُل از کَرَفس

---

[290] نان در: در نان
[291] خلق اندر کار او مانده شگفت: خلق حیران مانده زآن مکرِ نهفت

370 موشکافانِ صحابه هم در آن وعظِ ایشان خیره گشتندی به جان

متابعت کردن[292] نصاری وزیر را

دل بدو دادند ترسایان تمام خود چه باشد قوّتِ تقلیدِ عام
در درونِ سینه مهرش کاشتند نایبِ عیسِیَش می‌پنداشتند 5b
او به سِر دجّالِ یک چشمِ لعین ای خدا فریادرس نِعْمَ الْمُعِین
صد هزاران دام و دانه‌ست ای خدا ما چو مرغانِ حریصِ بی‌نوا
375 دم به دم ما بستهٔ دامِ نَویم هر یکی گر باز و سیمرغی شویم
می‌رهانی هر دمی ما را و باز سویِ دامی می‌رویم ای بی‌نیاز
ما در این انبار گندم می‌کنیم گندمِ جمع آمده گم می‌کنیم
می‌نیندیشیم آخر ما به هوش کین خلل در گندم است از مکرِ
موش تا انبارِ ما حفره زدست وز فَنَش انبارِ ما ویران شدست
380 اوّل ای جان دفعِ شرِّ موش کن وآنگهان در جمعِ گندم جوش کن
بشْنو از اخبارِ آن صَدر صُدور[293] لَا صَلٰوةَ تَمَّ اِلَّا بِالْحُضُور
گرنه موشی دزد در انبارِ ماست گندمِ اعمالِ چل ساله کجاست
ریزه ریزه صِدقِ هر روزه چرا جمع می‌ناید در این انبارِ ما
بس ستارهٔ آتش از آهن جهید وآن دلِ سوزیده پذْرفت و کشید
385 لیک در ظلمت یکی دزدی نهان می‌نهد انگشت بر استارگان
می‌کُشد استارگان را یک به یک تا که نفْروزد چراغی از فلک
گر هزاران دام باشد در قَدَم چون تو با مایی نباشد هیچ غم
هر شبی از دامِ تن ارواح را می‌رهانی می‌کَنی الواح را
می‌رهند ارواح هر شب زین قفس فارغان نی حاکم و محکومِ کس
390 شب ز زندان بی‌خبر زندانیان شب ز دولت بی‌خبر سلطانیان
نی[294] غم و اندیشهٔ سود و زیان نی[295] خیالِ این فلان و آن فلان

---

[292] متابعت کردنِ: متابعتِ
[293] صَدر صُدور: صَدْرُ الْصُّدُور
[294] نی: نه
[295] نی: نه

حالِ عارف این بوَد بی‌خواب هم گفت ایزد هُمْ رُقُودٌ زین مَرَم
خفته از احوالِ دنیا روز و شب چون قلم در پنجهٔ تقلیبِ رب
آنکه او پنجه نبیند در رقم فعل پندارد به جنبش از قلم
شمّه‌ای زین حالِ عارف وانُمود خلق[296] را هم خوابِ حسّی در ربود
رفته در صحرایِ بی‌چون جانشان روحشان آسوده و ابدانشان
وز صفیری باز دام اندر کشی جمله را در داد و در داور کشی
چونکه نورِ صبحدم سر بر زند کرکسِ زرّینِ گردون پَر زند
فَالِقُ الْاِصْبَاح اسرافیل‌وار جمله را در صورت آرد زآن دیار
روحهایِ منبسط را تن کند هر تنی را باز آبستن کند
اسپِ جانها را کند عاری ز زین سِرِّ اَلنَّوْمُ اَخُ الْمَوْت است این
لیک بهرِ آنکه روز آیند باز بر نهد بر پایشان بندِ دراز
تا که روزش واکَشد زآن مرغزار وز چراگاه آرَدَش در زیرِ بار
کاش چون اصحابِ کهف این روح را حفظ کردی یا چو کَشتی نوح را
تا از این طوفانِ بیداری و هوش وا رهیدی این ضمیر و چشم و گوش
ای بسا[297] اصحابِ کهف اندر جهان پهلویِ تو پیشِ تو هست این زمان
غار[298] با او یار[299] با او در سرود مُهر بر چشم است و بر گوشَت چه

قصّهٔ دیدنِ خلیفه لیلی را

گفت لیلی را خلیفه کآن تُوِی کز تو مجنون شد پریشان و غَوِی
از دگر خوبان تو افزون نیستی گفت خامش چون تو مجنون نیستی
هر که بیدارست او در خواب‌تر هست بیداریش از خوابش بتر
چون به حق بیدار نبْود جانِ ما هست بیداری چو دربندانِ ما
جان همه روز از لگدکوبِ خیال وز زیان و سود وز خوفِ زوال
نی صفا می‌ماندش نی لطف و فر نی به سویِ آسمان راهِ سفر
خفته آن باشد که او از هر خیال دارد اومید و کند با او مقال

---

[296] خلق: عقل
[297] بسا: بسی
[298] غار: یار
[299] یار: غار

دیو را چون حور بیند او به خواب پس ز شهوت ریزد او با دیو آب
چونکه تخمِ نسل را در شوره ریخت او به خویش آمد خیال از وی
ضعفِ سر بیند از آن و تن پلید آه از آن نقشِ پدید و[300] ناپدید
مرغ بر بالا پرّان[301] آن سایه‌اش می‌دود بر خاک پرّان مرغ‌وش
ابلهی صیّادِ آن سایه شود می‌دود چندانکه بی‌مایه شود
بی‌خبر کآن عکسِ آن مرغِ هواست بی‌خبر که اصلِ آن سایه کجاست 5a
تیر اندازد به سویِ سایه او ترکشش خالی شود از جُست و جو
ترکشِ عمرش تهی شد عمر رفت از دویدن در شکارِ سایه تفت
سایهٔ یزدان چو باشد دایه‌اش وا رهاند از خیال و سایه‌اش
سایهٔ یزدان بوَد بندهٔ خدا مردهٔ این[302] عالم و زندهٔ خدا
دامنِ او گیر زوتر بی‌گمان تا رهی در دامنِ آخر زمان
کَیْفَ مَدَّ الْظِّلّ نقشِ اولیاست کو دلیلِ نورِ خورشیدِ خداست
اندر این وادی مرَو بی این دلیل لَا اُحِبُّ الْآفِلِین گو چون خلیل
رَو ز سایه آفتابی را بیاب دامنِ شه شمسِ تبریزی بتاب
ره ندانی جانبِ این سور و عُرس از ضیاءالحق حسام‌الدّین بپرس
ور حسد گیرد ترا در ره گلو در حسد ابلیس را باشد غُلو
کو ز آدم ننگ دارد از حسد با سعادت جنگ دارد از حسد
عقبه‌ای زین صعب‌تر در راه نیست ای خنک آنکِش حسد همراه نیست
این جسد خانهٔ حسد آمد بدان از حسد آلوده باشد خاندان
گر جسد خانهٔ حسد باشد ولیک آن جسد را پاک کرد اللّه نیک
طَهِّرا بَیْتِی بیانِ پاکِیَست گنجِ نورست ار طلسْمش خاکِیَست
چون کنی بر بی‌حسد مکر و حسد زآن حسد دل را سیاهیها رسد
خاک شو مردانِ حق را زیرِ پا خاک بر سر کن حسد را همچو ما

بیانِ حسدِ وزیر

---

[300] و: +
[301] پرّان: و زیر
[302] مردهٔ این: مرده او زین

آن وزیرک از حسد بودش نژاد تا به باطل گوش و بینی باد داد
بر امیدِ آنکه از نیشِ حسد زهرِ او در جانِ مسکینان رسد
هر کسی کو از حسد بینی کند خویشتن[303] بی‌گوش و بی‌بینی کند
بینی آن باشد که او بویی بَرَد بوی او را جانبِ کویی بَرَد
هر که بویش نیست بی بینی بوَد بوی آن بویست کآن دینی بوَد
چونکه بویی بُرد و شُکرِ آن نکرد کفرِ نعمت آمد و بینیش خَورد
شُکر کن مر شاکران را بنده باش پیشِ ایشان مرده شو پاینده باش
چون وزیر از رهزنی مایه مساز خلق را تو بر میاور از نماز
ناصحِ دین گشته آن کافر وزیر کرده او از مکر در گَوْزینه سیر

فهم کردنِ حاذقانِ نصاری مکرِ وزیر را

هر که صاحب‌ذوق بود از گفتِ او لذّتی می‌دید و تلخی جفتِ او
نکته‌ها می‌گفت او آمیخته در جُلابِ قند زهری ریخته
هان مشو مغرور آن گفت نگو زانکه دارد صد بدی در زیر او[304]
او چو باشد زشت و گفتش زشت دان مرده هر چه گوید آن را نیست جان
گفت انسان پارهٔ انسان بوَد پاره ای از نان یقین دان نان بوَد
زان علی فرمود نقل جاهلان بر مزابل همچو سبزه ست ای فلان
بر چنان سبزه هر آن که او نشست تا یقین داند یقینِ برگه نشست
بایدش خود را بشستن زان حدث تا نمازِ فرضِ او نَبْوَد عبث
ظاهرش می‌گفت در ره چُست شو وز اثر می‌گفت جان را سُست شو
ظاهرِ نقره گر اسپید است و نو دست و جامه می سیه گردد از او
آتش ار چه سرخ رویست از شَرَر تو ز فعلِ او سیه‌کاری نگر
برق اگرچه نور آید در نظر[305] لیک هست از خاصیت دزدِ بصر
هر که جز آگاه و صاحب‌ذوق بود گفتِ او در گردنِ او طوق بود
مدّتی شش سال در هجرانِ شاه شد وزیر اَتباعِ عیسی را پناه

---

[303] خویشتن: خویش را
[304] 449-454. beyitler, ilave beyitlerdir.
[305] برق اگرچه نور آید در نظر: برق اگر نوری نماید در نظر

دین و دل را کُل بدو بسْپرد خلق　　پیشِ امر و حُکمِ او می‌مُرد خلق

پیغامِ شاه پنهان با وزیر

در میانِ شاه و او پیغامها　　شاه را پنهان بدو آرامها
پیشِ او بنْوشت شه کای مُقبِلم　　وقت آمد زود فارغ کن دلم
گفت اینک اندر آن کارم شها　　کافکنم در دینِ عیسی فتنه‌ها
465 قومِ عیسی را بُد اندر دار و گیر　　حاکمانْشان ده امیر و دو امیر[306]
هر فریقی مر امیری را تَبَع　　بنده گشته میرِ خود را از طَمَع 6b
این ده و این دو امیر و قومشان　　گشته بندِ آن وزیرِ بَدنشان
اعتمادِ جمله بر گفتارِ او　　اقتدایِ جمله بر رفتارِ او
پیشِ او در وقت و ساعت هر امیر　　جان بدادی گر بدو گفتی بمیر

تخلیطِ وزیر در احکامِ انجیل

470 ساخت طوماری به نامِ هر یکی　　نقشِ هر طومار دیگر مسلکی
حُکمهایِ هر یکی نوعی دگر　　این خلافِ آن ز پایان تا به سر
در یکی راهِ ریاضت را و جوع　　ذکرِ توبه کرده و شرطِ رجوع
در یکی گفته ریاضت سود نیست　　اندرین ره مَخْلَصی جز جود نیست
در یکی گفته که جوع و جودِ تو　　شرک باشد از تو با معبودِ تو
475 جز توکّل جز که تسلیمِ تمام　　در غم و راحت همه مکرست و دام
در یکی گفته که واجب خدمت است　　ورنه اندیشهٔ توکّل تهمت است
در یکی گفته که امر و نهی‌هاست　　بهرِ کردن نیست شرحِ عجزِ ماست
تا که عجزِ خود ببینیم اندر آن　　قدرتِ او را بدانیم آن زمان
در یکی گفته که عجزِ خود مبین　　کفرِ نعمت کردن است آن عجز هین
480 قدرتِ خود بین که این قدرت از اوست　　قدرتِ تو نعمتِ او دان که هوست
در یکی گفته کزین دو در[307] گذر　　بت بوَد هرچه بگنجد در نظر

---

[306] بیانِ دوازده سِبط از نصاری: -
[307] در: بر

در یکی گفته مکُش این شمع را کین نظر چون شمع آمد جمع را
از نظر چون بگْذری و از خیال کُشته باشی نیم شب شمعِ وصال
در یکی گفته بکُش باکی مدار تا عوض بینی نظر را صد هزار
که ز کُشتن شمعِ جان افزون شود لیلی‌ات از صبرِ تو مجنون شود
ترکِ دنیا هر که کرد از زهدِ خویش بیش آید پیشِ او دنیا و بیش
در یکی گفته که آنچه‌ت داد حق بر تو شیرین کرد در ایجاد حق
بر تو آسان کرد و خوش آن را بگیر خویشتن را در میفکن در زحیر
در یکی گفته که بگْذار آنِ خود کآن قبولِ طبعِ تو رَدّ است و بَد
راههایِ مختلف آسان شدست هر یکی را ملّتی چون جان شدست
گر میسَّر کردنِ حق ره بُدی هر جهود و گبر از او آگه بُدی
در یکی گفته میسَّر آن بوَد که حیاتِ دل غذایِ جان بوَد
هرچه ذوقِ طبع باشد چون گذشت بر نیارد[308] همچو شوره رَیع و کَشت
جز پشیمانی نباشد رَیعِ او جز خسارت پیش نارد بَیعِ او
آن میسَّر نبْود اندر عاقبت نامِ او باشد معسَّر عاقبت
تو معسَّر از میسَّر باز دان عاقبت بنْگر جمالِ این و آن
در یکی گفته که استادی طلب عاقبت‌بینی نیابی در حسب
عاقبت دیدند هر گون ملّتی لاجرم گشتند اسیرِ زلّتی
عاقبت دیدن نباشد دست‌باف ورنه کی بودی ز دینها اختلاف
در یکی گفته که استا هم تُوِی زآنکه استا را شناسا هم تُوِی
مرد باش و سُخرهٔ مردان مشو رَو سرِ خود گیر و سرگردان مشو
در یکی گفته که این جمله یکی است هر که او دو بیند احول مردکی است
در یکی گفته که صد یک چون بوَد این که اندیشد مگر مجنون بوَد
هر یکی قولی است ضدِّ همدگر چون یکی باشد بکو[309] زهر و شکر
تا ز زهر و از شَکَر در نگْذری کی تو از گلزارِ وحدت بو بَری

---

[308] نیارد: نه آرد
[309] بکو: یکی

این نَمَط وین نوع دَه طومار و دو　　بر نوشت آن دینِ عیسی را عدو

بیانِ[310] آنکه این اختلاف[311] در صورتِ روش است نه[312] در حقیقتِ راه

او ز یک رنگیِ عیسی بو نداشت　　وز مزاجِ خُمِّ عیسی خو نداشت
جامهٔ صد رنگ از آن خُمِّ صفا　　ساده و یک رنگ گشتی چون صبا
نیست یک رنگی کز او خیزد ملال　　بل مثالِ ماهی و آبِ زلال
510 گرچه در خشکی هزاران رنگهاست　　ماهیان را با یُبوسَت جنگهاست
کیست ماهی چیست دریا در مَثَل　　تا بدان مانَد مَلِک عَزَّ و جَل
صد هزاران بحر و ماهی در وجود　　سجده آرد پیشِ آن اکرام و جود
چند بارانِ عطا باران شده　　تا بدان آن بحر دُرّ افشان شده 6a
چند خورشیدِ کرم افروخته　　تا که بحر و ابر[313] جود آموخته
515 پرتوِ دانش زده بر خاک و طین　　تا که شد دانه پذیرنده زمین
خاک امین و هرچه در وی کاشتی　　بی‌خیانت جنسِ آن برداشتی
این امانت زآن امانت یافتست　　آفتابِ[314] عدل بر وی تافتست
تا نشان ناورد از حق نوبهار[315]　　خاک سِرها را نکرده آشکار
آن جوادی که جمادی را بداد　　این خبرها وین امانت وین سَداد
520 مر جمادی را کند فضلش خبیر　　عاقلان را کرده قهرِ او ضریر
جان و دل را طاقتِ آن جوش نیست　　با که گویم در جهان یک گوش
هر کجا گوشی بُد از وی چشم گشت　　هر کجا سنگی بُد از وی یشم گشت
کیمیا ساز است و چه بُوَد کیمیا　　معجزه بخش است چه بُوَد سیمیا
این ثنا گفتن ز من ترکِ ثناست　　کین دلیلِ هستی و هستی خطاست
525 پیشِ هستِ او بباید نیست بود　　چیست هستی پیشِ او کور و کبود
گر نبودی کور زو بگْداختی　　گرمیِ خورشید را بشْناختی
ور نبودی او کبود از تعزیت　　کی فسردی همچو یخ این ناحیت

---

[310] بیانِ: در بیانِ
[311] اختلاف: اختلافات
[312] نه: نی
[313] بحر و ابر: ابر و بحر
[314] آفتابِ: کآفتابِ
[315] تا نشان ناورد از حق نوبهار: تا نشانِ حق نیارد نوبهار

بیانِ خسارتِ وزیر در مکر[316]

همچو شه نادان و غافل بُد وزیر — پنجه می‌زد با قدیمِ ناگزیر
با چنان قادر خدایی کز عدم — صد چو عالم هست گرداند به دم
صد چو عالم در نظر پیدا کند — چونکه چشمت را به خود بینا کند
گر جهان پیشت عظیم و بی‌بُنی است — پیشِ قدرت ذرّه‌ای می‌دان که نیست
این جهان خود حبسِ جانهایِ شماست — هین رَوید آن سو که صحرایِ
این جهان محدود و آن خود بی‌حد — نقش و صورت پیشِ آن معنی سد
صد هزاران نیزهٔ فرعون را — در شکست از موسیی با یک عصا
صد هزاران طبِّ جالینوس بود — پیشِ عیسی و دَمَش افسوس بود
صد هزاران دفترِ اشعار بود — پیشِ حرف امیی‌اش عار بود
با چنین غالب خداوندی کسی — چون نمیرد گر نباشد او خسی
پس دلِ چون کوه را انگیخت او — مرغِ زیرک با دو پا آویخت او[317]
ای بسا گنج آگنانِ کنج‌کاو — کآن خیال‌اندیش را شد ریشِ گاو
گاو که بْوَد تا تو ریشِ او شوی — خاک چه بْوَد تا حشیشِ او شوی
چون زنی از کارِ بد شد روی زرد — مَسخ کرد او را خدا و زُهره کرد
عورتی را زُهره کردن مَسخ بود — خاک و گِل گشتن نه مسخ است
روح می‌بُردت سویِ چرخِ برین — سویِ آب و گِل شدی در اسفلین
خویشتن را مسخ کردی زین سُفول — زآن وجودی که بُد آن رشکِ عُقول
پس ببین کین مسخ گشتن چون بوَد — پیشِ آن مسخ این به غایت دون بوَد
اسپِ همّت سویِ اختر تاختی — آدمِ مسجود را نشْناختی
آخر آدم‌زاده‌ای ای ناخلف — چند پنداری تو پستی را شرف
چند گویی من بگیرم عالمی — این جهان را پُر کنم از خود همی
گر جهان پُر برف گردد سر به سر — تابِ خور بگْدازدش با یک نظر
وزرِ او و صد وزیر و صد هزار — نیست گرداند خدا از یک شرار
عینِ آن تخییل را حکمت کند — عینِ آن زهراب را شربت کند

---

[316] در مکر: در این مکر
[317] فهم و خاطر تیز کردن نیست راه / جز شکسته می‌نگیرد فضلِ شاه: -

آن گمان‌انگیز را سازد یقین　　مِهرها روياند از اسبابِ کین
پرورد در آتش ابرهیم را　　ایمنیِ روح سازد بیم را
از سبب سوزیش من سودایَم　　در خیالاتش چو سوفسطاییَم

انگیختنِ وزیر مکرِ دیگر[318] در اضلالِ قوم

555 مکرِ دیگر آن وزیر از خود ببست　　وعظ را بگْذاشت و در خلوت
در مریدان در فکند از شوق سوز　　بود در خلوت چهل پنجاه روز
خلق دیوانه شدند از شوقِ او　　از فراقِ حال و قال و ذوقِ او
لابه و زاری همی‌کردند و او　　از ریاضت گشته در خلوت دو تو
گفته ایشان نیست ما را بی‌تو نور　　بی عصاکش چون بوَد احوالِ کور
560 از سرِ اکرام و از بهرِ خدا　　بیش از این ما را مدار از خود جدا
ما چو طفلانیم و ما را دایه تو　　بر سرِ ما گستران آن سایه تو 7b
گفت جانم از محبّان دور نیست　　لیک بیرون آمدن دستور نیست
آن امیران در شفاعت آمدند　　وآن مریدان در شناعت آمدند
کین چه بدبختی است ما را ای کریم　　از دل و دین مانده بی‌تو ما[319] یتیم
565 تو بهانه می‌کنی و ما ز درد　　می‌زنیم از سوزِ دل دمهایِ سرد
ما به گفتارِ خوشت خو کرده‌ایم　　ما ز شیرِ حکمتِ تو خورده‌ایم
اللّه اللّه این جفا با ما مکن　　خیر کن امروز را فردا مکن
می‌دهد دل مر ترا کین بی‌دلان　　بی‌تو گردند آخر از بی‌حاصلان
جمله در خشکی چو ماهی می‌طپند　　آب را بگْشا ز جُو بر دار بند
570 ای که چون تو در زمانه نیست کس　　اللّه اللّه خلق را فریاد رس

دفع کردنِ وزیر مریدان را

گفت هان ای سُخره گانِ گفت و گو　　وعظ و گفتارِ زبان و گوش جُو
پنبه اندر گوشِ حسِّ دون کنید　　بندِ حسّ از چشمِ خود بیرون کنید
پنبهٔ آن گوشِ سِر گوشِ سَر است　　تا نگردد این کر آن باطن کر است
بی‌حس و بی‌گوش و بی‌فکرت شوید　　تا خطابِ اِرْجِعِی را بشْنوید

---

[318] انگیختنِ وزیر مکرِ دیگر: مکرِ دیگر انگیختنِ وزیر
[319] بی‌تو ما: ما بی‌تو

تا به گفت و گویِ بیداری دری | تو ز گفتِ خواب بویی کی بَری
سَیرِ بیرونیست قول و فعلِ ما | سَیرِ باطن هست بالایِ سما
حسّ خشکی دید کز خشکی بزاد | عیسیِ جان پای بر دریا نهاد
سَیرِ جشمِ خشک بر خشکی فتاد | سَیرِ جان پا در دلِ دریا نهاد
چونکه عمر اندر رهِ خشکی گذشت | گاه کوه و گاه دریا گاه دشت
آبِ حیوان از کجا خواهی تو یافت | موجِ دریا را کجا خواهی شکافت
موجِ خاکی وهم و فهم و فکرِ ماست | موجِ آبی محو و سُکر است و فناست
تا در این سُکری از آن سُکری تو دور | تا از این مستی از آن جامی تو کور
گفت و گویِ ظاهر آمد چون غبار | مدّتی خاموش خو کن هوش‌دار

مکر کردنِ[320] مریدان که خلوت را بشکن

جمله گفتند ای حکیمِ رخنه‌جو | این فریب و این جفا با ما مگو
چارپا را قدرِ طاقت بار نِه | بر ضعیفان قدرِ قوّت کار نِه
دانهٔ هر مرغ اندازهٔ وَی است | طعمهٔ هر مرغ انجیری کَی است
طفل را گر نان دهی بر جایِ شیر | طفلِ مسکین را از آن نان مرده گیر
چونکه دندانها بر آرد بعد از آن | هم به خود گردد دلش جویایِ نان
مرغِ پَر نارُسته چون پرّان شود | لقمهٔ هر گربهٔ درّان شود
چون بر آرد پَر بپرّد او به خَود | بی‌تکلّف بی‌صفیرِ نیک و بَد
دیو را نطقِ تو خامش می‌کند | گوشِ ما را گفتِ تو هُش می‌کند
گوشِ ما هوش است چون گویا تُوی | خشکِ ما بحر است چون دریا تُوی
با تو ما را خاک بهتر از فلک | ای سِماک از تو منوّر تا سَمَک
بی‌تو ما را بر فلک تاریکیَ است | با تو ای ماه این فلک باری کَیَ است
صورتِ رفعت بوَد افلاک را | معنیِ رفعت روانِ پاک را
صورتِ رفعت برایِ جسمهاست | جسمها در پیشِ معنی اسمهاست

جواب گفتنش[321] که خلوت را نمی‌شکنم

---

[320] کردنِ: گفتنِ
[321] گفتنش: گفتنِ وزیر

گفت حجّتهایِ خود کوته کنید　　پند را در جان و در دل ره کنید
گر امینم متّهَم نبوَد امین　　گر بگویم آسمان را من زمین
گر کمالم با کمال انکار چیست　　ور نِیَم این زحمت و آزار چیست
600 من نخواهم شد از این خلوت برون　　زآنکه مشغولم به احوالِ درون

اعتراضِ مریدان بر[322] خلوتِ وزیر

جمله گفتند ای وزیر انکار نیست　　گفتِ ما چون گفتنِ اغیار نیست
اشکِ دیده‌ست از فراقِ تو دوان　　آه آه است از میانِ جان روان
طفل با دایه نه استیزد ولیک　　گرید او گرچه نه بد داند نه نیک
ما چو چنگیم و تو زخمه می‌زنی　　زاری از ما نه[323] تو زاری می‌کنی
605 ما چو نایيم و نوا در ما ز تست　　ما چو کوهیم و صدا در ما ز تست
ما چو شطرنجیم اندر بُرد و مات　　بُرد و ماتِ ما ز تست ای خوش
ما که باشیم ای تو ما را جانِ جان　　تا که ما باشیم با تو در میان
ما عدمهاییم و هستیهایِ ما　　تو وجودِ مطلقی فانی‌نما 7a
ما همه شیران ولی شیرِ عَلَم　　حمله‌شان از باد باشد دم به دم
610 حمله‌شان پیدا[324] و ناپیداست باد　　آنکه ناپیداست هرگز گم مباد
بادِ ما و بودِ ما از دادِ تست　　هستیِ ما جمله از ایجادِ تست
لذّتِ هستی نمودی نیست را　　عاشقِ خود کرده بودی نیست را
لذّتِ اِنعامِ خود را وامگیر　　نُقل و باده و جامِ خود را وا مگیر
ور بگیری کیت جست و جو کند　　نقش با نقّاش چون نیرو کند
615 منْگر اندر ما مکن در ما نظر　　اندر اکرام و سخایِ خود نگر
ما نبودیم و تقاضامان نبود　　لطفِ تو ناگفتهٔ ما می‌شنُود
نقش باشد پیشِ نقّاش و قلم　　عاجز و بسته چو کودک در شکم
پیشِ قدرت خلقِ جمله بارگه　　عاجزان چون پیشِ سوزن کارگه
گاه نقشش دیو و گه آدم کند　　گاه نقشش شادی و گه غم کند

---

[322] بر: در
[323] نه: نی
[324] پیدا: پیداست

دست نی تا دست جنباند به دفع نطق نی تا دَم زند در ضرّ و نفع
تو ز قرآن بازخوان تفسیرِ بیت گفت ایزد مَا رَمَیْتَ اِذْ رَمَیْت
گر بپرّانیم تیر آن نی ز ماست ما کمان و تیر اندازش خداست
این نه جبر این معنیِ جبّاریَ است ذکرِ جبّاری برایِ زاریَ است
زاریِ ما شد دلیلِ اضطرار خجلتِ ما شد دلیلِ اختیار
گر نبودی اختیار این شرم چیست وین دریغ و خجلت و آزرم چیست
زجرِ استادان و شاگردان[325] چراست خاطر از تدبیرها گردان چراست
ور تو گویی غافل است از جبر او ماهِ حق پنهان کند در ابر رُو
هست این را خوش جواب ار بشْنوی بگْذری از کفر و در دین بگْروی
حسرت و زاری گهِ بیماریَ است وقتِ بیماری همه بیداریَ است
آن زمان که می‌شوی بیمار تو می‌کنی از جُرم استغفار تو
می‌نماید بر تو زشتیِ گنه می‌کنی نیّت که باز آیم به ره
عهد و پیمان می‌کنی که بعد از این جز که طاعت نبْوَدَم کاری گزین
پس یقین است[326] این که بیماری ترا می‌ببخشد هوش و بیداری ترا
پس بدان این اصل را ای اصل‌جو هر که را درد است او بُردست بو
هر که او بیدارتر پُر دردتر هر که او آگاه‌تر رخ زردتر
گر ز جبرش آگهی زاریت کو بینشِ زنجیرِ جبّاریت کو
بسته در زنجیر چون شادی کند کی اسیرِ حبس آزادی کند
ور تو می‌بینی که پایت بسته‌اند بر تو سرهنگانِ شه بنْشسته‌اند
پس تو سرهنگی مکن با عاجزان زآنکه نبْود طبع و خویِ عاجز آن
چون تو جبرِ او نمی‌بینی مگو ور همی‌بینی نشانِ دید کو
در هر آن کاری که میل است[327] بدان قدرتِ خود را همی‌بینی عیان

[325] استادان و شاگردان: شاگردان و استادان
[326] است: گشت
[327] است: استت

در هرآن[328] کاری که میلت نیست و | اندر آن[329] جبری شدی[330] کین از
انبیا را کارِ عقبی اختیار | جاهلان را کارِ دنیا اختیار[331]
زآنکه هر مرغی به سویِ جنسِ خویش | می‌پَرد او در پس و جان پیش پیش
کافران چون جنسِ سجّین آمدند | سجنِ دنیا را خوش آیین آمدند
انبیا چون جنسِ علّیّین بُدند | سویِ علّیّینِ جان و دل شدند
این سخن پایان ندارد لیک ما | باز گوییم آن تمامِ قصّه را

نومید کردنِ وزیر مریدان را از رفضِ خلوت

آن وزیر از اندرون آواز داد | کای مریدان از من این معلوم باد
که مرا عیسی چنین پیغام کرد | کز همه خویشان و یاران[332] باش فرد
روی در دیوار کن تنها نشین | وز وجودِ خویش هم خلوت گزین
بعد از این دستوریِ گفتار نیست | بعد از این با گفت و گویم کار
الوداع ای دوستان من مرده‌ام | رَخت بر چارم فلک بر بُرده‌ام
تا به زیرِ چرخِ ناری چون حَطَب | من نسوزم در عنا و در عَطَب
پهلویِ عیسی نشینم بعد از این | بر فرازِ آسمانِ چارمین

ولی عهد ساختنِ وزیر هر یک امیر را جدا جدا

وآنگهانی آن امیران را بخوانْد | یک به یک تنها به هر یک حرف 8b
گفت هر یک را به دینِ عیسوی | نایبْ حقّ و خلیفهٔ من تُوی
وآن امیرانِ دگر اتباعِ تو | کرد عیسی جمله را اَشیاعِ تو
هر امیری کو کشد گردن بگیر | یا بکُش یا خود همی‌دارش اسیر
لیک تا من زنده‌ام این وا مگو | تا نمیرم این ریاست را مجو
تا نمیرم من تو این پیدا مکن | دعویِ شاهی و استیلا مکن
اینک این طومار و احکامِ مسیح | یک به یک بر خوان تو بر امّت فصیح

---

[328] در هرآن: واندر آن
[329] اندر آن: خویش را
[330] شدی: کنی
[331] انبیا در کارِ دنیا جبریَند / کافران در کار عقبی جبریَند: -
[332] خویشان و یاران: یاران و خویشان

هر امیری را چنین گفت او جدا　　نیست نایب جز تو در دینِ خدا
هر یکی را کرد او یک یک عزیز　　هرچه آن را گفت این را گفت نیز
هر یکی را او یکی طومار داد　　هر یکی ضدِّ دگر بود المراد
متنِ آن طومارها بُد مختلف　　همچو شکل حرفها بی تا الف[333]
حکمِ این طومار ضدِّ حکمِ آن　　پیش ازین کردیم این ضد را بیان

کشتنِ وزیر خویشتن را در خلوت

بعد از آن چل روزِ دیگر در ببست　　خویش کُشت و از وجودِ خویش
چونکه خلق از مرگِ او آگاه شد　　بر سرِ[334] گورش قیامتگاه شد
خلق چندان جمع شد بر گورِ او　　موکَنان جامه‌دران در شورِ او
کآن عدد را هم خدا داند شمرد　　از عرب واز رومی و از تُرک[335] و کُرد
خاکِ او کردند بر سرهایِ خویش　　دردِ او دیدند درمان جایِ خویش
آن خلایق بر سرِ گورش مَهی　　کرده خون را از دو چشمِ خود رهی

طلب کردنِ امّتِ عیسی علیه[336] از امرا که ولی عهد از شما کیست[337]

بعدِ ماهی خلق گفتند ای مِهان　　از امیران کیست بر جایش نشان
تا به جایِ او شناسیمش امام　　دست و دامن را به دستِ او دهیم
چونکه شد خورشید و ما را کرد داغ　　چاره نبْود بر مقام او چراغ
چونکه شد از پیشِ دیده وصلِ یار　　نایبی باید ازومان یادگار
چونکه گل بگْذشت و گلشن شد　　بویِ گل را از کی یابیم از گلاب
چون خدا اندر نیاید در عیان　　نایبِ حقّ‌اند این پیغمبران
نی[338] غلط گفتم که نایب با مَنوب　　گر دو پنداری قبیح آید نه خوب
نی[339] دو باشد تا تُوِی صورت‌پرست　　پیشِ او یک گشت کز صورت

---

[333] همچو شکل حرفها بی تا الف: چون حروف آن جمله تا یا از الف
[334] خویش رَست: خود برَست
[335] واز رومی و از تُرک: وز تُرک و از رومی
[336] علیه: علیه السّلام
[337] کیست: کدام است
[338] نی: نه
[339] نی: نه

چون به صورت بنْگری چشمِ تو دوست　　تو به نورش در نگر کز چشم رُست
نورِ هر دو چشم نتْوان فرق کرد　　چونکه در نورش نظر انداخت مَرد

در بیان آنکه جمله پیغابران علم حقّند که لا نفرق بین احد من رسله[340]

ده چراغ ار حاضر آید در مکان　　هر یکی باشد به صورت غیرِ آن
فرق نتْوان کرد نورِ هر یکی　　چون به نورش رُوی آری بی‌شکی
685 گر تو صد سیب و صد آبی بشْمری　　صد نمانَد یک شود چون بفْشری
در معانی قسمت و اعداد نیست　　در معانی تجزیه و افراد نیست
اتّحادِ یار با یاران خوش است　　پایِ معنی گیر صورت سرکش است
صورتِ سرکش گدازان کن به رنج　　تا ببینی زیرِ او وحدت چو گنج
ور تو نگْدازی عنایتهایِ او　　خود گدازد ای دلم مولایِ او
690 او نماید هم به دلها خویش را　　او بدوزد خرقهٔ درویش را
مُنبَسِط بودیم و یک جوهر همه　　بی‌سر و بی پا بُدیم آن سر همه
یک گُهر بودیم همچون آفتاب　　بی‌گِرِه بودیم و صافی همچو آب
چون به صورت آمد آن نورِ سره　　شد عدد چون سایه‌هایِ کنگره
گنگره ویران کنید از منجنیق　　تا رَود فرق از میانِ این فریق
695 شرحِ این را گفتمی من از مِری　　لیک ترسم تا نلغزد خاطری
نکته‌ها چون تیغِ پولاد است تیز　　گر نداری تو سپر واپس گریز
پیشِ این الماس بی‌اسپر میا　　کز بُریدن تیغ را نبْود حیا
زین سبب من تیغ کردم در غلاف　　تا که کژخوانی نخواند بر خلاف
آمدیم اندر تمامیِ داستان　　وز وفاداریِ جمعِ راستان
700 کز پسِ این پیشوا بر خاستند　　بر مقامش نایبی می‌خواستند 8a

منازعتِ امرا در ولی عهد[341]

یک امیری زآن امیران پیش رفت　　پیشِ آن قومِ وفااندیش رفت
گفت اینک نایبِ آن مرد من　　نایبِ عیسی منم اندر زَمَن

---

[340] در بیان آنکه جمله پیغابران علم حقّند که لا نفرق بین احد من رسله: +
[341] عهد: عهدی

اینک این طومار بُرهانِ من است کین نیابت بعد ازو آنِ من است
آن امیرِ دیگر آمد از کمین دعویِ او در خلافت بُد همین
از بغل او نیز طوماری نمود تا بر آمد هر دو را خشمِ جُهود
آن امیرانِ دگر یک‌یک قطار بر کشیده تیغهایِ آبدار
هر یکی را تیغ و طوماری به دست درهم افتادند چون پیلانِ مست
صد هزاران مردِ ترسا کُشته شد تا ز سرهایِ بُریده پُشته شد
خون روان شد همچو سیل از چپ و کوه کوه اندر هوا زین گرد خاست
تخمهایِ فتنه‌ای[342] کو کِشته بود آفتِ سرهایِ ایشان گشته بود
جوزها بشْکست و آن کآن مغز داشت بعدِ کُشتن روحِ پاکِ نغز داشت
کُشتن و مردن که بر نقشِ تن است چون انار و سیب را بشْکستن است
آنچه شیرین است او شد ناردانگ وآنکه پوسیده‌ست نبْود غیرِ بانگ
آنچه با معنی است خود پیدا شود وآنچه پوسیده‌ست او رسوا شود
رَو به معنی کوش ای صورت‌پرست زآنکه معنی بر تنِ صورت پَر است
همنشینِ اهلِ معنی باش تا هم عطا یابی و هم باشی فَتیٰ
جانِ بی‌معنی در این تن بی‌خلاف هست همچون تیغِ چوبین در غلاف
تا غلاف اندر بوَد باقیمت است چون برون شد سوختن را آلت است
تیغِ چوبین را مبَر در کارزار بنْگر اوّل تا نگردد کار زار
گر بوَد چوبین برَو دیگر طلب ور بوَد الماس پیش آ با طرب
تیغ در زرّادخانهٔ اولیاست دیدنِ ایشان شما را کیمیاست
جمله دانایان همین گفته همین هست دانا رَحْمَةً لِلْعَالَمِین
گر اناری می‌خری خندان بخر تا دهد خنده ز دانهٔ او خبر
ای مبارک خنده‌اش کو از دهان می‌نماید دل چو دُرّ از دُرجِ جان
نامبارک خندهٔ آن لاله بود کز دهانِ او سیاهی دل نمود
نارِ خندان باغ را خندان کند صحبتِ مردانَت از مردان کند

[342] فتنه‌ای: فتنه‌ها

گر تو سنگِ صَخره و مرمر شوی | چون به صاحب‌دل رسی گوهر شوی
مهرِ پاکان در میانِ جان نشان | دل مده الّا به مِهرِ دلخوشان
کویِ نومیدی مرَو اومیدهاست | سویِ تاریکی مرَو خورشیدهاست
730 دل ترا در کویِ اهلِ دل کَشد | تن ترا در حبسِ آب و گِل کَشد
هین غذایِ دل بده از همدلی | رَو بجو اقبال را از مُقبِلی

تعظیمِ نعتِ مصطفی صلم[343] که مذکور بود در انجیل

بود در انجیل نامِ مصطفی | آن سرِ پیغمبران بحرِ صفا
بود ذکرِ حِلیه‌ها و شکلِ او | بود ذکرِ غَزْو و صوم و اَکلِ او
طایفهٔ نصرانیان بهرِ ثواب | چون رسیدندی بدان نام و خطاب
735 بوسه دادندی بر آن نامِ شریف | رُو نهادندی بر آن وصفِ لطیف
اندر این فتنه که گفتیم آن گروه | ایمن از فتنه بُدند و از شکوه
ایمن از شرِّ امیران و وزیر | در پناهِ نامِ احمد مُستَجیر
نسلِ ایشان نیز هم بسیار شد | نامِ احمد ناصر آمد یار شد
وآن گروهِ دیگر از نصرانیان | نامِ احمد داشتندی مُستَهان
740 مستهان و خوار گشتند از فِتَن | از وزیرِ شوم‌رایِ شوم‌فن
هم مُخَبَّط دینشان و حُکمشان | از بیِ طومارهایِ کژبیان
نامِ احمد این چنین یاری کند | تا که نورش چون نگهداری کند
نامِ احمد چون حصاری شد حصین | تا چه باشد ذاتِ آن روحُ‌الامین
بعد از این خونریزِ درمان ناپذیر | کاندر افتاد از بلایِ آن وزیر

حکایتِ پادشاهِ جهودِ دیگر که در هلاکِ قوم عیسی علم[344] سعی نمودند

745 یک شهی[345] دیگر ز نسلِ آن جهود | در هلاکِ قومِ عیسی رُو نمود 9b
گر خبر خواهی از این دیگر خروج | سوره بر خوان وَالسَّمَا ذَاتِ الْبُرُوج
سنّتِ بَد کز شهِ اوّل بزاد | این شهِ دیگر قدم بر وی نهاد

---

[343] صلم: صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ
[344] علم: +
[345] شهی: شهِ

هر که او بنْهاد ناخوش سنّتی سویِ او نفرین رود هر ساعتی
نیکوان رفتند و سنّتها بمانْد وز لئیمان ظلم و لعنتها بمانْد
تا قیامت هر که جنسِ آن بَدان در وجود آید بوَد رویش بدان
رگ رگ است این آبِ شیرین و آبِ در خلایق می‌رود تا نفخِ صور
نیکوان را هست میراث از خوشاب آن چه میراث است اَوْرَثْنَا الْکِتَاب
شد نیازِ طالبان گر[346] بنْگری شعله‌ها از گوهرِ پیغمبری
شعله‌ها با گوهران گردان بوَد شعله آن جانب رود هم کان بود
نورِ روزن گِردِ خانه می‌دود زآنکه خور بُرجی به بُرجی می‌رود
هر که را با اختری پیوستگی است مر وَرا با اخترِ خود هم‌تگی است
طالعش گر زُهره باشد بر طرب میلِ کلّی دارد و عشق و طلب
ور بوَد مِرّیخیِ خون‌ریز خو جنگ و بُهتان و خصومت جوید او
اخترانند از ورایِ اختران که احْتراق و نحس نبْود اندر آن
سایران در آسمانهایِ دگر غیرِین هفت آسمانِ مشتهر[347]
راسخان در تابِ انوارِ خدا نی به هم پیوسته نی از هم جدا
هر که باشد طالعِ او آن نجوم نفسِ او کفّار سوزد در رجوم
خشمِ مرّیخی نباشد خشمِ او منقلب رَوْ غالب و مغلوب‌خو
نورِ غالب ایمن از نقص و غَسَق در میانِ اِصْبَعَیْنِ نورِ حق
حق فشاند آن نور را بر جانها مُقبِلان برداشته دامانها
وآن نثارِ نور را وایافته روی از غیرِ خدا برتافته
هر که را دامانِ عشقی نابُده زآن نثارِ نور بی‌بهره شده
جزوها را رویها سویِ کُل است بلبلان را عشق با رویِ گُل است
گاو را رنگ از برون و مرد را از درون جو رنگِ سرخ و زرد را
رنگهایِ نیک از خُمِّ صفاست رنگِ زشتان از سیاه آبهٔ جفاست
صِبْغَةُ اللّه نامِ آن رنگِ لطیف لَعْنَةُ اللّه بویِ این رنگِ کثیف
آنچه از دریا به دریا می‌رود از همانجا کآمد آنجا می‌رود

---

[346] گر: ار
[347] مشتهر: معتبر

از سرِ کُه سیلهایِ تیزرَو وز تنِ ما جانِ عشق‌آمیز رَو

آتش کردنِ پادشاهِ جهود و بت نهادن که هر که این بت را سجده کند از آتش بِرَهد و هر که سجده نکند در آتشش اندازم[348]

آن جهودِ سگ ببین چه رای کرد پهلویِ آتش بتی برپای کرد
کآنکه این بت را سجود آرد بِرَست ور نیارد در دلِ آتش نشست
چون سزایِ این بتِ نفس او نداد از بتِ نفسش بتی دیگر بزاد
مادرِ بتها بتِ نفسِ شماست زآنکه آن بت مار و این بت اژدهاست
آهن و سنگ است نفس و بت شرار آن شرار از آب می‌گیرد قرار
سنگ و آهن ز آب کی ساکن شود آدمی با این دو کی ایمن بوَد
بت سیاهابه‌ست در کوزه نهان نفس مر آبِ سیه را چشمه دان
آن بتِ منحوت چون سیلِ سیاه نفسِ بتگر چشمه‌ای بر آبراه
صد سبو را بشْکند یکپاره سنگ و آبِ چشمه می‌زهاند بی‌درنگ
بت شکستن سهل باشد نیک سهل سهل دیدن نفس را جهل است جهل
صورتِ نفس ار بجویی ای پسر قصّهٔ دوزخ بخوان با هفت در
هر نَفَس مکری و در هر مکر زآن غرقه صد فرعون با فرعونیان
در خدایِ موسی و موسی گریز آبِ ایمان را ز فرعونی مریز
دست را اندر احد و احمد بزن ای برادر وا ره از بُوجَهلِ تن

به سخن آمدنِ طفل کوچک[349] **درمیانِ آتش و تحریض کردن خلق را در افتادن در**[350] **آتش**

یک زنی با طفل آورد آن جهود پیشِ آن بت و آتش اندر شعله بود
طفل از او بسْتد در آتش در فکند زن بترسید و دل از ایمان بکَند
خواست تا او سجده آرد پیشِ بت بانگ زد آن طفل اِنِّی لَمْ اَمُت 10a
اندر آ ای مادر اینجا من خوشم گرچه در صورت میانِ آتشم
چشم‌بند است آتش از بهرِ حجاب رحمت است این سر برآورده ز جیب

---

[348] آتش کردنِ پادشاهِ جهود و بت نهادن که هر که این بت را سجده کند از آتش بِرَهد و هر که سجده نکند در آتشش اندازم: آتش کردنِ پادشاهِ جهود و بت نهادن پهلویِ آتش که هر که این بت را سجود کند از آتش بِرَست
[349] کوچک: +
[350] در: به

اندر آ مادر ببین برهانِ حق تا ببینی عشرتِ خاصانِ حق
اندر آ و آب بین آتش‌مثال از جهانی کآتش است آبش مثال
795 اندر آ اسرارِ ابراهیم بین کو در آتش یافت سرو و یاسمین
مرگ می‌دیدم گهِ زادن ز تو سخت خوفم بود افتادن ز تو
چون بزادم رَستم از زندانِ تنگ در جهانِ خوش‌هوایِ خوب‌رنگ
من جهان را چون رَحِم دیدم کنون چون در این آتش بدیدم این سکون
اندر این آتش بدیدم عالمی ذرّه ذرّه اندر او عیسی‌دمی
800 نک جهانِ نیست‌شکلِ هست‌ذات وآن جهانِ هست شکلِ بی‌ثبات
اندر آ مادر به حقِّ مادری بین که این آذر ندارد آذری
اندر آ مادر که اقبال آمده‌ست اندر آ مادر مده دولت ز دست
قدرتِ آن سگ بدیدی اندر آ تا ببینی قدرت و لطفِ خدا
من ز رحمت می‌کشانم پایِ تو کز طرب خود نیستم پروایِ تو
805 اندر آ و دیگران را هم بخوان کاندر آتش شاه بنْهادست خوان
اندر آیید ای مسلمانان همه غیرِ عَذبِ دین عذاب است این[351]
اندر آیید ای همه پروانه‌وار اندر این بهره که دارد صد بهار
بانگ می‌زد در میانِ آن گروه پُر همی شد جانِ خلقان از شکوه
خلق خود را بعد از آن بی‌خویشتن می‌فکندند اندر آتش مرد و زن
810 بی‌موکَّل بی‌کشش از عشقِ دوست زآنکه شیرین کردنِ هر تلخ از اوست
تا چنان شد کآن عوانان خلق را منع می‌کردند کآتش در میا
آن یهودی شد سیه‌رو و خجل شد پشیمان زین سبب رنجور دل
کاندر ایمان خلق عاشق‌تر شدند در فنایِ جسم صادق‌تر شدند
مکرِ شیطان هم در او پیچید شُکر دیو هم خود را سیه‌رو دید شُکر
815 آنچه می‌مالید در رویِ کسان جمع شد در چهرهٔ آن ناکس آن
آنکه می‌درّید جامهٔ خلق چُست شد دریده آنِ او ایشان دُرست

[351] این: آن

کژ ماندنِ دهانِ مرد که نامِ محمّد را صَلَّی اللّهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ به تَسخَر خواند

آن دهان کژ کرد و از تَسخَر بخواند | مر محمّد را دهانش کژ بماند
باز آمد کای محمّد عفو کن | ای ترا الطاف علمِ مِنْ لَدُن
من ترا افسوس می‌کردم ز جهل | من بُدم افسوس را منسوب و اهل
چون خدا خواهد که پردهٔ کس دَرَد | میلش اندر طعنهٔ پاکان بَرَد
چون خدا خواهد که‌مان یاری کند | میلِ ما را جانبِ زاری کند
ور خدا خواهد که پوشد عیبِ کس | کم زند در عیبِ معیوبان نَفَس
ای خنک چشمی که آن گریانِ اوست | وی همایون دل که آن بریانِ اوست
آخرِ هر گریه آخر خنده‌ایست | مردِ آخربین مبارک بنده‌ایست
هر کجا آبِ روان سبزه بوَد | هر کجا اشکی روان رحمت شود
باش چون دولابِ نالان چشم تر | تا ز صحنِ جانْت بر رُوید خُضَر
اشک خواهی رحم کن بر اشکبار | رحم خواهی بر ضعیفان رحم آر

عتاب کردن آتش را آن پادشاهِ جهود

رُو به آتش کرد شه کای تندخو | آن جهان‌سوزِ طبیعی‌خوت کو
چون نمی‌سوزی چه شد خاصیّتت | یا ز بختِ ما دگر شد نیّتت
می‌نبخشایی تو بر آتش‌پرست | آنکه او[352] نپْرستدت[353] او چون
هرگز ای آتش تو صابر نیستی | چون نسوزی چیست قادر نیستی
چشم‌بند است این عجب یا هوش‌بند | چون نسوزاند چنین شعلهٔ بلند
جادُوِی کردت کسی یا سیمیاست | یا خلافِ طبعِ تو از بختِ ماست
گفت آتش من همانم ای شَمَن | اندر آ تا تو ببینی تابِ من
طبعِ من دیگر نگشت و عنصرم | تیغِ حقّم هم به دستوری بُرَم 10b
بر درِ خرگه سگانِ ترکمان | چاپلوسی کرده پیشِ میهمان
ور به خرگه بگْذرد بیگانه رود[354] | حمله بیند از سگان شیرانه او

---

[352] او: +
[353] نپْرستدت: نپْرستد
[354] رود: رُو

من ز سگ کم نیستم در بندگی کم ز تُرکی نیست حق در زندگی
آتشِ طبعت اگر غمگین کند سوزش از امرِ ملیکِ دین کند
آتشِ طبعت اگر شادی دهد اندر او شادی ملیکِ دین نهد
چونکه غم بینی تو استغفار کن غم به امرِ خالق آمد کار کن
چون بخواهد عینِ غم شادی شود عینِ بندِ پای آزادی شود
آب و باد و خاک و آتش بنده‌اند با من و تو مرده با حق زنده‌اند

پیشِ حق آتش همیشه در قیام همچو عاشق روز و شب پیچان مدام
سنگ بر آهن زنی بیرون جهد هم به امرِ حق قَدَم بیرون نهد
آهن و سنگِ ستم بر هم مزن کین دو می‌زایند همچون مرد و زن
سنگ و آهن خود سبب آمد ولیک تو به بالاتر نگر ای مردِ نیک
کین سبب را آن سبب آورد پیش بی‌سبب کی شد سبب هرگز ز
وآن سببها کانبیا را رهبرند آن سببها زین سببها برترند
این سبب را آن سبب عامل کند باز گاهی بی‌بَر و عاطل کند
این سبب را محرم آمد عقلها وآن سببها راست محرم انبیا
این سبب چه بْوَد به تازی گو رَسَن اندر این چَه این رسن آمد به فن
گردشِ چرخه رسن را علّت است چرخ[355] گردان را ندیدن زلّت است
این رسنهایِ سببها در جهان هان و هان زین چرخِ سرگردان مدان
تا نمانی صفر و سرگردان چو چرخ تا نسوزی تو ز بی‌مغزی چو مَرخ
باد آتش می‌شود از امرِ حق هر دو سرمست آمدند از خمرِ حق
آبِ حلم و آتشِ خشم ای پسر هم ز حق بینی چو بگْشایی بصر

قصّهٔ باد که در عهد هود علم قوم عاد را اهلاک کرد[356]

گر نبودی واقف از حق جانِ باد فرق کی کردی میانِ قومِ عاد
هود گِردِ مؤمنان خطّی کشید نرم می‌شد باد کآنجا می‌رسید
هر که بیرون بود زآن خط جمله را پاره پاره می‌گسست اندر هوا

---

[355] چرخ: چرخه
[356] قصّهٔ باد که در عهد هود علم قوم عاد را اهلاک کرد: +

همچنین شیبانِ راعی می‌کشید گِرد بر گِردِ رمه خطّی پدید
چون به جمعه می‌شد او وقتِ نماز تا نیارد گرگ آنجا ترکتاز
هیچ گرگی در نرفتی اندر آن گوسفندی هم نگشتی زآن نشان
بادِ حرصِ گرگ و حرصِ گوسفند دایرهٔ مردِ خدا را بود بند
865 همچنین بادِ اجل با عارفان نرم و خوش همچون نسیمِ بوستان[357]
آتش ابراهیم را دندان نزَد چون گزیدهٔ حق بوَد چونش گزَد
ز آتشِ شهوت نسوزد مردِ[358] دین باقیان را بُرده تا قعرِ زمین
موجِ دریا چون به امرِ حق بتاخت اهلِ موسی را ز قِبطی واشناخت
خاک قارون را چو فرمان در رسید با زر و تختش به قعرِ خود کشید
870 آب و گِل چون از دَمِ عیسی چرید بال و پَر بگْشاد و مرغی شد پرید
هست تسبیحت بخارِ آب و گِل مرغِ جنّت شد ز نفخِ صدقِ دل
کوهِ طور از نورِ موسی شد به رقص صوفیِ کامل شد و رَست او ز نقص
چه عجب گر کوه صوفی شد عزیز جسمِ موسی از کلوخی بود نیز

طنز و انکار کردنِ پادشاهِ جهود و قبول ناکردنِ نصیحتِ خاصانِ خویش

این عجایب دید آن شاهِ جهود جز که طنز و جز که انکارش نبود
875 ناصحان گفتند از حد مگْذران مرکبِ استیزه را چندین مران
ناصحان را دست بست و بند کرد ظلم را پیوند در پیوند کرد
بانگ آمد کار چون اینجا رسید پای دار ای سگ که قهرِ ما رسید
بعد از آن آتش چهل گز بر فروخت حلقه گشت و آن جهودان را
اصلِ ایشان بود آتش ز ابتدا سویِ اصلِ خویش رفتند انتها
880 هم ز آتش زاده بودند آن فریق جزوها را سویِ کُل باشد طریق
آتشی بودند مؤمن‌سوز و بس سوخت خود آن آتش ایشان را 11a
آنکه بودست اُمُّهُ ٱلْهَاوِیَه هاویه آمد مر او را زاویه
مادرِ فرزند جویانِ وَیَ است اصلها مر فرعها را در بَیَ است
آبها در حوض اگر زندانیَ است باد نَشفش می‌کند کارکانیَ است

---

[357] بوستان: یوسفان
[358] مردِ: اهلِ

885 می‌رهاند می‌بَرد تا معدنش اندک اندک تا نبینی بُردنش
وین نَفَس جانهایِ ما را همچنان اندک اندک دزدد از حبسِ جهان
تا اِلَیْهِ یَصْعَد اَطْیَابُ الْکَلِم صَاعِداً مِنَّا اِلٰی حَیْثُ عَلِم
تَرْتَقِی اَنْفَاسُنَا بِالْمُنْتَقٰی مُتْحَفاً مِنَّا اِلٰی دَارِ الْبَقَا
ثُمَّ تَأْتِینَا مُکَافَاتُ الْمَقَال ضِعْفَ ذَاکَ رَحْمَةً مِنْ ذِی الْجَلَال
890 ثُمَّ یُلْجِینَا اِلٰی اَمْثَالِهَا کَیْ یَنَالَ الْعَبْدُ مِمَّا نَالَهَا
هٰکَذٰی تَعْرُج وَ تَنْزِل دَائِمَا ذَا فَلَا زِالْتَ[359] عَلَیْهِ قَائِمَا
پارسی گوییم یعنی این کشش زآن طرف آید که آمد آن چشش
چشمِ هر قومی به سویی مانده‌است کآن طرف یک روز ذوقی رانده‌است
ذوقِ جنس از جنسِ خود باشد یقین ذوقِ جزو از کُلِّ خود باشد ببین
895 یا مگر آن قابلِ جنسی بوَد چون بدو پیوست جنسِ او شود
همچو آب و نان که جنسِ ما نبود گشت جنسِ ما و اندر ما فزود
نقشِ جنسیّت ندارد آب و نان ز اعتبارِ آخر آن را جنس دان
ور ز غیرِ جنس باشد ذوقِ ما آن مگر مانند باشد جنس را
آنکه مانندست باشد عاریت عاریت باقی نمانَد عاقبت
900 مرغ را گر ذوق آید از صفیر چونکه جنسِ خود نیابد شد نفیر
تشنه را گر ذوق آید از سراب چون رسد در وی گریزد جوید آب
مفلسان گر[360] خوش شوند از زرِّ قلب لیک آن رسوا شود در دارِ ضرب
تا زر اندودیت از ره نفْکَنَد تا خیالِ کژ ترا چَه نفْکَنَد
از کلیله باز جو آن قصّه را واندر آن قصّه طلب کن حصّه را

توکّل[361] و ترکِ جهد[362] نخچیران به شیر

905 طایفهٔ نخچیر در وادیِ خوش بوده‌اند[363] از شیر اندر[364] کشمکش

---

[359] زِالْتَ: زِلْتَ
[360] گر: هم
[361] توکّل: بیانِ توکّل
[362] جهد: جهد گفتنِ
[363] بوده‌اند: بودشان
[364] اندر: دایم

بس که آن شیر از کمین می در ربود　　آن چَرا بر جمله ناخوش گشته بود
حیله کردند آمدند ایشان به شیر　　کز وظیفه ما ترا داریم سِیر
جز وظیفه در[365] پیِ صیدی میا　　تا نگردد تلخ بر ما این گیا

جواب گفتنِ شیر نخچیران را و فایدهٔ جهد گفتن

گفت آری گر وفا بینم نه مکر　　مکرها بس دیده‌ام از زَید و بَکر
910 من هلاکِ فعل و مکرِ مردمم　　من گزیدهٔ زخمِ مار و کژدُمم
مَردمِ نفس از درونم در کمین　　از همه مَردم بتر در مکر و کین
گوشِ من لَا یُلْدَغُ الْمُؤْمِن شنید　　قولِ پیغمبر به جان و دل گُزید

ترجیح نهادنِ نخچیران توکّل را بر جهد و اکتساب

جمله گفتند ای حکیمِ باخبر　　اَلْحَذَرْ دَعْ لَیْسَ یُغْنِی عَنْ قَدَر
در حذر شوریدنِ شور و شر است　　رَو توکّل کن توکّل بهتر است
915 با قضا پنجه مزن ای تند و تیز　　تا نگیرد هم قضا با تو ستیز
مرده باید بود پیشِ حُکمِ حق　　تا نیاید زخم از رَبُّ الْفَلَق

ترجیح نهادنِ شیر جهد و اکتساب را بر توکّل و تسلیم

گفت آری گر توکّل رهبر است　　این سبب هم سنّتِ پیغامبر است
گفت پیغامبر[366] به آوازِ بلند　　با توکّل زانویِ اشتر ببند
رمزِ اَلْکَاسِب حَبِیبُ اللّه شنو　　از توکّل در سبب کاهل مشو

ترجیح نهادنِ نخچیران توکّل را بر جهد[367]

920 قوم گفتندش که کسب از ضعفِ خلق　　لقمهٔ تزویر دان بر قدرِ حلق
نیست کسبی از توکّل خوب‌تر　　چیست از تسلیم خود محبوب‌تر
بس گریزند از بلا سویِ بلا　　بس جهند از مار سویِ اژدها
حیله کرد انسان و حیله‌ش دام بود　　آنکه جان پنداشت خون‌آشام بود
در ببست و دشمن اندر خانه بود　　حیلهٔ فرعون ازین[368] افسانه بود

---

[365] جز وظیفه در: بعد از این اندر
[366] پیغامبر: پیغمبر
[367] جهد: اجتهاد
[368] ازین: زین

صد هزاران طفل کُشت آن کینه‌کش وآنکه او می‌جُست اندر خانه‌اش 11b
دیدهٔ ما چون بسی علّت در اوست رَو فنا کن دیدِ خود در دیدِ دوست
دیدِ ما را دیدِ او نِعْمَ الْعِوَض یابی اندر دیدِ او کُلِّ غَرَض
طفل تا گیرا و تا پویا نبود مرکبش جز گردنِ بابا نبود
چون فضولی کرد[369] دست و پا نمود در عَنا افتاد و در کور و کبود
جانهایِ خلق پیش از دست و پا می‌پریدند از وفا اندر صفا
چون به امرِ اِهْبِطُوا بندی شدند حبسِ خشم و حرص و خرسندی
ما عیالِ حضرتیم و شیرخواه گفت اَلْخَلْقُ عِیَالٌ لِلْاِله
آنکه او از آسمان باران دهد هم تواند کو ز رحمت نان دهد

ترجیح نهادنِ شیر جهد را بر توکّل

گفت شیر آری ولی رَبُّ الْعِبَاد نردبانی پیشِ پایِ ما نهاد
پایه پایه رفت باید سویِ بام هست جبری بودن اینجا طَمْعِ خام
پای داری چون کنی خود را تو لنگ دست داری کی[370] کنی پنهان تو
خواجه چون بیلی به دستِ بنده داد بی‌زبان معلوم شد او را مراد
دستِ همچون بیل اشارتهایِ اوست آخراندیشی عبارتهایِ اوست
چون اشارتهاش را بر جان نهی در وفایِ آن اشارت جان دهی
پس اشارتهایِ اسرارت دهد بار بر دارد ز تو کارت دهد
حاملی محمول گرداند ترا قابلی مقبول گرداند ترا
قابلِ امرِ وَبی قایل شوی وصل جویی بعد از آن واصل شوی
سعیِ شُکرِ نعمتت[371] قدرت بوَد جبرِ تو انکارِ آن نعمت بوَد
شُکرِ قدرت قدرتت افزون کند جبر نعمت از کَفَت بیرون کند
جبرِ تو خفتن بوَد در ره مخسپ تا نبینی آن در و درگه مخسپ
هان مخسپ ای کاهلِ بی‌اعتبار جز به زیرِ آن درختِ میوه‌دار

---

[369] کرد: گشت و
[370] کی: چون
[371] نعمتت: نعمتش

تا که شاخ افشان کند هر لحظه باد　　بر سرِت دایم[372] بریزد نُقل و زاد
جبر خفتن در میانِ رهزنان　　مرغِ بی‌هنگام کی یابد امان
ور اشارتهاش را بینی زنی　　مرد پنداری و چون بینی زنی
این قَدَر عقلی که داری گم شود　　سَر که عقل از وی بپرّد دُم شود
زآنکه بی‌شُکری بوَد شوم و شَنار　　می‌بَرَد بی‌شُکر را در قعرِ نار
گر توکّل می‌کنی در کار کن　　کِشت کن پس تکیه بر جبّار کن

باز ترجیح نهادنِ نخچیران توکّل را بر جهد

جمله با وی بانگها بر داشتند　　کآن حریصان که سببها کاشتند
صد هزار اندر هزار از مرد و زن　　پس چرا محروم ماندند از زَمَن
صد هزاران قرن ز آغازِ جهان　　همچو اژدرها گشادند این[373] دهان
مکرها کردند آن دانا گروه　　که ز بُن بر کنده شد زآن مکر کوه
کرد وصفِ مکرهاشان ذُوالجلال　　لِتَزُولَ مِنْهُ اَقْلَالُ اْلجِبَال
جز که آن قسمت که رفت اندر ازل　　روی ننْمود از شکار و از عمل
جمله افتادند از تدبیر و کار　　مانْد کار و حُکمهایِ کردگار
کسب جز نامی مدان ای نامدار　　جهد جز وهمی مپندار ای عیار

نگریستنِ عزرائیل بروی[374] مردی و گریختنِ آن مرد در سرایِ سلیمان علم[375] و تقریرِ ترجیحِ توکّل بر جهد و قلّتِ فایدهٔ جهد

زاد مردی چاشتگاهی در رسید　　در سرا عدلِ سلیمان در دوید
رویش از غم زرد و هر دو لب کبود　　پس سلیمان گفتش[376] ای خواجه چه
گفت عزرائیل در من این چنین　　یک نظر انداخت پُر از خشم و کین
گفت هین اکنون چه می‌خواهی بخواه　　گفت فرما باد را ای جان‌پناه
تا مرا زینجا به هندستان بَرَد　　بو که بنده کآن طرف شد جان بَرَد

---

[372] سرِت دایم: سرِ خفته
[373] گشادند این: گشاده صد
[374] بروی: بر
[375] علم: -
[376] گفتش: گفت

نک ز درویشی گریزانند خلق　　لقمهٔ حرص و امل زآنند خلق
ترسِ درویشی مثالِ آن هراس　　حرص و کوشش را تو هندستان
باد را فرمود تا او را شتاب　　بُرد سویِ قعرِ هندستان بر آب
روزِ یگر وقتِ دیوان و لقا　　شد[377] سلیمان گفت عزرائیل را　12a
کآن مسلمان را به خشم از بهرِ آن　　بنْگریدی تا شد آواره ز خان
گفت من از خشم کی کردم نظر　　از تعجّب دیدمش بر[378] رهگذر
که مرا فرمود حق کامروز هان　　جانِ او را تو به هندستان ستان
از عجب گفتم گر او را صد پَر است　　او به هندستان شدن دُور اندر است
تو همه کارِ جهان را همچنین　　کن قیاس و چشم بگْشا و ببین
از که بگْریزیم از خود ای محال　　از که برْباییم از حق ای وبال

باز ترجیح نهادنِ شیر جهد را بر توکّل و فوایدِ جهد را بیان کردن

شیر گفت آری ولیکن هم ببین　　جهدهایِ انبیا و مؤمنین
حق تعالٰی جهدشان را راست کرد　　آنچه دیدند از جفا و گرم و سرد
حیله‌هاشان جمله حال آمد لطیف　　کُلُّ شَیْءٍ مِنْ ظَرِیفٍ هُوَ ظَرِیف
دامهاشان مرغِ گردونی گرفت　　نقصهاشان جمله افزونی گرفت
جهد می‌کن تا توانی ای کیا　　در طریقِ انبیا و اولیا
با قضا پنجه زدن نبْود جهاد　　زآنکه این را هم قضا بر ما نهاد
کافرم من گر زیان کردست کس　　در رهِ ایمان و طاعت یک نَفَس
سَر شکسته نیست این سَر را مبند　　یک دو روزک جهد کن باقی بخند
بَد محالی جُست کو دنیا بجُست　　نیک حالی جُست کو عقبٰی بجُست
مکرها در کسبِ دنیا بارد است　　مکرها در ترکِ دنیا وارد است
مکر آن باشد که زندان حَفره کرد　　آنکه حَفره بست آن مکری است
این جهان زندان و ما زندانیان　　حَفره‌کَن زندان و خود را وا رهان

---

[377] شد: پس
[378] بر: در

چیست دنیا از خدا غافل بُدن　　نی قماش و نقده و میزان و زن
مال را کز بهرِ دین باشی حمول　　نِعْمَ مَالٌ صَالِحٌ خواندش رسول
آب در کشتی هلاکِ کشتیَ است　　آب اندر زیرِ کشتی پُشتیَ است
چونکه مال و مُلک را از دل براند　　زآن سلیمان خویش جز مسکین
کوزۀ سربسته اندر آبِ زفت　　از دلِ پُر باد فوقِ آب رفت
بادِ درویشی چو در باطن بوَد　　بر سرِ آبِ جهان ساکن بوَد
گرچه جملۀ این جهان مُلکِ وَی است　　مُلک در چشمِ دلِ او لاشَی است
پس دهانِ دل ببند و مُهر کن　　پُر کُنَش از بادِ کبرِ مِنْ لَدُن
جهد حقّ است و دوا حقّ است و درد　　مُنکِر اندر نفیِ جهدش جهد کرد

مقرّر شدنِ ترجیحِ جهد بر توکّل

زین نَمَط بسیار برهان گفت شیر　　کز جواب آن جبریان گشتند سیر
روبه و آهو و خرگوش و شغال　　جبر را بگْذاشتند و قیل و قال
عهدها کردند با شیرِ ژیان　　کاندر این بیعت نیفتد در زیان
قسمِ هر روزش بیاید بی‌جگر　　حاجتش نبْود تقاضایی دگر
قرعه بر هر که فتادی روز روز　　سویِ آن شیر او دویدی همچو یوز
چون به خرگوش آمد این ساغر به دَور　　بانگ زد خرگوش کآخر چند جَور

انکار کردنِ نخچیران بر خرگوش در تأخیرِ رفتن برِ شیر

قوم گفتندش که چندین گاه ما　　جان فدا کردیم در عهد و وفا
تو مجو بدنامیِ ما ای عَنود　　تا نرنجد شیر رَو رَو زود زود
گفت ای یاران مرا مهلت دهید　　تا به مَکرَم از بلا بیرون جهید[379]
تا امان یابد به مَکرَم جانتان　　مانَد این میراثِ فرزندانتان
هر پیمبر در میان امّتان[380]　　همچنین تا مَخلَصی می‌خواندشان
گر[381] فلک راهِ برون‌شو دیده بود　　در نظر چون مردمک پیچیده بود

---

[379] جواب گفتنِ خرگوش ایشان را: -
[380] در میان امّتان: امّتان را در جهان
[381] گر: از

مردمش چون مردمک دیدند خُرد در بزرگی مردمک کس ره نبُرد

اعتراضِ نخچیران بر سخنِ خرگوش

قوم گفتندش که ای خر گوش دار خویش را اندازهٔ خرگوش دار
هین چه لاف است این که از تو بهتران در نیاوردند اندر خاطر آن
مُعْجِبی یا خود قضامان در بَی است ور نه این دم لایقِ چون تو کَی است

باز جواب گفتنِ[382] خرگوش نخچیران را

گفت ای یاران حَقَم الهام داد مر ضعیفی را قوی‌رایی فتاد 12b
آنچه حق آموخت مر زنبور را آن نباشد شیر را و گور را
خانه‌ها سازد پُر از حلوایِ تر حق بر او آن علم را بگْشاد در
آنچه حقّ آموخت کِرمِ پیله را هیچ پیلی داند آن گون حیله را
آدمِ خاکی ز حقّ آموخت عِلم تا به هفتم آسمان افروخت عِلم
نام و ناموسِ مَلَک را در شکست کوریِ آن کس که در حق در
زاهدِ ششصد هزاران ساله را پوزبندی ساخت آن گوساله را
تا نتاند شیرِ علمِ دین کشید تا نگردد گِردِ آن قصرِ مَشید
علمهایِ اهلِ حس شد پوزبند تا نگیرد شیر از آن علمِ بلند
قطرهٔ دل را یکی گوهر فتاد کآن به دریاها و گردونها نداد
چند صورت آخر ای صورت‌پرست جانِ بی‌معنیت از صورت نرَست
گر به صورت آدمی انسان بُدی احمد و بُوجَهل خود یکسان بُدی
نقش بر دیوار مثلِ آدم است بنْگر از صورت چه چیزِ او کم است
جان کم است آن صورتِ با تاب را رَو بجو آن گوهرِ کمیاب را
شد سرِ شیرانِ عالم جمله پست چون سگِ اصحاب را دادند دست
چه زیانستش از آن نقشِ نَفور چونکه جانش غرق شد در بحرِ نور
وصف و صورت نیست اندر خامه‌ها عالِم و عادل بوَد در نامه‌ها

---

[382] باز جواب گفتن: جوابِ

عالِم و عادل همه معنی است و[383] بس　　کِش نیابی در مکان و پیش و پس
می‌زند بر تن ز سویِ لامکان　　می‌نگنجد در فلک خورشیدِ جان

ذکرِ دانشِ خرگوش و بیانِ فضیلت و منافعِ دانستن

این سخن پایان ندارد هوش‌دار　　هوش سویِ قصّهٔ خرگوش دار
گوشِ خر بفْروش و دیگر گوش خر　　کین سخن را در نیابد گوشِ خر
رَو تو روبه‌بازیِ خرگوش بین　　شیرگیری سازیِ[384] خرگوش بین
خاتمِ مُلکِ سلیمان است عِلم　　جمله عالَم صورت و جان است
آدمی را زین هنر بیچاره گشت　　خلقِ دریاها و خلقِ کوه و دشت
زو پلنگ و شیر ترسان همچو موش　　زو نهنگ[385] بحر در صفرا و جوش
زو پری و دیو ساحلها گرفت　　هر یکی در جایِ پنهان جا گرفت
آدمی را دشمنِ پنهان بسی است　　آدمیِ با حذر عاقل کسی است
خلق پنهان زشتشان و خوبشان　　می‌زند بر[386] دل به هر دم کوبشان
بهرِ غُسل ار در رَوی در جویبار　　بر تو آسیبی زند در آب خار
گرچه پنهان خار در آب است پَست　　چونکه بر[387] تو می‌خلد دانی که
خارخارِ وَحیها و وسوسه　　از هزاران کس بوَد نه[388] یک کَسه
باش تا حسهایِ تو مُبْدَل شود　　تا ببینیشان و مشکل حل شود
تا سخنهایِ کیان رد کرده‌ای　　تا کیان را سرورِ خود کرده‌ای

بازجُستنِ[389] نخچیران از خرگوش سِرِّ و اندیشهٔ او[390]

بعد از آن گفتند کای خرگوشِ چُست　　در میان نِه[391] آنچه در ادراکِ تست
ای که با شیری تو در پیچیده‌ای　　بازگو رایی که اندیشیده‌ای
مشورت ادراک و هشیاری دهد　　عقلها مر عقل را یاری دهد

---

[383] و: +
[384] شیرگیری سازی: مکر و شیراندازیِ
[385] نهنگ بحر: نهنگ و بحر
[386] بر: در
[387] بر: در
[388] نه: نی
[389] جُستن: طلبیدن
[390] سِرِّ و اندیشهٔ او: سِرِّ اندیشهٔ او را
[391] نِه: آر

گفت پیغامبر بکن ای رایزن مشورت کَالْمُسْتَشَارُ مُؤْتَمَن

منع کردنِ خرگوش رازی را از ایشان[392]

گفت هر رازی نشاید باز گفت جفت طاق آید گهی گه طاق
از صفا گر دَم زنی با آینه تیره گردد زود با ما آینه
در بیانِ این سه کم جُنبان لبت از ذِهاب و از ذَهَب وز مذهبت
کین سه را خصم‌اند بسیار و عدو در کمینت ایستد چون داند او
ور بگویی با یکی دو الوداع کُلُّ سِرٍّ جَاوَزَ الْاِثْنَیْنِ شَاع
گر دو سه پرّنده را بندی به هم در[393] زمین مانند محبوس از الم
مشورت دارند سَر پوشیده خوب در کنایت با غلطافکن مشوب
مشورت کردی پیمبر بسته‌سَر گفته ایشان را[394] جواب و بی‌خبر
در مثالی بسته گفته[395] رای را تا نداند خصم از سر پای را
او جوابِ خویش بگْرفتی از او وز سؤالش می‌نبُردی غیر بو

/13a/ قصّهٔ مکرِ خرگوش

ساعتی تأخیر کرد اندر شدن بعد از آن شد پیشِ شیرِ پنجه‌زن
زآن سبب کاندر شدن او ماند دیر خاک را می‌کَند و می‌غرّید شیر
گفت من گفتم که عهدِ آن خَسان خام باشد خام و سست و نارسان
دمدمهٔ ایشان مرا از خر فکند چند بفْریبد مرا این دهر چند
سخت در مانَد امیرِ سست‌ریش چون نه پس بیند نه پیش از احمقیش
راه هموار است و[396] زیرش دامها قحطِ معنی در میانِ نامها
لفظها و نامها چون دامهاست لفظِ شیرین ریگِ آبِ عمرِ ماست
آن یکی ریگی که جوشد آب از او سخت کمیاب است رَو آن را بجو
منبعِ حکمت شود حکمت‌طلب فارغ آید او ز تحصیل و سبب

---

[392] رازی را از ایشان: از راز ایشان را
[393] در: بر
[394] را: +
[395] گفته: گفتی
[396] و: +

لوحِ حافظ لوحِ محفوظی شود　　عقلِ او از روح محظوظی شود
چون معلِّم بود عقلش مرد را[397]　　بعد از آن[398] شد عقل شاگردی وَرا
عقل چون جبریل گوید احمدا　　گر یکی گامی نهم سوزد مرا
تو مرا بگْذار زین پس پیش ران　　حدِّ من این بود ای سلطانِ جان
هر که مانْد از کاهلی بی‌شُکر و صبر　　او همین داند که گیرد پایِ جبر
هر که جبر آورد خود رنجور کرد　　تا همان رنجوریش در گور کرد
گفت پیغمبر که رنجوری به لاغ　　رنج آرد تا بمیرد چون چراغ
جبر چه بْوَد بستنِ اشکسته را　　یا بپیوستن رگی بگْسسته را
چون در این ره پایِ خود نشْکسته‌ای　　بر که می‌خندی چه پا را بسته‌ای
وآنکه پایش در رهِ کوشش شکست　　در رسید او را براق و بر نشست
حاملِ دین بود او محمول شد　　قابلِ فرمان بُد او مقبول شد
تاکنون فرمان پذیرفتی ز شاه　　بعد از این فرمان رسانَد بر سپاه
تاکنون اختر اثر کردی در او　　بعد از این باشد امیرِ اختر او
گر ترا اِشکال آید در نظر　　پس تو شک داری در اِنْشَقَّ الْقَمَر
تازه کن ایمان نه از گفتِ زبان　　ای هوا را تازه کرده در نهان
تا هوا تازه‌ست ایمان تازه نیست　　کین هوا جز قفلِ آن دروازه نیست
کرده‌ای تأویل حرفِ بکر را　　خویش را تأویل کن نی ذکر را
بر هوا تأویلِ قرآن می‌کنی　　پست و کژ شد از تو معنیِ سَنی

زِیافتِ تأویلِ مگس

آن مگس بر برگِ کاه و بَولِ خر　　همچو کشتیبان همی‌افراشت سر
گفت من دریا و کشتی خوانده‌ام　　مدّتی در فکرِ آن می‌مانده‌ام
اینک این دریا و این کشتی و من　　مردِ کشتیبان و اهل و رایزن
بر سرِ دریا همی‌راند او عَمَد　　می‌نمودش آن قَدَر بیرون ز حد
بود بی‌حدّ آن چمین نسبت بدو　　آن نظر که بیند آن را راست کو
عالمش چندان بود کِش بینش است　　چشم چندین بحر همچندینش است

---

[397] مرد را: ز ابتدا
[398] آن: این

صاحبِ تأویلِ باطل چون مگس　　وهمِ او بَولِ خر و تصویرِ خس
گر مگس تأویل بگْذارد به رای　　آن مگس را بخت گرداند هُمای
آن مگس نبْود کِش این عبرت بوَد　　روحِ او نی درخورِ صورت بوَد

تولیدنِ شیر از دیر آمدنِ خرگوش

همچو آن خرگوش کو بر شیر زد　　روحِ او کی بود اندر خوردِ قد
شیر می‌گفت از سرِ تیزی و خشم　　کز رهِ گوشم عدو بر بست چشم
مکرهایِ جبریانم بسته کرد　　تیغِ چوبینْشان تنم را خسته کرد
زین سپس من نشْنوم آن دمدمه　　بانگِ دیوان است و غولان آن همه
بر دران ای دل تو ایشان را مه‌ایست　　پوستشان برکَن کِشان جز پوست
پوست چه بْوَد گفته‌هایِ رنگ رنگ　　چون زِرِه بر آب کِش نبْود درنگ
این سخن چون پوست معنی[399] مغز دان　　این سخن چون نقش و معنی همچو
پوست باشد مغزِ بَد را عیب‌پوش　　مغزِ نیکو را ز غیرت غیب‌پوش
چون قلم از باد بُد دفتر ز آب　　هرچه بنْویسی فنا گردد شتاب
نقشِ آب است ار وفا جویی از آن　　باز گردی دستهایِ خود گزان
باد در مردم هوا و آرزوست　　چون هوا بگْذاشتی پیغامِ هوست
خوش بوَد پیغامهایِ کردگار　　کو ز سر تا پای باشد پایدار 13b
خطبهٔ شاهان بگردد وآن کیا　　جز کیا و خطبه‌هایِ انبیا
زآنکه بَوشِ پادشاهان از هواست　　بارنامهٔ انبیا از کبریاست
از درمها نامِ شاهان برکَنَند　　نامِ احمد تا ابد بر می‌زنند
نامِ احمد نامِ جملهٔ انبیاست　　چونکه صد آمد نود هم پیشِ ماست

هم در بیانِ مکرِ خرگوش

در شدن خرگوش بس تأخیر کرد　　مکر را با خویشتن تقریر کرد
بعد از آن شد[400] بعدِ تأخیرِ دراز　　تا به گوشِ شیر گوید یک دو راز
تا چه عالمهاست در سودایِ عقل　　تا چه با پهناست این دریایِ عقل

---

[399] پوست معنی: پوست و معنی
[400] بعد از آن شد: در ره آمد

صورتِ ما اندر این بحرِ عذاب می‌دود چون کاسه‌ها بر رویِ آب
تا نشد پُر بر سرِ دریا است[401] طشت چونکه پُر شد طشت در وی غرق
عقل پنهان است و ظاهر عالمی صورتِ ما موج یا از وی نَمی
هر چه صورت می وسیلت سازدش زآن وسیلت بحر دور اندازدش
تا نبیند دل دهندهٔ راز را تا نبیند تیر دورانداز را
اسپِ خود را یاوه داند وز ستیز می‌دواند اسپِ خود در راه تیز
اسپِ خود را یاوه داند آن جواد و اسپ خود او را کشان کرده چو
در فغان و جست و جو آن خیره‌سر هر طرف جویان و پرسان[402] در به در
کآنکه دزدید اسپِ ما را کو و کیست این که زیرِ رانِ تست ای خواجه
آری این اسپ است ولیکن[403] اسپ کو با خود آی ای شهسوارِ اسپ‌جو
جان ز پیدایی و نزدیکی است گم چون شکم پُر آب و لب خشکی چو
کی ببینی سرخ و سبز و فُور را تا نبینی پیش از این سه نور را
لیک چون در رنگ گم شد هوشِ تو شد ز نور آن رنگها روپوشِ تو
چونکه شب آن رنگها مستور بود پس بدیدی دیدِ رنگ از نور بود
نیست دیدِ رنگ بی‌نورِ برون همچنین رنگِ خیالِ اندرون
این برون از آفتاب و از سُها واندرون از عکسِ انوارِ عُلا
نورِ نورِ چشم خود نورِ دل است نورِ چشم از نورِ دلها حاصل است
باز نورِ نورِ دل نورِ خداست کو ز نورِ عقل و حس پاک و
شب نَبُد نور و ندیدی رنگها پس به ضدِّ نور پیدا شد ترا
که نظر بر نور بود آنگه به رنگ ضد به ضد پیدا بوَد چون روم و
دیدنِ نور است آنگه دیدِ رنگ وین[404] به ضدِّ نور دانی بی‌درنگ
رنج و غم را حق پیِ آن آفرید تا بدین ضد خوش‌دلی آید پدید
پس نهانیها به ضد پیدا شود چونکه حق را نیست ضد پنهان بوَد

---

[401] است: چو
[402] جویان و پرسان: پرسان و جویان
[403] ولیکن: لیک این
[404] Bu beytin yeri değiştirilmiş.

پس به ضدِّ نور دانستی تو نور ضدّ ضد را می‌نماید در صدور
نورِ حق را نیست ضدّی در وجود تا به ضد او را توان پیدا نمود
لاجرم ابصارِ نا[405] لَا تُدْرِکُه وَ هْوَ یُدْرِک بین تو از موسی و کُه
صورت از معنی چو شیر از بیشه دان یا چو آواز و سخن ز اندیشه دان
این سخن و آواز از اندیشه خاست تو ندانی بحرِ اندیشه کجاست
لیک چون موجِ سخن دیدی لطیف بحرِ آن دانی که باشد هم شریف
چون ز دانش موجِ اندیشه بتاخت از سخن و آواز او صورت بساخت
از سخن صورت بزاد و باز مُرد موج خود را باز اندر بحر بُرد
صورت از بی‌صورتی آمد برون باز شد که اِنَّا اِلَیْهِ رَاجِعُون
پس ترا هر لحظه مرگ و رجعتی است مصطفی فرمود دنیا ساعتی است
فکرِ ما تیری است از هو در هوا در هوا کی پاید آید تا خدا
هر نَفَس نو می‌شود دنیا و ما بی‌خبر از نو شدن اندر بقا
عمر همچون جوی نو نو می‌رسد مستمرّی می‌نماید در جسد
آن ز تیزی مستمر شکل آمده‌ست چون شرر کِش تیز جنبانی به دست
شاخِ آتش را بجنبانی به ساز در نظر آتش نماید بس دراز
این درازی مدّت از تیزیِ صنع می‌نماید سرعت‌انگیزیِ صنع
طالبِ این سِر اگر علاّمه‌ایست نک حسام‌الدّین که سامی نامه‌ایست

رسیدنِ خرگوش به شیر

شیر اندر آتش و در خشم و شور دید کآن خرگوش می‌آید ز دور 14a
می‌دود بی‌دهشت و گستاخ او خشمگین و تند و تیز و تُرش‌رو
کز شکسته آمدن تهمت بوَد وز دلیری دفعِ هر رَیبَت بوَد
چون رسید او پیشتر نزدیکِ صف بانگ بر زد شیر های ای ناخلف
من که گاوان[406] را ز هم بدْریده‌ام من که گوشِ شیرِ نر مالیده‌ام
نیم خرگوشی که باشد که چنین امرِ ما را افکنَد او بر زمین

---

[405] نا: ما
[406] گاوان: پیلان

ترکِ خوابِ غفلتِ خرگوش کن غُرّهٔ این شیر ای خر گوش کن

عذر گفتنِ خرگوش بشیر[407]

گفت خرگوش الامان عذریم هست گر دهد عفوِ خداوندیت دست
گفت چه عذر ای قصورِ ابلهان این زمان آیند در پیشِ شهان
مرغِ بی‌وقتی سَرَت باید بُرید عذرِ احمق را نمی‌شاید شنید
عذرِ احمق بتّر از جُرمش بوَد عذرِ نادان زهرِ دانش کُش بوَد[408]
عذرت ای خرگوش از دانش تهی من نه خرگوشم که در گوشم نهی
گفت ای شه ناکسی را کس شمار عذرِ اِستم‌دیده‌ای را گوش دار
خاص از بهرِ زکاتِ جاهِ خود گمرهی را تو مران از راهِ خود
بحر کو آبی به هر جُو می‌دهد هر خسی را بر سر و رو می‌نهد
کم نخواهد گشت دریا زین کرم از کرم دریا نگردد بیش و کم
گفت دارم من کرم در جایِ او جامهٔ هر کس بُرَم بالایِ او
گفت بشْنو گر نباشم جایِ لطف سر نهادم پیشِ اژدرهایِ عُنف
من به وقتِ چاشت در راه آمدم با رفیقِ خود سویِ شاه آمدم
با من از بهرِ تو خرگوشی دگر جفت و همره کرده بودند آن نفر
شیری اندر راه قصدِ بنده کرد قصدِ هر دو همرهِ آینده کرد
گفتمش ما بندهٔ شاهنشهیم خواجه‌تاشانِ کِهِ آن درگهیم
گفت شاهنشه که باشد شرم دار پیشِ من تو یادِ هر ناکس میار
هم ترا و هم شهت را بر درم گر تو با یارت بگردید از درم
گفتمش بگْذار تا بارِ دگر رویِ شه بینم بَرَم از تو خبر
گفت همره را گرو نِه پیشِ من ورنه قربانی تو اندر کیشِ من
لابه کردیمش بسی سودی نکرد یارِ من بسْتد مرا بگْذاشت فرد
یارم از زفتی سه[409] چندان بُد که من هم به لطف و هم به خوبی هم به
بعد از این زآن شیر این ره بسته شد حالِ من این بود[410] با تو گفته شد

---

[407] بشیر: +
[408] زهرِ دانش کُش بوَد: زهرِ هر دانش بوَد
[409] سه: دو
[410] بود با: بود و با

از وظیفه بعد از این اومید بُر　　حق همی‌گویم ترا وَالْحَقُّ مُر
گر وظیفه بایدت ره پاک کن　　هین بیا و دفعِ آن بی‌باک کن

جواب گفتنِ شیر خرگوش را و روان شدن با او

گفت بسم اللّه بیا تا او کجاست　　پیش در شو گر همی‌گویی تو راست
تا سزایِ او و صد چون او دهم　　ور دروغ است این سزایِ تو دهم
اندر آمد چون قلاووزی به پیش　　تا بَرَد او را به سویِ دامِ خویش
سویِ چاهی کو نشانش کرده بود　　چاه را او[411] دامِ جانش کرده بود
می‌شدند این هر دو تا نزدیکِ چاه　　اینْت خرگوشی چو آبی زیرِ کاه
آب کاهی را به هامون می‌بَرَد　　آب کوهی را عجب چون می‌بَرَد
دامِ مکرِ او کمندِ شیر بود　　طرفه خرگوشی که شیری می‌ربود
موسیی فرعون را با رُودِ نیل　　می‌کُشد با لشکر و جمعِ ثقیل
پشّه‌ای نمرود را با نیم‌پَر　　می‌شکافد بی‌مُحابا مغزِ[412] سر
حالِ آن کو قولِ دشمن را شنود　　بین جزایِ آنکه شد یارِ حسود
حالِ فرعونی که هامان را شنود　　حالِ نمرودی که شیطان را شنود
دشمن ارچه دوستانه گویدت　　دام دان گرچه ز دانه گویدت
گر ترا قندی دهد آن زهر دان　　گر به تن لطفی کند آن قهر دان
چون قضا آید نبینی غیرِ پوست　　دشمنان را باز نشْناسی ز دوست
چون چنین شد ابتهال آغاز کن　　ناله و تسبیح و روزه ساز کن
ناله می‌کن کای تو عَلَّامُ الْغُیُوب　　زیرِ سنگِ مکرِ بَد ما را مکوب
گر سگی کردیم ای شیرآفرین　　شیر را مگْمار بر ما زین کمین
آبِ خوش را صورتِ آتش مده　　اندر آتش صورتِ آبی منه　14b
از شرابِ قهر چون مستی دهی　　نیستان[413] را صورتِ هستی دهی
چیست مستی بندِ چشم از دیدِ چشم　　تا نماید سنگ گوهر پَشم یَشم

---

[411] چاه را او: چاهِ مَغ را
[412] مغز: درز
[413] نیستان: نیستها

چیست هستی[414] حسّها مُبدَل شدن　　چوبِ گز اندر نظر صَندل شدن

قصّهٔ سلیمان علیه و هدهد در بیانِ آنکه چون قضا آید چشمهایِ روشن بسته شود

چون سلیمان را سراپرده زدند　　جمله مرغان بیش او آمدند
همزبان و محرمِ خود یافتند　　پیشِ او یک یک به جان بشْتافتند
جمله مرغان ترک کرده چیک چیک　　با سلیمان گشته اَفْصَح مِنْ اَخِیک
همزبانی خویشی و پیوندیَ است　　مرد با نامحرمان چون بندیَ است
ای بسا هندو و تُرکِ همزبان　　ای بسا دو تُرک چون بیگانگان
پس زبانِ محرمی خود دیگر است　　همدلی از همزبانی بهتر است
غیرِ نطق و غیرِ ایما و سِجِل　　صد هزاران ترجمان خیزد ز دل
جمله مرغان هر یکی اسرارِ خود　　از هنر وز دانش و از کارِ خود
با سلیمان یک به یک وا می‌نمود　　از برایِ عرضه خود را می‌ستود
از تکبّر نی و از هستیِ خویش　　بهرِ آن تا ره دهد او را به پیش
چون بباید بَرده را از خواجه‌ای　　عرضه دارد از هنر دیباجه‌ای
چونکه دارد از خریداریش ننگ　　خود کند بیمار و کَرّ و شَلّ و لنگ
نوبتِ هدهد رسید و پیشه‌اش　　وآن بیانِ صنعت و اندیشه‌اش
گفت ای شه یک هنر کآن کهتر است　　باز گویم گفت کوته بهتر است
گفت بر گو تا کدام است آن هنر　　گفت من آنگه که باشم اوج بَر
بنْگرم از اوج با چشمِ یقین　　من ببینم آب در قعرِ زمین
تا کجای است و چه عمقستش چه　　از چه می‌جوشد ز خاکی یا ز سنگ
ایَ سلیمان بهرِ لشکرگاه را　　در سفر می‌دار این آگاه را
پس سلیمان گفت ای نیکو رفیق　　در بیابانهایِ بی‌آبِ عمیق

طعنهٔ زاغ در دعویِ هدهد

زاغ چون بشْنود آمد از حسد　　با سلیمان گفت کو کژ گفت و بَد

---

[414] هستی: مستی

از ادب نبْود به پیشِ شه مقال　　خاصه خود لافِ دروغین و محال
گر مر و[415] را این نظر بودی مدام　　چون ندیدی زیرِ مشتی خاک دام
چون گرفتار آمدی در دام او　　چون قفص اندر شدی ناکام او
پس سلیمان گفت ای هدهد رواست　　کز تو در اوّل قدح این دُرد خاست
چون نمایی مستی ای خورده تو دوغ　　پیشِ من لافی زنی و[416] آنگه دروغ

جواب گفتنِ هدهد طعنهٔ زاغ را

گفت ای شه بر منِ عورو[417] گدای　　قولِ دشمن مشْنو از بهرِ خدای
گر نباشد این که دعوی می کنم　　من نهادم سر ببُر این گردنم
زاغ کو حُکمِ قضا را مُنکِر است　　گر هزاران عقل دارد کافر است
در تو تا کافی بوَد از کافران　　جایِ گند و شهوتی چون کافِ ران
من ببینم دام را اندر هوا　　گر نپوشد چشمِ عقلم را قضا
چون قضا آید شود دانش به خواب　　مه سیه گردد بگیرد آفتاب
از قضا این تعبیه کی نادر است　　از قضا دان کو قضا را مُنکِر است

قصّهٔ آدم علیه السّلام و بستنِ قضا نظرِ او را از مراعاتِ صریحِ نهی و ترکِ تأویل

بوالبشر کو عَلَّمَ الْاَسْمَا بَگ است　　صد هزاران عِلمش اندر هر رگ
اسمِ هر چیزی چنان کآن چیز هست　　تا به پایان جانِ او را داد دست
هر لقب کو داد آن مُبدَل نشد　　آنکه چُستش خواند او کاهل نشد
هر که اوّل مؤمن است آخر بدید　　هر که آخر کافر او را شد پدید
اسمِ هر چیزی تو از دانا شنو　　سِرِّ رمزِ عَلَّمَ الْاَسْمَا شنو
اسمِ هر چیزی بر ما ظاهرش　　اسمِ هر چیزی بر خالق سِرش
نزدِ موسی نامِ چوبش بُد عصا　　نزدِ خالق بود نامش اژدها
بُد عُمَر را نام اینجا بت‌پرست　　لیک مؤمن بود نامش در اَلَست
آنکه بُد نزدیکِ ما نامش منی　　پیشِ حق بودی تو کین دم[418] با منی　15a

---

[415] و: او
[416] و: +
[417] عورو: عور
[418] بودی تو کین دم: این نقش بُد که

صورتی بود این منی اندر عدم　　پیشِ حق موجود نی بیش و نه کم
حاصل آن آمد حقیقت نامِ ما　　پیشِ حضرت کآن بوَد انجامِ ما
مرد را بر عاقبت نامی نهد　　نه[419] بر آن کو عاریت نامی نهد
چشمِ آدم چون به نورِ پاک دید　　جان و سِرِّ نامها گشتش پدید
چون مَلَک انوارِ حق در وی بتافت[420]　　در سجود افتاد و در خدمت شتافت
اینچنین[421] آدم که نامش می‌بَرَم　　گرستایم[422] تا قیامت قاصرم[423]
این همه دانست چون آمد قضا　　دانشِ یک نهی شد بر وی خطا
کای عجب نهی از بیِ تحریم بود　　یا به تأویلی بُد و توهیم بود
در دلش تأویل چون ترجیح یافت　　طبع در حیرت سویِ گندم شتافت
باغبان را خار چون در پای رفت　　دزد فرصت یافت کالا بُرد تَفت
چون ز حیرت رَست باز آمد به راه　　دید بُرده دزد رَخت از کارگاه
رَبَّنَا اِنَّا ظَلَمْنَا گفت و آه　　یعنی آمد ظلمت و گم گشت راه
این[424] قضا ابری بوَد خورشیدپوش　　شیر و اژدرها شود زو همچو موش
من اگر دامی نبینم گاهِ حُکم　　من نه تنها جاهلم در راهِ حُکم
ای خنک آن کو نکوکاری گرفت　　زور را بگْذاشت او زاری گرفت
گر قضا پوشد سیه همچون شبت　　هم قضا دستت بگیرد عاقبت
گر قضا صد بار قصدِ جان کند　　هم قضا جانت دهد درمان کند
این قضا صد بار گر[425] راهت زند　　بر فرازِ چرخ خرگاهت زند
از کرم دان این که می‌ترسانَدَت　　تا به مُلکِ ایمنی بنْشانَدَت
این سخن پایان ندارد گشت دیر　　گوش کن تو قصّهٔ خرگوش و شیر

پای[426] کشیدنِ خرگوش از شیر چون نزدیکِ چاه رسید

---

[419] نه: نی
[420] بتافت: بیافت
[421] اینچنین: مدحِ این
[422] گرستایم: قاصرم گر
[423] قاصرم: بشْمرم
[424] این: پس
[425] گر: اگر
[426] پای: پا واپس

چونکه نزدِ چاه آمد شیر دید | کز ره آن خرگوش ماند و پا کشید
گفت پا واپس کشیدی تو چرا | پای را واپس مکش پیش اندر آ
گفت کو پایم که دست و پای رفت | جانِ من لرزید و دل از جای رفت
رنگِ رویم را نمی‌بینی چو زر | ز اندرون خود می‌دهد رنگم خبر
حق چو سیما را مُعَرِّف خوانده است | چشمِ عارف سویِ سیما مانده است
رنگ و بو غمّاز آمد چون جَرَس | از فَرَس آگه کند بانگِ فَرَس
بانگِ هر چیزی رسانَد زو خبر | تا بدانی بانگِ خر از بانگ در
گفت پیغامبر به تمییزِ کسان | مَرْءُ مَخْفِیٌّ لَدَیْ طَیِّ اللِّسَان
رنگِ رو از حالِ دل دارد نشان | رحمتم کن مِهرِ من در دل نشان
رنگِ رویِ سرخ دارد بانگِ شُکر | بانگِ رویِ زرد باشد[427] صبر و نُکر
در من آمد آنکه دست و پا بَرَد | رنگِ رو و قوّت و سیما بَرَد
آنکه در هر چه در آید بشْکند | هر درخت از بیخ و بُن او بر کَنَد
در من آمد آنکه از وی گشت مات | آدمی و جانور جامد نبات
این خود اجزاآند و[428] کلّیات از او | زرد کرده رنگ و فاسد کرده بو
تا جهان گه صابر است و گه شَکور | بوستان گه حُلّه پوشد گاه عور
آفتابی کو برآید نارگون | ساعتی دیگر شود او سرنگون
اخترانی[429] تافته بر چارطاق | لحظه لحظه مبتلایِ احتراق
ماه کو افزود ز اختر در جمال | شد ز رنجِ دِقّ او همچون خیال
این زمینِ باسکونِ و[430] باادب | اندر آرد زلزله‌ش در لرز و[431] تب
ای بسا کُه زین بلایِ مُردریگ | گشته است اندر جهان او خُردریگ
این هوا با روح آمد مُقتَرِن | چون قضا آید وبا گشت و عَفِن
آبِ خوش گر[432] روح را همشیره شد | در غدیری زرد و تلخ و تیره شد

---

[427] باشد: دارد
[428] اجزاآند و: اجزایند
[429] اخترانی: اخترانِ
[430] و: +
[431] و: +
[432] گر: کو

آتشی کو باد دارد در بُروت هم یکی بادی بر او خواند یَموت
حالِ دریا ز اضطراب و جوشِ او فهم کن تبدیلهایِ هوشِ او
چرخِ سرگردان که اندر جست و حالِ او چون حالِ فرزندانِ اوست
گه حضیض و گه میانه گاه اَوج اندر او از سعد و نحسی فَوج فَوج
از خود ای جزوی ز کُلها مُختَلِط فهم می‌کن حالتِ هر مُنبَسِط
چونکه کلّیّات را رنج است و درد جزوِ ایشان چون نباشد روی‌زرد
خاصه جزوی کو ز اضداد است جمع ز آب و خاک و آتش و باد است 15b
این عجب نبْود که میش از گرگ این عجب کین میش دل بر[433] گرگ
زندگانی آشتیِ ضدّهاست مرگ آن کاندر میانشان[434] جنگ
لطفِ حق این شیر را و گور را اُلف دادست این دو ضدِّ دور را
چون جهان رنجور و زندانی بوَد چه عجب رنجور اگر فانی بوَد
خوانْد بر شیر او ازین رو پندها گفت من پس مانده‌ام زین بندها

پرسیدنِ شیر به جد[435] از سببِ پای کشیدنِ[436] خرگوش

شیر گفتش تو ز اسبابِ مرض این سبب گو خاص کاینستم غرض
گفت آن شیر اندر این چَه ساکن است اندر این قلعه ز آفت[437] ایمن است
قعرِ چَه بگْزید هر که عاقل است زآنکه در خلوت صفاهایِ دل است
ظلمتِ چَه بِه که ظلمتهایِ خلق سر نبُرد آنکس که گیرد پایِ خلق
گفت پیش آ زخمم او را قاهر است تو ببین کآن شیر در چَه حاضر است
گفت من سوزیده‌ام زآن آتشی تو مگر اندر بَرِ خویشم کشی
تا به پشتِ تو من ای کانِ کرم چشم بگْشایم به چَه در بنْگرم

نظر کردنِ شیر در چاه و دیدنِ عکسِ خود را و عکسِ خرگوش را[438]

چونکه شیر اندر بَرِ خویشش کشید در پناهِ شیر تا چَه می‌دوید

---

[433] بر: در
[434] میانشان: میانش
[435] به جد: +
[436] پای کشیدنِ: پای واپس کشیدنِ
[437] آفت: آفات
[438] عکسِ خرگوش را: عکسِ خود را و آن خرگوش را

چونکه در چَه بنْگریدند اندر آب اندر آب از شیر و او در تافت تاب
شیر عکسِ خویش دید از آب تَفت شکلِ شیری در بَرَش خرگوشِ زَفت
چونکه خصمِ خویش را در آب دید مر وَرا بگْذاشت و اندر چَه جهید
در فتاد اندر چهی کو کنده بود زآنکه ظلمش در سرش آینده بود
چاهِ مُظلِم گشت ظلمِ ظالمان این چنین گفتند جملهٔ عالمان
هر که ظالم‌تر چَهَش با هول‌تر عدل فرمودست بدتر[439] را بتر
ای که تو از جاه ظلمی می‌کُنی از برای[440] خویش چاهی می‌کَنی
گِردِ خود چون کرمِ پیله بر مَتَن بهرِ خود چَه می‌کَنی اندازه کَن
مر ضعیفان را تو بی‌خصمی مدان از نُبی ذَا جَاءَ نَصْرُ اللّه بخوان[441]
گر تو پیلی خصمِ تو از تو رمید نک جزا طَیْراً اَبَابِیلَت رسید
گر ضعیفی در زمین خواهد امان غلغل افتد در سپاهِ آسمان
گر به دندانش گزی پُر خون کنی دردِ دندانت بگیرد چون کنی
شیر خود را دید در چَه وز غلو خویش را نشْناخت آن دم از عدو
عکسِ خود را او عدوی[442] خویش دید لاجرم بر خویش شمشیری کشید
ای بسا ظلمی که بینی در کسان خویِ تو باشد در ایشان ای فلان
اندر ایشان تافته هستیِ تو از نفاق و ظلم و بَدمستیِ تو
آن تُوی وآن زخم بر خود می‌زنی بر خود آن دم تارِ لعنت می‌تنی
در خود آن بَد را نمی‌بینی عیان ورنه دشمن بودیی خود را به جان
حمله بر خود می‌کنی ای ساده‌مرد همچو آن شیری که بر خود حمله
چون به قعرِ خویِ خود اندر رسی پس بدانی کز تو بود آن ناکسی
شیر را در قعر پیدا شد که بود نقشِ او آنکِش دگر کس می‌نمود
هر که دندانِ ضعیفی می‌کَنَد کارِ آن شیرِ غلط‌بین می‌کند
ای بدیده عکسِ بد بر رویِ عَم بد نه عَمّ است آن تُوی از عَمّ[443] مَرَم

---

[439] بدتر: بتّر
[440] از برای: دان که بهر
[441] بخوان: خوان
[442] عدوی: عدوّ
[443] عَمّ: خود

مؤمنان آیینهٔ یکدیگرند[444] این خبر می از پیمبر آورند
پیشِ چشمت داشتی شیشهٔ کبود زآن سبب عالم کبودت می‌نمود
گرنه کوری این کبودی دان ز خویش خویش را بَدگو مگو کس را تو بیش
مؤمن ار یَنْظُرُ بِنُورِ اللّه نبود غیب مؤمن را برهنه چون نمود
چون که تو یَنْظُرُ بِنَارِ اللّه بُدی در بَدی از نیکوِی غافل شدی
اندک اندک آب بر آتش بزن تا شود نارِ تو نور ای بُوالْحَزَن
تو بزن یَا رَبَّنَا آبِ طهور تا شود این نارِ عالم جمله نور
آبِ دریا جمله در فرمانِ تست آب و آتش ای خداوند آنِ تست
گر تو خواهی آتش آبِ خَوش شود ور نخواهی آب هم آتش شود
این طلب در ما هم از ایجادِ تست رَستن از بیداد یا رب دادِ تست
بی‌طلب تو این طلب ما[445] داده‌ای بی شمار و حد عطاها داده‌ای[446] 16a

مژده بردنِ خرگوش سویِ نخچیران که شیر در چاه فتاد

چونکه خرگوش از رهایی شاد گشت سویِ نخچیران دوان شد تا به دشت
شیر را چون دید در چَه کُشته زار چرخ می‌زد شادمان تا مرغزار
دست می‌زد چون رهید از دستِ مرگ سبز و رقصان در هوا چون شاخ و
شاخ و برگ از حبسِ خاک آزاد شد سر برآورد و حریفِ باد شد
برگها چون شاخ را بشْکافتند تا به بالایِ درخت اِشتافتند
با زبانِ شَطْأُهُ شکرِ خدا می‌سراید هر بر و برگی جدا
که بپرورد اصلِ ما را ذُوالْعَطَا تا درخت اِسْتَغْلَظ آمد وَاسْتَوىٰ
جانهایِ بسته اندر آب و گل چون رهند از آب و گلها شاد دل
در هوایِ عشقِ حق رقصان شوند همچو قرصِ بدر بی‌نقصان شوند
جسمشان در رقص و جانها خود مپرس وآنکه گِردد[447] جان از آنها خود

---

[444] یکدیگرند: همدیگرند
[445] طلب ما: طلبْمان
[446] بی شمار و حد عطاها داده‌ای: گنجِ احسان بر همه بگُشاده‌ای
[447] گِردد: گِردِ

شیر را خرگوش در زندان نشاند ننگ شیری کو ز خرگوشی بماند

در چنین[448] ننگی و آنگه این عجب فخرِ دین خواهد که گویندش لقب

ای تو شیری در تکِ این چاه فرد نفس چون خرگوش خونت ریخت و

نفسِ خرگوشت به صحرا در چَرا تو به قعرِ این چَهِ چون و چرا

سویِ نخچیران دوید آن شیرگیر کابْشِرُوا یَا قَوْمِ اِذْ جَاءَ الْبَشِیر

مژده مژده ای گروهِ عیش‌ساز کآن سگِ دوزخ به دوزخ رفت باز

مژده مژده کآن عدوی[449] جانها کَند قهرِ خالقش دندانها

آنکه از پنجه بسی سرها بکوفت همچو خس جاروبِ مرگش هم

جمع شدنِ نخچیران بر[450] خرگوش و ثنا گفتن نخچیران خرگوش را[451]

جمع گشتند آن زمان جمله وحوش شاد و خندان از طرب در ذوق و

حلقه کردند او چو شمعی در میان سجده آوردند و گفتندش که هان

تو فرشتهٔ آسمانی یا پری نی تو عزرائیلِ شیرانِ نری

هرچه هستی جانِ ما قربانِ تست دست بُردی دست و بازویت دُرُست

راند حق این آب را در جویِ تو آفرین بر دست و بر بازویِ تو

باز گو تا چون سگالیدی به مکر آن عوان را چون بمالیدی به مکر

باز گو تا قصّه درمانها شود باز گو تا مرهمِ جانها شود

باز گو کز ظلمِ آن اِستم‌نما صد هزاران زخم دارد جانِ ما

گفت تأییدِا خدا بود[452] ای مهان ورنه خرگوشی که باشد در جهان

قوّتم بخشید و دل را نور داد نورِ دل مر دست و پا را زور داد

از بَرِ حق می‌رسد تفضیلها باز هم از حق رسد تبدیلها

حق به دَور نوبت[453] این تأیید را می‌نماید اهلِ ظنّ و دید را

---

[448] چنین: چنان
[449] عدوی: عدوّ
[450] بر: گردِ
[451] و ثنا گفتن نخچیران خرگوش را: و ثنا گفتن او را
[452] بود: بُد
[453] دَور نوبت: دَور و نوبت

پند دادنِ خرگوش نخچیران را که بدین شاد مشوید

هین به مُلکِ نوبتی شادی مکن ای تو بستهٔ نوبت آزادی مکن
آنکه مُلکش برتر از نوبت تنند برتر از هفت انجمش نوبت زنند
برتر از نوبت ملوکِ باقِیَند دَورِ دایم روحها با ساقِیَند
ترکِ این شرب ار بگویی یک دو روز در کنی اندر شرابِ خُلد پوز

تفسیرِ رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْاَصْغَرِ اِلَی الْجِهَادِ الْاَکْبَرِ

ای شهان کُشتیم ما خصمِ برون ماند خصمی زو بتر در اندرون
کشتنِ این کارِ عقل و هوش نیست شیرِ باطن سُخرهٔ خرگوش نیست
دوزخ است این نفس و دوزخ کو به دریاها نگردد کمّ و کاست
هفت دریا را در آشامد هنوز کم نگردد سوزشِ آن خلق‌سوز
سنگها و کافرانِ سنگدل اندر آیند اندر او زار و خجل
هم نگردد ساکن از چندین غذا تا ز حقّ آید مر او را این ندا
سیر گشتی سیر گوید نی هنوز اینْت آتش اینْت تابش اینْت سوز
عالمی را لقمه کرد و در کشید معده‌اش نعره زنان هَلْ مِنْ مَزِید
چون قدم بر وی نهد از لامکان آنگه او ساکن شود از کُنْ فَکَان
چونکه جزوِ دوزخ است این نفسِ ما طبعِ کُل دارد همیشه جزوها
این قدم حق را بود کو را کُشد غیرِ حق خود کی کمانِ او کَشَد 16b
در کمان ننْهند الّا تیرِ راست این کمان را بازگون کژ تیرهاست
راست شو چون تیر و وا ره از کمان کز کمان هر راست بجْهد بی‌گمان
چونکه وا گشتم ز پیکارِ برون روی آوردم به پیکارِ درون
قَدْ رَجَعْنَا مِنْ جِهَادِ الْاَصْغَرِیم با نَبی اندر جهادِ اکبریم
قوّت از حق خواهم و توفیق و لاف تا به سوزن بر کَنَم این کوهِ قاف
سهل شیری دان که صفها بشْکند شیر آن است آن که خود را بشْکند

آمدنِ رسولِ روم به[454] امیرالمؤمنین عمر رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ و دیدنِ کراماتِ عمر را[455]

تا عمر آمد ز قیصر یک رسول — در مدینه از بیابانِ نُغول
گفت کو قصرِ خلیفه ای حَشَم — تا من اسپ و رخت را آنجا کَشَم
قوم گفتندش که او را قصر نیست — مر عمر را قصر جانِ روشنی است
گرچه از میری ورا آوازه‌ایست — همچو درویشان مر او را کازه‌ایست
ای برادر چون ببینی قصرِ او — چونکه در چشمِ دلت رُستست مو
چشم و[456] دل از مو و علّت پاک آر — وآنگه آن دیدارِ قصرش چشم دار
هر که را هست از هَوَسها جانِ پاک — زود بیند حضرت و ایوانِ پاک
چون محمّد پاک شد از[457] نار و دود — هر کجا رو کرد وَجْهُ اللّٰه بود
چون رفیقی وسوسهٔ بدخواه را — کی بدانی ثَمَّ وَجْهُ اللّٰه را
هر که را باشد ز سینه فتحِ باب — او ز هر شهری ببیند آفتاب
حق پدید است از میانِ دیگران — همچو ماه اندر میانِ اختران
دو سرِ انگشت بر دو چشم نِه — هیچ بینی از جهان انصاف دِه
گر نبینی این جهان معدوم نیست — عیب جز ز انگشتِ نفسِ شوم نیست
تو ز چشم انگشت را بر دار هین — وآنگهانی هرچه می‌خواهی ببین
نوح را گفتند اُمّت کو ثواب — گفت او زآن سوی وَاسْتَغْشَوْا ثِیَاب
رُو و سَر در جامه‌ها پیچیده‌اید — لاجرم با دیده و نادیده‌اید
آدمی دید است و باقی پوست است — دید آن است آن که دیدِ دوست
چونکه دیدِ دوست نبْود کور بِه — دوست کو باقی نباشد دور بِه
چون رسولِ روم این الفاظِ تر — در سماع آورد شد مشتاق‌تر
دیده را بر جُستنِ عُمَّر گماشت — رخت را و اسپ را ضایع گذاشت
هر طرف اندر پیِ آن مردِ کار — می‌شدی پرسانِ او دیوانه‌وار
کین چنین مردی بود اندر جهان — وز جهان مانندِ جان باشد نهان

---

[454] به: تا
[455] و دیدنِ کراماتِ عمر را: و دیدنِ او کراماتِ عمر را رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ
[456] و: +
[457] از: زین

جُست او را تاش چون بنده بوَد　　لاجرم جوینده یابنده بوَد
دید اعرابی زنی او را دَخیل　　گفت عُمَّر نک به زیرِ آن نخیل
زیرِ خرمابُن ز خلقان او جدا　　زیرِ سایه خفته بین سایهٔ خدا

یافتنِ رسولِ امیرالمؤمنین را خفته زیرِ درخت[458]

آمد او از دور آنجا[459] ایستاد　　مر عمر را دید در لرزه فتاد[460]
هیبتی زآن خفته آمد بر رسول　　حالتی خوش کرد بر جانش نزول
مِهر و هیبت هست ضدِّ همدگر　　این دو ضد را دید جمع اندر جگر
گفت با خود من شهان را دیده‌ام　　پیشِ سلطانان مِه و بگْزیده‌ام
از شهانم هیبت و ترسی نبود　　هیبتِ این مرد هوشم را ربود
رفته‌ام در بیشهٔ شیر و پلنگ　　رویِ من زیشان نگردانید رنگ
بس شدستم در مَصاف و کارزار　　همچو شیر آن دم که باشد کار زار
بس که خوردم بس زدم زخمِ گران　　دل قوی‌تر بوده‌ام از دیگران
بی‌سلاح این مرد خفته بر زمین　　من به هفت اندام لرزان چیست این
هیبتِ حقّ است این از خلق نیست　　هیبتِ این مردِ صاحب دلق نیست
هر که ترسید از حق و[461] تقوی گزید　　ترسد از وی جنّ و انس و هر که دید
اندر این فکرت به حُرمت دست بست　　بعدِ یک ساعت عمر از خواب

سلام کردن رسول به امیرالمؤمنین عمر رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ[462]

کرد خدمت مر عُمَر را و سلام　　گفت پیغامبر سلام آنگه کلام
پس علیکش گفت و او را پیش خواند　　ایمنش کرد و به پیشِ خود نشاند　17a
هر که ترسد مر وَ را ایمن کنند　　مر دلِ ترسنده را ساکن کنند
لَا تَخَافُوا هست نُزُلِ خایفان　　هست درخور از برایِ خایف آن
آنکه خوفش نیست چون گویی مترس　　درس چه دهی نیست او محتاجِ

---

[458] یافتنِ رسولِ امیرالمؤمنین را خفته زیرِ درخت: یافتنِ رسولِ روم امیرالمؤمنین عمر را رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ خفته به زیرِ درخت
[459] از دور آنجا: آنجا و از دور
[460] در لرزه فتاد: و در لرز اوفتاد
[461] و: او
[462] سلام کردن رسول به امیرالمؤمنین عمر رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ: +

آن دل از جا رفته را دلشاد کرد خاطرِ ویرانش را آباد کرد
بعد از آن گفتش سخنهایِ دقیق وز صفاتِ پاکِ حق نِعْمَ الرَّفِیق
وز نوازشهایِ حق ابدال را تا بداند او مقام و حال را
حال چون جلوه‌ست زآن زیبا عروس وین مقام آن خلوت آمد با عروس
جلوه بیند شاه و غیرِ شاه نیز وقتِ خلوت نیست جز شاهِ عزیز
جلوه کرده عام و خاصان[463] را عروس خلوت اندر شاه باشد با عروس
هست بسیار اهلِ حال از صوفیان نادر است اهلِ مقام اندر میان
از منازلهایِ جانش یاد دار[464] وز سفرهایِ روانش یاد دار[465]
وز زمانی کز زمان خالی بُدست وز روانِ[466] قدس که اجلالی بُدست
وز هوایی کاندر او سیمرغِ روح پیش از این دیدست پرواز و فتوح
هر یکی پروازش از آفاق بیش وز امید و همّتِ[467] مشتاق بیش
چون عمر اغیارره[468] را یار یافت جانِ او را طالبِ اسرار یافت
شیخ کامل بود و طالب مُشتَهی مرد چابک بود و مرکب درگهی
دید آن مرشد که او ارشاد داشت تخمِ پاک اندر زمینِ پاک کاشت

سؤال کردنِ رسولِ روم از امیرالمؤمنین عمر رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ

مرد گفتش کای امیرالمؤمنین جان ز بالا چون در آمد در زمین
مرغِ بی‌اندازه چون شد در قفص گفت حق بر جان فسون خواند و
بر عدمها کآن ندارد چشم و گوش چون فسون خوانَد همی آید به جوش
از فسونِ او عدمها زود زود خوش مُعلَّق می‌زند سویِ وجود
باز بر موجود افسونی چو خواند زو دو اسپه در عدم موجود راند
گفت در گوشِ گُل و خندانْش کرد گفت با سنگ و عقیقِ کانْش کرد

---

[463] عام و خاصان: خاص و عامان
[464] دار: داد
[465] دار: داد
[466] روانِ: مقامِ
[467] همّتِ: نَهمتِ
[468] اغیارره: اغیاررُو

گفت با جسم آیتی تا جان شد او | گفت با خورشید تا رُخشان شد او
باز در گوشش دمد نکتهٔ مَخوف | در رخِ خورشید افتد صد کُسوف
تا به گوشِ ابر آن گویا چه خواند | کو چو مَشک از دیدهٔ خود اشک
تا به گوشِ خاک حق چه خوانده است | کو مراقب گشت و خامُش مانده
در تردّد هر که او آشفته است | حق به گوشِ او معمّیَ[469] گفته است
تا کند محبوسش اندر دو گمان | آن کنم آن گفت یاخود ضدِّ آن
هم ز حق ترجیح یابد یک طرف | زآن دو یک را برگزیند زآن کَنَف
گر نخواهی در تردّد هوشِ جان | کم فشار آن[470] پنبه اندر گوشِ جان
تا کنی فهم آن معمّاهاش را | تا کنی ادراک رمز و فاش را
پس محلِّ وحی گردد گوشِ جان | وحی چه بْوَد گفتنی از حس نهان
گوشِ جان و چشمِ جان جز این حس | گوشِ عقل و گوشِ ظن زین مفلس
لفظِ جبرم عشق را بی‌صبر کرد | وآنکه عاشق نیست حبسِ جبر کرد
این معیّت با حق است و جبر نیست | این تجلّیِ مه ست این ابر نیست
ور بوَد این جبر جبرِ عامه نیست | جبرِ آن امّارهٔ خودکامه نیست
جبر را ایشان شناسند ای پسر | که خدا بگْشادشان در دل بصر
غیب و آینده بر ایشان گشت فاش | ذکرِ ماضی پیشِ ایشان گشت لاش
اختیار و جبرِ ایشان دیگر است | قطره‌ها اندر صدفها گوهر است
هست بیرون قطرهٔ خُرد و بزرگ | در صدف دُرِّهای[471] خُرد است و
طبعِ نافِ آهُوَست آن قوم را | از برون خون وز[472] درونْشان مُشکها
تو مگو کین نافه[473] بیرون خون بوَد | چون رود در نافه[474] مُشکی کی[475]
تو مگو کین مس برون بُد مُحتَقَر | در دلِ اکسیر چون گردد گهر
اختیار و جبر در تو بُد خیال | چون در ایشان رفت شد نورِ جلال

---

[469] معمّیَ: معمّا
[470] آن: این
[471] دُرِّهای: آن دُرّ
[472] وز: و
[473] نافه: مایه
[474] نافه: ناف
[475] کی: چون

نان چو در سفره‌ست باشد جماد　　در تنِ مردم شود او روحِ شاد
در دلِ سفره نگردد مستحیل　　مستحیلش جان کند از سلسبیل
قوّتِ جان است این ای راست‌خوان　　تا چه باشد قوّتِ آن جانِ جان
گوشت پارهٔ آدمی با عقل و جان　　می‌شکافد کوه را با بحر و کان
زورِ جانِ کوه‌کَن شقِّ الحجر[476]　　زورِ جان در اِنْشَقَّ الْقَمَر　17b
گر گشاید دل سرِ انبانِ راز　　جان به سویِ عرش سازد ترک و[477]

اضافت کردنِ آدم علم[478] زَلّت[479] را به خویشتن که رَبَّنَا ظَلَمْنَا و اضافت کردنِ ابلیس گناهِ خود را به حق که بِمَا اَغْوَیْتَنِی

کردِ حقّ و کردِ ما هر دو ببین　　کردِ ما را هست دان پیداست این[480]
خلقِ حق افعالها[481] را موجد است　　فعلِ ما آثارِ خلقِ ایزد است
ناطقی یا حرف بیند یا غَرَض　　کی شود یک دم محیطِ دو عَرَض
گر به معنی رفت و غافل شد[482] ز حَرف　　پیش و پس یک دم نبیند هیچ طَرف
آن زمان که پیش‌بینی آن زمان　　تو پسِ خود کی ببینی این بدان
چون محیطِ حرف و معنی نیست جان　　چون بوَد جان خالقِ این هر دُوان
حق محیطِ هر دو[483] آمد ای پسر　　[...][484] کارش از کارِ دگر
گفت شیطان که بِمَا اَغْوَیْتَنِی　　کرد فعلِ خود نهان دیوِ دنی
گفت آدم که ظَلَمْنَا نَفْسَنَا　　او ز فعلِ حق نَبُد غافل چو ما
در گنه او از ادب پنهانْش کرد　　زآن گنه بر خود زدن او بر بخورد
بعدِ توبه گفتش آی آدم نه من　　آفریدم در تو آن جُرم و مِحَن

---

476 الحجر: حجر
477 ترک و تاز: ترکتاز
478 علم: +
479 زَلّت را: آن زَلّت را
480 گر نباشد فعلِ خلق اندر میان / پس مگو کس را چرا کردی چنان: -
481 افعالها: افعالِ ما
482 و غافل شد: شد غافل
483 هر دو: جمله
484 وان درآرد

نی که تقدیر و قضایِ من بُد آن　　چون به وقتِ عذر کردی آن نهان
گفت ترسیدم ادب نگْذاشتم　　گفت من هم پاسِ آنت داشتم
هر که آرد حرمت او حُرمت بَرَد　　هر که آرد قند لَوزینه خورَد
طیّبات از بهرِ که لِلطَّیِّبین　　یار را خوش کن برنجان و ببین

مثل[485]

یک مثال ای دل بیِ فرقی بیار　　تا بدانی جبر را از اختیار
دست کو لرزان بوَد از ارتعاش　　وآنکه دستی را[486] تو لرزانی[487] ز
هر دو جنبش آفریدهٔ حق شناس　　لیک نتْوان کرد این با آن قیاس
زین[488] پشیمانی که لرزانیدِیَش　　چون پشیمان نیست مردِ مرتعش[489]
بحثِ عقل است این چه عقل این[490]　　تا ضعیفی ره بَرَد آنجا مگر
بحثِ عقلی گر دُر و مرجان بوَد　　آن دگر باشد که بحثِ جان بوَد
بحثِ جان اندر مقامی دیگر است　　بادهٔ جان را قوامی دیگر است
آن زمان که بحثِ عقلی ساز بود　　این عُمَر با بوالحکم همراز بود
چون عُمَر از عقل آمد سویِ جان　　بوالحکم بوجهل شد در بحث[491] آن
سویِ حسّ و سویِ عقل او کامل است　　گرچه خود نسبت به جان او جاهل
بحثِ عقل و حس اثر دان یا سبب　　بحثِ جانی یا عجب یا بوالعجب
ضَوءِ جان آمد نماند ای مُستَضی　　لازم و ملزوم و نافی مُقتَضی
زآنکه بینایی که نورش بازغ است　　از عصا و از عصاکش[492] فارغ است

تفسیرِ وَ هُوَ مَعَکُمْ اَیْنَمَا کُنْتُمْ

بارِ دیگر ما به قصّه آمدیم　　ما از آن قصّه برون خود کی شدیم

---

[485] مثل: +
[486] را: +
[487] لرزانی: بلرزانی
[488] زین: زآن
[489] چون پشیمان نیست مردِ مرتعش: مرتعش را کی پشیمان دیدِیَش
[490] این: آن
[491] بحث: حُکمِ
[492] عصا و از عصاکش: دلیلِ چون عصا بس

گر به جهل آییم آن زندانِ اوست ور به علم آییم آن ایوانِ اوست

ور به خواب آییم مستانِ وییم ور به بیداری به دستانِ وییم

ور بگرییم ابرِ پُر زَرقِ وییم ور بخندیم آن زمان برقِ وییم

ور به خشم و جنگ عکسِ قهرِ ور به صلح و عذر عکسِ مهرِ

ما کِییم اندر جهانِ پیچ پیچ چون الف او خود چه دارد هیچ هیچ

سؤال کردنِ رسولِ روم از عمر رَضِیَ اللّهُ عَنْهُ از سببِ ابتلایِ روح به این آب و گل[495]

گفت یا عُمَّر چه حکمت بود و سِر حبسِ آن صافی در این جایِ کَدِر

آبِ صافی در گِلی پنهان شده جانِ صافی بستهٔ ابدان شده

گفت تو بحثی شگرفی می‌کنی معنی[496] را بندِ حرفی می‌کنی

حبس کردی معنیِ آزاد را بندِ حرفی کرده‌ای تو یاد را

از برایِ فایده این کرده‌ای تو که خود از فایده در پرده‌ای

آنکه از وی فایده زاییده شد چون نبیند آنچه ما را دیده شد

صد هزاران فایده‌ست و هر یکی صد هزاران پیشِ آن یک اندکی

آن دمِ نطقت که جزوِ جزوهاست فایده شد کُلِّ کُل خالی چراست

تو که جزوی کارِ تو با فایده‌ست پس چرا در طعنِ کُل آری تو دست 18a

گفت را گر فایده نبْود مگو ور بوَد هِل اعتراض و شُکر جو

شُکرِ طوقِ حق در[497] گردن بوَد نی جدال و رو تُرُش کردن بوَد

گر تُرُش‌رو بودن آمد شُکر بس[498] پس چو سِرکه شُکرگویی نیست

سِرکه را گر راه باید در جگر گو بشو سرکنگبین او از شَکَر

معنی اندر شعر جز با خَبط نیست چون قَلاسنگ است و اندر ضبط

در بیانِ[499] آنکه مَنْ اَرَادَ اَنْ یَجْلِسَ مَعَ اللّهِ فَلْیَجْلِسْ مَعَ اَهْلِ الْتَّصَوُّفِ

آن رسول از خود بشد زین یک دو جام نی رسالت یاد ماندش نی پیام

---

493 هوست: اوست

494 هوست: اوست

495 روح به این آب و گل: ارواح با این آب و گلِ جسم

496 معنی: معنیی

497 طوقِ حق در: یزدان طوقِ هر

498 شُکر بس: شُکر و بس

499 بیان: معنیِ

والِه اندر قدرتِ اللّه شد آن رسول اینجا رسید و شاه شد
سیل چون آمد به دریا بحر گشت دانه چون آمد به خاک[500] گشت
چون تعلّق یافت نان با باجانور[501] نانِ مرده زنده گشت و باخبر
موم و هیزم چون فدایِ نار شد ذاتِ ظلمانیِ او انوار شد
سنگِ سرمه چونکه شد در دیدگان گشت بینایی شد آنجا دیدبان
ای خنک آن مرد کز خود رَسته شد در وجودِ زنده‌ای پیوسته شد
وای آن زنده که با مرده نشست مرده گشت و زندگی از وی بجَست
چون تو در قرآنِ حق بگْریختی با روانِ انبیا آمیختی
هست قرآن حالهایِ انبیا ماهیانِ بحرِ پاکِ کبریا
ور بخوانی و نه‌ای قرآن‌پذیر انبیا و اولیا را دیده گیر
ور پذیرایی چو بر خوانی قصص مرغِ جانت تنگ آید در قفص
مرغ کو اندر قفص زندانیَ است می‌نجوید رَستن از نادانیَ است
روحهایی کز قفصها رَسته‌اند انبیایِ رهبرِ شایسته‌اند
از برون آوازشان آید ز دین که رهِ رَستن ترا این است این
ما به دین رَستیم ازین تنگین قفص جز که این ره نیست چارهٔ این قفص
خویش را رنجور سازی زار زار تا ترا بیرون کنند از اشتهار
که اشتهارِ خلق بندِ محکم است در ره این از بندِ آهن کی کم است

قصّهٔ بازرگان که طوطیِ محبوسِ او او را پیغام داد به طوطیانِ هندوستان هنگامِ رفتن به تجارت

بود بازرگان و او را طوطیی در قفص محبوس زیبا طوطیی
چونکه بازرگان سفر را ساز کرد سویِ هندستان شدن آغاز کرد
هر غلام و هر کنیزک را ز جود گفت بهرِ تو چه آرم گوی زود
هر یکی از وی مرادی خواست کرد جمله را وعده بداد آن نیک‌مرد
گفت طوطی را چه خواهی ارمغان کآرمت از خِطّهٔ هندوستان
گفتش آن طوطی که آنجا طوطیان چون ببینی کن ز حالِ من بیان
کآن فلان طوطی که مشتاقِ شماست از قضایِ آسمان در حبسِ ماست

---

[500] خاک: مزرع
[501] باجانور: بُوالْبَشَر

بر شما کرد او سلام و داد خواست وز شما چاره و رهِ ارشاد خواست
گفت می‌شاید که من در اشتیاق جان دهم اینجا بمیرم در فراق
این روا باشد که من در بندِ سخت گه شما بر سبزه گاهی بر درخت
این چنین باشد وفایِ دوستان من در این حبس و شما در گلسِتان
یاد آرید ای مِهان زین مرغِ زار یک صَبوحی در میانِ مرغزار
یادِ یاران یار را میمون بوَد خاصه کآن لیلی و این مجنون بوَد
ای حریفانِ بتِ موزونِ خود من قدحها می‌خورم پُر خونِ خود
یک قدح مَی نوش کن بر یادِ من گر نمی‌خواهی که بدْهی دادِ من
یا به یادِ این فتادهٔ خاک‌بیز چونکه خوردی جرعه‌ای بر خاک
ای عجب آن عهد و آن سوگند کو وعده‌هایِ آن لبِ چون قند کو
گر فراقِ بنده از بَد بندگی است چون تو با بَد بَد کنی پس فرق
ای بَدی که تو کنی در خشم و جنگ با طرب‌تر از سماع و بانگِ چنگ
ای جفایِ تو ز دولت خوب‌تر و انتقامِ تو ز جان محبوب‌تر
نارِ تو این است نورت چون بوَد ماتم این تا خود که سورت چون بوَد
از حلاوتها که دارد جَورِ تو وز لطافت کس نیابد غَورِ تو
نالم و ترسم که او باور کند وز کرم آن جَور را کمتر کند 18b
عاشقم بر قهر و بر لطفش به جِد بوالعجب من عاشقِ این هر دو ضد
واللّه ار زین خار در بُستان شوم همچو بلبل زین سبب نالان شوم
این عجب بلبل که بگْشاید دهان تا خورَد هم خار را با گلسِتان
این چه بلبل این نهنگِ آتشی است جمله ناخوشها ز عشق او را خوشی
عاشقِ کُلّست و خود کُلّست او عاشقِ خویش است و عشقِ خویش

صفتِ اَجنحهٔ طیورِ عقولِ الٰهی

قصّهٔ طوطیِ جان زین سان بوَد کو کسی کو محرمِ مرغان بوَد
کو یکی مرغی ضعیفی بی‌گناه واندرونِ او سلیمان با سپاه
چون بنالد از بی‌شُکر و گِله افتد اندر هفت گردون غُلغُله
هر دَمش صد نامه صد پیک از خدا یا رَبی زو شصت لَبَّیْک از خدا
زلّتِ او بِه ز طاعت نزدِ حق پیشِ کفرش جمله ایمانها خَلَق

هر دمی او را یکی معراجِ خاص | بر سرِ تاجش نهد صد تاجِ خاص
صورتش بر خاک و جان در[502] لامکان | لامکانی فوقِ وهمِ سالکان
لامکانی نی که در فهم آیدت | هر دمی در وی خیالی زایدت
بل مکان و لامکان در حُکمِ او | همچو در حُکمِ بهشتی چارجو
شرحِ این کوته کن و رخ زین بتاب | دم مزن وَاللّٰهُ اَعْلَم بِالْصَّواب[503]

دیدنِ خواجه طوطیانِ هندوستان را در دشت و پیغام رسانیدن از آن طوطی

چونکه تا اقصایِ هندستان رسید | در بیابان طوطیی چندی بدید
مرکب استانید پس آواز داد | آن سلام و آن امانت باز داد
طوطیی زآن طوطیان لرزید بس | اوفتاد و مرد بگْسستش نفس
شد پشیمان خواجه از گفتِ خبر | گفت رفتم در هلاکِ جانور
این مگر خویش است با آن طوطیک | این مگر دو جسم بود و روح یک
این چرا کردم چرا دادم پیام | سوختم بیچاره را زین گفتِ خام
این زبان چون سنگ و چون[504] آهنوَش | وآنچه بجْهد از زبان چون آتش است
سنگ و آهن را مزن بر هم گزاف | گه ز رویِ نقل و گه از رویِ لاف
زآنکه تاریکی ست و هر سو پنبه‌زار | در میانِ پنبه چون باشد شرار
ظالم آن قومی که چشمان دوختند | زآن سخنها عالمی را سوختند
عالمی را یک سخن ویران کند | روبهانِ مرده را شیران کند
جانها در اصل خود عیسی‌دم است[505] | یک دمش زخم است و دیگر مرهم
گر حجاب از جانها بر خاستی | گفتِ[506] هر جانی مسیح‌آساستی
گر سخن خواهی که گویی چون شَکَر | صبر کن از حرص و این حلوا مخور
صبر باشد مشتهایِ زیرکان | هست حلوا آرزویِ کودکان
هر که صبر آورد گردون بر رود | هر که حلوا خورد واپس‌تر رود

---

[502] در: بر
[503] باز می‌گردیم ما ای دوستان / سویِ مرغ و تاجر و هندوستان: -
مردِ بازرگان پذیرفت این پیام / کو رسانَد سویِ جنس از وی سلام: -
[504] چون: هم
[505] عیسی‌دم است: عیسی‌دمند
[506] یک دمش زخم است و دیگر مرهم است: یک زمان زخمند و گاهی مرهمند

[...][507] قولِ عطّار[508] قَدَّسَ اللّهُ رُوحَهُ تو صاحب نفسی ای غافل میانِ خاک خون می‌خور که صاحب‌دل اگر زهری خورد آن انگبین باشد

صاحبِ دل را ندارد آن زیان — گر خورد او زهرِ قاتل را عیان
زآنکه صحّت یافت و از پرهیز رَست — طالبِ مسکین میانِ تب دَرَ است
گفت پیغامبر که ای طالبِ[509] جِرِی — هان مکن با هیچ مطلوبی مِرِی
در تو نمرودی است آتش در مرو — رفت خواهی اوّل ابرهیم شو
چون نه‌ای سبّاح و نی دریایی — در میفکن خویش از خودراییی
او ز آتش وَردِ احمر آورَد — از زیانها سود بر سر آورَد
کاملی گر خاک گیرد زر شود — ناقص ار زر بُرد خاکستر شود
چون قبولِ حق بوَد آن مردِ راست — دستِ او در کارها دستِ خداست
دستِ ناقص دستِ شیطان است و دیو — زآنکه اندر دامِ تکلیف است و ریو
جهل آید پیشِ او دانش شود — جهل شد علمی که در ناقص[510] رود
هرچه گیرد علّتی علّت شود — کفر گیرد کاملی ملّت شود
ای مِرِی کرده پیاده با سوار — سر نخواهی بُرد اکنون پای دار

تعظیمِ ساحران مر موسی را علیه[511] که چه فرمایی اوّل عصا تو اندازی [512]

ساحران در عهدِ فرعونِ لعین — چون مِری کردند با موسی به کین 19a
لیک موسی را مقدّم داشتند — ساحران او را مکرّم داشتند
زآنکه گفتندش که فرمان آنِ تست — گر همی‌خواهی عصا افکن[513]
گفت نی اوّل شما ای ساحران — افکنید آن مکرها را در میان
این قَدَر تعظیم دینْشان را خرید — کز مِری آن دست و پاهاشان بُرید
ساحران چون حقِّ او بشْناختند — دست و پا در جُرمِ آن در باختند
لقمه و نکته‌ست کامل را حلال — تو نه‌ای کامل مخور می‌باش لال

---

507 تفسیر
508 عطّار: فریدالدّینِ عطّار
509 طالبِ: مردِ
510 ناقص: مُنکِر
511 علیه: علیه السّلام
512 که چه فرمایی اوّل عصا تو اندازی: که چه می‌فرمایی اوّل تو اندازی عصا
513 افکن: تو فُکن

چون تو گوشی او زبان نی جنسِ تو گوشها را حق بفرمود اَنْصِتُوا
کودک اوّل چون بزاید شیرنوش مدّتی خامُش بوَد او جمله گوش
مدّتی می‌بایدش لب دوختن از سخن تا او سخن آموختن
ور نباشد گوش و تِی‌تِی می‌کند خویشتن را گنگِ گیتی می‌کند
کرِّ اصلی کِش نَبُد ز آغاز گوش لال باشد کی کند در نطق جوش
زآنکه اوّل سمع باید نطق را سویِ منطق از رهِ سمع اندر آ
وَادْخُلُوا الْاَبْیَاتَ مِنْ اَبْوَابِهَا وَاطْلُبُوا الْاَغْرَاضَ مِن[514] اَسْبَابِهَا
نطق کآن موقوفِ راهِ سمع نیست جز که نطقِ خالقِ بی‌طَمْع نیست
مُبدِع است او تابعِ استاد نی مُسندِ جمله ورا اِسناد نی
باقیان هم در حِرَف هم در مقال تابعِ استاد و محتاجِ مثال
زین سخن گر نیستی بیگانه‌ای دلق و اشکی گیر در ویرانه‌ای
زآنکه آدم زآن عتاب از اشک رَست اشکِ تر باشد دَمِ توبه‌پرست
بهرِ گریه آمد آدم بر زمین تا بوَد گریان و نالان و حزین
آدم از فردوس و از بالایِ هفت پای‌ماچان از برایِ عذر رفت
گر ز پشتِ آدمی وز صُلبِ او در طلب می‌باش و[515] هم در طُلبِ
ز آتشِ دل و آبِ دیده نُقل ساز بوستان از ابر و خورشید است باز
تو چه دانی قدر آبِ دیدگان عاشقِ نانی تو چون نادیدگان
گر تو این انبان ز نان خالی کنی پُر ز گوهرهایِ اجلالی کنی
طفلِ جان از شیرِ شیطان باز کن بعد از آنش با مَلَک انباز کن
تا تو تاریک و ملول و تیره‌ای دان که با دیوِ لعین همشیره‌ای
لقمه‌ای کو نور افزود و کمال آن بوَد آورده از کسبِ حلال
روغنی کآید چراغِ ما کُشد آب خوانش کو[516] چراغی را کُشد
علم و حکمت زاید از لقمهٔ حلال عشق و رقّت آید از لقمهٔ حلال
چون ز لقمه تو حسد بینی و دام جهل و غفلت زاید آن را دان حرام
هیچ گندم کاری و جَو بر دهد دیده‌ای اسپی که کُرّهٔ خر دهد

---

[514] مِن: فِی
[515] و: +
[516] کو: چون

لقمه تخم است و بَرَش اندیشه‌ها　　لقمه بحر و گوهرش اندیشه‌ها
زاید از لقمهٔ حلال اندر دهان　　میلِ خدمت عزمِ رفتن آن جهان

باز گفتنِ به طوطی بازرگان[517] آنچه دید از طوطیانِ هندوستان

کرد بازرگان تجارت را تمام　　باز آمد سویِ منزل دوستکام
هر غلامی را بیاورد ارمغان　　هر کنیزک را ببخشید او نشان
گفت طوطی ارمغانِ بنده کو　　آنچه دیدی و آنچه گفتی بازگو
گفت نی خود من[518] پشیمانم از آن　　دستِ خود خایان و انگشتان گزان
که[519] چرا پیغامِ خامی از گزاف　　بردم از بی‌دانشی و از نشاف
گفت ای خواجه پشیمانی ز چیست　　چیست آن کین خشم و غم را
گفت گفتم آن شکایتهایِ تو　　با گروهی طوطیانِ همتایِ تو
آن یکی طوطی ز دردت بوی بُرد　　زَهره‌اش بدْرید و لرزید و بمرد
من پشیمان گشتم این گفتن چه بود　　لیک چون گفتم پشیمانی چه سود
نکته‌ای کآن جَست ناگه از زبان　　همچو تیری دان که جَست آن[520] از
وا نگردد از ره آن تیر ای پسر　　بند باید کرد سیلی را ز سر
فعل را در غیب اثرها زادنی است　　وآن موالیدش به حُکمِ خلق نیست
بی‌شریکی جمله مخلوقِ خداست　　آن موالید ار چه نسبتْشان به ماست
زید پّرانید تیری سویِ عَمْر　　عَمْر را بگْرفت تیرش همچو نَمْر
مدّتی[521] سالی همی‌زایید درد　　دردها را حق بود خالق نه مَرد[522]
عمر مرمی[523] آن دم ار مُرد از وَجَل　　دردها می‌زاید آنجا تا اجل　19b
زآن موالیدِ وَجَع چون مُرد او　　زید را ز اوّل سبب قتّال گو
آن وَجَعها را بدو منسوب دار　　گرچه هست آن جمله صنعِ کردگار
همچنین کَشت و دَم و دام و جماع　　آن موالیدست حق را مُستطاع

---

[517] به طوطی بازرگان: بازرگان با طوطی
[518] خود من: من خود
[519] که: من
[520] جَست آن: آن جَست
[521] مدّتی: مدّتِ
[522] حق بود خالق نه مَرد: آفریند حق نه مَرد
[523] عمر مرمی: زیدِ رامی

بسته درهایِ موالید از سبب چون پشیمان شد ولی زآن دستِ
چون گذشت از سر جهانی را گرفت گر جهان ویران کند نَبْود شگفت[524]
اولیا را هست قدرت از الٰه تیرِ جَسته باز آرندش ز راه
گفته ناگفته کند از فتحِ باب تا از آن نی سیخ سوزد نی کباب
از همه دلها که آن نکته شنید آن سخن را کرد محو و ناپدید
گرْت برهان باید و حجّت مِها بازخوان مِنْ آیَةٍ اَوْ نُنْسِهَا
آیتِ اَنْسَوْکُمُ ذِکْرِی بخوان قدرتِ نسیان نهادیشان[525] بدان
چون به تذکیر و به نسیان قادرند بر همه دلهایِ خلقان قاهرند
چون به نسیان بست او راهِ نظر کار نتْوان کرد ور باشد هنر
خِلْتُمُوا سُخْرِیَّةً اَهْلَ الْسُّمُوا از نُبی خوانید تا اَنْسَوْکُمُ
صاحبِ دِه پادشاهِ جسمهاست صاحبِ دل شاهِ دلهایِ شماست
فرعِ دید آمد عمل بی‌هیچ شک پس نباشد مردم اِلّا مردمک
من تمامِ این نیارم گفت از آن منع می‌آید ز صاحب مرکزان
چون فراموشیِ خلق و یادشان با وی است و او رسد فریادشان
صد هزاران نیک و بد را آن بهی می‌کند هر شب ز دلهاشان تهی
روز دلها را از آن پُر می‌کند آن صدفها را پُر از دُر می‌کنند
آن همه اندیشهٔ پیشان‌ها[526] می‌شناسند از هدایت خان‌ها[527]
پیشه و فرهنگِ تو آید به تو تا درِ اسباب بگْشاید به تو
پیشهٔ زرگر به آهنگر نشد خویِ این خوش‌خو به آن مُنکَر نشد
پیشه‌ها و خُلقها همچون جهاز سویِ خصم آید چو روزِ رستخیز
پیش‌ها[528] و خُلقها از بعدِ خواب واپس آید هم به خصمِ خود شتاب
پیشه و اندیش‌ها[529] در وقتِ صبح هم بدانجا شد که بود از[530] حُسن و

---

[524] Bu beytin yeri değiştirilmiş.
[525] نهادیشان: نهادنْشان
[526] پیشان‌ها: پیشانه‌ها
[527] خان‌ها: خانه‌ها
[528] پیش‌ها: پیشه‌ها
[529] پیشه و اندیش‌ها: پیشه‌ها و اندیشه‌ها
[530] از: آن

چون کبوترهایِ پیک از شهرها　　سویِ شهرِ خویش آرد بهرها

شنیدنِ طوطی[531] حرکاتِ آن طوطیان و مردنِ آن طوطی در قفص و نوحهٔ خواجه بر وی

چون شنید آن مرغ کآن طوطی چه کرد　　پس بلرزید اوفتاد و گشت سرد

خواجه چون دیدش فتاده همچنین　　بر جهید و زد کُلَه را بر زمین

چون بدین رنگ و بدین حالش بدید　　خواجه بر جَست و گریبان را درید

گفت ای طوطیِ خوبِ خوش‌حَنین　　این چه بودست[532] این چرا گشتی

ای دریغا مرغِ خوش‌آوازِ من　　ای دریغا همدم و همرازِ من

ای دریغا مرغِ خوش‌الحانِ من　　راحِ روح و روضه و ریحانِ من

گر سلیمان را چنین مرغی بُدی　　کی خود او مشغولِ آن مرغان شدی

ای دریغا مرغ کارْزان یافتم　　زود روی از رویِ او بر تافتم

ای زبان تو بس زیانی مَرمَرا[533]　　چون تُوِی گویا چه گویم مر[534] ترا

ای زبان هم آتش و هم خرمنی　　چند این آتش درین خرمن زنی

در نهان جان از تو افغان می‌کند　　گرچه هر چه گوییَش آن می‌کند

ای زبان هم گنجِ بی‌پایان تُوِی　　ای زبان هم رنجِ بی‌درمان تُوِی

هم صفیر و خدعهٔ مرغان تُوِی　　هم انیسِ وحشتِ هجران تُوِی

چند امانم می‌دهی ای بی‌امان　　ای تو زِه کرده به کینِ من کمان

نک بپرّانیده‌ای مرغِ مرا　　در چراگاهِ ستم کم کن چَرا

یا جوابِ من بگو یا داد دِه　　یا مرا ز اسبابِ شادی یاد دِه

ای دریغا صبحِ[535] ظلمت‌سوزِ من　　ای دریغا نورِ[536] روز افروزِ من

ای دریغا مرغِ خوش‌پروازِ من　　ز انتها پرّیده تا آغازِ من

عاشقِ رنجت[537] نادان تا ابد　　خیز لا اُقْسِم بخوان تا فِی کَبَد

---

[531] شنیدنِ طوطی: شنیدنِ آن طوطی
[532] بودست: بودت
[533] مَرمَرا: بر وَرٰی
[534] مر: من
[535] صبحِ: نورِ
[536] نورِ: صبحِ
[537] رنجت: رنج است

از کَبَد فارغ بُدم با رویِ تو وز زَبَد صافی بُدم در جویِ تو
این دریغ من[538] خیالِ دیدن است وز وجودِ نقدِ خود بیْریدن است 20a
غیرتِ حق بود و با حق چاره نیست کو دلی کز حکمِ[539] حق صد پاره
غیرت آن باشد که او غیرِ همه‌ست آنکه افزون از بیان و دمدمه‌ست
ای دریغا اشکِ من دریا بُدی تا نثارِ دلبرِ زیبا بُدی
طوطیِ من مرغِ زیرکسارِ من ترجمانِ فکرت و اسرارِ من
هرچه روزی داد و ناداد آیدم او ز اوّل گفته تا یاد آیدم
طوطیی کآید ز وحی آوازِ او پیش از آغازِ وجود آغازِ او
اندرونِ تست آن طوطی نهان عکسِ او را دیده تو بر این و آن
می‌بَرَد شادیت را تو شاد از او می‌پذیری ظلم را چون داد از او
ای که جان را بهرِ تن می‌سوختی سوختی جان را و تن افروختی
سوختم من سوخته خواهد کسی تا ز من آتش زند اندر خسی
سوخته چون قابلِ آتش بوَد سوخته بسْتان که آتش‌کَش بوَد
ای دریغا ای دریغا ای دریغ کآنچنان ماهی نهان شد زیرِ میغ
چون زنم دم کآتشِ دل تیز شد شیرِ هَجر آشفته و خونریز شد
آنکه او هُشیار خود تند است و مست چون بوَد او چون[540] قدح گیرد به
شیرِ مستی کز صفت بیرون بوَد از بسیطِ مرغزار افزون بوَد
قافیه اندیشم و دلدارِ من گویدم منْدیش جز دیدارِ من
خوش نشین ای قافیه‌اندیشِ من قافیهٔ دولت تُوِی در پیشِ من
حرف چه بْوَد تا تو اندیشی از آن حرف چه بْوَد خارِ دیوارِ رزان
حرف و صوت و گفت را بر هم زنم تا که بی این هر سه با تو دم زنم
آن دمی کز آدمش کردم نهان با تو گویم ای تو اسرارِ جهان
آن دمی را که نگفتم با خلیل وآن غمی را که نداند جبرئیل
آن دمی کز وی مسیحا دم نزد حق ز غیرت نیز بی‌ما هم نزد

---

[538] دریغ من: دریغاها
[539] حکمِ: عشقِ
[540] او چون: چون او

ما چه باشد در لغت اثبات و نفی من نه اثباتم منم بی‌ذات و نفی
من کسی در ناکسی در یافتم پس کسی در ناکسی در بافتم
جمله شاهان پست پستِ خویش را جمله خلقان مست مستِ خویش را
می‌شود صیّاد مرغان را شکار تا کند ناگاه ایشان را شکار
هر که عاشق دیدَیَش معشوق دان کو به نسبت هست هم این و هم
تشنگان گر آب جویند از جهان آب جوید هم به عالم تشنگان
بی‌دلان را دلبران جُسته به جان جمله معشوقان شکارِ عاشقان
چونکه عاشق اوست تو خاموش باش او چو گوشَت می‌کشد تو گوش
بند کن چون سیل سیلانی کند ورنه رسوایی و ویرانی کند
من چه غم دارم که ویرانی بوَد زیرِ ویران گنجِ سلطانی بوَد
غرقِ حق خواهد که باشد غرق‌تر همچو موجِ بحرِ جان زیر و زَبَر
زیرِ دریا خوشتر آید یا زَبَر تیرِ او دلکش‌تر آید یا سپر
پاره کردهٔ وسوسه باشی دلا گر طرب را باز دانی از بلا
گر مرادت را مذاقِ شَکَّر است بی‌مرادی نی مرادِ دلبر است
هر ستاره‌ش خونبهایِ صد هلال خونِ عالم ریختن او را حلال
ما بها و خونبها را یافتیم جانبِ جان باختن بشْتافتیم
ای حیاتِ عاشقان در مردگی دل نیابی جز که در دل‌بُردگی
من دلش جُسته به صد ناز و دلال او بهانه کرده با من از ملال
گفتم آخر غرقِ تست این عقل و جان گفت رَو رَو بر من این افسون مخوان
من ندانم آنچه اندیشیده‌ای ای دو دیده دوست را چون دیده‌ای
ای گرانجان خوار دیدستی ورا زآنکه بس ارزان خریدستی ورا
هرکه او ارزان خرَد ارزان دهد گوهری طفلی به قُرصی نان دهد
غرقِ عشقی‌ام که غرق است اندر این عشقهایِ اوّلین و آخرین
مُجملش گفتم نکردم بیان[541] ورنه هم اَفهام سوزد هم زبان

[541] نکردم بیان: نکردم زآن بیان

1760 من چو لب گویم لب دریا بوَد　　من چو لَا گویم مراد الّا بوَد
من ز شیرینی نشستم رو تُرُش　　من ز بسیاریِ گفتارم خَمُش
تا که شیرینیِ ما از دو جهان　　در حجاب رو تُرُش باشد نهان
تا که در هر گوش ناید این سخُن　　یک همی گویم ز صد سِرِّ لَدُن 20b

تفسیرِ قولِ خواجه حکیم سنائی رُحَه اللّه عَلَیْه به هرچه از دوست و امانی چه کفر آن حرف و چه ایمان به هرچه از راه دور افتی چه زشت آن نقش و چی زیبا و در معنیِ قول پیغابر[542] عَلَیْهِ الْسَّلاَمَ اِنَّ سَعْداً لَغَیُورٌ وَ اَنَا اَغْیَرُ مِنْ سَعْدٍ وَ اللّهُ اَغْیَرُ مِنِّی وَ مِنْ غَیْرَتِهِ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ مَا بَطَنَ

جمله عالم زآن غیور آمد که حق　　بُرد در غیرت در این عالم سَبَق
1765 او چو جان است و جهان چون کالبد　　کالبد از جان پذیرد نیک و بد
هر که محرابِ نمازش گشت عَین　　سویِ ایمان رفتنش می‌دان تو شَین
هر که شد مر شاه را او جامه‌دار　　هست خسران بهرِ شاهش اِتِّجار
هر که با سلطان شود او همنشین　　بر درش شِستن بوَد حیف و غبین
دستبوسش چون رسید از پادشاه　　گر ببوسد پای او باشد[543] گناه
1770 گرچه سر بر پا نهادن خدمت است　　پیشِ آن خدمت خطا و زلَّت است
شاه را غیرت بوَد بر هر که او　　بو گزیند بعد از آن که دید رو
غیرتِ حق بر مَثَل گندم بوَد　　کاهِ خرمن غیرتِ مردم بوَد
اصلِ غیرتها بدانید از آله　　آنِ خلقان فرعِ حق بی‌اشتباه
شرحِ این بگْذارم و گیرم گِله　　از جفایِ آن نگارِ دَه دِله
1775 نالم ایرا ناله‌ها خوش آیدش　　از دو عالم ناله و غم بایدش
چون ننالم تلخ از دستانِ او　　چون نِیَم در حلقهٔ مستانِ او
چونکه روزم شد چو[544] شب بی‌روزِ او　　بی وصالِ رویِ روز افروزِ او

---

[542] تفسیرِ قولِ خواجه حکیم سنائی رُحَه اللّه عَلَیْه به هرچه از دوست و امانی چه کفر آن حرف و چه ایمان به هرچه از راه دور افتی چه زشت آن نقش و چی زیبا و در معنیِ قول پیغابر: تفسیرِ قولِ حکیم به هرچه از راه و امانی چه کفر آن حرف و چه ایمان به هرچه از دوست دور افتی چه زشت آن نقش و چه زیبا در معنیِ قَوْلُهُ

[543] ببوسد پای او باشد: گُزیند بوسِ پا باشد

[544] چونکه روزم شد چو: چون نباشم همچو

ناخوشِ او خوش بوَد در جانِ من جان فدایِ یارِ دل‌رنجانِ من
عاشقم بر رنجِ خویش و دردِ خویش بهرِ خشنودیِ شاهِ فردِ خویش
خاکِ غم را سرمه سازم بهرِ چشم تا ز گوهر پُر شود دو بحرِ چشم
اشک کآن از بهرِ او بارند خلق گوهر است و اشک پندارند خلق
من ز جانِ جان شکایت می‌کنم من نِیَم شاکی روایت می‌کنم
دل همی‌گوید از او رنجیده‌ام وز نفاقِ سُست می‌خندیده‌ام
راستی کن ای تو فخرِ راستان ای تو صدر و من درت را آستان
آستان[545] و صدر در معنی کجاست ما و من کو آن طرف کآن یارِ ماست
ای رهیده جانِ تو از ما و من ای لطیفهٔ روح اندر مرد و زن
مرد و زن چون یک شود آن یک تُوِی چونکه یکها محو شد آنک تُوِی
این من و ما بهرِ آن بر ساختی تا تو با خود نردِ خدمت باختی
تا من و توها همه یک جان شوند عاقبت مستغرقِ جانان شوند
این همه هست و بیا ای امرِ کُن ای منزّه از بیا و از سخُن
جسم جسمانه تواند دیدنت در خیال آرد غم و خندیدنت
دل که او بندهٔ[546] غم و خندیدن است تو مگو کو لایقِ آن دیدن است
آنکه او بستهٔ غم و خنده بود او بدین دو عاریت زنده بود
باغِ سبزِ عشق کو بی‌منتهاست جز غم و شادی در او بس
عاشقی زین هر دو حالت برتر است بی‌بهار و بی‌خزان سبز و تَر است
دِه زکاتِ رویِ خوب ای خوبرو شرحِ جانِ شرحه شرحه بازگو
کز کرشم و[547] غمزه‌ای غمّازه‌ای بر دلم بنْهاد داغِ[548] تازه‌ای
من حلالش کردم ار خونم بریخت من همی‌گفتم حلال او می‌گریخت
چون گریزانی ز نالهٔ خاکیان غم چه ریزی بر دلِ غمناکیان
ای که هر صبحی که از مشرق بتافت همچو چشمهٔ مشرقت در جوش

---

[545] آستان: آستانه
[546] بندهٔ: بستهٔ
[547] و: +
[548] داغِ: داغی

چون بهانه دادی این شیدات را ای بها نه شَکَّرِ لبهات را
ای جهانِ کهنه را تو جانِ نو از تنِ بی‌جان و دل افغان شنو
شرحِ گل بگْذار از بهرِ خدا شرحِ بلبل گو که شد از گل جدا
از غم و شادی نباشد جوشِ ما با خیال و وهم نبْود هوشِ ما
حالتی دیگر بگو کآن نادر است تو مشو مُنکِر که حق بس قادر است
تو قیاس از حالتِ انسان مکن منزل اندر جَور و در احسان مکن
جَور و احسان رنج و شادی حادث حادثان میرند و حقْشان وارث است
صبح شد ای صبح را صبح و پناه عذرِ مخدومی حسام‌الدّین بخواه
عذرخواهِ عقلِ کلّ و جان تُوِی جانِ جان و تابشِ مرجان تُوِی
تافت نورِ صبح و ما و[549] از نورِ تو در صبوحی با میِ منصورِ تو
دادهٔ تو چون چنین دارد مرا باده که بْوَد کو طرب آرد مرا
باده در جوشش گدایِ جوشِ ما[550] چرخ در گردش گدایِ هوشِ ما[551]
باده از ما مست شد نی ما از و قالب از ما هست شد نی ما از و
ما چو زنبوریم و قالبها چو موم خانه خانه کرده قالب را چو موم
بس دراز است این حدیثِ خواجه گو تا چه شد احوالِ آن مردِ نکو

رجوع به حکایتِ خواجهٔ تاجر

خواجه اندر آتش و درد و حَنین صد پراکنده همی‌گفت این چنین
گه تناقض گاه ناز و گه نیاز گاه سودایِ حقیقت گه مجاز
مردِ غرقه گشته جانی می‌کَنَد دست را در هر گیاهی می‌زند
تا کدامش دست گیرد در خطر دست و پایی می‌زند از بیمِ سر
دوست دارد یار این آشفتگی کوششِ بیهوده بِه از خفتگی
آنکه او شاه است او بی‌کار نیست ناله از وی طُرفه کو بیمار نیست
بهرِ این فرمود رحمان ای پسر کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِی شَأن ای پسر

---

[549] و: +
[550] ما: ماست
[551] ما: ماست

اندر این ره می‌تراش و می‌خراش تا دمِ آخر دمی فارغ مباش
تا دمِ آخر دمی آخر بوَد که عنایت با تو صاحب‌سِر بوَد
هر چه کوشد جان که در مرد و گوش و چشمِ شاهِ جان بر روزن

بیرون افکندنِ خواجه[553] طوطی مرده[554] را از قفص و پرّیدنِ طوطیِ مرده

بعد از آنش از قفص بیرون فکند طوطیک پرّید تا شاخِ بلند
خواجه حیران گشت اندر کارِ مرغ بی‌خبر ناگه بدید اسرارِ مرغ[555]
روی بالا کرد و گفت ای عندلیب از بیانِ حالِ خودْمان دِه نصیب
او چه کرد آنجا که تو آموختی ساختی مکری و ما را سوختی
گفت طوطی کو به فعلم پند داد که رها کن لفظ[556] و آواز گشاد[557]
زآنکه آوازت ترا در بند کرد خویشتن مرده بیِ این پند کرد
یعنی ای مطرب شده با عام و خاص مرده شو چون من که تا یابی خلاص
دانه باشی مرغکانت بر چنند غنچه باشی کودکانت بر کَنَند
دانه پنهان کن به کلّی دام شو غنچه پنهان کن گیاهِ بام شو
هر که داد او حُسنِ خود را در مزاد صد قضایِ بد سویِ او رو نهاد
چشمها و خشمها و رَشکها بر سرش ریزد چو آب از مَشکها
دشمنان او را ز غیرت می‌درند دوستان هم روزگارش می‌برند
آنکه غافل بود از کشت و بهار او چه داند قیمتِ این روزگار
در پناهِ لطفِ حق باید گریخت کو هزاران لطف بر ارواح ریخت
تا پناهی یابی آنگه چون پناه آب و آتش مر ترا گردد سپاه
نوح و موسی را نه دریا یار شد نی بر اعداشان به کین قهّار شد
آتش ابرهیم[558] را نی قلعه بود تا برآورد از دلِ نمرود دود
کوه یحیی را نه سویِ خویش خواند قاصدانش را به زخمِ سنگ راند

---

[552] هر چه کوشد جان که در مرد و زنست: هر چه می‌کوشند اگر مرد و زن است
[553] بیرون افکندنِ خواجه: برون انداختنِ مردِ تاجر
[554] مرده: +
[555] طوطیِ مرده چنان پرواز کرد / کآفتابِ شرق تُرکی‌تاز کرد: -
[556] لفظ و: لطفِ
[557] گشاد: و وداد
[558] ابرهیم: ابراهیم

گفت ای یحیی بیا در من گریز　　تا پناهت باشم از شمشیرِ تیز

وداع کردنِ طوطی خواجه را و پرّیدن

یک دو پندش داد طوطی پرمذاق[559]　　بعد از آن گفتش سَلامٌ اَلفِرَاق
خواجه گفتش فِی اَمَانِ اللّه بِرَو　　مر مرا اکنون نمودی راهِ نو
خواجه با خود گفت کین پندِ من است　　راهِ او گیرم که این ره روشن است
جانِ من کمتر ز طوطی کی بوَد　　جان چنین باید که نیکو پی بوَد

مضرّتِ تعظیمِ خلق و انگشت‌نمای شدن

تن قفص‌شکلست و[560] تن شد خارِ　　در فریبِ داخلان و خارجان
اینْش گوید من شوم همرازِ تو　　وآنْش گوید نه[561] منم انبازِ تو　　21b
اینْش گوید نیست چون تو در وجود　　در جمال و فضل و در احسان و جود
آنْش گوید هر دو عالم آنِ تست　　جمله جانهامان طفیلِ جانِ تست
او چو بیند خلق را سرمستِ خویش　　از تکبّر می‌رود از دستِ خویش
او نداند که هزاران را چو او　　دیو افکندست اندر آبِ جو
لطف و سالوسِ جهان خوش　　کمترش خور کآن پُر آتش لقمه‌ایست
آتشش پنهان و ذوقش آشکار　　دودِ او ظاهر شود پایانِ کار
تو مگو آن مدح را من کی خرم[562]　　از طمع می‌گوید او بی می‌برم
مادحت گر هجو گوید بر ملا　　روزها سوزد دلت زآن سوزها
گرچه دانی کو ز حرمان گفت آن　　کآن کو[563] داشت از تو شد زیان
آن اثر می‌ماندت در اندرون　　در مدیح این حالتت هست آزمون
آن اثر هم روزها باقی بوَد　　مایهٔ کبر و خداعِ جان شود
لیک ننْماید چو شیرین است مدح　　بد نماید زآنکه تلخ افتاد قَدْح

---

559 پرمذاق: بی‌نفاق
560 و: +
561 نه: نی
562 خرم: خورم
563 کو: طمع که

همچو مطبوخ است و حَب کآن را | تا پزیری[564] شورش و رنج اندری
ور بوَد[565] حلوا بوَد ذوقش دمی | این اثر چون آن نمی‌پاید همی
چون شَکَر پاید نهان[566] تأثیرِ او | بعدِ حینی دُنبل آرد نیش‌جو
چون نمی‌پاید همی‌پاید نهان | هر ضِدی را تو به ضدِّ آن بدان
از وفور[567] مدحها فرعون شد | کُنْ ذَلِیلَ النَّفْسِ هَوْناً لَا تَسُد
تا توانی بنده شو سلطان مباش | زخم کش چون گوی شو چوگان
ورنه چون لطفت نماند وین جمال | از تو آید آن حریفان را ملال
آن جماعت کِت همی‌دادند ریو | چو[568] ببینندت بگویندت که دیو
جمله گویندت چو بینندت به در | مرده‌ای از گورِ خود بر کرد سر
همچو امرد که خدا نامش کنند | تا بدین سالوس بد نامش کنند
چونکه در بدنامی آمد ریشِ او | دیو را ننگ آید از تفتیشِ او
دیو سویِ آدمی شد بهرِ شر | سویِ تو ناید که از دیوی بتر
تا تو بودی آدمی دیو از پَیَت | می‌دوید و می‌چشانید او مَیَت
آنکه اندر دامنت آویخت او | چون چنین گشتی ز تو بگْریخت او
چون شدی در خویِ دیوی استوار | می‌گریزد از تو دیوِ ای[569] نابکار

تفسیرِ مَا شَاءَ اللّهُ کَانَ

این همه گفتیم لیک اندر بسیچ | بی‌عنایاتِ خدا هیچیم هیچ
بی عنایاتِ حق و خاصانِ حق | گر مَلَک باشد سیاهستش وَرَق
ای خدا ای فضلِ تو حاجت روا | با تو یادِ هیچ کس نبْود روا
این قَدَر ارشاد تو بخشیده‌ای | تا بدین بس عیبِ ما پوشیده‌ای
قطره‌ای دانش که بخشیدی ز پیش | متّصل گردان به دریاهایِ خویش

---

[564] پزیری: به دیری
[565] بوَد: خوری
[566] نهان: همی
[567] از وفور: نفس از بس
[568] چو: چون
[569] ای: دیو

قطره‌ای علم است اندر جانِ من وارهانش از هوا و[570] خاکِ تن
پیش از آن کین خاکها خَسْفش کنند پیش از آن کین بادها نَشْفش کنند
گرچه چون نَشْفش کند تو قادری کِش از ایشان واستانی واخری
قطره‌ای کو در هوا شد یا که ریخت از خزینهٔ قدرتِ تو کی گریخت
گر در آید در عدم یا صد عدم چون بخوانیش او کند از سر قدم
صد هزاران ضدّ را ضد می‌کُشد بازشان حُکمِ تو بیرون می‌کَشد
از عدمها سویِ هستی هر زمان هست یا رب کاروان در کاروان
خاصه هر شب جمله افکار و عقول غرق می کردند[571] در بحرِ نُغول
باز وقتِ صبح آن اللّهیان بر زنند از بحر سر چون ماهیان
در خزان آن صد هزاران شاخ و برگ از هزیمت رفته در دریایِ مرگ
زاغ پوشیده سیه چون نوحه‌گر در گلستان نوحه کرده بر خُضَر
باز فرمان آید از سالارِ دِه مر عدم را کآنچه خوردی باز دِه
آنچه خوردی وا دِه ای مرگِ سیاه از نبات و دارو و برگ و گیاه
ای برادر عقل یک دم با خود آر دم به دم در تو خزان است و بهار
باغِ دل را سبز و ترّ و تازه بین پُر ز غنچهٔ[572] وَرد و سرو و یاسمین
ز انبهیِ برگ پنهان گشته شاخ ز انبهیِ گل نهان صحرا و کاخ 22a
این سخنهایی که از عقلِ کُل است بویِ آن گلزار و سرو و سنبل است
بویِ گل دیدی که آنجا گل نبود جوشِ مُل دیدی که آنجا مُل نبود
بو قلاووز است و رهبر مر ترا می‌بَرَد تا خُلد و کوثر مر ترا
بو دوایِ چشم باشد نورساز شد ز بویی دیدهٔ یعقوب باز
بویِ بد مر دیده را تاری کند بویِ یوسف دیده را یاری کند
تو که یوسف نیستی یعقوب باش همچو او با گریه و آشوب باش
بشْنو این پندِ حکیمِ غزنوی تا بیابی در تنِ کهنه نوی
ناز را رویی بباید همچو وَرد چون نداری گِردِ بدخویی مگَرد

---

[570] و: وز
[571] غرق می کردند: نیست گردد غرق
[572] غنچهٔ: غنچه و

زشت باشد رویِ نازیبا و ناز سخت باشد چشمِ نابینا و درد
پیشِ یوسف نازش و خوبی مکن جز نیاز و آهِ یعقوبی مکن
معنیِ مردن ز طوطی بُد نیاز در نیاز و فقر خود را مرده ساز
تا دمِ عیسی ترا زنده کند همچو خویشت خوب و فرخنده
از بهاران کی شود سرسبز سنگ خاک شو تا گل نمایی رنگ رنگ
سالها تو سنگ بودی دل‌خراش آزمون را یک زمانی خاک باش

داستانِ پیرِ چنگی که از بهرِ خدا روزِ بی‌نوایی چنگ زد در گورستان[573]

آن شنیدستی که در عهدِ عُمَر بود چنگی مطربی با کرّ و فر
بلبل از آوازِ او بی‌خود شدی یک طرب ز آوازِ خوبش صد شدی
مجلس و مجمع دَمش آراستی وز نوایِ او قیامت خاستی
همچو اسرافیل کآوازش به فن مردگان را جان در آرد در بدن
یا رسیلی بود اسرافیل را کز سماعش پَر برُستی فیل را
سازد اسرافیل روزی ناله را جان دهد پوسیدهٔ صدساله را
انبیا را در درون هم نغمه‌هاست طالبان را زآن حیاتِ بی‌بهاست
نشْنود آن نغمه‌ها را گوشِ حس کز ستمها گوشِ حس باشد نَجِس
نشْنود نغمهٔ پَری را آدمی کو بوَد ز اسرارِ پَرْیان اعجمی
گرچه هم نغمهٔ پری زین عالم است نغمهٔ دل برتر از هر دو دَم است
که پری و آدمی زندانِیَند هر دو در زندانِ این نادانِیَند
مَعْشَرَ الْجِن سورهٔ رحمان بخوان تَسْتَطِیعُوا تَنْفُذُوا را باز دان
نغمه‌هایِ اندرونِ اولیا اوّلا گوید که ای اجزایِ لا
هین ز لایِ نفی سرها بر زنید این خیال و وهم یکسوا افکنید
ای همه پوسیده در کَون و فساد جانِ باقیتان نروییدو نزاد
گر بگویم شمّه‌ای زآن نغمه‌ها جانها سر بر زند[574] از دخمه‌ها

---

[573] داستانِ پیرِ چنگی که از بهرِ خدا روزِ بی‌نوایی چنگ زد در گورستان: داستانِ پیرِ چنگی که در عهدِ عمر رَضِیَ اللّهُ عَنْهُ از بهرِ خدا روزِ بی‌نوایی چنگ زد میانِ گورستان

[574] زند: زنند

گوش را نزدیک کن کآن دور نیست　　لیک نقلِ آن به تو دستور نیست
هین که اسرافیلِ وقتند اولیا　　مرده را زیشان حیات است و نما
جانِ هر یک مرده‌ای از گورِ تن　　بر جهد ز آوازشان اندر کفن
گوید این آواز ز آواها جداست　　زنده کردن کارِ آوازِ خداست
ما بمردیم و به کلّی کاستیم　　بانگِ حق آمد همه بر خاستیم
بانگِ حق اندر حجاب و بی حجاب　　آن دهد کو داد مریم را ز جیب
ای فناتان نیست کرده زیرِ پوست　　باز گردید از عدم ز آوازِ دوست
مطلق آن آواز خود از شه بوَد　　گرچه از حُلقومِ عبداللّه بوَد
گفته او را من زبان و چشمِ تو　　من حواس و من رضا و خشمِ تو
رَو که بی یَسْمَع و بی یُبْصِر تُوی　　سِر تُوی چه جایِ صاحب‌سِر تُوی
چون شدی مَنْ کَانَ لِلّه از وَلَه　　من ترا باشم که کَانَ اللّهُ لَه
گه تُوی گویم ترا گاهی منم　　هر چه گویم آفتابِ روشنم
هر کجا تابم ز مشکاتِ دمی　　حل شد آنجا مشکلاتِ عالمی
ظلمتی را کآفتابش بر نداشت　　از دمِ ما گردد آن ظلمت چو چاشت
آدمی را او به خویش اسما نمود　　دیگران را ز آدم اسما می نمود[575]
خواه ز آدم گیر نورش خواه از او　　خواه از خُم گیر مَی خواه از کدو
کین کدو با خُم بپیوستست[576] سخت　　نی چو تو شاد آن کدویِ نیکبخت　22b
گفت طُوبیٰ مَنْ رَآنِی مصطفی　　وَالَّذِی یُبْصِر لِمَنْ وَجْهِی رَأیٰ
چون چراغی نورِ شمعی را کشید　　هر که دید او را یقین آن شمع دید
همچنین تا صد چراغ ار نَقل شد　　دیدنِ آخر لقایِ اَصل شد
خواه از نورِ پسین بسْتان تو آن　　هیچ فرقی نیست خواه از شمعِ جان
خواه بین نور از چراغِ آخِرین　　خواه بین نورش ز شمعِ غابِرین

تفسیرِ[577] این حدیث اِنَّ لِرَبِّکُمْ فِی اَیَّامِ دَهْرِکُمْ نَفَحَاتٍ اَلَا فَتَعَرَّضُوا لَهَا

---

[575] می نمود: می‌گشود
[576] با خُم بپیوستست: با خُنب پیوستست
[577] تفسیرِ: در بیانِ

گفت پیغامبر که نَفحَتهایِ حق اندر این ایّام می‌آرد سَبَق
گوش و هُش دارید این اوقات را در ربایید این چنین نَفْحات را
نفحه آمد مر شما را دید و رفت هر که را می‌خواست جان بخشید و
نفحهٔ دیگر رسید آگاه باش تا از این هم وانمانی خواجه‌تاش
جان ناری یافت زو آتش کُشی جان مرده یافت در خود جنبشی[578]
جانِ ناری یافت از وی انطفا مرده پوشید از بقایِ او قبا
تازگی و جنبشِ طوبی است این همچو جنبشهایِ خلقان[579] نیست
گر در افتد در زمین و آسمان زَهره‌هاشان آب گردد در زمان
خود ز بیمِ این دمِ بی‌منتها باز خوان فَأَبَیْنَ اَنْ یَحْمِلْنَهَا
ورنه خود اَشْفَقْنَ مِنْهَا چون بُدی گرنه از بیمش دلِ کُه خون شدی
دوش دیگر گونه[580] این می‌داد دست لقمهٔ چندی درآمد ره ببست
بهرِ لقمه گشته لقمانی گِرو وقت لقمان است ای لقمه بِرَو
از هوایِ لقمهٔ این خارخار از کفِ لقمان همی‌جویند خار
در کفِ او خار و سایه‌ش نیز نیست لیکتان از حرص آن تمییز نیست
خار دان آن را که خرما دیده‌ای زآنکه بس نان کور و بس نادیده‌ای
جانِ لقمان کو گلستانِ خداست پایِ جانش خستهٔ خاری چراست
اشتر آمد این وجودِ خار خوار مصطفی‌زادی بر این اشتر سوار
اشترا تنگِ گُلی بر پشتِ تست کز نسیمش در تو صد گلزار رُست
میلِ تو سویِ مغیلان است و ریگ تا چه گل چینی ز خارِ مرده‌ریگ
ای بگشته زین طلب از کو به کو چند گویی کین گلستان کو و کو
پیش از آن کین خارِ پا بیرون کنی چشم تاریک است جولان چون کنی
آدمی کو می‌نگنجد در جهان در سرِ خاری همی‌گردد نهان
مصطفی آمد که سازد همدمی کَلِّمِینِی یَا حُمَیْرا کَلِّمِی
ای حُمَیْرا آتش اندر نِه تو نعل تا ز نعلِ تو شود این کوه لعل

---

[578] جان ناری یافت زو آتش کُشی / جان مرده یافت در خود جنبشی: +
[579] خلقان : حیوان
[580] گونه: لون

این حمیرا لفظِ تأنیث است و جان نامِ تأنیثش نهند این تازیان
لیک از تأنیث جان را باک نیست روح را با مرد و زن اِشراک نیست
از مؤنّث وز مذکَّر برتر است این نه آن جان است کز خشک و تَر
این نه آن جان است کافزاید ز نان یا گهی باشد چنین و گه[581] چنان
خوش کننده‌ست و خوش و عینِ بی‌خوشی نبْود خوشی ای مُرتَشی
چون تو شیرین از شَکر باشی بوَد کآن شَکر گاهی ز تو غایب شود
چون شَکر گردی ز تأثیرِ وفا پس شَکر کی از شَکر باشد جدا
عاشق از حق[582] چون غذا یابد رحیق عقل آنجا گم شود گم ای رفیق
او به حکمِ حال بس[583] مُنکِر بوَد گرچه بنْماید که صاحب‌سِر بوَد
زیرک و داناست امّا نیست نیست تا فرشته لَا نشد آهرمنی ست
او به قول و فعل یارِ ما بوَد چون به حُکمِ حال آبی لا بوَد
لا بوَد چون او نشد از هست نیست چونکه طَوْعاً لا نشد کَرْهاً بسی
جان کمال است و ندایِ او کمال مصطفی گوید اَرِحْنَا یَا بِلال
ای بلال افراز بانگِ سلسله‌ت زآن دمی کاندر دمیدم در دلت
زآن دمی کآدم از آن مدهوش گشت هوشِ اهل آسمان بیهوش گشت
مصطفی بی‌خویش شد زآن خوب شد نمازش از شبِ تعریس فوت
سر از آن خوابِ مبارک بر نداشت تا نمازِ صبحدم آمد به چاشت
در شبِ تعریس پیشِ آن عروس یافت جانِ پاکِ ایشان دستبوس
عشق و جان هر دو نهانند و سَتیر گر عروسش خوانده‌ام عیبی مگیر 23a
از ملولی یار خامُش کردمی گر هم او[584] مهلت بدادی یک دمی
لیک می‌گوید بگو هین عیب نیست جز تقاضایِ قضایِ غیب نیست
عیب باشد کو نبیند جز که عیب عیب کی بیند روانِ پاکِ غیب
عیب شد نسبت به مخلوقِ جَهول نی به نسبت با خداوندِ قبول
کفر هم نسبت به خالق حکمت است چون به ما نسبت کنی کفر آفت

---

[581] و گه: گاهی
[582] حق: خود
[583] او به حکمِ حال بس: عقلِ جزوی عشق را
[584] هم او: همو

ور یکی عیبی بوَد با صد حیات | بر مثالِ چوب باشد در نبات
در ترازو هر دو را یکسان کَشند | زآنکه آن هر دو چو جسم و جان
پس بزرگان این نگفتند از گزاف | جسمِ پاکان عینِ جان افتاد صاف
گفتشان و نفسشان و نقششان | جمله جانِ مطلق آمد بی‌نشان
جانِ دشمن‌دارشان جسم است صِرف | چون زیاد از نَرد او اسم است صِرف
آن به خاک اندر شد و کُل خاک شد | این نمک اندر شد و کُل پاک شد
آن نمک کز وی محمّد اَملَح است | زآن حدیثِ با نمک او اَفصَح است
این نمک باقی است از میراثِ او | با تُوَند آن وارثانِ او بجو
پیشِ تو شِسْته ترا خود پیش کو | پیش هستت جانِ پیش‌اندیش کو
گر تو خود را پیش و پس داری گمان | بستهٔ جسمی و محرومی ز جان
زیر و بالا پیش و پس وصفِ تن است | بی‌جهتها ذاتِ جانِ روشن است
برگشا از نورِ پاکِ شه نظر | تا نپنداری تو چون کوته‌نظر
که همینی در غم و شادی و بس | ای عدم کو مر عدم را پیش و پس
روزِ باران است می‌رَو تا به شب | نی از این باران از آن بارانِ رب

قصّهٔ سؤال کردنِ عایشه رَضِم[585] از مصطفی عَلَیْم[586] که امروز باران بارید چون تو سویِ گورستان رفتی جامه‌هایِ تو چون تَر نیست

مصطفی روزی به گورستان برفت | با جنازهٔ مردی از یاران برفت
خاک را در گورِ او آگنده کرد | زیرِ خاک آن دانه‌اش را زنده کرد
این درختانند همچون خاکیان | دستها بر کرده‌اند از خاکدان
سویِ خلقان صد اشارت می‌کنند | وآنکه گوشستش عبارت می‌کنند
با زبانِ سبز و با دستِ دراز | از ضمیرِ خاک می‌گویند راز
همچو بَطّان سر فرو برده به آب | گشته طاوسان[587] و بوده چون غُراب
در زمستانْشان اگر محبوس کرد | آن غرابان را خدا طاوس[588] کرد

---

[585] رَضِم: رَضِیَ اللّهُ عَنْهَا
[586] عَلَیْم: صَلَّی اللّهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّم
[587] طاوسان: طاووسان
[588] طاوس: طاووس

در زمستانْشان اگرچه داد مرگ زنده‌شان کرد از بهار و داد برگ
مُنکِران گویند خود هست این قدیم این چرا بندیم بر ربِّ کریم
کوریِ ایشان درونِ دوستان حق برویانید باغ و بوستان
هر گلی کاندر درون بویا بوَد آن گل از اسرارِ کُل گویا بوَد
بویِ ایشان رغمِ انفِ مُنکِران گردِ عالم می‌رود پرده‌دران
منکران همچون جُعَل زآن بویِ گل یا چو نازک مغز در بانگِ دُهُل
خویشتن مشغول می‌سازند و غرق چشم می‌دزدند از این لَمعانِ برق
چشم می‌دزدند و آنجا چشم نی چشم آن باشد که بیند مأمنی
چون ز گورستان پیمبر باز گشت سویِ صدّیقه شد و همراز گشت
چشمِ صدّیقه چو بر رویش فتاد پیش آمد دست بر وی می‌نهاد
بر عمامه و مویِ او و رویِ او بر گریبان و بَر و بازویِ او
گفت پیغامبر چه می‌جویی شتاب گفت باران آمد امروز از سحاب
جامه‌ات را[589] می‌بجویم در طلب تر نمی‌بینم ز باران ای عجب
گفت چی بر سر فکندی از ازار گفت کردم آن ردایِ تو خِمار
گفت بهرِ آن نمود ای پاک‌جیب چشمِ پاکت را خدا بارانِ غیب
نیست آن باران از این ابرِ شما هست ابری دیگر و دیگر سما

تفسیرِ بیت که سنائی قدس الله روحه فرموده است[590]

آسمانهاست در ولایتِ جان کارفرمایِ آسمانِ جهان
در رهِ روح پست و بالاهاست کوههایِ بلند و دریاهاست

غیب را ابری و آبی دیگر است آسمان و آفتابی دیگر است 23b
ناید آن الّا که بر خاصان پدید باقیان فِی لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جدید
هست باران از بیِ پروردگی هست باران از بیِ پژمردگی
نفعِ بارانِ بهاران بوالعجب باغ را بارانِ پاییزی چو تب

[589] جامه‌ات را: جامه‌هایت
[590] تفسیرِ بیت که سنائی قدس الله روحه فرموده است: تفسیرِ بیتِ حکیم

آن بهاری ناز و پروردش کند وین خزانی ناخوش و زردش کند
همچنین سرما و باد و آفتاب بر تفاوت دان و سررشته بیاب
همچنین در غیب انواع ست این در زیان و سود و در ربح و غبین
این دمِ ابدال باشد زآن بهار در دل و جان روید از وی سبزه‌زار
فعلِ بارانِ بهاری با درخت آید از انفاسشان در نیکبخت
گر درختِ خشک باشد در مکان عیبِ آن از بادِ جان‌افزا مدان
باد کارِ خویش کرد و بر وزید آنکه جانی داشت بر جانش گُزید

در معنیِ این حدیث که اِغْتَنِمُوا بَرْدَ الرَّبِیعِ فَاِنَّهُ یَعْمَلُ بِاَبْدانَکُمْ کَما یَعْمَلُ بِاشْجارَکُمْ و اجْتَنَبوا بَردُ الْخَریف فَاِنَّهُ یَعْمَلُ بِاَبْدانَکُمْ کَما یَعْمَلُ بِاشْجارَکُمْ[591]

گفت پیغامبر ز سرمایِ بهار تن مپوشانید یاران زینهار
زآنکه با جانِ شما آن می‌کند کآن بهاران با درختان می‌کند
لیک بگْریزید از سردِ خزان کآن کند کو کرد با باغ و رزان
راویان این را به ظاهر بُرده‌اند هم بر آن صورت قناعت کرده‌اند
بی‌خبر بودند از جان آن گروه کوه را دیده ندیده کان به کوه
آن خزان نزدِ خدا نفس و هواست عقل و جان عینِ بهار است و بقاست
مر ترا عقلی است جزوی در نهان کاملُ الْعقلی بجو اندر جهان
جزوِ تو از کُلِّ او کُلّی شود عقلِ کُل بر نفس چون غُلّی شود
پس به تأویل این بوَد کانفاسِ پاک چون بهار است و حیاتِ برگ و
از حدیثِ اولیا نرم و درشت تن مپوشان زآنکه دینت راست پشت
گرم گوید سرد گوید خوش بگیر تا ز گرم و سرد بجْهی وز سَعیر
گرم و سردش نوبهارِ زندگی است مایهٔ صدق و یقین و بندگی است
زآن کز او بُستانِ جانها زنده است زین جواهر بحرِ دل آگنده است
بر دلِ عاقل هزاران غم بوَد گر ز باغِ دل خلالی کم شود[592]
گفت صدّیقه که ای زبدهٔ وجود حکمتِ بارانِ امروزین چه بود

---

[591] اِغْتَنِمُوا بَرْدَ الرَّبِیعِ فَاِنَّهُ یَعْمَلُ بِاَبْدانَکُمْ کَما یَعْمَلُ بِاشْجارَکُمْ و اجْتَنَبوا بَردُ الْخَریف فَاِنَّهُ یَعْمَلُ بِاَبْدانَکُمْ کَما یَعْمَلُ بِاشْجارَکُمْ: +

[592] پرسیدنِ صدّیقه رَضِیَ اللّهُ عَنْهَا از مصطفی صَلَّی اللّهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّم که سرِّ بارانِ امروزینه چه بود: -

این ز بارانهایِ رحمت بود یا بهرِ تهدید است و عدلِ کبریا
این از آن لطفِ بهاریّات بود یا ز پاییزیِ ناخوش ذات[593] بود
گفت این از بهرِ تسکینِ غم است کز مصیبت بر نژادِ آدم است
گر بر آن آتش بماندی آدمی بس خرابی در فتادی و کمی
این جهان ویران شدی اندر زمان حرصها بیرون شدی از مردمان
اُستُنِ این عالم ای جان غفلت است هوشیاری این جهان را آفت است
هوشیاری زآن جهان است و چو آن غالب آید پست گردد این جهان
هوشیاری آفتاب و حرص یَخ هوشیاری آب و این عالم وَسَخ
زآن جهان اندک ترشّح می‌رسد تا نغُرّد در جهان حرص و حسد
ور[594] ترشّح بیشتر گردد ز غیب نی هنر مانَد در این عالم نه عیب
این ندارد حد سویِ آغاز رَو سویِ قصّهٔ مردِ مطرب بازرَو

بقیّهٔ قصّهٔ مطرب[595] پیرِ چنگی و بیان کردن[596] مَخلَصِ آن

مطربی کز وی جهان شد پُر طرب رُسته ز آوازش خیالاتِ عجب
از نوایش مرغِ دل پرّان شدی وز صدایش هوشِ جان حیران شدی
چون برآمد روزگار و پیر شد بازِ جانْش از عجز پشّه‌گیر شد
پشتِ او خَم گشت همچون پشتِ خُم ابروان بر چشم همچون پالدُم
گشت آوازِ لطیفِ جان‌فزاش زشت و نزدِ کس نیرزیدی به لاش
آن نوایش غیرت زُهره بُده[597] همچو آوازِ خرِ پیری شده
خود کدامین خوش که آن[598] ناخوش یا کدامین سقف کآن مفرش نشد 24a
غیرِ آوازِ عزیزان در صدور که بوَد از عکسِ دَمْشان نفخِ صور
اندرونی کاندرونها مست از اوست نیستی کین هستهامان هست از
کهربایِ فکر و هر آواز او لذتِ الهام و وحی و راز او

---

[593] ناخوش ذات: پُر آفات
[594] ور: گر
[595] مطرب: +
[596] کردن: +
[597] آن نوایش غیرت زُهره بُده: آن نوایِ رشکِ زُهره آمده
[598] آن: او

چونکه مطرب پیرتر گشت و ضعیف | شد ز بی کسبی رهینِ یک رغیف
گفت عمر و مهلتم دادی بسی | لطفها کردی خدایا با خسی
معصیت ورزیده‌ام هفتاد سال | باز نگْرفتی ز من روزی نوال
نیست کسب امروز مهمانِ تُوَم | چنگ بهرِ تو زنم آنِ[599] تُوَم
چنگ را برداشت و شد اللّه‌جو | سویِ گورستانِ یَثرِب آه‌گو
گفت خواهم از حق ابریشم‌بها | که[600] به نیکویی پذیرد قلبها
چونکه زد بسیار و گریان سر نهاد | چنگ بالین کرد و بر گوری فتاد
خواب بُردش مرغِ جانش از حبس | چنگ و چنگی را رها کرد و بجَست
گشت آزاد از تن و رنجِ جهان | در جهانِ ساده و صحرایِ جان
جانِ او آنجا سرایان ماجرا | کاندرینجا گر بماندندی مرا
خوش بُدی جانم در این باغ و بهار | مستِ این صحرا و غیبی لاله‌زار
بی‌پر و بی‌پا سفر می‌کردمی | بی لب و دندان شَکَر می‌خوردمی
ذکر و فکری فارغ از رنجِ دماغ | کردمی با ساکنانِ چرخ لاغ
چشم بسته عالمی می‌دیدمی | وَرد و ریحان بی‌کفی می‌چیدمی
مرغِ آبی غرقِ دریایِ عسل | عینِ ایّوبی شرابِ مُغتَسَل[601]
که بدو ایّوب از پا تا به فرق | پاک شد از رنجها چون نورِ شرق
مثنوی در حجم گر بودی چو چرخ | در نگنجیدی در او زین نیم بَرخ
کآن زمین و آسمانِ بس فراخ | کرد از تنگی دلم را شاخ شاخ
وین جهانی کاندر این خوابم نمود | از گشایش پَرّ و بالم را گشود
این جهان و راهش ار پیدا بُدی | کم کسی یک لحظه‌ای آنجا بُدی
امر می‌آمد که نی طامع مشو | چون ز پایت خار بیرون شد برَو
مول مولی می‌زد آنجا جانِ او | در فضایِ رحمت و احسانِ او

در خواب گفتنِ هاتف مر عمر را رَضِیَ اللّهُ عَنْهُ که چندین زر از بیتُ الْمال به آن مرد دِه که در گورستان خفته است

---

[599] آن: کآن
[600] که: کو
[601] شرابِ مُغتَسَل: شراب و مُغتَسَل

آن زمان حق بر عمر خوابی گماشت تا که خویش از خواب نتْوانست
در عجب افتاد کین معهود نیست این ز غیب افتاد بی مقصود
سر نهاد و خواب بُردش خواب دید کآمدش[602] از حق ندا جانش شنید
آن ندایی کاصلِ هر بانگ و نواست خود ندا آن است و این باقی
تُرک و کُرد و پارسی‌گو هم که زنگ[603] فهم کرده آن ندا را چوب و سنگ[604]
هر دمی از وی همی‌آید اَلَست جوهر و اَعراض می‌گردند هست[605]
گر نمی‌آید بلی زیشان ولی آمدنْشان از عدم باشد بلی
زآنچه گفتم من ز فهمِ سنگ و چوب در بیانش قصّه‌ای هُش‌دار خوب

نالیدنِ استنِ حنّانه چون برایِ پیغامبر عَلَیْم منبر ساختند که جماعت انبوه شد که ما رویِ مبارکِ ترا به هنگامِ وعظ نمی‌بینیم و شنیدنِ رسول و صحابه آن ناله را و سؤال و جواب رسول صَلَّم با آن استنِ حنّانه صریح و روشن[606]

اُستنِ حنّانه از هَجرِ رسول ناله می‌زد همچو اربابِ عقول
گفت پیغامبر چه خواهی ای ستون گفت جانم از فراقت گشت خون
مسندت من بودم از من تاختی بر سرِ منبر تو مسند ساختی
گفت خواهی که سوی[607] نخلی کنند شرقی و غربی ز تو میوه چنند
یا در آن عالم حقت سَروی کند تا تر و تازه بمانی تا ابد
گفت آن خواهم که دایم شد بقاش بشْنو ای غافل کم از چوبی مباش
آن ستون را دفن کرد اندر زمین تا چو مردم حشر گردد یومِ دین
تا بدانی هر که را یزدان بخواند از همه کارِ جهان بی کار ماند
هر که را باشد ز یزدان کار و بار یافت بار آنجا و بیرون شد ز کار
آنکه او را نبْود از اسرار داد کی کند تصدیق او نالهٔ جماد

---

602 نیست
603 هم که زنگ: و عرب
604 را چوب و سنگ: بی‌گوش و لب
605 خود چه جایِ تُرک و تاجیک است و زنگ / فهم کردست آن ندا را چوب و سنگ: -
606 نالیدنِ ستونِ حنّانه چون برایِ پیغامبر صَلَّی اللّهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ منبر ساختند که جماعت انبوه شد گفتند ما رویِ مبارکِ ترا به هنگامِ وعظ نمی‌بینیم و شنیدنِ رسول و صحابه آن ناله را و سؤال و جواب مصطفی صَلَّی اللّهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ با ستون صریح
607 سوی: ترا

گوید آری نی ز دل بهرِ وفاق تا نگویندش که هست اهلِ نفاق 24b
گر نِیَندی واقفانِ امرِ کُن در جهان رد گشته بودی این سخُن
صد هزاران ز اهلِ تقلید و نشان افکَنَدْ در قعرِ یک آسیبشان[608]
که به ظن تقلید و استدلالشان قایم است و جمله پرّ و بالشان
شُبهه‌ای انگیزد آن شیطانِ دون در فُتند این جمله کوران سرنگون
پایِ استدلالیان چوبین بوَد پایِ چوبین سخت بی‌تمکین بوَد
غیرِ آن قطبِ زمانِ دیده‌ور کز ثباتش کوه گردد خیره‌سر
پایِ نابینا عصا باشد عصا تا نیفتد سرنگون او بر حَصا
آن سُواری کو سپه را شد ظفر اهلِ دین را کیست سلطانِ بصر
با عصا کوران اگر ره دیده‌اند در پناهِ خلقِ روشن‌دیده‌اند
گر نه بینایان بُدندی و شهان جمله کوران مرده‌اندی در جهان
نی ز کوران کِشت آید نی درود نی عمارت نی تجارتها و سود
گر نکردی رحمت و افضالشان[609] در شکستی چوبِ استدلالشان[610]
این عصا چه بْوَد قیاسات و دلیل آن عصا که دادشان بینا جلیل
چون عصا شد آلتِ جنگ و نفیر آن عصا را خُرد بشْکن ای ضریر
حلقهٔ کوران به چه کار اندرید دیدبان را در میانه آورید
او عصاتان داد تا پیش آمدیت آن عصا از خشم هم بر وی زدیت
دامنِ او گیر کو دادت عصا در نگر کآدم چه‌ها دید از عَصیٰ
معجزهٔ موسی و احمد را نگر چون عصا شد مار و اُستن با خبر
از عصا ماری و از اُستن حنین پنج نوبت می‌زنند از بهرِ دین
گرنه نامعقول بودی این مزه کی بُدی حاجت به چندین معجزه
هرچه معقول است عقلش می‌خورَد بی بیانِ معجزه بی جَزر[611] و مَد
این طریقِ بکرِ نامعقول بین در دلِ هر مقبلی مقبول بین

---

608 افکَنَدْ در قعرِ یک آسیبشان: افکَنَدْشان نیم وهمی در گمان
609 افضالشان: افضالتان
610 استدلالشان: استدلالتان
611 جَزر: جَرّ

همچنان کز بیمِ آدم دیو و دد　　در جزایر در رمیدند از حسد
هم ز بیمِ معجزاتِ انبیا　　سر کشیده مُنکِران زیرِ گیا
تا به ناموسِ مسلمانی زِیَند　　در تَسَلُّس تا ندانی که کِیَند
همچو قلاّبان بر آن نقدِ تباه　　نقره می‌مالند و نامِ پادشاه
ظاهرِ الفاظشان توحید و شرع　　باطنِ آن همچو در نان تخمِ صرع
فلسفی را زَهره نی تا دم زند　　دم زند دینِ حقش بر هم زند
دست و پایِ او جماد و جانِ او　　هر چه گوید آن دو در فرمانِ او
با زبان گرچه که تهمت می‌نهند　　دست و پاهاشان گواهی می‌دهند

اظهارِ معجزهٔ پیغامبر عَلَیْم به سخن آمدنِ سنگ‌ریزه در دستِ ابوجهل و گواهی دادنِ سنگ‌ریزه بر حقّیّتِ محمّد عَلَیْهِ اللّم[612]

سنگها اندر کفِ بُوجَهل بود　　گفت ای احمد بگو این چیست زود
گر رسولی چیست در مشتم نهان　　چون خبر داری ز رازِ آسمان
گفت چون خواهی بگویم کآن[613]　　یا بگویند آن که ما حقّیم و راست
گفت بُوجَهل این دُوُم نادرتر است　　گفت آری حق از آن قادرتر است
از میانِ مشتِ او هر پاره سنگ　　در شهادت گفتن آمد بی‌درنگ
لا اِلهَ گفت و اِلّا اللّه گفت　　گوهرِ احمد رسولُ اللّه سُفت
چون شنید از سنگها بُوجَهل این　　زد ز خشم آن سنگها را بر زمین

بقیّهٔ قصّهٔ مطرب و پیغام رسانیدنِ عمر رَضِیَ اللّهُ عَنْهُ با او[614] آنچه هاتف آواز داد

بازگرد و حالِ مطرب گوش‌دار　　زآنکه عاجز گشت مطرب ز انتظار
بانگ آمد مر عمر را کای عمر　　بندهٔ ما را ز حاجت بازخر
بنده‌ای داریم خاص و محترم　　سویِ گورستان تو رنجه کن قدم
ای عمر بر جِه ز بیتُ‌الْمالِ عام　　هفتصد دینار در کف نِه تمام

---

612 اظهارِ معجزهٔ پیغامبر عَلَیْم به سخن آمدنِ سنگ‌ریزه در دستِ ابوجهل و گواهی دادنِ سنگ‌ریزه بر حقّیّتِ محمّد عَلَیْهِ اللّم: اظهارِ معجزهٔ پیغمبر صَلَّی اللّهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ به سخن آمدنِ سنگ‌ریزه در دستِ ابوجهل عَلَیْهِ اللّعْنَه و گواهی دادنِ سنگ‌ریزه بر حقّیّتِ محمّد صَلَّی اللّهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ به رسالتِ او

613 کآن: آن

614 رسانیدنِ عمر رَضِیَ اللّهُ عَنْهُ با او: امیرالمؤمنین عمر رَضِیَ اللّهُ عَنْهُ به او

پیشِ او بَر کای تو ما را اختیار این قَدَر بسْتان کنون معذور دار
این قَدَر از بهرِ ابریشم‌بها خرج کن چون خرج شد اینجا بیا
پس عمر زآن هیبتِ آواز جَست تا میان را بهرِ این خدمت ببست 25a
سویِ گورستان عمر بنْهاد رو در بغل همیان دوان در جُست و جو
گردِ گورستان دوانه شد بسی غیرِ آن پیر او ندید آنجا کسی
گفت این نبْود دگر باره دوید مانده گشت و غیرِ آن پیر او ندید
گفت حق فرمود ما را بنده‌ایست صافی و شایسته و فرخنده‌ایست
پیرِ چنگی کی بوَد خاصِ خدا حبّذا ای سِرِّ پنهان حبّذا
بارِ دیگر گردِ گورستان بگشت همچو آن شیرِ شکاری گردِ دشت
چون یقین گشتش که غیرِ پیر نیست گفت در ظلمت دلِ روشن بسی
آمد او با صد ادب آنجا نشست بر عمر عطسه فتاد و پیر جَست
مر عمر را دید ماند اندر شِگِفت عزمِ رفتن کرد و لرزیدن گرفت
گفت در باطن خدایا از تو داد محتسب بر پیرک[615] چنگی فتاد
چون نظر اندر رخِ آن پیر کرد دید او را شرمسار و روی‌زرد
پس عمر گفتش مترس از من مَرَم کِت بشارتها ز حق آورده‌ام
چند یزدان مدحتِ خویِ تو کرد تا عمر را عاشقِ رویِ تو کرد
پیشِ من بنْشین و مهجوری مساز تا به گوشَت گویم از اقبال راز
حق سلامت می‌کند می‌پُرسَدت چونی از رنج و غمانِ بی‌حَدت
نک قُراضهٔ چند ابریشم‌بها خرج کن این را و باز اینجا بیا
پیر لرزان گشت چون این را شنید دست می‌خایید و بر خود می‌طپید
بانگ می‌زد کای خدایِ بی‌نظیر بس که از شرم آب شد بیچاره پیر
چون بسی بگْریست و از حد رفت درد چنگ را زد بر زمین و خُرد کرد
گفت ای بوده حجابم از اِله ای مرا تو راهزن از شاهراه
ای بخورده خونِ من هفتاد سال ای ز تو رُویَم سِیَه پیشِ کمال

---

[615] پیرک: پیرکی

ای خدایِ باعطایِ باوفا رحم کن بر عمرِ رفته بر[616] جفا
داد حق عمری که هر روزی از آن کس نداند قیمتِ آن در جهان
خرج کردم عمرِ خود را دم به دم در دمیدم جمله را در زیر و بَم
آه کز یادِ ره و پردهٔ عراق رفت از یادم دمِ تلخِ فراق
وای کز تَرِّیِ زیر افکندِ خُرد خشک شد کِشتِ دلِ من دل بمرد
وای کز آوازِ این بیست و چهار کاروان بگْذشت و بیگه شد نهار
ای خدا فریاد ازین فریادخواه داد خواهم نی ز کس زین دادخواه
دادِ خود از کس نیابم جز مگر زآنکه او از من به من نزدیکتر
کین منی از وی رسد دَم دَم مرا پس ورا بینم چو این شد کم مرا
همچو آن کو با تو باشد زر شمر سویِ او داری نه سویِ خود نظر

گردانیدنِ عمر رَضِیَ اللّهُ عَنْهُ نظرِ او را از مقامِ گریه که هستی است به مقامِ استغراق

پس عمر گفتش که این زاریِ تو هست هم آثارِ هُشیاریِ تو
راهِ فانی گشته راهی دیگر است زآنکه هُشیاری گناهی دیگر است
هست هشیاری ز یادِ مَا مَضیٰ ماضی و م [...][617] پردهٔ خدا
آتش اندر زن به هر دو تا به کی پُر گِرِه باشی از این هر دو چو نَی
تا گِرِه با نَی بوَد همراز نیست همنشینِ آن لب و آواز نیست
چون به طَوفی خود به طَوفی مُرتَدی چون به خانه آمدی هم با خودی
ای خبرهات از خبر دِه بی‌خبر توبهٔ تو از گناهِ تو بتر
ای تو از حالِ گذشته توبه‌جو کی کنی توبه از این تو بگو
گاه بانگِ زیر را قِبله کنی گاه گریهٔ زار را قُبله زنی
چونکه فاروق آینهٔ اسرار شد جانِ پیر از اندرون بیدار شد
همچو جان بی‌گریه و بی‌خنده شد جانْش رفت و جانِ دیگر زنده شد
حیرتی آمد درونش آن زمان که برون شد از زمین و آسمان

---

[616] بر: در
[617] مستقبلت

جست و جویی از ورایِ جست و جو　　من نمی‌دانم تو می‌دانی بگو
حال و قالی از ورایِ حال و قال　　غرقه گشته در جمالِ ذُوالْجَلال
غرقه‌ای نی که خلاصی باشدش　　یا به جز دریا کسی بشْناسدش
عقلِ جزو از کُل گویا نیستی　　گر تقاضا بر تقاضا نیستی
چون تقاضا بر تقاضا می‌رسد　　موجِ آن دریا بدینجا می‌رسد　25b
چونکه قصّهٔ حالِ پیر اینجا رسید　　پیر و حالش روی در پرده کشید
پیر دامن را ز گفت و گو فشاند　　نیم گفته در دهانِ ما بماند
از پیِ این عیش و عشرت ساختن　　صد هزاران جان بشاید باختن
در شکارِ بیشهٔ جان باز باش　　همچو خورشیدِ جهان جانباز باش
جان‌فشان افتاد خورشیدِ بلند　　هر دمی تی می‌شود پُر می‌کنند
جان فشان ای آفتابِ معنوی　　مر جهانِ کهنه را بُنْما نوی
در وجودِ آدمی جان و روان　　می‌رسد از غیب چون آبِ روان

تفسیرِ دعایِ آن دو فرشته که هر روز به هر بازاری می‌گویند اَللّهُمَّ اَعْطِ کُلِّ مُنْفِقٍ خَلَفاً اَللّهُمَّ اَعْطِ کُلَّ مُمْسِکٍ تَلَفاً و بیان کردن این که مُنفق مجاهدِ راهِ حق است نی مسرفِ راهِ هوا[618]

گفت پیغامبر که دایم بهرِ پند　　دو فرشته خوش منادی می‌کنند
کای خدایا منفقان را سیر دار　　هر دِرَمْشان را عوض ده صد هزار
ای خدایا ممسکان را در جهان　　تو مده الّا زیان اندر زیان
ای بسا امساک کز انفاق بِه　　مالِ حق را جز به امرِ حق مدِه
تا عوض یابی تو گنجِ بی‌کران　　تا نباشی از عِدادِ کافران
اُشتران[619] قربان همی‌کردند تا　　چیره گردد تیغشا[620] بر مصطفی
امرِ حق را بازجو از واصلی　　امرِ حق را در نیابد هر دلی
چون غلامی[621] یاغیی کو عدل کرد　　مالِ شه بر یاغیان او بذل کرد

---

[618] تفسیرِ دعایِ آن دو فرشته که هر روز بر سرِ هر بازاری مُنادی می‌کنند که اَللّهُمَّ اَعْطِ کُلِّ مُنْفِقٍ خَلَفاً اَللّهُمَّ اَعْطِ کُلَّ مُمْسِکٍ تَلَفاً و بیان کردن که آن مُنفق مجاهدِ راهِ حق است نه مسرفِ راهِ هوا
[619] اُشتران: کاشتران
[620] تیغشا: تیغشان
[621] غلامی: غلامِ

در نُبی انذارِ اهلِ غفلت است کآن همه انفاقهاشان حسرت است
عدلِ این یاغی و دادش نزدِ شاه چه فزاید دوری و رویِ سیاه
سرورانِ مکّه در حربِ رسول بودْشان قربان به اومیدِ قبول
بهرِ این مؤمن همی‌گوید ز بیم در نماز اِهْدِ الصِّرَاطَ المُسْتَقِیم
آن دِرَم دادن سَخی را لایق است جان سپردن خود سخایِ عاشق
نان دهی از بهرِ حق نانت دهند جان دهی از بهرِ حق جانت دهند
گر بریزد برگهایِ این چنار برگِ بی‌برگیش بخشد کردگار
گر نَماند از جود در دستِ تو مال کی کند فضلِ الٰهت پایمال
هر که کارد گردد انبارش تهی لیکش اندر مزرعه باشد بهی
وآنکه در انبار ماند و صرفه کرد اُشپُش و موشِ حوادث پاک خورد
این جهان نفی است در اثبات جو صورتت صفر است در معنیت جو
جانِ شورِ تلخ پیشِ تیغ بَر جانِ چون دریایِ شیرین را بخر
ور نمی‌دانی شدن زین آستان گوش کن باری زمن[622] این داستان

قصّهٔ خلیفه کی در زمانِ خود در کرم[623] از حاتمِ طایی[624] گذشته بود و نظیرِ نداشت

یک خلیفه بود در ایّامِ پیش کرده حاتم را غلامِ جودِ خویش
رایتِ اکرام و داد افراشته فقر و حاجت از جهان بر داشته
بحر و دُر از بخششش صاف آمده دادِ او از قاف تا قاف آمده
در جهانِ خاک ابر و آب بود مَظهرِ بخشایشِ وهّاب بود
از عطایش بحر و کان در زلزله سویِ جودش قافله بر قافله
قبلهٔ حاجت در و دروازه‌اش رفته در عالم به جود آوازه‌اش
هم عجم هم روم هم تُرک و عرب مانده از جود و سخایش در عجب
آبِ حیوان بود و دریایِ کرم زنده گشته هم عرب زو هم عجم

قصّهٔ اعرابیِ درویش و ماجرایِ زن با او به سببِ قِلَّت و درویشی

---

[622] گوش کن باری زمن: باری از من گوش کن
[623] در زمانِ خود در کرم: در کرم در زمانِ خود
[624] طایی: طائی

یک شب اعرابی زنی مر شوی را گفت و از حد بُرد گفت و گوی را
کین همه فقر و جفا ما می‌کشیم جمله عالم در خوشی ما ناخوشیم
نانِمان نی و خورش‌مان درد و رشک کوزه‌مان نی آب‌مان از دیده اشک
جامهٔ ما روز تابِ آفتاب شب نهالین و لحاف از ماهتاب
قُرصِ مَه را قُرصِ نان پنداشته دست سویِ آسمان برداشته
ننگِ درویشان ز درویشیِ ما روز و شب از روزی‌اندیشیِ ما 26a
خویش و بیگانه شده از ما رَمان بر مثالِ سامری از مردمان
گر بخواهم از کسی یک مشتِ نَسک مر مرا گوید خَمُش کُن مرگ و
مر عرب را فخر غزو است و عطا در عرب تو همچو اندر خط خطا
چه غزا ما بی‌غزا خود کُشته‌ایم ما شمشیسر عدم سر گشته‌ایم[625]
چه عطا ما در گدایی می‌تنیم مر مگس را در هوا رَگ می‌زنیم
گر کسی مهمان رسد گر من منم شب بخسپد دلقش از تن بَر کَنَم

مغرور شدنِ مریدانِ محتاج به مدّعیانِ مزوّر و ایشان را شیخ و محتشم و واصل پنداشتن و نَقل را از نقد فرق نا دانستن و بر بَسته را از بر رُسته

بهرِ این گفتند دانایان به فن میهمانِ محسنان باید شدن
تو مرید و میهمانِ آن کسی کو سِتانَد حاصلت را از خسی
نیست چیره چون ترا چیره کند نور ندْهد مر ترا تیره کند
چون ورا نوری نبْود اندر نِهان[626] نور کی یابند از وی دیگران
همچو اَعمَش کو کند داروِیِ چشم چه کَشَد در چشمها الّا که یَشم
حالِ ما این است در فقر و عَنا هیچ مهمانی مبا مغرورِ ما
قحطِ دَه سال ار ندیدی در صُوَر چشمها بگْشا و اندر ما نگر
ظاهرِ ما چون درونِ مدّعی در دلش ظلمت زبانش شعشعی
از خدا بویی نی[627] او را نی اثر دعوِیَش افزون ز شیث و بُوالْبَشَر

---

[625] ما شمشیسر عدم سر گشته‌ایم: ما به تیغِ فقر بی‌سر گشته‌ایم
[626] نِهان: قِران
[627] نی: نه

دیو ننْموده ورا هم نقشِ خویش | او همی‌گوید ز ابدالیم و بیش
حرفِ درویشان بدزدیده بسی | تا گمان آید که هست او خود کسی
خرده گیرد در سخن بر بایزید | ننگ دارد از درونِ او یزید
بی‌نوا از نان و خوانِ آسمان | پیشِ او ننْداخت حق یک استخوان
او ندا کرده که خوان بنْهاده‌ام | نایبِ حقّم خلیفه‌زاده‌ام
الصّلا ساده‌دلانِ پیچ‌پیچ | تا خورید از خوانِ جودم سیر هیچ
سالها بر وعدهٔ فردا کسان | گردِ آن در گشته فرد و[628] نارسان
دیر باید تا که سِرِّ آدمی | آشکارا گردد از بیش و کمی
زیرِ دیوارِ تنش[629] گنج است یا | خانهٔ مار است و مور و اژدها
چونکه پیدا گشت کو چیزی نبود | عمرِ طالب رفته در[630] آگاهی چه

در بیانِ آنکه نادر افتد که مریدی در مدّعیِ مزوِّر اعتقاد به صدق ببندد که او کسی است و بدین اعتقاد به مقامی برسد که شیخ[631] در خواب ندیده باشد و آب و آتش او را گزند نکند و شیخش را گزند کند ولیکن به نادر[632]

لیک نادر طالب آید کز فروغ | در حقِ او نافع آید آن دروغ
او به قصدِ نیکِ خود جایی رسد | گرچه جان پنداشت و آن آمد جسد
چون تحرّی در دلِ شب قبله را | قبله نی و آن نمازِ او روا
مدّعی را قحطِ جان اندر سِر است | لیک ما را قحطِ نان بر ظاهر است
ما چرا چون مدّعی پنهان کنیم | بهرِ ناموسِ مُزوَّر جان کَنیم

صبر فرمودنِ اعرابی زنِ خود را و فضیلتِ صبر و فقر گفتن[633] با زن

شوی گفتش چند جویی دخل و کَشت | خود چه ماند از عمر افزون‌تر
عاقل اندر بیش و نقصان ننْگرد | زآنکه هر دو همچو سیلی بگْذرد

---

[628] فرد و: فردا
[629] تنش: بدن
[630] رفته در: رفت
[631] شیخ: شیخش
[632] نادر: نادرِ نادر
[633] صبر و فقر گفتن: فقر بیان کردن

خواه صاف و خواه سیلِ تیره‌رُو چون نمی‌ماند[634] دمی از وی مگو
اندر این عالم هزاران جانور می‌زید خوش‌عیش بی‌زیر و زبر
شُکر می‌گوید خدا را فاخته بر درخت و برگِ شب ناساخته
حمد می‌گوید خدا را عندلیب کاعتمادِ رزق بر تست ای مجیب
باز دستِ شاه را کرده نوید از همه مردار ببْریده امید
همچنین از پشّه‌گیری تا به پیل شد عِیالُ اللّه و حق نِعْمَ الْمُعِیل
این همه غمها که اندر سینه‌هاست از بخار و گَردِ باد و بودِ ماست
این غمانِ بیخ‌کَن چون داسِ ماست این چنین شد و آنچنان وسواسِ
دان که هر رنجی ز مردن پاره‌ایست جزوِ مرگ از خود بران گر 26b
چون ز جزوِ مرگ نتْوانی گریخت دان که کُلّش بر سرت خواهند
جزوِ مرگ ار گشت شیرین مر ترا دان که شیرین می‌کند کُل را خدا
دردها از مرگ می‌آید رسول از رسولش رُو مگردان ای فضول
هر که شیرین می‌زید او تلخ مُرد هر که او تن را پَرَستد جان نبُرد
گوسفندان را ز صحرا می‌کَشند آنکه فربه‌تر مر آن را می‌کُشند
شب گذشت و صبح آمد ای تَمَر چند گیری این فسانهٔ زر ز سَر
تو جوان بودی و قانع‌تر بُدی زر طلب گشتی خود اوّل زر بُدی
رز بُدی پُر میوه چون کاسد شدی وقتِ میوه پختنت فاسد شدی
میوه‌ات باید که شیرین‌تر شود چون رسن تابان نه واپس‌تر رود
جفتِ مایی جفت باید هم‌صفت تا برآید در مصلح مصلحت[635]
جفت باید بر مثالِ همدگر در دو جفتِ کفش و موزه در نگر
گر یکی کفش از دو تنگ آید به پا هر دو جفتش کار ناید مر ترا
جفتِ دیگر[636] خُرد وآن دیگر رزگ[637] جفتِ شیر بیشه دیدی هیچ گرگ
راست ناید بر شتر جفتِ جوال آن یکی کوچک وان دیگر کمال

---

[634] نمی‌ماند: نمی‌پاید
[635] در مصلح مصلحت: کارها بامصلحت
[636] دیگر: دَر یک
[637] رزگ: بزرگ

من رَوَم سویِ قناعت دل‌قوی تو چرا سویِ شناعت می‌روی
مردِ قانع از سرِ اخلاص و سوز زین نَسَق می‌گفت با زن تا به روز

نصحیت کردنِ زن مر شوی را که سخن افزون از قدم و از مقامِ خود مگو لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ که این سخنها اگرچه راست است مقامِ توکّل ترا نیست و این سخن گفتن فوقِ مقام و معاملهٔ خود زیان دارد کَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللّهِ باشد

زن بر او زد بانگ کای ناموس‌کیش من فسونِ تو نخواهم خورد بیش
تُرَّهات از دعوی و دعوت مگو رَو سخن از کبر و از نَخْوَت مگو
چند حرفِ طمطراق و کار بار کار و حالِ خود ببین و شرم دار
کبر زشت و از گدایان زشت‌تر روز سرد و برف وآنگه جامه تر
چند دعوی و دم و باد و بُروت ای ترا خانه چو بَیْتُ الْعَنْکَبُوت
از قناعت کی تو جان افروختی از قناعتها تو نام آموختی
گفت پیغامبر قناعت چیست گنج گنج را تو وا نمی‌دانی ز رنج
این قناعت نیست جز گنجِ روان تو مزن لاف ای غم و رنجِ روان
تو مخوانم جفت کمتر زن بغل جفتِ انصافم نِیَم جفتِ دغل
چون قدم با میر و با بگ می‌زنی چون ملخ را در هوا رگ می‌زنی
با سگان به هر حدیث در چالشی چون نَیِ اِشکم‌تهی در نالشی
سویِ من منْگر به خواری سُست تا نگویم آنچه در رگهایِ تُست
عقلِ خود را از من افزون دیده‌ای مر منِ کم‌عقل را چون دیده‌ای
همچو گرگِ غافل اندر ما مَجِه ای ز ننگِ عقلِ تو بی‌عقل بِه
چونکه عقلِ تو عقیلهٔ مردُم است آن نه عقل است آن که مار و کژدُم
خصمِ ظلم و مکرِ تو اللّه باد مکرِ[638] عقلِ تو ز ما کوتاه باد
هم تو ماری هم فسونگر ای عجب مارگیر و ماری ای ننگِ عرب
زاغ اگر زشتیِ خود بشْناختی همچو برف از درد و غم بگْداختی

[638] مکرِ: فضل و

مردِ افسونگر بخوانَد چون عدو | او فسون بر مار و مار افسون بر او
گر نبودی دامِ او افسونِ مار | کی فسونِ مار را گشتی شکار[639]
مار گوید ای فسونگر هین و هین | آنِ خود دیدی فسونِ من ببین
تو به نامِ حق فریبی مر مرا | تا کنی رسوایِ شور و شر مرا
نامِ حقّم بست نی آن رایِ تو | نامِ حق را دام کردی وایِ تو
نامِ حق بسْتاند از تو دادِ من | من به نامِ حق سپردم جان و تن
یا به زخمِ من رگِ جانت بُرَد | یا که همچون من به زندانت بَرَد
زن از این گونه خشن گفتارها | خواند بر شویِ جوان طومارها

نصیحت کردنِ مرد مر زن را که در فقیران به خواری منگر و در کارِ حق به گمانِ کمال نگر و طعنه مزن در فقر و فقیران به خیال و گمانِ بی‌نواییِ خویشتن

گفت ای زن تو زنی یا بُوالْحَزَن | فقر فخر است و[640] مرا بر سَر مزن 27[a]
مال و زر سر را بوَد همچون کلاه | کَل بوَد او کز کُلَه سازد پناه
آنکه زلفِ جَعد و رعنا باشدش | چون کلاهش رفت خوشتر آیدش
مردِ حق باشد به مانندِ بصر | پس برهنه بِه که پوشیده نظر
وقتِ عرضه کردن آن بَرده‌فروش | بر کَنَد از بنده جامهٔ عیب‌پوش
ور بوَد عیبی برهنه‌ش کی کند | بل به جامه خدعه‌ای با وی کند
گوید این شرمنده است از نیک و بد | از برهنه کردن او از تو رَمَد
خواجه در عیب است غرقه تا به گوش | خواجه را مال است و مالش
کز طمع عیبش نبیند طامعی | گشت دلها را طمعها جامعی
ور گدا گوید سخن چون زرِّ کان | ره نیابد کالهٔ او در دکان
کار درویشی ورایِ فهمِ تُست | سویِ درویشی بِمَنْگر سُست سُست
زآنکه درویشان ورایِ ملک و مال | روزیی دارند ژرف از ذُوالْجلال
حق تعالیٰ عادل است و عادلان | کی کنند اِستم‌گری بر بی‌دلان

---

[639] مردِ افسونگر ز حرصِ کسب و کار/ در نیابد آن زمان افسونِ مار: -
[640] است و: آمد

آن یکی را نعمت و کالا دهند | وین دگر را بر سرِ آتش نهند
آتشش سوزد[641] که دارد این گمان | بر خدا و خالقِ هر دو جهان
فقر فخری از گزاف ست و مجاز | نی هزاران عزِّ پنهان است و ناز
از غضب بر من لقبها راندی | یارگیر و مارگیرم خواندی
گر بگیرم برکَنَم دندانِ مار | تاش از سر کوفتن نبْود ضِرار
زآنکه آن دندان عدوی[642] جانِ اوست | من عدو را می‌کُنم زین علم دوست
از طمع هرگز نخوانم من فسون | این طمع را کرده‌ام من سرنگون
حَاشَ لِلّه طَمْعِ من از خلق نیست | از قناعت در دلِ من عالمی است
از[643] سرِ امرودبُن بینی چنان | زآن فرود آ تا نمانَد این[644] گمان
چون که بر گردی و[645] سرگشته شوی | خانه را گردنده بینی و آن تُوِی

در بیانِ آنکه جنبیدنِ هر کسی از آنجا که وی است هر کس را از چنبرهٔ وجودِ خود بیند تابهٔ کبود آفتاب را کبود نماید و سرخ سرخ نماید چون تابه‌ای از رنگها بیرون آید سپید شود از همه تابه‌های دیگر او راست‌گوتر باشد و امام همه بود[646]

دید احمد را ابوجهل و بگفت | زشت نقشی کز بنی‌هاشم شکفت
گفت احمد مر وَرا که راستی | راست گفتی گرچه کار افزاستی
دید صدّیقش بگفت ای آفتاب | نی ز شرقی نی ز غربی خوش بتاب
گفت احمد راست گفتی ای عزیز | ای رهیده تو ز دنیایِ نه‌چیز
حاضران گفتند ای صَدرُ الْوَریٰ | راست‌گو گفتی دو ضدگو را چرا
گفت من آیینه‌ام مصقولِ دست | تُرک و هندو در من آن بیند که
ای زن ار طمّاع می‌بینی مرا | زین تحرّیِ زنانه برتر آ
آن طمع را مانَد و رحمت بوَد | کو طمع آنجا که آن نعمت بوَد
امتحان کن فقر را روزی دو تو | تا به فقر اندر غنا بینی دوتو

---

[641] سوزد: سوزا
[642] عدوی: عدوّ
[643] از: بر
[644] این: آن
[645] و: تو
[646] همه بود: باشد

صبر کن با فقر و بگْذار این ملال — زآنکه در فقر است عزِّ ذُوالجلال
سرکه مفروش و هزاران جان ببین — از قناعت غرقِ بحرِ انگبین
صد هزاران جانِ تلخی‌کش نگر — همچو گُل آغشته اندر گلشکر
ای دریغا مر ترا گُنجا بُدی — تا ز جانم شرحِ دل پیدا شدی
این سخن شیر است در پستانِ جان — بی‌کشنده خوش نمی‌گردد روان
مستمع چون تشنه و جوینده شد — واعظ ار مرده بوَد گوینده شد
مستمع چون تشنه[647] آمد بی‌ملال — صد زبان گردد به گفتن گنگ و لال
چونکه نامحرم در آید از درم — پرده در پنهان شوند اهلِ حرم
ور در آید محرمی دور از گزند — برگشایند آن ستیران روی‌بند
هرچه را خوب و خوش و زیبا کنند — از برایِ دیدهٔ بینا کنند
کی بوَد آوازِ چنگ و زیر و بم — از برایِ گوشِ بی‌حسِّ اَصَم
مُشک را حق بیهوده[648] خوش‌دم نکرد — بهرِ حس کرد و بیِ اَخشَم نکرد
حق زمین و آسمان بر ساخته‌ست — در میان بس نار و نور افراخته‌ست
این زمین را از برایِ خاکیان — آسمان را مسکنِ افلاکیان 27b
ای ستیره هیچ تو بر خاستی — خویشتن را بهرِ کور آراستی
مردِ سفلی دشمنِ بالا بوَد — مشتریِ هر مکان پیدا بوَد
گر جهان را پُر دُرِ مکنون کنم — روزیِ تو چون نباشد چون کنم
ترکِ جنگ و رهزنی ای زن بگو — ور نمی‌گویی به ترکِ من بگو
مر مرا چه جایِ جنگِ نیک و بد — کین دلم از صلحها هم می‌رمد
گر خَمُش گردی وگرنه آن کنم — که همین دم ترکِ خان و مان کنم

مراعات کردنِ زن شوهر را و استغفار کردن از گفتهٔ خویش

زن چو دید او را که تند و توسن است — گشت گریان گریه خود دامِ زن است
گفت از تو کی چنین پنداشتم — از تو من اومیدِ دیگر داشتم
زن در آمد از طریقِ نیستی — گفت من خاکِ شمایم نی سِتی

---

[647] تشنه: تازه
[648] حق بیهوده: بیهوده حق

جسم و جان و هرچه هستم آنِ تست حکم و فرمان جملگی فرمانِ تست
گر ز درویشی دلم از صبر جَست بهرِ خویشم نیست از بهرِ تُوَست
تو مرا در دردها بودی دوا من نمی‌خواهم که باشی بی‌نوا
جانِ و سر[649] کز بهرِ خویشم نیست این از برایِ تُستَم این نالهٔ حزین[650]
2400 خویشِ من واللّه که بهرِ خویشِ تو هر نَفَس خواهد که میرد پیشِ تو
کاش جانت کِش روانِ من فدا از ضمیرِ جانِ من واقف بُدی
چون تو با من این چنین بودی به ظن هم ز جان بیزار گشتم هم ز تن
خاک را بر سیم و زر کردیم چون تو چنینی با من ای جان را سکون
تو که در جان و دلم جا می‌کنی زین قَدَر از من تبرّا می‌کنی
2405 تو تبرّا کن که هستت دستگاه ای تبرّایِ ترا جان عذرخواه
یاد می‌کن آن زمانی را که من چون صنم بودم تو بودی چون شَمَن
بنده بر وفقِ تو دل افروختست هرچه گویی پخت گوید سوختست
من سپاناخِ تو با هر چِم پزی یا تُرُش‌با یا به[651] شیرین می‌سزی
کفر گفتم نک به ایمان آمدم پیشِ حُکمت از سرِ جان آمدم
2410 خویِ شاهانهٔ ترا نشْناختم پیشِ تو گستاخ خَر در تاختم
چون ز عفوِ تو چراغی ساختم توبه کردم اعتراض انداختم
من نهم پیشِ تو شمشیر و کفن می‌کشم پیشِ تو گردن را بزن
از فراقِ تلخ می‌گویی سخُن هر چه خواهی کن ولیکن این مکُن
در تو از من عذرخواهی هست سِر با تو بی‌من او شفیعی مُستَمِر
2415 عذر خواهم در درونت خُلقِ تست ز اعتمادِ او دلِ من جُرم جُست
رحم کن پنهان ز خود ای خشمگین ای که خُلقت بِه ز صد من انگبین
زین نَسَق می‌گفت و[652] با لطف و گشاد در میانه گریه‌ای بر وی فتاد
گریه چون از حد گذشت و های های زو که بی‌گریه بُد او خود دلربای
شد از آن باران یکی برقی پدید زد شراری در دلِ مردِ وحید

---

[649] و سر: تو
[650] نالهٔ حزین: ناله و حنین
[651] به: که
[652] و: +

آنکه بندهٔ رویِ خوبش بود مَرد چون بوَد چون بندگی آغاز کرد
آنکه از کبرش دلت لرزان بوَد چون شوی چون پیشِ تو گریان شود
آنکه از نازش دل و جان خون بوَد چونکه آید در نیاز او چون بوَد
آنکه در جور و جفایش دامِ ماست عذرِ ما چه بْوَد چو او در عذر خاست
زُیِّنَ لِلنَّاس حق آراستست زآنچه حق آراست چون دانند جَست
چون بیِ یَسْکُن اِلَیْهَاش آفرید کی تواند آدم از حوّا بُرید
رستمِ زال ار بوَد وز حمزه بیش هست در فرمان اسیرِ زالِ خویش
آنکه عالم مستِ گفتش آمدی کَلِّمِینِی یَا حُمَیْرا می‌زدی
آب غالب شد بر آتش از نهیب آتشش[653] جوشد چو باشد در
چونکه دیگی حایل آید[654] هر دو را نیست کرد آن آب را کردش هوا
ظاهرا بر زن چو آب ار غالبی باطنا مغلوب و وی[655] را طالبی
این چنین خاصیّتی در آدمی است مِهر حیوان را کم است آن از کمی

در بیانِ آن[656] که اِنَّهُنَّ یَغْلِبْنَ الْعَاقِلَ وَ یَغْلِبُهُنَّ الْجَاهِلُ

گفت پیغامبر که زن بر عاقلان غالب آید سخت و بر صاحب‌دلان
باز بر زن جاهلان چیره شوند زآنکه ایشان تُند و بس خیره روند
کم بوَدشان رقّت و لطف و وداد زآنکه حیوانی است غالب بر نهاد 28a
مِهر و رقّت وصفِ انسانی بوَد خشم و شهوت وصفِ حیوانی بوَد
پرتوِ حقّ است آن معشوق نیست خالق است آن گوییا مخلوق نیست

تسلیم کردنِ مرد خود را با[657] آنچه التماسِ زن بود از طلبِ معیشت و آن اعتراضِ زن را اشارتِ حق دانستن

به نزدِ عقلِ هر داننده ای هست که با گردنده گرداننده ای هست

مرد زآن گفتن پیشمان شد چنان کز عوانی ساعتِ مردن عوان

---

653 آتشش: ز آتشِ او
654 آید: آمد
655 وی: زن
656 آن: این خبر
657 با: به

گفت خصمِ جانِ جان چون آمدم | بر سرِ جانِ من لگدها چون زدم
چون قضا آید فرو پوشد بصر | تا نداند عقلِ ما پا را ز سر
چون قضا بگْذاشت خود را می‌خورد | پرده بدْریده گریبان می‌درد
مرد گفت ای زن پیشمان می‌شوم | گر بُدم کافر مسلمان می‌شوم
من گنه‌کارِ تُوَم رحمی بکن | بر مَکَن یکبارگیَم از بیخ و بُن
کافرِ پیر ار پشیمان می‌شود | چونکه عذر آرد مسلمان می‌شود
حضرتِ پُر رحمت است و پُر کرم | عاشقِ او هم وجود و هم عدم
کفر و ایمان عاشقِ آن کبریا | مسّ و نقره بندهٔ آن کیمیا

در بیانِ آنکه موسی و فرعون هر دو مُسَخَّرِ مشیّت‌اند چنانکه زهر و پازهر و ظلمات و نور و مناجات کردنِ فرعون به خلوت تا ناموس او[658] نشکند

موسی و فرعون معنی را رهی | ظاهر آن ره دارد و این بی‌رهی
روز موسی پیشِ حق نالان شده | نیمشب فرعون هم گریان شده[659]
کین چه غُلّ است ای خدا بر گردنم | ورنه غُل باشد که گوید من منم
زآنکه موسی را منوّر کرده‌ای | مر مرا زآن هم مکدّر کرده‌ای
زآنکه موسی را تو مَهرو کرده‌ای | ماهِ جانم را سیه‌رو کرده‌ای
بهتر از ماهی نبود اِستاره‌ام | چون خسوف آمد چه باشد چاره‌ام
نوبتم گر ربّ و سلطان می‌زنند | مَه گرفت و خلق پنگان می‌زنند
می‌زنند آن طاس و غوغا می‌کنند | ماه را زآن زخمه رسوا می‌کنند
من که فرعونم ز خلق ای وایِ من | زخمِ طاس آن رَبِّیَ الْاَعْلَایِ من
خواجه‌تاشانیم امّا تیشه‌ات | می‌شکافد شاخ را در بیشه‌ات
باز شاخی را موصّل می‌کند | شاخِ دیگر را معطّل می‌کند
شاخ را بر تیشه دستی هست نی | هیچ شاخ از دستِ تیشه جَست نی

---

[658] او: +
[659] شده: بُده

حقِّ آن قدرت که آن تیشه تراست | از کرم کن این کژیها را تو راست
باز با خود گفته فرعون ای عجب | من نه در یَا رَبَّنَاام[660] جمله شب
در نهان خاکی و موزون می‌شوم | چون به موسی می‌رسم چون می‌شوم
رنگِ زرِّ قلب دَه‌تُو می‌شود | پیشِ آتش چون سیه‌رو می‌شود
نی[661] که قلب و قالبم در حُکمِ اوست | لحظه‌ای مغزم کُند یک لحظه
لحظه‌ای ماهم کند یک دم سیاه | خود چه باشد غیرِ این کارِ الٰه
سبز گردم چونکه گوید کشت باش | زرد گردم چونکه گوید زشت باش
پیشِ چوگانهایِ حُکمِ کُن فَکَان | می‌دویم اندر مکان و لامکان
چونکه بی‌رنگی اسیرِ رنگ شد | موسیی با موسیی در جنگ شد
چون به بی‌رنگی رسی کآن داشتی | موسی و فرعون دارد[662] آشتی
گر ترا آید بر این نکته سؤال | رنگ کی خالی بوَد از قیل و قال
این عجب کین رنگ از بی‌رنگ | رنگ با بی‌رنگ چون در جنگ
چونکه روغن را ز آب اسرشته‌اند | آب با روغن چرا ضد گشته‌اند[663]
چون گل از خار است و خار از گل | هر دو در جنگ‌اند و اندر ماجرا
یا نه جنگ است این برایِ حکمت | همچو جنگِ خر فروشان صنعت
یا نه این است و نه آن حیرانیَ است | گنج باید جُست این ویرانیَ است
آنچه تو گنجش توهّم می‌کنی | زآن توهّم گنج را گم می‌کنی
چون عمارت دان تو وهم و رایها | گنج نبْود در عمارت جایها
در عمارت هستی و جنگی بوَد | نیست را از هستها ننگی بوَد 28b
نی که هست از نیستی فریاد کرد | بلکه نیست آن هست را واداد کرد
تو مگو که من گریزانم ز نیست | بلکه او از تو گریزان است بیست
ظاهرا می‌خوانَدَت او سویِ خود | وز درون می‌رانَدَت با چوبِ رد

---

[660] رَبَّنَام: رَبَّنَایم
[661] نی: نه
[662] دارد: دارند
[663] چونکه روغن را ز آب اسرشته‌اند / آب با روغن چرا ضد گشته‌اند: +
اصلِ روغن ز آب افزون می‌شود / عاقبت با آب ضد چون می‌شود: -

2480 نعلهایِ بازگونه‌ست ای سلیم نفرتِ فرعون می‌دان از کلیم

سببِ حرمانِ اشقیا از دو جهان که خَسِرَ الدُّنْیَا وَ الآخِرَةِ

چون حکیمک اعتقادی کرده است کآسمان بیضه زمین چون زرده است
گفت سایل چون بمانْد این خاکدان در میانِ این محیطِ آسمان
همچو قندیل[664] معلّق در هوا نی بر[665] اسفل می‌رود نی بر عُلا
آن حکیمش گفت کز جذبِ سما از جهاتِ شش بماند اندر هوا
2485 چون ز مقناطیس قُبّهٔ ریخته در میان ماند آهنی آویخته
آن دگر گفت آسمانِ با صفا کی کشد در خود زمینِ تیره را
بلکه دفعش می‌کند از شش جهات زآن بمانْد اندر میانِ عاصفات
پس ز دفعِ خاطرِ اهلِ کمال جانِ فرعونان بمانْد اندر ضلال
پس ز دفع این جهان و آن جهان مانده‌اند این بی‌رهان بی این و آن
2490 سر کشی از بندگانِ ذوالجلال دان که دارند از وجودِ تو ملال
کهربا دارند چون پیدا کنند کاهِ هستیِ ترا شیدا کنند
آنچنان که مرتبهٔ حیوانیَ است کو اسیر و سُغبهٔ انسانیَ است
کهربایِ خویش چون پنهان کنند زود تسلیمِ ترا طغیان کنند
مرتبهٔ انسان به دستِ اولیا سُغبه چون حیوان شناسش ای کیا
2495 بندهٔ خود خواند احمد در رَشاد جمله عالم را بخوان قُلْ یَا عِبَاد
عقلِ تو همچون شتربان تو شتر می‌کشاند هر طرف در حکمِ مُر
عقلِ عقلند اولیا و عقلها بر مثالِ اُشتران تا انتها
اندر ایشان بنْگر آخر ز اعتبار یک قلاوز[666] است جانِ صد هزار
چه قلاوز[667] و چه اشتربان بیاب دیده‌ای کآن دیده بیند آفتاب
2500 یک جهان در شب بمانده میخ‌دوز منتظر موقوفِ خورشید است روز

---

[664] قندیل: قندیلی
[665] بر: به
[666] قلاوز: قلاووز
[667] قلاوز: قلاووز

ایْنْت خورشیدِ[668] نهان در ذرّه‌ای شیرِ نر در پوستینِ برّه‌ای
ایْنْت دریایی نهان در زیرِ کاه پا بر این کَه هین مَنِه با اشتباه
اشتباهی و گمانی در[669] درون رحمتِ حقّ است بهرِ رهنمون
هر پیمبر فرد آمد در جهان فرد بود و صد جهانش[670] در نهان[671]
ابلهانش فرد دیدند و ضعیف کی ضعیف است آن که با شه شد
ابلهان گفتند مردی بیش نیست وایِ آن کو عاقبت‌اندیش نیست

حقیر و بی‌خصم دیدنِ دیده‌هایِ حس صالح و ناقهٔ صالح را چون حق خواهد لشکری را[672] هلاک کند در نظرِ ایشان حقیر نماید خصمان را و اندک اگرچه غالب باشد آن خصمان[673] و یُقَلِّلُکُمْ فِی اَعْیُنِهِمْ لِیَقْضِیَ اللّهُ اَمْراً کَانَ مَفْعُولاً

ناقهٔ صالح به صورت بُد شتر پی بریدندش ز جهل آن قومِ مُر
از برایِ آب چون خصمش شدند نان کور و آب کور ایشان بُدند
نَاقَةُ اللّه آب خورد از جوی و میغ آبِ حق را داشتند از حق دریغ
ناقهٔ صالح چو جسمِ صالحان شد کمینی در هلاکِ طالحان
تا بر آن امّت ز حُکمِ مرگ و درد نَاقَةُ اللّهِ وَ سُقْیَاهَا چه کرد
شحنهٔ قهرِ خدا زیشان بجُست خونبهایِ اشتری شهری دُرُست
روح او چون[674] صالح و تن ناقه است روح اندر وصل و تن در فاقه است
روحِ صالح قابلِ آفات نیست زخم بر ناقه بوَد بر ذات نیست
روحِ صالح قابلِ آزار نیست نورِ یزدان سُغبهٔ کفّار نیست
حق از آن پیوست با جسمی نهان تاش آزارند و بینند امتحان
بی‌خبر کآزارِ این آزارِ اوست آبِ این خُم متّصل با آبِ جوست
زآن تعلّق کرد با جسمی اله تا که گردد جمله عالم را پناه
ناقهٔ جسمِ ولی را بنده باش تا شوی با روحِ صالح خواجه‌تاش

---

[668] خورشیدِ: خورشیدی
[669] در: را
[670] و صد جهانش: آن رهنمایش
[671] عالَمِ کُبریٰ به قدرت سِحر کرد / کرد خود را در کهین نقشی نَوَرد: -
[672] ناقهٔ صالح را چون حق خواهد لشکری را: ناقهٔ صالح علیه السّلام را چون خواهد که حق لشکری را
[673] خصمان: خصم
[674] او چون: همچون

2520 گفت صالح چونکه کردید این حسد بعدِ سه روز از خدا نِقمت رسد

بعدِ سه روزِ دگر از جانسِتان آفتی آید که دارد سه نشان 29a

رنگِ رویِ جمله‌تان گردد دگر رنگ رنگِ مختلف اندر نظر

روزِ اوّل رویتان چون زعفران در دُوُم رو سرخ همچون ارغوان

در سوم گردد همه روها سیاه بعد از آن اندر رسد قهرِ الٰه

2525 گر نشان خواهید از من زین وعید کُرّهٔ ناقه به سویِ کُه دوید

گر توانیدش گرفتن چاره هست ورنه خود مرغِ امید از دام جَست

چون شنیدند این ازو جمله به تگ در پی اشتر دویدند همچو سگ[675]

کس نتانست اندر آن کُرّه رسید رفت در کهسارها شد ناپدید

گفت دیدیت آن قضا مُبرم[676] شدست صورتِ اومید را گردن زدست

2530 کُرّهٔ ناقه چه باشد خاطرش که به جا آرید ز احسان و بِرش

گر به جا آید دلش رَستید از آن ورنه نومیدیت و [...][677] گزان

چون شنیدند این وعیدِ مُنکَدِر چشم بنْهادند[678] آن را مُنتَظِر

روزِ اوّل رویِ خود دیدند زرد می‌زدند از ناامیدی آهِ سرد

سرخ شد رویِ همه روزِ دُوُم نوبتِ اومید و توبه گشت گم

2535 شد سیه روزِ سوُم[679] رویِ همه حُکمِ صالح راست شد بی مَلحَمه

چون همه در ناامیدی رد شدند[680] همچو مرغان در دو زانو آمدند

در نُبی آورد جبرئلِ[681] امین شرحِ این زانو زدن را جاثِمین

زانو آن دم زن که تعلیمت کنند وز چنین زانو زدن بیمت کنند

منتظر گشتند زخمِ قهر را قهر آمد نیست کرد آن شهر را

2540 صالح از خلوت به سویِ شهر رفت شهر دید اندر میانِ دود و نفت

ناله از اجزایِ ایشان می‌شنید نوحه پیدا نوحه‌گویان ناپدید

---

675 چون شنیدند این ازو جمله به تگ / در پی اشتر دویدند همچو سگ: +

676 مُبرم: مُعلَن

677 ساعد را

678 بنْهادند: بنْهادند و

679 سوُم: سِیُم

680 رد شدند: سر زدند

681 جبرئلِ: جبریلِ

ز استخوانهاشان شنید او ناله‌ها اشک‌خون از چشمشان[682] چون
صالح آن بشْنید و گریه ساز کرد نوحه بر نوحه‌گران آغاز کرد
گفت ای قومی به باطل زیسته وز شما من پیشِ حق بگْریسته
2545 حق بگفته صبر کن بر جَورشان پندشان ده بس نماند از دَورشان
من بگفته پند شد بند از جفا شیرِ پند از مِهر جوشد وز صفا
بس که کردید از جفا بر جایِ من شیرِ پند افسرد در رگهایِ من
حق مرا گفته ترا لطفی دهم بر سرِ آن زخمها مرهم نهم
صاف کرده حق دلم را چون سما روفته از خاطرم جورِ شما
2550 در نصیحت من شده باری[683] دگر گفته امثال و سخنها چون شکر
شیرِ تازه از شکر انگیخته شیر و شهدی با سخن آمیخته
در شما چون زهر گشته آن سخُن زآنکه زهرستان بُدیت از بیخ و بُن
چون شوم غمگین که غم شد سرنگون غم شما بودیت ای قومِ حَرون
هیچ کس بر مرگِ غم نوحه کند ریشِ سر چون شد کسی مو بَر کَنَد[684]
2555 راست‌خوان کژ خوانی ما را مُبین[685] کَیْفَ آسیٰ قل لقوم[686] ظَالِمِین
باز اندر چشم و دل او گریه یافت رحمتی بی‌علّتی در وی بتافت
قطره می‌بارید و حیران گشته بود قطره‌ای بی‌علّت از دریایِ جود
عقلِ او می‌گفت کین گریه ز چیست بر چنان افسوسیان شاید گریست
بر چه می‌گریی بگو بر فعلشان بر سپاهِ کینه بَدنعلشان[687]
2560 بر دلِ تاریکِ پُر زنگارشان بر زبانِ زهرِ همچون مارشان
بر دَم و دندانِ سگسارانه‌شان بر دهان و چشمِ کزدُم خانه‌شان
بر ستیز و تَسخَر و افسوسشان شُکر کن چون کرد حق محبوسشان
دستشان کژ پایشان کژ چشم کژ مهرشان کژ صلحشان کژ خشم کژ

---

682 اشک‌خون از چشمشان: اشک‌ریزان جانشان
683 باری: بارِ
684 رو به خود کرد و بگفت ای نوحه‌گر/ نوحه‌ات را می‌نیرزند آن نفر: -
685 راست‌خوان کژ خوانی ما را مُبین: کژ مخوان ای راست‌خوانندهٔ مُبین
686 قل لقوم: خَلْفَ قَوْمٍ
687 کینه بَدنعلشان: کینه‌توزِ بَدنشان

از پیِ تقلید وز رایات[688] نقل پا نهاده بر جمال[689] پیرِ عقل
پیر خر نی جمله گشته پیر خر از زبان و گوش و چشم[690] همدگر
از بهشت آورد یزدان بندگان تا نمایدْشان سَقَر پروردگان

در معنیِ آنکه مَرَجَ البَحْرَیْنِ یَلْتَقِیَانِ بَیْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا یَبْغِیَانِ

اهلِ نار و نور[691] را بین همدُکان در میانْشان بَرْزَخٌ لَایَبْغِیَان
اهلِ نار و اهلِ نور آمیخته در میانْشان کوهِ قاف انگیخته
همچو در کان خاک و زر کرد اختلاط در میانْشان صد بیابان و رباط
همچنانکه عِقد در دُرّ و شبه مختلط چون میهمانِ یک شبه 29b
بحر را نیمیش شیرین چون شکر طعم شیرین رنگ روشن چون قمر
نیمِ دیگر تلخ همچون زهرِ مار طعم تلخ و رنگ مُظلِم قیر و[692] قار
هر دو در[693] هم می‌زنند از تحت و اوج بر مثالِ آبِ دریا موج موج
صورتِ بر هم زدن از جسمِ تنگ اختلاطِ جانها در صلح و جنگ
موجهایِ صلح بر هم می‌زند کینه‌ها از سینه‌ها بر می‌کَنَد
موجهایِ جنگ بر شکلِ دگر مِهرها را می‌کند زیر و زبر
مِهر تلخان را به شیرین می‌کَشَد زآنکه اصلِ مِهرها باشد رَشَد
قهر شیرین را به تلخی می‌بَرَد تلخ با شیرین کجا اندر خورَد
تلخ و شیرین زین نظر ناید پدید از دریچهٔ عاقبت دانند دید
چشمِ آخربین تواند دید راست چشمِ آخُربین غرور است و خطاست
ای بسا شیرین که چون شکّر بوَد لیک زهر اندر شَکَر مُضمَر بوَد
آنکه زیرکتر به بو بشْناسدش وآن دگر چون بر لب و دندان زدش
پس لبش ردّش کند پیش از گلو گرچه نعره می‌زند شیطان کُلُوا
وآن دگر را در گلو پیدا کند وآن دگر را در بدن رسوا کند
وآن دگر را در حَدَث سوزش دهد ذوقِ آن زخمِ جگردوزش دهد

---

[688] وز رایات: و معقولاتِ
[689] جمال: سرِ این
[690] زبان و گوش و چشم: ریایِ چشم و گوشِ
[691] نور: خُلد
[692] قیر و: همچو
[693] در: بر

وآن دگر را بعدِ ایّامِ شهور وآن دگر را بعدِ مرگ از قعرِ گور
ور دهندش مهلت اندر قعرِ گور لابُد آن پیدا شود یَوْمَ النُّشُور
هر نبات و شکّری را در جهان مهلتی پیداست از دَورِ زمان
سالها باید که تا آن[694] آفتاب لعل یابد رنگ و رخشانی و تاب
2590 باز ترّه در دو ماه اندر رسد باز تا سالی گُلِ احمر رسد
بهرِ این فرمود حق عزّ وَ جَل سُورَةُ الْاَنْعَام در ذکرِ اَجَل
این شنیدی مو به مویت گوش باد آبِ حیوان است خوردی نوش باد
آبِ حیوان خوان مخوان این را سخن روحِ نو بین در تنِ حرفِ کهن
نکتهٔ دیگر تو بشْنو ای رفیق همچو جان او سخت پیدا و دقیق
2595 در مقامی هست هم این زهرِ مار از تصاریفِ خدایی خوش‌گوار
در مقامی زهر و در جایی دوا در مقامی کفر و در جایی روا
گرچه آنجا او گزندِ جان بوَد چون بدینجا در رسد درمان بوَد
آب در غوره تُرُش باشد وَلیک چون به انگوری رسد شیرین و نیک
باز در خُم او شود تلخ و حرام در مقامِ سِرکگی نِعْمَ الْاِدَام

در معنیِ آنکه ولی کامل[695] کند مرید را نشاید گستاخی کردن و همان فعل کردن که حلوا طبیب را زیان ندارد امّا رنجور[696] را زیان دارد و سرما و برف انگور را زیان ندارد امّا غوره را زیان دارد که در راه است که لِیَغْفِرَ لَکَ اللّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِکَ وَ مَا تَأَخَّرَ

2600 گر ولی زهری خورَد نوشی شود ور خورَد طالب سیه‌هوشی شود
رَبِّ هَبْ لِی از سلیمان آمدست که مده غیرِ مرا این مُلک دست
تو مکن با غیرِ من این لطف و جود این حسد را مانَد امّا آن نبود
نکتهٔ لَا یَنْبَغِی می‌خوان به جان سرِّ مِنْ بَعْدِی ز بُخلِ او مدان
بلکه اندر مُلک دید او صد خطر مو به مو مُلکِ جهان بُد بیمِ سر
2605 بیمِ سَر با بیمِ سِر با بیمِ دین امتحانی نیست ما را مثلِ این
پس سلیمان همّتی باید که او بگْذرد زین صد هزاران رنگ و بو

---

[694] تا آن: اندر
[695] ولی کامل: آنچه ولی
[696] رنجور: بیماران

با چنان قوّت که او را بود هم | موجِ آن مُلکش فرو می‌بست دم
چون بر او بنْشست زین اندوه گَرد | بر همه شاهانِ عالم رحم کرد
پس شفاعت کرد[697] و گفت این مُلک | با کمالی ده که دادی مر مرا
هرکه را بدْهی و بکْنی آن کرم | او سلیمان است وآنکس هم منم
او نباشد بَعدِی او باشد مَعِی | خود مَعی چه بْوَد منم بی‌مدّعی
شرحِ این فرض است گفتن لیک من | باز می‌گردم به قصّهٔ مرد و زن

مخلصِ ماجرایِ عرب و جفتِ او

ماجرایِ مرد و زن را مَخلَصی | باز می‌جوید درونِ مُخلِصی
ماجرایِ مرد و زن افتاد نقل | آن مثالِ نفسِ خود می‌دان و عقل
این زن و مردی که نفس است و خِرَد | نیک بایستست بهرِ نیک و بد 30a
وین دو بایسته در این خاکی‌سرا | روز و شب در جنگ و اندر ماجرا
زن همی‌خواهد حویجِ خانگاه | یعنی آبِ رو و نان و خوان و جاه
نفس همچون زن پیِ چاره‌گری | گاه خاکی گاه جوید سروَری
عقل خود زین فکرها آگاه نیست | در دماغش جز غمِ اللّه نیست
گرچه سرِّ قصّه این دانه‌ست و دام | صورتِ قصّه شنو اکنون تمام
گر بیانِ معنوی کافی شدی | خلقِ عالم عاطل و باطل بُدی
گر محبّت فکرت و معنیستی | صورتِ صَوم[699] و نمازت نیستی
هدْیه‌هایِ دوستان با همدگر | نیست اندر دوستی الّا صُوَر
تا گواهی داده باشد هدْیه‌ها | بر محبّتهایِ مُضمَر در خفا
زآنکه احسانهایِ ظاهر شاهدند | بر محبّتهایِ سِر ای ارجمند
شاهدت گه راست باشد گه دروغ | مست گاه[700] از می بوَد[701] گاهی ز
دوغ خورده مستیی پیدا کند | های هوی و سرگرانیها کند
آن مُرایی در صیام و در صلاست | تا گمان آید که او مستِ وَلاست

---

[697] پس شفاعت کرد: شد شفیع
[698] را: و لِوا
[699] صَوم: روزه
[700] گاه: گاهی
[701] بوَد: و

حاصل افعالِ برونی دیگر است | تا نشان باشد بر آنچه مُضمَر است
یا رب این تمییز دِه ما را به خواست | تا شناسیم آن نشانِ کژ ز راست
حسّ را تمییز دانی چون شود | آنکه حس یَنْظُر بِنُورِ اللّه بوَد
ور اثر نبْود سبب هم مُظهِر است | همچو خویشی کز محبّت مُخبِر
نبْود آنکه نورِ حقّش شد امام | مر اثر را یا سبب[702] را او[703] غلام
یا محبّت در درون شعله زند | زَفت گردد وز اثر فارغ کند
حاجتش ناید[704] بیِ اِعلامِ مِهر | چون محبّت نورِ خود زد بر سپهر
هست تفصیلات تا گردد تمام | این سخن لیکن بجو تو والسّلام
دان که آن[705] معنی در این صورت پدید | صورت از معنی قریب است و بعید
در دلالت همچو آبند و درخت | چون به ماهیّت رَوی دورند سخت
ترکِ ماهیّات و خاصیّات گو | شرح کن احوالِ آن دو ماهرو

دل نهادنِ عرب بر التماسِ دلبرِ خویش و سوگند خوردن که در این تسلیم مرا حیلتی و امتحانی نیست

مرد گفت اکنون گذشتم از خلاف | حُکم داری تیغ برکش از غلاف
هرچه گویی من ترا فرمان بَرَم | در بد و نیک آمدِ آن ننْگرم
در وجودِ تو شوم من مُنعَدِم | چون محبّم حُبّ یُعْمِی و یُصِم
گفت زن آیا عجب یار منی[706] | یا به حیلت کشفِ سِرَّم می‌کنی
گفت واللّه عَالِمِ الْسِّرِّ الْخَفِی | کآفرید از خاک آدم را صفی
در سه گز قالب که دادش وانمود | هر چه در الواح و در ارواح بود
تا ابد هر چه بْوَد او پیش پیش | درس کرد از عَلَّمَ الْاَسْمَاءِ خویش
تا مَلک بیخود شد از تدریسِ او | قدسِ دیگر یافت از تقدیسِ او
آن گشادیشان کز آدم رو نمود | در گشادِ آسمانهاشان نبود

---

[702] سبب: سببها
[703] او: +
[704] ناید: نبْود
[705] دان که آن: گرچه شد
[706] آیا عجب یار منی: آهنگِ برَّم می‌کنی

در فراخی عرصهٔ آن پاک جان تنگ آمد عرصهٔ هفت آسمان
گفت پیغامبر که حق فرموده است من نگنجم در خم[707] بالا و پست
در زمین و آسمان و عرش نیز من نگنجم این یقین دان ای عزیز
در دلِ مؤمن بگنجم ای عجب گر مرا جویی در آن دلها طلب
گفت اُدْخُلْ فِی عِبَادِی تَلْتَقِی جَنَّةً مِنْ رُؤیَتِی یَا مُتَّقِی
عرش با آنِ نورِ باپهنایِ خویش چون بدید او[708] را برفت از جایِ
خود بزرگی عرش باشد بس مدید لیک صورت کیست چون معنی
هر مَلَک می‌گفت ما را پیش از این اُلفتی می‌بود بر رویِ زمین
تخمِ خدمت در[709] زمین می‌کاشتیم زآن تعلّق ما عجب می‌داشتیم
کین تعلّق چیست با این خاکدان[710] چون سرشتِ ما بُدست از آسمان
اُلفِ ما انوار با ظلْمات چیست چون تواند نور با ظلْمات زیست
آدما آن اُلف از بویِ تو بود زآنکه جسمت را زمین بُد تار و پود
جسمِ خاکت را از اینجا بافتند نورِ پاکت را در اینجا یافتند
این که جانِ ما ز روحت یافتست پیش پیش از خاک این[711]
در زمین بودیم و غافل از زمین غافل از گَنجی که در وی بُد دفین
چون سفر فرمود ما را زآن مقام تلخ شد ما را از آن تحویل کام 30b
تا که حجّتها همی گفتیم ما که به جایِ ما کی[712] آید ای خدا
نورِ این تسبیح و این تهلیل را می‌فروشی بهرِ قال و قیل را
حِلمِ[713] حق گسترد بهرِ ما بساط که بگوید[714] از طریقِ انبساط
هرچه آید بر زبانْتان بی‌حذر همچو طفلانِ یگانه با پدر

---

[707] در خم: هیچ در
[708] او: آن
[709] در: بر
[710] خاکدان: خاکمان
[711] این: آن
[712] کی: که
[713] حِلمِ: حُکمِ
[714] بگوید: بگویید

زآنکه این دَمها چه گر نالایق است رحمتِ من بر غضب هم سابق است
از پیِ اظهارِ این سَبق ای مَلَک در تو بنْهم داعیهٔ اِشکال و شک
تا بگویی و نگیرم بر تو من منکر این[715] حلمم نیارد دم زدن
صد پدر صد مادر اندر حلمِ ما هر نَفَس زاید در افتد در فنا
حلمِ ایشان کفِّ بحرِ حلمِ ماست کف رَود آید ولی دریا به جاست
خود چه گویم پیشِ آن دُرِّ این صدف نیست الّا کفِّ کفِّ کفِّ کف
حقِّ آن کف حقِّ آن دریایِ صاف کامتحانی نیست این گفت و نه
از سرِ مهر و صفا است و خضوع حقِّ آنکس که بدو دارم رجوع
گر به پیشت امتحان است این هوس امتحان را امتحان کن یک نفس
سِر مپوشان تا پدید آید سِرم امر کن تو هر چه بر وی قادرم
دل مپوشان تا پدید آید دلم تا قبول آرم هر آنچه قابلم
چون کنم در دستِ من چه چاره است درنگر تا جانِ من چه کاره است

تعیین کردنِ زن طریقِ طلبِ روزی کدخدایِ خود را و قبول کردنِ او

گفت زن یک آفتابی تافتست عالمی زو روشنایی یافتست
نایبِ رحمان خلیفهٔ کردگار شهرِ بغداد است از وی چون بهار
گر بپیوندی بدان شه شه شوی سویِ هر مدبر[716] بگو تا کی روی
همنشینی مقبلان[717] چون کیمیاست چون نظرْشان کیمیایی خود
چشمِ احمد بر ابوبکری زده او ز یک تصدیق صدّیقی شده
گفت من شه را پذیرا چون شوم بی بهانه سویِ او من چون روم
نسبتی باید مرا یا حیلتی هیچ پیشه راست شد بی‌آلتی
همچو مجنونی که بشْنید از یکی که مرض آمد به لیلی اندکی
گفت آوه بی‌بهانه چون رَوم ور بمانم از عیادت چون شَوم
لَیْتَنِی کُنْتُ طَبِیباً حَاذِقاً کُنْتُ اَمْشِی نَحْوَ لَیْلی سَابِقاً
قُلْ تَعَالَوْا گفت حق ما را بدان تا بوَد شرم‌اشکنی ما را نشان
شب‌پران را گر نظر و آلت بُدی روزشان جولان و خوش حالت بُدی

---

[715] این: +
[716] مدبر: إدبیر
[717] مقبلان: با شهان

گفت چون شاهِ کرم میدان رَود | عینِ هر بی‌آلتی آلت شود
زآنکه آلت دعوی است و هستی است | کار در بی‌آلتی و پستی است
گفت کی بی‌آلتی سودا کنم | تا نه من بی‌آلتی پیدا کنم
پس گواهی بایدم بر مفلسی | تا مرا رحمی کند در مفلسی[718]
تو گواه[719] غیرِ گفت و گوی و رنگ | وانُما تا رحم آرد شاهِ شنگ
کین گواهان[720] که ز گفت و رنگ بُد | نزدِ آن قاضِی الْقُضاة آن جرح شد
صدق می‌خواهد گواهِ حالِ او | تا بتابد نورِ او بی‌قالِ او

هدیه بردنِ عرب سبویِ آبِ باران از میانِ بادیه سویِ بغداد به امیرالمؤمنین بر پنداشتِ آنکه آنجا هم قحطِ آب ست

گفت زن صدق آن بوَد کز بودِ خویش | پاک برخیزی تو از مجهودِ خویش
آبِ باران است ما را در سبو | مُلکت و سرمایه و اسبابِ تو
این سبویِ آب را بردار و رَو | هدْیه ساز و پیشِ شاهنشاه شو
گو که ما را غیرِ این اسباب نیست | در مفازه هیچ بِه زین آب نیست
گر خزینه‌ش پُر زر است و گوهر[721] | این چنین آبش نباشد نادر است
چیست آن کوزه تنِ محصورِ ما | اندر او آبِ حواسِ شورِ ما
ای خداوند این خُم و کوزهٔ مرا | در پذیر از فضلِ اَللّٰهُ اشْتَرىٰ
کوزه‌ای با پنج لولهٔ پنج حس | پاک دار این آب را از هر نَجِس
تا شود این کوزه منفذ سویِ بحر | تا بگیرد کوزهٔ من خویِ بحر
تا چو هدْیه پیشِ سلطانش بَری | پاک بیند باشدش شه مشتری
بی‌نهایت گردد آبش بعد از آن | پُر شود از کوزهٔ من صد جهان 31a
لوله‌ها بر بند و پُر دارش ز خُم | گفت غُضُّوا عَنْ هَوَا اَبْصَارَکُم
ریشِ او پُر باد کین هدْیه کِراست | لایقِ او چون[722] شهی این است

---

[718] در مفلسی: شاهِ غنی
[719] گواه: گواهی
[720] گواهان: گواهی
[721] زر است و گوهر: زر است و گوهر
[722] او چون: چون او

زن نمی‌دانست کآنجا برگذر　　جوی جیحونست شیرین چون[723]

در میانِ شهر چون دریا روان　　پُر ز کشتیها و شستِ ماهیان

رَو برِ سلطان و کار و بار بین　　بحرِ تَجْرِی تَحْتَهَا الْأَنْهَار بین

این چنین حسها و ادراکاتِ ما　　قطره‌ای باشد در آن بحرِ[724] صفا

در نمد دوختنِ عرب سبویِ آبِ باران را و مُهر نهادن بر وی از غایتِ اعتقادِ عرب

مرد گفت آری سبو را سر ببند　　هین که این هدْیه‌ست ما را سودمند

در نمد در دوز تو این کوزه را　　تا گشاید شه به هدْیه روزه را

کین چنین اندر همه آفاق نیست　　جز رحیق و مایهٔ اذواق نیست

زآنکه ایشان ز آبهایِ تلخ و شور　　دایما پُر علّت‌اند و نیم‌کور

مرغ کآبِ شور باشد مسکنش　　او چه داند جایِ آبِ روشنش

ای که اندر چشمهٔ شور است جات　　تو چه دانی شطّ و جیحون و فرات

ای تو نارَسته از این فانی رباط　　تو چه دانی محو و سُکر و انبساط

ور بدانی نَقلت از اَبّ و جَد است　　پیشِ تو این نامها چون ابجد است

ابجد و هوّز چه فاش است و پدید　　بر همه طفلان و معنی بس بعید

پس سبو برداشت آن مردِ عرب　　در سفر شد می‌کشیدش روز و شب

بر سبو لرزان بُد از آفاتِ دهر　　هم کشیدش از بیابان تا به شهر

زن مصلّی[725] باز کرده از نیاز　　رَبِّ سَلِّم وِرد کرده در نماز

که نگه‌دار آبِ ما را از خسان　　یا رب آن گوهر بدان دریا رسان

گرچه شُویَم آگه است و پُر فن است　　لیک گوهر را هزاران دشمن است

خود چه باشد گوهر آبِ کوثر است　　قطره‌ای زین است کاصلِ گوهر

از دعاهایِ زن و زاریِ او　　وز غمِ مرد و گرانباریِ او

سالم از دزدان و از آسیبِ سنگ　　بُرد تا دارُ الخلافه بی‌درنگ

دید درگاهی پُر از اِنعامها　　اهلِ حاجت گسترِیده دامها

---

[723] جوی جیحونست شیرین چون: هست جاری دجله‌ای همچون

[724] بحرِ: نهرِ

[725] مصلّی: مصلّا

دم به دم هر سوی صاحب‌حاجتی یافته زآن در عطا و خلعتی
بهرِ گبر و مؤمن و زیبا و زشت همچو خورشید و مَطَر بل[726] چون
دید قومی در نظر آراسته قومِ دیگر منتظر بر خاسته
خاص و عامه از سلیمان تا به مور زنده گشته چون جهان از نفخِ صور
اهلِ صورت در جواهر بافته اهلِ معنی بحرِ معنی یافته
آنکه بی همّت چه با همّت شده وآنکه با همّت چه با نعمت شده

در بیانِ آنکه چنانکه گدا عاشقِ کرم است و عاشقِ کریم کرمِ کریم هم عاشقِ گداست اگر گدا را صبر بیش بوَد کریم به[727] درِ او آید و اگر کریم را صبر بیش بوَد گدا بر درِ او آید صبرِ گدا کمالِ گداست و صبرِ کریم نقصانِ کریم است

بانگ می‌آمد که ای طالب بیا جود محتاجِ گدایان چون گدا
جود می‌جوید گدایان و ضِعاف همچو خوبان کآینه جویند صاف
رویِ خوبان ز آینه زیبا شود رویِ احسان از گدا پیدا شود
پس از این فرمود حق در وَالضُّحیٰ بانگ کم زن ای محمّد بر گدا
چون گدا آیینهٔ جود است هان دم بوَد در رویِ آیینه زیان
آن یکی جودش گدا آرد پدید وآن دگر بخشد گدایان را مزید
پس گدایان آیتِ جودِ حقند وآنکه با حقّ‌اند جودِ مطلق‌اند
وآنکه جز این دوست او خود او بر این در نیست نقشِ پرده‌ایست

فرقِ میانِ آنکه درویش است به خدا و تشنهٔ خدا و میان آنکه درویش است از خدا و تشنهٔ غیر است

نقشِ درویش است او نی اهلِ جان[728] نقشِ سگ را تو مینداز استخوان
فقرِ لقمه دارد او نی فقرِ حق پیشِ نقشِ مرده‌ای کم نِه طبق
ماهیِ خاکی بوَد درویشِ نان شکلِ ماهی لیک از دریا رمان 31b
مرغِ خانه‌ست او نه سیمرغِ هوا لوت نوشد او ننوشد از خدا
عاشقِ حقّ است از[729] بهرِ نوال نیست جانش عاشقِ حسن و جمال

---

[726] بل: نی
[727] به: بر
[728] جان: نان
[729] از: او

گر توهّم می‌کند او عشقِ ذات ذات نبْود وهمِ اسما و صفات
وهم مخلوق است و مولود آمدست حق نزاییده‌ست او لَمْ یُولَد است
عاشقِ تصویر و وهمِ خویشتن کی بوَد از عاشقانِ ذُوالْمِنَن
عاشقِ آن وهم اگر صادق بوَد آن مجازش تا حقیقت می کشد
شرح می‌خواهد بیانِ این سخن لیک می‌ترسم ز اَفهامِ کهن
فهمهایِ کهنهٔ کوته‌نظر صد خیالِ بد در آرد در فِکَر
بر سماعِ راست هر کس چیر نیست لقمهٔ هر مرغکی انجیر نیست
خاصه مرغی مرده‌ای پوسیده‌ای پُرخیالی اعمیی بی‌دیده‌ای
نقشِ ماهی را چه دریا و چه خاک رنگ هندو را چه صابون و چه زاک
نقش غمگین اگر[730] نگاری بر ورق او ندارد از غم و شادی سَبَق
صورتش غمگین و او فارغ از آن صورتش خندان و او زآن بی‌نشان
وین غم و شادی که اندر دل حظی پیشِ آن شادی و غم جز نقش نیست
صورتِ غمگینِ[731] نقش از بهرِ تست تا از آن صورت شود معنی دُرُست
نقشهایی کاندر این گرما بهاست[732] از برونِ جامه‌کن چون جامه‌هاست
تا برونی جامه‌ها بینی و بس جامه بیرون کن درآ ای هم‌نفس
زآنکه با جامه درون‌سو راه نیست تن ز جان جامه ز تن آگاه نیست
آن عرابی از بیابانِ بعید بر درِ دارُ الخلافه چون رسید

پیش آمدنِ نقیبان و دربانانِ خلیفه از بهرِ اکرامِ اعرابی و پذیرفتن هدیهٔ او را

پس نقیبان پیشِ اعرابی شدند[733] بس گلاب ز[734] لطف بر جیبش زدند
حاجتِ او فهمشان شد بی مقال کارِ ایشان بُد عطایش از سؤال
پس بدو گفتند یا وَجْهَالْعَرَب از کجایی چونی از راه و تَعَب
گفت وَجهم گر مرا وجهی دهید بی وجوهم چون پسِ پشتم نهید

---

730 غمگین اگر: اگر غمگین
731 غمگینِ: خندانِ
732 گرما بهاست: حمّامهاست
733 اعرابی شدند: او باز آمدند
734 و: +

2775 ای که در روتان نشانِ مِهتری فرّتان خوشتر ز زرِّ جعفری
ای که یک دیدارتان دیدارها ای نثارِ دینتان دینارها
ای همه یَنْظُر بِنُورِ اللّه شده از برِ حق بهرِ بخشش آمده[735]
تا زنند[736] آن کیمیاهایِ نظر بر سرِ مسهایِ اشخاصِ بشر
من غریبم از بیابان آمدم بر امیدِ لطفِ سلطان آمدم
2780 بویِ لطفِ او بیابانها گرفت ذرّه‌هایِ ریگ هم جانها گرفت
تا بدین جا بهرِ دینار آمدم چون رسیدم مستِ دیدار آمدم
بهرِ نان شخصی سویِ نانبا دوید داد جان چون حُسنِ نانبا را بدید
بهرِ فُرجه شد یکی تا گلسِتان فُرجهٔ او شد جمالِ باغبان
همچو اعرابی که آب از چَه کشید آبِ حیوان از رخِ یوسف چشید
2785 رفت موسی کآتش آرد به[737] دست آتشی دید او که از آتش برَست
جَست عیسی تا رهد از دشمنان بُردش آن جَستن به چارم آسمان
دامِ آدم خوشهٔ گندم شده تا وجودش خوشهٔ مردم شده
باز آید سویِ دام از بهرِ خور ساعدِ شه یابد و اقبال و فَر
طفل شد مکتب بیِ کسبِ هنر بر امیدِ مرغِ با لطفِ پدر
2790 پس ز مکتب آن یکی صدری شده ماهگانه داده و بدری شده
آمده عبّاسِ حرب از بهرِ کین بهرِ قَمعِ احمد و استیزِ دین
گشته دین را تا قیامت پشت و رو در خلافت او و فرزندانِ او
من بر این در طالبِ چیز آمدم صدر گشتم چون به دهلیز آمدم
آب آوردم به تحفه بهرِ نان بویِ نانم برد تا صدرِ جنان
2795 نان برون راند آدمی را از بهشت نان مرا اندر بهشتی در سرشت
رَستم از آب و ز نان همچون مَلَک بی‌غرض گردم در این در چون فلک
بی‌غرض نبْود به گردش در جهان غیرِ جسم و غیر جانِ عاشقان

---

[735] از برِ حق بهرِ بخشش آمده: بهرِ بخشش از برِ شه آمده
[736] زنند: زنید
[737] آرد به: آرد او به

/32a/ در بیانِ آنکه عاشقِ دنیا بر مثالِ عاشقِ دیواری ست که برو تابِ آفتاب زند و جهد و جهاد نکرد تا فهم کند که آن تاب و رونق از دیوار نیست از قرصِ آفتاب است در آسمانِ چهارم لاجرم کلّی دل بر دیوار نهاد چون پرتوِ آفتاب به آفتاب پیوست او محروم ماند ابداً وَ حِيلَ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ

عاشقانِ کُلّ نه این[738] عشّاقِ جزو — ماند از کُل آنکه شد مشتاقِ جزو
چونکه جزوی عاشقِ جزوی شود — زود معشوقش به کُلِّ خود رود
ریشِ گاو و بندهٔ غیر آمد او — غرقه شد کف در ضعیفی در زد او
نیست حاکم تا کند تیمارِ او — کارِ خواجهٔ خود کند یا کارِ او

مَثَلِ عرب اِذَا زَنَيْتَ فَازْنِ بِالْحُرَّةِ وَ اِذَا سَرَقْتَ فَاسْرِقِ الدُّرَّةَ

فَازْنِ بِالْحُرَّه بیِ این شد مَثَل — فَاسْرِقِ الدُّرَّه بدین شد مُنتَقَل
بنده سویِ خواجه شد او ماند زار — بویِ گل شد سویِ گل او ماند خار
او بمانده دور از مطلوبِ خویش — سعی ضایع رنج باطل پای ریش
همچو صیّادی که گیرد سایه‌ای — سایه کی گردد وَرا سرمایه‌ای
سایهٔ مرغی گرفته مرد سخت — مرغ حیران گشته بر شاخِ درخت
کین مُدَمَّغ بر که می‌خندد عجب — اینْت باطل اینْت پوسیده سبب
ور تو گویی جزو پیوستهٔ کُل است — خار می‌خور خار پیوسته[739] گل است
جز ز یک رو نیست پیوسته به کُل — ورنه خود باطل بُدی بعثِ رُسُل
چون رسولان از بیِ پیوستن‌اند — پس چه پیوندندْشان چون یک تن‌اند
این سخن پایان ندارد ای غلام — روز بیگه شد حکایت گو[740] تمام

سپردنِ عرب هدیه را یعنی سبوی آب[741] را به غلامانِ خلیفه

آن سبویِ آب را در پیش داشت — تخمِ خدمت را در آن حضرت
گفت این هدْیه بدان سلطان بَرید — سایلِ شه را ز حاجت واخرید

---

[738] نه این: نی
[739] پیوسته: مقرونِ
[740] گو: کن
[741] سبوی آب: سبو

آبِ شیرین و سبویِ سبز و نَو ز آب بارانی که جمع آمد به گَو
خنده می‌آمد نقیبان را از آن لیک پذْرفتند آن را همچو جان
زآنکه لطفِ شاهِ خوبِ باخبر کرده بود اندر همه ارکان اثر
خویِ شاهان در رعیّت جا کند چرخِ اخضر[742] خاک را اخضر کند
شه چو حوضی دان حَشَم چون لوله‌ها آب از لوله روان در گوله‌ها
چونکه آبِ جمله از حوضی است پاک هر یکی آبی دهد خوش ذوقناک
ور در آن حوض آبِ شور است و پلید هر یکی لوله همان آرد پدید
زآنکه پیوستست هر لوله به حوض خوض کن در معنیِ این حرف
لطفِ شاهنشاهِ جانِ بی‌وطن چون اثر کردست بین در کُلِّ تن
لطفِ عقلِ خوش‌نهادِ خوش‌نسب چون همه تن را در آرد در ادب
عشقِ شنگِ بی‌قرارِ بی‌سکون چون در آرد کُلِّ تن را در جنون
لطفِ آبِ بحر کو چون کوثر است سنگ‌ریزه‌ش جمله دُرّ و گوهر است
هر هنر که استا بدان معروف شد جانِ شاگردان بدان موصوف شد
پیشِ استادِ اصولی هم اصول خواند آن شاگردِ چُستِ باحصول
پیشِ استادِ فقیه آن فقه‌خوان فقه خواند نی اصول اندر بیان
پیشِ استادی که او نحوی بوَد جانِ شاگردش از او نحوی شود
باز استادی که او محوِ ره است جانِ شاگردش از او محوِ شه است
زین همه انواعِ دانش روزِ مرگ دانشِ فقر است سازِ راه و برگ

حکایتِ ماجرایِ نحوی و کشتیبان

آن یکی نحوی به کشتی در نشست رو به کشتیبان نهاد آن خودپرست
گفت هیچ از نحو خواندی گفت لا گفت نیمِ عمرِ تو شد در فنا
دل‌شکسته گشت کشتیبان ز تاب لیک آن دم کرد خامش از جواب
باد کشتی را به گردابی فکند گفت کشتیبان بدان نحوی بلند
هیچ دانی آشنا کردن بگو گفت نی ای خوش‌جوابِ خوب‌رو

[742] اخضر: خضرا

گفت کُلِّ عمرت ای نحوی فناست زآنکه کشتی غرقِ این گردابهاست 32b
محو می‌باید نه نحو اینجا بدان گر تو محوی بی‌خطر در آب ران
آبِ دریا مرده را بر سر نهد ور بوَد زنده ز دریا کی رهد
چون بمردی تو ز اوصافِ بشر بحرِ اسرارت نهد بر فرقِ سر
ای که خلقان را تو خر می‌خوانده‌ای این زمان چون خر بر این یخ مانده‌ای
گر تو علاّمهٔ زمانی در جهان نک فنایِ این جهان بین وین زمان
مردِ نحوی را از آن دَر دوختیم تا شما را نحوِ محو آموختیم
فقهِ فقه و نحوِ نحو و صرفِ صرف در کم آمد یابی ای یارِ شگرف
آن سبویِ آب دانشهایِ ماست وآن خلیفه دجلهٔ علمِ خداست
ما سبوها پُر به دجله می‌بریم گرنه خر دانیم خود را ما خریم
باری اعرابی بدان معذور بود کو ز دجله غافل و بس دور بود
گر ز دجله باخبر بودی چو ما او نبردی آن سبو را جا به جا
بلکه از دجله اگر واقف بدی[743] آن سبو را بر سرِ سنگی زدی

قبول کردنِ خلیفه هدیه را و خلعت و[744] عطا فرمودن با کمالِ بی‌نیازی از آن هدیه و از آن سبو

چون خلیفه دید و احوالش شنید آن سبو را پُر ز زر کرد و مزید
آن عرب را کرد از فاقه خلاص داد بخششها و خلعتهایِ خاص
کین سبو پُر زر به دستِ او دهید چونکه واگردد سویِ دجله‌ش برید
از رهِ خشک آمدست و از سفر از رهِ دجله‌ش بوَد نزدیکتر
چون به کشتی در نشست و دجله دید سجده می‌کرد از حیا و می‌خمید
کای عجب لطفِ این شهِ وهّاب را وآن عجب‌تر کو ستد آن آب را
چون پذیرفت از من آن دریایِ جود آنچنان نقدِ دغل را زود زود
کُلِّ عالم را سبو دان ای پسر کو بوَد از علم و خوبی تا به سر

---

[743] اگر واقف بدی: چو واقف آمدی
[744] خلعت و: +

قطره‌ای از دجلهٔ خوبیِ اوست کآن نمی‌گنجد ز پُرّی زیرِ پوست
گنجِ مخفی بُد ز پُرّی چاک کرد خاک را تابان‌تر از افلاک کرد
گنجِ مخفی بُد ز پُرّی جوش کرد خاک را سلطانِ اطلس‌پوش کرد
ور بدیدی شاخی از دجلهٔ خدا آن سبو را او فنا کردی فنا
آنکه دیدندش همیشه بی‌خودند بی‌خودانه بر سبو سنگی زدند
ای ز غیرت بر سبو سنگی زده وین سبو ز اشکست کاملتر شده[745]
خُم شکسته آب از او ناریخته صد درستی زین شکست انگیخته
جزوِ جزوِ خُم به رقص است و به حال عقلِ جزوی را نموده این مُحال
نه سبو پیدا در این حالت نه آب خوش ببین واللّهُ اَعْلَم بِالْصَّواب
چون درِ معنی زنی بازت کنند پرِّ فکرت زن که شهبازت کنند
پرِّ فکرت شد گِل‌آلود و گران زآنکه گِل‌خواری ترا گِل شد چو نان
نان گِل است و گوشت کمتر خور از تا نمانی همچو گِل تو بر[746] زمین
چون گرسنه می‌شوی سگ می‌شوی تند و بَدپیوند و بَدرگ می‌شوی
چون شدی تو سیر مرداری شدی بی‌خبر بی‌پا چو دیواری شدی
پس دمی مردار و دیگر دم سگی چون کنی در راهِ شیران خوش‌تگی
آلتِ اِشکارِ خود جز سگ مدان کمترک انداز سگ را استخوان
زآنکه سگ چون سیر شد سرکش شود کی سویِ صید و شکارِ خوش دود
آن عرب را بی‌نوایی می‌کشید تا بدان درگاه و آن دولت رسید
در حکایت گفته‌ایم احسانِ شاه در حقِ آن بی‌نوایِ بی‌پناه
هرچه گوید مردِ عاشق بویِ عشق از دهانش می‌جهد در کویِ عشق
گر بگوید فقه فقر آید همه بویِ فقر آید از آن خوش دمدمه
ور بگوید کفر دارد بویِ دین ور به شک گوید شکش گردد

[745] وین سبو ز اشکست کاملتر شده: وآن شکستت خود درستی آمده
[746] تو بر: اندر
[747] ور به شک گوید شکش گردد یقین: آید از گفتِ شَکش بوی یقین

2880 ور[748] بگوید کژ نماید راستی ای کژی که راست را آراستی
کفِّ کژ کز بحرِ[749] صدقی خاستست اصلِ صاف آن فرع را آراستست
آن کفش را صافی و محقوق دان همچو دشنامِ لبِ معشوق دان
گشته این[750] دشنامِ نامطلوبِ او خوش ز بهرِ عارضِ محبوبِ او
از شَکَر گر شکلِ نانی می‌پزی طعمِ قند آید نه نان چون می‌مزی 33a
2885 ور بت زرّین بیابد مؤمنی کی هِلَد او را بَیِ سجده کنی[751]
ور بیابد مؤمنی زرّین وَثَن کی هِلَد آن را برایِ هر شَمَن
بلکه گیرد اندر آتش افکند صورتِ عاریّتش را بشْکند
تا نماند بر ذَهَب نقشِ[752] وَثَن زآنکه صورت مانع است و راهزن
ذاتِ زرّش دادِ ربّانیّت است نقشِ بُت بر نقدِ زر عاریّت است
2890 بهرِ کیکی تو گلیمی را مسوز وز صُداعِ هر مگس مگْذار روز
بت‌پرستی چون نمایی[753] در صُوَر صورتش بگْذار و در معنی نگر
مردِ حجّی همرهِ حاجی طلب خواه هندو خواه تُرک و یا عرب
منْگر اندر نقش و اندر رنگِ او بنْگر اندر عزم و در آهنگِ او
گر سیاه است او هم‌آهنگِ تُوَست تو سپیدش خوان که همرنگِ تُوَست
2895 این حکایت گفته شد زیر و زبر همچو کارِ[754] عاشقان بی‌پا و سر
سر ندارد چون ز ازل بودست پیش پا ندارد با ابد بودست خویش
بلکه چون آب است که[755] هر قطره از هم سر است و پا و هم بی هر دُوان
حَاشَ لِلّه این حکایت نیست هین نقدِ حالِ ما و تُست این خوش ببین
زآنکه صوفی با کر و با فر بوَد هرچه آن ماضی است لَا یُذْکَر بوَد
2900 هم عرب ما هم سبو ما هم مَلِک جمله ما یُؤْفَکُ عَنْهُ مَنْ اُفِک
عقل را شُو دان و زن این نفس و طَمْع این دو ظلمانی و منکِر عقل شمع

---

[748] ور: گر
[749] بحرِ: بهرِ
[750] این: آن
[751] ور بت زرّین بیابد مؤمنی / کی هِلَد او را بَیِ سجده کنی: +
[752] نقشِ: شکلِ
[753] نمایی: بمانی
[754] کارِ: فکرِ
[755] که: +

بشْنو اکنون اصلِ انکار از چه خاست زآنکه کُل را گونه‌گونه جزوهاست
جزوِ کُل نی جزوها نسبت به کُل نی چو بویِ گُل که باشد جزوِ گُل
لطفِ سبزه جزوِ لطفِ گُل بوَد بانگِ قُمری جزوِ آن بلبل بوَد
2905 گر شوم مشغولِ اِشکال و جواب تشنگان را کی توانم داد آب
گر تو اِشکالی به کلّی و حَرَج صبر کن اَلْصَّبرُ مِفتَاحُ الْفَرَج
احتما کن احتما ز اندیشه‌ها فکر شیر و گور و دلها بیشه‌ها
احتماها بر دواها سروَر است زآنکه خاریدن فزونیِ گَر است[756]
قابلِ این گفته‌ها شو گوش‌وار تا که از زر سازمت من گوشوار
2910 حلقه در گوشِ مَهِ زرگر شوی تا به ماه و تا ثُریّا بر شوی
اوّلا بشْنو که خلقِ مختلف مختلف جانند چون یا تا الف[757]
در حروفِ مختلف شور و شکی است گرچه از یک رو ز سر تا پا یکی
از یکی رو ضدّ و یک رو متّحِد از یکی رو هزل و از یک روی جِد
پس قیامت عَرضِ روزِ[758] اکبر است عَرض او خواهد که بازیب و فر است
2915 هر که چون هندویِ بدسوداییَ است روزِ عرضش نوبتِ رسواییَ است
چون ندارد رویِ همچون آفتاب او نخواهد جز شب[759] همچون
برگِ یک گل چون ندارد خارِ او شد بهاران دشمنِ اسرارِ او
وآنکه سر تا پا گُل است و سوسن است پس بهار او را دو چشمِ روشن است
خارِ بی‌معنی خزان خواهد خزان تا زند پهلویِ خود با گلسِتان
2920 تا بپوشد حسنِ آن و ننگِ این تا نبینی رنگِ آن و زنگِ این
پس خزان او را بهار است و حیات یک نماید سنگ و یاقوتِ زکات
باغبان هم داندش اندر خزان لیک دیدِ یک بِه از دیدِ جهان
خود جهان آن یک کس است او ابله اختران هر یک همه جزو[760] مَه است
پس همی‌گویند هر نقش و نگار مژده مژده نک همی‌آید بهار

---

[756] احتما اصلِ دوا آمد یقین / احتما کن قوّتِ جانت ببین: -
[757] چون یا تا الف: تا یا از الف
[758] عَرضِ روز: روزِ عَرضِ
[759] شب: شبی
[760] اختران هر یک همه جزو: هر ستاره بر فلک جزوِ

تا بوَد تابان شکوفه چون زِره کی کند[761] آن میوه‌ها پیدا گِره
چون شکوفه ریخت میوه سر کند چونکه تن بشْکست جان سر بر
میوه معنی و شکوفه صورتش آن شکوفه مژده میوه نعمتش
چون شکوفه ریخت میوه شد پدید چونکه آن کم شد شد این اندر مزید
تا که نان نشْکست قوّت کی دهد ناشکسته خوشه‌ها کی مَی دهد
تا هلیله نشْکند با ادویه کی شود خود صحّت‌افزا ادویه

در صفتِ پیر و مطاوعتِ وی

ای ضیاءالحق حسام‌الدّین بگیر یک دو کاغذ بر فزا در وصفِ پیر
گرچه جسمِ نازکت را زور نیست لیک بی خورشید ما را نور نیست
گرچه مصباح و زُجاجه گشته‌ای لیک سرخیلِ دلی سررشته‌ای 33b
چون سر رشته به دست و کامِ تست دُرّهایِ عِقدِ دل ز انعامِ تست
بر نویس احوالِ پیرِ راه‌دان پیر را بگْزین و عینِ راه دان
پیر تابستان و خلقان تیر ماه خلق مانندِ شبند و پیر ماه
کرده‌ام بختِ جوان را نام پیر کو ز حق پیر است نه از[763] ایّام پیر
او چنان پیر است کِش آغاز نیست با چنان دُرِّ یتیم انباز نیست
خود قوی‌تر می‌شود خَمرِ کهُن خاصه آن خُمری که باشد مِنْ لَدُن
پیر را بگْزین که بی پیر این سفر هست بس پُر آفت و خوف و خطر
آن رهی که بارها تو رفته‌ای بی‌قلاوز اندر آن آشفته‌ای
پس رهی را که ندیدستی تو هیچ هین مرو تنها ز رهبر سر مپیچ
گر نباشد سایهٔ او بر تو گول پس ترا سرگشته دارد بانگِ غول
غولت از راه[764] افکند اندر گزند از تو داهی‌تر در این ره بس بُدند
از نُبی بشْنو ضلالِ رهروان که چه‌شان کرد آن بلیسِ بدروان

---

[761] کند: کنند
[762] کند: زند
[763] نه از: نز
[764] راه: ره

صد هزاران ساله راه از جاده دور　　بُردْشان و کردْشان اِدبار[765] و عور
استخوانهاشان ببین و مویشان　　عبرتی گیر و مران خر سویشان
گردنِ خر گیر و سویِ راه کش　　سویِ رهبینان[766] و رهدانانِ خوش
هین مَهِل خر را و دست از وی مدار　　زآنکه عشقِ اوست سویِ سبزهزار
گر یکی دم تو به غفلت وا هِلیش　　او رود فرسنگها سویِ حشیش
دشمنِ راه است خر مستِ علف　　ای که بس خربنده را کرد او تلف
گر ندانی ره هر آنچه خر بخواست　　عکسِ آن کن خود بوَد آن راهِ راست
شَاوِرُوهُنَّ وآنگه خَالِفُوا　　اِنَّ مَنْ لَمْ یَعْصِهِنَّ تَالِفُ
با هوا و آرزو کم باش دوست　　چون یُضِلُّک عَنْ سَبِیلِ اللّه اوست
این هوا را نشْکند اندر جهان　　هیچ چیزی همچو سایهٔ همرهان

وصیّت کردنِ رسول صَلَّمَ[767] مر علی را رضم[768] که چون هر کسی به نوعِ طاعتی تقرّب جویند[769] به حق تو تقرّب جوی به صحبتِ عاقل و بندهٔ خاص تا از یشان همه پیش‌قدم‌تر باشی

گفت پیغامبر علی را کای علی　　شیرِ حقّی پهلوانِ پُردلی
لیک بر شیری مکن هم اعتماد　　اندر آ در سایهٔ نخلِ امید
اندر آ در سایهٔ آن عاقلی　　کِش نیارد بُرد از ره ناقلی
ظلِّ او اندر زمین چون کوهِ قاف　　روحِ او سیمرغِ بس عالی‌طواف
گر بگویم تا قیامت نعتِ او　　هیچ آن را مقطع و غایت مجو
در بشر روپوش کردست آفتاب　　فهم کن واللّهُ اَعْلَم بِالْصَّواب
یا علی از جملهٔ طاعاتِ راه　　بر گزین تو سایهٔ افضال شاه[770]
هر کسی در طاعتی بگْریختند　　خویشتن را مَخلَصی انگیختند
تو برو در سایهٔ عاقل گریز　　تا رهی زآن دشمنِ پنهان‌ستیز

---

[765] اِدبار: اِدبیر
[766] رهبینان: رهبانان
[767] صَلَّمَ: صَلَّی اللّهُ عَلَیْهَ وَ سَلَّمَ
[768] رضم: کَرَّمَ اللّهُ وَجْهَهُ
[769] جویند: جوید
[770] افضال شاه: خاص الٰه

2965 از همه طاعات اینَت بهتر است سَبْق یابی بر هر آن سابق که هست
چون گرفتت پیر هین تسلیم شو همچو موسی زیرِ حُکمِ خِضر رو
صبر کن بر کارِ خضر ای[771] بی‌نفاق تا نگوید خضر رَو هٰذَا فراق
گرچه کشتی بشْکند تو دم مزن گرچه طفلی را کُشد تو مو مکَن
دستِ او را حق چو دستِ خویش تا یَدُ اللّه فَوْقَ اَیْدِیهِمْ براند
2970 دستِ حق میراندش زنده‌ش کند زنده چه بْوَد جانِ پاینده‌ش کند
هر که تنها نادرا این ره بُرید هم بیاریی دلِ[772] پیران رسید
دستِ پیر از غایبان کوتاه نیست دستِ او جز قبضهٔ اللّه نیست
غایبان را چون چنین خلعت دهند حاضران از غایبان لاشک بِهند
غایبان را چون نواله می‌دهند پیشِ مهمان تا چه نعمتها نهند
2975 کو کسی کو پیشِ شه بندد کمر تا کسی کو هست بیرون سویِ در
چون گُزیدی پیر نازک‌دل مباش سُست و ریزیده چو آب و گِل مباش
ور به هر زخمی تو پُر کینه شوی پس کجا بی‌صیقل آیینه شوی

قصّهِ کبود زدنِ[773] قزوینی بر شانه‌گه[774] صورتِ شیر و پشیمان شدنِ او به سببِ زخمِ سوزن

این حکایت بشْنو از صاحب بیان در طریق و عادتِ قزوینیان 34a
بر تن و دست و کَتِفها بی‌گزند از سرِ سوزن کبودیها زنند
2980 سویِ دلاّکی بشد قزوینیی که کبودم زن بکن شیرینیی
گفت چی[775] صورت زنم ای پهلوان گفت بر زن صورتِ شیرِ ژیان
طالعم شیر است نقشِ شیر زن جهد کن رنگِ کبودی سیر زن
گفت بر چه موضعت صورت زنم گفت بر شانه‌گهم زن آن
چونکه او سوزن فرو بردن گرفت دردِ آن در شانه‌گه مسکن گرفت
2985 پهلوان در ناله آمد کای سَنی مر مرا کشتی چه صورت می‌زنی
گفت آخر شیر فرمودی مرا گفت از چه عضو کردی ابتدا

---

[771] خضر ای: خضری
[772] بیاریی دل: به عونِ همّتِ
[773] قصّهِ کبود زدنِ: کبودی زدنِ
[774] شانه‌گه: شانه‌گاه
[775] چی: چه

گفت از دُمگاه آغازیده‌ام گفت دُم بگْذار ای دو دیده‌ام
از دُم و دُمگاه شیرم دَم گرفت دُمگهِ او دَمگهم محکم گرفت
شیرِ بی‌دُم باش گو ای شیرساز که دلم سستی گرفت از زخمِ گاز
2990 جانبِ دیگر گرفت آن شخص زخم بی‌محابا و مُواسایی و رحم
بانگ کرد او کین چه اندام است از او گفت این گوش است ای مردِ نکو
گفت تا گوشش نباشد ای حکیم گوش را بگْذار و کوته کن گلیم
جانبِ دیگر خَلِش آغاز کرد باز قزوینی فغان را ساز کرد
کین سوم جانب چه اندام است نیز گفت این است اِشکمِ شیر ای عزیز
2995 گفت تا اِشکم نباشد شیر را خود چه اشکم می بباید سیر را[776]
بر زمین زد سوزن ان دم[777] اوستاد گفت در عالم کسی را این فتاد[778]
شیرِ بی‌دُمّ و سر و اِشکم که دید این چنین شیری خدا خود نافرید
ای برادر صبر کن بر دردِ نیش تا رهی از نیشِ نفسِ گبرِ خویش
کآن گروهی که رهیدند از وجود چرخ و مهر و ماهشان آرد سجود
3000 هر که مُرد اندر تنِ او نفسِ گبر مر وَرا فرمان بَرَد خورشید و ابر
چون دلش آموخت شمع افروختن آفتاب او را نیارد سوختن
گفت حق در آفتابِ مُنتَجِم ذکرِ تَزَّاوَرْ کَذٰی عَنْ کَهْفِهِم
خار جمله لطف چون گُل می‌شود پیشِ جزوی کو بر[779] کُل می‌رود
چیست تعظیمِ خدا افراشتن خویشتن را خوار و خاکی داشتن
3005 چیست توحیدِ خدا آموختن خویشتن را پیشِ واحد سوختن
گر همی‌خواهی که بفْروزی چو روز هستیِ همچون شبِ خود را بسوز
هستیَت در هستِ آن هستی‌نواز همچو مس در کیمیا اندر گداز
در من و ما سخت کردستی دو دست هست این جمله خرابی از دو هست

---

[776] خود چه اشکم می بباید سیر را: گشت افزون درد کم زن زخمها
[777] ان دم: از خشم
[778] خیره شد دلاّک و بس حیران بماند / تا به دیر انگشت در دندان بماند: -
[779] بر: سوی

رفتنِ گرگ و روباه در خدمتِ شیر به شکار

شیر و گرگ و روبهی بهرِ شکار رفته بودند از طلب در کوهسار
تا به پشتِ همدگر بر صیدها سخت بربندند بارِ قیدها
هر سه با هم اندر آن صحرایِ ژرف صیدها گیرند بسیار و شگرف
گرچه زیشان شیرِ نر را ننگ بود لیک کرد اکرام و همراهی نمود
این چنین شه را ز لشکر زحمت است لیک همره شد جماعت رحمت
این چنین مَه را ز اختر ننگهاست او میانِ اختران بهرِ سخاست
امرِ شَاوِرْهُم پیمبر را رسید گرچه رایی نیست رایش را نَدید
در ترازو جَو رفیقِ زر شدست نی از آن که جَو چو زر جوهر
روح قالب را کنون همره شدست مدّتی سگ حارسِ درگه شدست
چونکه رفتند این جماعت سویِ کوه در رکابِ شیرِ با فرّ و شکوه
گاوِ کوهی و بُز و خرگوشِ زَفت یافتند کارِ ایشان پیش رفت
هر که باشد در پیِ شیرِ حِراب کم نیاید روز و شب او را کباب
چون ز کُه در پیشه آوردندشان کشته و مجروح و اندر خون کشان
گرگ و روبه را طَمَع بود اندر آن که رَود قسمت به عدلِ خسروان
عکسِ طَمْعِ هر دوشان بر شیر زد شیر دانست آن طَمَعها را سند
هر که باشد شیرِ اسرار و امیر او بداند هرچه آید در[780] ضمیر
هین نگه‌دار ای دلِ اندیشه‌خو دل ز اندیشهٔ بَدی در پیشِ او
داند و خر را همی‌راند خموش در رُخَت خندد برایِ روی‌پوش
شیر چون دانست آن وسواسشان وانگفت داشت آن دَم پاسشان 34b
لیک با خود گفت بنْمایم سزا مر شما را ای خسیسان گدا
مر شما را بس نیامد رایِ من ظنّتان این است در اعطایِ من
ای عقول و رایتان از رایِ من از عطاهایِ جهان‌آرایِ من
نقش با نقّاش چه اسگالد[781] دگر چون سِگالش اوش بخشید و خبر

---

[780] آید در: اندیشد
[781] اسگالد: سِگالد

این چنین ظنِّ خسیسانه به من　　مر شما را بود ننگانِ زَمَن
ظانِّین بِاللّهِ ظَنَّ الْسَّوء را　　چون منافق سر نیندازم چرا[782]
وارَهانم چرخ را از ننگتان　　تا بمانَد در جهان این داستان
شیر با این فکر می‌زد خنده فاش　　بر تبسّمهایِ شیر ایمن مباش
مالِ دنیا شد تبسّمهایِ حق　　کرد ما را مست و مغرور و خَلَق
فقر و رنجوری بِهَستت ای سند　　کآن تبسّم دامِ خود را بر کَنَد

امتحان کردنِ گرگ را شیر[783] و گفتن که پیش آی و این صید را بخش کن[784] میانِ ما

گفت شیر ای گرگ این را بخش کن　　معدلت را نو کن ای گرگِ کهُن
نایبِ من باش در قسمت‌گری　　تا پدید آید که تو چی[785] گوهری
گفت ای شه گاوِ وحشی بخشِ تست　　آن بزرگ و تو بزرگ و زَفت و
بُز مرا که بز میانه‌ست و وسط　　رُوبَها خرگوش بسْتان بی‌غلط
شیر گفت ای گرگ چون گفتی بگو　　چونکه من باشم تو گویی ما و تو
گرگ خود چه سگ بوَد کو خویش　　پیشِ چون من شیرِ بی‌مثل و ندید
گفت پیش آ ای خری کو خود خرید　　پیشش آمد پنجه زد او را درید
چون ندیدش مغز و تدبیرِ رشید　　در سیاست پوستش از سر کشید
گفت چون دیدِ مَنَت از[786] خود نبُرد　　این چنین جان را بباید زار مُرد
چون نبودی فانی اندر پیشِ من　　فضل آمد مر ترا گردن زدن
کُلُّ شَیْءٍ هَالِکٌ اِلّا وجههِ[787]　　چون نه‌ای در وجهِ او هستی مجو
هر که اندر وجهِ ما باشد فنا　　کُلُّ شَیْءٍ هَالِکٌ نبْود جزا
زآنکه در اِلّاست او از لا گذشت　　هر که در اِلّاست او فانی نگشت
هر که بر در او من و ما می‌زند　　ردِّ باب است او و بر لا می زند[788]

---

[782] چون منافق سر نیندازم چرا: گر نَبُرَّم سَر بوَد عینِ خطا
[783] گرگ را شیر: شیر گرگ را
[784] و این صید را بخش کن: ای گرگ بخش کن صیدها را
[785] چی: چه
[786] از: ز
[787] اِلّا وجههِ: جز وجهِ او
[788] زند: تند

قصّهٔ آنکس که درِ یاری بکوفت از اندرون[789] گفت کیست گفت منم گفت چون تو تُوِی در نمی‌گشایم هیچ کس را از یاران نمی‌شناسم که او من باشد برو راه نیست[790]

آن یکی آمد درِ یاری بزد — گفت یارش کیستی ای معتمَد
گفت من گفتش برو هنگام نیست — بر چنین خوانی مقامِ خام نیست
خام را جز آتشِ هجر و فراق — کی پزد کی وارهاند از نفاق
3055 رفت آن مسکین و سالی در سفر — در فراقِ دوست سوزید از شَرَر
پخته گشت آن سوخته پس باز گشت — باز گردِ خانهٔ همباز گشت
حلقه زد بر در به صد ترس و ادب — تا بِنَجْهد بی‌ادب لفظی ز لب
بانگ زد یارش که بر در کیست آن — گفت بر در هم تُوِی ای دلسِتان
گفت اکنون چون منی ای من در آ — نیست گنجایی دو من را در سرا
3060 نیست سوزن را سرِ رشتهٔ دوتا — چونکه یکتایی در این سوزن در آ
رشته را باشد به سوزن ارتباط[791] — نیست در خور با جَمَل سَمُّ الخِیاط
کی شود باریک هستیِ جَمَل — جز به مقراضِ ریاضات و عمل
دستِ حق باید مر آن را ای فلان — کو بوَد بر هر مُحالی کُن فَکَان
هر مُحال از دستِ او ممکن شود — هر حَرون از بیمِ او ساکن شود
3065 اَکمه و اَبرص چه باشد مرده نیز — زنده گردد از فسونِ آن عزیز
وآن عدم از[792] مرده مرده‌تر بوَد — وقت ایجادش عدم[793] مُضطَر بوَد
کُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِی شَأْنٍ بخوان — مر وَرا بی‌کار و بی‌فعلی مدان
کمترین کاریش به[794] هر روز آن بود[795] — کو سه لشکر را روانه می کند[796]
لشکری ز اصلاب سویِ اُمّهات — بهرِ آن تا در رَحِم رُوید نبات
3070 لشکری ز ارحام سویِ خاکدان — تا ز نرّ و ماده پُر گردد جهان 35a

---

[789] اندرون: درون
[790] راه نیست: +
[791] باشد به سوزن ارتباط: با سوزن آمد ارتباط
[792] از: کز
[793] وقت ایجادش عدم: در کفِ ایجادِ او
[794] به: +
[795] بود: آن
[796] روانه می کند: کند این سو روان

لشکری از خاک زآن سویِ اجل　　تا ببیند هر کسی حُسنِ عمل
این سخن پایان ندارد هین بتاز　　سویِ آن دو یارِ پاکِ پاکباز

پشیمان شدن آن گوینده که گفت منم به ریاضت غرامت آن کشیدن او یک‌سان جهت از استغفار و باز گشتن آن مستغفر به درِ آن خانه و پرسیدنِ صاحبِ خانه که کیست و جوابِ آن مستغفر که توی بر در[797]

گفت یارش کاندر آ ای جمله من　　نی مخالف چون گُل و خارِ چمن
رشته یکتا شد غلط کم شو کنون　　گر دوتا بینی حروفِ کاف و نون
3075 کاف و نون همچون کمند آمد جَذوب　　تا کشاند مر عدم را در خُطوب
پس دوتا باید کمند اندر صُوَر　　گرچه یکتا باشد آن دو در اثر
گر دو پا گر چارپا یک ره[798] بَرَد　　همچو مقراضِ دو تا یکتا بُرَد
آن دو انبازانِ گازُر را ببین　　هست در ظاهر خلاف آن و این[799]
آن یکی کرباس را در آب زد　　وآن دگر انباز خشکش می‌کند
3080 باز او آن خشک را تر می‌کند　　گوییا ز استیزه ضد بر می‌تند
لیک این دو ضدِّ استیزه‌نما　　یک‌دل و یک‌کار آمد ای فنیٰ[800]
هر نبی و هر ولی را مسلکی است　　لیک تا حق می‌برد جمله یکی است

رو در کشیدنِ سخن به سببِ ملالتِ مستمعان[801]

چونکه جمعِ مستمع را خواب بُرد　　سنگهایِ آسیا را آب بُرد
رفتنِ این آب فوقِ آسیاست　　رفتنش در آسیا بهرِ شماست
3085 چون شما را حاجتِ طاحون نماند　　آب را در جویِ اصلی باز راند
ناطقه سویِ دهان تعلیم راست　　ورنه خود آن نطق را جویی جداست
می‌رود بی‌بانگ و بی‌تکرارها　　تَحْتَهَا الْاَنْهَار تا گلزارها

---

[797] پشیمان شدن آن گوینده که گفت منم به ریاضت غرامت آن کشیدن او یک‌سان جهت از استغفار و باز گشتن آن مستغفر به درِ آن خانه و پرسیدنِ صاحبِ خانه که کیست و جوابِ آن مستغفر که توی بر در: +
[798] یک ره: ره را
[799] خلاف آن و این: خلافی زآن و زین
[800] آمد ای فنیٰ: باشد در رضا
[801] رو در کشیدنِ سخن به سببِ ملالتِ مستمعان: +

ای خدا جان را تو بنْما آن مقام کاندر او بی‌حرف می‌رُوید کلام
تا که سازد جانِ پاک از سر قدم سویِ عرصهٔ دُور پهنایِ[802] عدم
عرصه‌ای بس باگشاد و بافضا وین خیال و هست یابد زو نوا
تنگ‌تر آمد خیالات از عدم زآن سبب باشد خیال اسبابِ غم
باز هستی تنگ‌تر بود از خیال زآن شود در وی قمر همچون هلال
باز هستیِ جهانِ حسّ و رنگ تنگ‌تر آمد که زندانی است تنگ
علّتِ تنگی است ترکیب و عدد جانبِ ترکیب حسها می‌کَشد
زآن سویِ حس عالمِ توحید دان گر یکی خواهی بدان جانب بران
امرِ کُن یک فعل بود و نون و کاف در سخن افتاد و معنی بود صاف
این سخن پایان ندارد باز گرد تا چه شد احوالِ گرگ اندر نَبَرد

ادب کردنِ شیر مر[803] گرگ را که در قسمت کردن[804] بی‌ادبی کرد

گرگ را بر کَنْد سر آن سرفراز تا نمانَد دوسری و امتیاز
فَانْتَقَمْنَا مِنْهُم است ای گرگِ پیر چون نبودی مرده در پیشِ امیر
بعد از آن رُو شیر با روباه کرد گفت این را بخش کن از بهرِ خورد
سجده کرد و گفت کین گاوِ سمین چاشت‌خوردت باشد ای شاهِ گُزین
وآن بُز از بهرِ میان‌روز را یخنیی باشد شهِ پیروز را
وآن دگر خرگوش بهرِ شام هم شب‌چرهٔ این شاهِ با لطف و کرم
گفت ای روبه تو عدل افروختی این چنین قسمت ز کی آموختی
از کجا آموختی این ای بزرگ گفت ای شاهِ جهان از حالِ گرگ
گفت چون در عشقِ ما گشتی گِرَو هر سه را بر گیر و بسْتان و بِرَو
روبها چون جملگی ما را شدی چونْت آزاریم چون تو ما شدی
ما ترا و جمله اِشکاران ترا پای بر گردونِ هفتم نِه بر آ
چون گرفتی عبرت از گرگِ دَنی پس تو روبه نیستی شیرِ مَنی
عاقل آن باشد که عبرت گیرد از مرگِ یاران در بلایِ مُحتَرَز

---

[802] پهنای: و پنهای
[803] مر: +
[804] کردن: +

گفت روبه صد سپاس آن شیر را کز پسِ آن گرگ وا خواند او مرا[805]
گر مرا اوّل بفرمودی که تو بخش کن این را که جان بُردی
پس سپاس او را که ما را در جهان کرد بیدار[807] از پسِ پیشینیان 35b
تا شنیدیم آن سیاستهایِ حق بر قرونِ ماضیه اندر سَبَق
3115 تا که ما از حالِ آن گرگانِ پیش همچو روبه پاسِ خود داریم بیش
امّةِ[808] مرحومه زین رُو خواندمان آن رسولِ حقّ و صادق در بیان
استخوان و پشمِ آن گرگان عیان بنْگرید و پند گیرید ای مِهان
عاقل از سر بنْهد این هستی و باد چون شنید انجامِ فرعونان و عاد
ور بِنَنْهد دیگران از حالِ او عبرتی گیرند از اضلالِ او

تهدید کردنِ نوح[809] مر قوم را که با من مپیچید که روی پوشم با خدای در میانِ آن به حقیقت می پیچید ای مخذولان[810]

3120 گفت نوح ای سرکشان من من نِیَم من ز جان مُردم به جانان می‌زِیَم
چون بمُردم از حواسِ بُوالْبَشَر حق مرا شد سمع و ادراک و بصر
چونکه من من نیستم این دَم ز هوست پیشِ این دم هرکه دم زد کافر اوست
هست اندر نقشِ این روباه شیر سویِ این روبه نباید[811] شد دلیر
گر ز رویِ صورتش می‌نَگْروی غرّهٔ شیران ازو می‌بشْنوی[812]
3125 گر نبودی نوح را از حق یدی پس جهانی را چرا بر هم زدی
صد هزاران شیر بود او در تنی او چو آتش بود و عالم خرمنی
چونکه خرمن پاسِ عُشرِ او نداشت او چنان شعله بر آن خرمن گماشت
هر که او در پیشِ این شیرِ نهان بی‌ادب چون گرگ بگْشاید دهان
همچو گرگ آن شیر بر درّاندش فَانْتَقَمْنَا مِنْهُمُ بر خواندش

---

[805] گفت روبه صد سپاس آن شیر را / کز پسِ آن گرگ وا خواند او مرا: +
روبه آن دم بر زبان صد شکر راند / که مرا شیر از پیِ آن گرگ خواند: -
[806] جان بُردی ازو: بُردی جان از او
[807] بیدار: پیدا
[808] امّةِ: امّتِ
[809] نوح: نوح علیه السّلام
[810] روی پوشم با خدای در میانِ آن به حقیقت می پیچید ای مخذولان: من روپوشم با
[811] نباید: نشاید
[812] ازو می‌بشْنوی: از او می‌نَشْنوی

زخم یابد همچو گرگ از دستِ شیر پیشِ شیر ابله بوَد کو شد دلیر
کاشکی آن زخم بر جسم[813] آمدی تا بُدی کایمان و دل سالم بُدی
قوّتم بشکست[814] چون اینجا رسید چون توانم کرد این سِر را پدید
همچو آن روبه کَمِ اِشکم کنید پیشِ او روباه‌بازی کم کنید
جمله ما و من به پیشِ او نهید مُلک مُلکِ اوست مُلک او را دهید
چون فقیر آیید اندر راهِ راست شیر و صیدِ شیر خود آنِ شماست
زآنکه او پاک است و سُبحان وصفِ بی نیاز است او ز نغز و مغز و پوست
هر شکار و هر کراماتی که هست از برایِ بندگان آن شَه است
نیست شه را طَمْع بهرِ خلق ساخت این همه دولت خنک آنکو شناخت
آنکه دولت آفرید و دو سرا مُلک و دولتها چه کار آید ورا
پیشِ سُبحان پس نگه دارید دل تا نگردید از گمانِ بد خَجِل
کو ببیند سِرّ و فکر و جست و جو همچو اندر شیرِ خالص تارِ مو
آنکه او بی نقش ساده‌سینه شد نقشهایِ غیب را آیینه شد
سرِّ ما را بی‌گمان موقِن شود زآنکه مؤمن آینهٔ مؤمن بوَد
چون زند او نقدِ ما را بر محک پس یقین را باز داند او ز شک
چون شود جانش محکِّ نقدها پس ببیند قلب را و قلب را

بَیان[815] نشاندنِ پادشاه صوفیانِ عارف را پیشِ رویِ خویش تا چشمشان بدیشان روشن شود

پادشاهان را چنان عادت بوَد این شنیده باشی ار یادت بوَد
دستِ چپْشان پهلوانان ایستند زآنکه دل پهلویِ چپ باشد به بند
مُشرف و اهلِ قلم بر دستِ راست زآنکه علمِ خط و ثبت آن دست
صوفیان را پیشِ رو موضع دهند کآینهٔ جانند و ز آیینه بِهند
سینه صیقلها زده در ذکر و فکر تا پذیرد آینهٔ دل نقشِ بکر
هر که او از صُلبِ فطرت خوب زاد آینه در پیشِ او باید نهاد

---

[813] جسم: بر تن
[814] بشکست: بگُسست
[815] بَیان: +

عاشقِ آیینه باشد رویِ خوب　　صیقلِ جان آمد و تَقْوَی الْقُلُوب

آمدنِ مهمان پیشِ یوسف صدیق علم و تقاضای یوسف[816] از او تحفه و ارمغان

آمد از آفاق یارِ مهربان　　یوسفِ صدّیق را شد میهمان

کآشنا بودند وقتِ کودکی　　بر وِسادهٔ آشنایی متّکی

3155 یاد دادش جورِ اخوان و حسد　　گفت کآن زنجیر بود و ما اسد

عار نبْود شیر را از سلسله　　نیست ما را از قضایِ حق گِله

شیر را بر گردن ار زنجیر بود　　بر همه زنجیرسازان میر بود 36a

گفت چون بودی ز زندان و ز چاه　　گفت همچون در مُحاق و کاست

در مُحاق ار ماهِ نو گردد دوتا　　نی در آخر بدر گردد بر سما

3160 گرچه دُردانه به هاون کوفتند　　نورِ چشم و دل شد و بیند بلند

گندمی را زیرِ خاک انداختند　　پس ز خاکش خوشه‌ها بر ساختند

بارِ دیگر کوفتندش ز آسیا　　قیمتش افزود و نان شد جان‌فزا

باز نان را زیرِ دندان کوفتند　　گشت عقل و جان و فهمِ هوشمند

باز آن جان چونکه محوِ عشق گشت　　یُعْجِبُ الزُّرَّاعَ آمد بعدِ کشت

3165 این سخن پایان ندارد باز گرد　　تا که با یوسف چه گفت آن نیک

طلب کردنِ یوسف صدیق ارمغان از مهمان[817]

بعدِ قصّه گفتنش گفت ای فلان　　هین چه آوردی [...][818] ارمغان

بر درِ یاران تهی‌دست آمدن[819]　　هست بی‌گندم سوی طاحون

حق تعالیٰ خلق را گوید به حشر　　ارمغانی[820][821] کو از برایِ روزِ نشر

جِئْتُمُونَا وَ فُرَادیٰ بی‌نوا　　هم بدان سان که خَلَقْنَاکُم کَذَا

3170 هین چه آوردید دست‌آویز را　　ارمغانِ روزِ رستاخیز را

---

816 یوسف صدیق علم و تقاضای یوسف: یوسف علیه السّلام و تقاضا کردنِ یوسف علیه السّلام

817 طلب کردنِ یوسف صدیق ارمغان از مهمان: +

818 ره آورد

819 آمدن: ای فَتیٰ

820 هست بی‌گندم سوی طاحون شدن: هست چون بی‌گندمی در آسیا

821 ارمغانی: ارمغان

یا امیدِ بازگشتنْتان نبود وعدهٔ امروز باطلْتان نمود
وعدهٔ[822] مهمانیش را مُنکِری[823] پس ز مطبخ خاک و خاکستر بَری
ور نه‌ای مُنکِر چنین دست تهی بر[824] درِ آن دوست چون پا می‌نهی
اندکی صرفه بکن از خواب و خور ارمغان بهرِ ملاقاتش بِبَر
3175 شو قَلِیلُ النَّوْمِ مِمَّا یَهْجَعُون باش در اَسحار از یَسْتَغْفِرُون
اندکی جنبش بکن همچون جَنین تا ببخشندت حواسِ نوربین
وز جهانِ چون رَحِم بیرون روی از زمین در عرصهٔ واسع شوی
آنکه اَرضُ اللّهِ وَاسِع گفته‌اند عرصه‌ای دان که انبیا در رفته‌اند[825]
دل نگردد تنگ زآن عرصهٔ فراخ نخلِ تر آنجا نگردد خشک شاخ
3180 حاملی تو مر حواست را کنون کُند و مانده می‌شوی و سرنگون
چونکه محمولی نه حامل وقتِ خواب ماندگی رفت و شدی بی رنج و تاب
چاشنیّی دان تو حالِ خواب را پیشِ محمولیِ حالِ اولیا
اولیا اصحابِ کهفند ای عَنود در قیام و در تَقَلُّب هُمْ رُقُود
می‌کشدشان بی‌تکلّف در فِعال بی‌خبر ذاتَ الْیَمین ذاتَ الْشِّمال
3185 چیست آن ذاتَ الْیَمین فعلِ حَسَن چیست آن ذاتَ الْشِّمال اَشغالِ تن
می‌رود این هر دو کار از انبیا بی‌خبر زین هر دو ایشان چون صدا
گر صدایت بشْنواند خیر و شر ذاتِ کُه باشد ز هر دو باخبر

گفتنِ مهمانِ یوسف صدیق را[826] که آینه[827] آوردمت ارمغان[828] که تا هر باری که در وی نگری رویِ خوبِ خویش را بینی مرا یاد کنی

گفت یوسف هین بیاور ارمغان او ز شرمِ این تقاضا زد فغان
گفت من چند ارمغان جُستم ترا ارمغانی در نظر نامد مرا

---

[822] وعدهٔ: مُنکِری
[823] مُنکِری: از خری
[824] بر: در
[825] عرصه‌ای دان که انبیا در رفته‌اند: عرصه‌ای دان انبیا را بس بلند
[826] صدیق را: علیه السّلام
[827] آینه: آینه‌ای
[828] ارمغان: +

حبّه‌ای را جانبِ کان چون بَرَم قطره‌ای را سویِ عمّان چون بَرَم
زیره را من سویِ کرمان آورم گر به پیشِ تو دل و جان آورم
نیست تخمی کاندر این انبار نیست غیرِ حُسنِ تو که آن را یار نیست
لایق آن دیدم که من آیینه‌ای پیشِ تو آرم چو نورِ سینه‌ای
تا ببینی رویِ خوبِ خود در آن ای تو چون خورشید شمعِ آسمان
آینه آوردمت ای روشنی تا چو بینی رویِ خود یادم کنی
آینه بیرون کشید او از بغل خوب را آیینه باشد مُشتَغَل
آینهٔ هستی چه باشد نیستی نیستی بر گر تو ابله نیستی
هستی اندر نیستی بتْوان نمود مال‌داران بر فقیر آرند جود
آینهٔ صافیِ نان خود گرسنه‌ست سوخته هم آینهٔ آتش‌زنه‌ست
نیستی و نقص هر جایی که خاست آینهٔ خوبیِ جمله پیشه‌هاست
چونکه جامه چُست دوزیده[829] بوَد مظهرِ فرهنگِ درزی کمی[830] شود
ناتراشیده همی باید جُذوع تا دروگر اصل سازد یا فُروع
خواجهٔ اشکسته‌بند آنجا رود کاندر آنجا پایِ اشکسته بوَد
کی شود چون نیست رنجورِ نزار آن جمالِ صنعتِ طبّ آشکار 36b
خواری و دونیِ مسها بر مَلا گر نباشد کی نماید کیمیا
نقصها آیینهٔ وصفِ کمال وآن حقارت آینهٔ عزّ و جلال
زآنکه ضد را ضد کند ظاهر[831] یقین زآنکه با سرکه پدید است انگبین
هر که نقصِ خویش را دید و شناخت اندر استکمالِ خود دَه‌اسپه تاخت
زآن نمی‌پرّد به سویِ ذُوالجلال کو گمانی می‌برد خود را کمال
علّتی بتّر ز پندارِ کمال نیست اندر جانِ تو ای ذو دَلال
از دل و از دیده‌ات بس خون رود تا ز تو این مُعجِبی بیرون رود[832]

---

[829] چُست دوزیده: چُست و دوزیده
[830] کمی: چون
[831] ظاهر: پیدا
[832] رود: شود

علّتِ ابلیس اَنَا خَیْری بُدست وین مرض در نفسِ هر مخلوق
گرچه خود را بس شکسته بیند او آب صافی دان و سرگین زیرِ جو
چون بشوراند ترا در امتحان آب سرگین رنگ گردد در زمان
در تگِ جو هست سرگین ای فتیٰ گرچه جو صافی نماید مر ترا
هست پیرِ راه‌دانِ پُر فِطَن باغهایِ نفس و[833] کُل را جوی کَن
جویِ خود را کی تواند پاک کرد نافع از علمِ خدا شد علمِ مرد
کی تراشد تیغ دستهٔ خویش را رَو به جرّاحی سپار این ریش را
بر سرِ هر ریش جمع آمد مگس تا نبیند قُبحِ ریشِ خویش کس
آن مگس اندیشه‌ها وآن مالِ تو ریشِ تو آن ظلمتِ احوالِ تو
ور نهد مرهم بر آن ریشِ تو پیر آن زمان ساکن شود درد و نفیر
تا که پندارد که صحّت یافتست پرتوِ مرهم بر آنجا تافتست
هین ز مرهم سر مکش ای پشت‌ریش وآن ز پرتو دان مدان از اصلِ خویش

مرتد شدنِ کاتبِ وحی به سببِ آنکه پرتوِ وحی برو زد آن آیت را پیش از پیغامبر علم[834] بخواند گفت پس من هم محلِّ وَحْیَم

پیش از عثمان یکی نسّاخ بود کو به [...][835] وحی جدّی می‌نمود
وحی پیغامبر چو خواندی در سَبَق[836] او همان را وا نبشتی در[837] ورق
پرتوِ آن وحی بر وی تافتی او درونِ خویش حکمت یافتی
عینِ آن حکمت بفرمودی رسول زین قَدَر گمراه شد آن بُوالفضول
کآنچه می‌گوید رسولِ مُستَنیر مر مرا هست آن حقیقت در ضمیر
پرتوِ اندیشه‌اش زد بر رسول قهرِ حقّ آورد بر جانش نزول
هم ز نسّاخی بر آمد هم ز دین شد عدوِّ مصطفی و دین به کین

---

[833] و: +
[834] علم: صَلَّی اللّهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ
[835] نسخ
[836] وحی پیغامبر چو خواندی در سَبَق: چون نبی از وحی فرمودی سَبَق
[837] در: بر

مصطفی فرمود کای گبرِ عَنود چون سیه گشتی اگر نور از تو بود
گر تو یَنبوعِ الٰهی بودیی این چنین آبِ سیه نگْشودیی
تا که ناموسش به پیشِ این و آن نشْکند بر بست این او را دهان
اندرون می‌سوختش هم زین سبب او نیارد توبه کردن[838] این عجب
3235 آه می‌کرد و نبودش آه سود تا[839] در آمد تیغ و سر را در ربود
کرده حق ناموس را صد من حدید ای بسا بسته به بندِ ناپدید
کفر و کبر[840] آن سان ببست آن راه را کو نیارد کرد ظاهر آه را
گفت اَغْلَالاً فَهُمْ بِه مُقْمَحُون نیست آن اغلال بر ما از برون
خَلْفَهُمْ سَدّاً فَاَغْشَیْنَاهُمُ می‌نبیند بند را پیش و پس او
3240 رنگِ صحرا دارد آن سدّی که خاست او نمی‌داند که آن سدِّ قضاست
شاهدِ تو سدِّ رویِ شاهد است مرشدِ تو سدِّ گفتِ مرشد است
ای بسا کُفّار را سودایِ دین بند او ناموس و کبرِ آن و این
بندِ پنهان لیک از آهن بتر بندِ آهن را کند پاره تَبَر
بندِ آهن را توان کردن جدا بندِ غیبی را نداند کس دوا
3245 مرد را زنبور اگر نیشی زند طبعِ او آن لحظه بر دفعی تَنَد
زخمِ نیش امّا چو از هستیِ تست غم قوی باشد نگردد درد سُست
شرحِ این از سینه بیرون می‌جهد لیک می‌ترسم که نومیدی دهد
نی مشو نومید خود[841] را شاد کن پیشِ آن فریادرس فریاد کن
کای مُحبِّ عفو از ما عفو کن ای طبیبِ رنجِ ناصور[842] کهُن
3250 عکسِ حکمت آن شقی را یاوه کرد خود مبین تا بر نیارد از تو گَرد
ای برادر بر تو حکمت جاریه‌ست آن ز ابدال است و بر تو عاریه‌ست

---

[838] او نیارد توبه کردن: توبه کردن می‌نیارست
[839] تا: چون
[840] کفر و کبر: کبر و کفر
[841] نومید خود: نومید و خود
[842] ناصور: ناسور

گرچه در خود خانه نوری یافتست آن ز شمعِ پادشاهان[843] تافتست 37a

شکر کن غرّه مشو بینی مکن گوش دار و هیچ خودبینی مکن

صد هزاران آه[844] کین عاریّتی امّتان را دور کرد از امّتی

من غلامِ آن که او در هر رباط خویش را واصل نداند بر سماط

بس رباطی که بباید ترک کرد تا به مسکن در رسد یک روز مرد

گرچه آهن سرخ شد آن[845] سرخ نیست پرتوِ عاریّتِ آتش‌زنی است

گر شود پر نور روزن یا سرا تو مدان روشن مگر خورشید را

هر در و دیوار گوید روشنم پرتوِ غیری ندارم این منم

پس بگوید آفتاب ای نارشید چونکه من غارب شوم آید پدید

سبزه‌ها گویند ما سبز از خودیم شاد و خندانیم و بس زیبا خدیم

فصلِ تابستان بگوید ای اُمم خویش را بینید چون من بگْذرم

تن همی‌نازد به خوبی و جمال روح پنهان کرده فرّ و پرّ و بال

گویدش کای مزبله تو کیستی یک دو روز از پرتوِ من زیستی

غُنج و نازت می‌نگنجد در جهان باش تا که من شوم از تو نَهان

گرم‌دارانت ترا گوری کَنند طُعمهٔ ماران و مورانت کنند

بینی از گندِ تو گیرد آن کسی کو به پیشِ تو همی‌مردی بسی

پرتوِ روح است نطق و چشم و گوش پرتوِ آتش بوَد در آب جوش

آنچنانکه پرتوِ جان بر تن است پرتوِ ابدال بر جانِ من است

جانِ جان چون[846] واکشد پا را ز جان جان چنان گردد که بی‌جان تن بدان

سر از آن رو می‌نهم من بر زمین تا گواهِ من بود در یومِ[847] دین

یومِ دین که زُلْزِلَتْ زِلْزَالَهَا این زمین باشد گواهِ حالها

کو تُحَدِّث جَهْرَةً اَخْبَارَهَا در سخن آید زمین و خارها[848]

---

[843] شمعِ پادشاهان: همسایهٔ منوَّر
[844] هزاران آه: دریغ و درد کین
[845] آن: او
[846] چون: چو
[847] یومِ: روزِ
[848] خارها: خاره‌ها

فلسفی مُنکِر شود در فکر و ظن | گو برَو سر را بر آن دیوار زن
نطقِ آب و نطقِ خاک و نطقِ گِل | هست محسوسِ حواسِ اهلِ دل
فلسفی کو مُنکِرِ حَنَّانه است | از حواسِ اولیا بیگانه است
گوید او که پرتوِ سودایِ خلق | بس خیالات آورد در رایِ خلق
بلکه عکسِ آن فساد و کفرِ او | این خیالِ مُنکِری را زد بر او
فلسفی مر دیو را مُنکِر شود | در همان دم سخرهٔ دیوی بوَد
گر ندیدی دیو را خود را ببین | بی‌جنون نبْود کبودی در[849] جَبین
هر که را در دل شک و پیچانیَ است | در جهان او فلسفی پنهانیَ است
می‌نماید اعتقاد و گاه‌گاه | آن رگِ فَلْسَف کند رویش سیاه
الحذر ای مؤمنان کآن در شماست | در شما بس عالمِ بی‌منتهاست
جمله هفتاد و دو ملت در تُوَست | وه که روزی آن بر آرد از تو دست
هر که او را برگِ این[850] ایمان بوَد | همچو برگ از بیمِ این لرزان بوَد
بر بلیس و دیو از آن[851] خندیده‌ای | که تو خود را نیک مردم دیده‌ای
چون کند جان بازگونه پوستین | چند واویلا[852] بر آید ز اهلِ دین
بر دکانِ هر زرنما خندان شدست | زآنکه سنگِ امتحان پنهان شدست
پرده‌ای ستّار از ما بر مگیر | باش اندر امتحان ما را مُجیر
قلب پهلو می‌زند با زر به شب | انتظارِ روز می‌دارد ذَهَب
با زبانِ حال گوید زر[853] که باش | ای مُزوَّر تا بر آید روز فاش
صد هزاران سال ابلیسِ لعین | بود ز ابدال و امیر المؤمنین
پنجه زد با آدم از نازی که داشت | گشت رسوا همچو سرگین وقتِ

دعا کردنِ بلعمِ باعور که موسی و قومش را از این شهر که حصار داده‌اند بی‌مراد باز گردان و مستجاب شدنِ دعایش[854]

---

[849] در: بر
[850] این: آن
[851] از آن: زآن
[852] واویلا: واویلی
[853] گوید زر: زر گوید
[854] دعایش: دعایِ او

بلعمِ باعور را خلقِ جهان سُغبه شد مانندِ عیسیِ زمان
سجده ناوردند کس را دونِ او صحّتِ رنجور بود افسونِ او
پنجه زد با موسی از کبر و کمال آنچنان شد که شنیدستی تو حال
صد هزار ابلیس و بلعم در جهان همچنین بودست پیدا و نهان
این دو را مشهور گردانید الٰه تا که باشد این دو بر باقی گواه
این دو دزد آویخت بر[855] دارِ بلند ورنه اندر قهر بس دزدان بُدند
این دو را پرچم به سویِ شهر بُرد کشتگانِ قهر را نتْوان شمرد 37b
نازنینی تو ولی در حدِّ خویش اللّه اللّه پا مَنِه از حدّ بیش
گر زنی بر نازنین‌تر از خودت در تگِ هفتم زمین زیر آردت
قصّهٔ عاد و ثمود از بهرِ چیست تا بدانی کانبیا را نازکی است
این بیانِ[856] خَسف و قَذف و صاعقه شد بیانِ عزِّ نفسِ ناطقه
جمله حیوان را بیِ انسان بکُش جمله انسان را بکُش از بهرِ هُش
هُش چه باشد عقلِ کُلِّ هوشمند هوشِ جزوی هُش بوَد امّا نژند
جمله حیواناتِ وحشی ز آدمی باشد از حیوانِ اِنسی در کمی
خونِ آنها خلق را باشد سبیل زآنکه وحشی‌اند از عقلِ جلیل
خونِ ایشان خلق را باشد روا زآنکه انسان را نیند اشان سزا[857]
عزّتِ وحشی بدین [...][858] کا[859] مر انسان را مخالف آمدست
پس چه عزّت باشدت ای نادره چون شدی تو حُمُرٌ مُسْتَنفِره
خر نشاید کُشت از بهرِ صلاح چون شود وحشی شود خونش مُباح
گرچه خر را دانشِ زاجر نبود هیچ معذورش نمی‌دارد ودود
پس چو وحشی شد از آن دم آدمی کی بوَد معذور ای یارِ سَمی
لاجرم کفّار را شد خون مُباح همچو وحشی پیشِ نُشّاب و رِماح

---

[855] بر: از
[856] بیان: نشان
[857] خونِ ایشان خلق را باشد روا / زآنکه انسان را نیند اشان سزا: +
[858] افتاد پست
[859] کا: که

جفت و فرزندانشان جمله سبیل زآنکه بی‌عقلند و مطرود[860] و ذلیل
باز عقلی کو رمد از عقلِ عقل کرد از عقلی به حیوانات نقل

اعتماد کردنِ هاروت و ماروت بر عصمتِ خویش و امیریِ اهلِ[861] دنیا خواستن و در فتنه افتادن

همچو هاروت و چو ماروتِ شَهیر از بَطَر خوردند زهرآلود تیر
اعتمادی بودشان بر قدسِ خویش چیست بر شیر اعتمادِ گاومیش
گرچه او با شاخ صد چاره کند شاخ شاخش شیرِ نر پاره کند
گر شود پُر شاخ همچون خارپشت شیر خواهد گاو را ناچار کُشت
گرچه صرصر بس درختان می‌کَنَد با گیاهِ سبز[862] احسان می‌کند
بر ضعیفیِ گیاه آن بادِ تند رحم کرد ای دل تو از قوّت مَلُند
تیشه را ز انبوهیِ شاخِ درخت کی هراس آید ببرّد لَخت لَخت
لیک بر برگی نکوبد خویش را جز که بر ریشی[863] نکوبد نیش را
شعله را ز انبوهیِ هیزم چه غم کی رمد قصّاب از [...][864]
پیشِ معنی چیست صورت بس زبون چرخ را معنیش می‌دارد نگون
تو قیاس از چرخِ دولابی بگیر گردشش از کیست از عقلِ مُشیر
گردشِ این قالب همچون سپر هست از روحِ مُسَتَّر ای پسر
گردشِ این باد از معنیِ اوست همچو چرخی کآن اسیرِ آبِ جوست
جرْ[865] رو مدّ و دخل و خرجِ این نَفَس از که باشد جز ز جانِ پُر هوس
گاه جیمش می‌کند گه حی[866] و دال گاه صلحش می‌کند گاهی جدال
همچنین این باد را یزدانِ ما کرده بُد بر عاد همچون اژدها
باز هم آن باد را بر مؤمنان کرده بُد صلح و مراعات و امان

---

860 مطرود: مردود
861 اهلِ: +
862 سبز: تر وی
863 ریشی: نیشی
864 خیلِ غَنَم
865 جرْ: جرّ
866 حی: حا

3335 گفت اَلْمَعْنی هُوَ اللّه شیخِ دین بحرِ معنیهایِ ربُّ العالمین
جمله اطباقِ زمین و آسمان همچو خاشاکی در آن بحرِ روان
حمله‌ها و رقصِ خاشاک اندر آب هم ز آب آمد به وقتِ اضطراب
چونکه ساکن خواهدش کرد از مِرا سویِ ساحل افکَنَد خاشاک را
چون کشد از ساحلش در موج‌گاه آن کند با او که آتش با گیاه
3340 این حدیث آخر ندارد باز ران جانبِ هاروت و ماروت ای جوان

باقیِ قصّهٔ هاروت و ماروت و نکال و عقوبتِ ایشان هم در دنیا به چاهِ بابل

چون گناه و فسقِ خلقانِ جهان می‌شدی بر هر دو روشن آن زمان
دست خاییدن گرفتندی ز خشم لیک عیبِ خود ندیدندی به چشم
خویش‌بین چون از کسی جُرمی بدید آتشی در وی ز دوزخ شد پدید
خویش در آیینه دید آن زشت مرد رو بگردانید از آن و خشم کرد
3345 حَمْیتِ دین خواند او آن کبر را ننْگرد در خویش نفسِ گبر را
حَمْیتِ دین را نشانی دیگر است که از آن آتش جهانی اخضر است
گفت حقْشان که[867] شما روشنگرید در سیه‌کاران مُغَفَّل منگرید 38a
شکر گویید ای سپاه و چاکران رَسته‌اید از شهوت و از چاکِ ران
گر از آن معنی نهم من بر شما مر شما را بیش نَپْذیرد سما
3350 عصمتی که مر شما را در تن است آن ز عکسِ عصمت و حفظِ من
آن ز من بینید نه از خود هین و هین تا نچربد بر شما دیوِ لعین
آنچنان که کاتبِ وحیِ رسول دید حکمت در خود و نورِ اصول
خویش را هم لحنِ[868] مرغانِ خدا می‌شمرد آن بُد صفیر[869] چون صدا
لحنِ مرغان را اگر واصف شوی بر مرادِ مرغ کی واقف شوی
3355 گر بیاموزی صفیرِ بلبلی تو چه دانی کو چه دارد با گُلی
ور بدانی از قیاس و[870] از گمان چون ز لب‌جنبان گمانهایِ کران

---

[867] که: گر
[868] لحن: صوتِ
[869] صفیر: صفیری
[870] از قیاس و: باشد آن هم

صفت[871] عیادت رفتنِ کر بر همسایهٔ رنجورِ خویش

آن کری را گفت افزون‌مایه‌ای که ترا رنجور شد همسایه‌ای
گفت با خود کر که با گوشِ گران من چه دریابم ز گفتِ آن جوان
خاصه رنجور و ضعیف آواز شد لیک باید رفت آنجا نیست بُد
چون ببینم کآن لبش جنبان شود من قیاسی گیرم آن را هم ز خود
چون بگویم چونی ای محنت‌کشم او بخواهد گفت نیکم یا خوشم
من بگویم شُکر چه خوردی اَبا او بگوید شربتی یا ماش‌با
من بگویم صِحّ[872] نُوشَت کیست آن از طبیبان پیشِ تو گوید فلان
من بگویم بس مبارک‌پاست او چونکه او آمد شود کارت نکو
پایِ او را آزمودستیم ما هر کجا شد می‌شود حاجت روا
این جواباتِ قیاسی راست کرد پیشِ آن رنجور شد آن نیک‌مرد
گفت چونی گفت مُردم گفت شُکر شد از این رنجور پُر آزار و نُکر
کین چه شُکر است او عدوی[873] ما بَد کر قیاسی کرد و آن کژ آمدست
بعد از آن گفتش چه خوردی گفت زهر گفت نُوشت باد افزون گشت قهر
بعد از آن گفت از طبیبان کیست او که همی‌آید به چاره پیشِ تو
گفت عزرائیل می‌آید برَو گفت پایش بس مبارک شاد شو
کر برون آمد از آنجا[874] شادمان شُکرِ دلدار بیش کردم[875] این زمان
گفت رنجورِ او عدوی[876] جانِ ماست ما ندانستیم کو کانِ جفاست
خاطرِ رنجور جویان صد سَقَط تا که پیغامش کند از هر نَمَط
چون کسی کو[877] خورده باشد آشِ بد می‌بشوراند دلش تا قی کند
کظمِ غیظ این است آن را قی مکن تا بیابی در جزا شیرین سخُن
چون نبودش صبر می‌پیچید او کین سگِ زن‌روسپیِ حیز کو

---

[871] صفت: به
[872] صِحّ: صِحّه
[873] عدوی: مگر با
[874] از آنجا: بگفت او
[875] دلدار بیش کردم: کِش کردم مراعات
[876] او عدوی: این عدوِّ
[877] کو: که

تا بریزم بر وی آنچه گفته بود | کآن زمان شیرِ ضمیرم خفته بود
چون عیادت بهرِ دل آرامیَ است | این عیادت نیست دشمن کامیَ
3380 تا ببیند دشمنِ خود را نزار | تا بگیرد خاطرِ زشتش قرار
بس کسان کایشان ز طاعت گمرهند | دل به رضوان و ثوابِ آن دهند
خود حقیقت معصیت باشد خفی | بس کَدِر کآن را تو پنداری صفی
همچو آن کر کو همی پنداشتست | کو نکویی کرد و آن بر عکس جَست
او نشسته خوش که خدمت کرده‌ام | حقِّ همسایه به جا آورده‌ام
3385 بهرِ خود او آتشی افروختست | در دلِ رنجور و خود را سوختست
فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِی اَوْقَدْتُمُ | اِنَّکُمْ فِی الْمَعْصِیَة اَزْدَدْتُمُ
گفت پیغمبر به عرابیِ ما[878] | صَلِّ اِنَّکَ لَمْ تُصَلِّ یَا فَتیٰ
از برایِ چارهٔ این خوفها | آمد اندر هر نمازی اِهْدِنَا
کین نمازم را میامیز ای خدا | با نمازِ ضالّین و اهلِ ریا
3390 از قیاسی که بکرد آن کر گزین | صحبتِ ده‌ساله باطل شد بدین
خاصه ای خواجه قیاسِ حسِّ دون | اندر آن وحیی که هست از حد فزون
گوشِ حسِّ تو به حرف ار درخور است | دان که گوشِ غیب‌گیرِ تو کر است

اوّل کسی که در مقابلهٔ نصّ قیاس آورد ابلیس بود

اوّل آن کس کین قیاسکها نمود | پیشِ انوارِ خدا ابلیس بود
گفت نار از خاک بی‌شک بهتر است | من ز نار و او ز خاکِ اَکدَر است
3395 پس قیاسِ فرع بر اصلش کنیم | او ز ظلمت ما ز نورِ روشنیم 38b
گفت حق نی بلکه لا اَنساب شد | زهد و تقوی فضل را محراب شد
این نه میراثِ جهانِ فانیَ است | که به اَنسابش بیابی جانیَ است
بلکه این میراثهایِ انبیاست | وارثِ این جانهایِ اتقیاست
پورِ آن بوجهل شد مؤمن عیان | پورِ آن نوح نَبی از گمرهان

[878] عرابیِ ما: یک صاحب‌ریا

زادهٔ خاکی منوَّر شد چو ماه زادهٔ آتش تُوِی رَو روسیاه
این قیاسات و تحرّی روزِ اَبَر تا[879] به شب مر قبله را کردست حَبَر
لیک با خورشید و کعبه پیشِ رو این قیاس و این تحرّی را مجو
کعبه نادیده مکن رُو زو متاب از قیاس اللّهُ اَعْلَم بِالْصَّواب
چون صفیری بشْنوی از مرغِ حق ظاهرش را یاد گیری چون سَبَق
وآنگهی از خود قیاساتی کنی مر خیالِ محض را ذاتی کنی
اصطلاحاتی است مر ابدال را که نباشد زآن خبر اقوال را
منطق‌الطَّیری به صوت آموختی صد قیاس و صد هوس افروختی
همچو آن رنجور دلها از تو خَست کر به پندارِ اصابت گشته مست
کاتبِ آن وحی زآن آوازِ مرغ بُرده ظنّی کو بوَد انبازِ[880] مرغ
مرغ پرّی زد مر او را کور کرد نک فرو بردش به قعرِ مرگ و درد
هین به عکسی یا به ظنّی هم شما در میفتید از مقاماتِ سما
گرچه هاروتید و ماروت و فزون از همه بر بامِ نَحْنُ الْصَّافُّون
بر بدیهایِ بدان رحمت کنید بر مَنی و خویش‌بین لعنت کنید
هین مبادا غیرت آید از کمین سرنگون افتید در قعرِ زمین
هر دو گفتند ای خدا فرمان تراست بی امانِ تو امانی خود کجاست
این همی‌گفتند و دلْشان می‌طپید بَد کجا آید ز ما نِعمَ الْعَبِید
خار خارِ دو فرشته هم نهِشت تا که تخمِ خویش‌بینی را نکِشت
پس همی‌گفتند کای ارکانیان بی‌خبر از پاکیِ روحانیان
ما بر این گردون تُتُقها می‌تنیم بر زمین آییم و شادروان زنیم
عدل توزیم و عبادت آوریم باز هر شب سویِ گردون بر پریم
تا شویم اعجوبهٔ دوَرِ زمان تا نهیم اندر زمین امن و امان
آن قیاسِ حالِ گردون بر زمین راست ناید فرق دارد در کمین

---

[879] تا: یا
[880] انبازِ: همبازِ

در بیانِ آنکه حالِ خود و مستیِ خود پنهان باید داشت از جاهلان

بشْنو الفاظِ حکیمِ پرده‌ای — سر همانجا نِه که باده خورده‌ای
چونکه از میخانه مستی ضال شد — تسخر و بازیچهٔ اطفال شد
3425 می‌فتد این سو و آن سو در[881] رهی — در گِل و می‌خنددش هر ابلهی
او چنین و کودکان اندر پَیَش — بی‌خبر از مستی و ذوقِ مَیَش
خلق اطفالند جز مستِ خدا — نیست بالغ جز رهیده از هوا
گفت دنیا لعب و لهو است و شما — کودکیت و راست فرماید خدا
از لَعِب بیرون نرفتی کودکی — بی ذکاتِ روح کی باشد ذکی
3430 چون جماعِ طفل دان این شهوتی — که همی رانند اینجا ای فتی
آن جماعِ طفل چه بْوَد بازیی — با جماعِ رستمی یا[882] غازیی
جنگِ خلقان همچو جنگِ کودکان — جمله بی‌معنی و بی‌مغز و مُهان
جمله با شمشیرِ چوبین جنگشان — جمله در لَایَنْفَعِی آهنگشان
جمله‌شان گشته سواره بر نیی — کین بُراقِ ماست یا دُلدُل‌پیی
3435 حاملند و خود ز جهل افراشته — راکب و محمولِ ره پنداشته
باش تا روزی که محمولانِ حق — اسپ‌تازان بگْذرند از نُه طَبَق
تَعْرُجُ الرُّوحُ اِلَیْهِ وَالْمَلَک — مِنْ عُرُوجِ الرُّوحِ یَهْتَزُّ الْفَلَک
همچو طفلان جمله‌تان دامن‌سوار — گوشهٔ دامن گرفته اسپ‌وار
از حقِ اِنَّ الْظَّنَّ لَا یُغْنِی رسید — مرکبِ ظن بر فلکها کی دوید
3440 اَغْلَبُ الْظَّنَّیْنِ فِی تَرْجِیحِ ذَا — لَا تُمَارِی الْشَّمْسَ فِی تَوْضِیحِهَا
آنگهی بینید مرکبهایِ خویش — مرکبی سازیده‌ایت از پایِ خویش
وهم و فکر و حسّ و ادراکِ شما — همچو نَی دان مرکبِ کودک هلا
علمهایِ اهلِ دل حمّالشان — علمهایِ اهلِ تن احمالشان 39a
علم چون بر دل زند یاری شود — علم چون بر تن زند باری شود

---

[881] این سو و آن سو در: او سو به سو بر هر
[882] یا: و

3445 گفت ایزد یَحْمِلُ اَسْفَارَهُ بار باشد علم کآن نبْود ز هو
علم کآن نبْود ز هو بی‌واسطه آن نپاید همچو رنگِ ماشطه
لیک چون این بار را نیکو کشی بار بر گیرند و بخشندت خوشی
هین مکَش بهرِ هوا انبارِ[883] علم تا شوی راکب تو بر رهوارِ[884] علم[885]
از هواها کی رهی بی جامِ هو ای ز هو قانع شده با نامِ هو
3450 از صفت وز نام چه زاید خیال وآن خیالش هست دلاّلِ وصال
دیده‌ای دلاّلِ بی‌مدلول هیچ تا نباشد جاده نبْود غول هیچ
هیچ نامی بی‌حقیقت دیده‌ای یا ز گاف و لامِ گُل گُل چیده‌ای
اسم خواندی رَو مسمّیٰ را بجو مَه به بالا دان نه اندر آبِ جو
گر ز حرف و نام[886] خواهی بگْذری پاک کن خود را ز خود هین
3455 همچو آهن ز آهنی بی‌رنگ شو در ریاضت آینهٔ بی‌زنگ شو
خویش را صافی کن از اوصافِ خود تا ببینی ذاتِ پاکِ صافِ خود
بینی اندر دل علومِ انبیا بی کتاب و بی معید و اوستا
گفت پیغامب که هست از امّتم کو بوَد هم‌گوهر و هم‌همّتم
مر مرا زآن نور بیند جانشان که من ایشان را همی‌بینم از آن[887]
3460 بی صحیحین و احادیث و رُوات بلکه اندر مشربِ آبِ حیات
سِرِّ اَمْسَیْنَا لَکُرْدِیّاً بدان رازِ اَصْبَحْنَا عَرَابِیّاً بخوان

قصّهٔ مِری کردنِ رومیان و چینیان در علمِ نقّاشی و صورت‌گری

ور مثالی خواهی از علمِ نهان قصّه‌گو از رومیان و چینیان[888]
چینیان گفتند ما نقّاش‌تر رومیان گفتند ما را کرّ و فر
گفت سلطان امتحان خواهم بر[889] این کز شماها کیست در دعوی گزین

---

[883] انبارِ: آن بارِ
[884] شوی راکب تو بر رهوارِ: ببینی در درون انبارِ
[885] تا که بر رهوارِ علم آیی سوا / بعد از آن افتد ترا از دوش بار: -
[886] حرف و نام: نام و حرف
[887] از آن: بدان
[888] Bu beyit Konya nüshasında başlıktan önceye yazılmış.
[889] بر: در

چینیان با رومَیان بحث آمدند[890] رومیان در علم واقف‌تر بُدند
چینیان گفتند یک خانه به ما خاص بسْپارید و یک آنِ شما
بود دو خانه مقابل در به در زآن یکی رومی[891] ستد چینی[892] دگر
چینیان صد رنگ از شه خواستند شه[893] خزینه باز کرد اندر پسند[894]
هر صباحی از خزینه رنگها چینیان را راتبه بود از عطا
رومیان گفتند نی لون[895] و نه رنگ در خور آید کار را جز دفعِ زنگ
در فرو بستند و صیقل می‌زدند همچو گردون ساده و صافی شدند
از دو صد رنگی به بی‌رنگی رهی است رنگ چون ابر است و بی‌رنگی مهی
هرچه اندر ابر ضَو بینی و تاب آن ز اختر دان و ماه و آفتاب
چینیان چون از عمل فارغ شدند از پیِ شادی دُهُلها می‌زدند
شه در آمد دید آنجا نقشها می‌ربود آن عقل را و فهم را
بعد از آن آمد به سویِ رومیان پرده را بالا کشیدند از میان
عکسِ آن تصویر و آن کردارها زد بر این صافی شده دیوارها
هر چه آنجا دید اینجا بِه نمود دیده را از دیده‌خانه می‌ربود
رومیان آن صوفیانند ای پدر بی ز تکرار و کتاب و بی‌هنر
لیک صیقل کرده‌اند آن سینه‌ها پاک از آز و حرص و بخل و کینه‌ها
آن صفایِ آینه لا شک[896] دل است صورتِ بی‌منتها را قابل است
صورتِ بی‌صورتِ بی‌حدِّ غیب آینهٔ دل [...][897]
گرچه آن صورت نگنجد در فلک نی به عرش و فرش و دریا و سمک
زآنکه محدود است و معدود است آن آینهٔ دل را نباشد حد بدان

---

[890] چینیان با رومَیان بحث آمدند: اهلِ چین و روم چون حاضر شدند
[891] رومی: چینی
[892] چینی: رومی
[893] شه: پس
[894] اندر پسند: آن ارجمند
[895] نی لون: نه نقش
[896] لا شک: وصفِ
[897] ز آینهٔ دل تافت بر موسی ز جیب

3485 عقل اینجا ساکت آمد یا مُضِل — زآنکه دل با اوست یا خود اوست

عکسِ هر نقشی بتابد[898] تا ابد — جز که بر دل[899] با عدد هم بی عدد

تا ابد هر نقشِ نو کآید بَر او — می‌نماید بی قصوری اندرو[900]

گرچه نحو و فقه را بگْذاشتند — لیک محوِ فقر را بر داشتند[901]

تا نقوشِ هشت جنّت تافتست — لوحِ دلْشان را پذیرا یافتست

3490 صد نشان[902] از عرش و کرسی و خَلا — چه نشان بل عینِ دیدارِ خدا[903]

/39b/ پرسیدنِ پیغامبر علم[904] مر زید را که[905] امروز چونی و چون برخاستی و جواب گفتنِ او که اَصْبَحْتُ مُؤمِناً یا رسولَ اللّه

گفت پیغامبر صباحی زید را — کَیْفَ اَصْبَحْتَ ای رفیقِ باصفا

گفت عَبْداً مُؤمِناً باز اوش گفت — کو نشان از باغِ ایمان گر شکفت

گفت تشنه بوده‌ام من روزها — شب نخفتستم ز عشق و سوزها

تا ز روز و شب گذر کردم چنان — که ز اِسپر بگْذرد نوکِ سنان

3495 که از آن سو مولد و مادت[906] یکی — صد هزاران سال و یک ساعت یکی

هست ازل را و ابد را اتّحاد — عقل را ره نیست آن سو ز افتقاد

گفت از این ره کو ره‌آوردی بیار — درخورِ فهم و عقولِ این دیار

گفت خلقان چون ببینند آسمان — من ببینم عرش را با عرشیان

هشت جنّت هفت دوزخ پیشِ من — هست پیدا همچو بُت پیشِ شَمَن

3500 یک به یک وا می‌شناسم خلق را — همچو گندم من ز جَو در آسیا

که بهشتی کیست و بیگانه کی اَست — پیشِ من پیدا چو مار و ماهیَ است

---

898 بتابد: نتابد

899 که بر دل: ز دل هم

900 قصوری اندرو: حجابی اندر او

901 اهلِ صیقل رَسته‌اند از بوی و رنگ / هر دمی بینند خوبی بی‌درنگ: -
نقش و قشرِ علم را بگُذاشتند / رایتِ عین‌الیقین افراشتند: -
رفت فکر و روشنایی یافتند / نحر و بحرِ آشنایی یافتند: -
مرگ کین جمله از او در وحشتند / می‌کنند این قوم بر وی ریشخند: -
کس نیابد بر دلِ ایشان ظفر / بر صدف آید ضرر نی بر گهر: -

902 صد نشان: برترند

903 چه نشان بل عینِ دیدارِ خدا: ساکنانِ مقعدِ صدقِ خدا

904 پیغامبر علم: پیغمبر صَلَّی اللّهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ

905 که: +

906 مولد و مادت: جملهٔ ملّت

روز زادن روم و زنگ و هر گروه[907] یَوْمَ تَبْیَضُّ وَ تَسْوَدُّ وُجُوه
پیش از این هرچند جان پُر عیب بود در رَحِم بود و ز خلقان غیب بود
اَلْشَّقِیُّ مَنْ شَقِی فِی بَطْنِ الْاُم مِنْ سِمَاتِ الْجِسْمِ یُعْرَف حَالُهُم
تن چو مادر طفلِ جان را حامله مرگ دردِ زادن است و زلزله
جمله جانهایِ گذشته منتظِر تا چگونه زاید آن جانِ بَطِر
زنگیان گویند خود از ماست او رومیان گویند بس زیباست او
چون بزاید در جهانِ جان و جود پس نماند اختلافِ بیض و سود
گر بوَد زنگی بَرَندش زنگیان روم را رومی بَرَد هم از میان
تا نزاد او مشکلاتِ عالم است آنکه نازاده شناسد او کم است
او مگر یَنْظُرُ بِنُورِ اللّه بوَد کاندرونِ پوست او را ره بوَد
اصلِ آبِ نطفه اسپید است و خوش لیک عکسِ جانِ رومی و حَبَش
می‌دهد رنگ اَحْسَنُ الْتَّقْوِیم را تا به اسفل می‌بَرَد این نیم را
این سخن پایان ندارد باز ران تا نمانیم از قطارِ کاروان
یَوْمَ تَبْیَضُّ وَ تَسْوَدُّ وُجُوه تُرک هندو زادگی ماند شکوه[908]
در رَحِم پیدا نباشد هند و تُرک چونکه زاید بیندش زار و سترگ

جواب گفتن زید رسول را صَلَّی اللّهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ که احوال خلق بر من روشنترست و پوشیده نیست[909]

جمله را چون روزِ رستاخیز من فاش می‌بینم عیان از مرد و زن
هین بگویم یا فرو بندم نَفَس لب گزیدش مصطفی یعنی که بس
یا رسولَ اللّه بگویم سرِّ حشر در جهان پیدا کنم امروز نشر
هِل مرا تا پرده‌ها را بر درم تا چو خورشیدی بتابد گوهرم
تا کسوف آید ز من خورشید را تا نمایم نخل را و بید را
وانمایم رازِ رستاخیز را نقد را و نقدِ قلب‌آمیز را
دستها ببْریده اصحابِ شمال وانمایم رنگِ کفر و رنگ آل

---

[907] روز زادن روم و زنگ و هر گروه: این زمان پیدا شده بر این گروه
[908] زادگی ماند شکوه: شهره گردد زآن گروه
[909] جواب گفتن زید رسول را صَلَّی اللّهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ که احوال خلق بر من روشنترست و پوشیده نیست: +

واگشایم هفت سوراخِ نفاق | در ضیایِ ماهِ بی‌خَسف و مُحاق
3525 وانمایم من پلاسِ اشقیا | بشْنوانم طبل و کوسِ انبیا
دوزخ و جنّات و برزخ در میان | پیشِ چشمِ کافران آرم عیان
وانمایم حوضِ کوثر را به جوش | کآب بر روشان زند بانگش به گوش
وانکه تشنه گِردِ کوثر می دوند | یک‌به‌یک را وانمایم تا کیند[910]
می‌بساید دوششان بر دوشِ من | نعره‌هاشان می‌رسد در گوشِ من
3530 اهلِ جنّت پیشِ چشمم ز اختیار | در کشیده یکدگر را در کنار
دستِ همدیگر زیارت می‌کنند | هم ز لبها[911] بوسه غارت می‌کنند
کر شد این گوشم ز بانگِ آه آه | از خسان و نعرهٔ واحسرتاه
این اشارتهاست گویم از نُغُول | لیک می‌ترسم ز آزارِ رسول
همچنین می‌گفت و[912] سرمست و | داد پیغامبر گریبانش به تاب
3535 گفت هین در کش که اسبت گرم شد | عکسِ حق لَا یَسْتَحی زد شرم شد
آینهٔ تو جَست بیرون از غلاف | آینه و میزان کجا گوید خلاف
آینه و میزان کجا بندد نَفَس | بهرِ آزار و حیای[913] هیچ کس 40a
آینه و میزان محکهایِ سَنی | گر دو صد سالش تو خدمتها کنی
کز برایِ من بپوشان راستی | بر فزون بنْما و منْما کاستی
3540 اوت گوید ریش و سبلت بر مخند | آینه و میزان و آنگه ریو و پند
چون خدا ما را برایِ آن فراخت | که به ما بتْوان حقیقت را شناخت
این نباشد ما چه ارزیم ای جوان | کی شویم آیینِ رویِ نیکوان
لیک درکش در بغل[914] آیینه را | کز تجلّی کرد سینا سینه را
گفت آخر هیچ گنجد در بغل | آفتابِ حقّ و خورشیدِ ازل
3545 هم دغل را هم بغل را بر درد | نی جنون ماند به پیشش نی خِرَد
گفت یک اِصبَع چو بر چشمی نهی | بیند از خورشید عالم را تهی

---

[910] وانکه تشنه گِردِ کوثر می دوند/ یک‌به‌یک را وانمایم تا کیند: وآن کسان که تشنه بر گردش دوان/ گشته‌اند این دم نمایم من عیان
[911] هم ز لبها: از لبانِ هم
[912] و:+
[913] حیای: حیاءِ
[914] بغل: نمد

یک سرِ انگشت پردهٔ ماه شد وین نشانِ ساتریِ شاه شد
تا بپوشاند جهان را نُقطه‌ای خَسف[915] گردد آفتاب[916] از
لب ببند و غَورِ دریایی نگر بحر را حق کرد محکومِ بشر
همچو چشمهٔ سلسبیل و زنجبیل هست در حکمِ بهشتیِ جلیل
چارجویِ جنّت اندر حُکمِ ماست این نه زورِ ما ز فرمانِ خداست
هر کجا خواهیم داریمش روان همچو سحر اندر مرادِ ساحران
همچو این دو چشمهٔ چشمِ روان هست در حُکمِ دل و فرمانِ جان
گر بخواهد رفت سویِ زهر و مار ور بخواهد رفت سویِ اعتبار
گر بخواهد سویِ محسوسات رفت ور بخواهد سویِ ملبوسات رفت
گر بخواهد سویِ کلّیّات راند ور بخواهد حبسِ جزویّات ماند
همچنین هر پنج حس چون نایزه بر مراد و امرِ دل شد جایزه
هر طرف که دل اشارت کردشان می‌رود هر پنج حس دامن‌کشان
دست و پا در امرِ دل اندر ملا همچو اندر دستِ موسی آن عصا
دل بخواهد پا در آید زو به رقص یا گریزد سویِ افزونی ز نقص
دل بخواهد دست آید در حساب یا اصابع تا نویسد او کتاب
دست در دست نهانی مانده است او درون تن را برون بنْشانده است
گر بخواهد بر عدو ماری شود ور بخواهد بر ولی یاری شود
دل چه می‌گوید بدیشان ای عجب طرفه وصلت طرفه پنهانی سبب
چون سلیمانی دلا در مِهتری بر پری و دیو زن انگشتری
دل مگر مُهرِ سلیمان یافتست کو[917] مهارِ پنج حس بر تافتست
ده حس است و هفت اندام و دگر وانچه[918] اندر گفت ناید می‌شمر
پنج حسّی از برون مَیسورِ او پنج حسّی از درون مأمورِ او
ور بخواهد کفچه‌ای در خوردنی ور بخواهد همچو گرزِ ده‌منی

---

915 خَسف: مِهر
916 آفتاب: منکسِف
917 کو: که
918 وانچه: آنچه

3570 گر در این مُلکت بری باشی ز ریو — خاتم از دستِ تو نسْتاند سه دیو
بعد از آن عالم بگیرد اسمِ تو — دو جهان محکومِ تو چون جسمِ تو
ور ز دستت دیو خاتم را ببُرد — پادشاهی فوت شد بختت بمُرد
بعد از آن یا حسرتا شد یا عِباد — بر شما محتوم تا یومَالتَّنَاد
ور تو دیو خویشتن را منکری[919] — از ترازو و آینه کی جان بری

قصّهٔ[920] متّهم کردنِ غلامان و خواجه‌تاشان مر لقمان را که آن میوه‌هایِ ترونده که می‌آوردیم او خورده است

3575 بود لقمان پیشِ خواجهٔ خویشتن — در میانِ بندگانش خوارتن
می‌فرستاد او غلامان را به باغ — تا که میوه آیدش بهرِ فراغ
بود لقمان در غلامان چون طفیل — پُر معانی تیره‌صورت همچو لیل
آن غلامان میوه‌هایِ جمع را — خوش بخوردند از نهیبِ طَمْع را
خواجه را گفتند لقمان خورد آن — خواجه بر لقمان تُرُش گشت و گران
3580 چون تفحّص کرد لقمان از سبب — در عتاب آن[921] خواجه‌اش بگْشاد
گفت لقمان سیّدا پیشِ خدا — بندهٔ خاین نباشد مرتضیٰ
امتحان کن جمله‌مان را ای کریم — سیرمان در دِه تو از آبِ حمیم
بعد از آن ما را به صحرایی بران — تو سواره ما پیاده می‌دوان
آنگهان بنْگر تو بدکردار را — صنعهایِ کاشفُ الْاَسرار را
3585 گشت ساقی خواجه از آبِ حمیم — مر غلامان را و خوردند آن ز بیم 40b
بعد از آن می‌راندشان در دشتها — می‌دویدندی میانِ کشتها[922]
قی در افتادند ایشان از عَنا — آب می‌آورد زیشان میوه‌ها
چون که لقمان را در آمد قی ز ناف — می بر آمد از درونش آبِ صاف
حکمتِ لقمان چو داند این نمود — پس چه باشد حکمتِ رَبُّ الْوُجُود

---

[919] ور تو دیو خویشتن را منکری: مکرِ خود را گر تو انکار آوری
[920] قصّه: +
[921] آن: +
[922] می‌دویدندی میانِ کشتها: می‌دویدند آن نفر تحت و عُلا

3590 يَوْمَ تُبْلیٰ وَالْسَّرَائِر كُلُّهَا بَانَ مِنْكُمْ كَان مِنٌ[923] لَا يُشْتَهیٰ
چون سُقُوا مَاءً حَمِيماً قُطِّعَت سترة الْاَسْتَارِ حتیٰ اُقْطِعَت[924]
نار از آن[925] آمد عذابِ کافران که حَجَر را نار باشد امتحان
آن دلِ چون سنگ را ما چند چند نرم گفتیم و نمی‌پذْرفت پند
ریشِ بَد را داروِی بَد یافت رگ مر سرِ خر را سرِ دندانِ سگ
3595 اَلْخَبِيثَاتُ الْخَبِيثِين حکمتا ست زشت را هم زشت جفت و بابت
پس تو هر جفتی که می‌خواهی برو محو و هم‌شکل و صفاتِ [...][926]
نور خواهی مستعدِّ نور شو دور خواهی خویش‌بین و دور شو
ور رهی خواهی از این سجنِ خَرِب سر مکش از دوست وَاسْجُد وَاقْتَرِب

بقیّهٔ قصّهٔ زید در جوابِ رسول صَلم[927]

این سخن پایان ندارد خیز زید بر براقِ ناطقه بر بند قید
3600 ناطقه چون فاضح آمد غیب[928] را می‌دراند پرده‌هایِ غیب را
غیب مطلوبِ حق آمد چند گاه این دُهُل‌زن را بران بر بند راه
تگ مران درکش عنان مستور بِه هر کس از پندارِ خود مسرور بِه
حق همی‌خواهد که نومیدانِ او زین عبادت هم نگردانند رو
هم بر اومیدی مشرَّف می‌شوند چند روزی در رکابش می‌دوند
3605 خواهد آن رحمت بتابد بر همه بر بد و نیک از عمومِ مرحمه
حق همی‌خواهد که هر میر و اسیر با رجا و خوف باشند و حذیر
این رجا و خوف در پرده بوَد تا پسِ این پرده پرورده شود
چون دریدی پرده کو خوف و رجا غیب را شد کرّ و فرّی بر ملا
بر لبِ جو بُرد ظنّی یک فتیٰ که سلیمان است ماهیگیرِ ما
3610 گر وی است این از چه فرد است و ورنه سیمایِ سلیمانیش چیست

---

923 گان مِنٌ: کَامِنٌ
924 سترة الْاَسْتَارِ حتیٰ اُقْطِعَت: جُمْلَةُ الْاَسْتَارِ مِمَّا اُفْضِعَت
925 از آن: زآن
926 او بشو
927 صَلم: صَلَّی اللّهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ
928 غیب: عیب

اندر این اندیشه می‌بود او دودل تا سلیمان شاه گشت[929] و مستقل
تیغِ بختش خونِ آن شیطان بریخت دیو رفت از مُلک و تختِ او گریخت
کرد در انگشتِ خود انگشتری جمع آمد لشکرِ دیو و پری
آمدند از بهرِ نظّاره رجال در میانْشان آنکه بُد صاحب‌خیال
3615 چون در انگشتش بدید انگشتری رفت اندیشه و گمانش یکسری
وهم آنگاه است کآن پوشیده است این تحرّی از بیِ نادیده است
شد خیالِ غایب اندر سینه زَفت چونکه شد حاضر[930] خیالِ او برفت
گر سمایِ نور بی‌باریده است[931] هم زمینِ تار بی‌بالیده است[932]
یُؤمِنُون بِالْغَیْب می‌باید مرا زآن ببستم روزنِ فانی‌سرا
3620 چون شکافم آسمان را در ظهور چون بگویم هَلْ تَریٰ فِیهَا فُطُور
تا در این ظلمت تحرّی گسترند هر کسی رو جانبی می‌آورند
مدّتی معکوس باشد کارها شحنه را دزد آورَد بر دارها
تا که بس سلطان و عالی‌همّتی بندهٔ بندهٔ خود آید مدّتی
بندگی در غیب آید خوب و گَش حفظِ غیب آمد[933] در استعباد خوش
3625 کو که مدحِ شاه گوید پیشِ او تا که در غیبت بوَد او شرم‌رو
قلعه‌داری کز کنارِ مملکت دور از سلطان و سایهٔ سلطنت
پاس دارد قلعه را از دشمنان قلعه نفْروشد به مالِ[934] بی‌کران
غایب از شه در کنارِ ثَغْرها همچو حاضر او نگه دارد وفا
پیشِ شه او بِه بوَد از دیگران که به خدمت حاضرند و جان‌فشان
3630 پس به غیبت نیم ذرّه حفظِ کار بِه که اندر حاضری زآن صد هزار
طاعت و ایمان کنون محمود شد بعدِ مرگ اندر عیان مردود شد
چونکه غیب و غایب و روپوش بِه پس دهان[935] بر بند و لب خاموش بِه

---

929 شاه گشت: گشت شاه
930 شد حاضر: حاضر شد
931 است: نیست
932 است: نیست
933 آمد: آید
934 مالِ: مالی
935 دهان: لبان

ای برادر دست وادار از سخُن خود خدا پیدا کند علمِ لَدُن

بس بوَد خورشید را رویش گواه اَیُّ شَیْءٍ اَعْظَمُ الشَّاهِد اِله 41a

نی بگویم چون قرین شد در بیان هم خدا و هم مَلَک هم عالمان

یَشْهَدُ اللّه وَ الْمَلَک وَ اهْلُ الْعُلُوم اِنَّهُ لَا رَبَّ اِلَّا مَنْ یَدُوم

چون گواهی داد حق که بْوَد مَلَک تا شود اندر گواهی مشترک

زآنکه شعشاع و حضورِ آفتاب بر نتابد چشم و دلهایِ خراب

چون خفاشی کو تفِ خورشید را بر نتابد بسْکلد اومید را

پس ملایک را چو ما هم یار دان جلوه‌گر خورشید را بر آسمان

کین ضیا ما ز آفتابی یافتیم چون خلیفه بر ضعیفان تافتیم

چون مهِ نو یا سه روزه یا که بدر هر مَلَک دارد کمال و نور و قدر

ز اجنحهٔ نورِ ثُلاثَ اَوْ رُباع بر مراتب هر مَلَک را آن شُعاع

چشمِ اعمش نور[936] خور را بر نتافت اختر او را شمع شد تا ره بیافت

همچو پرهایِ عقولِ اِنسیان که بسی فرقستشان اندر میان

پس قرینِ هر بشر در نیک و بد آن مَلَک باشد که مانندش بوَد

گفتنِ پیغامبر علم[937] مر زید را که این سرّ را فاش‌تر ازین مگو و متابعت نگاهدار

گفت پیغامبر که اَصْحَابی نُجُوم رهروان را شمع و شیطان را رجوم

هر کسی را گر بُدی آن چشم و زور کو گرفتی ز آفتابِ چرخ نور

کی ستاره حاجتستی ای ذلیل که بُدی بر نورِ خورشید او دلیل

ماه می‌گوید به ابر و خاک[938] و فَی من بشر بودم ولی یُوحیٰ اِلَیّ

چون شما تاریک بودم در نهاد وحیِ خورشیدم چنین نوری بداد

ظلمتی دارم به نسبت با شموس نور دارم بهرِ ظلماتِ نفوس

زآن ضعیفم تا تو تابی آوری که نه مردِ آفتابِ انوری

---

[936] نور: چونکه
[937] علم: صَلَّی اللّهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ
[938] ابر و خاک: خاک و ابر

همچو شهد و سِرکه در هم بافتم | تا سویِ رنجِ جگر ره یافتم
چون ز علّت وارَهیدی ای رهین | سِرکه را بگْذار و می‌خور انگبین
تختِ دل معمور شد پاک از هوا | بر وی اَلْرَّحْمٰن[939] عَلَی الْعَرشِ اسْتَویٰ
حُکم در[940] دل بعد از این بی‌واسطه | حق کند چون یافت دل این رابطه
این سخن پایان ندارد زید کو | تا دهم پندش که رسوایی مجو

رَجعت[941] به حکایتِ زَید

زید را اکنون نیابی کو گریخت | جَست از صفِّ نِعال و نَعل ریخت
تو که باشی زید هم خود را نیافت | همچو اختر که بر او خورشید تافت
نی از او نقشی بیابی نی نشان | نی کَهی یابی برایِ[942] کهکشان
شد حواس و نطقِ بی‌بایانِ[943] ما | محوِ علم[944] و دانشِ سلطانِ ما
حسّها و عقلهاشان در درون | موج در موج لَدَیْنَا مُحْضَرُون
چون شب آمد باز[945] وقتِ بار شد | انجمِ پنهان شده در[946] کار شد
بیهُشان را وادهد حق هوشها | حلقه حلقه حلقه‌ها در گوشها
پای‌کوبان دست‌افشان در ثنا | ناز نازان رَبَّنَا اَحْیَیْتَنَا
آن جُلود و آن عِظامِ ریخته | فارسان گشته غبار انگیخته
حمله آرند از عدم سویِ وجود | در قیامت هم شَکور و هم کَنود
سر چه می‌پیچی کنی نادیده‌ای | در عدم ز اوّل نه سر پیچیده‌ای
در عدم افشرده بودی پایِ خویش | که مرا کی بر کَنَد از جایِ خویش
می‌نبینی صنعِ ربّانیت را | که کشید آن مویِ پیشانیت را
تا کشیدت اندر این انواع حال | که نبودت در گمان و در خیال
آن عدم او را همیشه[947] بنده است | کار کن دیوا سلیمان زنده است

---

[939] بر وی اَلْرَّحْمٰن: بین که اَلْرَّحْمٰن
[940] در: بر
[941] رَجعت: رجوع
[942] برایِ: به راهِ
[943] بی‌بایانِ: بابایانِ
[944] علم: نورِ
[945] شب آمد باز: بیاید صبح
[946] در: بر
[947] همیشه: هماره

دیو می‌سازد جِفَانٍ کَالْجَوَاب زَهره نی یا دفع گوید یا جواب
خویش را بین چون همی‌لرزی ز بیم مر عدم را نیز لرزان دان مقیم
ور تو دست اندر مناصب می‌زنی هم ز ترس است آن که جانی می‌کَنی
هرچه جز عشقِ خدایِ احسن است گر شکرخواری است آن جان کَندن
چیست جان کندن سویِ مرگ آمدن دست در آبِ حیاتی نازدن
خلق را دو دیده در خاک و ممات صد گمان دارند در آبِ حیات
جهد کن تا صد گمان گردد نَوَد شب برو ور تو بخسپی شب رَوَد
در شبِ تاریک جوی آن روز را پیش کن آن عقلِ ظلمت‌سوز را
در شبِ بدرنگ بس نیکی بوَد آبِ حیوان جفتِ تاریکی بوَد [41b]
سر ز خفتن کی توان برداشتن با چنین صد تخمِ غفلت کاشتن
خواب رفته[948] لقمه مرده یار شد خواجه خفت و دزدِ شب بر کار شد
تو نمی‌دانی که خصمانت کیَند ناریان خصم و[949] وجودِ خاکیَند
نار خصمِ آب و فرزندانِ اوست همچنانکه آب خصمِ جانِ اوست
آب آتش را کُشَد زیرا که او خصمِ فرزندانِ آب است و عدو
بعد از آن این نار نارِ شهوت است کاندرو اصلِ گناه و زلّت است
نارِ بیرونی به آبی بفْسرَد نارِ شهوت تا به دوزخ می‌بَرَد
نارِ شهوت می‌نیارامد به آب زآنکه دارد طبعِ دوزخ در عذاب
نارِ شهوت را چه چاره نورِ دین نُورُکُمْ اِطْفَاءُ نَارِ الْکَافِرِین
چی[950] کُشد این نار را نورِ خدا نورِ ابرهیم[951] را ساز اوستا
تا ز نارِ نفسِ چون نمرودِ تو وا رهد این جسمِ همچون عودِ تو
شهوتِ ناری به راندن کم نشد او به ماندن کم شود بی هیچ بُد
تا که هیزم می‌نهی بر آتشی کی بمیرد آتش از هیزم‌کشی

---

[948] رفته: مرده
[949] و: +
[950] چی: چه
[951] ابرهیم: ابراهیم

چونکه هیزم باز گیری نار مُرد　　زآنکه تقوی آب سویِ نار بُرد
کی سیه گردد ز آتش رویِ خوب　　کو نهد گلگونه از تَقوَی الْقُلُوب
نار پاکان را ندارد خود زیان　　کی ز خاشاکی شود دریا نهان[952]
هر که تریاق خدایی را بخورد　　گر خورد زهری مگویش کو بمُرد
3700 گر طبیبت گوید ای رنجور زار　　از زفر پرهیز کن بس هوشدار
گر جوابش گوید از جهل آن سقیم　　پس چرا تو می‌خوری بی ترس و بیم
آبِ چشمِ خویش ریزان شد فزون　　آبِ چشمِ خود ز خوردن شد نگون
خور کند رنجور را رنجورتر　　وانکه معمورست خود معمورتر
گویدش در دل حکیمِ مهربان　　کژقیاسی کرده‌ای چون ابلهان
3705 در تو علّت می‌فروزد همچو نار　　هین مکن با نارِ هیزم را تو یار
زین دو آتش خانه‌ات ویران شود　　قالبِ زنده ازو بی‌جان شود
در منَ ار ناریست هست آن همچو نور　　نارِ صحّت در تنَ افزاید سُرور
نارِ صحّت چون فزاید در وجود　　بی زیانی تن برد صد گونه سود

آتش افتادن در شهر به ایّامِ عمر رَضِیَ اللّهُ عَنْهُ

آتشی افتاد در عهدِ عمر　　همچو چوبِ خشک می‌خورد او
3710 در فتاد اندر بنا و خانه‌ها　　تا زد اندر پرِّ مرغ و لانه‌ها
نیمِ شهر از شعله‌ها آتش گرفت　　آب می‌ترسید از آن و می‌شکفت
مَشکهایِ آب و سِرکه می‌زدند　　بر سرِ آتش کسانِ هوشمند
آتش از اِستیزه افزون می‌شدی　　می‌رسید او را مدد از بی‌حَدی
خلق آمد جانبِ عُمَّر شتاب　　کآتشِ ما می‌نمیرد هیچ از آب
3715 گفت آن آتش ز آیاتِ خداست　　شعله‌ای از آتشِ بُخلِ شماست
آب و سِرکه چیست نان قسمت کنید　　بُخل بگْذارید اگر آلِ منید
خلق گفتندش که در بگْشوده‌ایم　　ما سخی وَ اهلِ فتوّت بوده‌ایم
گفت نان در رسم و عادت داده‌اید　　دست از بهرِ خدا نگْشاده‌اید

[952] 3698-3708. beyitler ilave beyitlerdir.

بهرِ فخر و بهرِ بَوْش و بهرِ ناز نَه از برایِ ترس و تقوی و نیاز
3720 مال تخم است و به هر شوره منه تیغ را در دستِ هر رهزن مده
اهلِ دین را باز دان از اهلِ کین همنشینِ حق بجو با او نشین
هر کسی بر قومِ خود ایثار کرد کاغه پندارد که او خود کار کرد

خَدُو انداختنِ خصم در رویِ علی و انداختنِ علی شمشیر را از دست[953]

از علی آموز اخلاصِ عمل شیرِ حق را دان مُطهَّر از دغل
در غزا بر پهلوانی دست یافت زود شمشیری بر آورد و شتافت
3725 او خَدُو انداخت در رویِ علی افتخارِ هر نبی و هر ولی
آن خدو زد بر رخی که رویِ ماه سجده آرد پیشِ او در سجده‌گاه
در زمان انداخت شمشیر آن علی کرد او اندر غزایش کاهلی
گشت حیران آن مبارز زین عمل وز نمودن عفو و رحمت بی‌محل
گفت بر من تیغِ تیز افراشتی از چه افکندی مرا بگْذاشتی
3730 آن چه دیدی بهتر از پیکارِ من تا شدی تو سُست در اِشکارِ من 42a
آن چه دیدی کین چنین خشمت تا چنان برقی نمود و باز جَست
آن چه دیدی که مرا زآن عکسِ دید در دل و جان شعله‌ای آمد پدید
آن چه دیدی برتر از کون و مکان که بِه از جان بود و بخشیدیم جان
در شجاعت شیرِ ربّانیستی در مروّت خود که داند کیستی
3735 در مروّت ابرِ موسیّی به تیه کآمد از وی خوان و نانِ بی‌شبیه
ابرها گندم دهد کآن را به جهد پخته و شیرین کند مردم چو شهد
ابر موسی پرِّ رحمت بر گشاد پخته و شیرینِ بی‌زحمت بداد
از برایِ پخته خوارانِ کرم رحمتش افراشت[954] در عالم عَلَم
تا چهل سال آن وظیفه وآن عطا کم نشد یک روز زآن اهلِ رجا
3740 تا هم ایشان از خسیسی خاستند گندنا و ترّه و خس خواستند

---

[953] خَدُو انداختنِ خصم در رویِ علی و انداختنِ علی شمشیر را از دست: خَدُو انداختنِ خصم در رویِ امیر المؤمنین علی کَرَّمَ اللّهُ وَجْهَهُ و انداختنِ امیرالمؤمنین علی شمشیر از دست

[954] افراشت: افراخت

امّتِ احمد که هستند[955] از کرام تا قیامت هست باقی آن طعام
چون اَبِیتُ عِنْدَ رَبِّی فاش شد یُطْعِمُ و یُسْقِی کنایت ز آش شد
هیچ بی‌تأویل این را در پذیر تا در آید در گلو چون شهد و شیر
زآنکه تأویل است وادادِ عَطا چونکه بیند آن حقیقت را خطا
آن خطا دیدن ز ضعفِ عقلِ اوست عقلِ کُل مغز است و عقلِ جزو
خویش را تأویل کن نه اخبار را مغز را بَد گوی نی گلزار را
ای علی که جمله عقل و دیده‌ای شمّه‌ای واگوی[956] از آنچه دیده‌ای
تیغِ حلمت جانِ ما را چاک کرد آبِ علمت خاکِ ما را پاک کرد
بازگو دانم که این اسرارِ هوست زآنکه بی شمشیر کشتن کارِ اوست
صانعِ بی‌آلت و بی‌جارحه واهبِ این هدْیه‌هایِ رابحه
صد هزاران مَیْ چشاند هوش را که خبر نبود دو چشم و گوش را
بازگو ای بازِ عرشِ خوش‌شکار تا چه دیدی این زمان از کردگار
چشم تو ادراکِ غیب آموخته چشمهایِ حاضران بر دوخته
آن یکی ماهی همی‌بیند عیان وآن یکی تاریک می‌بیند جهان
وآن یکی سه ماه می‌بیند به هم این سه کس بنْشسته یک موضع نَعَم
چشمِ هر سه باز و گوشِ هر سه تیز در تو آویزان و از من در گریز
سحرِ عین است این عجب لطفِ خفی بر تو نقشِ گرگ و بر من یوسفی
عالم ار هجده هزار است و فزون هر نظر را نیست این هجده زبون
راز بگْشا ای علیِّ مرتضیٰ ای پسِ سُوءُ الْقَضَا حُسْنُ الْقَضَا
یا تو واگو آنچه عقلت یافتست یا بگویم آنچه بر من تافتست
از تو بر من تافت چون داری نهان می فشانی نور چون مَه بی‌زبان
لیک اگر در گفت آید قرصِ ماه شب‌روان را زودتر آرد به راه
از غلط ایمن شوند و از ذُهول بانگِ مَه غالب شود بر بانگِ غول
ماه بی گفتن چو باشد رهنما چون بگوید شد ضیا اندر ضیا

---

[955] هستند: هستید
[956] واگوی: واگو

3765 چون تو بابی آن مدینهٔ عِلم را چون شعاعی آفتابِ حلم را
باز باش ای باب بر جویایِ باب تا رسد از تو قشور اندر لباب
باز باش ای بابِ رحمت تا ابد بارگاهِ مَا لَهُ کُفُواً اَحَد
هر هوا و ذرّه‌ای خود منظری است نا گشاده که گُوَد کآنجا دری است
تا بنَگْشاید دری را دیدبان در درون هرگز نجنبد این گمان
3770 چون گشاده شد دری حیران شود مرغِ اومید و طَمَع پرّان شود
غافلی ناگه به ویران گنج یافت سویِ هر ویران از آن پس می‌شتافت
تا ز درویشی نیابی تو گهر کی گهر جویی ز درویشی دگر
سالها گر ظن دَوَد با پایِ خویش نگْذرد ز اشکافِ بینی‌هایِ خویش
تا به بینی نایدت از غیب بو غیرِ بینی هیچ می‌بینی بگو

سؤال کردنِ کافر از علی رَضِیَ اللّهُ عَنْهُ[957] که بر چون منی مظفّر شدی شمشیر از دست چون انداختی

3775 پس بگفت آن نو مسلمانِ ولی از سرِ مستی و لذّت با علی
که بفرما یا امیرَ المؤمنین تا بجنبد جان به تن در چون جَنین
هفت اختر هر جنین را مدّتی می‌کنند ای جان به نوبت خدمتی 42b
چونکه وقت آید که جان گیرد جنین آفتابش آن زمان گردد معین
این جنین در جنبش آید ز آفتاب کآفتابش جان همی‌بخشد شتاب
3780 از دگر انجم به جز نقشی نیافت این جنین تا آفتابش بر نتافت
از کدامین ره تعلّق یافت او در رَحِم با آفتابِ خوبرو
از ره پنهان که دور از حسّ ِ ماست آفتابِ چرخ را بس راههاست
آن رهی که زر بیابد قُوت از او وآن رهی که سنگ شد یاقوت از او
وآن[958] رهی که سرخ سازد لعل را وآن رهی که برق بخشد نعل را
3785 وآن[959] رهی که پخته سازد میوه را وآن رهی که دل دهد کالیوه را

---

[957] رَضِیَ اللّهُ عَنْهُ: کَرَّمَ اللّهُ وَجْهَهُ
[958] وآن: آن
[959] وآن: آن

بازگو ای بازِ پرّ افروخته | با شه و با ساعدش آموخته
باز گو ای بازِ عنقاگیرِ شاه | ای سپاه‌اشکن به خود نی با سپاه
امّتِ وَحْدی یکی و صد هزار | باز گو ای بنده بازت را شکار
در محلّ ِ قهر این رحمت ز چیست | اژدها را دست دادن راهِ کیست

جواب گفتنِ امیر المؤمنین که سببِ افکندنِ شمشیر از دست چه بوده است در آن حالت

گفت من تیغ از پیِ حق می‌زنم | بندهٔ حقّم نه مأمورِ تنم
شیرِ حقّم نیستم شیرِ هوا | فعلِ من بر دینِ من باشد گوا
مَا رَمَیْتَ اِذْ رَمَیْتَم در حِراب | من چو تیغم وآن زننده آفتاب
رختِ خود را من ز ره بر داشتم | غیرِ حق را من عدم انگاشتم
سایه‌ام من[960] کدخدایم آفتاب | حاجبم من نیستم او را حجاب
من چو تیغم پُر گهرهایِ وصال | زنده گردانم نه کُشته در قتال
چون بپوشد[961] گوهرِ تیغِ مرا | باد از جا کی بَرَد میغِ مرا
کَه نِیَم کوهم ز حلم و صبر و داد | کوه را کی در رباید تندباد
آنکه از بادی رود از جا خسی است | زآنکه بادِ ناموافق خود بسی است
بادِ خشم و بادِ شهوت بادِ آز | بُرد او را کو[962] نبود اهلِ نماز
کوهم و هستیِ من بنیادِ اوست | ور شوم چون کاه بادم یادِ اوست
جز به بادِ او نجنبد میلِ من | نیست جز عشقِ احد سرخیلِ من
خشم بر شاهان شه و ما را غلام | خشم را هم بسته‌ام زیرِ لگام
تیغِ حلمم گردنِ خشمم زدست | خشمِ حق بر من همه[963] رحمت
غرقِ نورم گرچه سقفم شد خراب | روضه گشتم[964] گرچه هستم بُوتُراب
چون در آید در میان غیرِ خدا[965] | تیغ را دید[966] نهان کردن سزا

---

960 سایه‌ام من: سایه‌ای‌ام
961 چون بپوشد: خون نپوشد
962 کو: که
963 همه: چو
964 شدست: آمدست
965 چون در آید در میان غیرِ خدا: چون در آمد علّتی اندر غزا
966 دید: دیدم

تا اَحَبَّ لِلّه آید نامِ من | تا که اَبْغَض لِلّه آید کامِ من
تا که اَعْطَا لِلّه آید جودِ من | تا که اَمْسَک لِلّه آید بودِ من
بخلِ من لِلّه عطا لِلّه و بس | جمله لِلّه‌ام نِیَم من آنِ کس
وآنچه لِلّه می‌کنم تقلید نیست | نیست تخییل و گمان جز دید نیست
3810 ز اجتهاد و از تحرّی رَسته‌ام | آستین بر دامنِ حق بسته‌ام
گر همی‌پرّم همی‌بینم مَطار | ور همی‌گردم همی‌بینم مَدار
ور کشم باری بدانم تا کجا | ماهم و خورشید پیشم پیشوا
بیش از این با خلق گفتن روی نیست | بحر را گنجایی اندر جوی نیست
پست می‌گویم به اندازهٔ عقول | عیب نبْود این بوَد کارِ رسول
3815 از غرض حُرّم گواهِ[967] حُر شنو | که گواهی بندگان نه ارزَد دو جَو
در شریعت مر گواهِ[968] بنده را | نیست قدری وقتِ دعوی و قضا
گر هزاران بنده باشندت گواه | بر نسنجد شرع ایشان را به کاه
بندهٔ شهوت بتر نزدیکِ حق | از غلام و بندگانِ مُستَرَق
کین به یک لفظی شود از خواجه حُر | وآن زِیَد شیرین و[969] میرد سخت مُر
3820 بندهٔ شهوت ندارد خود خلاص | جز به فضلِ ایزد و اِنعامِ خاص
در چهی افتاد کآن را غَور نیست | وآن گناهِ اوست جبر و جَور نیست
در چهی انداخت او خود را که من | درخورِ قعرش نمی‌یارم رسن
بس کنم گر این سخن افزون شود | خود جگر چه بْوَد که خارا خون
وین[970] جگرها خون نشد نه از سختیَ | غفلت و مشغولی و بدبختیَ است 43a
3825 خون شود روزی که خونش سود نیست | خون شو آن وقتی که خون مردود
چون گواهی بندگان مقبول نیست | عدل آن[971] باشد که بندهٔ غول

---

967 گواهِ: گواهی
968 گواهِ: گواهی
969 و: +
970 وین: این
971 آن: او

گشت اَرْسَلْنَاکَ شاهد در نُذُر　　زآنکه بود از کَون او حُرّ ابن[972] حُر

چونکه حُرّم خشم کی بندد مرا　　نیست اینجا جز صفاتِ حق در آ

اندر آ کآزاد کردت فضلِ حق　　زآنکه رحمت داشت بر خشمش

3830 اندر آ اکنون که رَستی از خطر　　سنگ بودی کیمیا کردت گُهر

رَسته‌ای از کفر و خارستانِ او　　چون گلی بشْکفد به سروستانِ او[973]

تو منی من تو که با تو من خوشم[974]　　تو علی بودی علی را چون کُشَم

معصیت کردی بِه از هر طاعتی　　آسمان پیموده‌ای در ساعتی

بس خجسته معصیت کآن مرد کرد[975]　　نی ز خاری بر دمد اوراقِ وَرد

3835 نی گناهِ عمّر و قصدِ رسول　　می‌کشیدش تا به درگاهِ قبول

نی به سحرِ ساحران فرعونشان　　می‌کشید و گشت دولت عونشان

گر نبودی سحرشان و آن جحود　　کی کشیدیشان به فرعونِ عَنود

کی بدیدندی عصا و معجزات　　معصیت طاعت شد ای قومِ عُصات

ناامیدی را خدا گردن زدست　　چون گنه مانندِ طاعت آمدست

3840 چون مُبَدَّل می‌کند او سیّآت　　طاعتی‌اش می‌کند رغمِ وُشات

زین شود مرجوم شیطانِ رجیم　　وز حسد او بطْرقد گردد دو نیم

او بکوشد تا گناهی پرورد　　زآن گنه ما را به چاهی آورد

چون ببیند کآن گنه شد طاعتی　　گردد او را نامبارک ساعتی

اندر آ من در گشادم مر ترا　　تُف زدی و تحفه دادم مر ترا

3845 مر جفاگر را چنین‌ها می‌دهم　　پیشِ پایِ چپ چه سان سر می‌نهم

پس وفاگر را چه بخشم تو بدان　　گنجها و مُلکهایِ جاودان

گفتنِ پیغامبر عَلَیْه به رکابدارِ امیر المؤمنین علی رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ[976] که

---

[972] ابن: بن

[973] او: هو

[974] تو منی من تو که با تو من خوشم: تو منی و من تُوَم ای محتشم

[975] مرد کرد: کرد مرد

[976] عَلَیْه به رکابدارِ امیر المؤمنین علی رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ: صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ به گوشِ رکابدارِ امیر المؤمنین علی کَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ

کشتنِ علی بر دستِ تو خواهد بودن خبرت کردم

من چنان مَردم که بر خونیِ خویش / نوشِ لطفِ من بشد[977] در قهر نیش
گفت پیغامبر به گوشِ چاکرم / کو بُرَد روزی ز گردن این سرم
کرد آگه آن رسول از وحیِ دوست / که هلاکم عاقبت بر دستِ اوست
او همی‌گوید بکُش پیشین مرا / تا نیاید از من این مُنکَر خطا
من همی‌گویم چو مرگِ من ز تست / در[978] قضا من چون توانم حیله
او همی‌افتد به پیشم کای کریم / مر مرا کن از برایِ حق دو نیم
تا نیاید[979] بر من این انجامِ بد / تا نسوزد جانِ من بر جانِ خود
من همی‌گویم برَو جَفَّ الْقَلَم / زآن قلم بس سرنگون گردد عَلَم
هیچ بغضی نیست بر[980] جانم ز تو / زآنکه این را من نمی‌دانم ز تو
آلتِ حقّی تو فاعل دستِ حق / چون زنم بر آلتِ حق طعن و دَق
گفت او پس آن قصاص از بهرِ چیست / گفت هم از حقّ و آن سرِّ خفی است
گر کند بر فعلِ خود او اعتراض / ز اعتراضِ خود برویاند ریاض
اعتراض او را رسد بر فعلِ خود / زآنکه در قهر است و در لطف او
اندر این شهرِ حوادث میر اوست / در ممالک مالکِ تدبیر اوست
آلتِ خود را اگر او بشْکند / آن شکسته گشته را نیکو کند
رمزِ نَنْسَخْ آیَةَ اَوْ نُنْسِهَا / [...][981] خَیْراً در عَقِب می‌دان مِها
هر شریعت را که حق منسوخ کرد / او گیا بُرد و عوض آورد وَرد
شب کند منسوخ نورِ[982] روز را / بین جوادیِ[983] خِرد افروز را
باز شب منسوخ شد از نورِ روز / تا جمادی سوخت زآن آتش‌فروز
گرچه ظلمت آمد آن نوم و سُبات / نی درونِ ظلمت است آبِ حیات

---

977 بشد: نشد
978 در: با
979 نیاید: نه آید
980 بر: در
981 نَأتِ
982 نورِ: شغلِ
983 جوادی: جمادی

نی در آن ظلمت خِرَدها تازه شد سکته‌ای سرمایهٔ آوازه شد
که ز ضدها ضدّها آمد پدید در سُویدا نورِ دایم آورید[984]
جنگِ پیغامبر مدارِ صلح شد صلحِ این آخر زمان زآن جنگ شد[985]
3870 صد هزاران سر بُرید آن دلستان تا امان یابد سرِ اهلِ جهان
باغبان زآن می‌بَرَد شاخِ مُضِر تا بیابد[986] نخل قامتها و بِر 43b
می‌کَنَد از باغ آن دانا[987] حشیش تا نماید باغ و میوه خُرّمیش
می‌کَنَد دندانِ بَد را آن طبیب تا رهد از درد و بیماری حبیب
پس زیادتها درونِ نقصهاست مر شهیدان را حیات اندر فناست
3875 چون بریده گشت حَلقِ رزق‌خوار یُرْزَقُونَ فَرِحِینَ شد گوار
حَلقِ حیوان چون بریده شد به عدل حلقِ انسان رُست افزویید[988] فضل
حلقِ ثالث زاید و تیمارِ او شربتِ حق باشد و انوارِ او
حلقِ انسان چون ببُرّد هین ببین تا چه زاید کن قیاس آن را[989] بر این
حلقِ ببْریده خورَد شربت ولی حلقِ از لَا رَسته مُرده در بلی
3880 بس کن ای دون‌همّتِ کوته‌بَنان تا کِیَت باشد حیاتِ جان به نان
زآن نداری میوه‌ای مانندِ بید کآبِ رو بُردی بیِ نانِ سپید
گر ندارد صبر زین نان جانِ حس کیمیا را گیر و زر گردان تو مِس
جامه‌شویی کرد خواهی ای فلان رو مگردان از محلّهٔ گازُران
گرچه نان بشْکست مر روزهٔ ترا در شکسته‌بند پیچ و برتر آ
3885 چون شکسته‌بند آمد دستِ او پس رَفو باشد یقین اشکستِ او
گر تو آن را بشْکنی گوید بیا تو درستش کن نداری دست و پا
پس شکستن حقِّ او باشد که او مر شکسته گشته را داند رَفو
آنکه داند دوخت او داند درید هر چه را بفْروخت نیکوتر خرید

---

984 نورِ دایم آورید: روشنایی آفرید
985 شد: بُد
986 بیابد: بیابد
987 آن دانا: دانا آن
988 افزویید: و افزونید
989 را: +

خانه را ویران کند زیر و زبر پس به یک ساعت کند معمورتر
گر یکی سر را ببرّد از بدن صد هزاران سر بر آرد در زَمَن
گر نفرمودی قصاصی بر جُنات یا نگفتی فِی الْقِصاص آمد حیات
خود که را زَهره بُدی تا او ز خود بر اسیرِ حکمِ حق تیغی زَنَد
زآنکه داند هر که چشمش را گشود کآن کُشنده سُخرهٔ تقدیر بود
هر که آن تقدیر طوقِ او شدی[990] بر سرِ فرزند هم تیغی زدی
رَو بترس و طعنه کم زن بر بدان پیشِ دامِ حکم عجزِ خود بدان

تعجّب کردنِ آدم علیم[991] از ضلالتِ ابلیس[992] و عُجب آوردن

روزی[993] آدم بر بلیسی کو شقی است از حقارت وز زِیافت بنْگریست
خویش‌بینی کرد و آمد خودگزین خنده زد بر کارِ ابلیسِ لعین
بانگ بر زد غیرتِ حق کای صفی تو نمی‌دانی ز اسرارِ خفی
پوستین را بازگونه گر کُند کوه را از بیخ و از بُن برکَند
پردهٔ صد آدم آن دم بر درد صد بلیسِ نو مسلمان آورد
گفت آدم توبه کردم زین نظر این چنین گستاخ ننْدیشم دگر
یَا غِیَاثَ الْمُسْتَغِیثِین اِهْدِنَا لَا افْتِخَارَ بِالْعُلُومِ وَ الْغِنیٰ
لَا تُزِغْ قَلْباً هَدَیْتَ بِالْکَرَم وَاصْرِفِ الْسُّوءَ الَّذِی خَطَّ الْقَلَم
بگْذران از جانِ ما سُوءُ الْقَضَا وامَبُر ما را از[994] اخوانِ صفا
تلخ‌تر از فُرقتِ تو هیچ نیست بی پناهت غیرِ پیچاپیچ نیست
رختِ ما هم رختِ ما را راهزن جسمِ ما مر جانِ ما را جامه‌کَن
دستِ ما چون پایِ ما را می‌خورَد بی امانِ تو کسی چون جان[995] بَرَد
ور بَرَد جان زین خطرهایِ عظیم بُرده باشد مایهٔ ادبار و بیم
زآنکه جان چون واصلِ جانان نبود تا ابد با خویش کور است و کبود

---

990 آن تقدیر طوقِ او شدی: را آن حکم بر سر آمدی
991 علیم: علیه السّلام
992 ابلیس: ابلیسِ لعین
993 روزی: چشمِ
994 از: ز
995 چون جان: جان چون

3910 چون تو ندْهی راه جان خود بُرده گیر جان که بی‌تو زنده باشد مُرده گیر
گر تو طعنه می‌زنی بر بندگان مر ترا آن می‌رسد ای کامران
ور تو ماه و مِهر را گویی جفا ور تو قدِّ سرو را گویی دوتا
ور تو چرخ و عرش را خوانی حقیر ور تو کان و بحر را گویی فقیر
آن به نسبت با کمالِ تو رواست مُلکِ اکمالِ فناها مر تراست
3915 که تو پاکی از خطر وز نیستی نیستان را موجِد و مُغنیستی
آنکه رویانید داند سوختن زآنکه چون بدْرید داند دوختن
می‌بسوزد هر خزان مر باغ را باز رویانَد گُلِ صبّاغ را
کای بسوزیده برون آ تازه شو بارِ دیگر خوب و خوب‌آوازه شو
چشمِ نرگس کور شد بازش بساخت حَلقِ نی ببْرید و بازش خود نواخت
3920 ما چو مصنوعیم و صانع نیستیم جز زبون و جز که قانع نیستیم 44a
ما همه نَفْسِی و نَفْسِی می‌زنیم گر نخواهی ما همه آهرمنیم
زآن ز آهرمن رهیدستیم ما که خریدی جانِ ما را از عمیٰ
تو عصاکش هر کرا که زندگی است بی عصا و بی عصاکش کور چیست
غیرِ تو هرچه خوش است و ناخوش آدمی‌سوز است و عینِ آتش است
3925 هر که را آتش پناه و پشت شد هم مجوسی گشت و هم زردشت
کُلُّ شَیْءٍ مَا خَلَا اللّه بَاطِلٌ اِنَّ فَضْلَ اللّهِ غَیْمٌ هَاطِلٌ

بازگشتن به حکایتِ امیر المؤمنین علی[996] و مسامحت کردنِ او به[997] خونیِ خویش

باز رَو سویِ علی و خونیَش وآن کرم با خونی و افزونیَش
گفت دشمن را همی‌بینم به چشم روز و شب بر وی ندارم هیچ خشم
زآنکه مرگم همچو من شیرین مرگِ من در بَعث چنگ اندر زدست
3930 مرگِ بی‌مرگی بوَد ما را حلال[998] برگِ بی‌برگی بوَد ما را نوال
ظاهرش مرگ و به باطن زندگی ظاهرش ابتر نهان پایندگی
در رَحِم زادن جنین را رفتن است در جهان او را ز نو بشْکفتن است

---

[996] امیر المؤمنین علی: علی کَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ
[997] به: با
[998] شیرین شدست: خوش آمدست

چون مرا سویِ اجل عشق و هواست　　نَهیِ لَا تُلْقُوا بِأَیْدِیکُم مراست

زآنکه نهی از دانهٔ شیرین بوَد　　تلخ را خود نهی حاجت کی شود

دانه‌ای کِش تلخ باشد مغز و پوست　　تلخ[999] و مکروهیَش خود هم نهیِ

دانهٔ مُردن مرا شیرین شدست　　بَلْ هُمْ اَحْیَاءٌ بِی من آمدست

اُقْتُلُونِی یَا ثِقَاتِی لَائِما　　اِنَّ فِی قَتْلِی حَیَاتِی دَائِما

اِنَّ فِی مَوْتِی حَیَاتِی یَا فَتیٰ　　لَمْ[1000] اُفَارِقْ مَوْطِنِی حَتّیٰ مَتیٰ

فُرْقَتِی لَوْ لَمْ یَکُنْ[1001] فِی ذَا الْسُّکُون　　لَمْ یَقُلْ اِنَّا اِلَیْهِ رَاجِعُون

راجع آن باشد که باز آید به شهر　　سویِ وحدت آید از دورانِ[1002] دهر

افتادنِ رکابدار هر باری پیشِ علی رضم[1003] که ای امیر المؤمنین مرا بکُش و از[1004] قضا بِرَهان

باز آمد کای علی زودم بکُش　　تا نبینم آن دم و وقتِ تُرُش

من حلالت می‌کنم خونم بریز　　تا نبیند چشمِ من آن رستخیز

گفتم ار هر ذرّه‌ای خونی شود　　خنجر اندر کف به قصدِ تو رود

یک سرِ مو از تو نتْواند بُرید　　چون قلم بر تو چنان نقشی[1005] کشید

لیک بی‌غم شو شفیعِ تو منم　　خواجهٔ روحم نه مملوکِ تنم

پیشِ من این تن ندارد قیمتی　　بی تنِ خویشم فَتِی اِبْنُ الفَتِی

خنجر و شمشیر شد ریحانِ من　　مرگِ من شد بزم و نرگسدانِ من

آنکه او تن را بدین سان بَی کُند　　حرصِ میری و خلافت کَی کند

زآن به ظاهر کوشَد اندر جاه و حُکم　　تا امیران را نماید راه و حُکم

تا امیری را دهد جانی دگر　　تا دهد نخلِ خلافت را ثمر

---

999 تلخ: تلخی
1000 لَمْ: کَمْ
1001 یَکُنْ: تَکُنْ
1002 دوران: تفریق
1003 پیشِ علی رضم: پیشِ امیر المؤمنین علی کَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ
1004 از: از این
1005 نقشی: خطّی

بیانِ آنکه فتح طلبیدنِ پیغامبر عَلَیْهِ السّلَامَ فتح مکّه را و غیره جهتِ دوستیِ مُلکِ دنیا نبود چون فرموده است که اَلْدُّنْیَا جِیفَةٌ و طلّابها کلاب بلکه به امر بود[1006]

جهدِ پیغمبر به فتحِ مکّه هم — کی بوَد در حُبِّ دنیا متَّهَم
آنکه او از مخزنِ هفت آسمان — چشم و دل بر بست روزِ امتحان
از پیِ نظّارهٔ او حور و جان — پُر شده آفاقِ هر هفت آسمان
خویشتن آراسته از بهرِ او — خود وَرا پروایِ غیرِ دوست کو
آنچنان پُر گشته از اجلالِ حق — کاندر او[1007] هم ره نیابد آلِ حق
لَا یَسَع فِینَا نَبِیٌّ مُرْسَلُ — وَالْمَلَک وَ الرُّوحُ اَیْضاً فَاعْقِلُوا
گفت مَا زَاغیم همچون زاغ نی — مستِ صبّاغیم مستِ باغ نی
چونکه مخزنهایِ افلاک و عقول — چون خسی آمد بر چشمِ رسول
پس چه باشد مکّه و شام و عراق — که نماید او نبرد و اشتیاق
آن گمان بر وی ضمیرِ بد کند — کو قیاس از جهل و حرصِ خود کند
آبگینهٔ زرد چون سازی نقاب — زرد بینی جمله نورِ آفتاب
بشْکن آن شیشهٔ کبود و زرد را — تا شناسی گَرد را و مرد را
گِردِ فارس گَردها[1008] افراشته — گَرد را تو مردِ حق پنداشته 44b
گَرد دید ابلیس[1009] گفت این فرعِ طین — چون فزاید بر منِ آتش‌جَبین
تا تو می‌بینی عزیزان را بشر — دان که میراثِ بلیس است آن نظر
گر نه فرزندِ بلیسی ای عنید — پس به تو میراثِ آن سگ چون رسید
من نِیَم سگ شیرِ حقّم حق‌پَرست — شیرِ حقّ آن است کز صورت برَست
شیرِ دنیا جوید اِشکاری و برگ — شیرِ مولیٰ جوید آزادی و مرگ
چونکه اندر مرگ بیند صد وجود — از تمنّا مرگ بجْهد چون جهود[1010]

[1006] بیانِ آنکه فتح طلبیدنِ پیغامبر عَلَیْهِ السّلَامَ فتح مکّه را و غیره جهتِ دوستیِ مُلکِ دنیا نبود چون فرموده است که اَلْدُّنْیَا جِیفَةٌ و طلّابها کلاب بلکه به امر بود: بیانِ آنکه فتح طلبیدنِ مصطفی صَلَّی اللّهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ مکّه را و غیر مکّه را جهتِ دوستیِ مُلکِ دنیا نبود چون فرموده است اَلْدُّنْیَا جِیفَةٌ بلکه به امر بود

[1007] کاندر او: که در او

[1008] گردها: گرد سر

[1009] ابلیس: ابلیس و

[1010] از تمنّا مرگ بجْهد چون جهود: همچو پروانه بسوزاند وجود

شد هوایِ مرگ طوقِ صادقان که جهودان را بُد این دم امتحان
در نُبی فرمود کای قومِ یهود صادقان را مرگ باشد رنج[1011] و
همچنانکه آرزویِ سود هست آرزویِ مرگ بردن زآن بِه است
ای جهودان بهرِ ناموسِ کسان بگْذرانید این تمنّا بر زبان
یک جهودی این قَدَر زَهره نداشت چون محمّد این عَلَم را بر فراشت
گفت اگر رانید این را بر زبان یک یهودی خود نماند در جهان
پس یهودان مال بردند و خراج که مکن ما را تو رسوا[1012] ای سِراج
این سخن را نیست پایانی پدید دست با من دِه چو چشمت دوست

گفتنِ امیر المؤمنین علی رضم[1013] با قرینِ خود و همتای جنگ خود[1014] که چون خدو انداختی در رویِ من نفسِ من جنبید و اخلاصِ عمل نماند مانعِ کشتنِ تو آن شد

گفت امیر المؤمنین با آن جوان که به هنگامِ نبرد ای پهلوان
چون خَدُو انداختی در رویِ من نفس جنبید و تبه شد خویِ من
نیم بهرِ حق شد و نیمی هوا شرکت اندر کارِ حق نبْود روا
تو نگاریدهٔ کفِ مولیستی آنِ حقّی کردهٔ من نیستی
نقشِ حق را هم به امرِ حق شکن بر زجاجهٔ دوست سنگِ دوست زن
گبر این بشْنید و نوری شد پدید در دلِ او تا که زنّاری بُرید
گفت من تخمِ جفا می‌کاشتم من ترا نوعی دگر پنداشتم
تو ترازویِ اَحَدخُو بوده‌ای بل زبانهٔ هر ترازو بوده‌ای
تو تبار و اصل و خویشم بوده‌ای تو فروغِ شمعِ کیشم بوده‌ای
من غلامِ آن چراغِ چشم‌جو که چراغت روشنی پذْرفت از او
من غلامِ موجِ آن دریایِ نور که چنین گوهر بر آرد در ظهور
عرضه کن بر من شهادت را که من مر ترا دیدم سرافرازِ زَمَن

[1011] رنج: گنج
[1012] ما را تو رسوا: رسوا تو ما را
[1013] رضم: کَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ
[1014] و همتای جنگ خود: +

قربِ پنجه کس ز خویش و قومِ او عاشقانه سویِ دین کردند رو
او به تیغِ حلم چندین حَلق را واخرید از تیغ و چندین خلق را
تیغِ حلم از تیغِ آهن تیزتر بل ز صد لشکر ظفر انگیزتر
ای دریغا لقمه‌ای دو خورده شد جوششِ فکرت از آن افسرده شد
گندمی خورشیدِ آدم را کُسوف چون ذَنَب شعشاعِ بدری را خُسوف
اینْت لطفِ دل که از یک مشت گِل ماهِ او چون می‌شود پروین‌گُسِل
نان چو معنی بود خوردش سود بود چونکه صورت گشت انگیزد جُحود
همچو خارِ سبز کاشتُر می‌خورد زآن خورش صد نفع و لذّت می‌بَرَد
چونکه آن سبزیش رفت و خشک چون همان را می‌خورَد اشتر ز دشت
می‌دراند کام و لنُجش را[1015] دریغ کآنچنان وَردِ مُرَبّی گشت تیغ
نان چو معنی بود وآن بُد[1016] خارِ سبز چونکه صورت شد کنون خشک
تو بدان عادت که او را پیش از این خورده بودی ای وجودِ نازنین
بر همان بو می‌خوری این خشک را بعد از آن کآمیخت معنی با ثَریٰ
گشت خاک‌آمیز و خشک و گوشت‌بُر زآن گیاه اکنون بپرهیز ای شتر
سخت خاک‌آلود می‌آید سخُن آب تیره شد سرِ چَه بند کُن
تا خدایش باز صاف و خوش کند او که تیره‌ش[1017] کرد هم صافش کند
صبر آرد آرزو را نی شتاب صبر کن واللّهُ اَعْلَم بِالْصَّواب

[1015] را: ای
[1016] وآن بُد: بود آن
[1017] تیرەش: تیره

II. Defter

بیانِ بعضی از حکمتِ تأخیرِ این مجلّدِ دوم که اگر جملهٔ حکمتِ الهی بنده را معلوم شود در فوایدِ آن کار بنده از آن کار فرو مانَد و حکمتِ بی پایانِ حق ادراکِ او را ویران کند بدان کار نپردازد پس حق تعالیٰ از آن حکمتِ بی پایان مهارِ بینیِ او سازد و او را بدان کار کَشد که اگر او را از آن فایده هیچ خبر نکند هیچ نجنبد زیرا جنباننده از بهره‌هایِ آدمیان است که از بهرِ این مصلحت کنم و اگر حکمتِ آن بر او فرو ریزد هم نتواند جنبیدن چنانکه اگر در بینیِ اشتر مهار نبُوَد نرود و اگر این مهار سخت بزرگ بوَد هم فرو خسپد و اِنْ مِنْ شَیءٍ اِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَ مَا نُنَزِّلُهُ اِلَّا بِقَدْرٍ مَعْلُومٍ خاک بی آب کلوخ نشود و چون آب بسیار بوَد هم کلوخ نشود وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَ وَضَعَ الْمِیزَانَ به میزان دهد هر چیزی را نه بی حساب و بی میزان الّا کسانی را که از عالمِ خلق مبدّل شده اند و یَرْزُقُ مَنْ یَشَاءُ بِغَیْرِ حِسَابٍ شده اند وَ مَنْ لَمْ یَذُقْ لَمْ یَدْرِ

پرسید یکی که عاشقی چیست گفتم که چو ما شود بدانی

عشق محبّتِ بی حساب است جهتِ آن گفته اند که صفتِ حقّ است و نسبتِ او به بنده مجاز است یُحِبُّهُم تمام است یُحِبُّونَهُ کدام است. والله اعلم بالصّواب.

45b مدّتی این مثنوی تأخیر شد مهلتی بایست تا خون شیر شد
تا نزاید بختِ تو فرزندِ نو خون نگردد شیرِ شیرین خوش شنو
چون ضیاءالحق حسام‌الدّین عنان باز گردانید ز اوجِ آسمان
چون به معراجِ حقایق رفته بود بی‌بهارش غنچه‌ها ناکَفته بود
5 چون ز دریا سویِ ساحل بازگشت چنگِ شعرِ مثنوی با ساز گشت
مثنوی که صیقلِ ارواح بود باز گشتش روزِ استفتاح بود
مطلعِ تاریخِ این سودا و سود سال اندر ششصد و شصت و دو بود
بلبلی زینجا برفت و بازگشت بهرِ صیدِ این معانی بازگشت
ساعدِ شه مسکنِ این باز باد تا ابد بر خلق این در باز باد
10 آفتِ این در هوا و شهوت است ورنه اینجا شربت اندر شربت است
این دهان بر بند تا بینی عیان چشم‌بندِ آن جهان حلق و دهان
ای دهان تو خود دهانهٔ دوزخی وی جهان تو بر مثالِ برزخی
نورِ باقی پهلویِ دنیایِ دون شیرِ صافی پهلویِ جوهایِ خون
چون در او گامی زنی بی‌احتیاط شیرِ تو خون می‌شود از اختلاط

یک قدم زد آدم اندر ذوقِ نَفْس شد فراقِ صدرِ جنّت طوقِ نَفْس
همچو دیو از وی فرشته می‌گریخت بهرِ نانی چند آبِ چشم ریخت
گرچه یک مو بُد گنه کو جُسته بود لیک آن مو در دو دیده رُسته بود
بود آدم دیدهٔ نورِ قدیم موی در دیده بوَد کوهِ عظیم
گر در آن آدم بکردی مشورت در پشیمانی نگفتی معذرت
زآنکه با عقلی چو عقلی جفت شد مانعِ بد فعلی و بد گفت شد
نفس با نفسِ دگر چون یار شد عقلِ جزوی عاطل و بی‌کار شد
چون ز تنهایی تو نومیدی شوی زیرِ سایهٔ یار خورشیدی شوی
رَو بجو یارِ خدایی را تو زود چون چنان کردی خدا یارِ تو بود
آنکه بر[1018] خلوت نظر بر دوختست آخر آن را هم ز یار آموختست
خلوت از اغیار باید نی ز یار پوستین بهرِ دی آمد نی بهار
عقل با عقلِ دگر دوتا شود نور افزون گشت و ره پیدا شود
نفس با نفسِ دگر خندان شود ظلمت افزون گشت و ره پنهان شود 46a
یار چشمِ تست ای مردِ شکار از خس و خاشاک او را پاک دار
هین به جاروبِ زبان گَردی مکن چشم را از خس ره‌آوردی مکن
چونکه مؤمن آینهٔ مؤمن بوَد رویِ او ز آلودگی ایمن بوَد
یار آیینه‌ست جان را در حَزَن در رخِ آیینه ای جان دم مزن
تا نپوشد رویِ خود را از[1019] دمت دم فرو خوردن بباید هر دمت
کم ز خاکی چونکه خاکی یار یافت از بهاری صد هزار انوار یافت
آن درختی کو شود با یار جفت از هوایِ خوش ز سر تا پا شکفت
در خزان چون دید او یارِ خلاف در کشید او رُو و سر زیرِ لحاف
گفت یارِ بد بلا آشفتن است چونکه او آمد طریقم خفتن است
پس بخسپم باشم از اصحابِ کهف بِه ز دقیانوس باشد خواب کهف
یقظه‌شان مصروفِ دقیانوس بود خوابشان سرمایهٔ ناموس بود
خواب بیداری است چون با دانش وای بیداری که با نادان نشست

[1018] بر: در
[1019] از: در

چونکه زاغان خیمه بر بهمن زدند بلبلان پنهان شدند و تن زدند
زآنکه بی گلزار بلبل خامش است غیبتِ خورشید بیداری‌کُش است
آفتابا ترکِ این گلشن کنی تا که تحت الارض را روشن کنی
آفتابِ معرفت را نقل نیست مشرقِ او غیرِ جان و عقل نیست
خاصه خورشیدِ کمالی کآن سری است روز و شب کردارِ او روشنگری است
مطلعِ شمس آی گر اسکندری بعد از آن هر جا رَوی نیکو فری
بعد از آن هر جا رَوی مشرق شود شرقها بر مغربت عاشق شود
حسِّ خفّاشت سویِ مغرب دوان حسِّ دُرپاشت سویِ مشرق روان
راهِ حس راهِ خران است ای سوار ای خران را تو مزاحم شرم دار
پنج حسّی هست جز این پنج حس آن چو زرِّ سرخ و این حسها چو مس
اندر آن بازار کایشان ماهرند[1020] حسِّ مس را چون حسِّ زر کی خرند
حسِّ ابدان قوتِ ظلمت می‌خورد حسِّ جان از آفتابی می‌چرد
ای ببُرده رختِ حسها سویِ غیب دست چون موسی برون آور ز جیب
ای صفاتت آفتابِ معرفت و آفتابِ چرخ بندِ یک صفت
گاه خورشید[1021] و گهی[1022] دریا شوی گاه کوهِ قاف و گه عنقا شوی
تو نه این باشی نه آن در ذاتِ خویش ای فزون از وهمها وز بیش بیش
روح با علم است و با عقل است یار روح را با تازی و ترکی چه کار
از تو ای بی‌نقشِ با چندین صُوَر هم مشبِّه هم موحّد خیره‌سر
گه مشبِّه را موحّد می‌کند گه موحّد را صُوَر ره می‌زند
گه ترا گوید ز مستی بوالحسن یَا صَغِیرَ السِّن یَا رَطْبَ الْبَدَن
گاه نقشِ خویش ویران می‌کند آن بیِ تنزیهِ جانان می‌کند
چشمِ حس را هست مذهبِ اعتزال دیدهٔ عقل است سُنّی در وصال
سُخرهٔ حسّ‌اند اهلِ اعتزال خویش را سُنّی نمایند از ضلال
هر که در حس ماند او معتزلی است گرچه گوید سُنِّیَم از جاهلی است[1023]

[1020] کایشان ماهرند: کاهلِ محشرند
[1021] خورشید: خورشیدی
[1022] گهی: گه
[1023] هرکه در حس ماند او معتزلی است / گرچه گوید سُنِّیَم از جاهلی است: +

هر که بیرون شد ز حس سُنّی وَی است | اهلِ بینش چشمِ عقلِ خوش‌بَی است
65 گر بدیدی حسِّ حیوان شاه را | پس بدیدی گاو و خر اللّه را
گر نبودی حسِّ دیگر مر ترا | جز حسِ حیوان ز بیرونِ هوا
پس بنی‌آدم مکرَّم کی بُدی | کی به حسِّ مشترک محرم شدی
نامصوَّر یا مصوَّر گفتنت | باطل آمد بی ز صورت رستنت[1024]
نامصوَّر یا مصوَّر پیشِ اوست | کو همه مغز است و بیرون شد ز
70 گر تو کوری نیست بر اعمی حَرَج | ورنه رَو کَالصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَج
پرده‌هایِ دیده را داروِیِ صبر | هم بسوزد هم بسازد شرحِ صدر
آینهٔ دل چون شود صافی و پاک | نقشها بینی برون از آب و خاک
هم ببینی نقش و هم نقّاش را | فرشِ دولت را و هم فرّاش را
چون خلیل آمد خیالِ یارِ من | صورتش بت معنیِ او بت‌شکن
75 شکر یزدان را که چون او شد پدید | در خیالش جان خیالِ خود بدید
خاکِ درگاهت دلم را می‌فریفت | خاک بر وی کو ز خاکت
گفتم ار خوبم پذیرم این از او | ورنه بر من زشت‌رو خندد او[1025] 46b
چاره آن باشد که خود را بنْگرم | ورنه او خندد مرا من کی خرم
او جمیل است و مُحِبٌّ لِلْجَمَال | کی جوانِ نو گزیند پیرِ زال
80 خوب خوبی را کند جذب این بدان | طیّبات و الطیّبین[1026] بر وی بخوان
در جهان هر چیز چیزی جذب کرد | گرم گرمی را کشید و سرد سرد
قسمِ باطل باطلان را می‌کَشند | باقیان از باقیان هم سرخوشند
ناریان مر ناریان را جاذبند | نوریان مر نوریان را طالبند
چشم چون بستی ترا جان کندنی است | چشم را از نورِ روزن صبر نیست
85 چشم چون بستی ترا تاسه گرفت | نور چشم از نور روزن کی
تاسهٔ تو جذبِ نورِ چشم بود | تا بپیوندد به نورِ روز زود

[1024] رستنت: رفتنت
[1025] ورنه بر من زشت‌رو خندد او: ورنه خود خندید بر من زشت‌رو
[1026] الطیّبین: طیّبین
[1027] چشم چون بستی ترا تاسه گرفت / نور چشم از نور روزن کی شکفت: +

چشم باز ار تاسه گیرد مر ترا دان که چشمِ دل ببستی بر گشا
آن تقاضایِ دو چشمِ دل شناس کو همی‌جوید ضیایِ بی‌قیاس
چون فراقِ آن دو نورِ بی‌ثبات تاسه آوردت گشادی چشمهات
پس فراقِ آن دو نورِ پایدار تاسه می‌آرد مر آن را پاس دار
او چو می‌خوانَد مرا من بنْگرم لایقِ جذبم و یا بد پیکرم
گر لطیفی زشت را در پی کند تسخری باشد که او بر وی کند
کی ببینم رویِ خود را ای عجب تا چه رنگم همچو روزم یا چو شب
نقشِ جانِ خویش من جُستم بسی هیچ می‌ننْمود نقشم از کسی
گفتم آخر آینه از بهرِ چیست تا بداند هر کسی کو چیست و
آینهٔ آهن برایِ پوستهاست آینهٔ سیمایِ جان سنگی‌بهاست
آینهٔ جان نیست الّا رویِ یار رویِ آن یاری که باشد زآن دیار
گفتم ای دل آینهٔ کلّی بجو رَو به دریا کار بر ناید به جو
زین طلب بنده به کویِ تو رسید درد مریم را به خرمابُن کشید
دیدهٔ تو چون دلم را دیده شد شد دلِ نادیده غرقِ دیده شد
آینهٔ کلّی ترا دیدم ابد دیدم اندر چشمِ تو من نقشِ خود
گفتم آخر خویش را من یافتم در دو چشمش راهِ روشن یافتم
گفت وهمم کآن خیالِ تست هان ذاتِ خود را از خیالِ خود بدان
نقشِ من از چشمِ تو آواز داد که منم تو تو منی در اتّحاد
کاندر این چشمِ منیرِ بی‌زوال از حقایق راه کی یابد خیال
در دو چشمِ غیرِ من تو نقشِ خود گر ببینی آن خیالی دان و رد
زآنکه سرمهٔ نیستی در می‌کَشد باده از تصویرِ شیطان می‌چشد
چشمشان خانهٔ خیال است و عدم نیستها را هست بیند لاجرم
چشمِ من چون سرمه دید از ذُوالجلال خانهٔ هستی است نه خانهٔ خیال
تا یکی مو باشد از تو پیشِ چشم در خیالت گوهری باشد چو یَشم
یَشم را آنگه شناسی از گهر کز خیالِ خود کنی کلّی عَبَر

یک حکایت بشْنو ای گوهرشناس تا بدانی تو عیان را از قیاس

هلال پنداشتنِ آن شخص خیال را در عهدِ عُمَر رضم[1028]

ماهِ روزه گشت در عهدِ عمر بر سرِ کوهی دویدند آن نفر
تا هلالِ روزه را گیرند فال آن یکی گفت ای عمر اینک هلال
115 چون عمر بر آسمان مه را ندید گفت کین مه از خیالِ تو دمید
ورنه من بیناترم افلاک را چون نمی‌بینم هلالِ پاک را
گفت تر کن دست و بر ابرو بمال آنگهان تو بر[1029] نگر سویِ هلال
چونکه او تر کرد ابرو مه ندید گفت ای شه نیست مه شد ناپدید
گفت آری مویِ ابرو شد کمان سویِ تو افکند تیری از گمان
120 چون یکی مو کژ شد او را راه زد تا به دعوی لافِ دیدِ ماه زد
مویِ کژ چون پردهٔ گردون بوَد چون همه اجزات کژ شد چون بوَد
راست کن اجزات را از راستان سر مکَش ای راست‌رَو زآن آستان
هم ترازو را ترازو راست کرد هم ترازو را ترازو کاست کرد
هر که با ناراستان هم‌سنگ شد در کمی افتاد و عقلش دنگ شد
125 رَو اَشِدَّاءُ عَلَی الْکُفَّار باش خاک بر دلداریِ اغیار پاش
بر سرِ اغیار چون شمشیر باش هین مکن روباه‌بازی شیر باش 47a
تا ز غیرت از تو یاران نسْکُلند زآنکه آن خاران عدوِّ این گُلند
آتش اندر زن به گرگان چون سپند زآنکه آن گرگان عدوِّ یوسفند
جانِ بابا گویدت ابلیس هین تا به دم بفْریبدت دیوِ لعین
130 این چنین تلبیس با بابات کرد آدمی را این سیه‌رخ مات کرد
بر سرِ شطرنج چست است این غُراب تو مَبین بازی به چشمِ نیم‌خواب
زآنکه فرزین‌بندها داند بسی که بگیرد در گلویت چون خسی
در گلو مانَد خسِ او سالها چیست آن خس مِهرِ جاه و مالها

[1028] رضم: رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ
[1029] بر: در

مال خس باشد چو هست ای بی‌ثبات در گلویت مانعِ آبِ حیات
گر بَرَد مالت عدوّی پُر فنی رهزنی را بُرده باشد رهزنی

دزدیدنِ مارگیر ماری را از مارگیری دیگر

دزدکی از مارگیری مار بُرد ز ابلهی آن را غنیمت می‌شمرد
وا رهید آن مارگیر از زخمِ مار مار کُشت آن دزدِ او را زار زار
مارگیرش دید پس بشْناختش گفت از جان مارِ من پرداختش
در دعا می‌خواستی جانم از او کِش بیابم مار بسْتانم از او
شکر حق را کآن دعا مردود شد من زیان پنداشتم آن سود شد
بس دعاها کآن زیان است و هلاک وز کرم می‌نشْنود یزدانِ پاک

التماس کردنِ همراهِ عیسی علم[1030] زنده کردنِ استخوانها از عیسی علم[1031]

گشت با عیسی یکی ابله رفیق استخوانها دید در حفرهٔ عمیق
گفت ای همراه آن نامِ سَنی که بدان مرده تو زنده می‌کنی
مر مرا آموز تا احسان کنم استخوانها را بدان با جان کنم
گفت خامش کن که آن کارِ تو نیست لایقِ انفاس و گفتارِ تو نیست
کآن نَفَس خواهد ز باران پاک‌تر وز فرشته در رَوِش درّاک‌تر
عمرها بایست تا دم پاک شد تا امینِ مخزنِ افلاک شد
خود گرفتی این عصا در دستِ راست دست را دستانِ موسی از کجاست
گفت اگر من نیستم اسرارخوان هم تو بر خوان نام را بر استخوان
گفت عیسی یا رب این اسرار چیست میلِ این ابله در این بیگار چیست
چون غمِ خود نیست این بیمار را چون غمِ جان نیست این مردار را
مردهٔ خود را رها کردست او مردهٔ بیگانه را جوید رَفُو
گفت حق ادبار گر[1032] ادبارجوست خارِ روییده جزایِ کشتِ اوست
آنکه تخمِ خار کارد در جهان هان و هان او را مجو در گلسِتان

[1030] علم: علیه السّلام
[1031] علم: علیه السّلام
[1032] گر: اگر

گر گلی گیرد به کف خاری شود ور سویِ یاری رود ماری شود
کیمیایِ زهر و مار است آن شقی بر خلافِ کیمیایِ متّقی

اندرز کردنِ صوفی خادم را در تیمار داشتِ بهیمه و لا حَولِ گفتنِ[1033] خادم

صوفیی می‌گشت در دَورِ اُفُق تا شبی در خانقاهی شد قُنُق
یک بهیمه داشت در آخُر ببست او به صدرِ صُفّه با یاران نشست
پس مراقب گشت با یارانِ خویش دفتری باشد حضورِ یار پیش
دفترِ صوفی سوادِ حرف نیست جز دلِ اسپید همچون برف نیست
زادِ دانشمند آثارِ قلم زادِ صوفی چیست آثارِ قَدَم
همچو صیّادی سویِ اِشکار شد گامِ آهو دید و بر آثار شد
چندگاهش گامِ آهو درخور است بعد از آن خود نافِ آهو رهبر است
چونکه شُکرِ گام کرد و ره بُرید لاجرم زآن گام در کامی رسید
رفتنِ یک منزلی بر بویِ ناف بهتر از صد منزلِ گام و طواف
آن دلی کو مطلعِ مهتابهاست بهرِ عارف فُتِّحَتْ اَبْوَابُهَاست
با تو دیوار است و با ایشان در است با تو سنگ و با عزیزان گوهر است
آنچه تو در آینه بینی عیان پیر اندر خشت بیند بیش از آن
پیر ایشانند کین عالم نبود جانِ ایشان بود در دریایِ جود
پیش از این تن عمرها بگذاشتند پیشتر از کشت بَر برداشتند
پیشتر از نقش جان پذْرفته‌اند پیشتر از بحر دُرها سفته‌اند 47b
مشورت می‌رفت در ایجادِ خلق جانشان در بحرِ قدرت تا به حلق
چون ملایک مانعِ آن می‌شدند بر ملایک خُفیه خُنبک می‌زدند
مُطّلِع بر نقشِ هر که هست شد پیش از آن کین نفسِ کُل پابست شد
پیشتر ز افلاک کیوان دیده‌اند پیشتر از دانه‌ها نان دیده‌اند
بی دماغ و دل پُر از فکرت بُدند بی سپاه و جنگ بر نصرت زدند
آن عیان نسبت به ایشان فکرت است ورنه خود نسبت به دُوران رؤیت

[1033] گفتنِ: +

دیده چون بی‌کیف هر ناکیف[1034] را دیده پیش از کان صحیح و زَیف را
پیشتر از خلقتِ انگورها خورده مَیها و نموده شورها
در تموزِ گرم می‌بینند دَی در شعاعِ شمس می‌بینند فَی
فکرت از ماضی و مستقبل بوَد چون از این دو رَست مشکل حل
در دلِ انگور مَی را دیده‌اند در فنایِ محض شَی را دیده‌اند
آسمان در دورِ ایشان جرعه‌نوش آفتاب از جودشان زربفت‌پوش
چون از ایشان مجتمع بینی دو یار هم یکی باشند و هم ششصد هزار
بر مثالِ موجها اعدادشان در عدد آورده باشد بادشان
مُفترِق شد آفتابِ جانها در درونِ روزنِ ایوانها[1035]
چون نظر در قُرص داری خود یکی وآنکه شد محجوبِ ایوان[1036] در
تفرقه در روحِ حیوانی بوَد نفسِ واحد روحِ انسانی بوَد
چونکه حق رَشَّ عَلَیْهِمْ نُورَهُ مُفترِق هرگز نگردد نورِ او
یک زمان بگْذار ای همره ملال تا بگویم وصفِ خالی زآن جمال
در بیان ناید جمالِ حالِ او هر دو عالم چیست عکسِ خالِ او
چونکه من از خالِ خوبش دم زنم نطق می‌خواهد که بشْکافد تنم
همچو موری اندر این خرمن خوشم تا فزون از خویش باری می‌کشم

بسته شدنِ تقریرِ معنیِ حکایت به سببِ میلِ مستمع به استماعِ ظاهرِ صورتِ حکایت

کی گذارد آنکه رشکِ روشنی است تا بگویم آنچه فرض و گفتنی است
بحر کف پیش آرد و سدّی کند جَر کند وز بعدِ جَر مدّی کند
این زمان بشْنو چه مانع شد مگر مستمع را رفت دل جایِ دگر
خاطرش شد سویِ صوفیِ قُنُق اندر آن سودا فرو شد تا عُنُق
لازم آمد باز رفتن زین مقال سویِ آن افسانه بهرِ وصفِ حال
صوفی آن صورت مپندار ای عزیز همچو طفلان تا کی از جوز و مَویز

[1034] ناکیف: باکیف
[1035] ایوانها: ابدانِ ما
[1036] ایوان: ابدان

جسمِ ما جوز و مَویز است ای پسر گر تو مردی زین دو چیز اندر گذر
ور تو اندر نگْذری اکرامِ حق بگْذراند مر ترا از نُه طَبَق
بشْنو اکنون صورتِ افسانه را لیک هین از کَه جدا کن دانه را

گمان بردنِ کاروانیان که بهیمهٔ صوفی رنجور است

حلقهٔ آن صوفیانِ مستفید چونکه در وجد و طرب آخر رسید
خوان بیاوردند بهرِ میهمان از بهیمه یاد آورد آن زمان
گفت خادم را که در آخُر برَو راست کن بهرِ بهیمه کاه و جَو
گفت لا حول این چه افزون گفتن است از قدیم این کارها کارِ من است
گفت تر کن آن جَوَش را از نخست کآن خر پیر است و دندانهاش سُست
گفت لا حول این چه می‌گویی مِها از من آموزند این ترتیبها
گفت پالانش فرو نِه پیش پیش داروِیِ مَنبل بنه بر پشتِ ریش
گفت لا حول آخر ای حکمت‌گزار جنسِ تو مهمانم آمد صد هزار
جمله راضی رفته‌اند از پیشِ ما هست مهمان جانِ ما و خویشِ ما
گفت آبش ده ولیکن شیر گرم گفت لا حول از تُوَم بگْرفت شرم
گفت اندر جَو تو کمتر کاه کن گفت لا حول این سخن کوتاه کن
گفت جایش را بروب از سنگ و پُشک ور بوَد تر ریز بر وی خاکِ خُشک
گفت لا حول ای پدر لا حول کن با رسولِ اهل کمتر گو سخُن
گفت بسْتان شانه پشتِ خر بخار گفت لا حول ای پدر شرمی بدار
خادم این گفت و میان را بست چُست گفت رفتم کاه و جَو آرم نخست 48a
رفت و از آخُر نکرد او هیچ یاد خوابِ خرگوشی بدان صوفی بداد
رفت خادم جانبِ اَوباشِ چند کرد بر اندرزِ صوفی ریشخند
صوفی از ره مانده بود و شد دراز خوابها می‌دید با چشمِ فراز
کآن خرش در چنگِ گرگی مانده بود پاره‌ها از پشت و رانش می‌ربود
گفت لا حول این چه سان ای عجب آن خادمِ مشفق کجاست
باز می‌دید آن خرش در راهرَو گه به چاهی می‌فتاد و گه به گَو

[1037] چه سان ماخولیاست: چه مالیخولیاست

گونه‌گون می‌دید ناخوش واقعه فاتحه می‌خواند او وَالْقَارِعَه
225 گفت چاره چیست یاران جَسته‌اند رفته‌اند و جمله درها بسته‌اند
باز می‌گفت ای عجب آن خادمک نی که با ما گشت هم‌نان و نمک
من نکردم با وی الّا لطف و لین او چرا با من کند بر عکس کین
هر عداوت را سبب باید سند ورنه جنسیّت وفا تلقین کند
باز می‌گفت آدمِ با لطف و جود کی بر آن ابلیس جوری کرده بود
230 آدمی مر مار و کزدم را چه کرد کو همی‌خواهد مر او را مرگ و درد
گرگ را خود خاصیت بدْریدن است این حسد در خلق آخر روشن است
باز می‌گفت این گمانِ بد خطاست بر برادر این چنین ظنّم چراست
باز گفتی حزم سُوءُ الظَّنِّ تست هر که بدظن نیست کی مانَد درست
صوفی اندر وسوسه وآن خر چنان که چنین بادا جزایِ دشمنان
235 آن خرِ مسکین میان و خاک و سنگ کژ شده پالان دریده پالهنگ
کُشته از ره جملهٔ شب بی‌علف گاه در جان کندن و گه در تلف
خر همه شب ذکر می‌کرد ای اله جَو رها کردم کم از یک مشت کاه
با زبانِ حال می‌گفت ای شیوخ رحمتی که سوختم زین خامِ شوخ
آنچه آن خر دید از رنج و عذاب مرغِ خاکی بیند اندر سیلِ آب
240 بس به پهلو گشت آن شب تا سحر آن خرِ بیچاره از جُوعُ الْبَقَر
روز شد خادم بیامد بامداد زود پالان جُست بر پشتش نهاد
خر فروشانه دو سه زخمش بزد کرد با خر آنچه زآن سگ می‌سزد
خر جهنده گشت از تیزیِ نیش کو زبان تا خر بگوید حالِ خویش
چونکه صوفی بر نشست و شد روان رُو در افتادن گرفت او هر زمان
245 هر زمانش خلق بر می‌داشتند جمله رنجورش همی‌پنداشتند
آن یکی گوشش همی‌پیچید سخت وآن دگر در زیرِ کامش جُست لَخت
وآن دگر در نعلِ او می‌جُست سنگ وآن دگر در چشمِ او می‌جُست[1038]
باز می‌گفتند ای شیخ این ز چیست دی نمی‌گفتی که شکر این خر قوی

[1038] می‌جُست: می‌دید

گفت آن خر کو به شب لا حول خورد — جز بدین شیوه نداند راه کرد
چونکه قوتِ خر به شب لا حول بود — شب مُسبِّح بود و روز اندر سجود
آدمی خوارند اغلب مردمان — از سلام علیکشان کم جو امان
خانهٔ دیو است دلهایِ همه — کم پذیر از دیومردم دمدمه
از دمِ دیو آنکه او لا حول خورد — همچو آن خر در سر آید در نبرد
هر که در دنیا خورد تلبیسِ دیو — وز عدوِّ دوست‌رُو تعظیم و ریو
در رهِ اسلام و بر پولِ صراط — در سر آید همچو آن خر از خُباط
عشوه‌هایِ یارِ بد منْیوش هین — دام بین ایمن مرو تو بر زمین
صد هزار ابلیسِ لا حول آر بین — آدما ابلیس را در مار بین
دم دهد گوید ترا ای جان و دوست — تا چو قصّابی کشد از دوست پوست
دم دهد تا پوستت بیرون کشد — وایِ او کز دشمنان افیون چشد
سر نهد بر پایِ تو قصّاب‌وار — دم دهد تا خونت ریزد زار زار
همچو شیری صیدِ خود را خویش کن — ترکِ عشوهٔ اجنبی و خویش کن
همچو خادم دان مراعاتِ خسان — بی‌کسی بهتر ز عشوهٔ ناکسان
در زمینِ مردمان خانه مکن — کارِ خود کن کارِ بیگانه مکن
کیست بیگانه تنِ خاکیِ تو — کز برایِ اوست غمناکیِ تو
تا تو تن را چرب و شیرین می‌دهی — جوهرِ خود را نبینی فربهی
گر میانِ مُشک تن را جا شود — روزِ مردن گندِ او پیدا شود
مشک را بر تن مزن بر دل بمال — مشک چه بْوَد نامِ پاکِ ذُوالجلال 48b
آن منافق مشک بر تن می‌نهد — روح را در قعرِ گلخن می‌نهد
بر زبان نامِ حقّ و در جانِ او — گندها از فکرِ بی‌ایمانِ او
ذکر با او همچو سبزهٔ گلخن است — بر سرِ مَبْرَز گل است و سوسن است
آن نبات آنجا یقین عاریّت است — جایِ آن گل مجلس است و عشرت
طیّبات آید به سویِ طیّبین — لِلْخَبِیثِین ٱلْخَبِیثات است هین
کین مدار آنها که از کین می‌پرورند[1039] — گورشان پهلویِ کین‌داران نهند
اصلِ کینه دوزخ است و کینِ تو — جزوِ آن کُلّ است و خصمِ دینِ تو

[1039] می‌پرورند: گمرهند

275 چون تو جزوِ دوزخی پس هوش دار جزو سویِ کلِّ خود گیرد قرار
تلخ با تلخان یقین ملحق شود کی دمِ باطل قرینِ حق شود
ای برادر تو همان اندیشه‌ای ما بقی تو استخوان و ریشه‌ای
گر گُل است اندیشهٔ تو گلشنی ور بوَد خاری تو هیمهٔ گلخنی
گر گلابی بر سرِ جیبت زنند ور تو چون بَولی برونت افکنند
280 طبله‌ها در پیشِ عطّاران ببین جنس را با جنسِ خود کرده قرین
گر در آمیزند عود و شکّرش بر گزینند یک یک از یکدیگرش[1040]
طبله‌ها بشْکست و جانها ریختند نیک و بد در همدگر آمیختند
حق فرستاد انبیا را با ورق تا گُزید این دانه‌ها را بر طبق
پیش از این ما امت واحد[1041] بُدیم کس ندانستی که ما نیک و بدیم
285 قلب و نیکو در جهان بودی روان چون همه شب بود و ما چون
تا بر آمد آفتابِ انبیا گفت ای غِش دور شو صافی بیا
چشم داند فرق کردن رنگ را چشم داند لعل را و سنگ را
چشم داند گوهر و خاشاک را چشم را زآن می‌خلد خاشاکها
دشمنِ روزند این قَلّابَکان عاشقِ روزند آن زرهایِ کان
290 زآنکه روز است آینهٔ تعریفِ او تا ببیند اشرفی تشریفِ او
حق قیامت را لقب زآن روز کرد روز بنْماید جمالِ سرخ و زرد
پس حقیقت روز سِرِّ اولیاست روز پیشِ ماهشان چون سایه‌هاست
عکسِ رازِ مردِ حق دانید روز عکسِ ستّاریش شامِ چشم‌دوز
زآن سبب فرمود یزدان وَالضُّحیٰ وَالضُّحیٰ نورِ ضمیرِ مصطفی
295 قولِ دیگر کین ضُحی را خواست هم برایِ آنکه این هم عکسِ اوست
ورنی[1042] بر فانی قسم گفتن خطاست خود فنا چه لایقِ گفتِ خداست
لَا اُحِبُّ الآفِلِین گفت آن خلیل کی فنا خواهد از این رَبِّ جلیل
باز وَاللَّیل است ستّاریِ او وآن تنِ خاکی زنگاریِ او

[1040] جنسها با جنسها آمیخته / زین تجانس زینتی انگیخته: -
[1041] این ما امت واحد: ایشان ما همه یکسان
[1042] ورنی: ورنه

آفتابش چون برآمد زآن فلک با شبِ تن گفت هین مَا وَدَّعَک
وصل پیدا گشت از عینِ بلا زآن حلاوت شد عبارت مَا قَلیٰ
هر عبارت خود نشانِ حالتی است حال چون دست و عبارت آلتی است
آلتِ زرگر به دستِ کفشگر همچو دانهٔ کِشت کرده ریگ در
وآلتِ اِسکاف پیشِ برزگر پیشِ سگ کَه استخوان در پیشِ خر
بود اَنَا الْحَق در لبِ منصور نور بود اَنَا اللّه در لبِ فرعون زور
شد عصا اندر کفِ موسی گوا شد عصا اندر کفِ ساحر هبا
زین سبب عیسی بدان همراهِ خود در نیاموزید آن اسمِ صمد
کو نداند نقص بر آلت نهد سنگ بر گِل زن تو آتش کی جهد
دست و آلت همچو سنگ و آهن است جفت باید جفت شرطِ زادن است
آنکه بی‌جفت است و بی‌آلت یکی در عدد شکّ است و آن یک
آنکه دو گفت و سه گفت و بیش از متّفق باشند در واحد یقین
احولی چون دفع شد یکسان شوند دو سه گویان هم یکی گویان شوند
گر یکی گویی تو در میدانِ او گِرد بر می‌گَرد از چوگانِ او
گوی آنگه راست و بی‌نقصان شود کو ز زخمِ دستِ شه رقصان شود
گوش دار ای احول اینها را به هوش داروی دیده بکَش از راهِ گوش
پس کلامِ پاک در دلهایِ کور می‌نپاید می‌رود تا اصلِ نور
وآن فسونِ دیو در دلهایِ کژ می‌رود چون کفشِ کژ در پایِ کژ
گرچه حکمت را به تکرار آوری چون تو نااهلی شود از تو بری 49a
ورچه بنْویسی نشانش می‌کنی ورچه می‌لافی بیانش می‌کنی
او ز تو رُو در کَشد ای پُر ستیز بندها را بگْسلد وز تو گریز
ور نخوانی و ببیند سوزِ تو علم باشد مرغِ دست‌آموزِ تو
او نپاید پیشِ هر نااوستا همچو طاووسی به خانهٔ روستا

یافتنِ پادشاه[1043] باز را به خانهٔ کمپیر زن

علم[1044] آن بازی است کو از شه — سویِ آن کمپیر کو می‌آرد بیخت
تَا که تُتماجی پزد اولاد را — دید آن بازِ خوشِ خوش‌زاد را
پایَکش بست و پرش کوتاه کرد — ناخنش ببْرید و قوتش کاه کرد
325 گفت نااهلان نکردندت به ساز — پَر فزود از حدّ و ناخن شد دراز
دستِ هر نااهل بیمارت کند — سویِ مادر آ که تیمارت کند
مِهرِ جاهل را چنین دان ای رفیق — کژ رود جاهل همیشه در طریق
روزِ شه در جست و جو بیگاه شد — سویِ آن کمپیر و آن خرگاه شد
دید ناگه باز را در دود و گَرد — شه بر او بگْریست زار و نوحه کرد
330 گفت هرچند این جزایِ کارِ تست — که نباشی در وفایِ ما درست
چون کنی از خُلد در[1045] دوزخ فرار — غافل از لَا یَسْتَوِی اَصْحَابُ نار
این سزایِ آنکه از شاهِ خبیر — خیره بگْریزد به خانهٔ گنده‌پیر
باز می‌مالید پر بر دستِ شاه — بی‌زبان می‌گفت من کردم گناه
پس کجا زارد کجا نالد لئیم — گر تو نپْذیری بجز نیک ای کریم
335 لطفِ شه جان را جنایت‌جو کند — زآنکه شه هر زشت را نیکو کند
رَو مکن زشتی که نیکیهایِ ما — زشت آمد پیشِ آن زیباییِ ما
تو لوایِ جُرم از آن افراشتی — خدمتِ خود را سزا پنداشتی[1046]
چون ترا ذکر و دعا دستور شد — زآن دعا کردن دلت مغرور شد
هم‌سخن دیدی تو خود را با خدا — ای بسا کو زین سخن[1047] افتد جدا
340 گرچه با تو شه نشیند بر زمین — خویشتن بشْناس و نیکوتر نشین
باز گفت ای شه پشیمان می‌شوم — توبه کردم نو مسلمان می‌شوم
آنکه تو مستش کنی و شیرگیر — گر ز مستی کژ رود عذرش پذیر

[1043] پادشاه: شاه
[1044] علم: دین نه
[1045] در: زی
[1046] تو لوایِ جُرم از آن افراشتی / خدمتِ خود را سزا پنداشتی
[1047] سخن: گمان

ورچه پرّم رفت چون بنْوازیَم چرخ بازی گم کند در بازیَم
گرچه ناخن رفت چون باشی مرا بر کَنَم من پرچمِ خورشید را
گر کمر بخشیم کُه را بر کَنَم گر دهی کِلکی عَلَمها بشْکنم
آخر از پشّه نه کم باشد تنم ملکِ نمرودی به پَر برهم زنم
در ضعیفی تو مرا بابیل گیر هر یکی خصمِ مرا چون پیل گیر
قدرِ فُندق افکنم بُندقِ حریق بُندقم در فعل صد چون منجنیق
موسی آمد در وغا با یک عصاش زد بر آن فرعون و بر شمشیرهاش
هر رسولی یک‌تنه کآن در زدست بر همه آفاق تنها بر زدست
نوح چون شمشیر در خواهید از او موجِ طوفان گشت از او شمشیرخو
احمدا خود کیست اسپاهِ زمین ماه بین بر چرخ و بشْکافش جبین
تا بداند سعد و نحسِ بی‌خبر دَورِ تست این دَور نی دَورِ قمر
دَورِ تست ایرا که موسیِ کلیم آرزو می‌بُرد زین دَورت مقیم
چونکه موسی رونقِ دَورِ تو دید کاندر او صبحِ تجلّی می‌دمید
گفت یا رب آن چه دَورِ رحمت است آن گذشت از رحمت آنجا رؤیت
غوطه ده موسی خود را در بِحار از میانِ دورهٔ احمد بر آر
گفت یا موسی بدان بنْمودمت راهِ آن خلوت بدان بگْشودمت
که تو زآن دَوری در این دَور ای کلیم پا بکش زیرا دراز است این گلیم
من کریمم نان نمایم بنده را تا بگریاند طَمَع آن زنده را
بینیِ طفلی بمالد مادری تا شود بیدار و وا جوید خوری
کو گرسنه خفته باشد بی‌خبر وآن دو پستان می‌خَلَد از بهر دَر[1048]
كُنْتُ كَنْزاً رَحْمَةً مَخْفِيَّةً فَابْتَعَثْتُ أُمَّةً مَهْدِيَّةً
هر کراماتی که می‌جویی به جان او نمودت تا طَمَع کردی در آن
چند بت بشْکست احمد در جهان تا که یا رب گوی گشتند اُمَّتان
گر نبودی کوششِ احمد تو هم می‌پرستیدی چو اجدادت صنم 49b
این سرت وا رَست از سجدهٔ صنم تا بدانی حقِّ او را بر اُمَم

[1048] از بهر دَر: زو مِهر دَر

گر بگویی شُکرِ این رَستن بگو کز بتِ باطن هَمَت برْهاند او
مر سرت را چون رهانید از بتان هم بدان قوّت تو دل را وا رهان
سر ز شُکرِ دین از آن برتافتی کز پدر میراث مُفتَش یافتی
مردِ میراثی چه داند قدرِ مال رُستمی جان کَنْد و مجّان یافت زال
چون بگریانم بجوشد رحمتم آن خروشنده بنوشد نعمتم
گر نخواهم داد خود ننْمایمش چونش کردم بسته دل بگْشایمش
رحمتم موقوفِ آن خوش گریه‌هاست چون گریست از بحرِ رحمت موج

حلوا خریدنِ شیخ احمدِ خِضْرُویه جهتِ غریمان به الهامِ حق

بود شیخی دایما او وامدار از جوامردی که بود آن نامدار
ده هزاران وام کردی از مِهان خرج کردی بر فقیرانِ جهان
هم به وام او خانقاهی ساخته جان و مال و خانقه در باخته
وامِ او را حق ز هر جا می‌گزارد کرد حق بهرِ خلیل از ریگ آرد
گفت پیغمبر که در بازارها دو فرشته می‌کنند ایدر دعا
کای خدا تو مُنفِقان را دِه خلف ای خدا تو مُمسِکان را دِه تلف
خاصه آن مُنفِق که جان انفاق کرد حَلقِ خود قربانیِ خلّاق کرد
حَلق پیش آورد اسمعیل‌وار کآرد بر حلقش نیارد کرد کار
پس شهیدان زنده زین رویند و خوش تو بدان قالب بِمَنْگر گبروَش
چون خلف دادستشان جانِ بقا جانِ ایمن از غم و رنج و شقا
شیخِ وامی سالها این کار کرد می‌ستد می‌داد همچون پای‌مرد
تخمها می‌کاشت تا روزِ اجل تا بوَد روزِ اجل میرِ اجل
چونکه عمرِ شیخ در آخر رسید در وجودِ خود نشانِ مرگ دید
وامداران گِردِ او بنْشسته جمع شیخ بر خود خوش گدازان همچو
وامداران گشته نومید و تُرُش دردِ دلها یار شد با دردِ شُش
شیخ گفت این بدگمانان را نگر نیست حق را چار صد دینارِ زر
کودکی حلوا ز بیرون بانگ زد لافِ حلوا بر امیدِ دانگ زد

شیخ اشارت کرد خادم را به سر که برو آن جمله حلوا را بخر
تا غریمان چونکه آن حلوا خورند یک زمانی تلخ در من ننْگرند
در زمان خادم برون آمد به در تا خرد او جمله حلوا را به زر
گفت او را گُوتُرو حلوا به چند گفت کودک نیم دینار و اِدَند
گفت نی از صوفیان افزون مجو نیم دینارت دهم دیگر مگو
او طبق بنْهاد اندر پیشِ شیخ تو ببین اسرارِ سِرّ اندیشِ شیخ
کرد اشارت با غریمان کین نوال نک تبرّک خوش خورید این را حلال
چون طبق خالی شد آن کودک ستد گفت دینارم بده ای باخرد
شیخ گفتا از کجا آرم درم وام دارم می‌روم سویِ عدم
کودک از غم زد طبق را بر زمین ناله و گریه بر آورد و حنین
می‌گریست از غَبن کودک های های کای مرا بشْکسته بودی هر دو پای
کاشکی من گردِ گلخن گشتمی بر درِ این خانقه نگْذشتمی
صوفیانِ طبل‌خوار و لقمه‌جو سگ‌دلان و همچو گربه روی‌شو
از غریوِ کودک آنجا خیر و شر گرد آمد گشت بر کودک حَشَر
پیشِ شیخ آمد که ای شیخِ درشت تو یقین دان که مرا استاد کُشت
گر روم من پیشِ او دست تهی او مرا بکْشد اجازت می‌دهی
وآن غریمان هم به انکار و جحود رو به شیخ آورده کین باری چه بود
مالِ ما خوردی مَظالم می‌بَری از چه بود این ظلمِ دیگر بر سَری
تا نمازِ دیگر آن کودک گریست شیخ دیده بست و در وی ننْگریست
شیخ فارغ از جفا و از خلاف در کشیده روی چون مه در لحاف
با ازل خوش با اجل خوش شادکام فارغ از تشنیع و گفتِ خاص و عام
آنکه جان در رویِ او خندد چو قند از تُرُش‌رویِ خلقش چه گزند
آنکه جان بوسه دهد بر چشمِ او کی خورد غم از فلک وز خشمِ او
در شبِ مهتاب مَه را بر سِماک از سگان و عوعِ[1049] ایشان چه باک 50a

[1049] عوعِ: وعوعِ

سگ وظیفهٔ خود به جا می‌آورد　　مَه وظیفهٔ خود به رخ می‌گسترد
کارکِ خود می‌گزارَد هر کسی　　آب نگْذارد صفا بهرِ خسی
خس خسانه می‌رود بر رویِ آب　　آب صافی می‌رود بی‌اضطراب
مصطفی مَه می‌شکافد نیم‌شب　　ژاژ می‌خاید ز کینه بُولَهَب
آن مسیحا مرده زنده می‌کند　　وآن جهود از خشم سبلت می‌کَنَد
بانگِ سگ هرگز رسد در گوشِ ماه　　خاصه ماهی که[1050] بوَد خاصِ الٰه
مَی خورد شه بر لبِ جو تا سحر　　در سماع از بانگِ چغزان بی‌خبر
هم شدی توزیعِ کودک دانگِ چند　　همّتِ شیخ آن سخا را کرد بند
تا کسی ندْهد به کودک هیچ چیز　　قوّتِ پیران از این بیش است نیز
شد نمازِ دیگر آمد خادمی　　یک طبق بر کف ز پیشِ حاتمی
صاحبِ مالی و حالی پیشِ پیر　　هدْیه بفْرستاد کز وی بُد خبیر
چارصد دینار بر گوشهٔ طبق　　نیم دینارِ دگر اندر ورق
خادم آمد شیخ را اکرام کرد　　وآن طبق بنْهاد پیشِ شیخِ فرد
چون طبق را از غِطا وا کرد رو　　خلق دیدند آن کرامت را از او
آه و افغان از همه برخاست زود　　کای سرِ شیخان و شاهان این چه
این چه سِرّ است این چه سلطانی است　　ای خداوندِ خداوندانِ راز
ما ندانستیم ما را عفو کن　　بس پراکنده که رفت از ما سخُن
ما که کورانه عصاها می‌زنیم　　لاجرم قندیلها را بشْکنیم
ما چو کرّان ناشنیده یک خطاب　　هرزه گویان از قیاسِ خود جواب
ما ز موسی پند نگْرفتیم کو　　گشت از انکارِ خضری زردرو
با چنان چشمی که بالا می‌شتافت　　نورِ چشمش آسمان را می‌شکافت
کرده با چشمت تعصّب موسیا　　از حماقت چشمِ موشِ آسیا
شیخ فرمود آن همه گفتار و قال　　من بِحِل کردم شما را آن حلال
سِرِّ این آن بود کز حق خواستم　　لاجرم بنْمود راهِ راستم
گفت آن دینار اگرچه اندک است　　لیک موقوفِ غریوِ کودک است

[1050] که: کو

تا نگرید کودکِ حلوا فروش　　بحرِ رحمت در نمی‌آید به جوش
ای برادر طفل طفلِ چشمِ تست　　کامِ خود موقوفِ زاری دان درست
گر همی‌خواهی که آن خلعت رسد　　پس بگریان طفلِ دیده بر جسد

ترسانیدن شخصی زاهدی[1051] را که[1052] کم گری تا کور نشوی

زاهدی را گفت یاری در عمل　　کم گِری تا چشم را ناید خلل
445 گفت زاهد از دو بیرون نیست حال　　چشم بیند یا نبیند آن جمال
گر ببیند نورِ حق خود چه غم است　　در وصالِ حق دو دیده چه کم است
ور نخواهد دید حق را گو برو　　این چنین چشمِ شقی گو کور شو
غم مخور از دیده کآن عیسی تراست　　چپ مرو تا بخشدت دو چشمِ
عیسیِ روحِ تو با تو حاضر است　　نصرت از وی خواه کو خوش ناصر
450 لیک بیگارِ تنِ پُر استخوان　　بر دلِ عیسی منه تو هر زمان
همچو آن ابله که اندر داستان　　ذکرِ او کردیم بهرِ راستان
زندگیِ تن مجو از عیسِیَت　　کامِ فرعونی مخواه از موسِیَت
بر دلِ خود کم نِه اندیشهٔ معاش　　عیش کم ناید تو بر درگاه باش
این بدن خرگاه آمد روح را　　یا مثالِ کشتیی مر نوح را
455 تُرک چون باشد بیابد خرگهی　　خاصه چون باشد عزیزِ درگهی

تمامیِ قصّهٔ زنده شدنِ استخوانها به دعایِ عیسی علیه السّلام

خواند عیسی نامِ حق بر استخوان　　از برایِ التماسِ آن جوان
حُکمِ یزدان از پیِ آن خام مرد　　صورتِ آن استخوان را زنده کرد
از میان بر جَست یک شیرِ سیاه　　پنجه‌ای زد کرد نقشش را تباه
کلّه‌اش بر کَند و[1053] مغزش ریخت زود　　مغزِ جوزی کاندر او مغزی نبود
460 گر ورا مغزی بُدی اشکستنش　　خود نبودی نقص الّا بر تنش
گفت عیسی چون شتابش کوفتی　　گفت زآن رو که تو زو آشوفتی

[1051] ترسانیدن شخصی زاهدی: ترسانیدن زاهدی
[1052] که: کی
[1053] و: +

گفت عیسی چون نخوردی خونِ مرد گفت در قسمت نبودم رزق خورد 50b
ای بسا کس همچو آن شیرِ ژیان صیدِ خود ناخورده رفته از جهان
قسمتش کاهی نه و حرصش چو کوه وجه نه و کرده تحصیلِ وجوه
465 ای میسّر کرده بر ما در جهان سخره و بیگار ما را وارهان
طعمه بنْموده به ما وآن بوده شَست آنچنان بنْما به ما آن را که هست
گفت آن شیر ای مسیحا این شکار بود خالص از برایِ اعتبار
گر مرا روزی بُدی اندر جهان خود چه کارستی مرا با مردگان
این سزایِ آنکه یابد آبِ صاف همچو خر در جُو بمیزد از گزاف
470 گر بداند قیمتِ آن جُوی خر او به جایِ پا نهد در جُوی سر
او بیابد آنچنان پیغمبری میرِ آبی زندگانی‌پروری
چون نمیرد پیشِ او کز امرِ کُن ای امیرِ آب ما را زنده کن
هین سگِ نفسِ ترا زنده مخواه کو عدوِّ جانِ تست از دیرگاه
خاک بر سر استخوانی را که آن مانعِ این سگ بوَد از صیدِ جان
475 سگ نه‌ای بر استخوان چون عاشقی دیوچه‌وار از چه بر خون عاشقی
آن چه چشم است آن که بیناییش ز امتحانها جز که رسواییش نیست
سهو باشد ظنّها را گاه‌گاه این چه ظنّ است این که کور آمد ز
دیده آ بر دیگران نوحه‌گری مدّتی بنْشین و بر خود می‌گری
ز ابرِ گریان شاخ سبز و تر شود زآنکه شمع از گریه روشن‌تر شود
480 هر کجا نوحه کنند آنجا نشین زآنکه تو اولیتری اندر حَنین
زآنکه ایشان در فراق فانیَند غافل از لعلِ بقایِ کانیَند
زآنکه بر دل نقشِ تقلید است بند رَو به آبِ چشم بندش را بِرَند
زآنکه تقلید آفتِ هر نیکوِی است کَه بوَد تقلید اگر کوهِ قوی است
گر ضریری لَمتُر است و تیزخشم گوشت‌پاره‌ش دان چو او را نیست
485 گر سخن گوید ز مو باریکتر آن سرش را زآن سخن نَبْود خبر
مستیی دارد ز گفتِ خود ولیک از بَرِ وی تا به مَی راهی است نیک

همچو جُوی است او نه او آبی خورد　　آب از او بر آب‌خوران بگْذرد
آب در جُو زآن نمی‌گیرد قرار　　زآنکه آن جُو نیست تشنه و آب‌خوار
همچو نایی نالهٔ زاری کند　　لیک بیگارِ خریداری کند
نوحه‌گر باشد مقلِّد در حدیث　　جز طَمَع نَبْود مرادِ آن خبیث
نوحه‌گر گوید حدیثِ سوزناک　　لیک کو سوزِ دل و دامانِ چاک
از محقِّق تا مقلِّد فرقهاست　　کین چو داوود است و آن دیگر
منبعِ گفتارِ این سوزی بوَد　　وآن مقلِّد کهنه‌آموزی بوَد
هین مشو غِرّه بدان گفتِ حزین　　باربَر گاو است و بر گردون حَنین
هم مقلِّد نیست محروم از ثواب　　نوحه‌گر را مزد باشد در حساب
کافر و مؤمن خدا گویند لیک　　در میانِ هر دو فرقی هست نیک
آن گدا گوید خدا از بهرِ نان　　متّقی گوید خدا از عینِ جان
گر بدانستی گدا از گفتِ خویش　　پیشِ چشمِ او نه کم ماندی نه بیش
سالها گوید خدا آن نان‌خواه　　همچو خر مصحف کَشَد از بهرِ کاه
گر به دل در تافتی گفتِ لبش　　ذرّه ذرّه گشته بودی قالبش
نامِ دیوی ره بَرَد در ساحری　　تو به نامِ حق پشیزی می‌بَری

خریدنِ روستایی در تاریکی شیر را به ظنِّ آنکه گاوِ اوست

روستایی گاو در آخُر ببست　　شیر گاوش خورد و بر جایش نشست
روستایی شد در آخُر سویِ گاو　　گاو را می‌جُست شب آن کنجکاو
دست می‌مالید بر اعضایِ شیر　　پشت و پهلو گاه بالا گاه زیر
گفت شیر از روشنی افزون شدی　　زَهره‌اش بدْریدی و دل خون شدی
این چنین گستاخ زآن می‌خاردم　　کو در این شب گاو می‌پنداردم
حق همی‌گوید که ای مغرورِ کور　　نی ز نامم پاره پاره گشت طور
که لَوْ اَنْزَلْنَا کِتَاباً لِلْجَبَل　　لَانْصَدَع ثُمَّ انْقَطَع ثُمَّ ارْتَحَل
از من ار کوهِ اُحُد واقف بُدی　　پاره گشتی و دلش پُر خون شدی

510 از پدر وز مادر این بشْنیده‌ای لاجرم غافل در این پیچیده‌ای 51a
گر تو بی‌تقلید از این واقف شوی بی‌نشان از لطف چون هاتف شوی
بشْنو این قصّه بیِ تهدید را تا بدانی آفتِ تقلید را

فروختنِ صوفیان بهیمهٔ مسافر را جهتِ سماع

صوفیی در خانقاه از ره رسید مرکبِ خود بُرد و در آخُر کشید
آبَکش داد و علف از دستِ خویش نی چنان صوفی که ما گفتیم پیش
515 احتیاطش کرد از سهو و خُباط چون قضا آید چه سود است احتیاط
صوفیان تقصیر بودند و فقیر کَادَ فَقْرٌ اَنْ یَعِی کُفْراً کبِیر[1054]
ای توانگر که تو سیری هین مخند بر کژیِ آن فقیرِ دردمند
از سرِ تقصیر آن صوفی رمه خرفروشی در گرفتند آن همه
کز ضرورت هست مرداری مباح بس فسادی کز ضرورت شد صلاح
520 هم در آن دم آن خرک بفْروختند لوت آوردند و شمع افروختند
ولوله افتاد اندر خانقه کامشبان لوت و سماع است و شره
چند از این صبر و از این سه روزه چند چند از این زنبیل و این دریوزه چند
ما هم از خلقیم و جان داریم ما دولت امشب میهمان داریم ما
تخمِ باطل را از آن می‌کاشتند کآنکه آن جان نیست جان پنداشتند
525 وآن مسافر نیز از راهِ دراز خسته بود و دید آن اقبال و ناز
صوفیانش یک به یک بنْواختند نردِ خدمتهایِ خوش می‌باختند
گفت چون می‌دید مَیلانشان[1055] به وی گر طرب امشب نخواهم کرد کی
لوت خوردند و سماع آغاز کرد خانقه تا سَقَف شد پُر دود و گَرد
گاه دست‌افشان قدم می‌کوفتند گه به سجده صفّه را می‌روفتند
530 دودِ مطبخ گَردِ آن پا کوفتن ز اشتیاق و وجدِ جان آشوفتن
دیر یابد صوفی آن[1056] از روزگار زآن سبب صوفی بوَد بسیارخوار

[1054] کبِیر: یُبِیر
[1055] مَیلانشان: مَیلانش
[1056] آن: از

جز مگر آن صوفیی کز نورِ حق سیر خورد او فارغ است از ننگِ دَق
از هزاران اندکی زین صوفیَند باقیان در دولتِ او می‌زِیَند
چون سماع آمد ز اوّل تا کران مطرب آغازید یک ضربِ گران
خر برفت و خر برفت آغاز کرد زین حراره جمله را انباز کرد
زین حراره پای‌کوبان تا سحر کف‌زنان خر رفت و خر رفت ای
از رهِ تقلید آن صوفی همین خر برفت آغاز کرد اندر حَنین
چون گذشت آن نوش و جوش و آن روز گشت و جمله گفتند الوداع
خانقه خالی شد و صوفی بماند گَرد از رَخت آن مسافر می‌فشاند
رَخت از حجره برون آورد او تا به خر بر بندد آن همراه‌جو
تا رسد در همرهانِ او می‌شتافت رفت در آخُر خرِ خود را نیافت
گفت آن خادم به آبش برده است زآنکه خر دوش آب کمتر خورده
خادم آمد گفت صوفی خر کجاست گفت خادم ریش بین جنگی
گفت من خر را به تو بسْپرده‌ام من ترا بر خر موکَّل کرده‌ام
بحث با توجیه کن حجّت میار وانچه من بسپردمت وا پس سپار[1057]
گفت پیغامبر که دستت هر چه بُرد بایدش در عاقبت وا پس سپرد
ور نه‌ای از سرکشی راضی بدین نک من و تو خانهٔ قاضیِ دین
گفت من مغلوب بودم صوفیان حمله آوردند و بودم بیمِ جان
تو جگربندی میانِ گربگان اندر اندازی و جویی زآن نشان
در میانِ صد گرسنه گِرده‌ای پیشِ صد سگ گربهٔ پژمرده‌ای
گفت گیرم کز تو ظُلما بِسْتدند قاصدِ خونِ منِ مسکین شدند
تو نیایی و نگویی مر مرا که خرت را می‌بَرَند ای بی‌نوا
تا خر از هر که بوَد من واخرم ورنه توزیعی کنند ایشان زرم
صد تدارک بود چون حاضر بُدند این زمان هر یک به اقلیمی شدند
من که را گیرم که را قاضی بَرم این قضا خود از تو آمد بر سرم

[1057] بحث با توجیه کن حجّت میار / وانچه من بسپردمت وا پس سپار: +
از تو خواهم آن چه من دادم بتو / باز ده آن چه فرستادم بتو: -

چون نیایی و نگویی ای غریب پیش آمد این چنین ظلمی مهیب
گفت واللّه آمدم من بارها تا ترا واقف کنم زین کارها
تو همی‌گفتی که خر رفت ای پسر از همه گویندگان با ذوق‌تر
باز می‌گشتم که او خود واقف است زین قضا راضی است مردی عارف 51b
گفت آن را جمله می‌گفتند خوش مر مرا هم ذوق آمد گفتنش
مر مرا تقلیدشان بر باد داد که دو صد لعنت بر آن تقلید باد
خاصه تقلیدِ چنین بی‌حاصلان خشمِ ابرهیم[1058] با بَر آفلان
عکسِ ذوقِ آن جماعت می‌زدی وین دلم زآن عکس ذوقی می‌شدی
عکس چندان باید از یارانِ خوش که شوی از بحرِ بی‌عکس آب‌کش
عکس کاوّل زد تو آن تقلید دان چون پیاپی شد شود تحقیق آن
تا نشد تحقیق از یاران مبُر از صدف مگْسل نگشت آن قطره دُر
صاف خواهی چشم و عقل و سمع را بر دران تو پرده‌هایِ طَمْع را
زآنکه آن تقلیدِ صوفی از طَمَع عقلِ او بر بست از نور و لُمَع
طَمْعِ لوت و طَمْعِ آن ذوق و سماع مانع آمد عقلِ او را ز اطّلاع
گر طَمَع در آینه بر جاستی در نفاق آن آینه چون ماستی
گر ترازو را طَمَع بودی به مال راست کی گفتی ترازو وصفِ حال
هر نبیّی گفت با قوم از صفا من نخواهم مزدِ پیغام از شما
من دلیلم حق شما را مشتری داد حق دلّالیم هر دو سَری
چیست مزدِ کارِ من دیدارِ یار گرچه خود بوبکر بخشد چل هزار
چل هزارِ او نباشد مزدِ من کی بوَد شِبهِ شَبَه دُرِّ عَدَن
یک حکایت گویمت بشْنو به هوش تا بدانی که طَمَع شد بندِ گوش
هر که را باشد طَمَع اَلکَن شود با طَمَع کی چشم و دل روشن شود
پیشِ چشمِ او خیالِ جاه و زر همچنان باشد که موی اندر بصر
جز مگر مستی که از حق پُر بوَد گرچه بدْهی گنجها او حُر بوَد

[1058] ابرهیم: ابراهیم

هر که از دیدار برخوردار شد — این جهان در چشمِ او مردار بود[1059]
لیک آن صوفی ز مستی دور بود — لاجرم از[1060] حرص او بی‌نور[1061] بود
صد حکایت بشْنود مدهوشِ حرص — در نیاید نکته‌ای در گوشِ حرص

تعریف کردنِ منادیانِ قاضی مفلس را گردِ شهر

بود شخصی مفلسی بی‌خان و مان — مانده در زندان و بندِ بی‌امان
لقمهٔ زندانیان خوردی گزاف — بر دلِ خلق از طَمَع چون کوهِ قاف
زَهره نی کس را که لقمهٔ نان خورَد — زآنکه آن لقمه‌ربا گاوش بَرَد
هر که دور از دعوتِ رحمان بوَد — او گداچشم است اگر سلطان بوَد
مر مروّت را نهاده زیرِ پا — گشته زندان دوزخی زآن نان‌ربا
گر گریزی بر امیدِ راحتی — زآن طرف هم پیشت آید آفتی
هیچ کُنجی بی‌دد و بی‌دام نیست — جز به خلوتگاهِ حق آرام نیست
کُنجِ زندانِ جهانِ ناگزیر — نیست بی پامزد و بی دَقُّ الْحَصِیر
واللّه ار سوراخِ موشی در رَوی — مبتلایِ گربه چنگالی شوی
آدمی را فربهی هست از خیال — گر خیالاتش بوَد صاحب‌جمال
ور خیالاتش نماید ناخوشی — می‌گذارد همچو موم از آتشی
در میانِ مار و کزدم گر ترا — با خیالاتِ خوشان دارد خدا
مار و کزدم مر ترا مونس بوَد — کآن خیالت کیمیایِ مس بوَد
صبر شیرین از خیالِ خوش شدست — کآن خیالاتِ فَرَج پیش آمدست
آن فَرَج آید ز ایمان در ضمیر — ضعفِ ایمان ناامیدی و زَحیر
صبر از ایمان بیابد سَر کُلَه — حَیْثُ لَا صَبْرَ فَلَا اِیمَانَ لَه
گفت پیغامبر خداش ایمان نداد — هر که را صبری نباشد در نهاد
آن یکی در چشمِ تو باشد چو مار — هم وی اندر چشمِ آن دیگر نگار
زآنکه در چشمت خیالِ کفرِ اوست — وآن خیالِ مؤمنی در چشمِ دوست

[1059] بود: شد
[1060] از: در
[1061] بی‌نور: شبکور

کاندر این یک شخص هر دو فعل گاه ماهی باشد او گاه شَست
نیمِ او مؤمن بوَد نیمیش گبر نیمِ او حرص‌آوری نیمیش صبر
گفت یزدانت فَمِنْکُمْ مُؤمِنٌ باز مِنْکُمْ کَافِرٌ گبرِ کهُن
605 همچو گاوی نیمهٔ چپّش سیاه نیمهٔ دیگر سپیدِ همچو ماه
هر که این نیمه ببیند رد کند هر که آن نیمه ببیند کَد کند
یوسف اندر چشمِ اخوان چون سُتُور هم وی اندر چشمِ یعقوبی چو حور
از خیالِ بد مر او را زشت دید چشمِ فرع و چشمِ اصلی ناپدید 52a
چشمِ ظاهر سایهٔ آن چشم دان هرچه آن بیند بگردد این بدان
610 تو مکانی اصلِ تو در لامکان این دُکان بر بند و بگْشا آن دُکان
شش جهت مگْریز زیرا در جهات ششدره است و ششدره مات است

شکایت کردنِ اهلِ زندان پیشِ وکیلِ قاضی از دستِ آن مفلس

با وکیلِ قاضیِ ادراک‌مند اهلِ زندان در شکایت آمدند
که سلامِ ما به قاضی بَر کنون بازگو آز حالِ[1062] ما زین مردِ دون
که در این[1063] زندان بماند او مُستَمِر یاوه‌تاز و طبل‌خوار است و مُضِر
615 چون مگس حاضر شود در هر طعام از وقاحت بی‌صلا و بی‌سلام
پیشِ او هیچ است لوتِ شصت کس کَر کند خود را اگر گوییش بس
مردِ زندان را نیاید لقمه‌ای ور به صد حیلت گشاید طعمه‌ای
در زمان پیش آید آن دوزخ‌گلو حجّتش این که خدا گفتا کُلُوا
زین چنین قحطِ سه ساله داد داد ظلِّ مولانا ابد پاینده باد
620 یا ز زندان تا رود این گاومیش یا وظیفه کن ز وقفی لقمه‌ایش
ای ز تو خوش هم ذُکور و هم اِناث داد کن اَلْمُسْتَغَاث اَلْمُسْتَغَاث
سویِ قاضی شد وکیلِ بانمک گفت با قاضی شکایت یک به یک
خواند او را قاضی از زندان به پیش پس تفحّص کرد از اعیانِ خویش

[1062] حالِ: آزارِ
[1063] که درین: کندرین

گشت ثابت پیشِ قاضی آن همه که نمودند از شکایت آن رمه
گفت قاضی خیز از این زندان برو سویِ خانهٔ مُرده‌ریگِ خویش شو
گفت خان و مانِ من احسانِ تست همچو کافر جنّتم زندانِ تست
گر ز زندانم برانی تو به رد خود بمیرم من ز تقصیری و کَد
همچو ابلیسی که می‌گفت ای سلام رَبِّ اَنْظِرْنِی اِلیٰ یَوْمِ الْقِیَام
کاندر این زندانِ دنیا من خوشم تا که دشمن‌زادگان را می‌کُشم
هر که او را قُوتِ ایمانی بوَد وز برایِ زادِ ره نانی بوَد
می‌ستانم گه به مکر و گه به ریو تا بر آرند از پشیمانی غریو
گه به درویشی کنم تهدیدشان گه به زلف و خال بندم دیدشان
قُوتِ ایمانی در این زندان کم است وآنکه هست از قصدِ این سگ در
از نماز و صوم و صد بیچارگی قُوتِ ذوق آید بَرَد یکبارگی
اَسْتَعِیذُ اللّهَ مِنْ شَیْطَانِهِ قَدْ هَلَکْنَا آه مِنْ طُغْیَانِهِ
یک سگ است و در هزاران می‌رود هر که در وی رفت او او می‌شود
هر که سردت کرد می‌دان کو در اوست دیو پنهان گشته اندر زیرِ پوست
چون نیابد صورت آید در خیال تا کشاند آن خیالت در وبال
گه خیالِ فُرجه و گاهی دُکان گه خیالِ عِلم و گاهی خان و مان
هان بگو لا حَولها اندر زمان از زبان تنها نه بل کز عینِ جان
گفت قاضی مفلسی را وانما گفت اینک اهلِ زندانت گوا
گفت ایشان متّهم باشند چون می‌گریزند از تو می‌گریند خون
وز تو می‌خواهند هم تا وارهند زین غرض باطل گواهی می‌دهند
جمله اهلِ محکمه گفتند ما هم بر ادبار و بر افلاسش گوا
هر که را پرسید قاضی حالِ او گفت مولا دست از این مفلس بشو
گفت قاضی کِش بگردانند[1064] فاش گِردِ شهر این مفلس است و بس
کو به کو او را مناداها زنید طبلِ افلاسش عیان هر جا زنید

[1064] بگردانند: بگردانید

هیچ کس نسیه بِنَفْروشد بدو قرض ندْهد هیچ کس او را تَسو
هر که دعوی آردش اینجا به فن بیش زندانش نخواهم کرد من
پیشِ من افلاسِ او ثابت شدست نقد و کالا نیستش چیزی به دست
آدمی در حبسِ دنیا زآن بوَد تا بوَد کافلاسِ او ثابت شود
مفلسیِ دیو را یزدانِ ما هم منادی کرد در قرآنِ ما
کو دغا و مفلس است و بد سخُن هیچ با او شرکت و سودا مکُن
ور کنی او را بهانه آوری مفلس است او صَرفه از وی کی بَری
حاضر آوردند چون فتنه فروخت اشترِ کُردی که هیزم می‌فروخت
کُردِ بیچاره بسی فریاد کرد هم موکَّل را به دانگی شاد کرد 52b
اشترش بردند از هنگامِ چاشت تا شب و افغانِ او سودی نداشت
بر شتر بنْشست آن قحطِ گران صاحبِ اشتر بیِ اشتر دوان
سو به سو و کو به کو می‌تاختند تا همه شهرش عیان بشْناختند
پیشِ هر حمّام و هر بازارگه کرده مردم جمله در شکلش نگه
دَه منادی‌گر بلند آوازیان تُرک و کُرد و رومیان و تازیان
مفلس است این و ندارد هیچ چیز قرض تا ندْهد کس او را یک پشیز
ظاهر و باطن ندارد حبّه‌ای مفلسی قلبی دغایی دبّه‌ای
هان و هان با او حریفی کم کنید چونکه گاو آرد گره محکم کنید
ور به حکم آرید این پژمرده را من نخواهم کرد زندان مرده را
خوش دم است او و گلویش بس فراخ با شعارِ نو دِثارِ شاخ‌شاخ
گر بپوشد بهرِ مکر آن جامه را عاریه‌ست آن تا فریید عامه را
حرفِ حکمت بر زبانِ ناحکیم حُلّه‌هایِ عاریت دان ای سلیم
گرچه دزدی حُلّه‌ای پوشیده است دستِ تو چون گیرد آن بْریده‌دست
چون شبانه از شتر آمد به زیر کُرد گفتش منزلم دور است و دیر
بر نشستی اشترم را از پگاه جَو رها کردم کم از اِخراجِ کاه
گفت تا اکنون چه می‌کردیم پس هوشِ تو کو نیست اندر خانه کس
طبلِ افلاسم به چرخِ سابعه رفت تو نشْنیده‌ای بد واقعه

گوشِ تو پُر بوده است از طَمْعِ خام پس طَمَع کَر می‌کند کور ای غلام
675 تا کلوخ و سنگ بشْنید این بیان مفلس است و مفلس است آن[1065]
هست بر سمع و بصر مُهرِ خدا در حُجُب بس صورت است و بس
آنچه او خواهد رساند آن به چشم از جمال و از کمال و از کَرَشم
تا به شب گفتند و در صاحب شتر بر نَزَد کو از طَمَع پُر بود پُر
کَون پُر چاره‌ست هیچت چاره نی تا که نگْشاید خدایت روزنی
680 گرچه تو هستی کنون غافل از آن وقتِ حاجت حق کند آن را عیان
گفت پیغمبر که یزدانِ مجید از پیِ هر درد درمان آفرید
لیک زآن درمان نبینی رنگ و بو بهرِ دردِ خویش بی فرمانِ او
چشم را ای چاره‌جو در لامکان هین بنه چون چشمِ کُشته سویِ جان
وآنچه او خواهد رساند آن به گوش از سماع و از بشارت وز خروش
685 این جهان از بی‌جهت پیدا شدست که ز بی‌جایی جهان را جا شدست
باز گرد از هست سویِ نیستی طالبِ ربّی و ربّانیستی
جایِ دخل است این عدم از وی مَرَم جایِ خرج است این وجودِ بیش و
کارگاهِ صنعِ حق چون نیستی است جز مُعطَّل در جهانِ هست کیست
یاد ده ما را سخنهایِ دقیق که ترا رحم آورَد آن ای رفیق
690 هم دعا از تو اجابت هم ز تو ایمنی از تو مهابت هم ز تو
گر خطا گفتیم اصلاحش تو کن مُصلِحی تو ای تو سلطانِ سخُن
کیمیا داری که تبدیلش کنی گرچه جویِ خون بوَد نیلش کنی
این چنین میناگریها کارِ تست این چنین اکسیرها اسرارِ تست
آب را و خاک را بر هم زدی ز آب و گِل نقشِ تنِ آدم زدی
695 نسبتش دادی و جفت و خال و عم با هزار اندیشه و شادی و غم
باز بعضی را رهایی داده‌ای زین غم و شادی جدایی داده‌ای
بُرده‌ای از خویش و پیوند و سرشت کرده‌ای در چشمِ او هر خوب و[1066]

[1065] آن: این
[1066] و: +

هر چه محسوس است او رد می‌کند　　وآنچه ناپیداست مَسند می‌کند
عشقِ او پیدا و معشوقش نهان　　یار بیرون فتنهٔ او در جهان
این رها کن عشقهایِ صورتی　　نیست بر صورت نه بر رویِ سِتی
آنچه معشوق است صورت نیست آن　　خواه عشقِ این جهان خواه آن جهان
آنچه بر صورت تو عاشق گشته‌ای　　چون برون شد جان چرایش هِشته‌ای
صورتش بر جاست این سیری ز چیست　　عاشقا واجو که معشوقِ تو کیست
آنچه محسوس است اگر معشوقه است　　عاشقستی هر که او را حسّ هست
چون وفا آن عشق افزون می‌کند　　کی وفا صورت دگرگون می‌کند
پرتوِ خورشید بر دیوار تافت　　تابشِ عاریّتی دیوار یافت 53a
بر کلوخی دل چه بندی ای سلیم　　واطلب اصلی که تابد او مقیم
ای که تو هم عاشقی بر عقلِ خویش　　خویش بر صورت‌پرستان دیده بیش
پرتوِ عقل است آن بر حسِّ تو　　عاریت می‌دان ذهب بر مسِّ تو
چون زراندود است خوبی در بشر　　ورنه چون شد شاهدِ تر پیره خر
چون فرشته بود همچون دیو شد　　کآن ملاحت اندر او عاریّه بُد
اندک اندک می‌ستانند آن جمال　　اندک اندک خشک می‌گردد نهال
رَو نُعَمِّرْهُ نُنَکِّسْهُ بخوان　　دل طلب کن دل منه بر استخوان
کآن جمالِ دل جمالِ باقیَ است　　دولتش از آبِ حیوان ساقیَ است
خود هم او آب است و هم ساقی و　　هر سه یک شد چون طلسمِ تو
آن یکی را تو ندانی از قیاس　　بندگی کن ژاژ کم خا ناشناس
معنیِ تو صورت است و عاریت　　بر مناسب شادی و بر قافیت
معنی آن باشد که بسْتاند ترا　　بی‌نیاز از نقش گرداند ترا
معنی آن نبْود که کور و کر کند　　مرد را بر نقش عاشق‌تر کند
کور را قسمت خیالِ غم‌فزاست　　بهرهٔ چشم این خیالاتِ فناست
حرفِ قرآن را ضریران معدن‌اند[1067]　　خر نبینند و به پالان بر زنند

[1067] معدن‌اند: معدنند

چون تو بینایی پیِ خر رَو که جَست　　چند پالان دوزی ای پالان‌پرست

خر چو هست آید یقین پالان ترا　　کم نگردد نان چو باشد جان ترا

پشتِ خر دکّان و مال و مکسب است　　دُرِّ قلبت مایهٔ صد قالب است

خر برهنه بر نشین ای بُوالْفضول　　خر برهنه نه[1068] که راکب شد رسول

اَلنَّبِیُّ قَدْ رَکِب مُعْرَوْرِیَا　　وَالنَّبِیُّ قِیلَ سَافَر مَاشِیَا

شد خرِ نفسِ تو بر میخیش بند　　چند بگُریزد ز کار و بار چند

بارِ صبر و شُکر او را بردنی است　　خواه در صد سال و خواهی سی و

هیچ وازر وِزرِ غیری بر نداشت　　هیچ کس ندْرود تا چیزی نکاشت

طَمْعِ خام است آن مخور خام ای پسر　　خام خوردن علّت آرد در بشر

کآن فلانی یافت گنجی ناگهان　　من همان خواهم مَه کار و مَه دکان

کارِ بخت است آن و آن هم نادر است　　کسب باید کرد تا تن قادر است

کسب کردن گنج را مانع کیَ است　　پا مکش از کار آن خود در پیَ است

تا نگردی تو گرفتارِ اگر　　که اگر آن[1069] کردمی یا آن دگر

کز اگر گفتن رسولِ باوفاق　　منع کرد و گفت آن هست از نفاق

کآن منافق در اگر گفتن بمرد　　وز اگر گفتن به جز حسرت نَبُرد

مَثَل

آن غریبی خانه می‌جُست از شتاب　　دوستی بردش سویِ خانهٔ خراب

گفت او این را اگر سقفی بُدی　　پهلویِ من مر ترا مسکن شدی

هم عیالِ تو بیاسودی اگر　　در میانه داشتی حجرهٔ دگر

گفت آری پهلویِ یاران بِه است　　لیک ای جان در اگر نتْوان نشست

این همه عالم طلبکارِ خوشند　　وز خوشِ تزویر اندر آتشند

طالبِ زر گشته جمله پیر و خام　　لیک قلب از زر نداند چشمِ عام

پرتوی بر قلب زد خالص ببین　　بی‌محک زر را مکن از ظن گزین

[1068] نه: نی

[1069] آن: این

گر محک داری گُزین کن ورنه رَو نزدِ دانا خویشتن را کن گِرَو
یا محک باید میانِ جانِ خویش ور ندانی ره مرو تنها تو پیش
بانگِ غولان هست بانگِ آشنا آشنایی که کَشَد سویِ فنا
بانگ می‌دارد که هان ای کاروان سویِ من آیید نک راه و نشان
نامِ هر یک می‌بَرَد غول ای فلان تا کند آن خواجه را از آفلان
چون رسد آنجا ببیند گرگ و شیر عمر ضایع راه دور و روز دیر
چون بوَد آن بانگِ غول ای نیک خو[1070] مال خواهم جاه خواهم و آبرو
از درونِ خویش این آوازها منع کن تا کشف گردد رازها
ذکرِ حق کن بانگِ غولان را بسوز چشمِ نرگس را از این کرکس بدوز
صبحِ کاذب را ز صادق واشناس رنگِ مَی را باز دان از رنگِ کاس
تا بوَد کز دیدگانِ هفت رنگ دیده‌ای پیدا کند صبر و درنگ
رنگها بینی به‌جز این رنگها گوهران بینی به جایِ سنگها 53b
گوهرِ چه بلکه دریایی شوی آفتابی[1071] چرخ‌پیمایی شوی
کارکُن در کارگه باشد نهان تو برو در کارگه بنیشین[1072] عیان
کار چون بر کارکُن پرده تنید خارجِ آن کار نتْوانیش دید
کارگه چون جای باشِ عامل است آنکه بیرون است از وی غافل است
پس در آ در کارگه یعنی عدم تا ببینی صنع و صانع را به هم
کارگه چون جایِ روشن‌دیدگی است پس برونِ کارگه پوشیدگی است
رُو به هستی داشت فرعونِ عَنود لاجرم از کارگاهش کور بود
لاجرم می‌خواست تبدیلِ قَدَر تا قضا را باز گرداند ز در
خود قضا بر سبلتِ آن حیله‌مند زیرِ لب می‌کرد هر دم ریشخند
صد هزاران طفل کُشت او بی‌گناه تا بگردد حُکم و تقدیرِ الٰه
تا که موسیِ نبی ناید برون کرد در گردن هزاران ظلم و خون

[1070] ای نیک خو: آخر بگو
[1071] آفتابی: آفتابِ
[1072] بنیشین: بینش

آن همه خون کرد و موسی زاده شد　　وز برایِ قهرِ او آماده شد
گر بدیدی کارگاهِ لایزال　　دست و پایش خشک گشتی ز
اندرونِ خانه‌اش موسی معاف　　وز برون می‌کُشت طفلان را گزاف
همچو صاحب‌نفس کو تن پرورد　　بر دگر کس ظنِّ حِقدی می‌بَرَد
کین عدوّ و آن حسود و دشمن است　　خود حسود و دشمنِ او آن تن است
او چو فرعون و تنش موسیِ او　　او به بیرون می‌دود که کو عدو
نفسش اندر خانهٔ تن نازنین　　بر دگر کس دست می‌خاید به کین

ملامت کردنِ مردم شخصی را که مادرش را کشت به تهمت

آن یکی از خشم مادر را بکشت　　هم به زخمِ خنجر و هم زخمِ مشت
آن یکی گفتش که از بَدگوهری　　یاد ناوردی تو حقِّ مادری
هی تو مادر را چرا کشتی بگو　　او چه کرد آخر بگو ای زشت‌خو
گفت کاری کرد کآن عارِ وی است　　کشتمش کآن خاک ستّارِ وی است
گفت آن کس را بکش ای محتشم　　گفت پس هر روز مردی را کشم
کشتم او را رَستم از خونهایِ خلق　　نایِ او بُرَّم بِه است از نایِ خلق
نفسِ تست آن مادرِ بَدخاصیت　　که فسادِ اوست در هر ناحیت
هین بکش او را که بهرِ آن دنی　　هر دمی قصدِ عزیزی می‌کنی
از وی این دنیایِ خوش بر تست تنگ　　از پیِ او با حق و با خلق جنگ
نفس کشتی باز رَستی ز اعتذار　　کس ترا دشمن نماند در دیار
گر شِکال آرد کسی بر گفتِ ما　　از برایِ انبیا و اولیا
کانبیا را نی که نفسِ کشته بود　　پس چراشان دشمنان بود و حسود
گوش نِهْ تو ای طلب‌کارِ صواب　　بشْنو این اِشکال و شبهت را جواب
دشمنِ خود بوده‌اند آن منکران　　زخم بر خود می‌زدند ایشان چنان
دشمن آن باشد که قصدِ جان کند　　دشمن آن نبْود که خود جان می‌کَنَد
نیست خفّاشک عدوِّ آفتاب　　او عدوِّ خویش آمد در حجاب
تابشِ خورشید او را می‌کُشد　　رنجِ او خورشید هرگز کی کَشد

دشمن آن باشد کز او آید عذاب | مانع آید لعل را از آفتاب
مانعِ خویش‌اند[1073] جملهٔ کافران | از شعاعِ جوهرِ پیغمبران
کی حجابِ چشمِ آن فردند خلق | چشمِ خود را کور و کژ کردند خلق
چون غلامِ هندوِی کو کین کَشد | از ستیزهٔ خواجه خود را می‌کُشد
795 سرنگون می‌افتد از بامِ سرا | تا زیانی کرده باشد خواجه را
گر شود بیمار دشمن با طبیب | ور کند کودک عداوت با ادیب
در حقیقت رهزنِ جانِ خودند | راهِ عقل و جانِ خود را خود زدند
گازُری گر خشم گیرد ز آفتاب | ماهیی گر خشم می‌گیرد ز آب
تو یکی بنْگر کرا دارد زیان | عاقبت که بْوَد سیاه‌اختر از آن
800 گر ترا حقّ آفریند زشت‌رو | هان مشو هم زشت‌رو هم زشت‌خو
ور بُرَد کفشت مرو در سنگلاخ | ور دو شاخستت مشو تو چارشاخ
در[1074] حسودی کز فلان من کمترم | می‌فزاید کمتری در اخترم
خود حسد نقصان و عیبی دیگر است | بلکه از جمله کمیها بتّر است
آن بلیس از ننگ و عارِ کمتری | خویش را افکند در صد ابتری 54a
805 از حسد می‌خواست تا بالا بوَد | خود چه بالا بلکه خون‌پالا بوَد
آن ابوجهل از محمّد ننگ داشت | وز حسد خود را به بالا می‌فراشت
بُوالْحَکَم نامش بُد و بوجهل شد | ای بسا اهل از حسد نااهل شد
من ندیدم در جهانِ جست و جو | هیچ اهلیّت بِه از خویِ نکو
انبیا را واسطه زآن کرد حق | تا پدید آید حسدها در قَلَق
810 زآنکه کس را از خدا عاری نبود | حاسدِ حق هیچ دیّاری نبود
آن کسی کِش مثلِ خود پنداشتی | زآن سبب با او حسد برداشتی[1075]
پس به هر دَوری ولیّی قایم است | تا قیامت آزمایش دایم است
هر که را خویِ نکو باشد بِرَست | هر کسی کو شیشه‌دل باشد شکست
پس امامِ حیِّ قایم آن ولی است | خواه از نسلِ عمر خواه از علی است

[1073] خویش‌اند: خویشند
[1074] در: تو
[1075] چون مقرّر شد بزرگیِ رسول / پس حسد ناید کسی را از قبول: -

مهدی و هادی وی است ای هم نهان و هم نشسته پیشِ رو
او چو نور است و خِرَد جبریل اوست وآن ولیِّ کم از او قندیلِ اوست
وآنکه زین قندیل کم مشکاتِ ماست نور را در مرتبه ترتیبهاست
زآنکه هفصد پرده دارد نورِ حق پرده‌هایِ نور دان چندین طبق
از پسِ هر پرده قومی را مقام صف صف‌اند این پرده‌هاشان تا امام
اهل صفِّ آخرین از ضعفِ خویش چشمشان طاقت ندارد نورِ بیش
وآن صفِ پیش از ضعیفیِ بصر تاب نارد روشنایی بیشتر
روشنیّی کو حیاتِ اوّل است رنجِ جان و فتنهٔ این احول است
احولیها اندک اندک کم شود چون ز هفصد بگْذرد او یَم شود
آتشی که اصلاحِ آهن یا زر است کی صلاحِ آبی و سیبِ تر است
سیب و آبی خامیی دارد خفیف نی چو آهن تابشی خواهد لطیف
لیک آهن را لطیف آن شعله‌هاست کو جَذوبِ تابشِ آن اژدهاست
هست آن آهن فقیرِ سختکش زیرِ پُتک و آتش است او سرخ و
حاجبِ آتش بوَد بی‌واسطه در دلِ آتش رود بی‌رابطه
بی‌حجابِ آب و فرزندانِ آب پختگی ز آتش نیابند و خطاب
واسطه دیگی بوَد یا تابه‌ای همچو پا را در رَوِش پاتابه‌ای
یا مکانی در میان تا آن هوا می‌شود سوزان و می‌آرد به ما
پس فقیر آن است کو بی واسطه‌ست شعله‌ها را با وجودش رابطه‌ست
پس دلِ عالم وی است ایرا که تن می‌رسد از واسطهٔ این دل به فن
دل نباشد تن چه داند گفت و گو دل نجوید تن چه داند جست و جو
پس نظرگاهِ شعاع آن آهن است پس نظرگاهِ خدا دل نی تن است
باز این دلهای جزوی چون تن است با دل صاحب دلی کو معدن
بس مثال و شرح خواهد این کلام لیک ترسم تا نلغزد وهمِ عام
تا نگردد نیکوِیِ ما بَدی اینک گفتم هم نبُد جز بی‌خودی

[1076] نیک‌جو: راه‌جو
[1077] باز این دلهای جزوی چون تن است / با دل صاحب دلی کو معدن است: +

پایِ کژ را کفشِ کژ بهتر بوَد　　مر گدا را دستگه بر در بوَد

امتحانِ پادشاه با[1078] آن دو غلام که نو خریده بود

پادشاهی دو غلام ارزان خرید　　با یکی زآن دو سخن گفت و شنید
یافتش زیرک‌دل و شیرین‌جواب　　از لبِ شَکَّر چه زاید شَکَّرآب
آدمی مخفی است در زیرِ زبان　　این زبان پرده‌ست بر درگاهِ جان
چونکه بادی پرده را در هم کشید　　سِرِّ صحنِ خانه شد بر ما پدید
کاندر آن خانه گهر یا گندم است　　گنجِ زر یا جمله مار و کژدم است
یا در او گنج است و ماری بر کران　　زآنکه نبْود گنجِ زر بی‌پاسبان
بی‌تأمّل او سخن گفتی چنان　　کز پسِ پانصد تأمّل دیگران
گفتیی در باطنش دریاستی　　جمله دریا گوهرِ گویاستی
نورِ هر گوهر کز او تابان شدی　　حقّ و باطل را از او فرقان شدی
نورِ فرقان فرق کردی بهرِ ما　　ذرّه ذرّه حقّ و باطل را جدا
نورِ گوهر نورِ چشمِ ما شدی　　هم سؤال و هم جواب از ما بُدی
چشم کژ کردی دو دیدی قرصِ ماه　　چون سؤال است این نظر در اشتباه
راست گردان چشم را در ماهتاب　　تا یکی بینی تو مَه را نک جواب
فکرتت که کژ مبین نیکو نگر　　هست هم نور و شعاعِ آن گهر　54b
هر جوابی کآن ز گوش آید به دل　　چشم گفت از من شنو آن را بِهِل
گوش دلّاله‌ست و چشم اهلِ وصال　　چشم صاحب‌حال و گوش اصحابِ
در شنودِ گوش تبدیلِ صفات　　در عیانِ دیده‌ها تبدیلِ ذات
ز آتش ار علمت یقین شد از سخُن　　پختگی جو در یقین منزل مکن
تا نسوزی نیست آن عینُ‌الیقین　　این یقین خواهی در آتش در نشین
گوش چون نافذ بوَد دیده شود　　ورنه قُل در گوش پیچیده شود
این سخن پایان ندارد باز گرد　　تا که شه با آن غلامانش چه کرد

[1078] با: به

به راه کردنِ شاه یکی را از آن دو غلام و از این دیگر پرسیدن

آن غلامک را چو دید اهلِ ذکا　　آن دگر را کرد اشارت که بیا

کافِ رحمت گفتمش تصغیر نیست　　جَد گُوَد فرزندکم تحقیر نیست

چون بیامد آن دُوُم در پیشِ شاه　　بود او گنده‌دهان دندان سیاه

گرچه شه ناخوش شد از گفتارِ او　　جست و جویی کرد هم ز اسرارِ او

865 گفت با این شکل و این گَندِ دهان　　دور بنْشین لیک آن سوتر مران

که تو اهلِ نامه و رقعه بُدی　　نی جلیس و یار و هم‌بُقعه بُدی

تا علاجِ آن دهانِ تو کنیم　　تو حبیب و ما طبیبِ پُر فنیم

بهرِ کَیْکی نو گلیمی سوختن　　نیست لایق از تو دیده دوختن

با همه بنْشین دو سه دستان بگو　　تا ببینم صورتِ عقلت نکو

870 آن ذکی را پس فرستاد او به کار　　سویِ حمّامی که رَو خود را بخار

وین دگر را گفت خَهْ تو زیرکی　　صد غلامی در حقیقت نی یکی

آن نه‌ای کان[1079] خواجه‌تاشِ تو نمود　　از تو ما را سرد می‌کرد آن حسود

گفت او دزد و کژ است و کژنشین　　حیز و نامرد و چنین است و چنین

گفت پیوسته بُدست او راست‌گو　　راست‌گویی من ندیدستم چو او

875 راست‌گویی در نهادش خلقتی است　　هرچه گویم[1080] من نگویم آن تهی

کژ ندانم آن نکواندیش را　　متّهم دارم وجودِ خویش را

باشد او در من ببیند عیبها　　من نبینم در وجودِ خود شها

هر کسی گر عیبِ خود دیدی ز پیش　　کی بُدی فارغ وی از اصلاحِ خویش

غافلند این خلق از خود ای پدر　　لاجرم گویند عیبِ همدگر

880 من نبینم رویِ خود را ای شَمَن　　من ببینم رویِ تو تو رویِ من

آن کسی که او ببیند رویِ خویش　　نورِ او از نورِ خلقان است بیش

گر بمیرد نورِ[1081] او باقی بوَد　　زآنکه دیدش دیدِ خلّاقی بوَد

نورِ حسّی نبْود آن نوری که او　　رویِ خود محسوس بیند پیشِ رو

[1079] کان: که

[1080] گویم: گوید

[1081] نورِ: دیدِ

گفت اکنون عیبهایِ او بگو آنچنان که گفت او از عیبِ تو
تا بدانم که تو غمخوارِ منی کدخدایِ مُلکت و کارِ منی
گفت ای شه من بگویم عیبهاش گرچه هست او مر مرا خوش
عیبِ او مِهر و وفا و مردمی عیبِ او صدق و ذکا و همدمی
کمترین عیبش جوامردی و داد آن جوامردی که جان را هم بداد
صد هزاران جان خدا کرده پدید چه جوامردی بوَد کآن را ندید
ور بدیدی کی به جان بُخلش بُدی بهرِ یک جان کی چنین غمگین
بر لبِ جو بُخلِ آب آن را بوَد کو ز جویِ آب نابینا بوَد
گفت پیغامبر که هر که از یقین داند او پاداشِ خود در یومِ دین
که یکی را دَه عوض می‌آیدش هر زمان جودی دگرگون زایدش
جودِ جمله از عوضها دیدن است پس عوض دیدن ضدِ ترسیدن است
بخل نادیدن بوَد اَعواض را شاد دارد دیدِ دُر خَوّاض را
پس به عالم هیچ کس نبْود بخیل زآنکه کس چیزی نبازد بی‌بدیل
پس سخا از چشم آمد نی ز دست دید دارد کار جز بینا نرَست
عیبِ دیگر این که خودبین نیست او هست او در هستیِ خود عیب‌جو
عیب‌گوی و عیب‌جویِ خود بُدست با همه نیکو و با خود بَد بُدست
گفت شه جَلدی مکن در مدحِ یار مدحِ خود در ضمنِ مدحِ او میار
زآنکه من در امتحان آرم ورا شرمساری آیدت در ماورا

/55a/ قسمِ غلام در صدق و وفایِ یارِ خود از طهارتِ ظنِّ خود

گفت نی وَاللّهِ بِاللّهِ الْعَظیم مَالِکُ الْمُلک و به رحمان و رحیم
آن خدایی که فرستاد انبیا نی به حاجت بل به فضل و کبریا
آن خداوندی که از خاکِ ذلیل آفرید او شهسوارانِ جلیل
پاکشان کرد از مزاجِ خاکیان بگْذرانید از تکِ افلاکیان
بر گرفت از نار و نورِ صاف ساخت وآنگه او بر جملهٔ انوار تاخت
آن سنابرقی که بر ارواح تافت تا که آدم معرفت زآن نور یافت
آن کز آدم رُست و دستِ شیث چید پس خلیفه‌ش کرد آدم کآن بدید

نوح از آن گوهر که برخوردار بود در هوایِ بحرِ جان دُربار بود
910 جانِ ابراهیم از آن انوارِ زفت بی‌حذر در شعله‌های نار رفت
چونکه اسماعیل در جویش فتاد پیشِ دشنهٔ آبدارش سر نهاد
جانِ داود[1082] از شعاعش گرم شد آهن اندر دست‌بافش نرم شد
چون سلیمان بُد وصالش را رضیع دیو گشتش بنده فرمان و مطیع
در قضا یعقوب چون بنْهاد سَر چشم روشن کرد از بویِ پسر
915 یوسفِ مهرو چو دید آن آفتاب شد چنان بیدار در تعبیرِ خواب
چون عصا از دستِ موسی آب خورد مُلکتِ فرعون را یک لقمه کرد
نردبانش عیسیِ مریم چو یافت بر فرازِ گنبدِ چارم شتافت
چون محمّد یافت آن مُلک و نعیم قرصِ مَه را کرد او در دم دونیم
چون ابوبکر آیتِ توفیق شد با چنان شه صاحب و صدّیق شد
920 چون عمر شیدایِ آن معشوق شد حقّ و باطل را چو دل فاروق شد
چونکه عثمان آن عیان را عین گشت نورِ فایض بود و ذِی‌النُّورَیْن گشت
چون ز رویش مرتضیٰ شد دُرفشان گشت او شیرِ خدا در مَرجِ جان
چون جُنَیْد از جُندِ او دید آن مدد خود مقاماتش فزون شد از عدد
بایزید اندر مزیدش راه دید نامِ قطبُ‌العارفین از حق شنید
925 چونکه کَرْخی کَرخِ او را شد حَرَس شد خلیفهٔ عشق و ربّانی نَفَس
پورِ ادهم مرکب آن سو راند شاد گشت او سلطانِ سلطانانِ داد
وآن شقیق از شقِّ آن راهِ شگرف گشت او خورشیدرای و تیزطَرف
صد هزاران پادشاهانِ نهان سر فرازانند زآن سویِ جهان
نامشان از رشکِ حق پنهان بماند هر گدایی نامشان را بر نخواند
930 حقِّ آن نور و حقِ نورانیان کاندر آن بحرند همچون ماهیان
بحرِ جان و جانِ بحر ار گویمش نیست لایق نامِ نو می‌جویمش
حقِّ آن آنی که این و آن از اوست مغزها نسبت بدو باشند پوست
که صفاتِ خواجه‌تاش و یارِ من هست صد چندان که این گفتارِ من

[1082] داود: داوود

آنچه می‌دانم ز وصفِ آن ندیم باورت ناید چه گویم ای کریم
شاه گفت اکنون از آنِ خود بگو چند گویی آنِ این و آنِ او
تو چه داری و چه حاصل کرده‌ای از تکِ دریا چه دُر آورده‌ای
روزِ مرگ این حسِّ تو باطل شود نورِ جان داری که یارِ دل شود
در لَحَد کین چشم را خاک آگَنَد هست آنچه گور را روشن کند
آن زمان که دست و پایت بر دَرَد پَرّ و بالت هست تا جان بر پَرَد
آن زمان کین جانِ حیوانی نماند جانِ باقی بایدت بر جا نشاند
شرطِ مَنْ جَا بِالْحَسَن نی کردن است این حَسَن را سویِ حضرت بردن
جوهری داری ز انسان یا خری این عَرَضها که فنا شد چون بری
این عَرَضهایِ نماز و روزه را چونکه لَایَبْقیٰ زَمَانَیْنِ انْتَفیٰ
نقل نتْوان کرد مر اَعراض را لیک از جوهر برند اَمراض را
تا مبدَّل گشت جوهر زین عَرَض چون ز پرهیزی که زایل شد مرض
گشت پرهیزِ عرض جوهر به جهد شد دهانِ تلخ از پرهیز شهد
از زراعت خاکها شد سنبله داروی مو کرد مو را سلسله
آن نکاحِ زن عرض بُد شد فنا جوهرِ فرزند حاصل شد ز ما
جفت کردن اسپ و اشتر را عرض جوهرِ کُرّه بزاییدن غرض
هست آن بُستان نشاندن هم عرض کِشت جوهر گشت بُستان نک 55b
هم عرض دان کیمیا بردن به کار جوهری زآن کیمیا گر شد بیار
صیقلی کردن عرض باشد شها زین عرض جوهر همی‌زاید صفا
پس مگو که من عملها کرده‌ام دخلِ آن اعراض را بنْما مَرَم
این صفت کردن عرض باشد خَمُش سایهٔ بُز را بیِ قربان مکُش
گفت شاها بی‌قُنوطِ عقل نیست گر تو فرمایی عرض را نقل نیست
پادشاها جز که یأسِ بنده نیست گر عرض کآن رفت باز آینده نیست
گر نبودی مر عرض را نَقل و حَشر فعل بودی باطل و اقوال فَشر
این عرضها نقل شد لَونی دگر حشرِ هر فانی بوَد کَونی دگر
نقلِ هر چیزی بوَد هم لایقش لایقِ گلّه بوَد هم سایقش

960 وقتِ محشر هر عرض را صورتی است صورتِ هر یک عرض را نوبتی است
بنْگر اندر خود نه تو بودی عرض جنبشِ جفتی و جفتی با غرض
بنْگر اندر خانه و کاشانه‌ها در مهندس بود چون افسانه‌ها
آن فلان خانه که ما دیدیم خوش بود موزون صفّه و سقف و درش
از مهندس آن عرض و اندیشه‌ها آلت آورد و ستون از بیشه‌ها
965 چیست اصل و مایهٔ هر پیشه‌ای جز خیال و جز عرض و اندیشه‌ای
جمله اجزایِ جهان را بی‌غرض در نگر حاصل نشد جز از عرض
اوّلِ فکر آخر آمد در عمل بِنْیَتِ عالم چنان دان در ازل
میوه‌ها در فکرِ دل اوّل بوَد در عمل ظاهر به آخر می‌شود
چون عمل کردی شجر بنْشاندی اندر آخر حرفِ اوّل خواندی
970 گرچه شاخ و برگ و بیخش اوّل است آن همه از بهرِ میوه مُرسَل است
پس سِری که مغزِ آن افلاک بود اندر آخر خواجهٔ لولاک بود
نقلِ اعراض است این بحث و مقال نقلِ اعراض است این شیر و شگال
جمله عالم خود عرض بودند تا اندر این معنی بیامد هَلْ اَتیٰ
این عرضها از چه زاید از صُوَر وین صور هم از چه زاید از فِکَر
975 این جهان یک فکرت است از عقلِ کُل عقل چون شاه است و صورتها رُسُل
عالمِ اوّل جهانِ امتحان عالمِ ثانی جزایِ این و آن
چاکرت شاها جنایت می‌کند آن عرض زنجیر و زندان می‌شود
بنده‌ات چون خدمتِ شایسته کرد آن عرض نی خلعتی شد در نَبَرد
این عرض با جوهر آن بیض است و طَیر این از آن و آن از این زاید به سَیر
980 گفت شاهنشه چنین گیر اَلْمُرَاد این عرضهایِ تو یک جوهر نزاد
گفت مخفی داشتست آن را خِرَد تا بوَد غیب این جهانِ نیک و بد
زآنکه گر پیدا شدی اَشکالِ فکر کافر و مؤمن نگفتی جز که ذکر
پس عیان بودی نه غیب ای شاه این نقشِ دین و کفر بودی بر جبین
کی در این عالم بت و بتگر بُدی چون کسی را زَهرهٔ تسخر بُدی
985 پس قیامت بودی این دنیایِ ما در قیامت کی کند جرم و خطا
گفت شه پوشید حق پاداشِ بد لیک از عامه نه از خاصانِ خود

گر به دامی افکنم من یک امیر از امیران خُفیه دارم نه از وزیر
حق به من بنْمود پس پاداشِ کار وز صُوَرهایِ عملها صد هزار
خبث یارش را چو از شه گوش کرد در زمان دریای خشمش جوش
990 تو نشانی ده که من دانم تمام ماه را[1083] بر من نمی‌پوشد غَمام
گفت پس از گفتِ من مقصود چیست چون تو می‌دانی که آنچه بود
گفت شه حکمت در اظهارِ جهان آنکه دانسته برون آید عیان
آنچه می‌دانست تا پیدا نکرد بر جهان ننْهاد رنجِ طَلق و درد
یک زمان بی‌کار نتْوانی نشست تا بدی یا نیکی[1084] از تو نجَست
995 این تقاضاهایِ کار از بهرِ آن شد موکَّل تا شود سِرّت عیان
پس کَلابهٔ تن کجا ساکن شود چون سرِ رشتهٔ ضمیرش می‌کشد
تاسهٔ تو شد نشانِ آن کشش بر تو بی‌کاری بوَد چون جان‌کَنِش
این جهان و آن جهان زاید ابد هر سبب مادر اثر از وی ولد
چون اثر زایید آن هم شد سبب تا بزاید او اثرهایِ عجب
1000 این سببها نسل بر نسل است لیک دیده‌ای باید منوَّر نیک‌نیک 56a
شاه با او در سخن اینجا رسید یا بدید از وی نشانی یا ندید
گر بدید آن شاهِ جویا دور نیست لیک ما را ذکرِ آن دستور نیست
یک فسانه راست آمد یا دروغ تا دهد مر راستیها را فروغ
چون ز گرمابه بیامد آن غلام سویِ خویشش خواند آن شاه و هُمام
1005 گفت صُحّاً لَک نَعِیمٌ دَائِمُ بس لطیفی و ظریف و خوبرو
ای دریغا گر نبودی در تو آن که همی‌گوید برایِ تو فلان
گفت رمزی زآن بگو ای پادشاه کز برایِ من بگفت آن دین‌تباه
گفت اوّل وصفِ دو رویيت کرد کآشکارا تو دوایی خُفیه دَرد
کف برآورد آن غلام و سرخ گشت تا که موجِ هجوِ او از حد گذشت
1010 کو ز اوّل دم که با من یار بود همچو سگ در قحط بس گُه‌خوار

[1083] Bu beytin yeri değiştirilmiş.
[1084] نیکی: نیکیی

چون دُمادُم کرد هجوش چون جرس | دست بر لب زد شهنشاهش که بس
گفت دانستم ترا از وی بدان | از تو جان گنده‌ست و از یارت دهان
پس نشین ای گنده‌جان از دور تو | تا امیر او باشد و مأمور تو
در حدیث آمد که تسبیح از ریا | همچو سبزهٔ گولخن دان ای کیا
شاد گشتی هر که رویت دیده ای | دیدنت ملك جهان ارزیده ای
پس بدان که صورتِ خوب و نکو | با خصالِ بد نیرزد یک تَسو[1085]
ور بوَد صورت حقیر و ناپذیر | چون بوَد خُلقش نیکو در پاش میر
صورتِ ظاهر فنا گردد بدان | عالمِ معنی بمانَد جاودان
چند بازی عشق با نقشِ سبو | بگْذرد[1086] نقشِ سبو رَو آب جو
صورتش دیدی ز معنی غافلی | از صدف دُرّی گزین گر عاقلی
این صدفهایِ قوالب در جهان | گرچه جمله زنده‌اند از بحرِ جان
لیک اندر هر صدف نبْوَد گهر | چشم بگْشا در دلِ هر یک نگر
کآن چه دارد وین چه دارد می‌گزین | زآنکه کم‌یاب است آن دُرِّ ثَمین
گر به صورت می‌روی کوهی به شکل | در بزرگی هست صد چندان که لعل
هم به صورت دست و پا و پشمِ تو | هست صد چندان که نقشِ چشمِ
لیک پوشیده نباشد بر تو این | کز همه اعضا دو چشم آمد گزین
از یک اندیشه که آید در درون | صد جهان گردد به یک دم سرنگون
جسمِ سلطان گر به صورت یک بوَد | صد هزاران لشکرش در پی دَوَد
باز شکل و صورتِ شاهِ صفی | هست محکومِ یکی فکرِ خفی
خلقِ بی‌پایان ز اندیشه بین | گشته چون سیلی روانه بر زمین
هست آن اندیشه پیشِ خلق خُرد | لیک چون سیلی جهان را خورد و
پس چو می‌بینی که از اندیشه‌ای | قایم است اندر جهان هر پیشه‌ای
خانه‌ها و قصرها و شهرها | کوهها و دشتها و نهرها
هم زمین و بحر و هم مهر و فلک | زنده از وی همچو کز دریا سَمَک

[1085] Bu beytin ve devamında gelen bazı beyitlerin yerleri değiştirilmiş.
[1086] بگْذرد: بگْذر از

1035 پس چرا از ابلهی پیشِ تو کور — تن سلیمان است و اندیشه چو مور
می‌نماید پیشِ چشمت کُه بزرگ — هست اندیشه چو موش و کوه گرگ
عالم اندر چشمِ تو هول و عظیم — ز ابر و رعد و چرخ داری لرز و بیم
وز جهان فکرتی ای کم ز خر — ایمن و غافل چو سنگِ بی‌خبر
زآنکه نقشی وز خرد بی‌بهره‌ای — آدمی خود[1087] نیستی خرکُرّه‌ای
1040 سایه را تو شخص می‌بینی ز جهل — شخص از آن شد نزدِ تو بازی و سهل
باش تا روزی که آن فکر و خیال — بر گشاید بی‌حجابی پرّ و بال
کوهها بینی شده چون پشم نرم — نیست گشته این زمینِ سرد و گرم
نه سما بینی نه اختر نی وجود — جز خدایِ واحدِ حیِّ ودود

حسد کردنِ حَشَم بر غلامِ خاص

1045 پادشاهی بنده‌ای را از کرم — بر گزیده بود بر جملهٔ حشم
جامگیِ او وظیفهٔ چل امیر — دَه یکِ قدرش ندیدی صد وزیر
از کمالِ طالع و اقبال و بخت — او ایاسی[1088] بود و شه محمودِ وقت
روحِ او با روحِ شه در اصلِ خویش — پیش از این تن بوده هم پیوند و
کار آن دارد که پیش از تن بُدست — بگْذر از اینها که نو حادث شدست 56b
1050 کار عارف‌راست کو نه احول است — چشمِ او بر کشتهایِ اوّل است
آنچه گندم کاشتندش وآنچه جَو — چشمِ او آنجاست روز و شب گرو
آنچه آبست است شب جز آن نزاد — حیله‌ها و مکرها باد است باد
کی کند دل خوش به حیلتهایِ گش — آنکه بیند حیلهٔ حق بر سرش
او درونِ دام و دامی می‌نهد — جانِ تو نه آن جَهَد نی این جَهَد
1055 گر برویَد گر[1089] بریزد صد گیاه — عاقبت بر روید آن کِشتهٔ اله
کشتِ نو کارند بر کشتِ نخست — این دُوُم فانی است و آن اوّل درست
تخمِ اوّل کامل و بگْزیده است — تخمِ ثانی فاسد و پوسیده است
افکن این تدبیرِ خود را پیشِ دوست — گرچه تدبیرت هم از تدبیرِ اوست

[1087] خود: خو
[1088] ایاسی: ایازی
[1089] گر: ور

کار آن دارد که حق افراشتست آخر آن روید که اوّل کاشتست
هرچه کاری از برایِ او بکار چون اسیرِ دوستی ای دوستدار
گردِ نفسِ دزد و کارِ او مپیچ هرچه آن نه کارِ حق هیچ است هیچ
پیش از آنکه روزِ دین پیدا شود نزدِ مالک دزدِ شب رسوا شود
رختِ دزدیده به تدبیر و فنش مانده روزِ داوری بر گردنش
صد هزاران عقل با هم بر جهند تا به غیرِ دامِ او دامی نهند
دامِ خود را سخت‌تر یابند و بس کی نماید قوّتی با باد خس
گر تو گویی فایدهٔ هستی چه بود در سؤالت فایده هست ای عنود
گر ندارد این سؤالت فایده چه شْنویم این را عبث بی‌عایده
ور سؤالت را بسی فایده‌هاست پس جهان بی‌فایده آخر چراست
ور جهان از یک جهت بی‌فایده‌ست از جهتهایِ دگر پر عایده‌ست
فایدهٔ تو گر مرا فایده نیست مر ترا چون فایده‌ست از وی
حُسنِ یوسف عالمی را فایده گرچه بر اخوان عبث بُد زایده
لحنِ داوودی چنان محبوب بود لیک بر محروم بانگِ چوب بود
آبِ نیل از آبِ حیوان بُد فزون لیک بر محروم و منکِر بود خون
هست بر مؤمن شهیدی زندگی بر منافق مردن است و ژَندگی
چیست در عالم بگو یک نعمتی که نه محرومند از وی امّتی
گاو و خر را فایده چه در شَکَر هست هر جان را یکی قُوتی دگر
لیک گر آن قوت بر وی عارضی است پس نصیحت کردن او را رایضی
چون کسی کو از مرض گِل داشت گرچه پندارد که آن خود قوتِ
قوتِ اصلی را فرامش کرده است روی در قوتِ مرض آورده است
نوش را بگْذاشته سم خورده است قوتِ علّت را چو چَربش کرده است
قوتِ اصلیِ بشر نورِ خداست قوتِ حیوانی مر او را ناسزاست
لیک از علّت در این افتاد دل که خورد او روز و شب زین آب و
روی زرد و پای سست و دل سبک کو غذایِ وَالْسَّمَا ذَاتِ الْحُبُک
آن غذایِ خاصگان دولت است خوردنِ آن بی‌گلو و آلت است
شد غذایِ آفتاب از نورِ عرش مر حسود و دیو را از دودِ فرش

در شهیدان یُرْزَقُون فرمود حق | آن غذا را نی دهان بُد نی طبق
دل ز هر یاری غذایی می‌خورد | دل ز هر علمی صفایی می‌بَرَد
صورتِ هر آدمی چون کاسه ایست | چشم از معنیِ او حسّاسه ایست
از لقایِ هر کسی چیزی خوری | وز قِرانِ هر قرین چیزی بَری
1090 چون ستاره با ستاره شد قرین | لایقِ هر دو اثر زاید یقین
چون قرانِ مرد و زن زاید بشر | وز قرانِ سنگ و آهن شد شرر
وز قرانِ خاک با بارانها | میوه‌ها و سبزه و ریحانها
وز قرانِ سبزه‌ها با آدمی | دلخوشی و بی‌غمی و خرّمی
وز قرانِ خرّمی با جانِ ما | می‌بزاید خوبی و احسانِ ما
1095 قابلِ خوردن شود اجسامِ ما | چون بر آید از تفرّج کامِ ما
سرخ رویی از قِرانِ خون بوَد | خون ز خورشیدِ خوشِ گلگون بوَد
بهترینِ رنگها سرخی بوَد | وآن ز خورشید است و از وی
هر زمینی کآن قرین شد با زُحل | شوره گشت و کشت را نبْود محل
قوّت اندر فعل آید ز اتّفاق | چون قرانِ دیو با اهلِ نفاق 57a
1100 این معانی راست از چرخِ نهم | بی‌همه طاق و طُرُم طاق و طرم
خلق را طاق و طرم عاریّت است | امر را طاق و طرم ماهیّت است
از پیِ طاق و طرم خواری کشند | بر امیدِ عزّ در خواری خوشند
بر امیدِ عزِّ ده‌روزهٔ خُودوک[1090] | گردنِ خود کرده‌اند از غم چو دوک
چون نمی‌آیند اینجا که منم | کاندر این عزّ آفتابِ روشنم
1105 مشرقِ خورشید برجِ قیرگون | آفتابِ ما ز مشرقها برون
مشرقِ او نسبتِ ذرّاتِ او | نی بر آمد نی فرو شد ذاتِ او
ما که واپس ماندِ ذرّاتِ وییم | در دو عالم آفتابِ بی‌فَییم
باز گردِ شمس می‌گردم عجب | هم ز فرِّ شمس باشد این سبب
شمس باشد بر سببها مطّلع | هم از او حبلِ سببها منقطع
1110 صد هزاران بار ببْریدم امید | از کی از شمس این شما باور کنید

[1090] خُودوک: خُدوک

تو مرا باور مکن کز آفتاب صبر دارم من و یا ماهی ز آب
ور شوم نومید نومیدیِ من عینِ صنعِ آفتاب است ای حَسَن
عینِ صنع از نفسِ صانع چون بُرَد هیچ هست از غیرِ هستی چون چَرَد
جمله هستیها از این روضه چرند گر براق و تازیان ور خود خرند
لیک اسب کورکورانه چرد می نبیند روضه را زآن است رد[1091]
وآنکه گردشها از آن دریا ندید هر دم آرد رو به محرابی جدید
او ز بحرِ عذب آبِ شور خورد تا که آبِ شور او را کور کرد
بحر می‌گوید به دستِ راست خور ز آبِ من ای کور تا یابی بصر
هست دستِ راست اینجا ظنِّ راست کو بداند نیک و بد را کز کجاست
نیزه‌گردانی است ای نیزه که تو راست می‌گردی گهی گاهی دوتو
ما ز عشقِ شمسِ دین بی‌ناخنیم ورنه ما آن کور را بینا کنیم
هان ضیاءالحق حسام‌الدّین تو زود داروش کن کوریِ چشمِ حسود
توتیایِ کبریایِ تیزفعل داروِیِ ظلمت‌کُشِ استیزفعل
آنکه گر بر چشمِ اعمیٰ بر زند ظلمتِ صد ساله بر زو[1092] کَنَد
جمله کوران را دوا کن جز حسود کز حسودی بر تو می‌آرد جُحود
مر حسودت را اگرچه آن منم جان مده تا همچنین جان می‌کَنَم
آنکه او باشد حسودِ آفتاب وآنکه می‌رنجد ز بودِ آفتاب
اینْت دردِ بی‌دوا کو راست آه اینْت افتاده ابد در قعرِ چاه
نفیِ خورشیدِ ازل بایستِ او کی برآید این مرادِ او بگو
باز آن باشد که باز آید به شاه بازِ کور است آنکه شد گم‌کرده راه
راه را گم کرد و در ویران فتاد باز در ویران برِ جُغدان فتاد
او همه نور است از نورِ رضا لیک کورش کرد سرهنگِ قضا
خاک در چشمش زد و از راه بُرد در میانِ جغد و ویرانش سپُرد
بر سَری جغدانش بر سر می‌زنند پرّ و بالِ نازنینش می‌کَنَند

[1091] لیک اسب کورکورانه چرد / می نبیند روضه را زآن است رد: +
[1092] بر زو: را زو بر

ولوله افتاد در جغدان که ها — باز آمد تا بگیرد جایِ ما
چون سگانِ کوی پُر خشم و مهیب — اندر افتادند در دلقِ غریب
باز گوید من چه درخوردم به جغد — صد چنین ویران فدا کردم به جغد
من نخواهم بود اینجا می‌روم — سویِ شاهنشاه راجع می‌شوم
خویشتن مکْشید ای جغدان که من — نی مقیمم می‌روم سویِ وطن
این خراب آباد در چشمِ شماست — ورنه ما را ساعدِ شه ناز جاست
جغد گفتا باز حیلت می‌کند — تا ز خان و مان شما را بر کَنَد
خانه‌های ما بگیرد او به مکر — برکَنَد ما را به سالوسی ز وَکْر
می‌نماید سیری این حیلت‌پرست — واللّه از جمله حریصان بتّر است
او خورَد از حرص طین را همچو دِبْس — دَنبه مسْپارید ای یاران به خرس
لاف از شه می‌زند وز دستِ شه — تا بَرَد او ما سلیمان را ز ره
خود چه جنسِ شاه باشد مرغکی — مشْنوش گر عقل داری اندکی
جنسِ شاه است او و یا جنسِ وزیر — هیچ باشد لایقِ گوزینه سیر
آنچه می‌گوید ز مکر و فعل و فن — هست سلطان با حشم جویایِ من
اینْت مالیخولیایِ ناپذیر — اینْت لافِ خام و دامِ گول‌گیر 57b
هر که این باور کند از ابلهی است — مرغکِ لاغر چه درخوردِ شهی است
کمترین جغد ار زند بر مغزِ او — مر وَرا یاری‌گری از شاه کو
گفت باز ار یک پرِ من بشْکند — بیخِ جغدستان شهنشه بر کَنَد
جغد چه بْوَد خود اگر بازی مرا — دل برنجاند کند با من جفا
شه کند توده به هر شیب و فراز — صد هزاران خرمن از سرهایِ باز
پاسبانِ من عنایاتِ وی است — هر کجا که من روم شه در پی است
در دلِ سلطان خیالِ من مقیم — بی‌خیالِ من دلِ سلطان سقیم
چون بپرّاند مرا شه در روش — می‌پرم بر اوجِ دل چون پرتوش
همچو ماه و آفتابی می‌پرم — پرده‌هایِ آسمانها می‌درم
روشنیِ عقلها از فکرتم — انفطارِ آسمان از فطرتم
بازم و حیران شود در من هما — جغد کی بْوَد تا بداند سِرِّ ما

شه برایِ من ز زندان یاد کرد صد هزاران بسته را آزاد کرد
یک دمم با جغدها دمساز کرد از دَمِ من جغدها را باز کرد
ای خنک جغدی که در پروازِ من فهم کرد از نیکبختی رازِ من
در من آویزید تا نازان شوید گرچه جغدانید شهبازان شوید
آنکه باشد با چنان شاهی حبیب هر کجا افتد چرا باشد غریب
هر که باشد شاه دردش را دوا گر چو نَی نالد نباشد بی‌نوا
مالکِ مُلکم نِیَم من طبل‌خوار طبلِ بازم می‌زند شه از کنار
طبلِ بازِ من ندایِ اِرْجِعِی حق گواهِ من به رغمِ مدّعی
من نِیَم جنسِ شهنشه دور از او لیک دارم در تجلّی نور از او
نیست جنسیّت ز رویِ شکل و ذات آب جنسِ خاک آمد در نبات
باد جنسِ آتش آمد در قِوام طبع را جنس آمدست آخر مدام
جنسِ ما چون نیست جنسِ شاهِ ما مایِ ما شد بهرِ مایِ او فنا
چون فنا شد مایِ ما او مانْد فرد پیشِ پایِ اسپِ او گردم چو گرد
خاک شد جان و نشانیهایِ او هست بر خاکش نشانِ پایِ او
خاکِ پایش شو برایِ این نشان تا شوی تاجِ سرِ گردن‌کشان
تا که نفْریید شما را شکلِ من نُقلِ من نوشید پیش از نَقلِ من
ای بسا کس را که صورت راه زد قصدِ صورت کرد بر اللّه زد
آخر این جان با بدن پیوسته است هیچ این جان با بدن مانند هست
تابِ نورِ چشم با پیه است جفت نورِ دل در قطرهٔ خونی نهفت
شادی اندر گُرده و غم در جگر عقل چون شمعی درونِ مغزِ سر
این تعلقّها نه بی‌کیف است و چون عقلها در دانشِ چونی زبون
جانِ کُل با جانِ جزو آسیب کرد جان از او دُرّی ستد در جیب کرد
همچو مریم جان از آن آسیبِ جیب حامله شد از مسیحِ دلفریب
آن مسیحی نی که بر خشک و تر است آن مسیحی کز مساحت برتر است
پس ز جانِ جان چو حامل گشت جان از چنین جانی شود حامل جهان

پس جهان زاید جهانی دیگری این حَشَر را وانُماید محشری
تا قیامت گر بگویم بشْمرم من ز شرحِ این قیامت قاصرم
این سخنها خود به معنی یا رَبی است حرفها دامِ دمِ شیرین‌لبی است
چون کند تقصیر پس چون تن زند چونکه لَبَّیْکش به یارب می‌رسد
هست لبّیکی که نتْوانی شنید لیک سر تا پای بتْوانی چشید

کلوخ انداختنِ تشنه از سرِ دیوار در جوی آب[1093]

بر لبِ جو بود دیواری بلند بر سرِ دیوار تشنهٔ دردمند
مانعش از آب آن دیوار بود از پیِ آب او چو ماهی زار بود
ناگهان انداخت او خشتی در آب بانگِ آب آمد به گوشش چون
چون خطابِ یارِ شیرینِ لذیذ مست کرد آن بانگِ آبش چون نبیذ
از صفایِ بانگِ آب آن مُمتَحَن گشت خشت‌انداز از آنجا
آب می‌زد بانگ یعنی هی ترا فایده چه زین زدن خشتی مرا
تشنه گفت آبا مرا دو فایده‌ست من از این صنعت ندارم هیچ دست 58a
فایدهٔ اوّل سماعِ بانگِ آب کو بوَد مر تشنگان را چون رباب
بانگِ او چون بانگِ اسرافیل شد مرده را زین زندگی تحویل شد
یا چو بانگِ رعدِ ایّامِ بهار باغ می‌یابد از او چندین نگار
یا چو بر درویش ایّامِ زکات یا چو بر محبوس پیغامِ نجات
چون دمِ رحمان بوَد کآن از یمن می‌رسد سویِ محمّد بی‌دهن
یا چو بویِ احمدِ مرسل بوَد کآن به عاصی در شفاعت می‌رسد
یا چو بویِ یوسفِ خوبِ لطیف می‌زند بر جانِ یعقوبِ نحیف
فایدهٔ دیگر که هر خشتی کز این بر کَنَم آیم سویِ ماءِ معین
کز کمیِ خشت دیوارِ بلند پست‌تر گردد به هر دفعه که کَنْد
پستیِ دیوار قُربی می‌شود فصلِ او درمانِ وصلی می‌بوَد
سجده آمد کندنِ خشتِ لَزِب موجبِ قُربی که وَاسْجُدْ وَاقْتَرِب

[1093] آب: +

تا که این دیوار عالی‌گردن است مانعِ این سر فرود آوردن است
سجده نتْوان کرد بر آبِ حیات تا نیابم زین تنِ خاکی نجات
بر سرِ دیوار هر کو تشنه‌تر زودتر بر می‌کَنَد خشت و مَدَر
هر که عاشقتر بوَد بر بانگِ آب او کلوخِ زفت‌تر کَنْد از حجاب
او ز بانگِ آب پُر مَی تا عُنُق نشْنود بیگانه جز بانگِ بُلُق
ای خنک آن را که او ایّامِ پیش مغتنم دارد گزارد وامِ خویش
اندر آن ایّام کِش قدرت بوَد صحّت و زورِ دل و قوّت بوَد
وآن جوانی همچو باغِ سبز و تر می‌رساند بی‌دریغی بار و پر[1094]
چشمه‌هایِ قوّت و شهوت روان سبز می‌گردد زمینِ تن بدان
خانهٔ معمور و سقفش بس بلند معتدل ارکان و بی‌تخلیط و بند
پیش از آن کایّامِ پیری در رسد گردنت بندد به حَبْلٍ مِنْ مَسَد
خاک شوره گردد و ریزان و سست هرگز از شوره نبات خوش نَرُست
آبِ زور و آبِ شهوت منقطِع او ز خویش و دیگران نا منتفِع
ابروان چون پالدُم زیر آمده چشم را نم آمده تاری شده
از تشنّج رو چو پشتِ سوسمار رفته نطق و طعم و دندانها ز کار
روز بیگه لاشه لنگ و ره دراز کارگه ویران عمل رفته ز ساز
بیخهایِ خویِ بَد محکم شده قوّتِ بر کندنِ آن کم شده

فرمودنِ والی آن مرد را که آن خاربن که[1095] نشانده بر سرِ راه بر کَن

همچو آن شخصِ درشتِ خوش‌سخُن در میانِ ره نشانْد او خاربُن
ره گذرْیانش ملامت‌گر شدند بس بگفتندش بکَن آن[1096] را نکَنْد
هر دمی آن خاربن افزون شدی پایِ خلق از زخمِ آن پُر خون شدی
جامه‌هایِ خلق بدْریدی ز خار پایِ درویشان بخَستی زار زار
چون به جد حاکم بدو گفت این بکَن گفت آری بر کَنَم روزیش من
مدّتی فردا و فردا وعده داد شد درختِ خارِ او محکم نهاد

[1094] پر: بر
[1095] آن مرد را که آن خاربن که: این خاربن را کی
[1096] آن: این

گفت روزی حاکمش ای وعده کژ پیش آ در کارِ ما واپس مَغَژ
گفت اَلْاَیَّامُ یَا عَمْ بَیْنَنَا گفت عَجِّلْ لَا تُمَاطِلْ دَیْنَنَا
تو که می‌گویی که فردا این بدان که به هر روزی که می‌آید زمان
آن درختِ بد جوان‌تر می‌شود وین کَننده پیر و مُضطَر می‌شود
خاربُن در قوّت و برخاستن خارکَن در پیری و در کاستن
خاربُن هر روز و هر دم سبز و تر خارکَن هر روز زار و خشک تر
او جوان‌تر می‌شود تو پیرتر زود باش و روزگارِ خود مَبَر
خاربُن دان هر یکی خویِ بدت بارها در پای خار آخر زدت
بارها از خویِ خود خسته شدی حس نداری سخت بی‌حس آمدی
که[1097] ز خسته گشتنِ دیگر کسان که ز خُلقِ زشتِ تو هست آن رسان
غافلی باری ز زخمِ خود نه‌ای تو عذابِ خویش و هر بیگانه‌ای
یا تَبَر بر گیر و مردانه بزن تو علی‌وار این درِ خیبر بکَن
یا به گلبُن وصل کن این خار را وصل کن با نار نورِ یار را 58b
تا که نورِ او کُشد نارِ ترا وصلِ او گلشن کند خارِ ترا
تو مثالِ دوزخی او مؤمن است کُشتنِ آتش به مؤمن ممکن است
مصطفی فرمود از گفتِ جحیم کو به مؤمن لابه‌گر گردد ز بیم
گویدش بگْذر ز من ای شاه زود هین که نورت سوزِ نارم را ربود
پس هلاکِ نار نورِ مؤمن است زآنکه بی‌ضد دفعِ ضد لا یُمْکِن
نار ضدِّ نور باشد روزِ عدل کآن ز قهر انگیخته شد این ز فضل
گر همی‌خواهی تو دفعِ شرِّ نار آبِ رحمت بر دلِ آتش گمار
چشمهٔ آن آبِ رحمت مؤمن است آبِ حیوان روحِ پاکِ محسن است
بس گریزان است نفسِ تو از او زآنکه تو از آتشی او آب‌خو
ز آب آتش زآن گریزان می‌شود کآتشش از آب ویران می‌شود
حسّ و فکرِ تو همه از آتش است حسِّ شیخ و فکرِ او نورِ خوش است
آبِ نورِ او چو بر آتش چکد چک‌چک از آتش بر آید برجهد

[1097] که: گر

چون کند چک‌چک تو گویش مرگ و تا شود این دوزخِ نفسِ تو سرد
تا نسوزد او گلستان ترا تا نسوزد عدل و احسان ترا[1098]
بعد از آن چیزی که کاری بر دهد لاله و نسرین و سیسَنبَر دهد
باز پهنا می‌رویم از راهِ راست باز گرد ای خواجه راهِ ما کجاست
اندر آن تقریر بودیم ای حسود که خرت لنگ است و منزل دور زود
سال بیگه گشته[1099] وقتِ کشت نی جز سیه‌رویی و فعلِ زشت نی
کِرم در بیخِ درختِ تن فتاد بایدش بر کَنْد و در آتش نهاد
هین و هین ای راهرو بیگاه شد آفتابِ عمر سویِ چاه شد
این دو روزک را که زورت هست زود پیر افشانی بکن از راهِ جود
این قَدَر تخمی که ماندستت به باز تا بروید زین دو دم عمرِ دراز
تا نمُردست این چراغِ باگهر هین فتیلش ساز و روغن زودتر
هین مگو فردا که فرداها گذشت تا به کلّی نگْذرد ایّامِ کشت
پندِ من بشْنو که تن بندِ قوی است کهنه بیرون کن گرت میلِ نوی است
لب ببند و کفِّ پُر زر برگشا بُخلِ تن بگْذار و پیش آور سخا
ترکِ شهوتها و لذّتها سخاست هر که در شهوت فرو شد برنخاست
این سخا شاخی است از سروِ بهشت وایِ او کز کف چنین شاخی بهشت
عُرْوَةُ الْوُثْقیاست[1100] این ترکِ هوا برکَشَد این شاخِ جان را بر سما
تا بَرَد شاخِ سخا ای خوب‌کیش مر ترا بالاکشان تا اصلِ خویش
یوسفِ حُسنی و این عالم چو چاه وین رَسَن صبر است بر امرِ الله
یوسفا آمد رسن در زن دو دست از رسن غافل مشو بیگه شدست
حَمْدُ لِلّه کین رسن آویختند فضل و رحمت را به هم آمیختند
تا ببینی عالمِ جانِ جدید عالمِ بس آشکارِ ناپدید
این جهانِ نیست چون هستان شده وآن جهانِ هست بس پنهان شده

[1098] تا نسوزد او گلستان ترا / تا نسوزد عدل و احسان ترا: +
[1099] گشته: گشت
[1100] الْوُثْقیاست: الْوُثْقاست

خاک بر باد است و بازی می‌کند کژنمایی پرده‌سازی می‌کند
اینکه بر کار است بی‌کار است و وآنکه پنهان است مغز و اصل اوست
خاک همچون آلتی در دستِ باد باد را دان عالی و عالی‌نژاد
چشمِ خاکی را به خاک افتد نظر بادبین چشمی بوَد نوعی دگر
اسپ داند اسپ را کو هست یار هم سواری داند احوالِ سوار
چشمِ حس اسپ است و نورِ حق سوار بی‌سواره اسپ خود ناید به کار
پس ادب کن اسپ را از خویِ بد ورنه پیشِ شاه باشد اسپ رد
چشمِ اسپ از چشمِ شه رهبر بوَد چشمِ او بی‌چشمِ شه مُضطَر بوَد
چشمِ اسپان جز گیاه و جز چَرا هر کجا خوانی بگوید نی چرا
نورِ حق بر نورِ حس راکب شود وانگهی[1101] جان سویِ حق راغب
اسپ بی‌راکب چه داند رسمِ راه شاه باید تا بداند شاهراه
سویِ حسّی رَو که نورش راکب است حسّ را آن نور نیکو صاحب است
نورِ حس را نورِ حق تزیین بوَد معنیِ نُورٌ عَلیٰ نُور این بوَد
نورِ حسّی می‌کَشَد سویِ ثریٰ نورِ حقّش می‌بَرَد سویِ عُلیٰ
زآنکه محسوسات دونتر عالمی است نورِ حق دریا و حس چون شبنمی 59a
لیک پیدا نیست آن راکب بر او جز به آثار و به گفتارِ نکو
نورِ حسّی کو غلیظ است و گران هست پنهان در سوادِ دیدگان
چونکه نورِ حس نمی‌بینی ز چشم چون ببینی نورِ آن دینی ز چشم
نورِ حس با این غلیظی مختفی است چون خفی نبْوَد ضیائی کآن صفی
این جهان چون به دستِ بادِ غیب عاجزی پیشه گرفت و دادِ غیب
گه بلندش می‌کند گاهیش پست گه درستش می‌کند گاهی شکست
گه یمینش می‌بَرَد گاهی یسار گه گلستانش کند گاهیش خار
دست پنهان و قلم بین خط‌گزار اسپ در جولان و ناپیدا سوار
تیر پرّان بین و ناپیدا کمان جانها پیدا و پنهان جانِ جان
تیر را مشْکن که این تیرِ شهی است نیست پرتاوی ز شصتِ آگهی است
مَا رَمَیْتَ اِذْ رَمَیْتَ گفت حق کارِ حق بر کارها دارد سَبَق

[1101] وانگهی: آنگهی

خشمِ خود بشْکن تو مشْکن تیر را چشمِ خشمت خون شمارد شیر را
بوسه ده بر تیر و پیشِ شاه بر تیرِ خون‌آلود از خونِ تو تر
آنچه پیدا عاجز و بسته زبون وآنچه ناپیدا چنان تند و حرون
ما شکاریم این چنین دامی کراست گویِ چوگانیم چوگانی کجاست
1310 می‌درد می‌دوزد این خیّاط کو می‌دمد می‌سوزد این نفّاط کو
ساعتی کافر کند صدّیق را ساعتی زاهد کند زندیق را
زآنکه مُخلِص در خطر باشد ز دام تا ز خود خالص نگردد او تمام
زآنکه در راه است و رهزن بی‌حد است آن رهد کو در امانِ ایزد است
آینه خالص نگشت او مُخلِص است مرغ را نگْرفته است او مُقنِص است
1315 چونکه مُخلَص گشت مُخلِص باز در مقامِ امن رفت و بُرد دست
هیچ آیینه دگر آهن نشد هیچ نانی گندمِ خرمن نشد
هیچ انگوری دگر غوره نشد هیچ میوهٔ پخته با کوره نشد
پخته گرد و از تغیّر دور شو رَو چو برهانِ محقِّق نور شو
چون ز خود رستی همه برهان شدی چونکه بنده نیست شد سلطان
1320 ور عیان خواهی صلاح الدّین نمود دیده‌ها را کرد بینا و گشود[1102]
فقر را از چشم و از سیمای او دید هر چشمی که دارد نور هو
شیخ فعال است بی‌آلت چو حق با مریدان داده بی گفتی سبق
دل به دستِ او چو مومِ نرم رام مُهرِ او گه ننگ سازد گاه نام
مُهرِ مومش حاکیِ انگشتری است باز آن نقشِ نگین حاکیِ کیست
1325 حاکیِ اندیشهٔ آن زرگر است سلسلهٔ هر حلقه اندر دیگر است
این صدا در کوهِ دلها بانگِ کیست گه پُر است از بانگِ این کُه گه تهی
هر کجا هست او حکیم است اوستاد بانگِ او زین کوهِ دل خالی مباد
هست کُه کآوا مُثَنّا می‌کند هست کُه کآواز صد تا می‌کند
می‌زهاند کوه از آن آواز و قال صد هزاران چشمهٔ آبِ زلال
1330 چون ز کُه آن لطف بیرون می‌شود آبها در چشمه‌ها خون می‌شود
زآن شهنشاهِ همایون‌نعل بود که سراسر طورِ سینا لعل بود

[1102] 1320-1322. beyitler ilave beyitlerdir.

جان پذیرفت و خِرَد اجزایِ کوه ما کم از سنگیم آخر ای گروه
نی ز جان یک چشمه جوشان می‌شود نی بدن از سبزپوشان می‌شود
نی صدایِ بانگِ مشتاقی در او نی صفایِ جرعهٔ ساقی در او
1335 کو حمیّت تا ز تیشه وز کُلَند این چنین کُه را به کلّی بر کَنَند
بوکه بر اجزایِ او تابد مَهی بوکه در وی تابِ مَه یابد رهی
چون قیامت کوهها را برکَنَد بر سرِ ما سایه کی می‌افکند
این قیامت زآن قیامت کی کم است آن قیامت زخم و این چون مرهم
هر که دید این مرهم از زخم ایمن است هر بدی کین حُسن دید او محسن
1340 ای خنک زشتی که خوبش شد حریف وایِ گل‌رویی که جفتش شد خریف
نانِ مرده چون حریفِ جان شود زنده گردد نان و عینِ آن شود
هیزمِ تیره حریفِ نار شد تیرگی رفت همه انوار شد
در نمکلان چون خرِ مرده فتاد آن خری و مردگی یکسو نهاد
صِبْغَةُ اللّه هست خُمِّ رنگِ هو پیسه‌ها یک رنگ گردد اندر او 59b
1345 چون در آن خُم افتد و گوییش قُمْ از طرب گوید منم خُم لَا تَلُمْ
آن منم خم خود اَنَا الْحَق گفتن است رنگِ آتش دارد الّا آهن است
رنگِ آهن محوِ رنگِ آتش است ز آتشی می‌لافد و خامش‌وَش است
چون به سرخی گشت همچون زرِّ کان پس اَنَا النّار است لافش بی‌زبان
شد ز رنگ و طبعِ آتش محتشم گوید او من آتشم من آتشم
1350 آتشم من گر ترا شکّی است و ظن آزمون کن دست را بر من بزن
آتشم من بر تو گر شد مُشتَبِه رویِ خود بر رویِ من یک دم بنه
آدمی چون نور گیرد از خدا هست مسجودِ ملایک ز اجتبا
نیز مسجودِ کسی کو چون مَلَک رَسته باشد جانش از طغیان و شک
آتشِ چه آهنِ چه لب ببند ریشِ تشبیهِ مشبّه را مخند
1355 پای در دریا منه کم‌گوی از آن بر لبِ دریا خمش کن لب گزان
گرچه صد چون من ندارد تابِ بحر لیک می‌نشْکیبم از غرقابِ بحر

جان و عقلِ من فدایِ بحر باد　　خونبهایِ عقل و جان این بحر داد
تا که پایم می‌رود رانم در او　　چون نمانَد پا چو بطّانم در او
بی‌ادب حاضر ز غایب خوشتر است　　حلقه گرچه کژ بوَد نی بر در است
ای تن‌آلوده به گِردِ حوض گَرد　　پاک کی گردد برونِ حوض مرد
پاک کو از حوض مهجور اوفتاد　　او ز پاکی خویش هم دور اوفتاد
پاکیِ این حوض بی‌پایان بوَد　　پاکیِ اجسام کم میزان بوَد
زآنکه دل حوض است لیکن در کمین　　سویِ دریا راهِ پنهان دارد این
پاکیِ محدودِ تو خواهد مدد　　ورنه اندر خرج کم گردد عدد
آب گفت آلوده را در من شتاب　　گفت آلوده که دارم شرم از آب
گفت آب این شرم بی‌من کی بوَد[1103]　　بی‌من این آلوده زایل کی شود
ز آب هر آلوده کو پنهان شود　　اَلْحَیَاءُ یَمْنَعُ الْاِیمَان بوَد
دل ز پایهٔ حوضِ تن گِلناک شد　　تن ز آبِ حوضِ دلها پاک شد
گِردِ پایهٔ حوضِ دل گَرد ای پسر　　هان ز پایهٔ حوضِ تن می‌کن حذر
بحرِ تن بر بحرِ دل بر هم زنان　　در میانْشان بَرْزَخٌ لَا یَبْغِیَان
گر تو باشی راست ور باشی تو کژ　　پیشتر می‌غَژ بدو واپس مَغَژ
پیشِ شاهان گر خطر باشد به جان　　لیک نشْکیبند از او با همّتان
شاه چون شیرین‌تر از شکّر بوَد　　جان به شیرینی رود خوشتر بوَد
ای ملامت‌گر سلامت مر ترا　　ای سلامت‌جو رها کن تو مرا[1104]
جانِ من کوره‌ست با آتش خوش است　　کوره را این بس که خانهٔ آتش است
همچو کوره عشق را سوزیدنی است　　هر که او زین کور باشد کوره نیست
برگِ بی‌برگی ترا چون برگ شد　　جانِ باقی یافتی و مرگ شد
چون ترا غم شادی افزودن گرفت　　روضهٔ جانت گل و سوسن گرفت
آنچه خوفِ دیگران آن امنِ تست　　بَط قوی از بحر و مرغِ خانه سُست

[1103] بوَد: رود
[1104] رها کن تو مرا: نُوِی وَاهِی الْعُریٰ

باز دیوانه شدم من ای طبیب باز سودایی شدم من ای حبیب
حلقه‌های سلسلهٔ تو ذو فنون هر یکی حلقه دهد دیگر جنون
دادِ هر حلقه فنونی دیگر است پس مرا هر دم جنونی دیگر است
پس فنون باشد جنون این شد مَثَل خاصه در زنجیرِ این میرِ اجل
آنچنان دیوانگی بگْسست بند که همه دیوانگان پندم دهند

آمدنِ دوستان به بیمارستان جهتِ ذاالنّون[1105]

این چنین ذاالنّونِ مصری را فتاد کاندر او شور و جنونی نو بزاد
شور چندان شد که تا فوقِ فلک می‌رسید از وی جگرها را نمک
هین منه تو شورِ خود ای شوره‌خاک پهلویِ شورِ خداوندانِ پاک
خلق را تابِ جنونِ او نبود آتشِ او ریشهاشان می‌ربود
چونکه در ریشِ عوام آتش فتاد بند کردندش به زندانی نهاد
نیست امکان واکشیدن این لگام گرچه زین ره تنگ می‌آیند عام
دیده این شاهان ز عامه خوفِ جان کین گُرُه کورند و شاهان بی‌نشان
چونکه حُکم اندر کفِ رندان بوَد لاجرم ذاالنّون در زندان بوَد
باز گفتش ای حکیمِ خوش‌سخُن شمّه‌ای از حالِ خود هم شرح 60a
این چنین عقل و کفایت که تراست تو وزیری یا شهی بر گوی راست
گفت این هر دو نِیَم از عامه‌ام بنْگر اندر حال و اندر جامه‌ام
گفت اشتر چند داری چند گاو گفت نی این و نه آن ما را مکاو
گفت رَختت چیست باری در دُکان گفت ما را کو دُکان و کو مکان
گفت پس از نقد پرسم نقد چند که تُوِی تنهارَو و محبوب‌پند
کیمیایِ مسِّ عالَم با تُوَست عقل و دانش را گوهر تو بر تُوَست
گفت واللّه نیست یا وَجْهَ الْعَرَب در همه ملکم وجوهِ قوتِ شب
پا برهنه تن برهنه می‌دوم هر که نانی می‌دهد آنجا روم

[1105] ذاالنّون: ذاالنّونِ مصری رَحْمَةُ اللّهِ عَلَیْهِ

[1106] این بیت از حکایت "قصّهٔ اعرابی و ریگ در جوال کردن و ملامت کردنِ آن فیلسوف او را" اینجا آورده شده است.

مر مرا زین حِکمت و فضل و هنر　　نیست حاصل جز خیال و دردِ سر
پس عرب گفتش که شو[1107] دور از بَرَم　　تا نبارد شومیِ تو بر سرم
دور بَر آن حِکمتِ شومت ز من　　نطقِ تو شوم است بر اهلِ زَمَن
یا تو آن سو رَو من این سو می‌دوم　　ور ترا ره پیش من واپس روم
یک جوالم گندم و دیگر ز ریگ　　بِه بوَد زین حیله‌هایِ مرده‌ریگ
احمقی‌ام پس مبارک احمقی است　　که دلم با برگ و جانم متّقی است
گر تو خواهی کِت شقاوت کم شود　　جهد کن تا از تو حِکمت کم شود
حکمتی کز طبع زاید وز خیال　　حکمتی نی فیضِ نورِ ذوالجلال
حکمتِ دنیا فزاید ظنّ و شک　　حکمتِ دینی بَرَد فوقِ فلک
زَوْبَعانِ زیرکِ آخر زمان　　بر فزوده خویش بر پیشینیان　90b
حیله‌آموزان جگرها سوخته　　فعلها و مکرها آموخته
صبر و ایثار و سخایِ نَفْس و جود　　باد داده کآن بوَد اکسیرِ سود
فکر آن باشد که پیش آید[1108] رهی　　راه آن باشد که پیش آید شهی
شاه آن باشد که از خود شه بود[1109]　　نی به مخزنها و لشکر شه شود
تا بمانَد شاهیِ او سرمدی　　همچو عزِّ مُلکِ دینِ احمدی

کراماتِ ابراهیمِ ادهم[1110] بر لبِ دریا

هم ز ابراهیمِ ادهم آمدست　　کو ز راهی بر لبِ دریا نشست
دلقِ خود می‌دوخت آن سلطانِ جان　　یک امیری آمد آنجا ناگهان
آن امیر از بندگانِ شیخ بود　　شیخ را بشْناخت سجده کرد زود
خیره شد در شیخ و اندر دلقِ او　　شکلِ دیگر گشته خُلق و خَلقِ او
کو رها کرد آنچنان مُلکی شگرف　　بر گزید آن فقرِ بس باریک‌حرف
ترک کرد او مُلکِ هفت اقلیم را　　می‌زند بر دلق سوزن چون گدا

[1107] شو: رو
[1108] پیش آید: بگُشاید
[1109] از خود شه بود: پیشِ شه رود
[1110] ادهم بر لبِ دریا: ادهم قَدَّسَ اللّهُ سِرَّهُ بر لبِ دریا

شیخ واقف گشت از اندیشه‌اش | شیخ چون شیر است و دلها بیشه‌اش
چون رجا و خوف در دلها روان | نیست مخفی بر وی اسرارِ جهان
1425 دل نگه دارید ای بی‌حاصلان | در حضورِ حضرتِ صاحب‌دلان
پیشِ اهلِ تن ادب بر ظاهر است | که خدا زیشان نهان را ساتر است
پیشِ اهلِ دل ادب بر باطن است | زآنکه دلْشان بر سرایر فاطن است
تو به عکسی پیشِ کوران بهرِ جاه | با حضور آیی نشینی پایگاه
پیشِ بینایان کنی ترکِ ادب | نارِ شهوت را از آن گشتی حَطَب
1430 چون نداری فطنت و نورِ هُدیٰ | بهرِ کوران رُوی را می‌زن جلا
پیشِ بینایان حَدَث در رُوی مال | ناز می‌کن با چنین گندیده حال
شیخ سوزن زود در دریا فکند | خواست سوزن را به آوازِ بلند
صد هزاران ماهیِ اَللّهیی | سوزنِ زر در لبِ هر ماهیی
سر بر آوردند از دریایِ حق | که بگیر ای شیخ سوزنهایِ حق
1435 رُو بدو کرد و بگفتش ای امیر | مُلکِ دل بِهْ یا چنان مُلکِ حقیر
این نشانِ ظاهر است این هیچ نیست | تا به باطن در رَوی بینی تو بیست
سویِ شهر از باغ شاخی آورند | باغ و بُستان را کجا آنجا بَرَند
خاصه باغی کین فلک یک برگِ | بلکه آن مغز است و این عالم چو
بر نمی‌داری سویِ آن باغ گام | بوی افزون جوی و کُن دفعِ زُکام
1440 تا که آن بو جاذبِ جانت شود | تا که آن بو نورِ چشمانت شود
گفت یوسف ابنِ یعقوبِ نَبی | بهرِ بو اَلْقُوا عَلیٰ وَجْهِ اَبِی
بهرِ این بو گفت احمد در عِظات | دایما قُرَّةُ عَیْنِی فِی الصَّلَوة 60b
پنج حس با همدگر پیوسته‌اند | رُسته این هر پنج راز[1111] اصلی بلند
قوّتِ یک قوّتِ باقی شود | مابَقیٰ را هر یکی ساقی شود
1445 دیدنِ دیده فزاید عشق را | عشق در دیده فزاید صدق را
صدق بیداریِ هر حس می‌شود | حسّها را ذوق مونس می‌شود

آغازِ منوّر شدنِ عارف به نورِ غیب‌بین

[1111] راز: از

چون یکی حس در رَوِش بگْشاد بند　　مابَقیِ حسها همه مُبدَل شوند
چون یکی حس غیرِ محسوسات دید　　گشت غیبی بر همه حسها پدید
چون ز جو جَست از گله یک گوسفند　　پس پیاپی جمله زآن سو برجَهند
گوسفندانِ حواست را بران　　در چَرا از اَخْرَجَ الْمَرْعیِ چران
تا در آنجا سنبل و ریحان چرند　　تا به گلزارِ حقایق ره بَرَند
هر حِسَت پیغامبرِ حسها شود　　تا یکایک سویِ آن جنّت رود
حسّها با حسِّ تو گویند راز　　بی‌حقیقت بی‌زبان و بی‌مجاز
کین حقیقت قابلِ تأویلهاست　　وین توهّم مایهٔ تخییلهاست
آن حقیقت کان بُوَد عین و[1112] عیان　　هیچ تأویلی نگنجد در میان
چونکه هر حس بندهٔ حسِّ تو شد　　مر فلکها را نباشد از تو بُد
چونکه دعویّی رود در مُلکِ پوست　　مغز آنِ که بوَد قشر آنِ اوست
چون تنازع در فتد در تنگِ کاه　　دانه آنِ کیست آن را کن نگاه
پس فلک قشر است و نورِ روح مغز　　این پدید است آن خفی زین رُو مَلَغز
جسم ظاهر روح مخفی آمدست　　جسم همچون آستین جان همچو
باز عقل از روح مخفی‌تر پرد　　حسّ سویِ روح زوتر ره بَرَد
جنبشی بینی بدانی زنده است　　این ندانی که ز عقل آکنده است
تا که جنبشهایِ موزون سر کند　　جنبشِ مس را به دانش زر کند
زآن مناسب آمدن افعالِ دست　　فهم آید مر ترا که عقل هست
روحِ وحی از عقل پنهان‌تر بوَد　　زآنکه او غیبی است او زآن سر بوَد
عقلِ احمد از کسی پنهان نشد　　روحِ وحیش مُدْرَکِ هر جان نشد
روحِ وحیی را مناسبهاست نیز　　در نیابد عقل کآن آمد عزیز
گه جنون بیند گهی حیران شود　　زآنکه موقوف است تا او آن شود
چون مناسبهایِ افعالِ خِضِر　　عقلِ موسی بود در دیدش کَدِر
نامناسب می‌نمود افعالِ او　　پیشِ موسی چون نبودش حالِ او
عقلِ موسی چون شود در غیب بند　　عقل موشی خود کِیَ است ای
علمِ تقلیدی بوَد بهرِ فروخت　　چون بیابد مشتری خوش بر فروخت

[1112] کان بُوَد عین و: را که باشد از

مشتریِ علمِ تحقیقی حق است دایما بازارِ او با رونق است
لب ببسته مست در بَیْع و شریٰ مشتری بی‌حد که اللّٰهُ اشْتَریٰ
درسِ آدم را فرشته مشتری محرمِ درسش نه دیو است و پری
آدم اَنْبِئْهُم بِأَسْمَا درس گو شرح کن اسرارِ حق را مو به مو
آنچنان کس را که کوته‌بین بوَد در تلوّن غرق و بی‌تمکین بوَد
موش گفتم زآنکه در خاک است جاش خاک باشد موش را جایِ معاش
راهها داند ولی در زیرِ خاک هر طرف او خاک را کردست چاک
نفسِ موشی نیست الّا لقمه‌رَند قدرِ حاجت موش را عقلی دهند
زآنکه بی‌حاجت خداوندِ عزیز می‌نبخشد هیچ کس را هیچ چیز
گر نبودی حاجتِ عالَم زمین نافریدی هیچ رَبُّ الْعَالَمِین
وین زمینِ مضطرب محتاجِ کوه گر نبودی نافریدی پُرشکوه
ور نبودی حاجتِ افلاک هم هفت گردون ناوریدی از عدم
آفتاب و ماه این استارگان جز به حاجت کی پدید آمد عیان
پس کمندِ هستها حاجت بوَد قدرِ حاجت مرد را آلت دهد
پس بیفزا حاجت ای محتاج زود تا بجوشد در کرم دریایِ جود
این گدایان بر ره و هر مبتلا حاجتِ خود می‌نماید خلق را
کوری و شَلّی و بیماری و درد تا از این حاجت بجنبد رحمِ مرد
هیچ گوید نان دهید ای مردمان که مرا مال است و انبار است و
یا رب این بخشش نه حدِّ کارِ ماست لطفِ تو لطفِ خفی را خود 61a
دست گیر از دستِ ما ما را بخر پرده را بردار و پردهٔ ما مدر
بازخر ما را از این نفسِ پلید کاردش تا استخوانِ ما رسید
از چو ما بیچارگان این بندِ سخت کی گشاید ای شهِ بی‌تاج و تخت
این چنین قفلِ گران را ای ودود کی تواند جز که فضلِ تو گشود
ما ز خود سویِ تو گردانیم سر چون تُوی از ما به ما نزدیکتر
این دعا هم بخشش و تعلیمِ تست گرنه در گلخن گلستان از چه رُست

[1113] این بیت از حکایت "دوم بار در سخن کشیدنِ سایل آن بزرگ را تا حالِ او معلوم‌تر گردد" اینجا آورده شده است.

در میانِ خون و روده فهم و عقل جز ز اکرامِ تو نتْوان کرد نَقل
از دو پاره پیه این نورِ روان موجِ نورش می‌زند بر آسمان
گوشت‌پاره که زبان آمد از او می‌رود سیلابِ حِکمت همچو جو
سویِ سوراخی که نامش گوشهاست تا به باغِ جان که میوه‌ش
شاهراهِ باغِ جانها شرعِ اوست باغ و بُستانهایِ عالم فرعِ اوست
اصل و سرچشمهٔ خوشی آن است آن زود تَجْرِی تَحْتَهَا الْأَنْهَار خوان

تتمّهٔ نصیحتِ رسول علیه السّلام بیمار را

گفت پیغامبر مر آن بیمار را چون عیادت کرد یارِ زار را
که مگر نوعی دعایی کرده‌ای از جهالت زَهْربایی خورده‌ای
یاد آور چه دعا می‌گفته‌ای چون ز مکرِ نفس می‌آشفته‌ای
گفت یادم نیست الّا همّتی دار با من یادم آید ساعتی
از حضورِ نوربخشِ مصطفا[1114] پیشِ خاطر آمد او را آن دعا
همّت پیغامبر روشن کده پیش خاطر آمدش آن گم شده[1115]
تافت زآن روزن که از دل تا دل است روشنی که فرقِ حقّ و باطل است
گفت اینک یادم آمد ای رسول آن دعا که گفته‌ام من بوالفضول
چون گرفتارِ گنه می‌آمدم غرقه دست اندر حَشایش می‌زدم
از تو تهدید و وعیدی می‌رسید مجرمان را از عذابِ بس شدید
مضطرب می‌گشتم و چاره نبود بند محکم بود و قفلِ ناگشود
نی مقامِ صبر و نی راهِ گریز نی امیدِ توبه نی جایِ ستیز
من چو هاروت و چو ماروت از حَزَن آه می‌کردم که ای خلّاقِ من
از خطر هاروت و ماروت آشکار چاهِ بابل را بکردند اختیار
تا عذابِ آخرت اینجا کَشَند گُربُزند و عاقل و ساحروَشند
نیک کردند و به جایِ خویش بود سهل‌تر باشد ز آتش رنجِ دود
حد ندارد وصفِ رنجِ آن جهان سهل باشد رنجِ دنیا پیشِ آن

[1114] مصطفا: مصطفی
[1115] همّت پیغامبر روشن کده / پیش خاطر آمدش آن گم شده: +

ای خنک آن کو جهادی می‌کند | بر بدن زَجری و دادی می‌کند
تا ز رنجِ آن جهانی وارهد | بر خود این رنجِ عبادت می‌نهد
من همی‌گفتم که یا رب آن عذاب | هم در این عالم بران بر من شتاب
تا در آن عالم فراغت باشدم | در چنین درخواست حلقه می‌زدم
این چنین رنجوریی پیدام شد | جانِ من از رنج بی آرام شد
مانده‌ام از ذکر و از اورادِ خود | بی‌خبر گشتم ز خویش و نیک و بد
گر نمی‌دیدم کنون من رویِ تو | ای خجسته وی مبارک بویِ تو
می‌شدم از بند من یکبارگی | کردیَم شاهانه این غمخوارگی
گفت هی هی این دعا دیگر مکن | بر مَکَن تو خویش را از بیخ و بُن
تو چه طاقت داری ای مورِ نژند | که نهد بر تو چنان کوهِ بلند
گفت توبه کردم ای سلطان که من | از سرِ جَلدی نلافم هیچ فن
این جهان تیه است و تو موسی و ما | از گنه در تیه مانده مبتلا
سالها ره می‌رویم و در اخیر | همچنان در منزلِ اوّل اسیر
گر دلِ موسی ز ما راضی بُدی | تیه را راه و کران پیدا شدی
قوم موسی راه می‌پیموده‌اند | آخر اندر گام اول بوده‌اند[1116]
ور به کُل بیزار بودی او ز ما | کی رسیدی خوانمان هیچ از سما
کی ز سنگی چشمه‌ها جوشان شدی | در بیابان‌مان امانِ جان شدی
بل به جایِ خوان خود آتش آمدی | اندر این منزل لَهَب بر ما زدی
چون دو دل شد موسی اندر کارِ ما | گاه خصمِ ماست و گاهی یارِ ما
خشمش آتش می‌زند در رَختِ ما | حلمِ او رد می‌کند تیرِ بلا 61b
کی بوَد که حلم گردد خشم نیز | نیست این نادر ز لطفت ای عزیز
مدحِ حاضر وحشت است از بهرِ این | نامِ موسی می‌بَرَم قاصد چنین
ورنه موسی کی روا دارد که من | پیشِ تو یاد آورم از هیچ تن

[1116] قوم موسی راه می‌پیموده‌اند / آخر اندر گام اول بوده‌اند: +

عهدِ ما بشْکست و[1117] صد بار و هزار عهدِ تو چون کوهِ ثابت بر قرار
عهدِ ما کاهی به[1118] هر بادی زبون عهدِ تو کوه و ز صد کُه هم فزون
حقِّ آن قوّت که بر تلوینِ ما رحمتی کن ای امیرِ لونها
خویش را دیدیم و رسواییِ خویش امتحانِ ما مکن ای شاه بیش
تا فضیحتهایِ دیگر را نهان کرده باشی ای کریمِ مستعان
بی‌حدی تو در جمال و در کمال در کژی ما بی‌حدیم و در ضلال
بی حدیِ خویش بگْمار ای کریم بر کژیِ بی‌حدِ مشتی لئیم
هین که از تقطیعِ ما یک تار ماند مِصر بودیم و یکی دیوار ماند
اَلْبَقِیَّه اَلْبَقِیَّه ای خدیو تا نگردد شاد کلّی جانِ دیو
بهر ما نه بهر آن لطف نخست که تو کردی گمرهان را باز
چون نمودی قدرتت بنْمای رحم ای نهاده رحمها در لَحم و شَحم
این دعا گر خشم افزاید ترا تو دعا تعلیم فرما مهترا
آنچنان کآدم بیُفتاد از بهشت رجعتش دادی که رَست از دیوِ
دیو که بْوَد کو ز آدم بگْذرد بر چنین نَطْعی از او بازی بَرَد
در حقیقت نفعِ آدم شد همه لعنتِ حاسد شده آن دمدمه
بازیی دید و دو صد بازی ندید پس ستونِ خانهٔ خود را بُرید
آتشی زد شب به کَشتِ دیگران باد آتش را به کَشتِ او بران
چشم‌بندی بود لعنت دیو را تا زیانِ خصم دید آن ریو را
خود زیان جان او شد ریو او گویی آدم بود دیو دیو او[1120]
لعنت این باشد که کژبینش کند حاسد و خودبین و پُرکینش کند
تا نداند که هر آنکه کرد بد عاقبت باز آید و بر وی زند
جمله فرزین‌بندها بیند به عکس مات بر وی گردد و نقصان و وَکْس
زآنکه گر او هیچ بیند خویش را مُهلک و ناسور بیند ریش را

[1117] و: +
[1118] کاهی به: کاه و
[1119] بهر ما نه بهر آن لطف نخست / که تو کردی گمرهان را باز جست: +
[1120] خود زیان جان او شد ریو او / گویی آدم بود دیو دیو او: +

درد خیزد زین چنین دیدن درون | درد او را از حجاب آرد برون
تا نگیرد مادران را دردِ زَه | طفل در زادن نیابد هیچ ره
این امانت در دل و دل حاملهست | این نصیحتها مثالِ قابلهست
قابله گوید که زن را درد نیست | درد باید درد کودک را رهی است
آنکه او بیدرد باشد رهزن است | زآنکه بیدردی اَنَا الْحَق گفتن است
آن اَنَا بیوقت گفتن لعنت است | آن اَنَا در وقت گفتن رحمت است
آن اَنَاء منصور رحمت شد یقین | آن اَنَاء فرعون لعنت شد ببین
لاجرم هر مرغِ بیهنگام را | سر بریدن واجب است اِعلام را
سر بریدن چیست کُشتن نفس را | در جهاد و ترک گفتن نفس را
آنچنانکه نیشِ کزدم برکَنی | تا که یابد او ز کشتن ایمنی
برکَنی دندانِ پُر زهری ز مار | تا رهد مار از بلایِ سنگسار
هیچ نکْشد نفس را جز ظلِّ پیر | دامنِ آن نفسکُش را سخت گیر
چون بگیری سخت آن توفیقِ هوست | در تو هر قوّت که آید جذبِ اوست
مَا رَمَیْتَ اِذْ رَمَیْتَ راست دان | هر چه کآرد جان بوَد از جانِ جان
دست گیرنده وی است و بردبار | دم به دم آن دم از او اومید دار
نیست غم گر دیر بی او ماندهای | دیرگیر و سختگیرش خواندهای
دیر گیرد سخت گیرد رحمتش | یک دمت غایب ندارد حضرتش
گر[1121] تو خواهی شرحِ این وصل و وَلا | از سرِ اندیشه میخوان وَالضُّحیٰ
ور تو گویی هم بدیها از وی است | لیک آن نقصانِ فضلِ او کیَ است
آن بدی دادن کمالِ اوست هم | من مثالی گویمت ای محتشم
کرد نقّاشی دو گونه نقشها | نقشهایِ صاف و نقشی بیصفا
نقشِ یوسف کرد و حورِ خوشسرشت | نقشِ عفریتان و ابلیسانِ زشت
هر دو گونه نقش استادیِ اوست | زشتیِ او نیست آن رادیِ اوست
زشت را در غایتِ زشتی کند | جمله زشتیها به گِردش بر تَنَد 62a
تا کمالِ دانشش پیدا شود | مُنکِرِ استادیَش رسوا شود

[1121] گر: ور

پس از این رو کفر و ایمان شاهدند | بر خداوندیش و هر دو ساجدند
لیک مؤمن دان که طَوْعاً ساجد است | زآنکه جویایِ رضا و قاصد است
هست کَرْهاً گبر هم یزدان‌پرست | لیک قصدِ او مرادی دیگر است
قلعهٔ سلطان عمارت می‌کند | لیک دعویِ اِمارت می‌کند
گشته یاغی تا که مُلکِ او بوَد | عاقبت خود قلعه سلطانی شود
مؤمن آن قلعه برایِ پادشاه | می‌کند معمور نی از بهرِ جاه
ور نداند زشت کردن ناقص است | زین سبب خلّاقِ گبر و مُخلِص
زشت گوید ای شهِ زشت‌آفرین | قادری بر خوب و بر زشتِ مَهین
خوب گوید ای شهِ حُسن و بها | پاک گردانیدَیم از عیبها

وصیّت کردنِ پیغامبر علیه السّلام مر آن بیمار را و دعا آموزنش

گفت پیغامبر مر آن بیمار را | این بگو کای سهل‌کن دشوار را
آتِنَا فِی دَارِ دُنْیَانَا حَسَن | آتِنَا فِی دَارِ عُقْبَانَا حَسَن
راه را بر ما چو بُستان کن لطیف | منزلِ ما خود تو باشی ای شریف
مؤمنان در حشر گویند ای مَلَک | نی که دوزخ بود راهِ مشترک
مؤمن و کافر بر او یابد گذار | ما ندیدیم اندرین ره دود و نار
نک بهشت و بارگاهِ ایمنی | پس کجا بود آن گذرگاهِ دنی
پس مَلَک گوید که آن روضهٔ خُضَر | که فلان جا دیده‌اید اندر گذر
دوزخ آن بود و سیاستگاهِ سخت | بر شما شد باغ و بُستان و درخت
چون شما این نفسِ دوزخ‌خوی را | آتشیِ گبرِ خیره‌روی[1122] را
جهدها کردید و او شد پُر صفا | نار را کُشتید از بهرِ خدا
آتشِ شهوت که شعله می‌زدی | سبزهٔ تقوی شد و نورِ هُدی
آتشِ خشم از شما هم حِلم شد | ظلمتِ جهل از شما هم عِلم شد
آتشِ حرص از شما ایثار شد | وآن حسد چون خار بُد گلزار شد
چون شما این جمله آتشهایِ خویش | بهرِ حق کُشتید جمله پیش پیش
نفسِ ناری را چو باغی ساختید | اندر او تخمِ وفا انداختید

[1122] خیره‌روی: فتنه‌جوی

بلبلانِ ذکر و تسبیح اندر او خوش سرایان در چمن بر طَرْفِ جو
داعیِ حق را اجابت کرده‌اید در جحیمِ نفس آب آورده‌اید
دوزخِ ما نیز در حقِّ شما سبزه گشت و گلشن و برگ و نوا
چیست احسان را مکافات ای پسر لطف و احسان و ثوابِ معتبر
نی شما گفتید ما قربانییم پیشِ اوصافِ بقا ما فانییم
ما اگر قلّاش و گر دیوانه‌ایم مستِ آن ساقی و آن پیمانه‌ایم
بر خط و فرمانِ او سر می‌نهیم جانِ شیرین را گروگان می‌دهیم
تا خیالِ دوست در اسرارِ ماست چاکری و جانسپاری کارِ ماست
هر کجا شمعِ بلا افروختند صد هزاران جانِ عاشق سوختند
عاشقانی کز درونِ خانه‌اند شمعِ رویِ یار را پروانه‌اند
در[1123] میان جانِ ترا جا می کنند تا ترا پر باده چون جا می گنند
ای دل آنجا رَو که با تو روشنند وز بلاها مر ترا چون جَوشنند
در میانِ جانِ ایشان خانه گیر در فلک خانه کن ای بدرِ مُنیر
چون عُطارد دفترِ دل واکنند تا که بر تو سرّها پیدا کنند
پیشِ خویشان باش چون آواره‌ای بر مَهِ کامل زن ار مه‌پاره‌ای
جزو را از کُلِّ خود پرهیز چیست با مخالف این همه آمیز چیست
جنس را بین نوع گشته در رَوِش غیبها بین عین گشته در رَهِش
تا چو زن عشوه خری ای بی‌خرد از دروغ و عشوه کی یابی مدد
چاپلوس و لفظِ شیرین و فریب می‌ستانی می‌نهی چون زن به جیب
مر ترا دشنام و سیلیِ شهان بهتر آید از ثنایِ گمرهان
صَفْعِ شاهان خور مخور شهدِ خسان تا کسی گردی ز اقبالِ کسان
زآن کز ایشان خلعت و دولت رسد در پناهِ روح جان گردد جسد 62b
هر کجا بینی برهنه و بی‌نوا دان که او بگْریختست از اوستا
تا چنان گردد که می‌خواهد دلش آن دلِ کورِ بَدِ بی‌حاصلش

[1123] در: زان

گر چنان گشتی که استا خواستی خویش را و خویش را آراستی
هر که از استا گریزد در جهان او ز دولت می‌گریزد این بدان
پیشه‌ای آموختی در کسبِ تن چنگ اندر پیشهٔ دینی بزن
در جهان پوشیده گشتی و غنی چون برون آیی از اینجا چون کنی
پیشه‌ای آموز کاندر آخرت اندر آید دخلِ کسبِ مغفرت
آن جهان شهری است پُر بازار و کسب تا نپنداری که کسب اینجاست
حق تعالیٰ گفت کین کسبِ جهان پیشِ آن کسب است لَعبِ کودکان
همچو آن طفلی که بر طفلی کند[1124] شکلِ صحبت‌کُن مِساسی می‌کُند
کودکان سازند در بازی دکان سود نبْود جز که تعبیرِ زمان
شب شود در خانه آید گرسنه کودکان رفته بمانده یک تنه
این جهان بازی‌گه است و مرگ شب باز گردی کیسه خالی پُر تَعَب
کسبِ دین عشق است و جذبِ قابلیّت نورِ حق را ای حَرون
کسبِ فانی خواهدت این نفسِ خس چند کسبِ خس کنی بگْذار بس
نفسِ خس گر جویدت کسبِ شریف حیله و مکری بوَد آن را ردیف

بیدار کردنِ ابلیس معاویه را که خیز وقتِ نمازست

در خبر آمد که آن معاویه خفته بُد در قصر در یک زاویه
قصر را از اندرون در بسته بود کز زیارتهایِ مردم خسته بود
ناگهان مردی وَرا بیدار کرد چشم چون بگْشاد پنهان گشت مرد
گفت اندر قصر کس را ره نبود کیست کین گستاخی و جرأت نمود
گِرد برگشت و طلب کرد آن زمان تا بیابد زآن نهان گشته نشان
از[1125] پسِ در مُدبِری را دید کو در در و[1126] پرده نهان می‌کرد رو
گفت هی تو کیستی نامِ تو چیست گفت نامم فاش ابلیسِ شقی است
گفت بیدارم چرا کردی به جِد راست گو با من مگو بر عکس و

[1124] کند: تَنَد
[1125] از: او
[1126] در در و: در پس

از خر افکندنِ ابلیس معاویه را و روپوش و بهانه[1127] کردن و جواب گفتنِ معاویه او را

گفت هنگامِ نماز آخر رسید — سویِ مسجد زود می‌باید دوید
عَجِّلُوا الْطَّاعَاتِ قَبْلَ الْفَوْت گفت — مصطفی چون دُرِّ معنی می‌بسفت
گفت نی نی این غرض نبْود ترا — که به خیری رهنما باشی مرا
دزد آید از نهان در مسکنم — گویدم که پاسبانی می‌کنم
من کجا باور کنم آن دزد را — دزد کی داند ثواب و مزد را

باز جواب گفتنِ ابلیس معاویه را

گفت ما اوّل فرشته بوده‌ایم — راهِ طاعت را به جان پیموده‌ایم
سالکانِ راه را محرم بُدیم — ساکنانِ عرش را همدم بُدیم
پیشهٔ اوّل کجا از دل رود — مِهرِ اوّل کی ز دل بیرون شود
در سفر گر رُوم بینی یا خُتَن — از دلِ تو کی رود حُبُّ الْوَطَن
ما هم از مستانِ این مَی بوده‌ایم — عاشقانِ درگهِ وی بوده‌ایم
نافِ ما بر مِهرِ او ببْریده‌اند — عشقِ او در جانِ ما کاریده‌اند
روزِ نیکو دیده‌ایم از روزگار — آبِ رحمت خورده‌ایم اندر بهار
نی که ما را دستِ فضلش کاشتست — از عدم ما را نه او بر داشتست
ای بسا کز وی نوازش دیده‌ام — در گلستانِ رضا گردیده‌ام
بر سرِ ما دستِ رحمت می‌نهاد — چشمه‌هایِ لطف از ما می‌گشاد
وقتِ طفلی‌ام که بودم شیرجو — گاهوارم را کی جنبانید او
از کی خوردم شیر غیرِ شیرِ او — کی مرا پرورد جز تدبیرِ او
خوی کآن با شیر رفت اندر وجود — کی توان آن را ز مردم واگشود
گر عتابی کرد دریایِ کرم — بسته کی گردند درهایِ کرم
اصلِ نقدش داد و لطف و بخشش — قهر بر وی چون غباری از غِش است
از برایِ لطف عالم را بساخت — ذرّه‌ها را آفتابِ او نواخت
فُرقت از قهرش اگر آبستن است — بهرِ قدرِ وصلِ او دانستن است 63a

[1127] و بهانه: +

تا دهد جان را فراقش گوشمال جان بداند قدرِ ایّامِ وصال
گفت پیغامبر که حق فرموده است قصدِ من از خلق احسان بوده است
آفریدم تا ز من سودی کنند تا ز شهدم دست‌آلودی کنند
نی برای آنکه تا سودی کنم وز برهنه من قبایی بر کَنَم
چند روزی که ز پیشم رانده‌ست چشمِ من در رویِ خوبش مانده‌ست
کز چنان رویی چنین قهر ای عجب هر کسی مشغول گشته در سبب
من سبب را ننْگرم کآن حادث است زآنکه حادث حادثی را باعث است
لطفِ سابق را نظاره می‌کنم هرچه آن حادث دوپاره می‌کنم
ترکِ سجده از حسد گیرم که بود آن حسد از عشق خیزد نه از جُحود
هر حسد از دوستی خیزد یقین که شود با دوست غیری همنشین
هست شرطِ دوستی غیرت‌پزی همچو بعدِ[1128] عطسه گفتن دیر زی
چونکه بر نَطْعش جز این بازی نبود گفت بازی کن چه دانم در فزود
آن یکی بازی که بُد من باختم خویشتن را در بلا انداختم
در بلا هم می‌چشم لذّاتِ او ماتِ اویم ماتِ اویم ماتِ او
چون رهانَد خویشتن را ای سره هیچ کس در شش جهت از ششدره
جزوِ شش از کُلِّ شش چون وارهد خاصه که بی‌چون مر او را کژ نهد
هر که در شش او درونِ آتش است اوش برْهانَد که خلّاقش[1129] شش
خود اگر کفر است و گر ایمانِ او دست‌بافِ حضرت است و آنِ او

باز تقریر کردنِ معاویه با ابلیس مکرِ او را

گفت امیر او را که اینها راست است لیک بخشِ تو از اینها کاست است
صد هزاران را چو من تو ره زدی حُفره کردی در خزینه آمدی
آتشی از تو نسوزم چاره نیست کیست کز دستِ تو جامه‌ش پاره
طبعت ای آتش چو سوزانیدنی است تا نسوزانی تو چیزی چاره نیست
لعنت این باشد که سوزانت کند اوستادِ جمله دزدانت کند

[1128] بعدِ: شرطِ
[1129] خلّاقش: خلّاقِ

با خدا گفتی شنیدی رو به رو من چه باشم پیشِ مکرت ای عدو
معرفتهایِ تو چون بانگِ صفیر بانگِ مرغان است لیکن مرغ‌گیر
صد هزاران مرغ را آن ره زدست مرغ غرّه کآشنایی آمدست
در هوا چون بشْنود بانگِ صفیر از هوا آید شود اینجا اسیر
قومِ نوح از مکرِ تو در نوحه‌اند دل کباب و سینه شرحه شرحه‌اند
عاد را تو باد دادی در جهان در فکندی در عذاب و اندُهان
از تو بود آن سنگسارِ قومِ لوط در سیاهابه ز تو خوردند غوط
مغزِ نمرود از تو آمد ریخته ای هزاران فتنه‌ها انگیخته
عقلِ فرعونِ ذکیِّ فیلسوف کور گشت از تو نیابید او وقوف
بولهب هم از تو نااهلی شده بُوالْحَکَم هم از تو بوجهلی شده
ای بر این شطرنج بهرِ یاد را مات کرده صد هزار استاد را
ای ز فرزین‌بندهایِ مشکلت سوخته دلها سیه گشته دلت
بحرِ مکری تو خلایق قطره‌ای تو چو کوهی وین سَلیمان ذرّه‌ای
کی رهد از مکرِ تو ای مُختَصِم غرقِ طوفانیم اِلّا مَنْ عَصِم
بس ستارهٔ سعد از تو مُحتَرِق بس سپاه و جمع از تو مُفتَرِق

باز جواب گفتنِ ابلیس معاویه را

گفت ابلیسش گشای این عقدها من مِحَکَّم قلب را و نقد را
امتحانِ شیر و کلبم کرد حق امتحانِ نقد و قلبم کرد حق
قلب را من کی سیه‌رو کرده‌ام صیرفی‌ام قیمتِ او کرده‌ام
نیکوان را رهنمایی می‌کنم شاخه‌هایِ خشک را بر می‌کَنَم
این علفها می‌نهم از بهرِ چیست تا پدید آید که حیوان جنسِ کیست
گرگ از آهو چو زاید کودکی هست در گرگیش و آهویی شکی
تو گیاه و استخوان پیشش بریز تا کدامین سو کند او گام تیز
گر به سویِ استخوان آید سگ است ور گیا خواهد یقین آهو رگ است
قهر و لطفی جفت شد با همدگر زاد از این هر دو جهانی خیر و شر
تو گیاه و استخوان را عرضه کن قوتِ نفس و قوتِ جان را عرضه کن 63b
گر غذایِ نفس جوید ابتر است ور غذایِ روح خواهد سروَر است

گر کند او خدمتِ تن هست خر ور رود در بحرِ جان یابد گهر
گرچه این دو مختلف خیر و شرند لیک این هر دو به یک کار اندرند
انبیا طاعات عرضه می‌کنند دشمنان شَهْوات عرضه می‌کنند
نیک را چون بد کنم یزدان نِیَم داعیَم من خالقِ ایشان نِیَم
خوب را من زشت سازم رب نه‌ام زشت را و خوب را آیینه‌ام
سوخت هندو آینه از درد را که[1130] سیه‌رو می‌نماید مرد را
گفت آیینه گناه از من نبود جرم او را نه کی روی از من زدود[1131]
او مرا غمّاز کرد ای خوب رو[1132] تا بگویم زشت کو و خوب کو
من گواهم بر گوا زندان کجاست اهلِ زندان نیستم ایزد گواست
هر کجا بینم نهالِ میوه‌دار تربیتها می‌کنم من دایه‌وار
هر کجا بینم درختِ تلخ و خشک می‌بُرم من تا رهد از پُشک مُشک
خشک گوید باغبان را کای فتیٰ مر مرا چه می‌بُری سر بی‌خطا
باغبان گوید خَمُش ای زشت‌خو بس نباشد خشکیِ تو جُرمِ تو
خشک گوید راستم من کژ نِیَم تو چرا بی‌جُرم می‌بُری پیَم
باغبان گوید اگر مسعودیی کاشکی کژ بودیی تر بودیی
جاذبِ آبِ حیاتی گشتیی اندر آبِ زندگی آغشتیی
تخمِ تو بد بوده است و اصلِ تو با درختِ خوش نبوده وصلِ تو
شاخِ تلخ ار با خوشی وُصلت کند آن خوشی اندر نهادش بر زند

عُنف کردنِ معاویه با ابلیس

گفت امیر ای راهزن حجّت مگو مر ترا ره نیست در من ره مجو
رهزنی و من غریب و تاجرم هر لباساتی که آری کی خرم
گِردِ رختِ من مگرد از کافری تو نه‌ای رختِ کسی را مشتری
مشتری نبْود کسی را راهزن ور نماید مشتری مکر است و فن
تا چه دارد این حسود اندر کدو ای خدا فریاد ما را زین عدو

[1130] که: کین
[1131] گفت آیینه گناه از من نبود / جرم او را نه کی روی از من زدود: +
[1132] ای خوب رو: و راستگو

گر یکی فصلی دگر در من دمد　　در رباید از من این رهزن نمد

نالیدنِ معاویه به حضرتِ حق تعالیٰ از ابلیس و نصرت خواستن

این حدیثش همچو دود است ای اله　　دست گیر ار نه گلیمم شد سیاه
من به حجّت بر نیایم با بلیس　　کوست فتنهٔ هر شریف و هر خسیس
آدمی کو عَلَّمَ الْاَسْمَا بگ است　　در تکِ چون برقِ این سگ بی‌تگ
از بهشت انداختش بر رویِ خاک　　چون سمک در شَستِ او شد از
نوحهٔ اِنَّا ظَلَمْنَا می‌زدی　　نیست دستان و فسونش را حدی
اندرونِ هر حدیثِ او شر است　　صد هزاران سِحر در وی مُضمَر
مردیِ مردان ببندد در نفس　　در زن و در مرد افروزد هوس
ای بلیسِ خلق‌سوزِ فتنه‌جو　　بر چِیَم بیدار کردی راست گو

باز تقریرِ ابلیس تلبیسِ خود را

گفت هر مردی که باشد بدگمان　　نشْنود او راست را با صد نشان
هر درونی که خیال‌اندیش شد　　چون دلیل آری خیالش بیش شد
چون سخن در وی رود علّت شود　　تیغِ غازی دزد را آلت شود
پس جوابِ او سکوت است و سکون　　هست با ابله سخن گفتن جنون
تو ز من با حق چه نالی ای سلیم　　تو بنال از شرِّ آن نفسِ لئیم
تو خوری حلوا ترا دُنبَل شود　　تب بگیرد طبعِ تو مُختَل شود
بی‌گنه لعنت کنی ابلیس را　　چون نبینی از خود آن تلبیس را
نیست از ابلیس از تست ای غَوی　　که چو روبه سویِ دُنبه می‌روی
چونکه در سبزه ببینی دُنبه‌ها　　دام باشد این ندانی تو چرا
زآن ندانی کِت ز دانش دور کرد　　میلِ حرصِ دُنبه‌ات بی نور کرد[1133]
حُبُّکَ الْاَشْیَاءَ یُعْمِیکَ یُصِم　　نَفْسُکَ السَّوْدَا جَنَتْ لَا تَخْتَصِم
تو گنه بر من منه کژ مژ مبین　　من ز بد بیزارم و از حرص و کین
من بدی کردم پشیمانم هنوز　　انتظارم تا دیم گردد تموز
متّهم گشتم میانِ خلق من　　فعلِ خود بر من نهد هر مرد و زن　64a

[1133] میلِ حرصِ دُنبه‌ات بی نور کرد: میلِ دُنبه چشم و عقلت کور کرد

گرگِ بیچاره اگرچه گرسنه‌ست متّهم باشد که او در طنطنه‌ست
از ضعیفی چون نتواند راه رفت خلق گوید تُخمه است از لوتِ زفت

باز الحاح کردنِ معاویه ابلیس را

گفت غیرِ راستی نرْهانَدَت داد سویِ راستی می‌خوانَدَت
راست گو تا وارهی از چنگِ من مکر ننْشانَد غبارِ جنگِ من
گفت چون دانی دروغ و راست را ای خیال‌اندیشِ پُر اندیشه‌ها
گفت پیغامبر نشانی داده است قلب و نیکو را محک بنْهاده است
گفته است اَلْکِذْبُ رَیْبٌ فِی الْقُلُوب گفت اَلْصِّدْقُ طُمَأنِینٌ طَرُوب
دل نیارامد ز گفتارِ دروغ آب و روغن هیچ نفْروزد فروغ
در حدیثِ راست آرامِ دل است راستیها دانهٔ دامِ دل است
دل مگر رنجور باشد بَد دهان که نداند چاشنیِ این و آن
چون شود از رنج و علّت دل سلیم طعمِ کِذب و راست را باشد علیم
حرصِ آدم چون سویِ گندم فزود از دلِ آدم سلیمی را ربود
پس دروغ و عشوه‌ات را گوش کرد غِرّه گشت و زهرِ قاتل نوش کرد
کزدم از گندم ندانست آن نَفَس می‌پرد تمییز از مستِ هَوَس
خلق مستِ آرزویند و هوا زآن پذیرایند دستانِ ترا
هر که خود را از هوا خو باز کرد چشمِ خود را آشنایِ راز کرد

شکایتِ قاضی از آفتِ قضا و جواب گفتنِ نایب او را

قاضیی بنْشاندند و می‌گریست گفت نایب قاضیا گریه ز چیست
این نه وقتِ گریه و فریادِ تست وقتِ شادی و مبارک‌بادِ تست
گفت اَه چون حُکم راند بی‌دلی در میانِ آن دو عالِم جاهلی
آن دو خصم از واقعهٔ خود واقفند قاضیِ مسکین چه داند زآن دو بند
جاهل است و غافل است از حالشان چون رود در خونشان و مالشان
گفت خصمان عالِمند و علّتی جاهلی تو لیک شمعِ ملّتی

زآنکه تو علّت نداری در میان　　آن فراغت هست نورِ دیدگان
وآن دو عالِم را غرضْشان کور کرد　　علمشان را علّت اندر گور کرد
جهل را بی‌علّتی عالِم کند　　علم را علّت کژ و ظالم کند
تا تو رشوت نسْتدی بیننده‌ای　　چون طَمَع کردی ضریر و بنده‌ای
از هوا من خوی را واکرده‌ام　　لقمه‌هایِ شهوتی کم خورده‌ام
چاشنی‌گیرِ دلم شد بافروغ　　راست را داند حقیقت از دروغ

به اقرار آوردنِ معاویه ابلیس را

تو چرا بیدار کردی مر مرا　　دشمنِ بیداریی تو ای دَغا
همچو خشخاشی همه خواب آوری　　همچو خَمری عقل و دانش را بَری
چارمیخت کرده‌ام هین راست گو　　راست را دانم تو حیلتها مجو
من ز هر کس آن طَمَع دارم که او　　صاحبِ آن باشد اندر طبع و خو
من ز سِرکه می‌نجویم شکّری　　مر مُخَنَّث را نگیرم لشکری
همچو گبران من نجویم از بُتی　　کو بوَد حق یا خود از حق آیتی
من ز سرگین می‌نجویم بویِ مُشک　　من در آبِ جو نجویم خشتِ خشک
من ز شیطان این نجویم کوست غیر　　کو مرا بیدار گرداند به خیر
گفت بسیار آن بلیس از مکر و غدر　　میر از او نشْنید کرد استیز و صبر

راست گفتنِ ابلیس ضمیرِ خود را به معاویه

از بُنِ دندان بگفتش بهرِ آن　　کردمت بیدار می‌دان ای فلان
تا رسی اندر جماعت در نماز　　از پیِ پیغامبرِ دولت‌فراز
گر نماز از وقت رفتی مر ترا　　این جهان تاریک گشتی بی‌ضیا
از غَبین و درد رفتی اشکها　　از دو چشمِ تو مثالِ مَشکها
ذوق دارد هر کسی در طاعتی　　لاجرم نشْکیبد از وی ساعتی
آن غَبین و درد بودی صد نماز　　کو نماز و کو فروغِ آن نیاز

فضیلتِ حسرت خوردنِ آن مُخلِص بر فوتِ نمازِ جماعت

آن یکی می‌رفت در مسجد درون　　مردم از مسجد همی‌آمد برون 64b

گشت پرسان که جماعت را چه بود　　که ز مسجد می برون آیند زود

آن یکی گفتش که پیغامبر نماز　　با جماعت کرد و فارغ شد ز راز

تو کجا در می‌روی ای مردِ خام　　چونکه پیغمابر بدادست اَلْسَّلام 1825

گفت آه و دود از آن اَه شد برون　　آهِ او می‌داد از دل بویِ خون

آن یکی گفتا بده آن آه را　　وین نمازِ من ترا بادا عطا

گفت دادم آه و پذْرفتم نماز　　او سِتد آن آه را با صد نیاز

شب به خواب اندر بگفتش هاتفی　　که خریدی آبِ حیوان و شفا

حُرمتِ این اختیار و این دُخول　　شد نمازِ جملهٔ خلقان قبول 1830

تتمّهٔ اقرار از[1134] ابلیس به معاویه مکرِ خود را

پس عزازیلش بگفت ای میرِ راد　　مکرِ خود اندر میان باید نهاد

گر نمازت فوت می‌شد آن زمان　　می‌زدی از دردِ دل آه و فغان

آن تأسّف وآن فغان و آن نیاز　　درگذشتی از دو صد ذکر و نماز

من ترا بیدار کردم از نهیب　　تا نسوزانَد چنان آهی حجاب

تا چنان آهی نباشد مر ترا　　تا بدان راهی نباشد مر ترا 1835

من حسودم از حسد کردم چنین　　من عدوَّم کارِ من مکر است و کین

گفت اکنون راست گفتی صادقی　　از تو این آید تو این را لایقی

عنکبوتی تو مگس داری شکار　　من نِیَم ای سگ مگس زحمت میار

بازِ اسپیدم شکارم شه کند　　عنکبوتی کی به گِردِ ما تَنَد

رَو مگس می‌گیر تا هستی[1135] هلا　　سویِ دوغی زن مگسها را صلا 1840

ور بخوانی تو به سویِ انگبین　　هم دروغ و دوغ باشد آن یقین

تو مرا بیدار کردی خواب بود　　تو نمودی کشتی آن گرداب بود

تو مرا در خیر زآن می‌خواندی　　تا مرا آن[1136] خیرِ بهتر راندی

[1134] از: +

[1135] هستی: توانی

[1136] آن: از

فوت شدنِ دزد به آواز دادنِ آن شخص صاحب‌خانه را که نزدیک آمده بود کی دزد را دریابد و بگیرد

این بدان مانَد که شخصی دزد دید | در وثاق اندر پیِ او می‌دوید
تا دو سه میدان دوید اندر پیَش | تا در افکند آن تَعَب اندر خُویَش
اندر آن حمله که نزدیک آمدش | تا بدو اندر جَهَد در یابدش
دزدِ دیگر بانگ کردش کی[1137] بیا | تا ببینی این علاماتِ بلا
زود باش و باز گرد ای مردِ کار | تا ببینی حال اینجا زار زار
گفت باشد کآن طرف دزدی بوَد | گر نگردم زود این بر من رود
در زن و فرزندِ من دستی زند | بستنِ این دزد سودم کی کند
این مسلمان از کَرَم می‌خوانَدَم | گر نگردم زود پیش آید بَدَم[1138]
بر امیدِ شفْقتِ آن نیکخواه | دزد را بگْذاشت و[1139] باز آمد به راه
گفت ای یارِ نکو احوال چیست | این فغان و بانگِ تو از دستِ کیست
گفت اینک بین نشانِ پایِ دزد | این طرف رفتست دزدِ زن‌بِمُزد
نک نشانِ پایِ دزدِ قلتبان | در پیِ او رَو بدین نقش و نشان
گفت ای ابله چه می‌گویی مرا | من گرفته بودم آخر مر وَرا
دزد را از بانگِ تو بگْذاشتم | من تو خر را آدمی پنداشتم
این چه ژاژ است و چه هرزه ای فلان | من حقیقت یافتم چه بْوَد نشان
گفت من از حق نشانت می‌دهم | این نشان است از حقیقت آگهم
گفت طرّاری تو یا خود ابلهی | بلکه تو دزدی و زین حال آگهی
خصمِ خود را می‌کشیدم من کَشان | تو رهانیدی وَرا کاینک نشان
تو جهت‌گو من برونم از جهات | در وصال آیات کو یا بیّنات
صُنع بیند مردِ محجوب از صفات | در صفات آن است کو گُم کرد
واصلان چون غرقِ ذاتند ای پسر | کی کنند اندر صفاتِ او نظر

[1137] کی: که
[1138] بَدَم: نَدَم
[1139] و: +

چونکه اندر قعرِ جُو باشد سَرَت کی به رنگِ آب افتد منظرت
ور به رنگِ آب باز آیی ز قعر پس پلاسی بسْتدی دادی تو شَعر
طاعتِ عامه گناهِ خاصگان وُصلتِ عامه حجابِ خاص دان
مر وزیری را کند شه محتسب شه عدوِّ او بوَد نبْود مُحِب 65a
هم گناهی کرده باشد آن وزیر بی‌سبب نبْود تغیُّر ناگزیر
آنکه ز اوّل محتسب بُد خود وَرا بخت و روزی آن بُدست از ابتدا
لیک آنکه اوّل وزیرِ شه بُدست محتسب کردن سبب فعلِ بَد است
چون ترا شه ز آستانه پیش خواند باز سویِ آستانه باز راند
تو یقین می‌دان که جُرمی کرده‌ای جبر را از جهل پیش آورده‌ای
که مرا روزی و قسمت این بُدست پس چرا دی بودت آن دولت به
قسمتِ خود خود بُریدی تو ز جهل قسمتِ خود را فزاید مردِ اهل

قصّهٔ منافقان و مسجدِ ضِرار ساختنِ ایشان

یک مثالِ دیگر اندر کژرَوی شاید ار از نقلِ قرآن بشْنوی
این چنین کژ بازیی در جفت و طاق با نبی می‌باختند اهلِ نفاق
کز برایِ عزِّ دینِ احمدی مسجدی سازیم و بود آن مُرتَدی
این چنین کز بازی[1140] می‌باختند مسجدی جز مسجدِ او ساختند
فرش و سقف[1141] و قبّه‌اش آراسته لیک تفریقِ جماعت خواسته
نزدِ پیغامبر به لابه آمدند همچو اشتر پیشِ او زانو زدند
کای رسولِ حق برایِ مُحسِنی سویِ آن مسجد قدم رنجه کنی
تا مبارک گردد از اَقدامِ تو تا قیامت تازه بادا نامِ تو
مسجدِ روزِ گِل است و روزِ ابر مسجدِ روزِ ضرورت وقتِ فقر
تا غریبی یابد آنجا خیر[1142] جا تا فراوان گردد این خدمت‌سرا
تا شعارِ دین شود بسیار و پُر زآنکه با یاران شود خوش کارِ مُر

[1140] کز بازی: کژ بازیئ
[1141] فرش و سقف: سقف و فرش
[1142] خیرِ: خیر و

ساعتی آن جایگه تشریف دِه | تزکیه‌مان کن ز ما تعریف دِه
مسجد و اصحابِ مسجد را نواز | تو مَهی ما شب دمی با ما بساز
تا شود شب از جمالت همچو روز | ای جمالت آفتابِ جان‌فروز
ای دریغا کآن سخن از دل بُدی | تا مرادِ آن نفر حاصل شدی
لطف کآید بی‌دل و جان در زبان | همچو سبزهٔ تون بوَد ای دوستان
هم ز دُورش بنْگر و اندر گذر | خوردن و بو را نشاید ای پسر
سویِ لطفِ بی‌وفایان هین مرو | کآن پُلِ ویران بوَد نیکو شنو
گر قدم را جاهلی بر وی زند | بشْکند پُل و آن قدم را بشْکند
هر کجا لشکر شکسته می‌شود | از دو سه سُست مُخَنَّث می‌بوَد
در صف آید با سلاح او مردوار | دل بر او بنْهند کاینک یارِ غار
رُو بگرداند چو بیند زخم‌ها[1143] | رفتنِ او بشْکند پشتِ ترا
این دراز است و فراوان می‌شود | وآنچه مقصود است پنهان می‌شود

فریفتنِ منافقان پیغامبر را علیه السّلام تا به مسجدِ ضرارش بَرَند

بر رسولِ حق فسونها خواندند | رخشِ دستان و حِیَل می‌راندند
آن رسولِ مهربانِ رحم‌کیش | جز تبسّم جز بلی ناورد پیش
شُکرهایِ آن جماعت یاد کرد | در اجابت قاصدان را شاد کرد
می‌نمود آن مکرِ ایشان پیشِ او | یک به یک زآن سان که اندر شیر
موی را نادیده می‌کرد آن لطیف | شیر را شاباش می‌گفت آن ظریف
صد هزاران مویِ مکر و دمدمه | چشم خوابانید آن دم از[1144] همه
راست می‌فرمود آن بحرِ کرم | بر شما من از شما مشفق‌ترم
من نشسته بر کنارِ آتشی | با فروغ و شعلهٔ بس ناخوشی
همچو پروانه شما آن سو دَوان | هر دو دستِ من شده پروانه‌ران
چون بر آن شد تا روان گردد رسول | غیرتِ حق بانگ زد مشْنو ز غول

[1143] زخم‌ها: زخم را
[1144] از: زآن

کین خبیثان مکر و حیلت کرده‌اند جمله مقلوب است آنچه آورده‌اند
قصدِ ایشان جز سیه‌رویی نبود خیرِ دین کی جُست ترسا و جهود
مسجدی بر جِسرِ دوزخ ساختند با خدا نردِ دَغاها باختند
قصدشان تفریقِ اصحابِ رسول فضلِ حق را کی شناسد هر فضول
تا جهودی را ز شام اینجا کَشَند که به وعظِ او جهودان سرخوشند
گفت پیغامبر که آری لیک ما بر سرِ راهیم و بر عزمِ غزا
زین سفر چون باز گردم آنگهان سویِ آن مسجد روان گردم روان 65b
دفعشان گفت و به سویِ غزو تاخت با دغایان از دغا نردی بباخت
چون بیامد از غزا باز آمدند چنگ اندر وعدهٔ ماضی زدند
گفت حقّش ای پیمبر فاش گو عذر را ور جنگ باشد باش گو
گفتشان بس بَددرون دشمنید[1145] تا نگویم رازهاتان تن زنید
چون نشانی چند از اسرارشان در بیان آورد بَد شد کارشان
قاصدان زو باز گشتند آن زمان حَاشَ لِلّه حَاشَ لِلّه دم‌زنان
هر منافق مصحفی زیرِ بغل سویِ پیغامبر بیاورد از دغل
بهرِ سوگندان که اَیْمان جُنَّتی است زآنکه سوگند آن کژان را سُنَّتی است
چون ندارد مردِ کژ در دین وفا هر زمانی بشْکند سوگند را
راستان را حاجتِ سوگند نیست زآنکه ایشان را دو چشمِ روشنی
نقضِ میثاق و عهود از احمقی است حفظِ اَیْمان و وفا کارِ تقی است
گفت پیغامبر که سوگندِ شما راست گیرم یا که سوگندِ خدا
باز سوگندی دگر خوردند قوم مصحف اندر دست و بر لب مُهرِ
که به حقِّ این کلامِ پاکِ راست کآن بنایِ مسجد از بهرِ خداست
اندر آنجا هیچ حیله و مکر نیست اندر آنجا ذکر و صدق و یارَبی است
گفت پیغامبر که آوازِ خدا می‌رسد در گوشِ من همچون صدا
مُهر بر گوشِ شما بنْهاد حق تا به آوازِ خدا نارد سَبَق
نک صریح آوازِ حق می‌آیدم همچو از[1146] دُرد می‌پالایدم

[1145] بَددرون دشمنید: بَددرون و دشمنید
[1146] همچو از: همچو صاف از

همچنان که موسی از سویِ درخت بانگِ حق بشْنید کای مسعودبخت
از درخت اِنِّی اَنَا اللّه می‌شنید با کلام انوار می‌آمد پدید
چون ز نورِ وحی در می‌ماندند باز نو سوگندها می‌خواندند
چون خدا سوگند را خوانَد سپر کی نهد اسپر ز کف پیگارگر
باز پیغامبر به تکذیبِ صریح قَدْ کَذَبْتُم گفت با ایشان فصیح

اندیشیدنِ یکی از صحابه به انکار که رسول چرا ستّاری نمی‌کند

تا یکی یاری ز یارانِ رسول در دلش انکار آمد زآن نُکول
که چنین پیرانِ با شیب و وقار می‌کندشان این پیمبر شرمسار
کو کَرَم کو سترپوشی کو حیا صد هزاران عیب پوشند انبیا
باز در دل زود استغفار کرد تا نگردد ز اعتراض او روی‌زرد
شومیِ یاریِ اصحابِ نفاق کرد مؤمن را چو ایشان زشت و عاق
باز می‌زارید کای علّامِ سِر مر مرا مگْذار بر کفران مُصِر
دل به دستم نیست همچون دیدِ چشم ورنه دل را سوزمی این دم خشم
اندر این اندیشه خوابش در ربود مسجدِ ایشانْش پُر سرگین نمود
سنگهاش اندر حَدَث‌جایِ تباه می‌دمید از سنگها دودِ سیاه
دود در حلقش شد و حلقش بخَست از نهیبِ دودِ تلخ از خواب جَست
در زمان در رُو فتاد و می‌گریست کای خدا اینها نشانِ مُنکِری است
خِلم بهتر از چنین حلم ای خدا که کند از نورِ ایمانم جدا
گر بکاوی کوششِ اهلِ مجاز تو به تو گنده بوَد همچون پیاز
هر یکی از یکدگر بی‌مغزتر صادقان را یک ز دیگر نغزتر
صد کمر آن قوم بسته بر قَبا بهرِ هَدمِ مسجدِ اهلِ قُبا
همچو آن اصحابِ فیل اندر حَبَش کعبه‌ای کردند حق آتش زدش
قصدِ کعبه ساختند از انتقام حالشان چون شد فرو خوان از کلام
مر سیه‌رویانِ دین را خود جهاز نیست الّا حیلت و مکر و ستیز
هر صحابی دید زآن مسجد عیان واقعه تا شد یقینْشان سِرِّ آن
واقعات ار باز گویم یک به یک پس یقین گردد صفا بر اهلِ شک

لیک می‌ترسم ز کشفِ رازشان نازنینانند و زیبد نازشان
شرع بی‌تقلید می‌پذْرفته‌اند بی‌مِحکّ آن نقد را بگْرفته‌اند
حِکمتِ قرآن چو ضالهٔ مؤمن است هر کسی در ضالهٔ خود موقِن است

قصّهٔ آن شخص که اشترِ ضالّهٔ خود می‌جُست و می‌پرسید

اشتری گم کردی و جُستیش چُست چون بیابی چون ندانی کآنِ تست 66a
ضاله چه بْوَد ناقهٔ گم کرده‌ای از کَفَت بگْریخته در پرده‌ای
آمده در بار کردن کاروان اشترِ تو زآن میان گشته نهان
می‌دوی این سو و آن سو خشک‌لب کاروان شد دور و نزدیک است شب
رخت مانده در[1147] زمین در راهِ خوف تو بِی اشتر دوان گشته به طوف
کای مسلمانان که دیدست اشتری جَسته بیرون بامداد از آخُری
هر که بر گوید نشان از اشترم مژدگانی می‌دهم چندین درم
باز می‌جویی نشان از هر کسی ریش خندت می‌کند زین هر خسی
که اشتری دیدیم می‌رفت این طرف اشتری سرخی به سویِ آن علف
آن یکی گوید بُریده گوش بود وآن دگر گوید [...][1148]
آن یکی گوید شتر یک چشم بود وآن دگر گوید ز گَر بی‌پشم بود
از برایِ مژدگانی صد نشان از گزافه هر خسی کرده بیان

متردّد شدن در میانِ مذهبهایِ مخالف و بیرون‌شو و مَخلَص یافتن

همچنان که هر کسی در معرفت می‌کند موصوفِ غیبی را صفت
فلسفی از نوعِ دیگر کرده شرح باحثی مر گفتِ او را کرده جرح
وآن دگر در هر دو طعنه می‌زند وآن دگر از زرق جانی می‌کَنَد
هر یک از ره این نشانها زآن دهند تا گمان آید که ایشان زآن دِهند
این حقیقت دان نه حقّند این همه نی به کلّی گمرهانند این رمه
زآنکه بی‌حق باطلی ناید پدید قلب را ابله به بویِ زر خرید

[1147] در: بر
[1148] جُلش منقوش بود

گر نبودی در جهان نقدی روان قلبها را خرج کردن کی توان
تا نباشد راست کی باشد دروغ آن دروغ از راست می‌گیرد فروغ
بر امیدِ راست کژ را می‌خرند زهر در قندی رَوَد آنگه خورند
گر نباشد گندمِ محبوب‌نوش چه بَرَد گندم‌نمایِ جَوفروش
پس مگو کین جمله دَمها باطلند باطلان بر بویِ حق دامِ دلند
پس مگو جمله خیال است و ضلال بی‌حقیقت نیست در عالم خیال
حق شبِ قدر است در شبها نهان تا کند جان هر شبی را امتحان
نی همه شبها بوَد قدر ای جوان نی همه شبها بوَد خالی از آن
در میانِ دلق‌پوشان یک فقیر امتحان کن وآنکه حقّ است و[1149] آن
مؤمنِ کَیِّس مُمَیِّز کو که تا باز داند حیزگان را از فتیٰ
گرنه معیوبات باشد در جهان تاجران باشند جمله ابلهان
پس بوَد کالاشناسی سخت سهل چونکه عیبی نیست چه نااهل و اهل
ور همه عیب است دانش سود نیست چون همه چوب است اینجا عود
آنکه گوید جمله حقّند احمقی است وآنکه گوید جمله باطل او شقی
تاجرانِ انبیا کردند سود تاجرانِ رنگ و بو کور و کبود
می‌نماید مار اندر چشم مال هر دو چشمِ خویش را نیکو بمال
منْگر اندر غِبطهٔ این بَیع و سود بنْگر اندر خُسرِ فرعون و ثمود
اندر این گردون مکرّر کن نظر زآنکه حق فرمود ثُمَّ ارْجِعْ بَصَر

امتحانِ هر چیزی تا ظاهر شود خیر و شرّی که در وی است

یک نظر قانع مشو زین سقفِ نور بارها بنْگر ببین هَلْ مِنْ فُطُور
چونکه گفتت کاندر این سقفِ می نگر هر دم چو عیبِ او[1151]
پس زمینِ تیره را دانی که چند دیدن و تمییز باید در پسند
تا بپالاییم صافان ز دُرد چند باید عقلِ ما را رنج بُرد

[1149] و: +
[1150] نیکو: نکو
[1151] می نگر هر دم چو عیبِ او: بارها بنْگر چو مردِ عیب‌جو

امتحانهایِ زمستان و خزان تابِ تابستان بهارِ همچو جان
بادها و ابرها و برقها تا پدید آرد عوارض فرقها
تا برون آرد زمینِ خاک‌رنگ هرچه اندر جیب دارد لعل و سنگ
2005 هرچه دزدیدست این خاکِ دُژَم از خزانهٔ حقّ و دریایِ کرم
شحنهٔ تقدیر گوید راست گو آنچه بُردی شرح دِه ای حیله جو[1152]
دزد یعنی خاک گوید هیچ هیچ شحنه او را در کشد در پیچ پیچ
چیست حِکمت چه غَرَض در کُشتنم چون چنین درویشم و عریان‌تنم 66b
گفت تا هیبت بر این یارت زند تا بترسد او و زر پیدا کند
2010 گفت آخر او ز من مسکین‌تر است گفت قاصد کرده است او را زر
گفت چون وهم است ما هر دو یکیم در مقامِ احتمال و در شکیم
خود وَرا بکْشید اوّل ای شهان تا بترسم من دهم زر را نشان
پس کرمهایِ الهی بین که ما آمدیم آخر زمان در انتها
آخرینِ قرنها پیش از قرون در حدیث است آخِرُونَ الْسَّابِقُون
2015 تا هلاکِ قومِ نوح و قومِ هود عارضِ رحمت به جانِ ما نمود
کُشت ایشان را که ما ترسیم از او ور خود این بر عکس کردی وایِ تو

بیانِ حالِ خودپرستان و ناشکران در نعمتِ وُجودِ انبیا و اولیا علم[1153]

هر که زیشان گفت از عیب و گناه وز دلِ چون سنگ وز جانِ سیاه
وز سبک‌داریِ فرمانهایِ او وز فراغت از غمِ فردایِ او
وز هوس وز عشقِ این دنیایِ دون چون زنان مر نَفْس را بودن زبون
2020 وآن فرار از نکته‌هایِ ناصحان وآن رمیدن از لقایِ صالحان
با دل و با اهلِ دل بیگانگی با شهان تزویر و روبه‌شانگی
سِیرچشمان را گدا پنداشتن از حسدْشان خُفیه دشمن داشتن
گر پذیرد چیز تو گویی گداست ورنه گویی زرق و مکر است و
گر در آمیزد تو گویی طامع است ورنه گویی در تکبّر مُولِع است

[1152] ای حیله جو: مو به مو
[1153] علم: عَلَیْهِمُ السَّلام

یا منافق‌وار عذر آری که من مانده‌ام در نَفْقهٔ فرزند و زن
نی مرا پروایِ سر خاریدن است نی مرا پروایِ دین ورزیدن است
ای فلان ما را به همّت یاد دار تا شویم از اولیا پایانِ کار
این سخن نی هم ز درد و سوز گفت خوابناکی هرزه گفت و باز گفت[1154]
هیچ چاره نیست از قوتِ حلال[1155] از بُنِ دندان کنم کسبِ حلال
چه حلال ای گشته از اهلِ ضلال غیرِ خونِ تو نمی‌بینم حلال
از خدا چاره‌ستش و از قوت نی چاره‌ش است از دین و از طاغوت
ای که صبرت نیست از دنیایِ دون صبر چون داری ز نِعْمَ الْمَاهِدُون
ای که صبرت نیست از ناز و نعیم صبر چون داری از اللّهِ کریم
ای که صبرت نیست از پاک و پلید صبر چون داری از آن کین آفرید
کو خلیلی کو برون آمد ز غار گفت هٰذَا رَبِّ هان کو کردگار
من نخواهم در دو عالم بنْگریست تا نبینم این دو مجلس آنِ کیست
بی‌تماشایِ صفتهایِ خدا گر خورم نان در گلو مانَد مرا
چون گوارد لقمه بی‌دیدارِ او بی‌تماشایِ گل و گلزارِ او
جز بر اومیدِ خدا زین آب و خور کی خورد یک لحظه الا[1156] گاو و
آنکه کَالْأَنْعَام بُد بَلْ هُمْ اَضَل گرچه پُر مکر است آن گنده‌بغل
مکرِ او سرزیر و او سرزیر شد روزگارک بُرد و روزش دیر شد
فکرگاهش کُنْد شد عقلش خَرِف عمر شد چیزی ندارد چون الف
آنچه می‌گوید در این اندیشه‌ام آن هم از دستانِ آن نفس است هم
وآنچه می‌گوید غفور است و رحیم نیست آن جز حیلهٔ نفسِ لئیم
ای ز غم مرده که دست از نان تهی چون غفور است و رحیم این ترس

شکایت گفتنِ پیرمردی به طبیب از رنجوریها و جواب گفتنِ طبیب او را

گفت پیری مر طبیبی را که من در زَحیرم از دماغِ خویشتن

[1154] گفت: خفت
[1155] حلال: عیال
[1156] الا: غیر

گفت از پیری است آن ضعفِ دماغ گفت بر چشمم ز ظلمت هست
گفت از پیری است ای شیخِ قدیم گفت پشتم درد می‌آید عظیم
گفت از پیری است ای شیخِ نزار گفت هر چه می‌خورم نبْود گوار
گفت ضعفِ معده هم از پیریَ است گفت وقتِ دم مرا دمگیریَ است
گفت آری انقطاعِ دَم بوَد چون رسد پیری دو صد علّت شود
گفت ای احمق بر این بر دوختی از طبیبی تو همین آموختی
ای مُدَمَّغ عقلت این دانش نداد که خدا هر رنج را درمان نهاد
تو خرِ احمق ز اندک‌مایگی بر زمین ماندی ز کوته‌پایگی 67a
پس طبیبش گفت ای عمرِ تو شصت این غضب وین خشم هم از پیریَ
چون همه اوصاف و اجزا شد نحیف خویشتن‌داری و صبرت شد ضعیف
بر نتابد دو سخن زو هی کند تابِ یک جرعه ندارد قَی کند
جز مگر پیری که از حقّ است مست در درونِ او حیوةِ[1157] طیّبه‌ست
از برون پیر است و در باطن صبی خود چه چیز است آن ولی و آن نبی
گرنه پیدایند پیشِ نیک و بد چیست با ایشان خسان را این حسد
ور نمی‌دانندشان علم‌الیقین چیست این بغض و حِیَل‌سازی و
ور بدانندی جزایِ رستخیز چون زنندی خویش بر شمشیرِ تیز
بر تو می‌خندد مَبین او را چنان صد قیامت در درونستش نهان
دوزخ و جنّت همه اجزایِ اوست هرچه اندیشی تو او بالایِ اوست
هرچه اندیشی پذیرایِ فناست آنکه در اندیشه ناید آن خداست
بر درِ این خانه گستاخی ز چیست گر همی‌دانند کاندر خانه کیست
ابلهان تعظیمِ مسجد می‌کنند در جفایِ اهلِ دل جِد می‌کنند
آن مَجاز است این حقیقت ای خران نیست مسجد جز درونِ سروَران
مسجدی کآن اندرونِ اولیاست سجده‌گاهِ جمله است آنجا خداست
تا دلِ مردِ خدا نامد به درد هیچ قرنی را خدا رسوا نکرد
قصدِ جنگِ اولیا[1158] می‌داشتند جسم دیدند آدمی پنداشتند

[1157] حیوةِ: حیاتِ
[1158] اولیا: انبیا

در تو هست اخلاقِ آن پیشینیان　　چون نمی‌ترسی که تو باشی همان
آن نشانیها همه چون در تو هست　　چون تو ز ایشانی[1159] کجا خواهی

قصّهٔ جوحی و آن کودک که پیشِ جنازهٔ پدرِ خویش نوحه می‌کرد

کودکی در پیشِ تابوتِ پدر　　زار می‌نالید و بر می‌کوفت سر
کای پدر آخر کجایت می‌بَرَند　　تا ترا در زیرِ خاکی آورند
می‌بَرَندت خانه‌ای تنگ و زَحیر　　نی در او قالی و نی در وی حصیر
نی چراغی در شب و نی روز نان　　نی در او بویِ طعام و نی نشان
نی درش معمور نی بر بام راه　　نی یکی همسایه کو باشد پناه
چشمِ تو که بوسه‌گاهِ خلق بود　　چون شود در خانهٔ کور و کبود
خانهٔ بی‌زینهار و جایِ تنگ　　که در او نی روی می‌مانَد نه رنگ
زین نَسَق اوصافِ خانه می‌شمرد　　وز دو دیده اشکِ خونین می‌فشرد
گفت جوحی با پدر ای ارجمند　　واللّه این را خانهٔ ما می‌بَرَند
گفت جوحی را پدر ابله مشو　　گفت ای بابا نشانیها شنو
این نشانیها که گفت او یک به یک　　خانهٔ ما راست بی‌تردید و شک
نی[1160] حصیر و نی[1161] چراغ و نی[1162]　　نه درش معمور و نی[1163] صحن و نی[1164]
خانهٔ آن دل که مانَد بی‌ضیا　　از شعاعِ آفتابِ کبریا
تنگ و تاریک است چون جانِ جهود　　بی‌نوا از ذوقِ سلطانِ وَدود
نه در آن دل تافت نورِ آفتاب　　نی گشادِ[1165] عرصه و نی[1166] فتحِ باب
گور خوشتر از چنین دل مر ترا　　آخر از گورِ دلِ خود برتر آ
زنده‌ای و زنده‌زاد ای شوخ و شنگ　　دم نمی‌گیرد ترا زین گورِ تنگ
یوسفِ وقتی و خورشیدِ سما　　زین چَه و زندان بر آ و رُو نما

[1159] تو ز ایشانی: تو زیشانی
[1160] نی: نه
[1161] نی: نه
[1162] نی: نه
[1163] نی: نه
[1164] نی: نه
[1165] نی گشادِ: ندگشادِ
[1166] نی: نه

زین نَمَط دارند بر خود صد نشان　　لیک کی بینند آن را طاغیان
یُونُسَت در بطنِ ماهی پخته شد　　مَخلَصش را نیست از تسبیح بُد
گر نبودی او مسبِّح بطنِ نون　　حبس و زندانش بُدی تا یُبْعَثُون
او به تسبیح از تنِ ماهی بجَست　　چیست تسبیح آیتِ روزِ الست
گر فراموشت شد آن تسبیحِ جان　　بشْنو این تسبیحهایِ ماهیان
هر که دید اللّه را اللّهیَ است　　هر که دید آن بحر را آن ماهیَ است
این جهان دریاست و تن ماهی و روح　　یونسِ محجوب از نورِ صَبوح
گر مسبِّح باشد از ماهی رهید　　ورنه در وی هضم گشت و ناپدید
ماهیانِ جان در این دریا پُرند　　تو نمی‌بینی که کوری ای نژند
بر تو خود را می‌زنند آن ماهیان　　چشم بگْشا تا ببینیشان عیان
ماهیان را گر نمی‌بینی پدید　　گوشِ تو تسبیحشان آخر شنید　67b
صبر کردن جانِ تسبیحاتِ تست　　صبر کن کآن است تسبیحِ دُرُست
هیچ تسبیحی ندارد آن دَرَج　　صبر کن اَلْصَّبْرُ مِفْتَاحُ الْفَرَج
صبر چون پولِ صراط آن سو بهشت　　هست با هر خوب یک لالایِ زشت
تا ز لالا می‌گریزی وصل نیست　　زآنکه لالا را ز شاهد فصل نیست
تو چه دانی ذوقِ صبر ای شیشه‌دل　　خاصه صبر از بهرِ آن نقشِ چِگِل
مرد را ذوق غزا و کرّ و فر　　مر مُخَنَّث را بوَد ذوق از ذَکَر
جز ذَکَر نی دینِ او و ذِکرِ او　　سویِ اسفل بُرد او را فکرِ او
گر برآید تا فلک از وی مترس　　کو به عشقِ سُفْل آموزید درس
او به سویِ سُفْل می‌راند فَرَس　　گرچه سویِ عُلْو جُنباند جَرَس
از عَلَمهایِ گدایان ترس چیست　　کآن عَلَمها لقمهٔ نان را رهی است

ترسیدنِ کودک از آن شخصِ صاحب‌جُثّه و گفتنِ آن شخص که ای کودک مترس که من نامردم

کِنگِ زَفتی کودکی را یافت فرد　　زرد شد کودک ز بیمِ قصدِ مرد
گفت ایمن باش ای زیبایِ من　　که تو خواهی بود بر بالایِ من

من اگر هَولم مُخَنَّث دان مرا / همچو اشتر بر نشین می‌ران مرا
صورتِ مردان و معنی این چنین / از برون آدم درون دیوِ لعین
آن دُهُل را مانی ای زَفتِ چو عاد / که بر او آن شاخ را می‌کوفت باد
روبهی اشکارِ خود را باد داد / بهرِ طبلی همچو خیکی[1167] پُر ز باد
چون ندید اندر دُهُل او فربهی / گفت خوکی بِه از این خیکِ تهی
روبهان ترسند ز آوازِ دُهُل / عاقلش چندان زند که لاٰ تَقُل

قصّهٔ تیراندازی و ترسیدنِ او از سواری که در بیشه می‌رفت

یک سواری با سلاح و بس مهیب / می‌شد اندر بیشه بر اسپی نجیب
تیراندازی به حکم او را بدید / پس ز خوفِ او کمان را در کشید
تا زند تیری سوارش بانگ زد / من ضعیفم گرچه زَفتستم جسد
هان و هان منْگر تو در زَفتیِ من / که کمم در وقتِ جنگ از پیرزن
گفت رَو که نیک گفتی ورنه نیش / بر تو می‌انداختم از ترسِ خویش
بس کسان را کآلتِ پیکار کُشت / بی‌رجولیّت چنان تیغی به مُشت
گر بپوشی تو سلاحِ رُستَمان / رفت جانت چون نباشی مردِ آن
جان سپر کن تیغ بگْذار ای پسر / هر که بی‌سر بود از این شه بُرد سر
آن سلاحت حیله و مکرِ تُوَست / هم ز تو زایید هم جانِ تو خَست
چون نکردی هیچ سودی زین حِیَل / ترکِ حیلت کن که پیش آید دُوَل
چون یکی لحظه نخوردی بر ز فن / ترکِ فن گو می‌طلب رَبُّ الْمِنَن
چون مبارک نیست بر تو این علوم / خویشتن گولی کن و بگْذر ز شوم
چون ملایک گو که لَا عِلْمَ لَنَا / یَا اِلٰهِی غَیْرَ مَا عَلَّمْتَنَا

قصّهٔ اعرابی و ریگ در جوال کردن و ملامت کردنِ آن فیلسوف او را

یک عرابی بار کرده اشتری / دو جوالِ زَفت از دانه پُری
او نشسته بر سرِ هر دو جوال / یک حدیث‌انداز کرد او را سؤال
از وطن پرسید و آوردش به گفت / اندر آن پرسش بسی دُرها بسفت
بعد از آن گفتش که این هر دو جوال / چیست آکنده بگو مصدوقِ حال

[1167] خیکی: خیکِ

گفت اندر یک جوالم گندم است | در دگر ریگی نه قوتِ مردم است
گفت تو چون بار کردی این رِمال | گفت تا تنها نمانَد آن جوال
گفت نیم گندمِ آن تنگ را | در دگر ریز از پیِ فرهنگ را
تا سَبُک گردد جوال و هم شتر | گفت شاباش ای حکیمِ اهل و حُر
این چنین فکرِ دقیق و رایِ خوب | تو چنین عریان پیاده در لُغوب
رحمش آمد بر حکیم و عزم کرد | کِش بر اشتر بر نشانَد نیک‌مرد
از جنون خود را ولی چون پرده ساخت | مر وَرا ای کور کی خواهی 68a
گر ترا باز است آن دیدهٔ یقین | زیرِ هر سنگی یکی سرهنگ بین
پیشِ آن چشمی که باز و رهبر است | هر گلیمی را کلیمی در بَر است
مر ولی را هم ولی شُهره کند | هر که را او خواست بابَهره کند
کس نداند از خِرَد او را شناخت | چونکه او مر خویش را دیوانه
چون بدزدد دزدِ بینایی ز کور | هیچ یابد دزد را او در عبور
کور نشْناسد که دزدِ او که بود | گرچه خود بر وی زند دزدِ عَنود
چون گزد سگ کورِ صاحب‌ژنده را | کی شناسد آن سگِ درّنده را

حمله بردنِ سگ بر کورِ گدا

یک سگی در کوی بر کورِ گدا | حمله می‌آورد چون شیرِ وَغا
سگ کند آهنگِ درویشان به خشم | در کَشَد مَه خاکِ درویشان به چشم
کور عاجز شد ز بانگ و بیمِ سگ | اندر آمد کور در تعظیمِ سگ
کای امیرِ صید و ای شیرِ شکار | دست دستِ تست دست از من بدار
کز ضرورت دُمِّ خر را آن حکیم | کرد تعظیم و لقب دادش کریم
گفت او هم از ضرورت کای اسد | از چو من لاغر شکارت چه رسد
گور می‌گیرند یارانت به دشت | کور می‌گیری تو در کوچه به
گور می‌گیرند[1170] یارانت به صید | کور می‌جویی تو در کوچه به کید
آن سگِ عالِم شکارِ گور کرد | وین سگِ بی‌مایه قصدِ کور کرد

[1168] این بیت از حکایت "به حیلت در سخن آوردنِ سایل آن بزرگ را که خود را دیوانه ساخته بود" اینجا آورده شده است.
[1169] کوچه به گشت: کوی این بد است
[1170] می‌گیرند: می‌جویند

علم چون آموخت سگ رَست از ضلال — می‌کُند در بیشه‌ها صیدِ حلال
سگ چو عالِم گشت شد چالاکِ — سگ چو عارف گشت شد اصحابِ
سگ شناسا که امیرِ[1171] صید کیست — ای خدا آن نورِ اِشناسنده چیست
کور نشْناسد نه از بی‌چشمیَ است — بلکه این زآن است کز جهل است
2165 نیست خود بی‌چشم‌تر کور از زمین — این زمین از فضلِ حق شد خصم بین
نورِ موسی دید و موسی را نواخت — خَسفِ قارون کرد و قارون را
رَجف کرد اندر هلاکِ هر دعی — فهم کرد از حق که یَا اَرْضُ ابْلَعِی
خاک و آب و باد و نارِ باشرر — بی‌خبر با ما و با حق باخبر
ما به عکسِ آن ز غیرِ حق خبیر — بی‌خبر از حقّ و از چندین نذیر
2170 لاجرم اَشْفَقْنَ مِنْهَا جمله‌شان — کُند شد ز آمیزِ حیوان حمله‌شان
گفت بیزاریم جمله زین حیات — کو بوَد با خلق حی با حق مَوات
چون بمانْد از خلق گردد او یتیم — اُنسِ حق را قلب می‌باید سلیم
چون ز کوری دزد دزدد کاله‌ای — می‌کند آن کور عَمْیا ناله‌ای
تا نگوید دزد او را کآن منم — کز تو دزدیدم که دزدِ پُر فنم
2175 کی شناسد کور دزدِ خویش را — چون ندارد نورِ چشم و آن ضیا
چون بگوید هم بگیر او را تو سخت — تا بگوید او علامتهایِ رَخت
پس جهادِ اکبر آمد عَصرِ دزد — تا بگوید که چه برد آن زن به مزن[1172]
اوّلا دزدید کُحلِ دیده‌ات — چون ستانی باز یابی تَبصِرَت
کالهٔ حِکمت که گم کردهٔ دل است — پیشِ اهلِ دل یقین آن حاصل است
2180 کوردل با جان و با سمع و بصر — می‌نداند دزدِ شیطان را ز اثر
ز اهلِ دل جو از جماد آن را مجو — که جماد آمد خلایق پیشِ او
مشورت جوینده آمد نزدِ او — کای اَبِ کودک شده رازی بگو
گفت رَو زین حلقه کین در باز نیست — باز گرد امروز روزِ راز نیست
گر مکان را ره بُدی در لامکان — همچو شیخان بودمی من بر دُکان

[1171] شناسا که امیرِ: شناسا شد که میرِ
[1172] برد آن زن به مزن: دزدید و چه برد

خواندنِ محتسب مستِ خراب افتاده را به زندان

محتسب در نیمشب جایی رسید — در بُنِ دیوار مستی خفته دید
گفت هی مستی چه خوردستی بگو — گفت از این خوردم که هست اندر
گفت آخر در سبو واگو که چیست — گفت از آنکه خورده‌ام گفت این
گفت آنچه خورده‌ای آن چیست آن — گفت آنکه در سبو مخفی است آن
دَور می‌شد این سؤال و این جواب — ماند چون خر محتسب اندر خَلاب
گفت او را محتسب هین آه کن — مست هُوهُو کرد هنگامِ سخُن
گفت گفتم آه کن هو می‌کنی — گفت من شاد و تو از غم مُنحَنی
آه از درد و غم و بیدادیَ است — هوی هویِ مَی‌خوران از شادیَ است 68b
محتسب گفت این ندانم خیز خیز — معرفت مٹْراش و بگْذار این ستیز
گفت رَو تو از کجا من از کجا — گفت مستی خیز تا زندان بیا
گفت مست ای محتسب بگْذار و رَو — از برهنه کی توان بردن گِرَو
گر مرا خود قوّتِ رفتن بُدی — خانهٔ خود رفتمی وین کی شدی
من اگر با عقل و با امکانمی — همچو شیخان بر سرِ دکّانمی

دوم بار در سخن کشیدنِ[1173] آن بزرگ را تا حالِ او معلوم‌تر گردد

گفت آن طالب که آخر یک نَفَس — ای سواره بر نَی این سو ران فَرَس
راند سویِ او که هین زوتر بگو — کاسبِ من بس توسن است ای
تا لگد بر تو نکوبد زود باش — از چه می‌پرسی بیانش کن تو فاش
او مجالِ رازِ دل گفتن ندید — زو برون شو کرد و در لاغش کشید
گفت می‌خواهم در این کوچه زنی — کیست لایق از برایِ چون منی
گفت سه گونه زنند اندر جهان — آن دو رنج و این یکی گنجِ روان
آن یکی را چون بخواهی کُل تراست — وآن دگر نیمی ترا نیمی جداست
وآن سِیُم هیچ او ترا نبْود بدان — این شنودی دور شو رفتم روان
تا ترا اسپم نپرّاند لگد — که بیُفتی بر نخیزی تا ابد

[1173] کشیدنِ آن: کشیدنِ سایل آن
[1174] ای کامجو: و تندخو

شیخ راند اندر میانِ کودکان بانگ زد بارِ دگر او را جوان
که بیا آخر بگو تفسیرِ این این زنان سه نوع گفتی بر گزین
راند سویِ او و گفتش بِکرِ خاص کُل ترا باشد ز غم یابی خلاص
وآنکه نیمی آنِ تو بیوه بوَد وآنکه هیچ است آن عیالِ با وَلَد
چون ز شویِ اوّلش کودک بوَد مِهر و کُلِّ خاطرش آن سو رود
دور شو تا اسپ ننْدازد لگد سُمِّ اسپِ توسنم بر تو رسد
های هویی کرد شیخ و باز راند کودکان را باز سویِ خویش خواند
باز بانگش کرد آن سایل بیا یک سؤالم ماند ای شاهِ کیا
باز راند این سو بگو زوتر چه بود که ز میدان آن بچه گویم ربود
گفت ای شه با چنین عقل و ادب این چه شَید است این چه فعل است ای عجب
تو ورایِ عقلِ کلّی در بیان آفتابی در جنون چونی نهان
گفت این اَوباش رایی می‌زنند تا در این شهرِ خودم قاضی کنند
دفع می‌گفتم مرا گفتند نی نیست چون تو عالِمی صاحب‌فنی
با وجودِ تو حرام است و خبیث که کم از تو در قضا گوید حدیث
در شریعت نیست دستوری که ما کمتر از تو شه کنیم و پیشوا
زین ضرورت گیج و دیوانه شدم لیک در باطن همانم که بُدم
عقلِ من گنج است و من ویرانه‌ام گنج اگر پیدا کنم دیوانه‌ام
اوست دیوانه که دیوانه نشد این عسس را دید و در خانه نشد
دانشِ من جوهر آمد نی عَرَض این بهایی نیست بهرِ هر غَرَض
کانِ قندم نَیْسِتانِ شکّرم هم ز من می‌رُوید و من می‌خورم
علمِ تقلیدی و تعلیمی است آن کز نُفورِ مستمع دارد فغان
چون پیِ دانه نه بهرِ روشنی است همچو طالب‌علمِ دنیایِ دنی است
طالبِ علم است بهرِ عام و خاص نی که تا یابد از این عالَم خلاص
چونکه سویِ دشت و نورش ره نبود هم در آن ظلمات جهدی می‌نمود
همچو موشی هر طرف سوراخ کرد چونکه نورش راند از در گفت بَرْد
گر خدایش پَر دهد پَرِّ خِرَد برْهد از موشی و چون مرغان پَرَد

ور نجوید پَر بمانَد زیرِ خاک ناامید از رفتنِ راهِ سِماک
علمِ گفتاری که آن بی‌جان بوَد عاشقِ رویِ خریداران بوَد
گرچه باشد وقتِ بحثِ علم زفت چون خریدارش نباشد مُرد و رفت
مشتریِ من خدای است او مرا می‌کَشَد بالا که اَللّٰهُ اشْتَرىٰ
خونبهایِ من جمالِ ذوالجلال خونبهایِ خود خورم کسبِ حلال
این خریدارانِ مفلس را بِهِل چه خریداری کند یک مشت گِل
گِل مخور گِل را مخر گِل را مجو زآنکه گِل خوار است دایم زردرو
دل بخور تا دایما باشی جوان از تجلّی چهره‌ات چون ارغوان
یکسواره می‌رود شاهِ عظیم در کفِ طفلان چنین دُرِّ یتیم[1175] 69a
دُرِّ چه دریا نهان در قطره‌ای آفتابی مخفی اندر ذرّه‌ای
آفتابی خویش را ذرّه نمود واندک اندک رویِ خود را بر گشود
جملهٔ ذرّات در وی محو شد عالم از وی مست گشت و صحو
چون قلم در دستِ غدّاری بوَد بی‌گمان منصور بر داری بوَد
چون سفیهان راست این کار و کیا لازم آمد یَقْتُلُونَ الْاَنْبِیَا
انبیا را گفته قومی راه گم از سَفَه اِنَّا تَطَیَّرْنَا بِکُم
چون به قولِ اوست مصلوبِ جهود پس مر او را امن کی تاند نمود
جهلِ ترسا بین امان انگیخته زآن خداوندی که گشت آویخته
چون دلِ آن شاه زیشان خون بوَد عصمتِ وَ اَنْتَ فِیهِم چون بوَد
زرِّ خالص را و زرگر را خطر باشد از قلّابِ خاین بیشتر
یوسفان از رشکِ زشتان مخفیَند کز عدو خوبان در آتش می‌زیند
یوسفان از مکرِ اخوان در چهند کز حسد یوسف به گرگان می‌دهند
از حسد بر یوسفِ مصری چه رفت این حسد اندر کمین گرگی است
لاجرم زین گرگ یعقوبِ حلیم داشت بر یوسف همیشه خوف و
گرگِ ظاهر گردِ یوسف خود نگشت این حسد در فعل از گرگان گذشت

[1175] این بیت از حکایت "آمدنِ دوستان به بیمارستان جهتِ ذاالنّون مصری رَحْمَةُ اللّٰهِ عَلَیْهِ" اینجا آورده شده است.

زحم[1176] کرد این گرگ وز عذرِ لَبِق آمده که اِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِق
صد هزاران گرگ را این مکر نیست عاقبت رسوا شود این گرگ بیست
زآنکه حشرِ حاسدان روزِ گزند بی‌گمان بر صورتِ گرگان کنند
حشرِ پُرحرصِ خسِ مردارخوار صورتِ خوکی بوَد روزِ شمار
زانیان را گندِ اندامِ نهان خمرخواران را بوَد گندِ دهان
گندِ مخفی کآن به دلها می‌رسید گشت اندر حشر محسوس و پدید
بیشه‌ای آمد وجودِ آدمی بر حذر شو زین وجود ار زآن دمی
در وجودِ ما هزاران گرگ و خوک صالح و ناصالح و خوب و خَشوک
حُکم آن خو راست کآن غالبتر است چونکه زر بیش از مس آمد آن زر
سیرتی کآن در[1177] وجودت غالب است هم بر آن تصویر حشرت واجب
ساعتی گرگی در آید در بشر ساعتی یوسف‌رخی همچون قمر
می‌رود از سینه‌ها در سینه‌ها از رهِ پنهان صلا[1178] و کینه‌ها
بلکه خود از آدمی در گاو و خر می‌رود دانایی و علم و هنر
اسبِ سُکسُک می‌شود رهوار و رام خرس بازی می‌کند بُز هم سلام
رفت اندر سگ ز آدمْیان هوس تا شُبان شد یا شکاری یا حَرَس
در سگِ اصحاب خویی زآن وُفود رفت تا جویایِ اللّه گشته بود
هر زمان در سینه نوعی سر کند گاه دیو و گه مَلَک گه دام و دد
زآن عجب بیشه که هر شیر آگه است تا به دامِ سینه‌ها پنهان ره است
دزدیی کن از درون مرجانِ جان ای کم از سگ از درونِ عارفان
چونکه دزدی باری آن دُرِّ لطیف چونکه حامل می‌شوی باری شریف

فهم کردنِ مریدان که ذاالنّون دیوانه نشده است[1179] قاصد کرده است

دوستان در قصّهٔ ذاالنّون شدند سویِ زندان و در آن رایی زدند
کین مگر قاصد کند یا حکمتی است او در این دین قبله‌ای و آیتی است
دُورِ دُور از عقلِ چون دریایِ او تا جنون باشد سَفَه‌فرمایِ او

[1176] زحم: رحم
[1177] در: بر
[1178] صلا: صلاح
[1179] نشده است: نشد

2280 حَاشَ لِلّه از کمالِ جاهِ او کَابْرِ بیماری بپوشد ماهِ او
او ز شرِّ عامه اندر خانه شد او ز ننگِ عاقلان دیوانه شد
که ببندم ای[1180] قوی وز سازِ گاو بر سر و پشتم بزن وین را مکاو
او ز عارِ عقلِ کُندِ تن‌پرست قاصدا رفتست و دیوانه شدست
تا ز زخمِ لخت یابم من حیات چون قتیل از گاوِ موسی ای ثِقات
2285 تا ز زخمِ لختِ گاوی خوش شوم همچو کُشته و گاوِ موسی گش شوم
زنده شد کُشته ز زخمِ دُمِّ گاو همچو مس از کیمیا شد زرِّ ساو
کُشته بر جَست و بگفت اسرار را وانمود آن زمرهٔ خون‌خوار را
گفت روشن کین جماعت کُشته‌اند کین زمان در خصمیَم آشفته‌اند
چونکه کُشته گردد این جسمِ گران زنده گردد هستیِ اسراردان 69b
2290 جانِ او بیند بهشت و نار را باز داند جملهٔ اسرار را
وانماید خونیان دیو را وانماید دامِ خدعه ریو را
گاو کشتن هست از شرطِ طریق تا شود از زخمِ دُمّش جان مُفیق
گاوِ نفسِ خویش را زوتر بکُش تا شود روحِ خفی زنده و به هُش

رجوع کردن[1181] به حکایتِ ذاالنّون

چون رسیدند آن نفر نزدیکِ او بانگ بر زد هی کیانید اِتَّقُو
2295 با ادب گفتند ما از دوستان بهرِ پرسش آمدیم اینجا به جان
چونی ای دریایِ عقلِ ذُوفنون این چه بهتان است بر عقلت جنون
دودِ گلخن کی رسد در آفتاب چون شود عنقا شکسته از غُراب
وا مگیر از ما بیان کن این سخُن ما محبّانیم با ما این مکن
مر محبّان را نشاید دور کرد یا به روپوش و دغل مغرور کرد
2300 راز را اندر میان آور شها رُو مکن در ابر پنهانی مَها
ما محبّ و صادق و دل خسته‌ایم در دو عالم دل به تو در بسته‌ایم
فحش آغازید و دشنام از گزاف گفت او دیوانگانه زی و قاف
بر جهید و سنگ پّران کرد و چوب جملگی بگْریختند از بیمِ کوب

[1180] ببندم ای: هیندیدم
[1181] کردن: +

قهقهه خندید و جنبانید سر گفت بادِ ریشِ این یاران نگر
دوستان بین کو نشانِ دوستان دوستان را رنج باشد همچو جان
کی کران گیرد ز رنجِ دوست دوست رنج و[1182] مغز و دوستی آن را چو
نه نشانِ دوستی شد سرخوشی در بلا و آفت و محنت‌کشی
دوست همچون زر بلا چون آتش است زرِّ خالص در دلِ آتش خوش است

امتحان کردنِ خواجهٔ لقمان زیرکیِ لقمان را

نی که لقمان را که بندهٔ پاک بود روز و شب در بندگی چالاک بود
خواجه‌اش می‌داشتی در کار پیش بهترش دیدی ز فرزندانِ خویش
زآنکه لقمان گرچه بنده‌زاد بود خواجه بود و از هوا آزاد بود

حکایت[1183]

گفت شاهی شیخ را اندر سخُن چیزی از بخشش ز من درخواست
گفت ای شه شرم ناید مر ترا که چنین گویی مرا زین برتر آ
من دو بنده دارم و ایشان حقیر وآن دو بر تو حاکمانند و امیر
گفت شه آن دو چه‌اند این زلّت است گفت آن یک خشم و دیگر شهوت
شاه آن دان کو ز شاهی فارغ است بی مَه و خورشید نورش بازغ است
مخزن آن دارد که مخزن ذاتِ اوست هستی او دارد که با هستی عدوست
خواجهٔ لقمان به ظاهر خواجه‌وَش در حقیقت بنده لقمان خواجه‌اش
در جهانِ بازگونه زین بسی است در نظرْشان گوهری کم از خسی
مر بیابان را مَفازه نام شد نام و رنگی عقلشان را دام شد
یک گُرُه را خود معرِّف جامه است در قبا گویند کو از عامه است
یک گُرُه را ظاهرِ سالوسِ زهد نور باید تا بوَد جاسوسِ زهد
نور باید پاک از تقلید و غَول تا شناسد مرد را بی‌فعل و قَول
در رود در قلبِ او از راهِ عقل نقدِ او بیند نباشد بندِ نَقل
بندگانِ خاصِ عَلَّامُ الْغُیُوب در جهانِ جان جَوَاسِیسُ الْقُلُوب

[1182] و: +
[1183] حکایت: +

در درونِ دل در آید چون خیال پیشِ او مکشوف باشد سِرِّ حال
در تنِ گنجشک چیست از برگ و ساز که شود پوشیده آن بر عقلِ باز
آنکه واقف گشت بر اسرارِ هو سِرِّ مخلوقات چه بْوَد پیشِ او
آنکه بر افلاک رفتارش بوَد بر زمین رفتن چه دشوارش بوَد
2330 در کفِ داوود کآهن گشت موم موم چه بْوَد در کفِ او ای ظَلوم
بود لقمان بنده‌شکلی خواجه‌ای بندگی بر ظاهرش دیباجه‌ای
چون رود خواجه به جایِ ناشناس در غلامِ خویش پوشاند لباس
او بپوشد جامه‌هایِ آن غلام مر غلامِ خویش را سازد امام
در پَیَش چون بندگان در ره شود تا نباید زو کسی آگه شود
2335 گوید ای بنده تو رَو در[1184] صدر شین من بگیرم کفش چون بندهٔ کِهین 70a
تو درشتی کن مرا دشنام ده مر مرا تو هیچ توقیری منه
ترکِ خدمت خدمتِ تو داشتم تا به غربت تخمِ حیلت کاشتم
خواجگان این بندگیها کرده‌اند تا گمان آید که ایشان بنده‌اند
چشم‌پُر بودند و سیر از خواجگی کارها را کرده‌اند آمادگی
2340 وین غلامانِ هوا بر عکسِ آن خویشتن بنْموده خواجهٔ عقل و جان
آید از خواجه رهِ افکندگی ناید از بنده به غیرِ بندگی
پس از آن عالم بدین عالم چنان تَعْبِیَتها هست بر عکس این بدان
خواجهٔ لقمان از این حالِ نهان بود واقف دیده بود از وی نشان
راز می‌دانست و خوش می‌راند خر از برایِ مصلحت آن راه بَر
2345 مر وَرا آزاد کردی از نخست لیک خشنودیِ لقمان را بجُست
زآنکه لقمان را مراد این بود تا کس نداند سِرِّ آن شیر و فتیٰ
چه عجب گر سِر ز بد پنهان کنی این عجب که سِر ز خود پنهان کنی
کار پنهان کن تو از چشمانِ خود تا بوَد کارت سلیم از چشمِ بَد
خویش را تسلیم کن بر دامِ مزد وانگه از خود بی ز خود چیزی بدزد
2350 می‌دهند افیون به مردِ زخم‌مند تا که پیکان از تنش بیرون کنند

[1184] در: بر

وقتِ مرگ از رنج او را می‌درند | او بدان مشغول شد جان می‌برند
چون به هر فکری که دل خواهی سپرد | از تو چیزی در نهان خواهند بُرد
پس بدان مشغول شو کآن بهتر است | تا ز تو چیزی بَرَد کآن کهتر است
هرچه تحصیلی کنی ای معتنی | می در آید دزد از آن سو کایمنی
بارِ بازرگان چو در آب اوفتد | دست اندر کالهٔ بهتر زند
چونکه چیزی فوت خواهد شد در آب | ترکِ کمتر گوی و بهتر را بیاب

ظاهر شدنِ فضل و زیرکیِ لقمان پیشِ امتحان کنندگان

هر طعامی کآوریدندی به وی | کس سویِ لقمان فرستادی ز پی
تا که لقمان دست سویِ آن بَرَد | قاصدا تا خواجه پس‌خوردش خورَد
سُؤرِ او خوردی و شور انگیختی | هر طعامی کو نخوردی ریختی
ور بخوردی بی‌دل و بی‌اشتها | این بوَد پیوندیِ بی‌انتها
خربزه آورده بودند ارمغان | گفت رَو فرزند لقمان را بخوان
چون بُرید و داد او را یک بُرین | همچو شکّر خوردش و چون انگبین
از خوشی که خورد و داد او را دُوُم | تا رسید آن گَرْچها تا هفدهم
ماند گرچی گفت این را من خورم | تا چه شیرین خربزه‌ست [...][1185]
او چنین خوش می‌خورد کز ذوقِ او | طبعها شد مشتهی و لقمه‌جو
چون بخورد از تلخیش آتش فروخت | هم زبان کرد آبله هم حلق
ساعتی بی‌خود شد از تلخیِ آن | بعد از آن گفتش که ای جان و
نوش چون کردی تو چندین زهر را | لطف چون انگاشتی این قهر را
این چه صبر است این صبوری از چه | یا مگر پیشِ تو این جانت عدوست
چون نیاوردی به حیلت حجّتی | که مرا عذری است بس کن ساعتی
گفت من از دستِ نعمت‌بخشِ تو | خورده‌ام چندان که از شرمم دوتو
شرمم آمد که یکی تلخ از کَفَت | من ننوشم ای تو صاحب‌معرفت
چون همه اجزام از اِنعامِ تو | رُسته‌اند و غرقِ دانه و دامِ تو
گر ز یک تلخی کنم فریاد و داد | خاکِ صد ره بر سرِ اجزام باد

[1185] این بنْگرم
[1186] سوخت

لذّتِ دستِ شَکَربخشت بداشت اندر این بِطّیخ تلخی کی گذاشت
از محبّت تلخها شیرین شود از محبّت مسّها زرّین شود
از محبّت دُردها صافی شود از محبّت دَردها شافی شود
از محبّت مرده زنده می‌کنند از محبّت شاه بنده می‌کنند
این محبّت هم نتیجهٔ دانش است کی گزافه بر چنین تختی نشست
دانشِ ناقص کجا این عشق زاد عشق زاید ناقص امّا بر جماد
بر جمادی رنگِ مطلوبی چو دید از صفیر بانگِ محبوبی شنید
دانشِ ناقص نداند فرق را لاجرم خورشید داند برق را
چونکه ملعون خواند ناقص را رسول بود در تأویل نقصانِ عقول
زانکه ناقص‌تن بوَد مرحومِ رحم نیست بر مرحوم لایق لعن و زخم 70b
نقصِ عقل است آن که بد رنجوریَ موجبِ لعنت سزایِ دُوریَ است
زانکه تکمیلِ خِرَدها دُور نیست لیک تکمیلِ بدن مقدور نیست
کفر و فرعونیِ هر گبرِ بعید جمله از نقصانِ عقل آمد پدید
بهرِ نقصانِ بدن آمد فَرَج در نُبی که مَا عَلَی ٱلاَعْمیٰ حَرَج
برق آفل باشد و بس بی‌وفا آفل از باقی ندانی بی‌صفا
برق خندد بر کی می‌خندد بگو بر کسی که دل نهد بر نورِ او
نورهایِ چرخِ ببْریده پیَ است آن چو لا شرقی و لا غربی کیَ است
برق را خو یَخْطَفُ ٱلاَبْصَار دان نورِ باقی را همه انصار دان
بر کفِ دریا فَرَس را راندن نامه‌ای در نورِ برقی خواندن
از حریصی عاقبت نادیدن است بر دل و بر عقلِ خود خندیدن است
عاقبت‌بین است عقل از خاصیت نفس باشد کو نبیند عاقبت
عقل کو مغلوبِ نفس او نفس شد مشتری ماتِ زُحَل شد نحس شد
هم در این نحسی بگردان این نظر در کسی که کرد نحست در نگر
آن نظر که بنْگرد این جرّ و مد او ز نحسی سویِ سعدی نقب زد
زآن همی‌گردانَدَت حالی به حال ضد به ضد پیدا کنان در انتقال
تا که خوفت زاید از ذَاتُ ٱلشِّمَال لذّتِ ذَاتُ ٱلْیَمِین یُرْجِی ٱلرِّجَال

تا دو پَر باشی که مرغِ یک پَره | عاجز آید از پریدن ای سره
یا رها کن تا نیایم در کلام | یا بده دستور تا گویم تمام
ورنه این خواهی نه آن فرمان تراست | کس چه داند مر ترا مقصد کجاست
جانِ ابراهیم باید تا به نور | بیند اندر نار فردوس و قصور
پایه پایه بر رود بر ماه و خور | تا نمانَد همچو حلقه بندِ در
چون خلیل از آسمانِ هفتمین | بگْذرد که لَا اُحِبُّ الْآفِلِین
این جهانِ تن غلطانداز شد | جز مر آن را کو ز شهوت باز شد

تتمّهٔ حسدِ آن حَشَم بر آن غلامِ خاصِ سلطان[1187]

قصّهٔ شاه و امیران و حسد | بر غلامِ خاص و سلطانِ خِرَد
دور ماند از جرِّ جرّارِ کلام | باز باید گشت و کرد آن را تمام
باغبانِ مُلک با اقبال و بخت | چون درختی را نداند از درخت
آن درختی را که تلخ و رد بوَد | وآن درختی که یکش هفصد بوَد
کی برابر دارد اندر تربیت | چون ببیندْشان به چشمِ عاقبت
کآن درختان را نهایت چیست بر | گرچه یکسانند این دم در نظر
شیخ کو یَنْظُر بِنُورِ اللّه شد | از نهایت وز نخست آگاه شد
چشمِ آخُربین ببست از بهرِ حق | چشمِ آخِربین گشاد اندر سَبَق
آن حسودان بَد درختان بوده‌اند | تلخ گوهر شوربختان بوده‌اند
از حسد جوشان و کف می‌ریختند | در نهانی مکر می‌انگیختند
تا غلامِ خاص را گردن زنند | بیخِ او را از زمانه بر کَنَند
چون شود فانی چو جانش شاه بود | بیخِ او در عصمتِ اللّه بود
شاه از آن اسرار واقف آمده | همچو بوبکرِ رَبابی تن زده
در تماشایِ دلِ بَدگوهران | می‌زدی خُنبَک بر آن کوزه‌گران
مکر می‌سازند قومی حیله‌مند | تا که شه را در فُقاعی در کُنند
پادشاهی بس عظیمی بی‌کران | در فقاعی کی بگنجد ای خران
از برایِ شاه دامی دوختند | آخر این تدبیر از او آموختند

[1187] سلطان: +

نحس شاگردی که با استادِ خویش همسری آغازد و آید به پیش
با کدام استاد استادِ جهان پیشِ او یکسان هویدا و نهان
چشمِ او یَنْظُرُ بِنُورِ اللّه شده پرده‌هایِ جهل را خارق بُده
از دلِ سوراخ چون کهنه گلیم پرده‌ای بندد به پیشِ آن حکیم
پرده می‌خندد بر او با صد دهان هر دهانی گشته اشکافی بر آن
گوید آن استاد من[1188] شاگرد را ای کم از سگ نیستت با من وفا
خود مرا استا مگیر آهن‌گسل همچو خود شاگرد گیر و کوردل
نه از مَنَت یاری است در جان و روان بی مَنَت آبی نمی‌گردد روان
پس دلِ من کارگاهِ بختِ تست چه شْکنی این کارگاه ای نادُرُست 71a
گوییَش پنهان زنم آتش‌زنه نی به قلب از قلب باشد روزنه
آخر از روزن ببیند فکرِ تو دل گواهیّی دهد زین ذکرِ تو
گیر در رویت نمالد از کَرَم هرچه گویی خندد و گوید نَعَم
او نمی‌خندد ز ذوقِ مالشت او همی‌خندد بر آن اسگالشت
پس خِداعی را خِداعی شد جزا کاسه زن کوزه بخور اینک سزا
گر بُدی با تو وَرا خندهٔ رضا صد هزاران گل شکفتی مر ترا
چون دلِ او در رضا آرد عمل آفتابی دان که آید در حمل
زو بخندد هم نهار و هم بهار در هم آمیزد شکوفه و سبزه‌زار
صد هزاران بلبل و قمری نوا افکنند اندر جهانِ بی‌نوا
چونکه برگِ روحِ خود زرد و سیاه می‌ببینی چون ندانی خشمِ شاه
آفتابِ شاه در برجِ عتاب می‌کند روها سیه همچون کتاب
آن عطارد را ورقها جانِ ماست آن سپیدی و آن سیه میزانِ ماست
باز منشوری نویسد سرخ و سبز تا رهند ارواح از سودا و عجز
سرخ و سبز افتاد نسخِ نوبهار چون خطِ قوس و قزح در اعتبار

عکسِ تعظیمِ پیغامِ سلیمان علیه السّلام[1189] در دلِ بلقیس از صورتِ حقیرِ هدهد

[1188] من: مر
[1189] علیه السّلام: +

رحمتِ صد تو بر آن بلقیس باد که خدایش عقلِ صد مَرده بداد
هدهدی نامه بیاورد و نشان از سلیمان چند حرفی با بیان
خواند او آن نکته‌هایِ با شمول با حقارت ننْگرید اندر رسول
جسم هدهد دید و جان عنقاش دید حس چو کفّی دید و دل دریاش دید
عقل با حس زین طلسماتِ دو رنگ چون محمّد با ابوجهلان به جنگ
کافران دیدند احمد را بشر چون ندیدند از وی اِنْشَقَّ ٱلْقَمَر
خاک زن در دیدهٔ حس‌بینِ خویش دیدهٔ حس دشمنِ عقل است و کیش
دیدهٔ حس را خدا اعماش خواند بت‌پرستش گفت و ضدِّ ماش خواند
زآنکه او کف دید و دریا را ندید زآنکه حالی دید و فردا را ندید
خواجهٔ فردا و حالی پیشِ او او نمی‌بیند ز گنجی جز تَسو
ذرّه‌ای زآن آفتاب آرد پیام آفتاب آن ذرّه را گردد غلام
قطره‌ای کز بحرِ وحدت شد سفیر هفت بحر آن قطره را باشد اسیر
گر کفِ خاکی شود چالاکِ او پیشِ خاکش سر نهد افلاکِ او
خاکِ آدم چونکه شد چالاکِ حق پیشِ خاکش سر نهند املاکِ حق
اَلسَّمَاءُ انْشَقَّتْ آخر از چه بود از یکی چشمی که خاکیّی گشود
خاک از دُردی نشیند زیرِ آب خاک بین کز عرش بگْذشت از
آن لطافت پس بدان کز آب نیست جز عطایِ مُبدعِ وهّاب نیست
گر کند سُفلی هوا و نار را ور ز گل او بگْذراند خار را
حاکم است و یَفْعَلُ اللّه مَا یَشَا کو ز عینِ درد انگیزد دوا
ور زمین و آب را عُلوی کند راهِ گردون را به پا مَطوی کند
پس یقین شد که تُعِزُّ مَنْ تَشَا خاکیی را گفت پَرها بر گشا
گر هوا و نار را سفلی کند تیرگی و دُردی ثفلی کند[1190]
آتشی را گفت رَو ابلیس شو زیرِ هفتم خاک با تلبیس شو
آدمِ خاکی برو تو بر سُها ای بلیسِ آتشی رَو تا ثریٰ

[1190] گر هوا و نار را سفلی کند / تیرگی و دُردی ثفلی کند +

چار طبع و علّتِ اُولی نِیَم　　در تصرف دایما من باقِیَم
کارِ من بی‌علّت است و مستقیم　　هست تقدیرم نه علّت ای سقیم
عادتِ خود را بگردانم به وقت　　این غبار از پیش بنْشانم به وقت
بحر را گویم که هین پُر نار شو　　گویم آتش را که رَو گلزار شو
کوه را گویم سبک شو همچو پشم　　چرخ را گویم فرو در پیشِ چشم
گویم ای خورشید مقرون شو به ماه　　هر دو را سازم چو دو ابرِ سیاه
چشمهٔ خورشید را سازیم خشک　　چشمهٔ خون را به فن سازیم مُشک
آفتاب و مَه چو دو گاوِ سیاه　　یوغ بر گردن ببنددشان اله

/71b/ انکارِ فلسفی بر قرائتِ اِنْ اَصْبَحَ مَاؤُکُمْ غَوْراً

مُقْرِی می‌خواند از رویِ کتاب　　مَاؤُکُمْ غَوْراً ز چشمه بندم آب
آب را در غَورها پنهان کنم　　چشمه‌ها را خشک و خشکستان
آب را در چشمه کی آرد دگر　　جز منِ بی‌مثل و با فضل و خطر
فلسفیِ منطقیِ مستهان　　می‌گذشت از سویِ مکتب آن زمان
چونکه بشْنید آیت او از ناپسند　　گفت آریم آب را ما با کُلَند
ما به زخمِ بیل و تیزیِ تَبَر　　آب را آریم از پستی زَبَر
شب بخفت و دید او یک شیرمرد　　زد طبانچه هر دو چشمش کور کرد
گفت زین دو چشمهٔ چشم ای شقی　　با تَبَر نوری بر آر ار صادقی
روز گشت و چشم خود را[1191] کور دید　　نورِ فایض از دو چشمش ناپدید
گر بنالیدی و مستغفِر شدی　　نورِ رفته از کرم ظاهر شدی
لیک استغفار هم در دست نیست　　ذوقِ توبه نُقلِ هر سرمست نیست
زشتیِ اعمال و شومیِ جُحود　　راهِ توبه بر دلِ او بسته بود
دل به سختی همچو رویِ سنگ گشت　　چون شکافد توبه آن را بهرِ کَشت
چون شُعَیبی کو که تا او از دغا　　بهرِ کِشتن خاک سازد کوه را
یا به دریوزهٔ مُقَوقِس از رسول　　سنگلاخی مزرعی شد با اصول
از نیاز و اعتقادِ آن خلیل　　گشت ممکن امرِ صعب و مستحیل
همچنین بر عکسِ آن انکارِ مَرد　　مس کند زر را و صلحی را نَبَرد

[1191] گشت و چشم خود را: بر جَست و دو چشم

کهربایِ مسخ آمد این دغا خاکِ قابل را کُنَد سنگ و حصا
هر دلی را سجده هم دستور نیست مُزدِ رحمت قسمِ هر مزدور نیست
هین به پشتِ آن مکن جرم و گناه که کنم توبه در آیم در پناه
می‌بباید تاب و آبی توبه را شرط شد برق و سحابی توبه را
آتش و آبی بباید میوه را واجب آید ابر و برق این شیوه را
تا نباشد برقِ دل و ابرِ دو چشم کی نشیند آتشِ تهدید و خشم
کی بروید سبزهٔ ذوقِ وصال کی بجوشد چشمه‌ها ز آبِ زلال
کی گلستان راز گوید با چمن کی بنفشه عهد بندد با سمن
کی چناری کف گشاید در دعا کی درختی سر فشاند در هوا
کی شکوفه آستینِ پُرنثار بر فشاندن گیرد ایّامِ بهار
کی فروزد لاله را رخ همچو خون کی گل از کیسه بر آرد زر برون
کی بیاید بلبل و گل بو کند کی چو طالب فاخته کوکو کند
کی بگوید لک‌لک آن لک‌لک به جان لک چه باشد ملکِ تست ای
کی نماید خاک اسرارِ ضمیر کی شود چون[1192] آسمان بُستان منیر
از کجا آورده‌اند آن حُلّه‌ها مِنْ کَرِیمٍ مِنْ رَحِیمٍ کُلَّهَا
آن لطافتها نشانِ شاهدی است آن نشانِ پایِ مردِ عابدی است
آن شود شاد از نشان کو دید شاه چون ندید او را نباشد انتباه
روحِ آنکس کو به هنگامِ اَلَست دید ربِّ خویش شد بی‌خویش مست
او شناسد بویِ مَی کو مَی بخورد چون نخورد او مَی چه داند بوی کرد
زآنکه حکمت همچو ناقهٔ ضالّه است همچو دلّاله شهان را دالّه است
تو ببینی خواب در یک خوش‌لقا کو دهد وعده و نشانی مر ترا
که مرادِ تو شود و اینک نشان که به پیش آید ترا فردا فلان
یک نشانی آن که او باشد سوار یک نشانی که ترا گیرد کنار
یک نشانی که بخندد پیشِ تو یک نشان که دست بندد پیشِ تو

[1192] چون: بی

یک نشانی آنکه این خواب از هوس چون شود فردا نگویی پیشِ کس
یک نشان با والد یحیی بگفت[1193] که نیایی تا سه روز اصلا به گفت
هین میاور این نشانی را به گفت وین سخن را دار اندر دل نهفت[1194]
دم مزن سه روز اندر گفت و گو کین سکوت است آیتِ مقصودِ تو
تا سه شب خامش کن از نیک و بدت این نشان باشد که یحیی آیدت
این نشانها گویدش همچون شَکر این چه باشد صد نشانیِ دگر
این نشانِ آن بوَد کآن مُلک و جاه که همی‌جویی بیابی از الٰه
آنکه می‌گریی به شبهایِ دراز آنکه می‌سوزی سحرگه در نیاز 72a
آنکه بی آن روزِ تو تاریک شد همچو دوکی گردنت باریک شد
وآنچه دادی هرچه داری در زکات چون زکاتِ پاک‌بازان رختهات
رختها دادی و خواب و رنگِ رو سر فدا کردی و گشتی همچو مو
چند در آتش نشستی همچو عود چند پیشِ تیغ رفتی همچو خود
زین چنین بیچارگیها صد هزار خویِ عشّاق است ناید در شمار
چونکه شب این خواب دیدی روز شد از امیدش روزِ تو پیروز شد
چشم گردان کرده‌ای بر چپّ و راست کآن نشان و آن علامتها کجاست
بر مثالِ برگ می‌لرزی که وای گر رود روز و نشان ناید به جای
می‌دوی در کوی و بازار و سرا چون کسی کو گم کند گوساله را
خواجه خیر است این دَوادَو چیستت گم شده اینجا که داری کیستت
گوییَش خیر است لیکن خیرِ من کس نشاید که بداند غیرِ من
گر بگویم یک[1195] نشانم فوت شد چون نشان شد فوت وقتِ موت شد
بنْگری در رویِ هر مردِ سوار گویدت منْگر مرا دیوانه‌وار
گوییَش من صاحبی گم کرده‌ام رُو به جست و جویِ او آورده‌ام
دولتت پاینده بادا ای سوار رحم کن بر عاشقان معذور دار
چون طلب کردی به جِدّ آمد نظر جد خطا نکند چنین آمد خبر
ناگهان آمد سواری نیکبخت پس گرفت اندر کنارت سخت

[1193] یک نشان با والد یحیی بگفت: زآن نشان هم زگریّا را
[1194] Bu beytin yeri değiştirilmiş.
[1195] یک: نک

تو شدی بیهوش و افتادی به طاق | بی‌خبر گفت اینْت سالوس و نفاق
او چه می‌بیند در او این شور چیست | او نداند کآن نشانِ وصلِ کیست
این نشان در حقِّ او باشد که دید | آن دگر را کی نشان آید پدید
هر زمان کز وی نشانی می‌رسید | شخص را جانی به جانی می‌رسید
ماهیِ بیچاره را پیش آمد آب | این نشانها تِلْکَ آیَاتُ الْکِتَاب

پس نشانیها که اندر انبیاست | خاص آن جان را بوَد کو آشناست
این سخن ناقص بماند و بی‌قرار | دل ندارم بی‌دلم معذور دار
ذرّه‌ها را کی تواند کس شمرد | خاصه آن کو عشق از وی عقل بُرد
می‌شمارم برگهایِ باغ را | می‌شمارم بانگِ کبک و زاغ را
در شمار اندر نیاید لیک من | می‌شمارم بهرِ رشدِ مُمتَحَن
نحسِ کیوان یا که سعدِ مشتری | ناید اندر حصر گرچه بشْمری
لیک هم بعضی از این هر دو اثر | شرح باید کرد یعنی نفع و ضر
تا شود معلوم آثارِ قضا | شمّه‌ای مر اهلِ سعد و نحس را
طالعِ آنکس که باشد مشتری | شاد گردد و از نشاط سروَری
وآنکه طالع را زُحل از هر شُرور | احتیاطش لازم آمد[1196] در امور
اُذْکُرُو اللّه شاهِ ما دستور داد | اندر آتش دید ما را نور داد
گفت اگرچه پاکم از ذکرِ شما | نیست لایق مر مرا تصویرها
لیک هرگز مستِ تصویر و خیال | در نیابد ذاتِ ما را بی مثال
ذکرِ جسمانه خیالِ ناقص است | وصفِ شاهانه از آنها خالص است
شاه را گوید کسی جولاه نیست | این چه مدح است این مگر آگاه

انکار کردنِ موسی علم[1197] بر مناجاتِ شُبان

دید موسی یک شُبانی را به راه | کو همی‌گفت ای کریم و ای[1198] اله
تو کجایی تا شوم من چاکرت | چارقت دوزم کنم شانه سرت

[1196] آمد: آید
[1197] علم: علیه السّلام
[1198] کریم و ای: گزیننده

جامه‌ات شویم شُپُشهایت کُشم شیر پیشت آورم ای محتشم
دستکت بوسم بمالم پایکت وقتِ خواب آید بروبم جایکت
ای فدایِ تو همه بُزهایِ من ای به یادت هیهی و هیهایِ من
این نَمَط بیهوده می‌گفت آن شبان گفت موسی با کِیَ است این ای
گفت با آنکس که ما را آفرید این زمین و چرخ از او آمد پدید
گفت موسی های بس مُدبِر شدی خود مسلمان ناشده کافر شدی
این چه ژاژ است این چه کفر است و پنبه‌ای اندر دهانِ خود فشار
گندِ کفرِ تو جهان را گنده کرد کفرِ تو دیبایِ دین را ژنده کرد
چارق و پاتابه لایق مر تراست آفتابی را چنینها کی رواست
گر نبندی زین سخن تو حلق را آتشی آید بسوزد خلق را 72b
آتشی گر نامدست این دود چیست جان سیه گشته روان مردود چیست
گر همی‌دانی که یزدان داور است ژاژ و گستاخی ترا چون باور است
دوستیِ بی‌خرد خود دشمنی است حق تعالیٰ زین چنین خدمت غنی
با کی می‌گویی تو این با عمّ و خال جسم و حاجت در صفاتِ
شیر او نوشد که در نشو و نماست چارق او پوشد که او محتاجِ پاست
ور برایِ بنده‌ش است این گفتِ تو آنکه حق گفت او من است و من
آنکه گفت اِنِّی مَرِضْتُ لَمْ تَعُد من شدم رنجور او تنها نشد
آنکه بی یَسْمَع و بی یُبْصِر شده‌ست در حقِ آن بنده این هم بیهده‌ست
بی‌ادب گفتن سخن با خاصِ حق دل بمیراند سیه دارد وَرَق
گر تو مردی را بخوانی فاطمه گرچه یک جنسند مرد و زن همه
قصدِ خونِ تو کند تا ممکن است گرچه خوش‌خو و حلیم و ساکن
فاطمه مدح است در حقِّ زنان مرد را گویی بوَد زخمِ سنان
دست و پا در حقِّ ما اِستایش است در حقِ پاکیِ حقّ آلایش است
هرچه جسم آمد ولادت وصفِ اوست هرچه مولود است او زین سویِ
لَمْ یَلِدْ لَمْ یُولَدْ او را لایق است والد و مولود را او خالق است
زآنکه از کَون و فساد است و مَهین حادث است و مُحدِثی خواهد یقین

گفت ای موسی دهانم دوختی　　وز پشیمانی تو جانم سوختی
جامه را بدْرید و آهی کرد تفت　　سر نهاد اندر بیابانی و رفت

عتاب کردنِ حق تعالیٰ موسی را علیم[1199] از بهرِ شبان

وحی آمد سویِ موسی از خدا　　بندهٔ ما را ز ما کردی جدا
تو برایِ وصل کردن آمدی　　یا برایِ فصل کردن آمدی
تا توانی پا منه اندر فراق　　اَبْغَضُ الْاَشْیَاءِ عِنْدِی اَلطَّلاق
هر کسی را سیرتی بنْهادهام　　هر کسی را اصطلاحی دادهام
در حقِ او مدح و در حقِّ تو ذم　　در حقِ او شهد و در حقِّ تو سم
ما بری از پاک و ناپاکی همه　　از گرانجانی و چالاکی همه
من نکردم امر تا سودی کنم　　بلکه تا بر بندگان جودی کنم
هندوان را اصطلاحِ هند مدح　　سندیان را اصطلاحِ سند مدح
من نگردم پاک از تسبیحشان　　پاک هم ایشان شوند و دُرفشان
ما زبان را ننْگریم و قال را　　ما روان را بنْگریم و حال را
ناظرِ قلبیم اگر خاشع بوَد　　گرچه گفتِ لفظ ناخاضع رود
زآنکه دل جوهر بوَد گفتن عَرَض　　پس طفیل آمد عَرَض جوهر غَرَض
چند از این الفاظ و اِضمار و مجاز　　سوز خواهم سوز با آن سوز ساز
آتشی از عشق در جان بر فروز　　سر به سر فکر و عبارت را بسوز
موسیا آدابدانان دیگرند　　سوخته جان و روانان دیگرند
عاشقان را هر نَفَس سوزیدنی است　　بر دهِ ویران خراج و عُشر نیست
گر خطا گوید وَرا خاطی مگو　　گر بوَد پُرخون شهید او را مشو
خون شهیدان را ز آب اولیٰتر است　　این خطا از صد صواب اولیٰتر است
در درونِ کعبه رسمِ قبله نیست　　چه غم ار غوّاص را پاچیله نیست
تو ز سرمستان قلاوزی مجو　　جامهچاکان را چه فرمایی رَفو
ملّتِ عشق از همه دینها جداست　　عاشقان را ملّت و مذهب خداست
لعل را گر مُهر نبْود باک نیست　　عشق در دریایِ غم غمناک نیست

[1199] علیم: علیه السّلام

وحی آمدن موسی را علیم[1200] در عذرِ آن شبان

بعد از آن در سِرِّ موسی حق نهفت — رازهایی گفت کآن ناید به گفت
بر دلِ موسی سخنها ریختند — دیدن و گفتن به هم آمیختند
چند بی‌خود گشت و چند آمد به خود — چند پرّید از ازل سویِ ابد
بعد از این گر شرح گویم ابلهی است — زآنکه شرحِ این ورایِ آگهی است
ور بگویم عقلها را بر کَنَد — ور نویسم بس قلمها بشْکنند
چونکه موسی این عتاب از حق شنید — در بیابان در پیِ چوپان دوید
بر نشانِ پایِ آن سرگشته راند — گَرد از پرّهٔ بیابان بر فشاند
گامِ پایِ مردمِ شوریده خود — هم ز گامِ دیگران پیدا بود 73a
یک قدم چون رخ ز بالا تا نشیب — یک قدم چون پیل رفته بر وِریب
گاه چون موجی بر افرازان عَلَم — گاه چون ماهی روانه بر شکم
گاه بر خاکی نبشته حالِ خود — همچو رمّالی که رملی بر زند
عاقبت دریافت او را و بدید — گفت مژده ده که دستوری رسید
هیچ آدابی و ترتیبی مجو — هرچه می‌خواهد دلِ تنگت بگو
کفرِ تو دین است و دینت نورِ جان — ایمنی وز تو جهانی در امان
ای معافِ یَفْعَلُ اللّٰهُ مَا یَشَا — بی‌محابا رَو زبان را برگشا
گفت ای موسی از آن بگْذشته‌ام — من کنون در خونِ دل آغشته‌ام
من ز سدرهٔ منتهیٰ بگْذشته‌ام — صد هزاران ساله زآن سو رفته‌ام
تازیانه بر زدی اسپم بگشت — گنبدی کرد و ز گردون بر گذشت
محرمِ ناسوتِ ما لاهوت باد — آفرین بر دست و بر بازوت باد
حالِ من اکنون برون از گفتن است — اینچه می‌گویم نه احوالِ من است
نقش می‌بینی که در آیینه‌ایست — نقشِ تست آن نقشِ آن آیینه نیست
دم که مردِ نایی اندر نای کرد — درخورِ نی کیست نی[1201] درخوردِ
هان و هان گر حمد گویی گر سپاس — همچو نافرجامِ آن چوپان شناس
حمدِ تو نسبت بدان گر بهتر است — لیک آن نسبت به حق هم ابتر است

[1200] علیم: علیه السّلام
[1201] نی کیست نی: نای است نه

چند گویی چون غِطا برداشتند کین نبودست آنکه می‌پنداشتند
این قبولِ ذکرِ تو از رحمت است چون نمازِ مستحاضه رخصت است
با نمازِ او بیالودست خون ذکرِ تو آلودهٔ تشبیه و چون
خون پلید است و به آبی می‌رود لیک باطن را نجاستها بوَد
کآن به غیرِ آبِ لطفِ کردگار کم نگردد از درونِ مردِ کار
در سجودت کاش رُو گردانیی معنیِ سُبْحَانَ رَبِّی دانیی
کای سجودم چون وجودم ناسزا مر بدی را تو نکویی ده جزا
این زمین از حلمِ حق دارد اثر تا نجاست بُرد و گُلها داد بَر
تا بپوشد او پلیدیهایِ ما در عوض بر روید از وی غنچه‌ها
پس چو کافر دید کو در داد و جود کمتر و بی‌مایه‌تر از خاک بود
از وجودِ او گل و میوه نَرُست جز فسادِ جمله پاکیها نَجُست
گفت واپس رفته‌ام من در ذَهاب حَسْرَتَا یَا لَیْتَنِی کُنْتُ تُرَاب
کاش از خاکی سفر نگْزیدمی همچو خاکی دانه‌ای می‌چیدمی
چون سفر کردم مرا راه آزمود زین سفر کردن ره‌آوردم نبود[1202]
زآن همه میلش سویِ خاک است کو در سفر سودی نبیند پیشِ رو
روی واپس کردنش آن حرص و آز روی در ره کردنش صدق و نیاز
هر گیا را کِش بوَد میلِ عُلا در مزید است و حیات و در نَما
چونکه گردانید سر سویِ زمین در کمی و خشکی و نقص و غبین
میلِ روحت چون سویِ بالا بوَد در تزاید مرجعت آنجا بوَد
ور نگوساری سرت سویِ زمین آفلی حق لَا یُحِبُّ الْآفِلِین

پرسیدنِ موسی علیم[1203] از عمر[1204] حق سِرِّ غلبهٔ ظالمان[1205]

گفت موسی ای کریمِ کارساز ای که یک دم ذکرِ تو عمرِ دراز
نقشِ کژمژ دیدم اندر آب و گل چون ملایک اعتراضی کرد دل
که چه مقصود است نقشی ساختن واندر او تخمِ فساد انداختن

[1202] نبود: چه بود
[1203] علیم: +
[1204] عمر: +
[1205] ظالمان: ظالمان را

آتشِ ظلم و فساد افروختن مسجد و سجده‌کنان را سوختن
مایهٔ خونابه و زردآبه را جوش دادن از برایِ لابه را
من یقین دانم که عینِ حکمت است لیک مقصودم عیان و رؤیت است
آن یقین می‌گویدم خاموش کن حرصِ رؤیت گویدم نه جوش کن
مر ملایک را نمودی سِرِّ خویش کین چنین نوشی همی ارزد به نیش
عرضه کردی نورِ آدم را عیان بر ملایک گشت مشکلها بیان
حشرِ تو گوید که سِرِّ مرگ چیست میوه‌ها گویند سِرِّ برگ چیست
سِرِّ خون و نطفه حسنِ آدمی است سابقِ هر بیشیی آخر کمی است
لوح را اوّل بشوید بی‌وقوف آنگهی بر وی نویسد او حروف
خون کند دل را و اشکِ مستهان بر نویسد بر وی اسرار آنگهان 73b
وقتِ شستن لوح را باید شناخت که مر آن را دفتری خواهند ساخت
چون اساسِ خانه‌ای می‌افکنند اوّلین بنیاد را بر می‌کَنَند
گل بر آرند اوّل از قعرِ زمین تا به آخر بر کشی ماءِ مَعین
از حِجامت کودکان گریند زار که نمی‌دانند ایشان سِرِّ کار
مرد خود زر می‌دهد حَجّام را می‌نوازد نیشِ خون‌آشام را
می‌دود حمّال در[1206] بارِ گران می‌رباید بار را از دیگران
جنگِ حمّالان [...][1207] بار بین این چنین است اجتهادِ کار بین
چون گرانیها اساسِ راحت است تلخها هم پیشوایِ نعمت است
حُفَّتِ الْجَنَّةَ بِمَكْرُوهَاتِنَا حُفَّتِ النِّيرَانُ مِنْ شَهْوَاتِنَا
تخمِ مایهٔ آتشت شاخِ تر است سوختهٔ آتش قرینِ کوثر است
هر که در زندان قرینِ محنتی است آن جزایِ لقمه‌ای و شهوتی است
هر که در قصری قرینِ دولتی است آن جزایِ کارزار و محنتی است
هر که را دیدی به زر و سیم فرد دان که اندر کسب کردن صبر کرد
بی‌سبب بیند چو دیده شد گذار تو که در حسّی سبب را گوش دار
آنکه بیرون از طبایع جانِ اوست منصبِ خَرقِ سببها آنِ اوست

[1206] در: زی
[1207] برای

2690 بی‌سبب بیند نه از آب و گیا چشم چشمهٔ معجزاتِ انبیا
این سبب همچون طبیب است و علیل این سبب همچون چراغ است و
شب چراغت را فتیلی[1208] نو بتاب پاک دان زینها چراغِ آفتاب
رَو تو کَهْگِل ساز بهرِ سقفِ خان سقفِ گردون را ز کهگل پاک دان
اَه که چون دلدارِ ما غمسوز شد خلوتِ شب در گذشت و روز شد
2695 جز به شب جلوه نباشد ماه را جز به دردِ دل مجو دلخواه را
ترکِ عیسی کرده خر پرورده‌ای لاجرم چون خر برونِ پرده‌ای
طالعِ عیسی است علم و معرفت طالعِ خر نیست ای تو خرصفت
نالهٔ خر بشْنوی رحم آیدت پس ندانی خر خری فرمایدت
رحم بر عیسی کن و بر خر مکن طبع را بر عقلِ خود سروَر مکن
2700 طبع را هِل تا بگرید زار زار تو از او بسْتان و وامِ جان گزار
سالها خربنده بودی بس بوَد زآنکه خربنده ز خر واپس بوَد
ز اخِّرُوهُنَّ مرادش نفسِ تست کو به آخر باید و عقلت نخست
هم‌مزاجِ خر شدست این عقلِ پست فکرش این که چون علف آرم به
آن خرِ عیسی مزاجِ دل گرفت در مقامِ عاقلان منزل گرفت
2705 زآنکه غالب عقل بود و خر ضعیف از سوارِ زَفت گردد خر نحیف
وز ضعیفی عقلِ تو ای خَربَها این خرِ پژمرده گشتست اژدها
گر ز عیسی گشته‌ای رنجوردل هم از او صحّت رسد او را مهل
چونی ای عیسیِ عیسی‌دم ز رنج که نبود اندر جهان بی‌مار گنج
چونی ای عیسی ز دیدارِ جهود چونی ای یوسف ز مکّار و حسود
2710 تو شب و روز از بیِ این قومِ غُمر چون شب و روزی مددبخشایِ عمر
چونی از صفراییانِ بی‌هنر چه هنر زاید ز صفرا دردِ سر
تو همان کن که کند خورشیدِ شرق ما نفاق و حیله و دزدی و زَرق
تو عسل ما سِرکه در دنیا و دین دفعِ این صفرا بوَد سرکنگبین
سرکه افزودیم ما قومِ زَحیر تو عسل بفْزا کَرَم را وا مگیر

[1208] فتیلی: فتیل

این سزید از ما چنان آمد ز ما ریگ اندر چشم چه فْزاید عمیٰ
آن سزد از تو ایا کُحلِ عزیز که بیابد از تو هر ناچیز چیز
ز آتشِ این ظالمانت دل کباب از تو جمله اِهْدِ قَوْمی بُد خطاب
کانِ عودی [...][1209] گر آتش زنند این جهان از عطر و ریحان آگنند
تو نه آن عودی کز آتش کم شود تو نه آن روحی که اسیرِ غم شود
عود سوزد کانِ عود از سوز دور باد کی حمله بَرَد بر اصلِ نور
ای ز تو مر آسمانها را صفا ای جفایِ تو نکوتر از وفا
زآنکه از عاقل جفایی گر رود از وفایِ جاهلان آن بِه بوَد
گفت پیغامبر عداوت از خِرَد بهتر از مِهری که از جاهل رسد

/74a/ رنجانیدنِ امیری خفته‌ای را که[1210] مار در دهانش رفته بود

عاقلی بر اسپ می‌آمد سوار در دهانِ خفته‌ای می‌رفت مار
آن سوار آن را بدید و می‌شتافت تا رماند مار را فرصت نیافت
چونکه از عقلش فراوان بُد مدد چند دَبّوسی قوی بر خفته زد
بُرد او را زخمِ آن دَبّوسِ سخت زو گریزان تا به زیرِ یک درخت
سیبِ پوسیده بسی بُد ریخته گفت از این خور ای به درد آویخته
سیب چندان مر وَرا در خورد داد کز دهانش باز بیرون می‌فتاد
بانگ می‌زد کای امیر آخر چرا قصدِ من کردی تو نادیده جفا
گر ترا اصل است با جانم ستیز تیغ زن یکبارگی خونم بریز
شوم ساعت که شدم بر تو پدید ای خنک آن را که رویِ تو ندید
بی‌جنایت بی‌گنه بی‌بیش و کم ملحدان جایز ندارند این ستم
می‌جهد خون از دهانم با سخُن ای خدا آخر مکافاتش تو کُن
هر زمان می‌گفت او نفرینِ نو اوش می‌زد کاندر این صحرا بدَو
زخمِ دَبّوس و سوارِ همچو باد می‌دوید و باز در رُو می‌فتاد
مُمْتَلی و خوابناک و سست بُد پا و رویش صد هزاران زخم شد

[1209] در تو
[1210] که: کی

تا شبانگه می‌کشید و می‌گشاد تا ز صفرا قَی شدن بر وی فتاد
زو بر آمد خورده‌ها زشت و نکو مار با آن خورده بیرون جَست از او
چون بدید از خود برون آن مار را سجده آورد آن نکوکردار را
سهمِ آن مارِ سیاهِ زشتِ زَفت چون بدید آن دردها از وی برفت
گفت خود تو جبرئیلِ رحمتی یا خدایی که ولیِّ نعمتی
ای مبارک ساعتی که دیدیَم مرده بودم جانِ نو بخشیدیَم
تو مرا جویان مثالِ مادران من گریزان از تو مانندِ خران
خر گریزد از خداوند از خری صاحبش در پی ز نیکو گوهری
نه از پیِ سود و زیان می‌جویدش لیک تا گرگش ندرّد یا ددش
ای خنک آن را که بیند رویِ تو یا در افتد ناگهان در کویِ تو
ای روانِ پاک بسْتوده ترا چند گفتم ژاژ و بیهوده ترا
ای خداوند و شهنشاه و امیر من نگفتم جهلِ من گفت آن مگیر
شمّه‌ای زین حال اگر دانستمی گفتنِ بیهوده کی توانستمی
بس ثنایت گفتمی ای خوش خصال گر مرا یک رمز می‌گفتی ز حال
لیک خامُش کرده می‌آشوفتی خامُشانه بر سرم می‌کوفتی
شد سرم کالیوه عقل از سر بجَست خاصه این سر را که مغزش کمتر
عفو کن ای خوب‌رویِ خوب‌کار آنچه گفتم از جنون اندر گذار
گفت اگر من گفتمی رمزی از آن زَهرهٔ تو آب گشتی آن زمان
گر ترا من گفتمی اوصافِ مار ترس از جانت بر آوردی دمار
مصطفی فرمود گر گویم به راست شرحِ آن دشمن که در جانِ شماست
زَهره‌های پُردلان هم بر درد نی رود ره نی غمِ کاری خورد
نی[1211] دلش را تاب ماند در نیاز نی[1212] تنش را قوّتِ صَوم[1213] و نماز
همچو موشی پیشِ گربه لا شود همچو برّه پیشِ گرگ از جا رود

[1211] نی: نه
[1212] نی: نه
[1213] صَوم: روزه

اندر او نه حیله ماند نه روش پس کنم ناگفته‌تان من پرورش
همچو بوبکرِ ربابی تن زنم دست چون داوود در آهن زنم
تا مُحال از دستِ من حالی شود مرغِ پَر برکَنده را بالی شود
چون یَدُ اللّه فَوْقَ اَیْدِیهِم بود دستِ ما را دستِ خود فرمود احد
پس مرا دستِ دراز آمد یقین بر گذشته ز آسمانِ هفتمین
دستِ من بنْمود بر گردون هنر مُقریا بر خوان که اِنْشَقَّ الْقَمَر
این صفت هم بهرِ ضعفِ عقلهاست با ضعیفان شرحِ قدرت کی رواست
خود بدانی چون بر آری سر ز خواب ختم شد وَاللّهُ اَعْلَم بِالْصَّواب
مر ترا نه قوّتِ خوردن بُدی نه ره و پروایِ قَی کردن بُدی
می‌شنیدم فحش و خر می‌راندم رَبِّ یَسِّر زیرِ لب می‌خواندم
از سبب گفتم[1214] مرا دستور نی ترکِ تو گفتن مرا مقدور نی
هر زمان می‌گفتم از دردِ درون اِهْدِ قَوْمی اِنَّهُمْ لَا یَعْلَمُون 74b
سجده‌ها می‌کرد آن رَسته ز رنج کای سعادت ای مرا اقبال و گنج
از خدا یابی جزاها ای شریف قوّتِ شُکرت ندارد این ضعیف
شُکر حق گوید ترا ای پیشوا آن لب و چانه ندارم وآن نوا
دشمنیِ عاقلان زین‌سان بوَد زهرِ ایشان ابتهاجِ جان بوَد
دوستی ابلهان[1215] رنج و ضلال این حکایت بشْنو از بهرِ مثال

اعتماد کردن بر تملّق و وفایِ خرس آن جوان[1216]

اژدهایی خرس را در می‌کشید شیرمردی رفت و فریادش رسید
شیرمردانند در عالم مدد آن زمان کافغانِ مظلومان رسد
بانگِ مظلومان ز هر جا بشْنوند آن طرف چون رحمتِ حق
آن ستونهایِ خللهایِ جهان آن طبیبانِ مرضهایِ نهان
محضِ مِهر و داوری و رحمتند همچو حق بی‌علّت و بی‌رشوتند

[1214] گفتم: گفتن
[1215] ابلهان: ابله بوَد
[1216] آن جوان: +

این چه یاری می‌کنی یکبارگیش گوید از بهرِ غم و بیچارگیش
مهربانی شد شکارِ شیرمرد در جهان دارو نجوید غیرِ درد
هر کجا دردی دوا آنجا رود هر کجا پستی است آب آنجا دود
آبِ رحمت بایدت رَو پست شو وآنگهان خور خَمرِ رحمت مست
رحمت اندر رحمت آمد تا به سر بر یکی رحمت فرو مآی ای پسر
چرخ را در زیرِ پا آر ای شجاع بشْنو از فوقِ فلک بانگِ سماع
پنبهٔ وسواس بیرون کن ز گوش تا به گوشت آید از گردون خروش
پاک کن دو چشم را از مویِ عیب تا ببینی باغ و سروستانِ غیب
دفع کن از مغز و از بینی زُکام تا که رِیحُ اللّه در آید در مشام
هیچ مگْذار از تب و صفرا اثر تا بیابی از جهان طعمِ شَکَر
داروِی مردی کن و عنّین مپوی تا برون آیند صد گون خوبروی
کُندهٔ تن را ز پایِ جان بکَن تا کند جولان به گِرد[1217] انجمن
ور نمی‌توانی به کعبهٔ لطف پَر عرضه کن بیچارگی بر چاره‌گر[1218]
غُلِّ بُخل از دست و گردن دور کن بختِ نو دریاب در چرخِ کهُن
دایه و مادر بهانه‌جو بوَد تا که کی آن طفلِ او گریان شود
زاری و گریه قوی سرمایه‌ایست رحمتِ کلّی قوی‌تر دایه‌ایست
طفلِ حاجاتِ شما را آفرید تا بنالید و شود شیرش پدید
گفت اُدْعُوا للّه بی‌زاری مباش تا بجوشد شیرهایِ مِهرهاش
هوی هویِ باد و شیرافشانِ ابر در غمِ مایند یک ساعت تو صبر
فِی الْسَّمَاءِ رِزْقُکُمْ بشْنیده‌ای اندر این پستی چه بر چفسیده‌ای
ترس و نومیدیت دان آوازِ غول می‌کَشَد گوشِ تو تا قعرِ سُفول
هر ندایی که ترا بالا کشید آن ندا می‌دان که از بالا رسید
هر ندایی که ترا حرص آورد بانگِ گرگی دان که او مردم دَرَد

[1217] گِرد: گِردت

[1218] Bu beytin yeri değiştirilmiş.

این بلندی نیست از رویِ مکان این بلندیهاست سویِ عقل و جان
هر سبب بالاتر آمد از اثر سنگ و آهن فایق آمد بر شرر
آن فلانی فوقِ آن سرکش نشست گرچه در صورت به پهلویش
فوقی آنجاست از رویِ شرف جایِ دور از صدر باشد مُستَخَف
سنگ و آهن زین جهت که سابق در عمل فوقیِ این دو لایق است
وآن شرر از رویِ مقصودیِ خویش ز آهن و سنگ است زین رو پیش و
سنگ و آهن اوّل و پایان شرر لیک این هر دو تنند و جان شرر
کان شرر که اندر زمان واپستر است در صفت از سنگ و آهن برتر
در زمان شاخ از ثمر سابق‌تر است در هنر از شاخ او فایق‌تر است
چونکه مقصود از شجر آمد ثمر پس ثمر اوّل بوَد و آخر شجر
خرس چون فریاد کرد از اژدها شیرمردی کرد از چنگش جدا
حیلت و مردی به هم دادند و[1220] اژدها را او بدین قوّت بکُشت
اژدها را هست قوّت حیله نیست نیز فوقِ حیلهٔ تو حیله‌ایست
حیلهٔ خود را چو دیدی باز رَو کز کجا آمد سویِ آغاز رَو
هر چه در پستی است آمد از عُلا چشم را سویِ بلندی نِه هلا
روشنی بخشد نظر اندر عُلی گرچه اوّل خیرگی آرد بَلی 75a
چشم را در روشنایی خوی کن گرنه خفّاشی نظر آن سوی کن
عاقبت‌بینی نشانِ نورِ تست شهوتِ حالی حجاب[1221] گورِ
عاقبت‌بینی که صد بازی بدید مِثلِ آن نبْود که یک بازی شنید
زآن یکی بازی چنان مغرور شد کز تکبّر ز اوستادان دور شد
سامری‌وار آن هنر در خود چو دید او ز موسی از تکبّر سر کشید
او ز موسی آن هنر آموخته وز معلّم چشم را بر دوخته
لاجرم موسی دگر بازی نمود تا که آن بازی و جانش را ربود
ای بسا دانش که اندر سر دَوَد تا شود سروَر بدان خود سر رَوَد

[1219] کان شرر که اندر زمان واپستر است / در صفت از سنگ و آهن برتر است +
[1220] و: +
[1221] حجاب: حقیقت

سر نخواهی که رود تو پای باش در پناهِ قطبِ صاحب‌رای باش
گرچه شاهی خویش فوقِ او مبین گرچه شهدی جز نباتِ او مچین
فکرِ تو نقش است و فکرِ اوست جان نقدِ تو قلب است و نقدِ اوست
او تُوی خود را بجو در اویِ او کو و کو گو فاخته شو سویِ او
ور نخواهی خدمتِ ابناءِ جنس در دهانِ اژدهایی همچو خرس
بوکه استادی رهانَد مر ترا وز خطر بیرون کشانَد مر ترا
زاریی می‌کن چو زورت نیست هین چونکه کوری سر مکش از راه‌بین
تو کم از خرسی نمی‌نالی ز درد خرس رست از درد چون فریاد کرد
ای خدا این سنگ دل را موم کن ناله‌اش را تو خوش و مرحوم کن

گفتنِ نابیناییِ سایل کی دو کوری دارم

بود کوری کو همی‌گفت اَلْاَمان من دو کوری دارم ای اهلِ زمان
پس دوباره رحمتم آرید هان چون دو کوری دارم و من در میان
گفت یک کوریت می‌بینیم ما وآن[1222] دگر کوری چه باشد وانما
گفت زشت‌آوازم و ناخوش نوا زشت‌آوازی و کوری شد دوتا
بانگِ زشتم مایهٔ غم می‌شود مِهرِ خلق از بانگِ من کم می‌شود
زشت آوازم به هر جا که رود مایهٔ خشم و غم و کین می‌شود
بر دو کوری رحم را دوتا کنید این چنین ناگُنج را گُنجا کنید
زشتیِ آواز کم شد زین گله خلق شد بر وی به رحمت یک‌دله
کرد نیکو چون بگفت او راز را لطفِ آوازِ دلش آواز را
وآنکه آوازِ دلش هم بد بوَد آن سه کوری دوریِ سرمد بوَد
لیک وهّابان که بی‌علّت دهند بوکه دستی بر سرِ زشتش نهند
چونکه آوازش خوش و مظلوم شد زو دلِ سنگین‌دلان چون موم شد
نالهٔ کافر چو زشت است و شهیق زآن نمی‌گردد اجابت را رفیق
اِخْسَئُوا بر زشت آواز آمدست کو ز خونِ خلق چون سگ بود

[1222] وآن: آن

چونکه نالهٔ خرس رحمت‌کَش بوَد　　ناله‌ات نبْود چنین ناخوش بوَد
دان که با یوسف تو گرگی کرده‌ای　　یا ز خونِ بی‌گناهی خورده‌ای
توبه کن وز خورده استفراغ کن　　ور جراحت کهنه شد رَو داغ کن

تتمّهٔ حکایتِ خرس و آن ابله کی بر وفایِ او اعتماد کرده بود

خرس هم از اژدها چون وارهید　　وآن کَرَم زآن مردِ مردانه بدید
چون سگِ اصحابِ کهف آن خرسِ　　شد ملازم در پیِ آن بردبار
آن مسلمان سر نهاد از خستگی　　خرس حارس گشت از دل‌بستگی
آن یکی بگْذشت و گفتش حال　　ای برادر مر ترا این خرس کیست
قصّه واگفت و حدیثِ اژدها　　گفت بر خرسی منه دل ابلها
دوستی ابله بتر از دشمنی است　　او به هر حیله که دانی راندنی است
گفت واللّه از حسودی گفت این　　ورنه خرسی چه نْگری این مِهر بین
گفت مِهرِ ابلهان عشوه‌ده است　　این حسودیِ من از مِهرش بِه است
هی بیا با من بران این خرس را　　خرس را مگْزین مَهِل همجنس را
گفت رَو رَو کارِ خود کن ای حسود　　گفت کارم این بُد و بختت[1223] نبود
من کم از خرسی نباشم ای شریف　　ترکِ او کن تا مَنَت باشم حریف
بر تو دل می‌لرزدم ز اندیشه‌ای　　با چنین خرسی مرو در بیشه‌ای
این دلم هرگز نلرزید از گزاف　　نورِ حقّ است این نه دعوی و نه　75b
مؤمنم یَنْظُر بِنُورِ اللّه شده　　هان و هان بگْریز از این آتشکده
این همه گفت و به گوشش در نرفت　　بدگمانی مرد را سدّی است زفت
دستِ او بگْرفت و دست از وی کشید　　گفت رفتم چون نه‌ای یارِ رشید
گفت رَو بر من تو غمخواره مباش　　بُوالْفُضولا معرفت کمتر تراش
باز گفتش من عدویِ تو نِیَم　　لطف باشد گر بیایی در پَیَم
گفت خوابستم مرا بگْذار و رَو　　گفت آخر یار را مُنقاد شو

[1223] بختت: رزقت

تا بخسپی در پناهِ عاقلی در جوارِ دوستی صاحب‌دلی
در خیال افتاد مرد از جِدِّ او خشمگین شد زود گردانید رُو
کین مگر قصدِ من آمد خونیَ است یا طَمَع دارد گدا و تونیَ است
یا گرو بستست با یاران بدین که بترساند مرا زین همنشین
خود نیامد هیچ از خُبثِ سِرَش یک گمانِ نیک اندر خاطرش
ظنِّ نیکش جملگی بر خرس بود او مگر مر خرس را همجنس بود
عاقلی را از سگی تهمت نهاد خرس را دانست اهلِ مِهر و داد

گفتنِ موسی علیه السّلام گوساله‌پرست را که[1224] آن خیال‌اندیشی و حزمِ تو کجاست

گفت موسی با یکی مستِ خیال کای بداندیش از شقاوت وز ضلال
صد گمانت بود در پیغامبریم با چنین برهان و این خُلقِ کریم
صد هزاران معجزه دیدی ز من صد خیالت می‌فزود و شکّ و ظن
از خیال و وسوسه تنگ آمدی طعن بر پیغامبری‌ام می‌زدی
گَرد از دریا بر آوردم عیان تا رهیدیت از شرِ فرعونیان
ز آسمان چل سال کاسه و خوان رسید وز دعایم جوی از سنگی دوید
این و صد چندین و چندین گرم و سرد از تو ای سرد آن توهّم کم نکرد
بانگ زد گوساله‌ای از جادوِی سجده کردی که خدایِ من تُوِی
آن توهّمهات را سیلاب بُرد زیرکیِ باردت را خواب بُرد
چون نبودی بد گمان در حقِّ او چون نهادی سر چنان ای
چون خیالت نامد از تزویرِ او وز فسادِ سِحرِ احمق‌گیرِ او
سامریّی خود که باشد ای سگان که خدایی بر تراشد در جهان
چون در این تزویرِ او یکدل شدی وز همه اِشکالها عاطل شدی
گاو می‌شاید خدایی را به لاف در رسولی‌ام تو چون کردی خلاف
پیشِ گاوی سجده کردی از خری گشت عقلت صیدِ سِحرِ سامری
چشم دزدیدی ز نورِ ذوالجلال اینْت جهلِ وافر و عینِ ضلال
شُه بر آن عقل گزینش که تراست چون تو کانِ جهل را کُشتن سزاست

[1224] که: کی
[1225] زشت‌رو: زشت‌خو

گاوِ زرّین بانگ کرد آخر چه گفت | کاحمقان را این همه رغبت شکفت
زآن عجب‌تر دیده‌ای از من بسی | لیک حق را کی پذیرد هر خسی
باطلان را چه رباید باطلی | عاطلان را چه خوش آید عاطلی
زآنکه هر جنسی رباید جنسِ خود | گاو سویِ شیرِ نر کی رو نهد
گرگ بر یوسف کجا عشق آورد | جز مگر از مکر تا او را خورد
چون ز گرگی وا رهد محرم شود | چون سگِ کهف از بنی‌آدم شود
چون ابوبکر از محمّد بُرد بو | گفت هٰذَا لَیْسَ وَجْهٌ کَاذِبُ
چون نَبُد بوجهل از اصحابِ دَرد | دید صد شقِّ قمر باور نکرد
دردمندی کِش ز بام افتاد طشت | زو نهان کردیم و[1226] حق پنهان
وآنکه او جاهل بُد از دردش بعید | چند بنْمودند و او آن را ندید
آینهٔ دل صاف باید تا در او | واشناسی صورتِ زشت از نکو

ترک گفتنِ[1227] آن مردِ ناصح بعد از مبالغهٔ پند مغرورِ خرس را

آن مسلمان ترکِ ابله کرد و تفت | زیرِ لب لا حَول گویان باز رفت
گفت چون از جِدّ و پندم وز جدال | در دلِ او پیش می‌زاید خیال
پس رهِ پند و نصیحت بسته شد | امرِ اَعْرِضْ عَنْهُمُ پیوسته شد
چون دوایت می‌فزاید درد پس | قصّه با طالب بگو بر خوان عَبَس
چونکه اعمیٰ طالبِ حقّ آمدست | بهرِ فقر او را نشاید سینه خست 76a
تو حریصی بر رشادِ مِهتران | تا بیاموزند عام از سروران
احمدا دیدی که قومی از ملوک | مستمع گشتند گشتی خوش که
این رئیسان یارِ دین گردند خوش | بر عرب اینها سَرند و بر حبش
بگْذرد این صیت از بصره و تبوک | زآنکه اَلنَّاسُ عَلیٰ دِینِ الْمُلُوک
زین سبب تو از ضریرِ مهتدی | رو بگردانیدی و تنگ آمدی
کندر این فرصت کم افتد این مُناخ | تو ز یارانی و وقتِ تو فراخ
مُزْدَحِم می‌گردیَم در وقتِ تنگ | این نصیحت می‌کنم نز خشم و

[1226] و: +
[1227] گفتن: کردن

احمدا نزدِ خدا این یک ضریر بهتر از صد قیصر است و صد وزیر
یادِ اَلنَّاسُ مَعَادِن هین بیار معدنی باشد فزون از صد هزار
معدنِ لعل و عقیق و[1228] مُکْتَنِس بهتر است از صد هزاران کانِ مس
احمدا اینجا ندارد مال سود سینه باید پُر ز عشق و درد و دود
اعمیی روشن‌دل آمد در مَبَند پند او را ده که حقِّ اوست پند
گر دو سه ابله ترا مُنکِر شدند تلخ کی گردی چو هستی کانِ قند
گر دو سه ابله ترا تهمت نهد حق برایِ تو گواهی می‌دهد
گفت از اقرارِ عالَم فارغم آنکه حق باشد گواه او را چه غم
گر خُفاشی را ز خورشیدی خوری آن دلیل آمد که آن خورشید نیست
نفرتِ خُفّاشکان باشد دلیل که منم خورشیدِ تابانِ جلیل
گر گلابی را جُعَل راغب شود آن دلیلِ ناگلابی می‌کند
گر شود قلبی خریدارِ مِحَک در محکّی‌اش در آید نقص و شک
دزد شب خواهد نه روز این را بدان شب نِیَم روزم که تابم در جهان
فارقم فاروقم و غلبیروار تا که کَهْ از من نمی‌یابد گذار
آرد را پیدا کنم من از سَبوس تا نمایم این[1229] نقوش است آن
من چو میزانِ خدایم در جهان وانُمایم هر سَبُک را از گران
گاو را داند خدا گوساله‌ای خر خریداری و در خور کاله‌ای
من نه گاوم تا که گوسالهم خَرَد من نه خارم که اشتری از من چَرَد
او گمان دارد که با من جور کرد بلکه از آیینهٔ من روفت گرد

تملّق کردنِ دیوانه جالینوس را و ترسیدنِ جالینوس

گفت جالینوس با اصحابِ خود مر مرا تا آن فلان دارو دهد
پس بدو گفت آن یکی ای ذوفنون این دوا خواهند از بهرِ جنون
دور از عقلت مگو این گفتِ تو دور از عقلِ تو آن ای سگ‌خو[1230]

[1228] و: +
[1229] این: کین
[1230] دور از عقلت مگو این گفتِ تو / دور از عقلِ تو آن ای سگ‌خو: +

دور از عقلِ تو این دیگر مگو گفت در من کرد یک دیوانه رو
2945 ساعتی در رویِ من خوش بنْگرید چشمکم زد آستینِ من درید
گرنه جنسیّت بُدی در من از او کی رخ آوردی به من آن زشت‌رو
گر ندیدی جنسِ خود کی آمدی کی به غیرِ جنس خود را بر زدی
چون دو کس بر هم زند بی‌هیچ شک در میانْشان هست قدرِ مشترک
کی پرد مرغی مگر با جنسِ خود صحبتِ ناجنس گور است و لَحَد

سببِ پریدن و چرخیدنِ مرغی با مرغی که جنسِ او نبود

2950 آن حکیمی گفت دیدم هم تکی در بیابان زاغ را با لکلکی
در عجب ماندم بجُستم حالشان تا چه قدرِ مشترک یابم نشان
چون شدم نزدیک من حیران و دنگ خود بدیدم هر دوان بودند لنگ
خاصه شهبازی که او عرشی بوَد با یکی جُغدی که او فرشی بوَد
آن یکی خورشیدِ علّیّین بوَد وین دگر خُفّاش کز سجّین بوَد
2955 آن یکی نوری ز هر عیبی بَری وین یکی کوری گدایِ هر دری
آن یکی ماهی که بر پروین زند وین یکی کِرمی که بر[1231] سرگین
آن یکی یوسف‌رخی عیسی‌نفس وین یکی گرگی و یا خر با جرس
آن یکی پرّان شده در لامکان وین یکی در کاهدان همچون سگان
با زبانِ معنوی گُل با جُعَل این همی‌گوید که ای گَنده‌بَغَل
2960 گر گریزانی ز گلشن بی‌گمان هست آن نفرت کمالِ گلسِتان
غیرتِ من بر سرِ تو دورباش می‌زند کای خس از اینجا دور باش
ور بیامیزی تو با من ای دنی این گمان آید که از کانِ منی 76b
بلبلان را جای می‌زیید چمن مر جُعَل را در چَمین خوشتر وطن
حق مرا چون از پلیدی پاک داشت چون سزد بر من پلیدی را گماشت
2965 یک رگم زیشان بُد و آن را بُرید در من آن بَد رگ کجا خواهد رسید
یک نشانِ آدم آن بود از ازل که ملایک سر نهندش از محل

[1231] بر: در

یک نشانِ دیگر آنکه آن بلیس ننْهدش سر که منم شاه و رئیس
پس اگر ابلیس هم ساجد شدی او نبودی آدم او غیری بُدی
هم سجودِ هر مَلَک میزانِ اوست هم جُحودِ آن عدو برهانِ اوست
هم گواهِ اوست اقرارِ مَلَک هم گواهِ اوست کفرانِ سگک
این سخن پایان ندارد باز گرد تا چه کرد آن خرس با آن نیک

تتمّهٔ اعتمادِ آن مغرور بر تملّقِ خرس

شخص خفت و خرس می‌راندش مگس وز ستیز آمد مگس زو باز پس
چند بارش راند از رویِ جوان آن مگس زو باز می‌آمد دوان
خشمگین شد با مگس خرس و برفت بر گرفت از کوه سنگی سخت زفت
سنگ آورد و مگس را دید باز بر رخِ خفته گرفته جای ساز
بر گرفت آن آسیا سنگ و بزد بر مگس تا آن مگس وا پس خزد
سنگ رویِ خفته را خشخاش کرد این مَثَل بر جمله عالم فاش کرد
مِهرِ ابله مِهرِ خرس آمد یقین کینِ او مِهر است و مِهرِ اوست کین
عهدِ او سُست است و ویران و ضعیف گفتِ او زفت و وفایِ او نحیف
گر خورَد سوگند هم باور مکن بشْکند سوگند مردِ کژسخُن
چونکه بی‌سوگند گفتش بُد دروغ تو مَیُفت از مکر و سوگندش به دوغ
نفسِ او میر است و عقلِ او اسیر صد هزاران مصحفش خود خورده
چونکه بی سوگند پیمان بشْکند گر خورَد سوگند هم آن بشْکند
زآنکه نفس آشفته‌تر گردد از آن که کنی بندش به سوگندِ گران
چون اسیری بند بر حاکم نهد حاکم آن را بردَرَد بیرون جهد
بر سرش کوبد ز خشم آن بند را می‌زند بر رویِ او سوگند را
تو ز اَوْفُوا بِالْعُقُودش دست شُو اِحْفَظُوا اَیْمَانَکُم با او مگو
وآنکه داند عهد با کی می کند[1233] تن کند چون تار و گِردِ او تَنَد

رفتنِ مصطفی علیه السّلام به عیادتِ صحابیِ رنجور[1234] و بیانِ فایدهٔ عیادت

[1232] این سخن پایان ندارد باز گرد / تا چه کرد آن خرس با آن نیک مرد:+
[1233] وآنکه داند عهد با کی می کند: وآنکه حق را ساخت در پیمان سند
[1234] رنجور: +

از صحابه خواجه‌ای بیمار شد واندر آن بیماریَش چون تار شد
مصطفی آمد عیادت سویِ او چون همه لطف و کرم بُد خویِ او
در عیادت رفتنِ تو فایده‌ست فایدهٔ آن باز با تو عایده‌ست
فایدهٔ اوّل که آن شخصِ علیل بوکه قطبی باشد و شاهِ جلیل
چون دو چشمِ دل نداری ای عَنود که نمی‌دانی تو هیزم را ز عود
چونکه گنجی هست در عالم مرنج هیچ ویران را مدان خالی ز گنج
قصدِ هر درویش می‌کن از گزاف چون نشان یابی به جِد می‌کن طواف
چون ترا آن چشمِ باطن‌بین نبود گنج می‌پندار اندر هر وجود
ور نباشد قطب یارِ ره بوَد شه نباشد فارسِ اِسپَه بوَد
پس صلهٔ یارانِ ره لازم شمار هر که باشد گر پیاده گر سوار
ور عدو باشد همین احسان نکوست که به احسان بس عدو گشتست
ور نگردد دوست کینش کم شود زآنکه احسان کینه را مرهم شود
بس فواید هست غیرِ این ولیک از درازی خایفم ای یارِ نیک
حاصل این آمد که یارِ جمع باش همچو بُتگر از حجر یاری تراش
زآنکه انبوهی و جمعِ کاروان رهزنان را بشْکند پشت و سنان

وحی کردنِ به موسی علم که[1235] چرا به عیادتِ من نیامدی

آمد از حق سویِ موسی این عتاب کای طلوعِ ماه دیده تو ز جیب
مشرقت کردم ز نورِ ایزدی من حقم رنجور گشتم نامدی
گفت سبحانا تو پاکی از زیان این چه رمز است این بکن یا رب
باز فرمودش که در رنجوریَم چون نپرسیدی تو از رویِ کرم
گفت یا رب نیست نقصانی ترا عقل گم شد این سخن را برگشا 77a
گفت آری بندهٔ خاصِ گزین گشت رنجور او منم نیکو ببین
هست معذوریش معذوریِ من هست رنجوریش رنجوریِ من

[1235] وحی کردنِ به موسی علم که: وحی کردنِ حق تعالیٰ به موسی علیه السّلام کی

هر که خواهد همنشینیِ خدا تا نشیند در حضورِ اولیا
از حضورِ اولیا گر بسْکُلی تو هلاکی زآنکه جزوی بی‌کُلی
هر که را دیو از کریمان وابُرَد بی‌کسش یابد سرش را او خورَد
یک بِدَست از جمع رفتن یک زمان مکرِ شیطان باشد این[1236] نیکو بدان

جدا[1237] کردنِ باغبان صوفی و فقیه و علوی را از همدیگر

باغبانی چون نظر در باغ کرد دید چون دزدان به باغِ خود سه مرد
یک فقیه و یک شریف و صوفیی هر یکی شوخی بَدی لَا یُوفِیی
گفت با اینها مرا صد حجّت است لیک جمعند و جماعت رحمت[1238]
بر نیایم یک تنه با سه نفر پس ببُرّمشان نخست از همدگر
هر یکی را من به سویی افکنم چونکه تنها شد سبیلش بر کَنَم
حیله کرد و کرد صوفی را به راه تا کند یارانش را با او تباه
گفت صوفی را برو سویِ وثاق یک گلیم آور برایِ این رِفاق
رفت صوفی گفت خلوت با دو یار تو فقیهی وین شریفِ نامدار
ما به فتویِّ تو نانی می‌خوریم ما به پرِّ دانشِ تو می‌پریم
وین دگر شهزاده و سلطانِ ماست سیّد است از خاندانِ مصطفاست
کیست آن صوفی شکم‌خوارِ خسیس تا بوَد با چون شما شاهان جلیس
چون بیاید مر وَرا پنبه کنید هفته‌ای مهمانِ باغ من شوید[1239]
باغ چه بْوَد جانِ من آنِ شماست ای شما بوده مرا چون چشمِ راست
وسوسه کرد و مر ایشان را فریفت آه کز یاران نمی‌باید شکیفت
چون به ره کردند و[1240] صوفی را و خصم شد اندر پیَش با چوبِ زفت
گفت ای سگ صوفی باشد که تیز اندر آی[1241] باغِ ما تو از ستیز
این جُنیدت ره نمود و بایزید از کدامین شیخ و پیرت این رسید

[1236] مکرِ شیطان باشد این: مکرِ دیو است بشْنو و
[1237] جدا: تنها
[1238] رحمت: قوّت
[1239] هفته‌ای مهمانِ باغ من شوید: هفته‌ای بر باغ و راغِ من زنید
[1240] و: +
[1241] آی: آیی

کوفت صوفی را چو تنها یافتش نیم کُشتش کرد و سر بشْکافتش
گفت صوفی آنِ من بگْذشت لیک ای رفیقان پاسِ خود دارید نیک
مر مرا اغیار دانستید هان نیستم اغیارتر زان[1242] قلتبان
3035 اینچه من خوردم شما را خوردنی است وین چنین شربت جزایِ هر دنی
این جهان کوه است و گفت و گویِ باز گردد آن صدا در کویِ تو[1243]
چون ز صوفی گشت فارغ باغبان یک بهانه کرد زآن پس جنسِ آن
کای شریفِ من برو سویِ وثاق که ز بهرِ چاشت پختم من رُقاق
بر درِ خانه بگو قیماز را تا بیارد آن رُقاق و قاز را
3040 چون به ره کردش بگفت ای تیزبین تو فقیهی ظاهر است این و یقین
او شریفی می‌کند دعویِ سرد مادرِ او را که داند تا که کرد
بر زن و بر فعلِ زن دل می‌نهید عقلِ ناقص وآنگهانی اعتماد
خویشتن را بر عَلی و بر نَبی بسته است اندر زمانه بس غَنی[1244]
هر که باشد از زنا و زانیان این بَرَد ظن در حقِ ربّانیان
3045 هر که بر گردد سرش از چرخها همچو خود گردنده بیند خانه را
آنچه گفت آن باغبانِ بوالفضول حالِ او بُد دور از اولادِ رسول
گر نبودی او نتیجهٔ مُرتدان کی چنین گفتی برایِ خاندان
خواند افسونها شنید آن را فقیه در پیَش رفت آن ستمکارِ سفیه
گفت ای خر اندر این باغت که خواند دزدی از پیغامبرت میراث ماند
3050 شیر را بچّه همی‌مانَد بدو تو به پیغامبر به چه مانی بگو
با شریف آن کرد مردِ ملتجی که کُنَد با آلِ یاسین خارجی
تا چه کین دارند دایم دیو و غول چون یزید و شِمْر با آلِ رسول
شد شریف از زخمِ آن ظالم خراب با فقیه او گفت ما جَستیم از آب
پای دار اکنون که ماندی فرد و کم چون دُهُل شو زخم می‌خور در شکم
3055 گر شریف و لایق و همدم نِیَم از چنین ظالم ترا من کم نِیَم

[1242] زان: زین
[1243] باز گردد آن صدا در کویِ تو: از صدا هم باز آید سویِ تو
[1244] غَنی: غَبی

مر مرا دادی بدین صاحب غرض | احمقی کردی ترا بئس العوض[1245]
شد از او فارغ بیامد کای فقیه | چه فقیهی ای تو ننگِ هر سفیه 77b
فَتْوِیَت این است ای بِبْریده‌دست | کاندر آی[1246] و نگویی امر هست
این چنین رخصت بخواندی در وَسیط | یا بُدست این مسأله اندر مُحیط
3060 گفت حقّستت بزن دستت رسید | این سزایِ آنکه از یاران بُرید

رجعت به قصّهٔ مریض و عیادتِ پیغامبر علیه السّلام

این عیادت از برایِ این صله‌ست | وین صله از صد محبّت حامله‌ست
در عیادت شد رسولِ بی‌ندید | آن صحابی را به حالِ نزع دید
چون شوی دور از حضورِ اولیا | در حقیقت گشته‌ای دور از خدا
چون نتیجهٔ هجرِ همراهان غم است | کی فراقِ رویِ شاهان زآن کم است
3065 سایهٔ شاهان طلب هر دم شتاب | تا شوی زآن سایه بهتر ز آفتاب
گر سفر داری بدین نیّت برو | ور حَضَر باشد از این غافل مشو

گفتنِ شیخی ابایزید[1247] را که کعبه منم گِردِ من طوافی می‌کن

سویِ مکّه شیخِ امّت بایزید | از برایِ حجّ و عُمره می‌دوید
او به هر شهری که رفتی از نخست | مر عزیزان را بکردی بازجُست
گِرد می‌گشتی که اندر شهر کیست | کو بر ارکانِ بصیرت متّکی است
3070 گفت حق اندر سفر هر جا روی | باید اوّل طالبِ مردی شوی
قصدِ گنجی کن که این سود و زیان | در تَبَع آید تو آن را فرع دان
هر که کارَد قصدِ گندم باشدش | کاه خود اندر تَبَع می‌آیدش
قصدِ کعبه کن چو وقتِ حج بوَد | چونکه رفتی مکّه هم دیده شود
که بکاری بر نیاید گندمی | مردمی جو مردمی جو مردمی[1248]
3075 قصد در معراج دیدِ دوست بود | در تَبَع عرش و ملایک هم نمود

حکایت

[1245] مر مرا دادی بدین صاحب غرض / احمقی کردی ترا بئس العوض: +
[1246] آی: آیی
[1247] ابایزید: ابویزید
[1248] که بکاری بر نیاید گندمی / مردمی جو مردمی جو مردمی +

خانه‌ای نو ساخت روزی نو مُرید | پیر آمد خانهٔ او را بدید
گفت شیخ آن نو مریدِ خویش را | امتحان کرد آن نکو اندیش را
روزن از بهرِ چه کردی ای رفیق | گفت تا نور اندر آید زین طریق
گفت آن فرع است این باید نیاز | تا از این ره بشْنوی بانگِ نماز
3080 بایزید اندر سفر جُستی بسی | تا بیابد خضرِ وقتِ خود کسی
دید پیری با قدی همچون هلال | دید در وی فرّ و گفتارِ رجال
دیده نابینا و دل چون آفتاب | همچو پیلی دیده هندستان به خواب
چشم بسته خفته بیند صد طرب | چون گشاید آن نبیند ای عجب
بس عجب در خواب روشن می‌شود | دل درونِ خواب روزن می‌شود
3085 آنکه بیدار است و بیند خوابِ خوش | عارف است او خاکِ او در دیده‌کش
پیشِ او بنْشست و می‌پرسید حال | یافتش درویش و هم صاحب‌عیال
گفت عزمِ تو کجا ای بایزید | رختِ غربت را کجا خواهی کشید
گفت قصدِ کعبه دارم از پِگَه | گفت هین با خود چه داری زادِ ره
گفت دارم از دِرَم نقره دویست | نک ببسته سخت بر گوشهٔ رِدی
3090 گفت طَوفی کن به گِردم هفت بار | وین نکوتر از طوافِ حج شمار
آن[1249] درمها پیشِ من نِه ای جواد | دان که حج کردی و حاصل شد
عُمره کردی عمرِ باقی یافتی | صاف گشتی بر صفا بشْتافتی
حقّ آن حقّی که جانت دیده است | که مرا بر بیتِ خود بگْزیده است
کعبه هرچندی که خانهٔ بِرّ اوست | خلقتِ من نیز خانهٔ سِرّ اوست
3095 تا بکرد آن خانه را در وی نرفت | واندر این خانه به جز آن حی نرفت
گِردِ کعبهٔ صدق بر گردیده‌ای | چون مرا دیدی خدا را دیده‌ای
خدمتِ من طاعت و حمدِ خداست | تا نپنداری که حق از من جداست
چشمِ نیکو باز کن در من نگر | تا ببینی نورِ حق اندر بشر
بایزید آن نکته‌ها را هوش داشت | همچو زرّین حلقهٔ[1250] در گوش

[1249] آن: وان
[1250] حلقهٔ: حلقه‌اش

3100 آمد از وی بایزید اندر مَزید منتهی در منتها آخر رسید

دانستنِ پیغامبر علیه السّلام رنجوریِ[1251] آن شخص گستاخی بوده است در دعا

چون پیمبر دید آن بیمار را خوش نوازش کرد یارِ غار را 78a
زنده شد او چون پیمبر را بدید گوییا آن دم مر او را آفرید
گفت بیماری مرا این بخت داد کآمد این سلطان بَرِ من بامداد
تا مرا صحّت رسید و عافیت از قدومِ این شهِ بی‌حاشیت
3105 ای خجسته رنج و بیماری و تب ای مبارک درد و بیداریِ شب
نک مرا در پیری از لطف و کرم حق چنین رنجوریی داد و سَقَم
دردِ پشتم داد هم تا من ز خواب بر جهم هر نیمشب لابُد شتاب
تا نخسپم جمله شب چون گاومیش دردها بخشید حق از لطفِ خویش
زین شکست آن رحمِ شاهان جوش دوزخ از تهدیدِ من خاموش کرد
3110 رنج گنج آمد که رحمتها در اوست مغز تازه شد چو بخْراشید پوست
ای برادر موضعِ تاریک و سرد صبر کردن بر غم و سستی و درد
چشمهٔ حیوان و جامِ مستیَ است کآن بلندیها همه در پستیَ است
آن بهاران مُضمَر است اندر خزان در بهار است آن خزان مگْریز از آن
همرهِ غم باش و با وحشت بساز می‌طلب در مرگِ خود عمرِ دراز
3115 آنچه گوید نفسِ تو کاینجا بَد است مشْنوش چون کارِ او ضدّ آمدست
تو خلافش کن که از پیغامبران این چنین آمد وصیّت در جهان
مشورت در کارها واجب شود تا پشیمانی در آخر کم شود[1252]
حیله‌ها کردند بسیار انبیا تا که گردان شد برین سنگ آسیا[1253]
نفس می‌خواهد که تا ویران کند خلق را گمراه و سرگردان کند
3120 گفت امّت مشورت با که کنیم انبیا گفتند با عقلِ امام
گفت گر کودک در آید یا زنی کو ندارد عقل و رایِ روشنی

[1251] رنجوریِ: که سببِ رنجوریِ
[1252] شود: بوَد
[1253] 3118 ve 3119. beyitler ilave beyitlerdir.

گفت با او مشورت کن وآنچه گفت تو خلافِ آن کن و در راه افت
نفسِ خود را زن شناس از زن بتر زآنکه زن جزوی است نفست کُلِّ
مشورت با نفسِ خود گر می‌کنی هرچه گوید کن خلافِ آن دنی
گر نماز و روزه می‌فرمایدت نفس مکّار است مکری زایدت
مشورت با نفسِ خویش اندر فِعال هرچه گوید عکسِ آن باشد کمال
برنیایی با وی و استیزِ او رَو بر یاری بگیر آمیزِ او
عقل قوّت گیرد از عقلِ دگر نَیشکر کامل شود از نَیشکر
من ز مکرِ نفس دیدم چیزها کو بَرَد از سِحرِ خود تمییزها
وعده‌ها بدْهد ترا تازه به دست که هزاران بار آنها را شکست
عمر اگر صد سال خود مهلت دهد اوت هر روزی بهانهٔ نو نهد
گرم گوید وعده‌هایِ سرد را جادوِی مردی ببندد مرد را
ای ضیاءالحق حسام‌الدّین بیا که نرویَد بی‌تو از شوره گیا
از فلک آویخته شد پرده‌ای از بیِ نفرینِ دل‌آزرده‌ای
این قضا را هم قضا داند علاج عقلِ خلقان در قضا گیج است گیج
اژدها گشتست آن مارِ سیاه آنکه کِرمی بود افتاده به راه
اژدها و مار اندر دستِ تو شد عصا ای جانِ موسی مستِ تو
حُکمِ خُذْهَا لَا تَخَفْ دادت خدا تا به دستت اژدها گردد عصا
هین یدِ بَیْضا نما ای پادشاه صبحِ نو بگْشا ز شبهایِ سیاه
دوزخی افروخت بر وی دم فسون ای دَمِ تو از دَمِ دریا فزون
بحرِ مکّار است بنْموده کفی دوزخ است از مکر بنْموده تفی
زآن نماید مختصر در چشمِ تو تا زبون بینیش جُنبد خشمِ تو
همچنانکه لشکرِ انبوه بود مر پیمبر را به چشم اندک نمود
تا بر ایشان زد پیمبر بی‌خطر ور فزون دیدی از آن کردی حذر
آن عنایت بود و اهلِ آن بُدی احمدا ورنی[1254] تو بَد دل می‌شدی

[1254]ورنی: ورنه

کم نمود او را و اصحابِ وَرا آن جهادِ ظاهر و باطن خدا
تا میسّر کرد یُسری را بر او تا ز عُسری او بگردانید رو
کم نمودن مر وَرا پیروز بود که حقش یار و طریق‌آموز بود
آنکه حق پُشتش نباشد از ظفر دانکه خرگوشش[1255] نماید شیرِ نر
3150 وای اگر صد را یکی بیند ز دور تا به چالش اندر آید از غرور
زآن نماید ذوالفقاری حربه‌ای زآن نماید شیرِ نر چون گربه‌ای 78b
تا دلیر اندر فتد احمق به جنگ واندر آردْشان بدین حیلت به چنگ
تا به پایِ خویش باشند آمده آن فِلیوان جانبِ آتشکده
کاه برگی می‌نماید تا تو زود پُف کنی کو را برانی از وجود
3155 هین که آن کَه کوهها بر کنده است زو جهان گریان و او در خنده است
می‌نماید تا به کَعب این آبِ جو صد چو عاجِ ابْنِ عُنُق شد غرقِ او
می‌نماید موجِ خونش تلِّ مُشک می‌نماید قعرِ دریا خاکِ خشک
خشک دید آن بحر را فرعونِ کور تا در او راند از سرِ مردی و زور
چون در آید در تکِ دریا بوَد دیدهٔ فرعون کی بینا بوَد
3160 دیده بینا از لقایِ حق شود حق کجا همرازِ هر احمق شود
قند بیند خود شود زهرِ قَتول راه بیند خود بوَد آن بانگِ غول
ای فلک در فتنهٔ آخر زمان تیز می‌گردی بده آخر زمان
خنجرِ تیزی تو اندر قصدِ ما نیشِ زهرآلوده‌ای در فصدِ ما
ای فلک از رحمِ حق آموز رحم بر دلِ موران مزن چون مار زخم
3165 حقِّ آنکه چرخهٔ چرخِ ترا کرد گردان بر فرازِ این سرا
که دگرگون گردی و رحمت کُنی پیش از آن که بیخِ ما را بر کَنی
حقِّ آنکه دایگی کردی نخست تا نهالِ ما ز آب و خاک رُست
حقِّ آنکه شه[1256] ترا صاف آفرید کرد چندان مشعله در تو پدید
آنچنان معمور و باقی داشتت تا که دهری از ازل پنداشتت

[1255] دانکه خرگوشش: وای اگر گربه‌ش
[1256] آنکه شه: آن شه که

شُکر دانستیم آغازِ ترا انبیا گفتند آن رازِ ترا
آدمی داند که خانه حادث است عنکبوتی نی که در وی عابث است
پشّه کی داند که این باغ از کیَ است کو بهاران زاد و مرگش در دیَ است
کِرم کاندر چوب زاید سست‌حال کی بداند چوب را وقتِ نهال
ور بداند کِرم از ماهیّتش عقل باشد کِرم باشد صورتش
عقل خود را می‌نماید رنگها چون پری دور است از آن فرسنگها
از مَلَک بالاست چه جایِ پری تو مگس‌پرّی به پستی می‌پری
گرچه عقلت سویِ بالا می‌پرد مرغِ تقلیدت به پستی می‌چرد
علمِ تقلیدی وبالِ جانِ ماست عاریه‌ست و ما نشسته کانِ ماست
زین خِرَد جاهل همی‌باید شدن دست در دیوانگی باید زدن
هرچه بینی سودِ خود زآن می‌گریز زهر نوش و آبِ حیوان را بریز
هر که بسْتاید ترا دشنام ده سود و سرمایه به مفلس وام ده
ایمنی بگْذار و جایِ خوف باش بگْذر از ناموس و رسوا باش فاش
آزمودم عقلِ دوراندیش را بعد از این دیوانه سازم خویش را

عذر گفتنِ دلقک با سیّد که چرا فاحشه را نکاح کرد

گفت با دلقک شبی سیّد اجل قحبه‌ای را خواستی تو از عَجَل
با من این را باز می‌بایست گفت تا یکی مستور کردیمِیَت جفت
گفت نُه مستورِ صالح خواستم قحبه گشتند و ز غم تن کاستم
خواستم این قحبه را بی‌معرفت تا ببینم چون شود این عاقبت
عقل را من آزمودم هم بسی زین سپس جویم جنون را مَغرِسی

به حیلت در سخن آوردنِ سایل آن بزرگ را که خود را دیوانه ساخته بود

آن یکی می‌گفت خواهم عاقلی مشورت آرم بدو در مشکلی
آن یکی گفتش که اندر شهرِ ما نیست عاقل جز که آن مجنون‌نما
بر نَیی گشته سواره نک فلان می‌دواند در میانِ کودکان
صاحب‌رای است و آتش‌پاره‌ای آسمان‌قدر است و اختربارهای

فرِّ او کرّوبیان را جان شدست | او در این دیوانگی پنهان شدست
لیک هر دیوانه را جان نشْمری | سر منه گوساله را چون سامری
چون ولیّی آشکارا با تو گفت | صد هزاران غیب و اسرارِ نهفت
مر ترا آن فهم و آن دانش نبود | وا ندانستی تو سرگین را ز عود
چشم ننْهادست حق در کورموش | زآنکه حاجت نیست چشمش بهرِ 79a
می‌تواند زیست بی‌چشم و بصر | فارغ است از چشم او در خاکِ تر
جز به دزدی او برون ناید ز خاک | تا کند خالق از آن دزدیش پاک
بعد از آن پَر یابد و مرغی شود | چون ملایک جانبِ گردون رود
هر زمان در گلشنِ شُکرِ خدا | او بر آرد همچو بلبل صد نوا
کای رهاننده مرا از وصفِ زشت | ای کننده دوزخی را تو بهشت
در یکی پیهی نهی تو روشنی | استخوانی را دهی سمع ای غنی
چه تعلّق آن معانی را به جسم | چه تعلّق فهمِ اشیا را به اسم
لفظ چون وَکْر است[1258] معنی طایر | جسم جوی و روح آبِ سایر است
او روان است و تو گویی واقف است | او دوان است و تو گویی عاکف
گر نبینی سَیْرِ آب از چاکها | چیست بر وی نو به نو خاشاکها
هست خاشاکِ تو صورتهایِ فکر | نو به نو در می‌رسد اَشکالِ بِکر
رویِ آب و جویِ فکر اندر رَوِش | نیست بی‌خاشاک محبوب و وَحِش
قشرها بر رویِ این آبِ روان | از ثمارِ باغِ غیبی شد دوان
قشرها را مغز اندر باغ جو | زآنکه آب از باغ می‌آید به جو
گر نبینی رفتنِ آبِ حیات | بنْگر اندر جوی[1259] این سَیْرِ نبات
آب چون اَنْبُه‌تر آید در گذر | زو کند قشرِ صُوَر زوتر گذر
چون به غایت تیز شد این جو روان | غم نپاید در ضمیرِ عارفان
چون به غایت مُمْتَلی بود و شتاب | پس نگنجید اندر او الّا که آب

[1257] بیت از حکایت "آغازِ منوّر شدنِ عارف به نورِ غیب‌بین" اینجا آورده شده است.
[1258] است: است و
[1259] جوی: جوی و

طعن زدنِ بیگانه در شیخ و جواب گفتنِ مریدِ شیخ او را

آن یکی یک شیخ را تهمت نهاد — کو بَد است و نیست بر راهِ رَشاد
شاربِ خَمر است و سالوس و خبیث — مر مریدان را کجا باشد مُغیث
آن یکی گفتش ادب را هوش دار — خُرد نبْود این چنین ظن بر کبار
دور از او و دور از آن اوصافِ او — که ز سیلی تیره گردد صافِ او
این چنین بهتان منه بر اهلِ حق — کین خیالِ تست برگردان ورق
این نباشد ور بوَد ای مرغِ خاک — بحرِ قلزم را ز مرداری چه باک
نیست دُونَ الْقُلَّتَیْن و حوضِ خُرد — که تواند قطره‌ایش از کار بُرد
آتش ابراهیم را نبْوَد زیان — هر که نمرودی است گو می‌ترس از
نفس نمرود است و عقل و جان خلیل — روح در عین است و نفس اندر دلیل
این دلیلِ راه رهرو را بوَد — کو به هر دَم در بیابان گم شود
واصلان را نیست جز چشم و چراغ — از دلیل و راهشان باشد فراغ
گر دلیلی گفت آن مَردِ وصال — گفت بهرِ فهمِ اصحابِ جدال
بهرِ طفلِ نو پدر تِی‌تِی کند — گرچه عقلش هندسهٔ گیتی کند
کم نگردد فضلِ استاد از عُلُو — گر الف چیزی ندارد گوید او
از بیِ تعلیمِ آن بسته‌دهن — از زبانِ خود برون باید شدن
در زبانِ او بباید آمدن — تا بیاموزد ز تو او علم و فن
پس همه خلقان چو طفلانِ ویند — لازم است این پیر را در وقتِ پند
آن مرید شیخ بد گوینده را — آن به کفر و گمرهی آکنده را[1260]
گفت خود را تو مزن بر تیغ تیز — هین مکن با شاه و با سلطان ستیز
حوض با دریا اگر پهلو زند — خویش را از بیخ هستی بر کند
نیست بحری کو کران دارد که تا — تیره گردد او ز مردار شما
کفر را حدّ است و اندازه بدان — شیخ و نورِ شیخ را نبْود کران

[1260] 3233-3236. beyitler ilave beyitlerdir.

پیشِ بی‌حد هرچه محدود است لاست　　کُلُّ شَیْءٍ غَیْرِ وَجْهِ اللّه فناست

کفر و ایمان نیست آنجایی که اوست　　زآنکه او مغز است و این دو رنگ و

3240 این فناها پردهٔ آن وجه گشت　　چون چراغِ خُفیه اندر زیرِ طشت

پس سَرِ این تن حجابِ آن سَر است　　پیشِ آن سَر این سَرِ تن آبتر[1261] است

کیست کافر غافل از ایمانِ شیخ　　کیست مُرده بی‌خبر از جانِ شیخ

جان نباشد جز خبر در آزمون　　هر که را افزون خبر جانش فزون

جانِ ما از جانِ حیوان بیشتر　　از چه زآن رو که فزون دارد خبر

3245 پس فزون از جانِ ما جانِ مَلَک　　کو منزّه شد ز حسِّ مشترک

وز مَلَک جانِ خداوندانِ دل　　باشد افزون تو تحیّر را بِهِل 79b

زآن سبب آدم بوَد مسجودشان　　جانِ او افزونتر است از بودشان

ورنه بهتر را سجودِ دون‌تری　　امر کردن هیچ نبْود در خوری

کی پسندد عدل و لطفِ کردگار　　که گُلی سجده کند در پیشِ خار

3250 جان چو افزون شد گذشت از انتها　　شد مطیعش جانِ جمله چیزها

مرغ و ماهی و پری و آدمی　　زآنکه او بیش است و ایشان در کمی

ماهیان سوزن‌گرِ دلقش شوند　　سوزنان را رشته‌ها تابع بوَند

بقیّهٔ قصّهٔ ابرهیمِ ادهم بر لبِ آن دریا

چون نفاذِ امرِ شیخ آن میر دید　　ز آمدِ ماهی شدش وجدی پدید

گفت اَه ماهی ز پیران آگه است　　شُه تنی را کو لعینِ درگه است

3255 ماهیان از پیر آگه ما بعید　　ما شقی زین دولت و ایشان سعید

سجده کرد و رفت گریان و خراب　　گشت دیوانه ز عشقِ فتحِ باب

پس تو ای ناشسته‌رو در چیستی　　در نزاع و در حسد با کیستی

با دُمِ شیری تو بازی می‌کنی　　بر ملایک ترکتازی می‌کنی

بد چه می‌گویی تو خیرِ محض را　　هین ترفّع کم شمر آن خَفْض را

3260 بد چه باشد مسِّ محتاجِ مُهان　　شیخ که بْوَد کیمیایِ بی‌کران

[1261] آبتر: کافر

مسّ اگر از کیمیا قابل نَبُد　　کیمیا از مسّ هرگز مس نشد
بد چه باشد سرکشی آتش‌عمل　　شیخ که بْوَد عینِ دریایِ ازل
دایم آتش را بترسانند از آب　　آب کی ترسید هرگز ز التهاب
در رخِ مَه عیب‌بینی می‌کنی　　در بهشتی خارچینی می‌کنی
گر بهشت اندر رَوی تو خارجو　　هیچ خار آنجا نیابی غیرِ تو
می‌بپوشی آفتابی در گِلی　　رخنه می‌جویی ز بدرِ کاملی
آفتابی که بتابد در جهان　　بهر خفّاشی کجا گردد نهان
عیبها از ردِّ پیران عیب شد　　غیبها از رشکِ ایشان غیب شد
بار ار[1262] دوری ز خدمت یار باش　　در ندامت چابک و بر کار باش
تا از آن راهت نسیمی می‌رسد　　آبِ رحمت را چه بندی از حسد
گرچه دُوری دُور می‌جنبان تو دُم　　حَیْثُ مَا کُنْتُمْ فَوَلُّوا وَجْهَکُم
چون خری در گِل فتد از گامِ تیز　　دم به دم جنبد برایِ عزمِ خیز
جای را هموار نکند بهرِ باش　　داند او که نیست آن جایِ معاش
حسِّ تو از حسِّ خر کمتر بُدست　　که دلِ تو زین وَحَلها بر نجَست
در وَحَل تأویل و رخصت می‌کنی　　چون نمی‌خواهی کز آن دل بر کَنی
کین روا باشد مرا من مُضطَرم　　حق نگیرد عاجزی را از کرم
خود گرفتستت تو چون کَفتارِ کور　　این گرفتن را نبینی از غرور
می‌گویند اندرون[1263] کَفتار نیست　　از برون جویید کاندر غار نیست
این همی‌گویند و بندش می‌نهند　　او همی‌گوید ز من بی‌آگهند
گو[1264] ز من آگاه بودی این عدو　　کی ندا کردی که آن کفتار کو

دعوی کردنِ آن شخص که خدای تعالیٰ مرا نمی‌گیرد به گناه و جواب گفتنِ شُعَیْب علیه السّلام او را[1265]

آن یکی می‌گفت در عهدِ شُعَیب　　که خدا از من بسی دیدست عیب

[1262] بار ار: باری از
[1263] می‌گویند اندرون: می‌گُوَند این جایگه
[1264] گو: گر
[1265] او را: ورا

چند دید از من گناه و جرمها وز کرم یزدان نمی‌گیرد مرا
حق تعالیٰ گفت در گوشِ شعیب در جوابِ او فصیح از راهِ غیب
که بگفتی چند کردم من گناه وز کرم نگْرفت در جُرمم الٰه
عکس می‌گویی و مقلوب ای سفیه ای رها کرده ره و بگْرفته تیه
چند چندت گیرم و تو بی‌خبر در سلاسل مانده‌ای پا تا به سر
زنگِ تو بر توت ای دیگِ سیاه کرد سیمایِ درونت را تباه
بر دلت زنگار بر زنگارها جمع شد تا کور شد ز اسرارها
گر زند آن دود بر دیگِ نَوی آن اثر بنْماید ار باشد جَوی
زآنکه هر چیزی به ضد پیدا شود بر سپیدی آن سیه رسوا شود
چون سیه شد دیگ پس تأثیرِ دود بعد از این بر وی بیند زود زود
مردِ آهنگر که زنگی بوَد دود را با روش هم‌رنگی بوَد
مردِ رومی گر[1266] کند آهنگری رویش ابلق گردد از دودآوری 80a
پس بداند زود تأثیرِ گناه تا بنالد زود گوید ای الٰه
چون کند اصرار و بد پیشه کند خاک اندر چشمِ اندیشه کند
توبه ننْدیشد دگر شیرین شود بر دلش آن جُرم تا بی‌دین شود
آن پشیمانی و یا رب رفت از او شِست بر آیینه زنگِ بیخ[1267] تو
آهنش را زنگها خوردن گرفت گوهرش را زنگ کم کردن گرفت
چون نویسی کاغذِ اسپید بر آن نبشته خوانده آید در نظر
چون نویسی بر سرِ بنْوشته خط فهم ناید خواندنش گردد غلط
کآن سیاهی بر سیاهی اوفتاد هر دو خط شد کور و معنیی نداد
ور سِیُم باره نویسی بر سرش پس سیه کردی چو جانِ کافرَش[1268]
پس چه چاره جز پناهِ چاره‌گر ناامیدی مسّ و اکسیرش نظر
ناامیدیها به پیشِ او نهید تا ز دردِ بی‌دوا بیرون جهید

[1266] گر: گو
[1267] بیخ: پنج
[1268] کافرَش: پُر شَرَش

3305 چون شعیب این نکته‌ها با او بگفت — زآن دمِ جان در دلِ او گُل شکفت
جانِ او بشْنید وحیِ آسمان — گفت اگر بگْرفت ما را کو نشان
گفت یا رب دفعِ من می‌گوید او — آن گرفتن را نشان می‌جوید او
گفت ستّارم نگویم رازهاش — جز یکی رمز از برایِ ابتلاش
یک نشانِ آنکه می‌گیرم وَرا — آنکه طاعت دارد از[1269] صوم و دعا
3310 وز نماز و از زکات و غیرِ آن — لیک یک ذرّه ندارد ذوقِ جان
می‌کند طاعات و اَفعالِ سَنی — لیک یک ذرّه ندارد چاشنی
طاعتش نغز است و معنی نغز نی — جوزها بسیار و در وی مغز نی
ذوق باید تا دهد طاعات بَر — مغز باید تا دهد دانه شجر
دانهٔ بی‌مغز کی گردد نهال — صورتِ بی‌جان نباشد جز خیال

بقیّهٔ قصّهٔ طعنه زدنِ آن مردِ بیگانه در شیخ

3315 آن خبیث از شیخ می‌لایید ژاژ — کژنگر باشد همیشه عقلِ کاژ
که مَنَش دیدم میانِ مجلسی — او ز تقوی عاریَ است و مفلسی
ور که باور نیستت خیز امشبان — تا ببینی فسقِ شیخت را عیان
شب ببُردش بر سرِ یک روزنی — گفت بنْگر فسق و عشرت کردنی
بنْگر آن سالوسِ روز و فسقِ شب — روز همچون مصطفی شب بولَهَب
3320 روز عبداللّه او را گشته نام — شب نَعُوذُ بِاللّه و در دست جام
دید شیشه در کفِ آن پیر پُر — گفت شیخا مر ترا هم هست غُر
تو نمی‌گفتی که در جامِ شراب — دیو می‌میزد شتابان ناشتاب
گفت جامم را چنان پُر کرده‌اند — کاندر او اندر نگنجد یک سپند
بنْگر اینجا هیچ گنجد ذرّه‌ای — این سخن را کژ شنیده غرّه‌ای
3325 جامِ ظاهر خَمرِ ظاهر نیست این — دور دار این را ز شیخِ غیب‌بین
جامِ مَی هستیِ شیخ است ای فِلیو — کاندر او اندر نگنجد بَولِ دیو
پُرّ و مالامال از نورِ حق است — جامِ تن بشْکست نورِ مطلق است

[1269] از: و

نورِ خورشید ار بیُفتد بر حَدَث | او همان نور است نپْذیرد خَبَث
شیخ گفت این خود نه جام است و نه | هین به زیر آ مُنکِرا بنْگر به وی
آمد و دید انگبینِ خاص بود | کور شد آن دشمنِ کور و کبود
گفت پیر آن دم مریدِ خویش را | رَو برایِ من بجو مَی ای کیا
که مرا رنجی است مُضطَر گشته‌ام | من ز رنج از مَخْمَصه بگْذشته‌ام
در ضرورت هست هر مردار پاک | بر سرِ مُنکِر ز لعنت باد خاک
گِردِ خُمخانه بر آمد آن مرید | بهرِ شیخ از هر خُمی او می‌چشید
در همه خُمخانه‌ها او مَی ندید | گشته بُد پُر از عسل خُمِّ نَبید
گفت ای رندان چه حال است این چه | هیچ خُمّی در نمی‌بینم عُقار
جمله رندان نزدِ آن شیخ آمدند | چشم گریان دست بر سر می‌زدند
در خرابات آمدی شیخِ اجل | جمله مَیْها از قُدومت شد عسل
کرده‌ای مُبْدَل تو مَی را از حَدَث | جانِ ما را هم بدل کن از خَبَث
گر شود عالم پُر از خون مال‌مال | کی خورد بندهٔ خدا الّا حلال

/80b/ گفتنِ عایشه رَضِیَ اللّهُ عَنْهَا مصطفی را علیه السّلام که تو بی‌مُصَلّیٰ به هر جا نماز می‌کنی

عایشه روزی به پیغامبر بگفت | یا رسولَ اللّه تو پیدا و نهفت
هر کجا یابی نمازی می‌کنی | می‌دود در خانه ناپاک و دنی
گرچه می‌دانی که هر طفلِ پلید | کرد مستعمَل به هر جا که رسید
گفت پیغامبر که از بهرِ مِهان | حق نَجِس را پاک گرداند بدان
سجده‌گاهم را از آن رو لطفِ حق | پاک گردانید تا هفتم طبق
هان و هان ترکِ حسد کن با شهان | ورنه ابلیسی شوی اندر جهان
کو اگر زهری خورَد شهدی شود | تو اگر شهدی خوری زهری بوَد
کو بَدَل گشت و بَدَل شد کارِ او | لطف گشت و نور شد هر نارِ او
قوّتِ حق بود مر بابیل را | ورنه مرغی چون کُشد مر پیل را
لشکری را مرغکی چندی شکست | تا بدانی کآن صلابت از حق است
گر ترا وسواس آید زین قبیل | رَو بخوان تو سورهٔ اصحابِ فیل

ور کنی با او مِری و همسری کافرم دان گر تو زیشان سر بَری

کشیدنِ موش مهارِ شتر را و مُعجِب شدنِ موش در خود

موشکی در کف مهارِ اشتری در ربود و شد روان او از مِری
اشتر از چُستی که با او شد روان موش غِرّه شد که هستم پهلوان
بر شتر زد پرتوِ اندیشه‌اش گفت بنْمایم ترا تو باش خوش
تا بیامد بر لبِ جویِ بزرگ کاندر او گشتی زبون پیلِ سترگ
موش آنجا ایستاد و خشک گشت گفت اشتر ای رفیقِ کوه و دشت
این توقّف چیست حیرانی چرا پا بنه مردانه اندر جو در آ
تو قلاوزی و پیش‌آهنگِ من در میانِ ره مباش و تن مزن
گفت این آبِ شگرف است و عمیق من همی‌ترسم ز غرقاب ای رفیق
گفت اشتر تا ببینم حدِّ آب پا در او بنْهاد آن اشتر شتاب
گفت تا زانوست آب ای کور موش از چه حیران گشتی و رفتی ز هوش
گفت مورِ تست[1270] ما را اژدهاست که ز زانو تا به زانو فرقهاست
گر ترا تا زانُوَست ای پُرهنر مر مرا صد گز گذشت از فرقِ سر
گفت گستاخی مکن بارِ دگر تا نسوزد جسم و جانت زین شرر
تو مِری با مثلِ خود موشان بکن با شتر مر موش را نبْود سخُن
گفت توبه کردم از بهرِ خدا بگْذران زین آبِ مُهلِک مر مرا
رحم آمد مر شتر را گفت هین برجِه و بر کودبانِ من نشین
این گذشتن شد مسلّم مر مرا بگْذرانم صد هزاران چون ترا
چون پیمبر نیستی پس رَو به راه تا رسی از چاه روزی سویِ جاه
تو رعیّت باش چون سلطان نه‌ای خود مران چون مردِ کشتیبان نه‌ای
چون نه‌ای کامل دُکان تنها مگیر دست‌خوش می‌باش تا گردی خمیر
اَنْصِتُوا را گوش کن خاموش باش چون زبانِ حق نگشتی گوش باش
ور بگویی شکلِ استفسار گو با شهنشاهان تو مسکین‌وار گو

[1270] تست: تست و

ابتدایِ کبر و کین از شهوت است راسخیِ شهوتت را[1271] عادت است
چون ز عادت گشت محکم خویِ بد خشم آید بر کسی کِت واکشد
چونکه تو گِل‌خوار گشتی هر که او واکشد از گِل ترا باشد عدو
بت‌پرستان چونکه گِردِ بت تنند مانعانِ راهِ خود را دشمنند
چونکه کرد ابلیس خو با سروَری دید آدم را به تحقیر[1272] از خری
که بِه از من سروَری دیگر بوَد تا که او مسجودِ چون من کس شود
سروَری زهر است جز آن روح را کو بوَد تریاق‌لانی ز ابتدا
کوه اگر پُر مار شد باکی مدار کو بوَد اندر درون تریاق‌زار
سروَری چون شد دماغت را ندیم هر که بشْکستت شود خصمِ قدیم
چون خلافِ خویِ تو گوید کسی کینه‌ها خیزد ترا با او بسی
که مرا از خویِ من بر می‌کَنَد خویش را بر من چو سروَر می‌کند
چون نباشد خویِ بد سرکش در او کی فروزد از خلاف آتش در او
با مخالف او مدارایی کند در دلِ او خویش را جایی کند
زآنکه خویِ بد نگشتست استوار مورِ شهوت شد ز عادت همچو مار 81a
مارِ شهوت را بکُش در ابتلا ورنه اینک گشت مارت اژدها
لیک هر کس مور بیند مارِ خویش تو ز صاحب‌دل کن استفسارِ خویش
تا نشد زر مس نداند من مسم تا نشد شه دل نداند مُفلسم
خدمتِ اکسیر کن مس‌وار تو جور می‌کش ای دل از دلدارِ تو
کیست دلدار اهلِ دل نیکو بدان که چو روز و شب جَهانند از جهان
عیب کم گو بندهٔ اللّه را متّهم کم کن به دزدی شاه را

کرامتِ[1273] آن درویش کی در کشتی متّهمش کردند

بود درویشی درونِ کشتیی ساخته از رَختِ مَردی پشتیی
یاوه شد همیانِ زر او خفته بود جمله را جُستند و او را هم نمود
کین فقیرِ خفته را جوییم هم کرد بیدارش ز غم صاحب‌درم
که در این کشتی حُرَمْدان گم شدست جمله را جُستیم نتْوانی تو رَست

[1271] را: از
[1272] به تحقیر: حقیر او
[1273] کرامت: کرامات

دلق بیرون کن برهنه شو ز دلق | تا ز تو فارغ شود اوهامِ خلق
گفت یا رب مر غلامت را خسان | متّهم کردند فرمان در رسان
چون به درد آمد دلِ درویش از آن | سر برون کردند هر سو در زمان
صد هزاران ماهی از دریایِ ژرف | در دهانِ هر یکی دُرّی شگرف
صد هزاران ماهی از دریایِ پُر | در دهانِ هر یکی دُرّی[1274] چه دُر
هر یکی دُرّی خراجِ مُلکتی | کز اله است این ندارد شرکتی
دُرِّ چند انداخت در کشتی و جَست | مر هوا را ساخت کرسی و نشست
خوش مربّع چون شهان بر تختِ خویش | او فرازِ اوج و کشتی‌اش به پیش
گفت رَو کشتی شما را حق مرا | تا نباشد با شما دزد و[1275] گدا
تا که را باشد خسارت زین فراق | من خوشم جفتِ حق و با خلق طاق
نی مرا او تهمتِ دزدی نهد | نی مهارم را به غمّازی دهد
بانگ کردند اهلِ کشتی کای هُمام | از چه دادندت چنین عالی‌مقام
گفت از تهمت نهادن بر فقیر | وز حق‌آزاری بیِ چیزی حقیر
حَاشَ لِلّه بل ز تعظیمِ شهان | که نبودم در فقیران بدگمان
آن فقیرانِ لطیفِ خوش‌نفس | کز بیِ تعظیمشان آمد عبس
آن فقیری بهرِ پیچاپیچ نیست | بل بیِ آن که به جز حق هیچ نیست
متّهم چون دارم آنها را که حق | کرد امینِ مخزنِ هفتم طبق
متّهم نفس است نی عقلِ شریف | متّهم حسّ است نی نورِ لطیف
نفس سوفسطایی آمد می‌زنش | کِش زدن سازد نه حجّت گفتنش
معجزه بیند فروزد آن زمان | بعد از آن گوید خیالی بود آن
ور حقیقت بود آن دیدِ عجب | چون مقیمِ چشم نامد روز و شب
آن مقیمِ چشمِ پاکان می‌بوَد | نی قرینِ چشمِ حیوان می‌شود
کآن عجب زین حسّ دارد عار و ننگ | کی بوَد طاووس اندر چاهِ تنگ
پس مخوان بسیارگویم ای عمو[1276] | من ز صد یک گویم و آن همچو مو

[1274] دُرّی: دُرّ و
[1275] و: +
[1276] پس مخوان بسیارگویم ای عمو: تا نگویی مر مرا بسیارگو

تشنیعِ صوفیان بر آن صوفی که پیشِ شیخ بسیار می‌گوید

صوفیان بر صوفیی شَنعه زدند — پیشِ شیخِ خانقاهی آمدند
شیخ را گفتند دادِ جانِ ما — تو از این صوفی بجو ای پیشوا
3425 گفت آخر چه گله‌ست ای صوفیان — گفت این صوفی سه خو دارد گران
در سخن بسیارگو همچون جَرَس — در خورش افزون خورَد از بیست
ور بخسپد هست چون اصحابِ کهف — صوفیان کردند پیشِ شیخ زَحْف
شیخ رو آورد سویِ آن فقیر — که ز هر حالی که هست اوساط گیر
در خبر خَیْرُ الْاُمُور اَوْسَاطُهَا — نافع آمد ز اعتدال اَخْلَاطُهَا
3430 گر یکی خِلطی فزون شد از عَرَض — در تنِ مردم پدید آید مرض
بر قرینِ خویش مفْزا در صفت — کآن فراق آرد یقین در عاقبت
نُطقِ موسی بُد بر اندازه ولیک — هم فزون آمد ز گفتِ یارِ نیک
آن فزونی با خِضِر آمد شِقاق — گفت رَو تو مُکْثِری هٰذا فِراق
موسیا بسیارگویی دور شو — ورنه با من گُنگ باش و کور شو
3435 ور نرفتی وز ستیزه شِسته‌ای — تو به معنی رفته‌ای بگْسسته‌ای
چون حَدَث کردی تو ناگه در نماز — گویدت سویِ طهارت رَو بتاز 81b
ور نرفتی خشک خَنبان می‌شوی — خود نمازت رفت پیشین ای غَوی
رَو برِ آنها که هم‌جفتِ تُوَاند[1277] — عاشقان و تشنهٔ گفتِ تُوَاند[1278]
پاسبان بر خوابناکان بر فزود — ماهیان را پاسبان حاجت نبود
3440 جامه‌پوشان را نظر بر گازر است — جانِ عریان را تجلّی زیور است
یا ز عریانان به یکسو باز رَو — یا چو ایشان فارغ از تن‌جامه شو
ور نمی‌تانی که کُل عریان شوی — جامه کم کن تا رهِ اوسط روی

عذر گفتنِ فقیر به شیخ

پس فقیر آن شیخ را احوال گفت — عذر را با آن غرامت کرد جفت

[1277] تُوَاند: تُوَند
[1278] تُوَاند: تُوَند

مر سؤالِ شیخ را داد او جواب　　چون جواباتِ خضر خوب و صواب
آن جواباتِ سؤالاتِ کلیم　　کِش خضر بنْمود از ربِّ علیم
گشت مشکلهاش حل و افزون ز یاد　　از پیِ هر مشکلش مفتاح داد
از خِضِر درویش هم میراث داشت　　در جوابِ شیخ همّت بر گماشت
گفت راهِ اوسط ار چه حکمت است　　لیک اوسط نیز هم با نسبت است
آبِ جو نسبت به اشتر هست کم　　لیک باشد موش را آن همچو یَم
هر که را باشد وظیفه چار نان　　دو خورَد یا سه خورَد هست اوسط
ور خورد هر چار دور از اوسط است　　او اسیرِ حرص مانندِ بط است
هر که او را اشتها دَه نان بوَد　　شش خورد می‌دان که اوسط آن بوَد
چون مرا پنجاه نان هست اشتها　　مر ترا شش گرده هم‌دستیم نی
تو به دَه رکعت نماز آیی ملول　　من به پانصد در نیایم در خمول[1279]
آن یکی تا کعبه حافی می‌رود　　وین یکی تا مسجد از خود می‌شود
آن یکی در پاکبازی جان بداد　　وین یکی جان کَنْد تا یک نان بداد
این وَسَط در بانهایت می‌رود　　که مر آن را اوّل و آخر بوَد
اوّل و آخر بباید تا در آن　　در تصوّر گنجد اوسط یا میان
بی‌نهایت چون ندارد دو طرف　　کی بوَد او را میانه مُنْصَرَف
اوّل و آخر نشانش کس نداد　　گفت لَوْ کَانَ لَهُ الْبَحْرُ مداد
هفت دریا گر شود کلّی مداد　　نیست مر پایان شدن را هیچ امید
باغ و بیشه گر بوَد یکسر قلم　　زین سخن هرگز نگردد هیچ کم
آن همه حِبْر و قلم فانی شود　　وین حدیثِ بی‌عدد باقی بوَد
حالتِ من خواب را مانَد گهی　　خواب پندارد مر آن را گمرهی
چشمِ من خفته دلم بیدار دان　　شکلِ بی‌کارِ مرا بر کار دان
گفت پیغامبر که عَیْنَایَ تَنَام　　لاٰ یَنَامُ قَلْبِی عَنْ رَبِّ الْاَنَام
چشمِ تو بیدار و دل خفته به خواب　　چشمِ من خفته دلم در فتحِ باب

[1279] خمول: نُحُول

مر دلم را پنج حسِّ دیگر است | حسِّ دل را هر دو عالم منظر است
تو ز ضعفِ خود مکن در من نگاه | بر تو شب بر من همان شب
3470 بر تو زندان بر من آن زندان چو باغ | عینِ مشغولی مرا گشته فراغ
پایِ تو در گِل مرا گِل گشته گُل | مر ترا ماتم مرا سور و دُهُل
در زمینم با تو ساکن در محل | می‌دوم بر چرخِ هفتم چون زُحَل
همنشینت من نِیَم سایهٔ من است | برتر از اندیشه‌ها پایهٔ من است
زآنکه من ز اندیشه‌ها بگْذشته‌ام | خارجِ اندیشه پویان گشته‌ام
3475 حاکمِ اندیشه‌ام محکوم نی | زآنکه بنّا حاکم آمد بر بِنا
جمله خلقان سُخرهٔ اندیشه‌اند | زآن سبب خسته‌دل و غم‌پیشه‌اند
قاصدا خود را به اندیشه دهم | چون بخواهم از میانْشان بر جهم
من چو مرغِ اَوجم اندیشه مگس | کی بوَد بر من مگس را دسترس
قاصدا زیر آیم از اَوجِ بلند | تا شکسته‌پایگان بر من تنند
3480 چون ملالم گیرد از سُفلی صفات | بر پرم همچون طُیُورُ الصَّافَّات
پرِّ من رُستست هم از ذاتِ خویش | بر نچفسانم دو پَر من با سِریش
جعفرِ طیّار را پَر جاریه است | جعفرِ طرّار را پَر عاریه است
نزدِ آنکه لَمْ یَذُقْ دعوی است این | نزدِ سُکّانِ اُفُق معنی است این
لاف و دعوی باشد این پیشِ غُراب | دیگِ تی و پُر یکی پیشِ ذُباب
3485 چونکه در تو می‌شود لقمه گهر | تن مزن چندانکه بتْوانی بخور 82a
شیخ روزی بهرِ دفعِ سوءِ ظن | در لگن قَی کرد پُر دُر شد لگن
گوهرِ معقول را محسوس کرد | پیرِ بینا بهرِ کم‌عقلیِ مَرد
چونکه در معده شود پاکت پلید | قفل نِهْ بر حلق و پنهان کن کلید
هر که در وی لقمه شد نورِ جلال | هر چه خواهد تا خورد او را حلال

بیانِ دعوی که عینِ آن دعوی گواهِ صدقِ خویش است

3490 گر تو هستی آشنایِ جانِ من | نیست دعوی گفتِ معنی‌لانِ من
گر بگویم نیم‌شب پیشِ تُوَم | هین مترس از شب که من خویشِ
این دو دعوی پیشِ تو معنی بوَد | چون شناسی بانگِ خویشاوندِ خود

پیشی و خویشی دو دعوی بود لیک هر دو معنی بود پیشِ فهمِ نیک
قُربِ آوازش گواهی می‌دهد کین دم از نزدیکِ یاری می‌جهد
لذّتِ آوازِ خویشاوند نیز شد گوا بر صدقِ آن خویشِ عزیز
باز بی‌الهام احمق کو ز جهل می‌نداند بانگِ بیگانه ز اهل
پیشِ او دعوی بوَد گفتارِ او جهلِ او شد مایهٔ انکارِ او
پیشِ زیرک کاندرونش نورهاست عینِ این آواز معنی بود راست
یا به تازی گفت یک تازی‌زبان که همی‌دانم زبانِ تازیان
عینِ تازی گفتنش معنی بوَد گرچه تازی گفتنش دعوی بوَد
یا نویسد کاتبی بر کاغذی کاتب و خط‌خوانم و من امجدی
این نوشته گرچه خود دعوی بوَد هم نوشته شاهدِ معنی بوَد
یا بگوید صوفیی دیدی تو دوش در میانِ خواب سجّاده به دوش
من بُدم آن وآنچه گفتم خواب در با تو اندر خواب در شرحِ نظر
گوش کن چون حلقه اندر گوش کن آن سخن را پیشوایِ هوش کن
چون ترا یاد آید آن خواب این سخن معجزِ نو باشد و زرِّ کهُن
گرچه دعوی می‌نماید این ولی جانِ صاحب‌واقعه گوید بلی
پس چو حِکمت ضالهٔ مؤمن بوَد آن ز هر که بشْنود مُوقِن بوَد
چونکه خود را پیشِ او یابد فقط چون بوَد شک چون کند خود[1280] را
تشنه‌ای را چون بگویی تو شتاب در قدح آب است بسْتان زود آب
هیچ گوید تشنه کین دعوی است رَو از بَرَم ای مدّعی مهجور شو
یا گواه و حجّتی بنْما که این جنسِ آب است و از آن ماءِ مَعین
یا به طفلِ شیر مادر بانگ زد که بیا من مادرم هان ای ولد
طفل گوید مادرا حجّت بیار تا که با شیرت بگیرم من قرار
در دلِ هر امّتی کز حق مزه‌ست روی و آوازِ پیمبر معجزه‌ست
چون پیمبر از برون بانگی زند جانِ امّت در درون سجده کند
زآنکه جنسِ بانگِ او اندر جهان از کسی نشْنیده باشد گوشِ جان

[1280] خود: او

آن غریب از ذوقِ آوازِ غریب از زبانِ حق شنود اِنِّی قَرِیب

سجده کردنِ یحیی علیه السّلام در شکمِ مادر مسیح را علیه السّلام

مادرِ یحیی به مریم در نهفت پیشتر از وضعِ حملِ خویش گفت
که یقین دیدم درونِ تو شهی است کو اُولُوا الْعَزْم و رسولِ آگهی است
چون برابر اوفتادم با تو من کرد سجده حملِ من ای ذُوالْفِطَن
این جنین مر آن جنین را سجده کرد کز سجودش در تنم افتاد درد
گفت مریم من درونِ خویش هم سجده‌ای دیده[1281] از این طفلِ شکم

اِشکال آوردن بر این قصّه

ابلهان گویند کین افسانه را خط بکش زیرا دروغ است و خطا
زآنکه مریم وقتِ وضعِ حملِ خویش بود از بیگانه دور و هم ز خویش
از برونِ شهر آن شیرین فسون تا نشد فارغ نیامد خود درون
چون بزادش آنگهانش بر کنار بر گرفت و بُرد تا پیشِ تبار
مادرِ یحیی کجا دیدش که تا گوید او را این سخن در ماجرا 82b

جوابِ اِشکال

این بداند کآن که اهلِ خاطر است غایبِ آفاق او را حاضر است
پیشِ مریم حاضر آید در نظر مادرِ یحیی که دور است از بصر
دیده‌ها بسته ببیند دوست را چون مُشَبَّک کرده باشد پوست را
ور ندیدش نه از برون نه از اندرون از حکایت گیر معنی ای زبون
نی چنان کافسانه‌ها بشْنیده بود همچو شین بر نقشِ آن چفسیده بود
تا همی‌گفت آن کلیله بی‌زبان چون سخن نوشد ز دمنه بی‌بیان
ور بدانستند لحنِ همدگر فهمِ آن چون کرد بی‌نطقی بشر
در میانِ شیر و گاو آن دمنه چون شد رسول و خواند بر هر دو فسون
چون وزیرِ شیر شد گاوِ نَبیل چون ز عکسِ ماه ترسان گشت پیل

[1281] دیده: دیدم

این کلیله و دمنه جمله افتراست ورنه کی با زاغ لک‌لک را مِری ست
ای برادر قصّه چون پیمانه‌ایست معنی اندر وی مثالِ دانه‌ایست
دانهٔ معنی بگیرد مردِ عقل ننْگرد پیمانه را گر گشت نَقل
ماجرایِ بلبل و گل گوش دار گرچه گفتی نیست آنجا آشکار

سخن گفتن به زبانِ حال و فهم کردنِ آن

ماجرایِ شمع با پروانه تو بشْنو و معنی گزین ز افسانه تو
گرچه گفتی نیست سِرّ گفت هست هین به بالا پر مپر چون جغد پست
گفت در شطرنج کین خانهٔ رُخ است گفت خانه از کجاش آمد به دست
خانه را بخْرید یا میراث یافت فرّخ آنکس کو سویِ معنی شتافت
گفت نحوی زَیْد عَمْرواً قَدْ ضَرَب گفت چونش کرد بی‌جُرمی ادب
عَمْرو را جُرمش چه بُد کآن زیدِ خام بی‌گنه او را بزد همچون غلام
گفت این پیمانهٔ معنی بوَد گندمی بسْتان که پیمانه‌ست رد
زید و عَمْرو از بهرِ اِعراب است و ساز گر دروغ است آن تو با اِعراب ساز
گفت نی من آن ندانم عَمْرو را زید چون زد بی‌گناه و بی‌خطا
گفت از ناچار و لاغی بر گشود عَمْرو یک واوِ فزون دزدیده بود
زید واقف گشت دزدش را بزد چونکه از حد بُرد او را حد سزد

پذیرا آمدنِ سخنِ باطل در دلِ باطلان

گفت اینک راست پذْرفتم به جان کژ نماید راست در پیشِ کژان
گر بگویی احولی را مَه یکی است گویدت این دوست و در وحدت
ور بر او خندد کسی گوید دُو اَست راست دارد این سزایِ بَدخُو اَست
بر دروغان جمع می‌آید دروغ لِلْخَبیثات اَلْخَبیثین زد فروغ
دل‌فراخان را بوَد دستِ فراخ چشم‌کوران را عِثارِ سنگلاخ

جُستنِ آن درخت کی هر که میوهٔ آن درخت خورَد نمیرد

گفت دانایی برایِ داستان که درختی هست در هندوستان

هر کسی کز میوهٔ او خورْد و بُرد نی شود او پیر و[1282] نی هرگز بمُرد
3560 پادشاهی این شنید از صادقی بر درخت و میوه‌اش شد عاشقی
قاصدی دانا ز دیوانِ ادب سویِ هندستان روان کرد از طلب
سالها می‌گشت آن قاصد از او گِردِ هندستان برایِ جست و جو
شهر شهر از بهرِ این مطلوب گشت نی جزیره ماند و نی کوه و نه[1283]
هر که را پرسید کردش ریشخند کین که جوید جز مگر مجنونِ بند
3565 بس کسان صَفعش زدند اندر مزاح بس کسان گفتند ای صاحب‌فلاح
جست و جویِ چون تو زیرک کی تهی باشد کجا باشد گزاف
وین مراعاتش یکی صَفعِ دگر وین ز صفعِ آشکارا سخت‌تر
می‌ستودندش به تسخر کای بزرگ در فلان اقلیم بس هول و سترگ
در فلان بیشه درختی هست سبز بس بلند و پهن و هر شاخیش گَبز
3570 قاصدِ شه بسته در جُستن کمر می‌شنید از هر کسی نوعی خبر
بس سیاحت کرد آنجا سالها می‌فرستادش شهنشه مالها
چون بسی دید اندر آن غربت تَعَب عاجز آمد آخرالامر از طلب 83a
هیچ از مقصود اثر پیدا نشد زآن غَرَض غیرِ خبر پیدا نشد
رشتهٔ اومیدِ او بگْسسته شد جُستهٔ او عاقبت ناجُسته شد
3575 کرد عزمِ بازگشتن سویِ شاه اشک می‌بارید و می‌بُرّید راه

شرح کردنِ شیخ سرِّ آن درخت با آن طالبِ مقلّد

بود شیخی عالمی قطبی کریم اندر آن منزل که آیِس شد ندیم
گفت من نومید پیشِ او روم ز آستانِ او به راه اندر شوم
تا دعایِ او بوَد همراهِ من چونکه نومیدم من از دلخواهِ من
رفت پیشِ شیخ با چشمِ پُر آب اشک می‌بارید مانندِ سحاب
3580 گفت شیخا وقتِ رحم و رِقَّت است ناامیدم وقتِ لطف این ساعت است
گفت واگو کز چه نومیدیستت چیست مطلوبِ تو رُو با چیستت
گفت شاهنشاه کردم اختیار از برایِ جُستنِ یک شاخسار

[1282] و: +
[1283] نه: نی

که درختی هست نادر در جهات میوهٔ او مایهٔ آبِ حیات
سالها جُستم ندیدم یک نشان جز که طنز و تسخرِ این سرخوشان
شیخ خندید و بگفتش ای سلیم این درختِ علم باشد در علیم
بس بلند و بس شگرف و بس بسیط آبِ حیوانی ز دریایِ محیط
تو به صورت رفته‌ای ای بی‌خبر زآن ز شاخِ معنیی بی‌بار و بَر
گه درختش نام شد گاه[1284] آفتاب گاه بحرش نام گشت و گه سحاب
آن یکی کِش صد هزار آثار خاست کمترین آثارِ او عمرِ بقاست
گرچه فرد است او اثر دارد هزار آن یکی را نام شاید بی‌شمار
آن یکی شخصی ترا باشد پدر در حقِ شخصی دگر باشد پسر
در حقِ دیگر بوَد قهر و عدو در حقِ دیگر بوَد لطف و نکو
صد هزاران نام و او یک آدمی صاحبِ هر وصفش از وصفی عمی
هر که جوید نام گر صاحب ثِقه‌ست همچو تو نومید و اندر تفرقه‌ست
تو چه بر چفسی بر این نامِ درخت تا بمانی تلخ‌کام و شوربخت
در گذر از نام و بنْگر در صفات تا صفاتت ره نماید سویِ ذات
اختلافِ خلق از نام اوفتاد چون به معنی رفت آرام اوفتاد

منازعتِ چهار کس جهتِ انگور کی هر یکی به نامِ دیگر فهم کرده بود آن را

چار کس را داد مردی یک درم آن یکی گفت این به انگوری دهم
آن یکی دیگر عرب بُد گفت لا من عِنَب خواهم نه انگور ای دغا
آن یکی تُرکی بُد و گفت این بَنُم من نمی‌خواهم عنب خواهم اُزُم
آن یکی رومی بگفت این قیل را ترک کن خواهیم اِستافیل را
در تنازع آن نفر جنگی شدند که ز سرِّ نامها غافل بُدند
مشت بر هم می‌زدند از ابلهی پُر بُدند از جهل و از دانش تهی
صاحبِ سِرّی عزیزی صد زبان گر بُدی آنجا بدادی صلحشان
پس بگفتی او که من زین یک درم آرزویِ جمله‌تان را می‌دهم

[1284] گاه: که

چونکه بسْپارید دل را بی‌دَغَل این درمْتان می‌کند چندین عمل
یک درمْتان می‌شود چار اَلْمُراد چار دشمن می‌شود یک ز اتّحاد
گفتِ هر یکْتان دهد جنگ و فراق گفتِ من آرد شما را اتّفاق
پس شما خاموش باشید اَنْصِتُوا تا زبانْتان من شوم در گفت و گو
3610 گر سخنْتان می‌نماید یک نَمَط در اثر مایهٔ نزاع است و سَخَط
گرمیِ عاریّتی ندْهد اثر گرمیِ خاصیّتی دارد هنر[1285]
سِرکه را گر گرم کردی ز آتش آن چون خوری سردی فزاید بی‌گمان
زآنکه آن گرمیِ او دهلیزیَ است طبعِ اصلش سردیَ است و تیزیَ
ور بوَد یخ‌بسته دوشاب ای پسر چون خوری گرمی فزاید در جگر
3615 پس ریایِ شیخ بِه ز اخلاصِ ما[1286] کز بصیرت باشد آن وین از عمی[1287]
از حدیثِ شیخ جمعیّت رسد تفرقه آرد دَمِ اهلِ جسد
چون سلیمان کز سویِ حضرت بتاخت کو زبانِ جمله مرغان را شناخت
در زمانِ عدلش آهو با پلنگ اُنس بگْرفت و بُرون آمد ز جنگ
شد کبوتر ایمن از چنگالِ باز گوسفند از گرگ ناورد احتراز
3620 او میانجی شد میانِ دشمنان اتّحادی شد میانِ پَرْزنان 83b
تو چو موری بهرِ دانه می‌دَوی هین سلیمان جو چه می‌باشی غَوی
دانه‌جو را دانه‌اش دامی شود وآن سلیمان‌جوی را هر دو بوَد
مرغِ جانها را در این آخِر زمان نیستشان از همدگر یک دم امان
هم سلیمان هست اندر دَورِ ما کو دهد صلح و نماند جَورِ ما
3625 قولِ اِنْ مِنْ اُمَّةٍ را یاد گیر تا به الّا و خَلَا فِیهَا نَذِیر
گفت خود خالی نبودست اُمّتی از خلیفهٔ حقّ و صاحب‌همّتی
مرغِ جانها را چنان یکدل کند کز صفاشان بی‌غِش و بی‌غِل کند
مشفقان گردند همچون والده مسلمون را گفت نَفْسٌ واحده

[1285] هنر: اثر
[1286] ما: ماست
[1287] عمی: عماست

نفسِ واحد از رسولِ حق شدند ورنه هر یک دشمنِ مطلق بُدند

برخاستنِ مخالفت و عداوت از میانِ انصار به برکاتِ رسول علم[1288]

دو قبیله کاوْس و خَزرَج نام داشت یک ز دیگر جانِ خون‌آشام داشت
کینه‌هایِ کهنه‌شان از مصطفی محو شد در نورِ اسلام و صفا
اوّلا اخوان شدند آن دشمنان همچو اَعدادِ عِنَب در بوستان
وز دَمِ اَلْمُؤمِنُون اِخْوَه به پند در شکستند و تنِ واحد شدند
صورتِ انگورها اِخوان بوَد چون فشردی شیرهٔ واحد شود
غوره و انگور ضِدّانند لیک چونکه غوره پخته شد شد یارِ نیک
غوره‌ای کو سنگ‌بست و خام ماند در ازل حق کافرِ اصلیش خواند
نی اخی نی نَفْسِ واحد باشد او در شقاوت نحسِ ملحد باشد او
گر بگویم آنچه او دارد نهان فتنهٔ اَفهام خیزد در جهان
سِرِّ گبرِ کور نامذکور بِه دودِ دوزخ از اِرَم مهجور بِه
غوره‌هایِ نیک کایشان قابلند از دَمِ اهلِ دل آخر یک دلند
سویِ انگوری همی‌رانند تیز تا دُوِی بر خیزد و کین و ستیز
پس در انگوری همی‌درّند پوست تا یکی گردند و وحدت وصفِ
دوست دشمن گردد ایرا هم دُو اَست هیچ یک با خویش جنگی در نبست
آفرین بر عشقِ کلِّ اوستاد صد هزاران ذرّه را داد اتّحاد
همچو خاکِ مفترِق در رهگذر یک سبوشان کرد دستِ کوزه‌گر
که اتّحادِ جسمهایِ آب و طین هست ناقص جان نمی‌مانَد بدین
گر نظایر گویم اینجا در مثال فهم را ترسم که آرد اختلال
هم سلیمان هست اکنون لیک ما از نشاطِ دوربینی در عَمیٰ
دوربینی کور دارد مرد را همچو خفته در سرا کور از سرا
مُولَعیم اندر سخنهایِ دقیق در گِرِهها باز کردن ما عشیق
تا گره بندیم و بگْشاییم ما در شِکال و در جواب آیین‌فزا
همچو مرغی کو گشاید بندِ دام گاه بندد تا شود در فن تمام

[1288] علم: علیه السّلام

او بوَد محروم از صحرا و مَرْج عمرِ او اندر گره کاری است خَرْج
خود زبونِ او نگردد هیچ دام لیک پَرّش در شکست افتد مدام
3655 با گره کم کوش تا بال و پرت نسْکلد یک یک از این کرّ و فرت
صد هزاران مرغ پرهاشان شکست وآن کمین‌گاهِ عوارض را نبست
حالِ ایشان از نُبی خوان ای حریص نَقَّبُوا فِیهَا ببین هَلْ مِنْ مَحِیص
از نزاعِ تُرک و رومی و عرب حل نشد اِشکالِ انگور و عنب
تا سلیمانِ زبان‌دان[1289] معنوی در نیاید بر نخیزد این دُوِی
3660 جمله مرغانِ منازع بازوار بشْنوید این طبلِ بازِ شهریار
ز اختلافِ خویش سویِ اتّحاد هین ز هر جانب روان گردید شاد
حَیْثُ مَا کُنْتُمْ فَوَلُّوا وَجْهَکُم نَحْوَهُ هٰذَا الَّذِی لَمْ یَنْهَکُم
کور مرغانیم و بس ناساختیم کآن سلیمان را دمی نشْناختیم
همچو جُغدان دشمنِ بازان شدیم لاجرم واماندهٔ ویران شدیم
3665 می‌کنیم از غایتِ جهل و عَما قصدِ آزارِ عزیزانِ خدا
جمعِ مرغان کز سلیمان روشنند پرّ و بال بی‌گنه کی برکَنَند
بلکه سویِ عاجزان چینه کشند بی‌خلاف و کینه آن مرغان خوشند
هدهدِ ایشان پیِ تقدیس را می‌گشاید راهِ صد بلقیس را
زاغِ ایشان گر به صورت زاغ بود بازِ همّت آمد و مازاغ بود 84a
3670 لکلکِ ایشان که لک‌لک می‌زند آتشِ توحید در شک می‌زند
وآن کبوترْشان ز بازان نشْکُهَد باز سر پیشِ کبوترْشان نهد
بلبلِ ایشان که حالت آرد او در درونِ خویش گلشن دارد او
طوطیِ ایشان ز قند آزاد بود کز درون قندِ ابد رویش نمود
پایِ طاووسانِ ایشان در نظر بهتر از طاووس‌پرّانِ دگر
3675 مَنْطِقُ‌الطَّیْرانِ خاقانی صداست منطق‌الطّیرِ سلیمانی کجاست
تو چه دانی بانگِ مرغان را همی چون ندیدستی سلیمان را دمی

[1289] زبان‌دان: لَسین

پرِّ آن مرغی که بانگش مطرب است | از برونِ مشرق است و مغرب است
هر یک آهنگش ز کرسی تا ثری است | وز ثری تا عرش در کرّ و فری است
مرغ کو بی این سلیمان می‌رود | عاشقِ ظلمت چو خفّاشی بوَد
با سلیمان خو کن ای خفّاشِ رد | تا که در ظلمت نمانی تا ابد
یک گزی ره که بدان سو می‌روی | همچو گز قطبِ مساحت می‌شوی
وآنکه لنگ و لوک آن سو می‌جهی | از همه لنگی و لوکی می‌رهی

قصّهٔ بط بچگان که مرغِ خانگی پروردشان

تخمِ بطّی گرچه مرغِ خانه‌ات | کرد زیرِ پَر چو دایه تربیت
مادرِ تو بطِّ آن دریا بُدست | دایه‌ات خاکی بُد و خشکی‌پرست
میلِ دریا که دلِ تو اندر است | آن طبیعت جانْت را از مادر است
میلِ خشکی مر ترا زین دایه است | دایه را بگْذار کو بد رایه است
دایه را بگْذار در خشک و بران | اندر آ در بحرِ معنی چون بطان
گر ترا مادر بترساند ز آب | تو مترس و سویِ دریا ران شتاب
تو بطی بر خشک و بر تر زنده‌ای | نی چو مرغِ خانه خانه‌گنده‌ای
تو ز کَرَّمْنَا بَنِی آدم شهی | هم به خشکی هم به دریا پا نهی
که حَمَلْنَاهُمْ عَلَی الْبَحْرِ به جان | از حَمَلْنَاهُمْ عَلَی الْبَر پیش ران
مر ملایک را سویِ بَر راه نیست | جنسِ حیوان هم ز بحر آگاه نیست
تو به تن حیوان به جانی از مَلَک | تا رَوی هم بر زمین هم بر فلک
تا به ظاهر مِثْلُکُمْ باشد بشر | با دل یُوحیٰ اِلَیْهِ دیده‌وَر
قالبِ خاکی فتاده بر زمین | روحِ او گردان بر این چرخِ برین
ما همه مرغابیانیم ای غلام | بحر می‌داند زبانِ ما تمام
پس سلیمان بحر آمد ما چو طَیْر | در سلیمان تا ابد داریم سَیْر
با سلیمان پای بر[1290] دریا بنه | تا چو داوود آب سازد صد زره
آن سلیمان پیشِ جمله حاضر است | لیک غیرت چشم‌بند و ساحر است

[1290] بر: در

تا ز جهل و خوابناکی و فضول او به پیشِ ما و ما از وی ملول
تشنه را دردِ سر آرد بانگِ رعد چون نداند کو کشاند ابرِ سعد
چشمِ او ماندست در جویِ روان بی‌خبر از ذوقِ آبِ آسمان
مرکبِ همّت سویِ اسباب راند از مسبِّب لاجرم محجوب ماند
آنکه بیند او مسبِّب را عیان کی نهد دل بر سببهایِ جهان

حیران شدنِ حاجیان در کراماتِ آن زاهد که در بادیه تنهاش یافتند

زاهدی بُد در میانِ بادیه در عبادت غرق چون عبّادیه
حاجیان آنجا رسیدند از بلاد دیده‌شان بر زاهدِ خشک اوفتاد
جایِ زاهد خشک بود او ترمزاج از سَمومِ بادیه بودش علاج
حاجیان حیران شدند از وحدتش وآن سلامت در میانِ آفتش
در نماز اِستاده بُد بر رویِ ریگ ریگ کز تَفَّش بجوشد آبِ دیگ
گفتیی سرمست در سبزه و گُل است یا سواره بر براق و دُلدُل است
یا که پایش بر حریر و حُلّه‌هاست یا سَموم او را بِه از بادِ صباست
پس بماندند آن جماعت با نیاز تا شود درویش فارغ از نماز
چون ز استغراق باز آمد فقیر زآن جماعت زنده‌ای روشن‌ضمیر
دید کآبش می‌چکید از دست و رو جامه‌اش تر بود از آثارِ وضو
پس بپرسیدش که آبت از کجاست دست را بر داشت کز سویِ
گفت هر گاهی که خواهی می‌رسد بی ز چاه و بی ز حَبْلٍ مِنْ مَسَد
مشکلِ ما حل کن ای سلطانِ دین تا ببخشد حالِ تو ما را یقین 84b
وانما سِرّی ز اسرارت به ما تا ببرّیم از میان زنّارها
چشم را بگْشود سویِ آسمان که اجابت کن دعایِ حاجیان
رزق‌جویی را ز بالا خوگَرَم تو ز بالا بر گشودستی دَرَم
ای نموده تو مکان از لامکان فِی السَّمَاءِ رِزْقُکُم کرده عیان
در میانِ این مناجات ابرِ خوش زود پیدا شد چو پیلِ آب‌کش
همچو آب از مَشک باریدن گرفت در گو و در غارها مسکن گرفت

ابر می‌بارید چون مَشک اشکها حاجیان جمله گشاده مَشکها
3725 یک جماعت زآن عجایب کارها می‌بُریدند از میان زنّارها
قومِ دیگر را یقین در ازدیاد زین عجب وَاللّهُ اَعْلَم بِالْرَّشَاد
قومِ دیگر ناپذیرا تُرش و خام ناقصانِ سرمدی تَمَّ الْکَلَام

2.4. Fihrist-i Meṭâlib / İçindekiler

Aşağıdaki tabloda Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 numarada kayıtlı Mesnevî nüshasında yer alan hikâye başlıkları gösterilmiştir. Başlıkların Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 numaralı Mesnevî nüshasında bulundukları sayfa numaraları tablonun "Sayfa Nu." başlığında verilmiştir. Karşılığında sayfa numarası bulunmayan hikâye başlıkları Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 numaralı Mesnevî nüshasında olmayan; Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi 51 numaralı Mesnevî nüshasında bulunan başlıkları göstermektedir. İlaveten, tablodaki "Beyit Nu." başlığında ise başlıklardan sonraki ilk beyitlerin numaraları belirtilmiştir. Uzun cümlelerden oluşan hikâye başlıkları tabloda "…" işaretiyle kısaltılarak gösterilmiştir.

Beyit Nu.	Sayfa Nu.	فهرست مطالب مثنوی
		دفتر اول
	1a	(مقدمه)
1	1b	بیت اول
35	1b	حکایتِ عاشق شدنِ پادشاه بر کنیزکِ و ...
55	2a	ظاهر شدنِ عجزِ حکیمان از معالجهٔ کنیزک ...
78	2a	از خداوند ولی‌التوفیق در خواستن توفیق رعایت ادب در همه حالها و ...
93	2b	ملاقاتِ پادشاه با آن طبیب الهی که در خوابش نمودند
102	2b	بردن آن پادشاه طبیب را بر سر بیمار تا حال او را ببیند
144	3a	خلوت طلبیدنِ آن ولی از پادشاه با کنیزک جهتِ دریافتنِ رنجِ کنیزک
182	3a	دریافتنِ آن ولی رنج را و عرض کردن رنجِ او را بر پادشاه
185	3b	فرستادنِ پادشاه رسولان به سمرقند به آوردنِ مرد زرگر
222	3b	بیان آنکه کشتن و زهر دادن مرد زرگر را به اشارت الهی بود ...
247	4a	حکایتِ بقّال و طوطی و ریختنِ روغن در دکّان
324	4b	داستانِ آن پادشاهِ جهود که نصرانیان را می‌کشت از بهرِ تعصّب
337	5a	آموختنِ وزیر مکر شاه را
348	5a	تلبیسِ وزیر با نصاری

قبول کردنِ نصاری مکرِ وزیر را	5a	363
متابعتِ نصاری وزیر را	5a	371
قصّهٔ دیدنِ خلیفه لیلی را	5b	408
بیانِ حسدِ وزیر	5a	438
فهم کردنِ حاذقانِ نصاری مکرِ وزیر را	5a	447
پیغامِ شاه پنهان با وزیر	5a	462
بیانِ دوازده سِبط از نصاری		
تخلیطِ وزیر در احکامِ انجیل	6b	470
بیانِ آنکه این اختلاف در صورتِ روش است نه در حقیقتِ راه	6b	507
بیانِ خسارتِ وزیر در مکر	6a	528
انگیختنِ وزیر مکرِ دیگر در اضلالِ قوم	6a	555
دفع گفتنِ وزیر مریدان را	7b	571
مکر کردنِ مریدان که خلوت را بشکن	7b	585
جواب گفتنِش که خلوت را نمی‌شکنم	7b	597
اعتراضِ مریدان بر خلوتِ وزیر	7b	601
نومید کردنِ وزیر مریدان را از رفضِ خلوت	7a	548
ولی عهد ساختنِ وزیر هر یک امیر را جدا جدا	7a	655
کشتنِ وزیر خویشتن را در خلوت	8b	667
طلب کردنِ امّتِ عیسی علیه السّلام ازامرا که ولی عهد از شما کیست	8b	673
در بیان آنکه جمله پیغابران علم حقّند که لا نفرق بین احد من رسله	8b	683
منازعتِ امرا در ولی عهد	9a	701
تعظیمِ نعتِ مصطفی صلم که مذکور بود در انجیل	9a	732
حکایتِ پادشاهِ جهودِ دیگر که در هلاکِ قوم عیسی علم سعی نمودند	9a	745
آتش کردنِ پادشاهِ جهود و بت نهادن که هر که این بت را ...	9b	774

به سخن آمدنِ طفل کوچک درمیانِ آتش و تحریض کردن خلق را ...	9b	788
کژ ماندنِ دهانِ مرد که نامِ محمّد را صَلَّی اللّهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ ...	10a	817
عتاب کردن آتش را آن پادشاهِ جهود	10a	828
قصّهٔ باد که در عهد هود علم قوم عاد را اهلاک کرد	10b	858
طنز و انکار کردنِ پادشاهِ جهود و قبول ناکردنِ نصیحتِ خاصانِ خویش	10b	874
توکّل و ترکِ جهد نخچیران به شیر	11a	905
جواب گفتنِ شیر نخچیران را و فایدهٔ جهد گفتن	11a	909
ترجیح نهادنِ نخچیران توکّل را بر جهد و اکتساب	11a	913
ترجیح نهادنِ شیر جهد و اکتساب را بر توکّل و تسلیم	11a	917
ترجیح نهادنِ نخچیران توکّل را بر اجتهاد	11a	920
ترجیح نهادنِ شیر جهد را بر توکّل	11b	934
باز ترجیح نهادنِ نخچیران توکّل را بر جهد	11b	953
نگریستنِ عزرائیل بر وی مردی و گریختنِ آن مرد در سرایِ سلیمان ...	11b	961
باز ترجیح نهادنِ شیر جهد را بر توکّل و فوایدِ جهد را بیان کردن	12a	976
مقرّر شدنِ ترجیحِ جهد بر توکّل	12a	997
انکار کردنِ نخچیران بر خرگوش در تأخیرِ رفتن برِ شیر	12a	1003
اعتراضِ نخچیران بر سخنِ خرگوش	12a	1010
باز جوابِ گفتن خرگوش نخچیران را	12a	1013
ذکرِ دانشِ خرگوش و بیانِ فضیلت و منافعِ دانستن	12b	1032
باز جُستنِ نخچیران از خرگوش سِرّ و اندیشهٔ او	12b	1046
منع کردنِ خرگوش رازی را از ایشان	12b	1050
قصّهٔ مکرِ خرگوش	13a	1060
زِیافتِ تأویلِ مگس	13a	1087
تولیدنِ شیر از دیر آمدنِ خرگوش	13a	1096

هم در بیانِ مکرِ خرگوش	13b	1112
رسیدنِ خرگوش به شیر	13b	1155
عذر گفتنِ خرگوش به شیر	14a	1162
جواب گفتنِ شیر خرگوش را و روان شدن با او	14a	1186
قصّهٔ سلیمان علیه و هدهد در بیانِ آنکه چون قضا آید ...	14b	1207
طعنهٔ زاغ در دعویِ هدهد	14b	1226
جواب گفتنِ هدهد طعنهٔ زاغ را	14b	1232
قصّهٔ آدم علیه السّلام و بستنِ قضا نظرِ او را از مراعاتِ صریحِ نهی و ...	14b	1241
پای کشیدنِ خرگوش از شیر چون نزدیکِ چاه رسید	15a	1268
پرسیدنِ شیر به جد از سببِ پای کشیدنِ خرگوش	15b	1302
نظر کردنِ شیر در چاه و دیدنِ عکسِ خود را و عکسِ خرگوش را	15b	1309
مژده بردنِ خرگوش سویِ نخچیران که شیر در چاه فتاد	16a	1343
جمع شدنِ نخچیران بر خرگوش و ثنا گفتن نخچیران خرگوش را	16a	1362
پند دادنِ خرگوش نخچیران را که بدین شاد مشوید	16a	1374
تفسیرِ رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْاَصْغَرِ اِلَی الْجِهَادِ الْاَکْبَرِ	16a	1378
آمدنِ رسولِ روم به امیرالمؤمنین عمر رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ و ..	16b	1395
یافتنِ رسولِ امیرالمؤمنین را خفته زیرِ درخت	16b	1420
سلام کردن رسول به امیرالمؤمنین عمر رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ	16b	1432
سؤال کردنِ رسولِ روم از امیرالمؤمنین عمر رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ	17a	1451
اضافت کردنِ آدم علم آن زَلّت را به خویشتن که رَبَّنَا ظَلَمْنَا و ...	17b	1485
مثل	17b	1500
تفسیرِ وَ هُوَ مَعَکُمْ اَیْنَمَا کُنْتُمْ	17b	1513
سؤال کردنِ رسولِ روم از عمر رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ از سببِ ابتلای روح ...	17b	1519
در بیانِ آنکه مَنْ اَرَادَ اَنْ یَجْلِسَ مَعَ اللّٰهِ فَلْیَجْلِسْ مَعَ اَهْلِ الْتَّصَوُّفِ	18a	1533

قصّهٔ بازرگان که طوطیِ محبوسِ او او را پیغام داد به طوطیانِ ...	18a	1551
صفتِ اَجنحهٔ طیورِ عقولِ الٰهی	18b	1579
دیدنِ خواجه طوطیانِ هندوستان را در دشت و ...	18b	1589
تفسیرِ قولِ عطّار قَدَّسَ اللّٰهُ رُوحَهُ تو صاحب نفسی ای غافل ...	18b	1605
تعظیمِ ساحران مر موسی را علیه که چه می‌فرمایی ...	18b	1617
باز گفتنِ به طوطی بازرگان آنچه دید از طوطیانِ هندوستان	19a	1651
شنیدنِ طوطی حرکاتِ آن طوطیان و مردنِ آن طوطی در قفص و ...	19b	1693
تفسیرِ قولِ خواجه حکیم: سنائی رُحَه اللّٰه عَلَیْه به هرچه از دوست ...	20b	1764
رجوع به حکایتِ خواجهٔ تاجر	21a	1816
بیرون افکندنِ خواجه طوطی مرده را از قفص و پرّیدنِ طوطیِ مرده	21a	1826
وداع کردنِ طوطی خواجه را و پرّیدن	21a	1845
مضرّتِ تعظیمِ خلق و انگشت‌نمای شدن	21a	1849
تفسیرِ مَا شَاءَ اللّٰهُ کَانَ	21b	1878
داستانِ پیرِ چنگی که از بهرِ خدا روزِ بی‌نوایی چنگ زد در گورستان	22a	1913
تفسیرِ این حدیث که اِنَّ لِرَبِّکُمْ فِی اَیَّامِ دَهْرِکُمْ نَفَحَاتٍ اَلَا فَتَعَرّضُوا لَهَا...	22b	1951
قصّهٔ سؤال کردنِ عایشه رَضِم از مصطفی عَلَیْم که امروز باران بارید ...	23a	2013
تفسیرِ بیت که سنائی قدس الله روحه فرموده است...	23a	2036
در معنیِ این حدیث که اِغْتَنِمُوا بَرْدَ الرَّبِیعِ اِلیٰ آخِرِه	23b	2046
بقیّهٔ مطرب پیرِ چنگی و بیانِ کردن مَخلَصِ آن	23b	2073
در خواب گفتنِ هاتف مر عمر را رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ که چندین زر...	24a	2105
نالیدنِ استنِ حنّانه چون برایِ پیغامبر عَلَیْم منبر ساختند ...	24a	2113
اظهارِ معجزهٔ پیغامبر عَلَیْم به سخن آمدنِ سنگ‌ریزه ...	24b	2154
بقیّهٔ قصّهٔ مطرب و پیغام رسانیدنِ عمر رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ ...	24b	2161
گردانیدنِ عمر رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ نظرِ او را از مقامِ گریه که هستی است ...	25a	2199

تفسیرِ دعایِ آن دو فرشته که هر روز به هر بازاری می‌گویند ...	25b	2223
قصّهٔ خلیفه کی در زمانِ خود در کرم از حاتمِ طایی گذشته بود و ...	25b	2244
قصّهٔ اعرابیِ درویش و ماجرایِ زن با او به سببِ قِلَّت و درویشی	25b	2252
مغرور شدنِ مریدانِ محتاج به مدّعیانِ مزوّر و ایشان را ...	26a	2264
در بیانِ آنکه نادر افتد که مریدی در مدّعیِ مزوِّر اعتقاد ...	26a	2283
صبر فرمودنِ اعرابی زنِ خود را و فضیلتِ صبر و فقر گفتن با زن ...	26a	2288
نصحیت کردنِ زن مر شوی را که سخن افزون از قدم و از مقامِ خود ...	26b	2315
نصیحت کردنِ مرد مر زن را که در فقیران به خواری منگر و ...	26b	2341
در بیانِ آنکه جنبیدنِ هر کسی از آنجا که وی است هر کس را ...	27a	2364
مراعات کردنِ زن شوهر را و استغفار کردن از گفتهٔ خویش	27b	2393
در بیانِ آن که اِنَّهُنَّ یَغْلِبْنَ الْعَاقِلَ وَ یَغْلِبُهُنَّ الْجَاهِلُ	27b	2432
تسلیم کردنِ مرد خود را با آنچه التماسِ زن بود از طلبِ معیشت ...	28a	2437
در بیانِ آنکه موسی و فرعون هر دو مُسَخَّرِ مشیّت‌اند چنانکه زهر و ...	28a	2446
سببِ حرمانِ اشقیا از دو جهان که خَسِرَ الْدُّنْیَا وَ الآخِرَةِ	28b	2481
حقیر و بی‌خصم دیدنِ دیده‌هایِ حس صالح و ناقهٔ صالح را ...	28b	2507
در معنیِ آنکه مَرَجَ البَحْرَیْنِ یَلْتَقِیَانِ بَیْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا یَبْغِیَانِ	29a	2567
در معنیِ آنکه ولی کامل کند مرید را نشاید گستاخی کردن و ...	29b	2600
مخلصِ ماجرایِ عرب و جفتِ او	29b	2613
دل نهادنِ عرب بر التماسِ دلبرِ خویش و سوگند خوردن که ...	30a	2640
تعیین کردنِ زن طریقِ طلبِ روزی کدخدایی خود را و قبول کردنِ او...	30b	2681
هدیه بردنِ عرب سبویِ آبِ باران از میانِ بادیه سویِ بغداد ...	30b	2700
در نمد دوختنِ عرب سبویِ آبِ باران را و مُهر نهادن بر وی ...	31a	2717
در بیانِ آنکه چنانکه گدا عاشقِ کرم است و عاشقِ کریم کرمِ کریم ...	31a	2741
فرقِ میانِ آنکه درویش است به خدا و تشنهٔ خدا و میان آنکه ...	31a	2749

پیش آمدنِ نقیبان و دربانانِ خلیفه از بهرِ اکرامِ اعرابی و ...	31b	2771
در بیانِ آنکه عاشقِ دنیا بر مثالِ عاشقِ دیواری است که ...	32a	2798
مَثَلِ عرب اِذَا زَنَیْتَ فَازْنِ بِالْحُرَّةِ وَ اِذَا سَرَقْتَ فَاسْرِقِ الدُّرَّةَ	32a	2802
سپردنِ عرب هدیه را یعنی سبوی آب را به غلامانِ خلیفه ...	32a	2812
حکایتِ ماجرایِ نحوی و کشتیبان	32a	2832
قبول کردنِ خلیفه هدیه را و خلعت و عطا فرمودن با کمالِ بی‌نیازی ...	32b	2850
در صفتِ پیر و مطاوعتِ وی	33a	2931
وصیّت کردنِ رسول صَلَّمَ مر علی را رضم که چون هر کسی...	33b	2956
قصّهِ کبود زدنِ قزوینی بر شانه‌گه صورتِ شیر و پشیمان شدنِ او ...	33b	2978
رفتنِ گرگ و روباه در خدمتِ شیر به شکار	34a	3009
امتحان کردنِ گرگ را شیر و گفتن که پیش آی ...	34b	3038
قصّهٔ آنکس که درِ یاری بکوفت از اندرون گفت کیست آن گفت ...	34b	3052
پشیمان شدن آن گوینده که گفت منم به ریاضت غرامت آن کشیدن ...	35a	3073
رو در کشیدنِ سخن به سببِ ملالتِ مستمعان	35a	3083
ادب کردنِ شیر مر گرگ را که در قسمت کردن بی‌ادبی کرد	35a	3098
تهدید کردنِ نوح مر قوم را که با من مپیچید که روی پوشم ...	35b	3120
بیانِ نشاندنِ پادشاه صوفیانِ عارف را پیشِ رویِ خویش تا چشمشان ...	35b	3146
آمدنِ مهمان پیشِ یوسف صدیق علم و تقاضای یوسف...	35b	3153
طلب کردنِ یوسف صدیق ارمغان از مهمان	36a	3166
گفتنِ مهمانِ یوسف صدیق را که آینه آوردمت ارمغان که ...	36a	3188
مرتد شدنِ کاتبِ وحی به سببِ آنکه پرتوِ وحی برو زد آن آیت را ...	36b	3224
دعا کردنِ بلعمِ باعور که موسی و قومش را از این شهر که ...	37a	3294
اعتماد کردنِ هاروت و ماروت بر عصمتِ خویش و امیری اهل دنیا ...	37b	3318
باقیِ قصّهٔ هاروت و ماروت و نَکال و عقوبتِ ایشان هم در دنیا ...	37b	3341

صفت عیادت رفتنِ کر بر همسایهٔ رنجورِ خویش	38a	3356
اوّل کسی که در مقابلهٔ نصّ قیاس آورد ابلیس بود	38a	3394
در بیانِ آنکه حالِ خود و مستیِ خود پنهان باید داشت از جاهلان	38b	3423
قصّهٔ مِری کردنِ رومیان و چینیان در علمِ نقّاشی و صورت‌گری	39a	3462
پرسیدنِ پیغامبر علم مر زید را که امروز چونی و ...	39b	3491
جواب گفتن زید رسول را صَلَّی اللّهُ عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ که احوال خلق ...	39b	3517
قصّه متّهم کردنِ غلامان و خواجه‌تاشان مر لقمان را که آن میوه‌هایِ ...	40a	3575
بقیّهٔ قصّهٔ زید در جوابِ رسول صَلم	40b	3599
گفتنِ پیغامبر علم مر زید را که این سرّ را فاش‌تر ...	41a	3647
رَجعت به حکایتِ زَید	41a	3659
آتش افتادن در شهر به ایّامِ عمر رَضِیَ اللّهُ عَنْهُ	41b	3709
خَدُو انداختنِ خصم در رویِ علی و انداختنِ علی ...	41b	3723
سؤال کردنِ آن کافر از علی رَضِیَ اللّهُ عَنْهُ که بر چون منی...	42a	3775
جواب گفتنِ امیر المؤمنین که سببِ افکندنِ شمشیر از دست ...	42b	3790
گفتنِ پیغامبر عَلَیْه به رکابدارِ امیر المؤمنین علی...	43a	3847
تعجّب کردنِ آدم علیم از ضلالتِ ابلیس و عُجب آوردن ...	43b	3896
بازگشتن به حکایتِ امیر المؤمنین علی و مسامحت کردنِ او ...	44a	3927
افتادنِ رکابدار هر باری پیشِ علی رضم که ...	44a	3941
بیانِ آنکه فتح طلبیدنِ پیغامبر عَلَیْهِ السّلَامَ فتح مکّه را و ...	44a	3951
گفتنِ امیر المؤمنین علی رضم با قرینِ خود و همتای ...	44b	3978
دفتر دوم		
(مقدمه)	45b	
هلال پنداشتنِ آن شخص خیال را در عهدِ عُمَر رضم	46b	113

دزدیدنِ مارگیر ماری را از مارگیری دیگر	47a	136
التماس کردنِ همراهِ عیسی علم زنده کردنِ استخوانها ...	47a	142
اندرز کردنِ صوفی خادم را در تیمار داشتِ بهیمه و لا گفتنِ خادم	47a	157
بسته شدنِ تقریرِ معنیِ حکایت به سببِ میلِ مستمع به استماعِ ظاهرِ...	47b	194
گمان بردنِ کاروانیان که بهیمهٔ صوفی رنجور است	47b	203
یافتنِ پادشاه باز را به خانهٔ کمپیر زن	49a	322
حلوا خریدنِ شیخ احمدِ خِضْرُویه جهتِ غریمان به الهامِ حق تعالیٰ	49b	375
ترسانیدن شخصی زاهدی را که کم گری تا کور نشوی	50a	444
تمامیِ قصّهٔ زنده شدنِ استخوانها به دعایِ عیسی علیه السّلام	50a	456
خاریدنِ روستایی در تاریکی شیر را به ظنِّ آنکه گاوِ اوست	50b	502
فروختنِ صوفیان بهیمهٔ مسافر را جهتِ سماع	51a	513
تعریف کردنِ منادیانِ قاضی مفلس را گردِ شهر	51b	583
شکایت کردنِ اهلِ زندان پیشِ وکیلِ قاضی از دستِ آن مفلس	52a	612
مَثَل	53a	737
ملامت کردنِ مردم شخصی را که مادرش را کشت به تهمت	53b	774
امتحانِ پادشاه با آن دو غلام که نو خریده بود	54a	840
به راه کردنِ شاه یکی را از آن دو غلام و از این دیگر پرسیدن	54b	861
قسمِ غلام در صدق و وفایِ یارِ خود از طهارتِ ظنِّ خود	55a	902
حسد کردنِ حَشَم بر غلامِ خاص	56a	1045
کلوخ انداختنِ تشنه از سرِ دیوار در جوی آب	57b	1191
فرمودنِ والی آن مرد را که آن خاربن که نشانده‌ای بر سرِ راه بر کَن	58a	1226
آمدنِ دوستان به بیمارستان جهتِ ذاالنّونِ	59b	1385
کراماتِ ابراهیمِ ادهم بر لبِ دریا	60a	1417
آغازِ منوّر شدنِ عارف به نورِ غیب‌بین	60b	1447

تتمّهٔ نصیحتِ رسول علیه السّلام بیمار را	61a	1504
وصیّت کردنِ پیغامبر علیه السّلام مر آن بیمار را و دعا آموزنش	62a	1601
بیدار کردنِ ابلیس معاویه را که خیز وقتِ نمازست	62b	1654
از خر افکندنِ ابلیس معاویه را و روپوش و بهانه کردن و ...	62b	1662
باز جواب گفتنِ ابلیس معاویه را	62b	1666
باز تقریر کردنِ معاویه با ابلیس مکرِ او را	63a	1702
باز جواب گفتنِ ابلیس معاویه را	63a	1722
عُنف کردنِ معاویه با ابلیس	63b	1751
نالیدنِ معاویه به حضرتِ حق تعالیٰ از ابلیس و نصرت خواستن	63b	1757
باز تقریرِ ابلیس تلبیسِ خود را	63b	1765
باز الحاح کردنِ معاویه ابلیس را	64a	1781
شکایتِ قاضی از آفتِ قضا و جواب گفتنِ نایب او را	64a	1795
به اقرار آوردنِ معاویه ابلیس را	64a	1807
راست گفتنِ ابلیس ضمیرِ خود را به معاویه	64a	1816
فضیلتِ حسرت خوردنِ آن مُخلِص بر فوتِ نمازِ جماعت	64a	1822
تتمّهٔ اقرارِ ابلیس به معاویه مکرِ خود را	64b	1831
فوت شدنِ دزد به آواز دادنِ آن شخص صاحب‌خانه را که ...	64b	1844
قصّهٔ منافقان و مسجدِ ضِرار ساختنِ ایشان	65a	1876
فریفتنِ منافقان پیغامبر را علیه السّلام تا به مسجدِ ضرارش بَرَند	65a	1899
اندیشیدنِ یکی از صحابه به انکار که رسول چرا ستّاری نمی‌کند	65b	1939
قصّهٔ آن شخص که اشترِ ضالّهٔ خود می‌جُست و می‌پرسید	65b	1962
متردّد شدن در میانِ مذهبهایِ مخالف و بیرون‌شو و مَخلَص یافتن	66a	1974
امتحانِ هر چیزی تا ظاهر شود خیر و شرّی که در وی است	66a	1998
بیانِ حالِ خودپرستان و ناشکران درنعمتِ وُجودِ انبیا و اولیا علم	66b	2017

شکایت گفتنِ پیرمردی به طبیب از رنجوریها و جواب گفتنِ طبیب او را	66b	2046
قصّهٔ جوحی و آن کودک که پیشِ جنازهٔ پدرِ خویش نوحه می‌کرد	67a	2074
ترسیدنِ کودک از آن شخصِ صاحب‌جُثّه و گفتنِ آن شخص که ...	67b	2113
قصّهٔ تیراندازی و ترسیدنِ او از سواری که در بیشه می‌رفت	67b	2121
قصّهٔ اعرابی و ریگ در جوال کردن و ملامت کردنِ آن فیلسوف او را	67b	2134
حمله بردنِ سگ بر کورِ گدا	68a	2152
خواندنِ محتسب مستِ خراب افتاده را به زندان	68a	2185
دوم بار در سخن کشیدنِ آن بزرگ را تا حالِ او معلوم‌تر گردد	68b	2198
فهم کردنِ مریدان که ذاالنّون دیوانه نشده است قاصد کرده است	69a	2277
رجوع کردن به حکایتِ ذاالنّون	69b	2294
امتحان کردنِ خواجهٔ لقمان زیرکیِ لقمان را	69b	2309
حکایت	69b	2312
ظاهر شدنِ فضل و زیرکیِ لقمان پیشِ امتحان کنندگان	70a	2357
تتمّهٔ حسدِ آن حَشَم بر آن غلامِ خاص سلطان	70b	2408
عکسِ تعظیمِ پیغامِ سلیمان علیه السّلام در دلِ بلقیس از ...	71a	2448
انکارِ فلسفی بر قرائتِ اِنْ اَصْبَحَ مَاؤُکُمْ غَوْراً	71b	2480
انکار کردنِ موسی علم بر مناجاتِ شُبان	72a	2566
عتاب کردنِ حق تعالیٰ موسی را علیم از بهرِ شبان	72b	2595
وحی آمدن موسی را علیم در عذرِ آن شبان	72b	2618
پرسیدنِ موسی علیم از عمر حق سِرِّ غلبهٔ ظالمان	73a	2662
رنجانیدنِ امیری خفته‌ای را که مار در دهانش رفته بود	74a	2724
اعتماد کردن بر تملّق و وفایِ خرسِ آن جوان	74b	2778
گفتنِ نابینایِ سایل کی دو کوری دارم	75a	2839
تتمّهٔ حکایتِ خرس و آن ابله کی بر وفایِ او اعتماد کرده بود	75a	2856

گفتنِ موسی علیه السّلام گوساله‌پرست را که آن خیال‌اندیشی و ...	75b	2882
ترک گفتنِ آن مردِ ناصح بعد از مبالغهٔ پند مغرورِ خرس را	75b	2910
تملّق کردنِ دیوانه جالینوس را و ترسیدنِ جالینوس	76a	2941
سببِ پریدن و چرخیدنِ مرغی با مرغی که جنسِ او نبود	76a	2950
تتمّهٔ اعتمادِ آن مغرور بر تملّقِ خرس	76b	2972
رفتنِ مصطفی علیه السّلام به عیادتِ صحابی و بیانِ فایدهٔ عیادت	76b	2989
وحی کردنِ به موسی علم که چرا به عیادتِ من نیامدی	76b	3004
جدا کردنِ باغبان صوفی و فقیه و علوی را از همدیگر	77a	3015
رجعت به قصّهٔ مریض و عیادتِ پیغامبر علیه السّلام	77b	3061
گفتنِ شیخی ابایزید را که کعبه منم گِردِ من طوافی می‌کن	77b	3067
حکایت	77b	3076
دانستنِ پیغامبر علیه السّلام رنجوریِ آن شخص گستاخی ...	77b	3101
عذر گفتنِ دلقک با سیّد که چرا فاحشه را نکاح کرد	78b	3184
به حیلت در سخن آوردنِ سایل آن بزرگ را که خود را ...	78b	3189
طعن زدنِ بیگانه در شیخ و جواب گفتنِ مریدِ شیخ او را	79a	3216
بقیّهٔ قصّهٔ ابرهیمِ ادهم بر لبِ آن دریا	79b	3253
دعوی کردنِ آن شخص که خدای تعالیٰ مرا نمی‌گیرد به گناه و ...	79b	3281
بقیّهٔ قصّهٔ طعنه زدنِ آن مردِ بیگانه در شیخ	80a	3315
گفتنِ عایشه رَضِیَ اللّهُ عَنْهَا مصطفی را علیه السّلام که تو ...	80b	3341
کشیدنِ موش مهارِ شتر را و مُعجِب شدنِ موش در خود	80b	3353
کرامتِ آن درویش که در کشتی متّهمش کردند	81a	3395
تشنیعِ صوفیان بر آن صوفی که پیشِ شیخ بسیار می‌گوید	81a	3423
عذر گفتنِ فقیر به شیخ	81b	3443
بیانِ دعوی که عینِ آن دعوی گواهِ صدقِ خویش است	82a	3490

سجده کردنِ یحیی علیه السّلام در شکمِ مادر مسیح را علیه السّلام	82a	3519
اِشکال آوردن بر این قصّه	82a	3524
جوابِ اِشکال	82b	3529
سخن گفتن به زبانِ حال و فهم کردنِ آن	82b	3542
پذیرا آمدنِ سخنِ باطل در دلِ باطلان	82b	3553
جُستنِ آن درخت که هر کی میوهٔ آن درخت خورَد نمیرد	82b	3558
شرح کردنِ شیخ سرِّ آن درخت با آن طالبِ مقلّد	83a	3576
منازعتِ چهار کس جهتِ انگور که هر یکی به نامِ دیگر فهم کرده ...	83a	3598
برخاستنِ مخالفت و عداوت از میانِ انصار به برکاتِ رسول علم	83b	3630
قصّهٔ بط بچگان که مرغِ خانگی پروردشان	84a	3683
حیران شدنِ حاجیان در کراماتِ آن زاهد که در بادیه تنهاش یافتند	84a	3705

SONUÇ

1207-1273 yılları arasında yaşamış büyük Türk mutasavvıfı, âlim ve şair Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî bereketli bir ömür sürmüş, sonraki nesillere anlamlı ve yol gösterici eserler bırakmıştır. Mevlânâ'nın yaklaşık 26000 beyitten oluşan Mesnevî-i Ma'nevî isimli manzum eserinin Türkiye'de ve yurt dışında çok sayıda eski tarihli yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlardan XIII.-XIV. yüzyıllarda istinsah edildiği tespit edilen nüshaların tavsifi, bu nüshalar arasında farklılıkların çoğunlukla yoğunlaştığı hikâye veya beyitlerin karşılaştırılması çalışmanın konularının bir kısmını oluşturmaktadır. İlaveten XIII.-XIV. yüzyıllarda istinsah edildiği tespit edilen nüshaların kütüphane bilgileri, fiziki özellikleri, kaç defterden oluştukları gibi muhtelif bilgileri; Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 numaralı nüshanın tavsifi ile söz konusu nüshanın Konya Mevlânâ Müzesi 51 numaralı Mesnevî nüshası'nıın I. ve II. defterleriyle farklılıkları bu çalışmanın diğer konuları arasında yer almaktadır.

Bu çalışma, XIII.-XIV. yüzyıllarda istinsah edildiği tespit edilen toplamda kırk sekiz nüsha temin edilerek ve her nüsha sayfa sayfa incelenerek hazırlanmıştır. Bu hususta şimdiye kadar Mesnevî'nin XIII.-XIV. yüzyıllarda istinsah edilmiş kırk sekiz nüshasının bir arada sunulduğu ve Mesnevî yazma nüshaları arasındaki yaygın farklılıkların incelendiği başka bir çalışma olmadığı tahmin edilmektedir. Temin edilen nüshaların sekizinin XIII. yüzyıla, geri kalan çok sayıdaki nüshanın ise XIV. yüzyıla ait olduğu tespit edilmiştir. Konya 51 numaralı Mesnevî nüshası ilk sırada olmak üzere, nüshalar ait oldukları yıllara göre kronolojik sıralanarak tavsifleri yapılmıştır.

Çalışmanın giriş bölümü hazırlanırken nüshaların bazılarının kütüphanelerde noksan veya hatalı isimlerde kaydedildiği görülmüştür. Bazı nüshaların aynı müstensih tarafından istinsah edildiği tespit edilmiştir. Farklı kütüphanelerde korunan bazı Mesnevî defterlerinin aynı Mesnevî nüshasının parçaları olduğuna dair birtakım öngörüler oluşmuştur. Bu hususta daha isabetli kararlar verebilmek için nüshaları fiziki olarak inceleyebilmek, ilgili dönemin imla, kâğıt ve edebi özellikleri hakkında yeterli bilgiye ve tecrübeye sahip olmak gerekmektedir. Dijital görseller vasıtasıyla nüshaların kâğıt ve benzeri diğer özellikleri hakkında doğru yorumlar yapıp, isabetli çıkarımlarda bulunmak bazen mümkün olmamaktadır.

Bazı Mesnevî çalışmalarında nüshalardan bahsedilirken, istifade edilen nüshaların hangi Mesnevî defteri ya da defterleri ile karşılaştırıldığı veya çalışıldığı konusunda

karışıklıklar çıkabilmektedir. Mesnevî'nin yazma nüshalarını defterlerine göre gruplandırma hususunun Mesnevî'yle ilgili önceden yapılmış çalışmalarda ve bundan sonra yapılacak araştırmalarda kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmacıların Mesnevî yazma nüshaları hakkındaki tespitleri başlığı altında Reynold Alleyne Nicholson, Abdülbâki Gölpınarlı, Muhammed Ali Muvaḥḥid, Derya Örs, Hicabi Kırlangıç, Adnan Karaismailoğlu, Muhammed İsti'lâmî ve diğer önde gelen bazı araştırmacıların Mesnevî'yle ilgili bazı çalışmalarına ve bu hususta tespit ve değerlendirmelerine yer verilmiştir. Tespit ve görüşlerine yer verilen araştırmacıların tümü Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi 51 numaralı 677 h. tarihli Mesnevî nüshasının şu ana kadar ki en muteber Mesnevî nüshası olduğu konusunda ortak görüş bildirmektedirler. Bazı araştırmacılar bu nüshaya dayalı çalışmaların artırılarak sürdürülmesi gerektiğini de ifade etmektedir. Bilgi toplumu olmanın gereğinden söz edilen çağımızda ortaya konan düşünceler sürekli değişiklik ve farklılık gösterirken, Mesnevî araştırmacılarının Konya Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Eserler Kütüphanesi 51 numaralı 677 h. tarihli Mesnevî nüshasının muteberliği konusunda hâlâ hemfikir olmaları bu nüshanın önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

Çalışmanın geri kalan kısmında, Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 2648 numaralı Mesnevî yazma nüshasının bazı imla özelliklerine, nüsha metnine ve nüshada geçen hikâye başlıklarının yer aldığı bir tabloya yer verilmiştir. Bu tabloda hikâye başlıklarının yanına, başlıklardan hemen sonra gelen beyitlerin numarası da eklenmiştir.

Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 numaralı nüsha ve Konya Mevlânâ Müzesi 51 numaralı Mesnevî nüshalarının I. ve II. defterleri incelendğinde, Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 numaralı nüshanın II. defterinin bazı sayfalarının zayi olduğu görülmektedir. Manisa nüshasının II. defterinin bazı sayfaları zayi olduğu için dört hikâye başlığı ve doksan iki beyit bu nüshanın II. defterinde tespit edilememiştir.

Ayrıca Manisa nüshasında toplam dokuz adet başlığın ve kırk dokuz adet beytin fazla olduğu; zayi olduğu düşünülen sayfalar harcinde üç başlığın ve yirmi üç beytin de söz konusu nüshada bulunmadığı görülmektedir. Manisa nüshasının haşiyelerindeki beyitler I. defterde on dört beyit, II. defterde yedi beyittir. Haşiyelerdeki beyitlerin neredeyse tümü Konya nüshası metninde yer almaktadır. Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 numaralı Mesnevî nüshasının dijital ortamdan elde edilen görüntülerinden yola çıkarak yazısı, kâğıdı, mürekkebi ve genel düzeni itibarıyla XIII-XIV. yüzyıla ait

olduğu düşünülmektedir. Eser, satır ve sütun düzeni gibi özellikleriyle Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait birçok yazma eserle benzeşmektedir. İlaveten orjinallik ve eskilik bakımından Nicholson'ın neşrinde istifade ettiği C nüshasıyla yakındır. Manisa İl Halk Kütüphanesi 2648 numaralı Mesnevî nüshasının, II. defterinin bazı sayfalarının eksik olması haricinde, güvenilir ve doğru bir nüsha olduğunu, genel anlamda Konya nüshasıyla da örtüştüğünü söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Abdul Muqtadir, Maulavi, ***Catalogue of The Arabic and Persian Manuscripts in The Oriental Public Library at Bankipore Vol I***, The Bengal Secretariat Book Depot, Calcutta, 1908.

Arpaguş, Safi, "Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Eserleri Üzerine Yapılan İngilizce Çalışmalar", ***Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi***, Ankara, 2005.

Ateş, Ahmet, ***İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler***, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.

_____, "Mesnevî" ***İslam Ansiklopedisi***, VIII. Cilt, 1979.

_____, "Metin Tenkidi Hakkında", ***Türkiyat Mecmuası***, 1942, VII-VIII.

_____, ***Tercümânü'l-belâġa***, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 1949.

Beeston, A. F. L., ***Catalogue of The Persian, Turkish, Hindustanı and Pushtu Manuscripts in The Bodleian Library Part III Additional Persian Manuscripts***, At The Clarendon Press, Oxford, 1954.

Berker, Aziz – Parmaksızoğlu, İsmet, ***Yazma ve Eski Basma Kitapların Tasnif ve Fişleme Kılavuzu ve İslam Dini İlimleri Tasnif Cetveli***, Maarif Basımevi, İstanbul, 1958.

Browne, Edward G., ***A Literary History of Persia I-IV***, Cambridge, 1956.

Câmî, Abdurrahmân, ***Nefahâtu'l-Uns: Evliyâ Menkibeleri*** (Çev. ve Şrh. Lâmiî Çelebi, Haz. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara), Marifet Yayınları, İstanbul, 1998.

Cebecioğlu, Ethem, ***Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü***, 6. Bs., Otto Yayınları, Ankara, 2014.

Çetin, Nihat M., "Mesnevî'nin Konya Kütüphanelerindeki Eski Yazmaları", ***Şarkiyat Mecmuası IV***, 1961.

Ceylan, Semih, "Mesnevî" ***DİA***, C. XXIX, İstanbul, 2009.

Değirmençay, Veyis, ***Farsça Arûz ve Kâfiye***, Atatürk Üniversitesi Ofset Tesisleri, Erzurum, 2005.

Derin, Süleyman, "Reynold Alleyne Nicholson", ***DİA***, C. XXXIII, 2007.

Dihḫudâ, Ali Ekber, ***Ferheng-i Mutavassiṭ-i Dihḫudâ I-II***, Tahran, 1385 hş.

Eflâkî, Ahmed, ***Menâḳibu'l-Arifîn***, (Çev. Tahsin Yazıcı), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.

Efşâr, Îrec, ***Ferheng-i Îrân Zemîn*** (Zîr-i neẓer ve be Kûşeş-i Îrec Efşâr), XXIX, İntişârât-i Soḫen, Tahran, 1385 h.

Ferhengistân-i Zebân ve Edeb-i Fârsî, ***Destûr-i Ḫaṭṭ-i Fârsî,*** Neşr-i Âsâr, Çâp-i Heştom, Tahran, 1388 hş.

Furûzanfer, Bedîuzzamân, ***Kulliyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr***, Tahran, 1336-1345 hş.

_____, ***Mevlânâ Celâleddîn***, (Çev. Feridun Nafiz Uzluk), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1963.

_____, ***Zindegânî-i Mevlânâ Celâleddîn***, 2. bs. Tahran, 1315 hş.

Gölpınarlı, Abdülbâki, ***Mesnevî Tercemesi ve Şerhi***, I-VI, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1981; 1984; 1990.

_____, ***Mesnevî ve Şerhi***, Cilt I-VI, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

_____, ***Mevlânâ Celâleddîn Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler,*** İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1999.

_____, ***Mevlânâ Müzesi Abdülbâki Gölpınarlı Kütüphanesi Yazma Kitaplar Kataloğu***, Ankara, 2003.

_____, ***Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Kitaplar Kataloğu***, Ankara, 2003.

_____, ***Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu, I-IV***, Ankara, 1967-1994.

_____, ***Mevlevî Albümü***, İnkılap Kitabevi, İstanbul, t.y.

_____, "Mevlevîlik" ***İslam Ansiklopedisi***, C.VIII, 1979.

Güleç, İsmail, "R. A. Nicholson'un Mesnevî Tercüme ve Şerhi Üzerine", ***Dîvân İlmî Araştırmalar***, 20 (2006/1).

Hasan-i Amîd, ***Ferheng-i Fârsî-i Amîd***, İntişârât-i Soḫen, Tahran, 1388.

Hasan-i Enverî, ***Ferheng-i Kinâyât-i Soḫen***, C.1, İntişârât-i Soḫen, Tahran, 1383.

Herevî, Necîb Mâyil, ***Kitâbârâyî der Temeddun-i İslâmî***, Meşhed, 1274.

Karaismailoğlu, Adnan – Okumuş, Said – Coşguner, Fahrettin, ***Mevlânâ Bibliyografyası***, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2006.

Karaismailoğlu, Adnan, ***Mevlânâ ve Mesnevî***, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.

_____, "Mevlânâ'nın Hayatı İle İlgili Önemli Tarihler", ***Mevlânâ Araştırmaları-7***, Akçağ Yay., Ankara, 2021.

_____, "Mevlânâ'nın Hayatı ve Çevresi", ***Konya'dan Dünyaya Mevlânâ ve Mevlevîlik***, İstanbul, 2002.

_____, "R.A. Nicholson'un Mesnevî Neşri ve Yeni Mesnevî Neşirleri", ***Mevlânâ Araştırmaları Dergisi***, Y.2007, S.1.

Karatay, Fehmi Ethem, ***Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu***, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, İstanbul, 1961.

Keskiner, Cahide, ***Türk Süsleme Sanatında Stilize Çiçekler***, İlke Kitap, İstanbul, 2011.

Kılıç, Atabey, "Günümüzde Metin Neşri ve Problemleri Üzerine Düşünceler", ***I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni***, Bildiriler, (Haz: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Günşen), Kırşehir, 2004.

Lewis, Franklin D., ***Rumi – Past and Present, East and West / The Life, Teaching and Poetry of Jalâl al-Din Rumi***, England, Oxford: Oneworld Publications, 2000.

Mevlânâ Araştırmaları 1-7 (1-2-3-4-5 Editör: Adnan Karaismailoğlu, 6-7 Editör: Adnan Karaismailoğlu – Yakup Şafak), Akçağ Yay., Ankara, S.1: 2007; S.2: 2008; S.3: 2009. S.4: 2012; S.5: 2014; S.6: 2019; S.7: 2021.

Mevlânâ Celâleddîn Muhammed, ***Mesnevî Mevlânâ*** (Çev. Adnan Karaismailoğlu), I-VI, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012.

_____, ***Mesnevî***, (Çev. Veled İzbudak), Mili Eğitim Bakanlığı Yayınları, C.I-VI, Ankara, 1990.

_____, ***Mesnevî-i Ma‘nevî*** (Defter-i Çehârom ve Şeşom), (Yayına Haz. Tevfîḳ Subḥânî), Ferhengistân-i Zebân ve Edeb-i Fârsî Neşr-i Âs̲âr, Tahran, 1391.

_____, ***Mesnevî-i Ma‘nevî 1-2,*** (Haz. Adnan Karaismailoğlu, Derya Örs), Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.

_____, ***Mesnevî-i Ma‘nevî,*** (Âḫirîn Taṣḥiḥ-i Reynold A. Nicholson, Tercume ve Taḥḳîḳ: Hasan Lâhûtî), Yay. Mîrâs̲-i Mektûb, Tahran, 1393 hş.

_____, ***Mesnevî-i Ma‘nevî***, (nşr. Muhammed Ali Muvaḥḥid), I-II, Hermes Yayınları, Tahran 1397 hş.

_____, ***Mesnevî-i Ma‘nevî,*** Tercume ve Taḥḳîḳ-i Hasan Lâhûtî, Neşr-i Ḳaṭre, Tahran, 1383 hş.

_____, ***Mesnevî-i Mevlânâ Celâleddîn Muhammed-i Belḫî***, (nşr. Muhammed İsti‘lâmî), Soḫen, Tahran, 1379 hş.

_____, ***The Mathnawi of Jalalu’ddin Rûmî***, I-VIII, (nşr. Nicholson, Reynold A.), London, 1925-1940.

Muḥaḳḳıḳ-i Tirmiz̲î, Seyyid Burhaneddin, ***Ma‘ârif***, (Çev. Abdülbâki Gölpınarlı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2014.

Munzevî, Ahmed, ***Fihrist-i Nusḫehâ-i Ḫaṭṭî-i Fârsî, I-VI***, Muessese-i Ferheng-i Minṭaḳaî, Tahran, 1353 hş.

Nicholson, Reynold Alleyne, ***Mevlânâ Celâleddin Rûmi***, (Çev. Ayten Lermioğlu), Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1975.

_____, ***Şerḥ-i Mesnevî-i Ma'nevî-i Mevlevî, I-VI*** (bâ pîşgoftâr-i Seyyid Celâleddîn-i Âştiyânî, tercume ve ta'lîḳ: Hasan Lâhûtî), Şirket-i İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1374 hş.; 5. Baskı 1393 hş.

Önder, Mehmet – Binark, İsmet –Sefercioğlu, Nejat, ***Mevlânâ Bibliyografyası***, I-II, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1973.

Öngören, Reşat, "Mevlânâ", ***DİA,*** C. XXIX, 2004.

Özege, M. Seyfettin, ***Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu, I-V***, İstanbul, 1971-1979.

Özen, Mine Esiner, ***Türk Cilt Sanatı***, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1988.

_____, ***Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü***, İstanbul, 1985.

Özkeçeci, İlhan – Özkeçeci, Şule Bilge, ***Türk Sanatında Tezhip***, Yazıgen, İstanbul, 2014.

Rieu, Charles, ***Catalogue Of The Persian Manuscripts in The British Museum***, London, 1881.

Ritter, Hellmut, "Maulânâ Ğalâladdîn und sein Kreis" Der Islam, ***Philologica XI***, 1942.

Rukancı, Fatih – Anameriç, Hakan – Tuzcu, Kemal, ***Yazma Eserlerin Bibliyografik Denetimi***, Hiperlink Yayınları, Ankara, 2016.

Ṣâdıḳî, Ali Eşref – Muḳaddem, Zehra Zindî, ***Ferheng-i İmlâ-î Ḫaṭṭ-i Fârsî***, Neşr-i Âs̲âr, Tahran, 1394 hş.

Subḥânî, Tevfîḳ, ***Berghâ-i Bâd Âverde, Niviştehâ-i Derbâre-i Mevlânâ ve Âs̲âreş,*** Neşr-i Nigâh-i Mu'âṣir, Tahran, 1396.

Sipehsâlâr, Ferîdûn b. Ahmed, ***Mevlânâ ve Etrafındakiler Risale*** (Çev. Tahsin Yazıcı), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977.

Şafak, Yakup, "Cumhuriyet Döneminde Yayınlanmış İlk Mesnevî Tercümesi", ***Yedi İklim***, S. 334.

_____, ***Hazret-i Mevlânâ'nın Eserleri***, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2004.

_____, "Mehmed Said Hemdem Çelebi'nin Hazırladığı Konya Mevlânâ Dergahı Postnişinleri Listesi", ***Nüsha***, S.43.

_____, "Mesnevî'nin İkinci Defterindeki Üzüm Hikâyesi Üzerine Bir Metin Kritiği", ***IV. Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildiriler***, SÜ, Mevlânâ Araştırmaları Enstitüsü Yay., Konya, 2018.

Şimşekler, Nuri, ***Mevlânâ Kronolojisi ve Mevlânâ'dan Güzel Sözler***, Karaman Belediyesi Kültür Yayınları, t.y.

Tanındı, Zeren, ***Mevlânâ Celaleddîn Rûmî'nin ve Sultan Veled'in Konya Mevlânâ Müzesindeki Eserlerinin Tezhipli ilk Örnekleri***, Mevlana Ocağı, Editör: Mehmet Bayyiğit, Konya, 2007

Tarlan, Ali Nihat, ***Mevlânâ***, Hareket Yay., İstanbul, 1974.

_____, ***Mevlânâ Celâleddîn Rûmi***, Varoğlu Yay., İstanbul, 1948.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi I-XLIV, 1.bs., İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul-Ankara, 1988-2013.

Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu (TÜYATOK) I-XXXIV, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı Basımevi, Ankara-İstanbul, 1979-2005.

Elektronik Kaynaklar

https://www.al-furqan.com/ (Islamic Heritage Foundation İnternet Sitesi)

https://www.ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/

https://www.hathitrust.org/

http://www.ktsv.com.tr/sanat/8-cilt (Klasik Türk Sanatları Vakfı İnternet Sitesi)

https://www.lamaktabah.net/

https://www.mkutup.gov.tr/

http://www.suleymaniye.yek.gov.tr/

https://www.topkapisarayi.gov.tr/

https://www.yazmalar.gov.tr/

https://www.yazmalar.tdk.gov.tr/

https://www.yek.gov.tr/